

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

ŞEYHÜLİSLÂM ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN

FETVALARI IŞIĞINDA

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI'DA HUKUKÎ HAYAT

Doktora Tezi

RAVZA CİHAN

İstanbul, 2016

RAVZA CİHAN

ŞEYHÜLİSLÂM ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN
FETVALARI IŞIĞINDA
XVIII. YÜZYILDA OSMANLI'DA HUKUKÎ HAYAT

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
/ İSLAM HUKUKU

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

ŞEYHÜLİSLÂM ABDÜRRAHİM EFENDİ’NİN

FETVALARI IŞIĞINDA

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI’DA HUKUKÎ HAYAT

Doktora Tezi

RAVZA CİHAN

Danışman: PROF. DR. FAHRETTİN ATAR

İstanbul, 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı
DOKTORA öğrencisi RAVZA CİHAN'ın ŞEYHÜLİSLÂM ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN
FETVALARI IŞIĞINDA XVIII.YÜZYILDA OSMANLI'DA HUKUKİ HAYAT adlı tez
çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 15.06.2016 tarih ve 2016-21/24 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 28.06.2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. FAHRETTİN ATAR	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. MEHMET ERDOĞAN	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. İ.SAFA ÜSTÜN	
4.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. SÜLEYMAN KAYA	
5.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. OSMAN GÜMAN	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Ravza Cihan
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: İslam Hukuku
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Fahrettin Atar
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora - Haziran 2016
Anahtar Kelimeler	: XVIII. yüzyıl, Fetâvâ-yı Abdürrahim, Arazi, Vergi

ÖZET

ŞEYHÜLİSLÂM ABDÜRRAHİM EFENDİ’NİN FETVALARI IŞIĞINDA XVIII. YÜZYILDA OSMANLI’DA HUKUKÎ HAYAT

İslam fıkhnının hem bilgi hem de yürürlük kaynağı olan fetvalar, fıkıh-toplum ilişkisine dair en mühim kaynağı teşkil etmektedir. *Fetvâ-yı Şerîfe* olarak tavsîf edilen şeyhülislâm fetvaları ise, sâir fetvalar arasında, değer ve bağlayıcılık açısından en üst sırada yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin yetmiş yedinci şeyhülislâmı olarak kayıtlara geçen Menteşizâde Abdürrahim Efendi, günümüze en fazla fetvası nakledilen şeyhülislâmdır. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine tekâbül eden görev süresi içerisinde kendisine yöneltilen suâllere verdiği fetvalar *Fetâvâ-yı Abdürrahim* olarak isimlendirilen derlemelerde bir araya getirilmiştir. Bu çalışmada *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'den hareketle, XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin hukukî hayatının alt dallarından arazi ve vergi düzeni ele alınmaktadır. Bu tez ile fıkhn, iktisadi ve sosyal hayat ile münâsebetini ve şeyhülislâmın dönemin meselelerinin çözümündeki rolünü araştırmak hedeflenmektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Ravza Cihan
Field	: Basic Islamic Sciences
Programme	: Islamic Law
Supervisor	: Professor Fahrettin Atar
Degree Awarded and Date	: PhD - June 2016
Keywords	: XVIII. century , al-Fatawa Abd al-rahim, Land, Tax

ABSTRACT

THE LEGAL LIFE IN THE OTTOMAN IN EIGHTEENTH CENTURY IN THE LIGHT OF ABD AL-RAHIM'S FATWAS

The fatwas, which is both source of information and force of Islamic jurisprudence are the most important sources that indicate the relationship between Islamic jurisprudence and society. The fatwas of Shaykh al-Islam which called al-fatawa al-shareefah precede among other fatwas in terms of value and bindingness. Shaykh al-Islam Abd al-rahim who is the seventy seventh shaykh al-Islam of Ottoman Empire is a shaykh al-Islam whose fatwas are the most transferred fatwas to today. The fatwas, given as answers to the questions asked him during his period of office which correspondes to the first quarter of the XVIIIth century, were collected in a compilation called *al-Fatawa Abd al-rahim*. In this study, layout of land and tax which are the subbranch of legal life of the Ottoman Empire in the early part of XVIIIth century were handled based on *al-Fatawa Abd al-rahim*. This dissertation aims to research the relationship between Islamic jurisprudence and socio-economic life of Ottoman, and the role of Shaykh al-Islam in resolving the problems of his period.

ÖNSÖZ

Altı asrı aşan bir zaman diliminde varlık gösteren Osmanlı Devleti hakkında, müsbet-menfi pek çok genel yargı ve iddialar dile getirilmektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nin 'neliğine' ve 'nasıllığına' bu genel ifadelerden ulaşılamayacağı bir hakikattir. Bu nedenle genelde Osmanlı Devleti, özelde ise Osmanlı Hukuku üzerine çalışma yapmak zarurîdir. Bu çalışma da Osmanlı Hukuku'nun XVIII. yüzyılın ilk çeyreğindeki keyfiyetini, arazi ve vergi başlıkları özelinde ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kıymetli kişi pay sahibidir. Öncelikle doktora eğitimimim başlangıcından bu yana engin bilgisini, kıymetli öğütlerini ve değerli zamanını benden esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Fahrettin Atar Beyefendi'ye; çalışma henüz çekirdek halinde iken anlamlı yönlendirmeleri ve geniş hoşgörüsü ile beni her zaman aydınlatan Sayın Doç. Dr. Süleyman Kaya Beyefendi'ye; çalışma ile ilgili kıymetli tenkitlerini aktararak çalışmanın olgunlaşmasına destek veren Sayın Prof. Dr. Mehmet Erdoğan Beyefendi'ye, Sayın Prof. Dr. İsmail Safa Üstün Beyefendi'ye ve Sayın Doç. Dr. Osman Güman Beyefendi'ye kalbî şükrânlarımı sunarım. Çalışmamın ilk anlarından son demlerine kadar hem ilmî hem de manevî desteklerini hissettiğim kıymetli arkadaşlarım Esra Kılavuz Eser'e, Merve Özdemir'e, Sümeyye Onuk'a ve Tuğba Duru'ya da şükrân borçluyum. Akademik çalışmalarımın her merhalesinde duâları ve güzel temennîleri ile her zaman yanımda olan kıymetli mesâî arkadaşlarımı ve sevgili talebelerimi de burada zikretmeliyim. En büyük minnet ve şükrân borcum ise yardım ve desteklerini tavsîf etmekte âciz kaldığım kıymetli ailemedir. Sadaka-ı câriye olmasını temenni ederek hazırlamaya gayret ettiğim çalışmam için, kendilerine tahsîs ettiğim zamanlarını, bana hediye eden annem, babam ve kardeşlerim, çalışmanın tamamlanmasında en büyük paya sahiptirler.

İstanbul, 2016

Ravza CİHAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
I. KONU VE AMAÇ	2
II. KAYNAKLAR VE YÖNTEM.....	3
III. ŞEYHÜLİSLÂM ABDÜRRAHİM EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ ...	6
A. YAŞADIĞI DÖNEM.....	6
1. Siyasî Durum.....	6
2. Sosyal Durum.....	10
3. İktisadî Durum	13
4. İlmî Durum.....	16
B. BİYOGRAFİSİ.....	23
C. ŞEYHÜLİSLÂM ABDÜRRAHİM EFENDİ’NİN ESERLERİ	25
 BİRİNCİ BÖLÜM	27
<i>FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM’İN TANITIMI.....</i>	27
I. FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM’İN MUHTEVASI VE GENEL ÖZELLİKLERİ .	28
A. SORU VE CEVAPLARIN MUHTEVA AÇISINDAN ÖZELLİKLERİ.....	29
1. Soru ve Cevapların Dili.....	30
2. Soruların Muhteva Açısından Özellikleri	30
a. Meselenin Hükmünü Öğrenmeye Yönelik Sorular	32
b. Herhangi Bir Konu Hakkında Bilgi Edinmeye Yönelik Sorular.....	33
c. İki veya Daha Fazla Seçenekten Hangisinin Doğru Olduğunu Öğrenmeye Yönelik Sorular	35
d. Mübâh veya Farz Olan Durumlarda Efdal Olanın Tespitine Yönelik Sorular	37
3. Cevapların Muhteva Açısından Özellikleri.....	37
a. “Olur”-“Olmaz” Şeklinde Cevaplar	37
b. Kısa İzâhların Eklendiği “Olur”-“Olmaz” Şeklinde Cevaplar	39
c. Şarta Bağlanan “Olur”-“Olmaz” Şeklindeki Cevaplar	40

d. Soruda Yer Alan Seçeneklerden Biri İle Verilen Cevaplar.....	41
e. Birden Fazla Verilen Cevaplar	41
f. “Olur”-“Olmaz” Dışındaki Cevaplar	45
4. Soru ve Cevaplarda Mezhep İçi İhtilâflara Yer Verilmesi.....	46
5. Soru ve Cevaplarda Hanefî Dışındaki Amelî Mezheplere Yapılan Atıflar	50
6. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Şehir ve Bölge İsimleri.....	51
7. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Farklı Din-İnanç Sahipleri ve Etnik Gruplar	58
8. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Ölçü Birimleri	73
a. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Uzunluk Ölçü Birimleri.....	73
b. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Ağırlık Ölçü Birimleri.....	75
9. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Ef’âl-i Mükellefin Kavramları	77
10. Soru ve Cevaplarda Zikredilen İftâ Alâmetleri (Tercih ve Tashîh İfadeleri).....	84
a. Müftâ Bih	86
b. Kavl-i Esahh - Esahh.....	86
c. Evlâ.....	88
d. Muhtâr - Kavl-i Muhtâr.....	90
e. Ehvat.....	91
f. Enseb.....	92
g. Erfak.....	93
h. Efdal	94
B. NAKİLLERİN MUHTEVA AÇISINDAN ÖZELLİKLERİ	95
II. FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM’İN SİSTEMATİĞİ	123
III. FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM’İN NÜSHALARI.....	126
IV. FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	133
 İKİNCİ BÖLÜM.....	 136
FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM İŞİĞİNDA ARAZİ HUKUKU	136
I. ARÂZÎ-İ MEMLÛKE.....	139
A. HAKÎKÎ MÛLK ARAZİLER	144
B. HÜKMÎ MÛLK ARAZİLER	146
C. ÖŞÛR ARAZİLERİ	146
D. HARÂC ARAZİLERİ.....	148
II. ARÂZÎ-İ EMÎRİYYE (MÎRÎ ARAZİ)	149

A. MÎRÎ ARAZİNİN VERGİ MÜKELLEFİYETİ VE MÎRÎ ARAZİDEN VERGİ TAHSİL KEYFİYETİ.....	149
B. MÎRÎ ARAZİDEN TAHSİL EDİLECEK ÖDEMELER	150
1. Mukâtaa Yerine Öşürün Talep Edilmesi.....	150
2. Resm-i Dönüm Yerine Öşür Talep Edilmesi	152
3. Ziyâde Vergi Talebi	152
C. ARAZİNİN MÎRÎ OLMA NİTELİĞİ/ŞARTI	153
D. MÎRÎ ARAZİDE MUTASARRIF OLAN KİŞİLER	154
1. Birden Fazla Mutasarrıfın Bulunması.....	154
2. Mutasarrıfın Vâkıf Olması	154
3. Mutasarrıfların Ürünler Üzerinde Hak İddia Etmeleri.....	155
E. MÎRÎ ARAZİ İLE İLGİLİ DİĞER MESELELER	155
F. MÎRÎ ARAZİ ÇEŞİTLERİ OLARAK: HÂSS – ZEÂMET – TIMÂR.....	159
1. Hâss.....	160
2. Zeâmet.....	163
3. Timâr.....	166
III. ARÂZÎ-İ MEVKÛFE.....	168
A. VAKIF ARAZİLERİNDE BULUNAN VAKFEDİLEBİLİR VE VAKFEDİLEMEZ MALLAR.....	169
B. VAKIF ARAZİSİNDE BULUNAN MALLARIN MÜLKİYET DURUMU	169
C. VAKIF ARAZİLERİNDEN TAHSİL EDİLEN VERGİLER VE ÖDEME KALEMLERİ	170
1. Vergi Ödeme Konusunda Muâfiyet-İmtinâ.....	170
2. Vergi Tahsil Zamanı	170
3. Vergi Borcunun Tahsili.....	170
4. Vergi Çeşitleri ve Ödeme Kalemleri.....	171
a. Öşür	171
b. Mukâtaa.....	174
c. Avârız	179
d. Resim	179
D. VAKIF ARAZİLER İLE İLGİLİ DİĞER KONULAR	181
IV. ARÂZÎ-İ METRÛKE.....	182
V. ARÂZÎ-İ MEVÂT	201

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	203
<i>FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM</i> İŞİĞİNDA VERGİ HUKUKU	203
I. VERGİ İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE	204
II. <i>FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM</i> İŞİĞİNDA VERGİLER.....	205
A. VERGİ MÜKELLEFİ OLMA KRİTERLERİ.....	209
B. VERGİ MUÂFİYETİ.....	210
C. VERGİ MÜKELLEFİYETİNİN KEYFİYETİ	211
D. <i>FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM</i> 'DE ZİKREDİLEN VERGİ / TEKÂLÎF ÇEŞİTLERİ.....	215
1. Zekât.....	215
a. Zekâtın Yükümlülük Şartları.....	216
b. Zekâtın Geçerlilik Şartları.....	218
c. Zekâta Tâbi Mallar	219
d. Zekâtın Ödenmesi	220
e. Zekâtın Masrifi.....	221
2. Öşür-Harâc	222
a. Öşürün Yükümlülük Şartları	227
b. Öşürün Nisbeti	236
c. Öşürün Tahsil/Kabz Yetkisi ve Zamanı	236
d. Öşürün Ödeme Niteliği	241
e. Öşüre Tâbi Olan Ve Olmayan Ürünler.....	243
f. Öşürle İlgili Diğer Meseleler	249
3. Cizye	252
a. Cizye Mükellefiyeti.....	253
b. Cizye Mükellefinin Ödemeden İmtinâ Etmesi.....	255
c. Cizye Mukabilinde Gayri Müslimlere Tanınan Haklar	256
d. Cizyenin Ödenmesi ve Tahsili	256
4. Mukâtaa.....	258
a. Tımâr ve Hâss Topraklarının Mukâtaalara Dâhil Edilmesi.....	261
b. Mukâtaalı Araziler İçin Ziyâde Vergi Talebi.....	263
c. Mukâtaanın Ödenme Zamanı	266
d. Mukâtaanın Alt Birimi Olarak: Gümrük Bedeli	267
5. Avârız.....	270
a. Avârız Mükellefiyetinin Kriteri.....	272

b. Avâriz Muâfiyeti	275
c. Avâriz Vakfı	276
d. İmdâd Akçesi	279
6. Resim	280
a. Resm-i Ağnâm	281
b. Resm-i Arûsâne (Arûs)	285
c. Resm-i Âsiyâb	286
d. Resm-i Bağ	288
e. Resm-i Bennâk	289
f. Resm-i Binâ	290
g. Resm-i Çift	291
h. Resm-i Çift Bozan	292
ı. Resm-i Derbend	293
i. Resm-i Dönüm	294
j. Resm-i Duhân	296
k. Resm-i Ferâğ	296
l. Resm-i İспенçe	297
m. Resm-i Kısmet	298
n. Resm-i Kışlak	299
o. Resm-i Kovan	299
ö. Resm-i Mevkûfât	300
p. Resm-i Otlak	300
r. Resm-i Ra'ıyyet	301
s. Resm-i Tapu	304
ş. Resm-i Yörük	307
7. Harc	307
a. Bâş Harcı	308
b. Harc-ı Berât	308
c. Harc-ı Hücet	309
d. Harc-ı İhzâriyye	310

III. OSMANLI DEVLETİ'NDE TATBİK EDİLEN VERGİ SİSTEMLERİ: İLTİZÂM VE MÂLİKÂNE SİSTEMİ

A. İLTİZÂM USÛLÜ	312
1. İltizâm Usûlünün İşleyişi	313

2. İltizâm Usûlünün Fer‘lerine Dair Özellikler	314
a. Mültezim Adayları/Mültezimler.....	314
b. Bir Kısmı Peşin Ödenmesi Gereken Yıllık Bedel.....	315
c. İltizâm Sözleşmesi İçin Öngörülen Süre	315
d. Kefâlet.....	316
3. İltizâm Usûlünün, Emânet Sistemi İle Mukâyese Edildiğinde Ortaya Çıkan Müsbet Yönleri	316
4. İltizâm Usûlünün Menfî Yönleri	317
B. MÂLİKÂNE SİSTEMİ	319
1. Mâlikâne Sisteminin İşleyişi	320
2. Mâlikâne Sisteminin Fer‘lerine Dair Özellikler	322
a. Mâlikâne Sahipleri	322
b. Bir Kısmı Peşin Ödenmesi Gereken Yıllık Bedel.....	324
3. Mâlikâne Sisteminin, İltizâm Usûlü İle Mukâyese Edildiğinde Ortaya Çıkan Müsbet Yönleri	324
4. Mâlikâne Sisteminin Menfî Yönleri.....	325
C. İLTİZÂM USÛLÜNÜN VE MÂLİKÂNE SİSTEMİNİN KISA TARİHÇELERİ	327
D. İLTİZÂM VE MÂLİKÂNE SİSTEMLERİNDE CEREYÂN EDEN İŞLEMLER VE ETKİN OLAN FİĞÜRLER	330
1. İltizâm Sözleşmesi İle İlgili Hususlar	330
2. Temessük	336
3. Berât-Tescîl.....	337
4. Mahlûl	338
a. Arazinin Mahlûl Olarak Değerlendirildiği ve Değerlendirilmediği Durumlar.....	338
b. Mahlûl Araziler İçin Tapu Hakkı Olan ve Olmayan Kişiler.....	338
c. Mahlûl Olan Arazileri Tapu İle Almak İsteyenler Arasındaki Öncelik Sıralaması...	340
d. Mahlûl Arazinin İşletilmesi.....	342
e. Mahlûl Arazilerin Tapu İşlemlerinin İptalini Gerektirmeyen Durumlar	342
f. Mahlûl Olan Arazinin Tefvîz İşleminde Ortakların Bulunması	343
g. Mahlûl Olan Arazinin Tefvîzinde Vekâlet.....	344
h. Mahlûl Olan Araziler İçin Takdir Edilen Ya Da Ödenen Ücret.....	345
5. Tefvîz-Tefevvüz.....	345
a. Tefvîz İşleminin Tamamlanmasının Şartları	345
b. Tefvîz İşlemini Gerçekleştirebilecek Kişiler.....	346

c. Tefvîz İşleminde Vekâlet	347
d. Tefvîz Temessükü ve Tefvîz Bedeli.....	347
e. Tefvîz İşleminin İptalini Gerektiren Durumlar	348
f. Tefvîz İşleminin İptalini Gerektirmeyen Durumlar	348
g. Tefevvüz İşlemini Gerçekleştirebilecek Kişiler	349
h. Tefevvüz İşleminde Öncelik Sıralaması	350
1. Tefevvüz İşlemi İle İlgili Hususî Durumlar	350
6. Ferâğ.....	351
a. Muteber Bir Ferâğ İşlemi İçin Gerekli Olan ve Olmayan Şartları	351
b. Fârîğ Olan Kişinin Ehliyeti	353
c. Arazinin Ferâğ Edilebileceği ve Edilemeyeceği Kişiler.....	354
d. Ferâğ İşlemi İçin Öncelik Hakkı	354
e. Ferâğ ve İzn-i Ferâğ Bedeli	355
f. Ferâğ İşlemine Yönelik İtirazlar ve Ferâğın İptali.....	355
7. Arazi Sahibi (Sâhib-i Arz)	356
a. Vergi Tahsili Konusunda Sâhib-i Arzın Muhâtabı Olan Kişiler	356
b. Tahsil Edilecek Vergi Çeşitleri Konusunda Sâhib-i Arzın Yetkileri	357
c. Sâhib-i Arzın Hakları	358
d. Sâhib-i Arzın Mutasarrıfı Değiştirmesi.....	358
e. Sâhib-i Arzın Mutasarrıfı Değiştireceği ve Değiştiremeyeceği Durumlar	359
8. Mutasarrıf.....	361
a. Mutasarrıf Olabilecek Kişi ve Gruplar	361
b. Müşterek Mutasarrıf.....	362
c. Mutasarrıfın Hakları	362
d. Mutasarrıfın Yükümlülükleri	363
e. Mutasarrıfın Keyfi Tutumları	364
f. Mutasarrıf Değişikliğinin Ödemelere Yansımaları.....	365

SONUÇ 367

EK : 1 *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de Babu'l-A'Şâr (c. I, s. 26-60) Bahsinde Yer Alan Fetvalarının Nakillerini Hazırlayan Gedûsî'nin ve Malatyalı'nın Nakillerde Atıf Yaptığı Eserlerin Sırası İle Takdîmi 371

EK : 2 *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ve *Fetâvâ-yı Abdürrahim* Üzerine Yapılan Çalışmaların Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Nüshalarına Dair Tablo..... 381

EK : 3 <i>Fetâvâ-yı Abdürrahim</i>'de “Babu'l-A‘Şâr Fi'l-‘Uşr” ve “Fî Mâ Yete‘allaku Bi't-Tekâlîf” Başlıkları Altında Yer Alan Fetvaların Latinize Metni	382
KAYNAKÇA.....	454

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı geçen madde
bkz.	Bakınız
ev.	Çeviren
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
Ktp.	Kütüphanesi
Müf.	Müftülüğü
nr.	Numara
ö.	Ölüm tarihi
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
t.y.	Basım Tarihi yok
thk.	Tahkik
v.b.	Ve benzeri
v.d.	Ve diğerleri
vr.	Varak

ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1: XVIII. Yüzyılın Siyasi Olayları	6
Tablo 2: Tahsilat Şekli Açısından Vergi Gelirleri	14
Tablo 3: Menteşizâde Abdürrahim Efendi'nin Hayatı	23
Tablo 4: Soru ve Cevaplarda Zikredilen Şehir ve Bölge İsimleri.....	52
Tablo 5: Soru ve Cevaplarda Zikredilen Ef'âl-i Mükellefin Kavramları	78
Tablo 6: <i>Fetâvâ-yı Abdürrahim</i> 'in Nükûllerini Hazırlayan Çalışmada Atıf Yapılan Eserler ve Müellifleri	100
Tablo 7: Fetvâhâne-i Âlî Tarafından Muteber Kabul Edilen Dört Fetva Mecmûasında ve <i>Fetâvâ-yı Abdürrahim</i> 'in Nukûllü Derlemesinde En Fazla Atıf Yapılan İlk On Eser	122
Tablo 8: Birinci Cildin Konu Tertibi ve Konuların Fetva Sayıları.....	124
Tablo 9: İkinci Cildin Konu Tertibi ve Konuların Fetva Sayıları.....	125
Tablo 10: 1858 Tarihli Arazi Kanunnâmesi'ne Göre Arazi Taksimi	138
Tablo 11: Kaynağı Açısından Vergiler	207

I. KONU VE AMAÇ

Bir terkip olarak bakıldığında *şeyh* (yaşlı kimse, bilge) ve *İslâm* kelimelerinden oluşan “*şeyhülislâm*” ifadesi, ıstılah olarak Osmanlı Devleti’nde ilmiye teşkilâtının başındaki âlime verilen unvanı karşılar. Birtakım anlam değişiklikleri mevcut olmakla birlikte kullanımının X. yüzyıla kadar uzandığı görülen şeyhülislâmlık, Osmanlılar döneminde dinî bir müessese haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti’ndeki ilk şeyhülislâmın kim olduğu ve ne zaman bu göreve getirildiğine dair muhtelif rivâyetler ve izâhlar mevcuttur. Ancak yaygın kanaate göre bir fetva makamı olarak şeyhülislâmlık, 1425 yılında Bursa kadılığı yapan Molla Fenârî’nin (ö. 834/1431) Bursa müftülüğüne tayin edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Son şeyhülislâm olarak kayıtlara geçen Mehmed Nuri Efendi’nin (ö. 1927) görevinin sonlanmasına kadar (1922), yaklaşık beş asırlık süre zarfında, mükerreren görev alanlar dâhil toplam 174 şeyhülislâm vazifede bulunmuştur.

Şeyhülislâmın görevleri sıralandığında, şüphesiz, ilk sırada dinî, bazen de idarî ve siyasî meselelerde kendilerine yöneltilen sualler hakkında fetva vermeleri zikredilir. Şeyhülislâmın çeşitli vesilelerle vermiş oldukları fetvalar büyük bir yekün tutmaktadır ki bu noktada Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi’nin (ö. 982/1574) bir günde verdiği fetva sayısı ile ilgili zikredilen abartılı rakamlar (1412 ya da 1413) hatırlanabilir.

İşte bu şekilde şeyhülislâmın söz konusu suâllere verdikleri cevapların derlenmesi ile önemli bir literatür meydana gelmiş ve bu derlemeler şeyhülislâmın yaşadıkları dönemlerle ilgili pek çok hususu aydınlatan kandil vazifesi görmüştür.

Menteşizâde Abdürrahim Efendi (ö. 1128/1716) de, Osmanlı siyasî tarihinde, görev alan yetmiş yedinci şeyhülislâm olarak kayıtlara geçmiştir. Abdürrahim Efendi, on yedi ay gibi kısa bir süre şeyhülislâmlık vazifesini üstlenmiş olmasına rağmen fetvaları büyük bir yekün tutan şeyhülislâmın arasında kendisine yer edinmiştir. Menteshizâde’nin fetvalarının derlendiği *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, tespitimize göre 11.120 fetvayı muhtevîdir. Sâir şeyhülislâm monografileri göz önünde bulundurulduğunda bu geniş hacmi ile öne çıkan *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, şümûlu açısından eşsiz olduğu kadar,

döneminin gerek dinî gerek hukukî gerekse sosyal yapısını yansıtmaları açısından da ziyâdesiyle mühimdir.

Ancak bu mümtâz vasıflarına rağmen, teessüfle belirtmemiz gerekir ki, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, modern dönemde herhangi bir çalışmada, müstakil olarak ele alınmamış; Menteşizâde Abdürrahim Efendi'nin fetvaları akademik ilgiye mazhâr olamamıştır. Bu nedenle biz, çalışmamızın omurgasına Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvalarını, diğer bir deyişle *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'i yerleştirdik.

Maksadımız ise, söz konusu fetvalardan hareketle, Menteşizâde'nin şeyhülislâmlık görevini ifâ ettiği on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğine ait bir tablo ortaya koymaktır.

Öte yandan, malûm olduğu üzere, fetvalar, İslâm hukukunun ilk dönemlerinden itibaren hukukun/fikhın değer boyutu ile sosyal boyutunun kesiştiği noktada önemli bir yer işgal etmektedir. Zira fetvalar, her dönemde hem bilgi kaynağı hem de yürürlük kaynağı olarak yeri doldurulamaz vazifeler üstlenmiştir. Biz de bu çalışma sayesinde Hukuk Sosyolojisi'nin temel sorunsallarından biri olan "Hukuk-Toplum İlişkisi"ne dâir kırıntı mesâbesinde dahi olsa ipuçlarına tesâdüf edebileceğimizi düşünmekteyiz.

II. KAYNAKLAR VE YÖNTEM

Giriş, üç bölüm ve sonuçtan müteşekkil olan çalışmamız, başlığında da ifade edildiği üzere, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvaları çerçevesinde hazırlanmıştır. Ancak bir şahsın ya da ortaya koyduğu eserinin (çalışmamız özelinde bir şeyhülislâma ait fetva koleksiyonunun) daha isâbetli bir şekilde anlaşılması ve değerlendirilmesi için söz konusu şahsın yaşadığı döneme dâir genel bir tasviri zaruri görüyoruz. Bu nedenle çalışmanın giriş bölümünde "**Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Hayatı ve Eserleri**" başlığına yer verdik. Bu başlıkta Abdürrahim Efendi'nin görev süresinin on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğine tekâbül etmesinden ötürü, bu yüzyılın siyasi olaylarına kısaca temas ettik. Bununla birlikte yine aynı döneme ait sosyal, iktisadi ve ilmî duruma da muhtasar bir şekilde değindik. Bu genel tablonun akabinde, yine giriş bölümünde, Abdürrahim Efendi'nin hayatına ve kaleme aldığı

sınırlı sayıda eserini de kaydettik. Bu bölümlerin hazırlanmasında Osmanlı Tarihi'ne ait muteber kaynak eserlerden istifâde ettik.

"**Fetâvâ-yı Abdürrahim'in Tanıtımı**"na hasrettiğimiz birinci bölümde ilk adım olarak, şeyhülislâmın fetvalarının tespitini gündeme aldık. Fakat fetvaların tespiti için özel bir hazırlık ya da araştırma yapmamıza gerek yoktu. Zira Türkiye kütüphanelerinde Şeyhülislâm'ın fetvalarının derlendiği hem yazma hem de matbu nüshalar mevcuttu. Biz bu nüshalardan, en rahat istifâde edeceğimiz, matbu olan nüshayı (İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Ma'mûreti's-Sultâniyye 1243/1827) esas aldık ve iki cilt olarak basılan *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in tamamını latinize ettik. Fetvaları okuyup yazdığımız süreçte dikkatimizi çeken ve kaydedilmesini zaruri gördüğümüz hususları, çalışmamızın bu bölümünde aktarmayı uygun gördük.

11.000'i aşkın fetvaya şâmil olan *Fetâvâ-yı Abdürrahim* hakkında, şimdiye kadar, bu bölümde olduğu gibi, mufasssal bir takdîmin ve tavsîfin yapıldığına tesâdüf etmedik. Bu nedenle, çalışmamızın Osmanlı fetva literatürüne, cüz'î dahi olsa, mühim bir katkı sağladığı kanaatindeyiz.

Birinci bölümde fetva üslûbunun tebellür etmesi için, soru ve cevapları derinlemesine inceleyip tahlil etmeye çalıştık. Yine bu bölümde *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, nukûllü bir mecmûa olmamasına rağmen, fetvaların nakilleri için hazırlanan eserlerden istifâde ederek, nakiller için de değerlendirmelerde bulunduk. Son olarak *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in Türkiye kütüphanelerinde mevcut olan nüshalarına ve Abdürrahim Efendi'nin fetvaları üzerine yapılan çalışmalara temas ederek bu bölümü noktaladık. Bu bölümde, temel kaynağımız *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in kendisi oldu.

Çalışmamız "**Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları Işığında XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Hukukî Hayat**" üst başlığını taşımaktadır. Ancak binlerce fetvadan hareketle, hukukî hayatın tüm alt kategorilerine temas etmek, takdir edileceği üzere, bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle hukukî hayatın alt birimleri arasında bir tercih yapmamız zaruri idi.

Fetvaların okunması ve latinizesi sürecinde, dikkatimizi çeken ilk husus, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in konu tertibi oldu. Gerek klasik dönem gerekse Osmanlı dönemi fıkıh

literatürü göz önünde bulundurulduğunda ibâdet bahislerinden sonra "nikâh" veya "buyû" başlıklarına tesâdüf ederiz. Nitekim Osmanlı döneminde fetvâhâne tarafından muteber kabul edilen dört fetva mecmûasında (*Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Netîcetü'l-fetâvâ*) da ibâdet bahislerini "Kitâbü'n-Nikâh" başlığı takip etmektedir. Ancak *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de hac bahsine dâir suâller nihâyete erdikten sonra "Babu'l-A'sâr" başlığı yer alır ve bu başlıkta, ibâdet bahislerinin tamamına denk bir hacimde, Osmanlı iktisadi düzeninde mevcut olan öşür, harâc ve vergilerle ilgili suâller zikredilir. (Fetvalar bizzat Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi tarafından derlenmemiş dahi olsa) Konu başlıklarının sıralanmasında öncelik-sonralık durumu, pek tabi, ehemmiyet ile ilişkilendirilebilir. Fakat mevzû bahis bir fetva mecmûası ise bu durumda, ehemmiyetin yanı sıra devletin gündemini işgal etme noktası da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle çalışmamızda vergi bahsini ele almayı zaruri gördük ve çalışmamızın müstakil bir bölümünü vergi konusuna tahsis ettik.

Fakat vergi konusu özelinde yaptığımız okumalar ve araştırmalar, arazi meselelerini de gündeme taşıdı. Zira Osmanlı iktisadi düzeni, devletin ordu ve savaş finansmanı üzerine inşa edilmiştir. Devletin idari teşkilatının merkezinde yer alan eyaletler de, aynı şekilde, Osmanlı ordu nizamına mutabık olarak oluşturulmuştur. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nde toprak düzeni, malî yapı ve askerî nizam birbiri içine geçmiş, sarmal bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla vergi meselelerinin, Osmanlı döneminde cârî olan arazi tanzimatından bağımsız bir şekilde düşünülmesi mümkün değildir. Tarım ve ziraate endeksli bir iktisadi hayatın en önemli gelir kaynağı tarım topraklarından elde edilen vergilerdi. Netice itibariyle arazi ve vergi bahislerini birbirlerinin mütemmimi olarak görmemiz zaruridir. Bu noktadan hareketle vergi bahsine tahsis ettiğimiz bölümün yanına arazi bahsine tahsis ettiğimiz müstakil bir bölüm daha eklendi ve arazi meseleleri, vergi meselelerine öncelendi. Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümleri de bu şekilde teşekkül etti. Söz konusu iki bölüm için ilk müracaat kaynağımız, tabi ki, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* idi. Fakat bununla birlikte çalışmanın genelinde ihtiyaç hissedilen noktalarda, konu ile ilgili yakın dönem kaynaklardan ve çalışmalardan da yararlanıldı.

Çalışmamız boyunca vardığımız kanaat ve değerlendirmelere yer verdiğimiz "Sonuç" bölümü ile de, çalışma noktalandı.

Fetâvâ-yı Abdürrahim'in tamamını latinize etmemize rağmen, geniş hacminden ötürü, latinize ettiğimiz metni çalışmamıza eklemedik. Konu ile doğrudan ilgili ya da meseleye delil teşkil eden fetvaların bir kısmını ana metinde olduğu şekliye aktardık, bir kısmına ise yalnızca referansla atıf yaptık. İşte böyle işaretten atıf yaptığımız fetvaların bir bölümünü, çalışmamızın sonunda "Ek" başlığında sunmayı uygun gördük. Bu nedenle de, dipnotlarda fetvalara işaret ederken fetvanın yalnızca matbu nüshada yer aldığı sayfayı değil, latinize ettiğimiz metne göre, fetvanın numarasını da kaydettik.

Fetvaların latinizesinde, takdir edileceği üzere o dönemde kullanılan kelimelerin, bugünkü harfler ile olduğu gibi aktarılamamasından ötürü, birtakım tasarruflarda bulunmamız kaçınılmazdı. Yazım konusundaki bu tercihlerimiz, kelimelerin yazım şekilleri için olması gereken, nihâî doğru form ile örtüşmeyebilir. Fakat maksadımız metnin iç tutarlılığını sağlamaktı. Bu izâhtan sonra temel olarak Arapça'daki "ayn" harfini göstermek üzere sağdan apostrof işaretini kullandığımızı, cezimli hemze harfini soldan apostrof ile kaydettiğimizi, uzun heceler için şapka işaretini tercih ettiğimizi ve cümle başında olmadığı takdirde lââm-ı tarîfleri küçük harfle yazdığımızı belirtebiliriz.

III. ŞEYHÜLİSLÂM ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. YAŞADIĞI DÖNEM

1. Siyasî Durum

Osmanlı Devleti'nin siyasî tarihinde "Gerileme Dönemi" (1699-1792) olarak değerlendirilen XVIII. yüzyılın başlıca siyasi olayları şöyle sıralanabilir:

TABLO 1: XVIII. YÜZYILIN SİYASİ OLAYLARI	
1695	II. Mustafa tahta geçmiştir (1695-1703).
	Karlofça Antlaşması. Bu antlaşma, 1683-1698 yılları arasında, Viyana Kuşatması'yla (1683) başlayan ve 16 yıl devam eden Osmanlı-Kutsal İttifak

1699	Savaşları'nın ¹ sonunda gündeme getirilmiştir. Barış antlaşması olarak değerlendirilen bu antlaşma, Osmanlı ile başlarında Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu bulunan diğer Kutsal İttifak devletleri (Avusturya, Venedik ve Lehistan) arasında imzalanmış; aynı zamanda Osmanlı Tarihi'nin "Gerileme Dönemi" (1699-1792) olarak ifade edilen sürecinin de başlangıcı olmuştur. Zira bu savaş sürecinde Osmanlı orduları, ciddi başarısızlıklara uğramış ve bu nedenle önemli miktarda toprak elden çıkmıştır. ² Buradan hareketle, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda izlediği siyasetteki temel amaçlardan birinin, bu antlaşma ile kaybettiği toprakları geri almak olduğu söylenebilir. Nitekim bu asırda Avusturya, Rusya ve Venedik ile yapılan savaşlar hep bu amaca matûf olmuştur.
1700	İstanbul Antlaşması. Karlofça Antlaşması'nın devamı niteliğinde olan bu antlaşma, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan ve 1686-1700 Osmanlı-Rus Savaşını noktalayan bir barış antlaşmasıdır. Zikredilen bu antlaşmalarla sona eren savaş döneminden sonra, Osmanlı erkânı, Avrupa'nın askerî üstünlüğünü kabul etmiş ve bu üstünlüğün arka planındaki etkenleri araştırmaya yönelmiştir. Hedeflenen husus, bu araştırmalar doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nde, düzenleme ve ıslahat yapmaktır. ³
1703	III. Ahmed tahta geçmiştir (1703-1730).
1711	Prut Antlaşması. Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine sonuçlanan savaşın ardından Osmanlı ile Rusya arasında yapılmış bir antlaşmadır.
1718	Pasarofça Antlaşması. 1715-1718 Osmanlı-Avusturya-Venedik Savaşı'na son veren ve yine Osmanlı Devleti'ne toprak kaybı yaşatan bir antlaşmadır.

¹ II. Viyana kuşatmasından Karlofça Antlaşmasına kadar geçen süreç için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâicü'l-vukûât*, haz. N. Çağatay, Ankara 1992, c. I-II, s. 282-291; c. III-IV, s. 1-19; Yılmaz, Öztuna, *Osmanlı Devlet Tarihi*, İstanbul 1986, c. I, s. 381-420.

² Feridun, Emecen, "Osmanlı Siyasî Tarihi (Kuruluşundan Küçük Kaynarca'ya)", *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, c. I, s. 54-56.

³ XVIII. Yüzyıla dair tespitler için bkz. M. Alaaddin, Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi", *Türkler*, Ankara 2002, c. XII, s. 480-481.

1718	Lâle Devri (1718-1730). 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayan ve 12 yıl süren barış dönemini ifade eder. Lâle Devri'nde edebiyat, kültür ve sanat alanlarında kaydedilen gelişmelerle birlikte, teknik konularda Avrupa etkileri görülen bazı yenilikler de gerçekleştirildi. Bu müsbet gelişmelere mukabil isrâf ve sefâhatın yaygınlaştığı bu dönem, 1730 yılında Patrona Halil İsyanı ile sona erdi.
1723	Osmanlı-İran Savaşı (1723-1746). Fâsılalı olarak süren Osmanlı-İran savaşları neticesinde, 1639 yılında imzalanan ve bugünkü Türkiye-İran ve İran-Irak sınırlarını da büyük ölçüde belirleyen Kasr-ı Şirin Antlaşması ile belirlenen sınırlar esas alınarak, barış kararı alınmıştır.
1724	İstanbul Antlaşması. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan bir dostluk anlaşmasıdır.
1727	Hemedan Antlaşması. 1723-1727 Osmanlı-İran Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşmasıdır.
1730	Patrona Halil İsyanı. Lâle Devri'de yaygınlaşan zevk-sefâ temâyüllü yaşamdan rahatsızlık duyan bir grubun ayaklanmasıyla başlayan isyan neticesinde, başta dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa olmak üzere yaklaşık kırk kişi idam edilmiş ve III. Ahmet tahttan indirilmiştir. Bu hâdiseyle 12 yıl süren Lâle Devri sona ermiş ve I. Mahmud tahta geçmiştir (1730-1754).
1732	Ahmet Paşa Antlaşması. 1730-1732 yılları arasında cereyân eden Osmanlı-İran Savaşı'nı sona erdiren antlaşmadır.
1736	İstanbul Antlaşması. 1735-1736 Osmanlı-İran Savaşını sona erdiren, bir barış ve düzenleme antlaşmasıdır.

1739	Belgrad Antlaşması. 1736-1739 tarihleri arasında Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya ile savaşmış, bu savaşlar neticesinde de Belgrad Antlaşması'nı imzalamıştır. 1718 tarihli Pasarofça Antlaşması ile kaybedilen toprakların geri alınması, bu antlaşmanın önemi olarak zikredilmelidir. Zira bu başarı, askerî alanda yapılan ıslahat ve tecdid hareketlerinin semeresi olarak görülmüştür. Bu antlaşmadan sonra yaklaşık 30 yıl sürecek olan bir barış dönemine girilmiş, lakin bu dönem beklenen şekilde değerlendirilememiş, rehabetin hâkim olduğu bir süreç olarak yaşanmıştır.
1746	Kerden Antlaşması. 1742-1746 Osmanlı-İran Savaşı'nı sona erdiren ve bu yüzyıl için Osmanlı-İran münâsebetlerine nokta koyan antlaşmadır.
1754	III. Osman tahta geçmiştir (1754-1757).
1757	III. Mustafa tahta geçmiştir (1757-1774).
1774	I. Abdülhamid tahta geçmiştir (1774-1789).
1774	Küçük Kaynarca Antlaşması. 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşını sona erdiren antlaşmadır. Belgrad Antlaşması ile başlayan barış dönemini verimli bir şekilde geçiremeyen Osmanlı Devleti, bu savaşta askerî düzensizlik ve tedbirsizlik neticesinde ağır bir mağlubiyet aldı. Bu yüzyıl için değerlendirme yapılacak olursa, bu antlaşma, Osmanlı'nın Karlofça'dan (1699) sonra, imzaladığı en ağır antlaşmadır. Antlaşmanın ağırlığının sebebi, kaybedilen topraklardan ziyâde hukukî, ticârî ve diplomatik alanda Osmanlı'nın kabul etmek zorunda kaldığı düzenlemeler/yaptırımlardır. ⁴
1779	Aynalıkavak Antlaşması. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında

⁴ Kemal, Beydili, "Osmanlı Siyasi Tarihi (Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa)", *Osmanlı Devlet Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, c. I, s. 65-66.

	imzalanan bir düzenleme ve ticaret antlaşmasıdır.
1783	Kırım’ın Ruslar tarafından işgali. Bu işgal neticesinde Kırım topraklarında yaşayan binlerce müslüman Osmanlı’ya göç etmiştir.
1787	1787 yılında Rusya ile, Kırım’ı geri alabilmek için savaşa girilmiş, bir yıl sonra (1788) Avusturya da bu savaşa dâhil olmuştur.
1789	Fransız İhtilâli.
1789	III. Selim tahta geçmiştir (1789-1807).
1791	Ziştova Antlaşması. 1788 yılında başlayan Osmanlı-Avusturya savaşını sona erdiren bir barış antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile iki ülke arasında, I. Dünya Savaşı’na kadar devam edecek olan dostluk dönemi başladı.
1792	Yaş Antlaşması. 1787 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşını sona erdiren barış antlaşmasıdır. Yaş Antlaşması ile Osmanlı Devleti’nin “ <i>Gerileme Dönemi</i> ” sona ermiş; bir buçuk asra yakın bir süreci ifade eden “ <i>Dağılma Dönemi</i> ” (1792-1922) başlamıştır.

2. Sosyal Durum⁵

Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde farklı dil, din ve ırklara mensub insanlar bir arada yaşamayı başarabilmiştir. Barışın hâkim olduğu bu toplum düzeni, Batılılar tarafından “*pax ottomana*” şeklinde ifade edilirken, Osmanlı literatüründe “*nizâm-ı âlem*” terkihi ile mâkes bulmuştur. Ancak Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemiyle başlatılabilecek süreçte nizam-ı âlemde çeşitli sorunların baş göstermeye başladığı görülmektedir.

⁵ Bu başlık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin, Yediyıldız, “Osmanlı Toplumu”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, c. II, s. 499-510.

“Siyasî Durum” başlığı altında aktarıldığı gibi, XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti için uzun ve yıpratıcı savaşların yaşandığı bir dönemdir. Bu savaşlar, devlete siyasî ve askerî darbeler vurmanın yanı sıra toplumun sosyal yapısını da önemli ölçüde zedelemiştir. Büyük bir kısmı mağlubiyetle sonuçlanan bu savaşlar, devlet genelinde iktisadi sorunları beraberinde getirmiş, halktan istenilen vergi yüklerinin artmasıyla, kırsal kesimden şehirlere doğru yoğun bir göç yaşanmıştır. Nüfus dağılımındaki bu dengesizlik beraberinde işsizlik sorununu gündeme getirmiş ve bu sorun kendisini eşkiyalık hareketleri ve Celâlî isyanları şeklinde, ülke genelinde hissettirmiştir. Zikredilen tüm bu hususlar Osmanlı toplum yapısında nüfus dalgalanmasına sebep olmuştur.

Bu başlık altında değinilmesi gereken mühim bir husus “âyânlar”dır. Osmanlı Devleti’nde, başlangıcından beri halk ile devlet arasındaki işleri düzenleme vazifesini üstlenen âyânlar, her dönemde mühim görevler icrâ etmiştir. Vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatlarını tesbit etmek, bilirkişilik yapmak, bazı vergilerin tahsili ile ilgilenmek, idareciler hakkında halkın talep ve şikâyetlerini İstanbul’a bildirmek âyânların başlıca vazifeleri olarak zikredilebilir. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren, taşra ve merkez yönetiminin işleyiş mekanizmasında meydana gelen zaafiyet, XVIII. yüzyılda da, “âyân” denilen yerel hanedanların etkinliğini arttırma şeklinde, toplum yapısını etkileyecek sonuçlar doğurmuştur.⁶ Zira sancak ve eyâletlerin, gelir kaynağı olarak arpalık usulüyle yüksek dereceli görevlilere tevcih edilmesi, sancak beyi ve beylerbeylerinin, görev yerlerine gitmeyerek görev mahallerine, önceleri müsellim, daha sonra da mütesellim adı verilen vekil yöneticiler göndermeleri yolunu açmıştır. Zorunlu haller için düşünülen bu vekâlet sistemi, daha sonra sürekli hale gelmiştir. Müsellim ve mütesellimler, önceleri asıl yöneticinin kapı halkı arasından seçilirken daha sonraları bölgenin âyân ve eşrafi arasından seçilir olmuştur. Bu şekilde devlet gücünü ele geçirmiş olan âyânlar, mahallî iktidarlarını pekiştirmiştir.

Aynı zamanda Osmanlı maliyesinde 1695 tarihli değişiklik de âyânın güç kazanmasında etkin rol oynamıştır.⁷ İltizâm usulünün yerine geçen mâlikâne sistemi,

⁶ Âyânların XVIII. yüzyıldaki etkinliğine dair bkz. Yücel, Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara 1994, s. 125 v.d. Âyânlarla ilgili ayrıca bkz. Özcan, Mert, “Âyân”, *DİA*, IV, 195-198.

⁷ Bu konuyla ilgili “İktisadî Durum” başlığında ayrıntılı bilgi aktarılacaktır.

merkezî idarenin gücünün azalmasına, buna mukabil âyânların, kendi bölgelerindeki iktidarlarını güçlendirmesine kapı aralamıştır. İlgili bölümde ayrıntılı olarak izâh edileceği üzere, mâlikâne sisteminde mîrî mukâtaalar⁸ çoğunlukla bölgedeki yerleşik âyânların uhdesine verilmiştir. Bu durum bir yandan âyânların mâlî bir güç kazanmalarını sağlamış diğer yandan da reâyâ üzerinde tahakkümî bir otorite kurmalarına neden olmuştur.⁹ O kadar ki âyânlar, reâyânın mukâtaa ile ilgili mükellefiyetlerinin hâricinde onlardan tahsilat yapacak duruma gelmiştir.¹⁰

Diğer yandan bu asırda, askerî zümreler içerisinde “kalemiye sınıfı”nın ön plana çıkmasına da temas edilmelidir.¹¹ Bu dönemde, sadrazam olarak görev yapacak kişiler, seyfiye sınıfından değil, kalemiye zümresinin başı olan reisülküttâblardan tayin edilmeye başlanmıştır. Bu değişikliğin sebebi olarak, XVIII. yüzyılda dış ilişkilerin yoğun bir seyir takip etmesi ve önceki dönemlerde hâricî münâsebetlerin reisülküttâblar tarafından yerine getirilmesi zikredilir. Nitekim II. Mahmud (1808-1839) döneminde reisülküttâblığın Hâriciye Nezâreti’ne dönüştürüldüğü de görülecektir.

Kapıkulu sisteminin temelini teşkil eden “devşirme usulü”nün bu yüzyılda derin bir darbe aldığı kaydedilmektedir. Bu sayede her tabaka ve sınıftan kişiler, bürokrasiye dâhil olarak devletin muhtelif kademelerinde görev yapmaya başlamışlardır. Bu durum sosyal tabanı ve bilgi kaynağı değişmiş, tecrübe ve yetenek açısından İstanbul’da bulunan yabancı sefirlere müsâvî bir yönetici profiline kapı aralamıştır. Nitekim söz konusu bu yöneticilerin, XIX. yüzyıldaki ıslahat faaliyetlerinin öncüleri olduğu da ortaya çıkacaktır.

Osmanlı Devleti’inde XIV. ve XV. asırlarda yeni fethedilen yerlerin Türkleşmesini hızlandırmak amacıyla uygulanan iskân politikası, bu yüzyılda da varlığını sürdürmüştü, ancak farklı bir amaca hizmet etmek üzere icrâ edilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen iskân faaliyetlerinin, yapılan savaşlar sonrasında harab olmuş yerleri tamir etme ve bu bölgelerde tarıma dayalı üretimi gerçekleştirme amacına matûf

⁸ Mîrî mukâtaa, mukâtaaya dönüştürülmüş tımâr ve hâs alanları için kullanılan tabirdir.

⁹ Özkaya, s. 192, 209 ve 273.

¹⁰ Özkaya, s. 296. Konu ile ilgili örnek hâdiseler üçüncü bölümde aktarılacaktır.

¹¹ Burada, meselenin daha iyi anlaşılması için, kabaca, Osmanlı Merkezî Teşkilâtı’na dair kısa bir malumât aktarılabilir. Padişahın görev ve yetkileri açısından Divan’da üç temel sınıf bulunmaktaydı. Bunlar Seyfiye (Ehl-i Örf), İlmiye (Ehl-i Ser) ve Kalemiye (Ehl-i Kalem)’dir. En yalın haliyle “Sadrazam ve Kubbe Altı Vezirleri” Seyfiye sınıfının, “Şeyhülislâm ve Kazaskerler” İlmiye sınıfının, “Nişancı, Reisülküttâb ve Defterdarlar” da Kalemiye sınıfının divanda yer alan temsilcileriydi.

olduğu görülür. Ayrıca özellikle Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları nedeniyle Kazan, Kafkasya ve Özi bölgelerinden Anadolu'ya göç eden takriben beş yüz bin kişi de iskân politikası çerçevesinde muhtelif bölgelere yerleştirilmiştir.

XVIII. yüzyılda iskâna konu olan halk gruplarından biri de yaylak ve kışlaklar arasında gidip gelen ve zaman zaman yerleşik halka zarar veren konargöçerlerdi. Eşkiyalık yapan ve halkı rahatsız eden konargöçer gruplar bölge idaresi tarafından uygun görüldüğü şekliyle ya yaylaklarına ya da kışlaklarına yerleştirilmiştir. Yol emniyetinin sağlanmasında büyük rol oynayan derbend teşkilâtı, bu asrın başlarında ihmal edilmiş olsa da, özellikle 1720'lerden sonra derbendler tamir ve tadilattan geçirilerek özellikle başıboş reâyânın iskânı için kullanılmıştır.

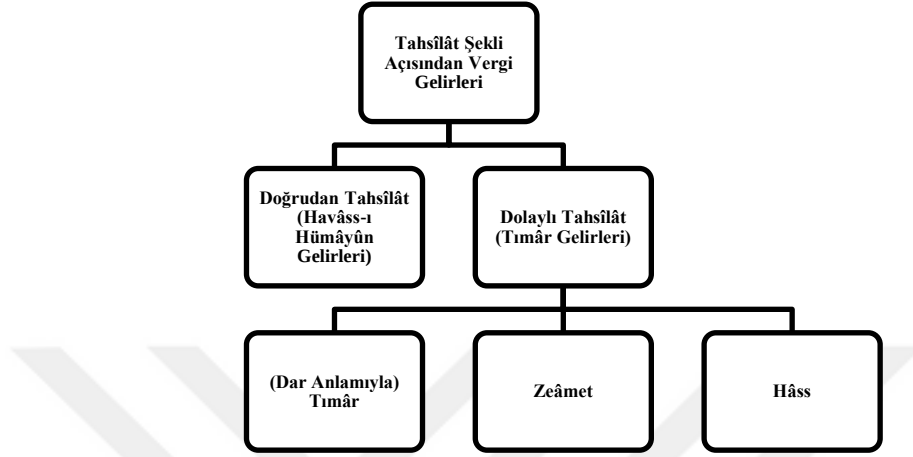
XVIII. asrın sosyal durumuna dair son olarak idarî yapılanmada iltimasın ve rüşvetin ciddi tahribatlara neden olduğu; enflasyon, salgın hastalıklar, kıtlık ve devlet otoritesini dinlemeyen memurların imparatorluğun her yerine yayıldığı da kaydedilmelidir. Zira bütün bunların neticesinde halkın devlete beslediği güven duygusu ciddi darbeler almıştır.

3. İktisâdî Durum

Osmanlı iktisadi düzeni, devletin ordu ve savaş finansmanı üzerine inşa edilmiştir. Devletin idari teşkilâtının merkezinde yer alan eyaletler de, aynı şekilde, Osmanlı ordu nizamına mutabık olarak oluşturulmuştur. Zira Osmanlı ordusunun iki temel birimi olan kapıkulu askerleri merkezde, sipâhîler ise eyaletlerde yer almakta idiler. Dolayısıyla imparatorluktaki toprak düzeni ve toprak düzenine bağlı olan vergi nizamı da, ordunun gider ve ihtiyaçlarına göre şekillenmekte idi.

Devlet mâliyesinin üzerine inşa edildiği kavramlardan biri olan vergi, devletin muhtelif harcamalarının finansmanı olan gelirlerin temin edildiği en önemli ve en yaygın gelir kalemidir. Osmanlı iktisat tarihine bakıldığında devletin vergi gelirlerini, “doğrudan” ve “dolaylı” olmak üzere iki şekilde tahsil ettiği görülmektedir. *Doğrudan tahsilat*, vergilerin çeşitli usûllerle toplanıp hazineye ya da hazinenin sevki ile bir cihete ulaştırılmasıdır ve bu şekilde elde edilen gelirlere *havâss-ı hümâyûn* denir. *Dolaylı tahsilat* ise vergi gelirlerinin hazineye değil de kamu görevleri ifâ etmeleri sebebiyle

askerî zümreye ait olan kısmının yine askerî zümre tarafından toplanmasını ifade etmektedir. Bu şekilde temin edilen ve *vergi-maaş* sistemi olarak nitelendirilen gelirler için de *tımâr* tabiri kullanılmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Tahsilat Şekli Açısından Vergi Gelirleri

Tablo 2’de yer aldığı şekliyle tımâr gelirleri üç alt birime ayrılır. Dar anlamda *tımâr*, eyalet askerleri olan sipâhîlere; *zeâmet* orta derecedeki rütbeli askerî tâîfeye ve *hâss* ise yüksek rütbeli askerî zümreye (vezirler, paşalar, sancak beyleri, kadın sultanlar gibi) tahsis edilmiştir. Bu şekilde tımâr sistemi ile eyalet askerlerinin harcamaları temin edilmekte idi. *Havâss-ı hümâyûn* gelirleri de merkezdeki kapıkulu askerlerinin ihtiyaçlarının finansmanını oluşturuyordu.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti’nde toprak düzeni, malî yapı ve askerî nizam içiçe geçmiş, sarmal bir yapı arz etmektedir. Bu durum, söz konusu düzenlerin birinde yaşanan herhangi bir olumsuzluğun her üç alanda da derin yansımalarının görüleceği anlamına gelmektedir. Nitekim XVII. yüzyılın başlarında, yaşanan siyasi ve askerî hâdiseler¹², tımâr sisteminde kaçınılmaz bir değişim sürecini başlatmıştır. Zira savaşlar nedeniyle kapıkulu askerlerinin sayısı artmış¹³, bu durum askerî zümredeki reâyâ yoğunluğuna da etki etmiştir. Diğer yandan devletin artan savaş giderleri için tımâr gelirlerine de müracaat etmesi, tımâr düzeninin de tasfiyesine zemin oluşturmuştur.

¹² Hâssaten Girit Muhâsarası (1645-1669) ve II. Viyana kuşatması (1683-1699).

¹³ Ahmet Tabakoğlu, 1693-1697 yılları arasındaki kapıkulu askerlerinin sayılarını kaydetmektedir. Buna göre 1693-1694’te 88.295 kişi kapıkulu olarak kayıtlı iken, 1694-1695’te bu rakam 122.634’e, 1696-1697’de ise 166.683 olarak kaydedilmektedir. Görüldüğü üzere yalnızca iki-üç yıl içerisinde kapıkulu askerlerinin sayısı % 100 oranında bir artış göstermiştir. Ahmet, Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s. 186.

Bu dönemde iktisadi olarak yeni arayışlara girilmesinin en önemli nedenleri, ilk bölümde de takdîm edildiği üzere, devletin değişen şartlara uyum sağlayamamasına bağlı olarak askerî alanda yaşanan hezimetler ve bu hezimetlerin faturası olarak karşılaşılan nakit sorunudur. Fakat mezkûr problemlerin halli için kalıcı çözümler üretmek yerine günübirlik hesaplar yapılmış ve kısa vadede gelir elde etmek için; savaşların sona erdiği dönemlerde asker sayılarını azaltmak, hazinenin borçlarını ertelemek, mevcut vergileri arttırıp yeni vergileri gündeme getirmek ve müsâdereye¹⁴ müracaat etmek gibi birtakım tedbirler alınmıştır. Ancak bu dönemde alınan tedbirlerin en mühim olanı iltizâm sisteminin geniş alanlara yayılması idi. Zira tımâr sisteminin işleyişindeki sıkıntılardan ötürü merkezî hazine tımâr alanlarını da iltizâmın pazarı haline getirmiştir. Bu sayede hem toprağın işletilmesine devam edilmiş hem hazine gelirleri arttırılmış hem de gelir artışı istikrâra kavuşturulmuş olacaktı. Fakat tabîî olarak bu tedbirler de beraberinde yeni sorunları gündeme getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde *havâss-ı hümayûn* yani merkezî hazine gelirlerinin toplanmasında başvurulan üç temel yöntem mevcuttur. Bunlar *emânet*, *iltizâm* ve *mâlikâne* usûlleridir.

Emânet usûlü, devletin maaş karşılığı görevli olarak tayin ettiği memur kadroları ile vergilerin tahsil edilmesidir. Emânet usûlünde vergileri toplayan görevli, *emîn* olarak isimlendirilmektedir. İlgili başlıkta ayrıntılı olarak aktarılacağı üzere, iltizâm sisteminden farklı olarak emânet usûlünde, emîn yalnızca gelirlerin toplanması ile mükelleftir, ödenemeyen vergilerden mes'ûl değildir.

İltizâm usûlü ise, vergilendirmenin bir tür özelleştirilmesi olarak ifade edilebilir. Abdurrahman Vefik tarafından “devlet gelirlerinin kısımlarından birinin bedelini deruhte etmek”¹⁵ şeklinde tanımlanan iltizâm, özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması, anlamına gelir.¹⁶

¹⁴ Merzifolu Kara Mustafa Paşa, II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanmasının müsebbibi olarak görülmüş ve o dönemde merkezî hazinenin gelirlerinin beşte birine tekâbül eden 225 milyon akçelik malı müsâdere edilmiştir. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c. II, s. 124.

¹⁵ Abdurrahman, Vefik, *Tekâlif-i Kavâidî*, İstanbul, 1328, s. 62-63.

¹⁶ Mehmet, Genç, “İltizâm”, *DİA*, XXII, 154.

İltizâm sistemi, tarıma endeksli ekonominin etkin olduğu pek çok devlette İlkçağ'dan XIX. yüzyılın sonlarına kadar câri bir sistem olarak kayıtlara geçmiştir.

Esas itibariyle mâlikâne sistemi, iltizâmın bir devamı niteliğindedir. Üçüncü bölümde tüm ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere, süreç içerisinde iltizâm usûlünde meydana gelen problemleri ortadan kaldıracak alternatifler sunması açısından, mâlikâne sistemi, kurtarıcı ya da iyileştirici olarak devreye sokulmuştur.

Çalışmamızın omurgasını teşkil eden Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvalarının XVIII. yüzyılın başlarında serd edilmiş olması hasebiyle biz, yukarıda zikretmiş olduğumuz sistemlerden yalnızca *iltizâm usûlü* ve bu usûlün ta'dîl edilmiş hali olarak sunulan *mâlikâne sistemi* üzerinde ayrıntılı bir şekilde duracağız.

4. İlmî Durum

XVIII. yüzyıl Osmanlı ilmî durumunu izah ederken aklî/müsbet ilimler ve naklî/dinî ilimler ayrımı göz önünde bulundurularak mesele ele alınacaktır. Zira ilmî durumu genel bir şekilde değerlendirmek bizleri isabetli bir neticeye ulaştırmayacaktır.

Bu asırda müsbet ilimlere dair kaleme alınan eserlerin, evvelki yüzyıllarla mukâyese edildiğinde, nicelik olarak artış gösterdiği bir hakikattir. Bu dönemde ıslahât ve tecdid faaliyetleri çerçevesinde Avrupa ile yakın temasların gerçekleşmesi, Damat İbrahim Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Topal Osman Paşa, Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi gibi Avrupa ile münasebetleri olan ve devlet hizmetinde bulunan kişilerin varlığı ve özellikle tercüme faaliyetleriyle müsbet ilimlere dair Avrupa'dan mühim bir müktesebâtın Osmanlı'ya nakledilmiş olması, XVIII. yüzyıldaki zengin ilmî faaliyetlere zemin hazırlamıştır.¹⁷

Şimdi aklî/müsbet ilimlere dair tıp ve matematik branşlarına kısaca değinelim. Menteşizâde Abdürrahim Efendi'nin aklî ilimlerle iştiğâl etmeyip bu alanlara dair eser telif etmemiş olması hasebiyle, konunun hacmini genişletmemek adına, yalnızca bu asrın ilk yarısında yaşamış ve telif-tercüme faaliyetlerinde bulunmuş önemli kişileri ve eserlerini zikretmekle iktifâ edeceğiz.

¹⁷ İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, c. IV/II, s. 522.

Tıp: Bu asırda Şarkî tabâbete dair telifler yapılmakla birlikte Garbî tabâbetin de, gerek tabîbler aracılığıyla gerekse bu alana dair yazılan eserlerin tercüme edilmesiyle varlık sahasına çıktığı görülür. Şarkın bitkisel ilaçlarla tedavisine karşın, Garbın kimyevî ilaçlarla tedavi yöntemi, başlangıçta infîâl ile karşılanmış olsa da, sonrasında kimyasal ilaç tedavisinin ancak devlet tarafından ehil olduğu tespit edilen kişilerce yerine getirileceğine dair düzenleme bu tedavi yönteminin de yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yalnızca Garb tabâbeti nakledilmemiş, Batı usulü tedaviden men edilen hekimler de Osmanlı devletine ilticâ etmiştir. III. Mustafa (1757-1774) devrinden itibaren Fransız ve Alman tabibler sarayda bulunur olmuş ve bu şahıslar, maalesef, casus rolü de üstlenmişlerdir.¹⁸

XVIII. yüzyılda Osmanlı tıbbı açısından en mühim olaylardan biri de çiçek aşısının bulunmasıdır. Çiçek hastası olan bir kişiden alınan cerahatle yapılan çiçek aşısı (variolisation), 1716 yılında İstanbul’da, dönemin İngiltere elçisi E.W. Montagu’nun eşi kanalıyla İngiltere’ye de aktarılmıştır.¹⁹

Bu dönemde tıp alanında eser kaleme alan veya tercüme faaliyetleriyle iştigâl eden kişilerden XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olanları, şöyle sıralamak mümkündür.

Ayaşlı Şaban Şifâî (ö. 1116/1704). Çocuk doğum ve bakımından bahseden *et-Tedbir fî hakki’l-mevlûd* adlı Türkçe bir eser kaleme almıştır.²⁰

İznikli Ömer b. Sinan (ö. ??). Eserleri kimya ve tabî kanunlardan bahseden *Künûzu hayâtî’l-insân ve kânûnu etıbbâ’i feylesûfân ve Şifâ’ü’l-mü’mînîn* dir.²¹

Nûh Efendi (ö. 1119/1707). Mürekkep ilaçlardan bahseden *Akrîbâdîn* adlı eserin tercümesini hazırlamış ve çalışmasına bir zeyl de eklemiştir.²²

¹⁸ Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 526.

¹⁹ Ekmeleddin, İhsanoğlu, “Osmanlı Bilim Literatürü”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, c. II, s. 434.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 526-527.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 527.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 527.

Hayatîzâde Süleyman Efendi'nin (ö. 1128/1716). *Akribâdîn* adlı eserin tercümesi ve *Mürekkebât* isimli telîfi bulunmaktadır.²³

Topal Ahmed b. İbrahim (ö. 1140/1727). *Teshîlü't-tedâbîr* adlı eseri telîf etmiştir.²⁴

Ahmed Sâni b. Hasan (ö. 1145/1732'den sonra). Haşiyelerinin de yer aldığı *Ğunyetü'l-muhassılîn fî tercemeti Tuhfeti'l-mü'minîn* adlı tercümesi vardır.²⁵

Mustafa b. Mehmed b. Ahmed (ö. ??). *Nüzhetü'l-ebdân* ve *Terceme-i Akribâdîn* isimli bir tercümeleri, *Düstûru't-tabîb fî ameli mîzânî't-terkîb* adlı telîfi ve *Risâletü Feyziyye fî lügâti'l-müfredâti't-tıbbiyye* adlı bir sözlük çalışması mevcuttur.²⁶

Derviş Ömer Şifâi (ö. 1159/1746). *Mürşidü'l-muhtâr fî ilmi'l-esrâr*, *el-Cevherü'l-ferîd fî't-tıbbi'l-cedîd*, *Minhâcü's-şifâ'î fî't-tıbbi'l-kimyâi*, *Tuhfetü'l-ahbâb fî mürekkebâtı't-tıbbiyye*, *el-Fevâidü'l-cedîde*, *Hülâsatü'l-ebdân*, *Kânûnü'r-reşâd fî tedbîri'n-nüfûsi* ve *l-ecsâd* ve *Mir'âtü's-Sühâ fî tedbîri Tâsi'l-hükemâ* adlı eserleri kaleme alarak Osmanlı tıp tarihinde şöhret sahibi olmuştur.²⁷

Matematik ve Astronomi: Riyâziye, hendese ve hey'et ilimlerinde, XVIII. yüzyılın başlarında Batı, etkisini henüz göstermemiştir. Bu dönemde çalışmalar Şark eserleri üzerine şerh ve hâşiye yazmak şeklinde idi. Ancak bu asrın ikinci yarısından itibaren savaşlarda galibiyet kazanmak için Avrupa tekniğinin öğrenilmesi amacıyla matematik alanında da Batı'ya meyledilmiştir. Ayrıca III. Mustafa (1757-1774) gibi astronomiye düşkün olan padişahların önderliğinde bu alanlara ait yabancı telîfât da devlet sınırlarına dâhil edilmiştir.²⁸ Bu yüzyılda Osmanlı matematik tarihine genel olarak bakıldığında, yaklaşık elli beş müellifin telîf ettiği, takrîben doksan dört eser tespit edilmiştir. Bu eserlerde seksen biri Arapça iken, on üçü de Türkçe kaleme

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 527.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 527.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 528.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 528-529.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 529. Ayrıca bu asrın diğer mühim âlimleri için de bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 529-533 ve İhsanoğlu, c. II, s. 431-435.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 533-534.

alınmıştır.²⁹ Astronomi alanında da 248'i Arapça, 116'sı Türkçe, 3'ü Farsça ve 7'si de Arapça-Türkçe-Farsça olmak üzere toplam 374 eser telîf edilmiştir.³⁰

Bu genel malûmâtтан sonra XVIII. asırda riyâziye, hendese ve astronomiye dair telîf ve tercüme yoluyla eser kaleme almış olan kişileri şöyle sıralayabiliriz.

Müneccimbaşı, Ahmed Dede b. Lutfullah (ö. 1113/1702). *Tahrîrû'l-fevâid* olarak da bilinen *Gâyetü'l-udâd fî ilmi'l-aded* isimli aritmetik sahasına ait bir telîf eseri vardır.³¹

Karahisarlı Mehmed b. Şeyh Ali (ö. 1122/1710). *Resâid fî'l-hey'e ve'r-riyâziyyât*.³²

Rıdvan b. Abdullah el-Razzâz el-Felekî (ö. 1123/1712). Toplamda on yedi eser kaleme almış olan müellifin, en meşhur eseri *Kırânü'l-Ulviyyeyn Zuhâ ve'l-müşterî bi vasati'l-mesir*'dir.³³

Bedreddin Muhammed b. Esad el-Yanyâvî (ö. 1146/1733). Geometri alanına dair kaleme aldığı eseri, *Şerhu Ba'di'l-makâlâti'l-Öklidisiyye*'dir.³⁴

Mehmed Said Efendi (ö. 1149/1736). *Rub '-u müceyyib-i zü'l-kavseyn*.³⁵

Mustafa Zeki el-İstanbulî (ö. 1148/1736). *Tuhfetü'l-vüzerâ fî tercümeti Süllemi's-semâ* adlı bir tercüme ve *Mirkâtü'l-Ûlâ fî şerhi Süllemi's-semâ* isimli bir telîf çalışması vardır.³⁶

İbrahim Müteferrika (ö. 1745). *Mecmû'atü'l-Hey'eti'l-Kadîme ve'l-Cedîde*, riyâziye ve kozmograyfa alanında hazırlanmış bir tercüme çalışmasıdır.³⁷

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsanoğlu, c. II, s. 423.

³⁰ İhsanoğlu, c. II, s. 426.

³¹ İhsanoğlu, c. II, s. 423-424.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 535.

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsanoğlu, c. II, s. 426.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsanoğlu, c. II, s. 424.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 536.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsanoğlu, c. II, s. 427.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 536.

Halil Fâiz Efendi (ö. ??). Tartışmalı meselelerin halline dair *Fütûhât-ı 'Alâ'îyye*, yıldızların hareketleri hakkında *Makâlât-ı seyyâre* ve matematik problemlerine dair *es-Savletü'l-hizberiyye fî mesâilü'l-cebriyye* başlıca telîf eserleridir.³⁸

Ramazan b. Salih b. Ömer b. Hicâzî b. Ömer el-Hanekî (ö. 1158/1745). Astronomi alanında irili-ufaklı yirmi beş eser ortaya koyan el-Hanekî'nin en mühim eserleri *Keşfü'l-Gayâhib an Müşkilâti Ameli'l-Kevâkib* ve *Metâliü'l-Büdur fî'd-darb ve'l-kısme ve'l-cüzur*'dur.³⁹

Ispartalı Mehmed b. Şeyh Ali (ö. ??). Arapça olarak kaleme aldığı *Zâtü'l-kürsî* ve yine kendi eseri üzerine yazdığı *Nusretü'l-lübâb fî şerhi behçeti'l-elbâb* isimli şerh çalışması mevcuttur.⁴⁰

Aklî/müsbet ilimlere ilgili bu izâhâtтан sonra, naklî/şer'î ilimlere gelinecek olursa, istifade edilen kaynaklarda çizilen tabloya bakıldığında bu asırda telîf edilen eserlerin nicelik olarak önceki asırlara nazaran daha az bir yekûn tuttuğu görülür. Bunun yanında bu dönemde kaleme alınan eserlerin, medreselerdeki derslere yönelik olarak hazırlanan mütalaalar ve daha ziyade bir kısım eserler üzerine kaleme alınan şerh ve hâşiye nev'inden çalışmalar olduğu belirtilerek, XVIII. yüzyılda dinî ilimlere dair alçalan bir grafik çizildiği kaydedilmektedir.⁴¹ Fakat biz, yalnızca yazılan eserlerin türüne bakarak böyle genellemeci bir tavırla yapılan değerlendirmelerin insaflı olmadığı kanaatindeyiz. Zira bir eserin yalnızca şerh olması, onun niteliğini ve kalitesini düşüren bir unsur değildir. İster klasik dönemde isterse sonraki dönemlerde olsun, metnlerinin önüne geçmiş pek çok şerh çalışması fıkıh literatüründe yer almaktadır.⁴² Bu ifadelerin arkasında “Osmanlı döneminde kaleme alınan eserlerin orjinalite taşımayan çalışmalar” olduğuna ve dahi “Ortaçağ medrese teşkilâtının devamından başka bir şey”⁴³ olmadığına dair şöhret bulmuş bir algının olduğunu düşünüyoruz. Ancak Osmanlı

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 536.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsanoğlu, c. II, s. 428.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 536-537. Ayrıca bu asrın diğer mühim âlimleri için de bkz. Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 537-539 ve İhsanoğlu, c. II, s. 428-430.

⁴¹ Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 522.

⁴² Şerhlerin ilim geleneğine katkıları konusunda bkz. İsmail, Kara, “Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 15, sy. 28, 2010/1; bu çalışmanın genişletilmiş hali için bak. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz, Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

⁴³ Uzunçarşılı, c. IV/II, s. 524.

ilmî geleneğindeki medrese sisteminin, müderrisleri eser telîf etmekten ziyâde talebe yetiştirmeye sevk eylediği, yoğun ders programları arasında eser telîf edilebilirse de bunların medrese müfredâtında yer alan derslere yönelik çalışmalar olacağı da göz önünde bulundurulması gereken mühim bir hakikattir.⁴⁴ Osmanlı müktesebâtı üzerine yapılacak monografik çalışmaların bu algının, dakik bir şekilde test edilmesine ve gerektiği şekilde tadîl ve tashîh edilmesine yardımcı olacağını düşünüyoruz.

Bu mülâhazalardan sonra XVIII. yüzyılda dinî ve felsefî ilimlere dair eser kaleme almış olan isimleri şöyle sıralayabiliriz.

Mostarlı Mustafa (ö. 1119/1707). Nahiv, mantık, âdâb, meânî, akâid, ferâiz ve fıkıh usûlü ilimleri üzerine yirmi beş eser telîf etmiştir. Mostar müftülüğü görevini uzun yıllar ifâ eden Mustafa Efendi, fıkıh usûlüyle husûsen ilgilenmiş ve *Mir'ât*, *Muğnî* ve *Müntehâb* adlı metinler üzerine şerhler hazırlamıştır.⁴⁵

İshak Hocası Ahmed Efendi (ö. 1120/1708). Akâid, muhâdarât, hadis, mantık ve hendeseye dair kıymetli eserler vücûda getiren müellif, ayrıca Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) Arapça öğrenmek isteyen hükümdar için kaleme aldığı bir sözlük olan *Mukaddimetü'l-edeb*'i Türkçe'ye tercüme etmiştir.⁴⁶

Saçaklızâde Mehmed (ö. 1145/1732). Tefsir, fıkıh, hadis, akâid, tasavvuf ve mantık alanlarında otuz kadar eseri mevcut olan âlimin en mühim eseri, medrese eğitime dair değerlendirme ve tenkitlerine yer verdiği *Tertîbü'l-ulûm*'dur.⁴⁷

Tarsus Müftüsü Mehmed (ö. 1145/1732). İslâmî ilimlerin pek çok sahasına vâkıf olan bu âlimin, *Mir'ât* şerhi dışında, lügat, vaz', iştikâk, sarf, nahiv, me'ânî, beyân, bedî', aruz, kâfiye, mantık, âdâb, kelâm, hadis usûlü, fıkıh usûlü, tefsir, tecvid, hadis, fıkıh, ferâiz, tasavvuf, ebdân ve tıp olmak üzere yirmi dört ilmi ihtivâ eden *Ünmûzecü'l-ulûm* isimli Arapça bir çalışması da mevcuttur.⁴⁸

⁴⁴ Konu ile ilgili bkz. Fahri, Unan, "Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 30, Eylül-Ekim 1994. Ayrıca bkz. Kâşif Hamdi, Okur, *Osmanlılarda Fıkıh Usûlü Çalışmaları, Hâdimî Örneği*, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010, s. 60-63.

⁴⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul 1955, c. II, s. 443; Mehmed, Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 30-32.

⁴⁶ Bağdatlı, c. I, s. 168; Tâhir, c. I, s. 232-233.

⁴⁷ Bağdatlı, c. II, s. 322-323; Tâhir, c. I, s. 325-327.

⁴⁸ Tâhir, c. I, s. 348.

Mestçizâde Kazasker Abdullah Efendi (ö. 1148/1735). Tefsir, nahiv, belâgat, akâid ilimlerine dair çalışmalar kaleme alan âlimin, en meşhur eseri akâidle ilgili *el-Mesâlik fi'l-hilâfiyyât beyne'l-mütekellimîn ve'l-hukemâ'*dır.⁴⁹

Üsküdarlı Mehmed Emin (ö. 1149/1736). Fıkıh, fıkıh usûlü, akâid, kavâid, belâgat ve âdâb ilimlerine dair yirmi üç eseri mevcuttur. Fıkıhla ilgili *Dürer* hâşiyesi ve *Menâr* şerhi husûsen zikredilmelidir.⁵⁰

Ebu'n-Nâfi' Ahmed b. İshâk el-Kazâbâdî (Kazovalı) (ö. 1163/1750). Selânik ve Mekke-i Mükerrreme kadılığı vazifelerinde bulunmuş olan âlim, dinî ve hukukî eserler üzerine şerh ve hâşiyeler kaleme almıştır. Fıkıh usûlüne dair, Sadrüşşerîa'nın *Tavdîh* adlı eserinin *Mukaddimât-ı Erba'a* bölümüne *Hâşiyetü'l-usûl ve ğâşiyetü'l-fusûl* isimli bir hâşiye telîf etmiştir.⁵¹

Mehmed b. Veli b. Resul (ö. 1165/1751). Uzun bir dönem İzmir müftülüğü görevinde bulunmuş olan bu âlim akâid, fıkıh, mantık ve cedel ilmine dair muhtelif şerh ve hâşiyeler kaleme almıştır. Ancak kendisine şöhret kazandıran çalışması, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Mir'ât* metni üzerine hazırladığı hâşiye⁵² çalışmasıdır.⁵³

Mehmed b. Mustafa Akkirmânî (ö. 1174/1760). Mekke-i Mükerrreme kadılığı görevinde bulunmuş olan bu zât, tefsir, hadis, fıkıh, felsefeye dair tercüme ve şerhler hazırlamıştır.⁵⁴

Ebû Saîd Hâdimî (ö. 1176/1762). Fıkıh, usûl, tefsir, akâid, mantık ve tasavvuf ilimlerine dair çalışmalar ortaya koymuş olan Hâdimî'nin Mecâmi'u'l-hakâik⁵⁵ isimli fıkıh usûlü eseri hâssaten zikredilmelidir.

Ziyaüddin Abdullah b. Mehmed Ahıskavî (Akhisarlı) (ö. 1228/1813). Hadis, fıkıh ve fıkıh usûlü, tıp, coğrafya ve tarih alanlarında eserler ortaya koymuş, bu âlim,

⁴⁹ Bağdatlı, c. I, s. 483; Tâhir, c. II, s. 27-28. Mezkûr eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ülker, Öktem, *Mestçizâde'nin 'al-Hilâfiyyât bayna al-Hukâmâ ma'a al-Mutakallimîn ve al-Hilâfiyyât bayna al-Mu'tazila ma'a al-Aşâ'ira va al-Hilâfiyyât bayna al-Aşâ'ira ma'a al-Maturidiyya' Adlı Eseri*, AÜSBE, Ankara 1993 (yayımlanmamış doktora tezi).

⁵⁰ Bağdatlı, c. II, s. 323; Tâhir, c. II, s. 29-30.

⁵¹ Bağdatlı, c. I, s. 175; Tâhir, c. I, s. 404.

⁵² Süleyman b. Veli b. Resul el-Kırşehrî el-İzmirî, *Hâşiyetü'l-Fazli'l-İzmirî ale'l-Mir'âti'l-usûl*, c.I-II, İstanbul 1890.

⁵³ Bağdatlı, c. II, s. 328; Tâhir, c. I, s. 237-238.

⁵⁴ Tâhir, c. I, s. 214.

⁵⁵ Ebû Saîd Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik mine'l-usûl*, İstanbul 1303. Eser ve müellifi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kâşif Hamdi, Okur, *Osmanlılarda Fıkıh Usulü Çalışmaları, Hâdimî Örneği*, İstanbul, 2010.

biyografi, tarih ve coğrafyaya dair ansiklopedik bilgiler içeren *Revâmizü'l-âyan* isimli bir eser telif etmiştir. Aynı zamanda *Levâmi'ü'l-envâr* adını verdiği, Kütüb-i Sitte'nin, mükerrer olan hadislerin zikredilmediği, bir muhtasarını da hazırlamıştır.⁵⁶

B. BİYOGRAFİSİ

Tam adı Abdürrahim b. Mahmûd b. Muhammed el-Bursevî olan, Bursa mahkemesi kâtibi Kurt Mehmed Efendi'nin oğlu ve Menteşizâde Mehmed Efendi'nin damadı Menteşizâde Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1128/1716) hayatını, kronolojik olarak, şu şekilde ortaya koyabiliriz:

TABLO 3: MENTEŞİZÂDE ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN HAYATI ⁵⁷	
??	Bursa'da doğdu ve ilk tahsiline başladı.
	İstanbul'da Minkârîzâde Yahya Efendi'ye intisap ederek ondan mülâzım oldu.
	Önce Tûtî Latif, Ümm-i Veled, Canbaziye, Süleyman Subaşı, Hatice Sultan, daha sonra Sahn-ı Seman, Zal Paşa, Mihrimah Sultan, Eyüp Sultan medreselerinde müderrislik yaptı.
1105/1693	Yenişehir ve Edirne kadısı oldu.
1694-1704	Kadılık vazifesinden azledilerek on yıl kadar kendisine görev verilmedi.
1116/1704	Üsküdar ve Mısır kadılığı yaptı.
1117/1705	İstanbul kadılığı payesini aldı.

⁵⁶ Tâhir, c. I, s. 370-372.

⁵⁷ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1282, c. III, s. 252, 265-266; c. IV, 335; Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhâtü'l-meşâyih maa zeyl*, s. 84-85; *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 331; Tâhir, c. II, s. 27; *İlmiyye Salnâmesi: Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamı*, İstanbul: Meşihat-i Celile-i İslamiyye, 1334/1916-1334/1916, s. 504-505.

1120/1708	Anadolu kazaskerliğine getirildi.
1123/1711	Rumeli kazaskeri oldu.
1125/1713	Yeniden Rumeli kazaskeri olarak atandı.
1127/1715	Yeniden Rumeli kazaskeri olarak atandı.
26 Haziran 1127/1715	Şeyhülslâmlığa tayin edildi. On yedi ay kadar bu görevde kaldı.
4 Aralık 1128/1716	Hastalandı ve Edirne’de vefat etti. Zehrimâr Mescidi avlusuna defnedildi.

Terâcim kaynaklarında hayatı hakkında daha fazla ayrıntıya tesâdüf edemediğimiz Şeyhülslâm Abdürrahim Efendi'nin ilmî kişiliği hakkında da müstakil bir başlık açmayı düşünüyorduk. Zira Osmanlı Devleti'nde bir kişinin şeyhülislam olma yolunda takip etmesi gereken uzun ve meşakkatli bir yol söz konusu idi. Başlangıçta ismi ve usûlü yazılı olarak ortaya konmamış olmamakla birlikte, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren tatbikât büyük ölçüde aynı minvâl üzere devam edegelmiş ve Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemiyle birlikte bu usûl kayıt altına alınmıştır.⁵⁸

Fakat bu ilim geleneğine dâhil olmasına rağmen, Menteşizâde Abdürrahim Efendi'nin fetvalarının, fetvâhâne tarafından makbûl görülmemesinin gerekçesi üzerinde durulmalıdır. Diğer yandan kendisinin, on yıl gibi uzun bir süre görev yapmadığı da göz önünde bulundurulduğunda bu noktanın araştırmaya ve izâha muhtaç olduğu görülecektir. Ancak müracaat kaynaklarımız, bu konuda zihnimizi netleştirecek bilgiler sunamadığı gibi, işareten dahi olsa, bu noktaya temas etmedi. Buna binâen biz de bu

⁵⁸ Mehmet, İpşirli, "Şeyhülslâm", *DİA*, XXXIX, 92-94.

noktayı, cevaplanması gereken mühim bir soru olarak, muhâfaza ederek yolumuza devam edeceğiz.

C. ŞEYHÜLİSLÂM ABDÜRRAHİM EFENDİ’NİN ESERLERİ

Şeyhülislâm Menteşizâde'nin hayatına yer veren kaynaklarda, kendisine nisbet edilen dört eseri zikredilir.

İlk olarak fetvalarının derlendiği "*Fetâvâ-yı Menteşizâde (Fetâvâ-yı Abdürrahim)*" isimli eseri anılmalıdır ki, bu eser, çalışmamızın müstakil bir bölümünü teşkil ettiğinden ilgili bölümde tanıtılacaktır.

Bir diğer eseri Hanefî fıkına dâir kaleme alınan "*Cerîdetü'l-Ferâiz*"dir. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Âsım Bey Koleksiyonu'nda bulunan eserde, istinsâh tarihi olarak 1224 ifadesi yer almaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere İslâm miras hukukuna dair hazırlanmış olan eser 98 varaktan müteşekkildir.

Eserin ilk varakında, birinci satırda beş, ikinci satırda dört, üçüncü satırda da üç kutu olmak üzere toplam on iki kutuluk bir cetvel mevcuttur. İlk satırdaki beş kutu sırası ile '*bir hânesi, on hânesi, yüz hânesi, bin hânesi, on bin hânesi*' başlıklarını taşımakta ve altlarında 1-9 arası sayılar yer almaktadır. İkinci satırda da sırası ile '*yüz bin, on kere yüz bin, yüz kere yüz bin, bin kere yüz bin*' başlıkları altında yine bir üst satırda olduğu gibi 1-9 arası rakamsal karşılıklar bulunmaktadır. Üçüncü satırda da sırası ile '*on bin kere yüz bin, yüz bin kere yüz bin, on yüz bin kere yüz bin*' başlıkları ve altında yine bir üst satırda olduğu gibi 1-9 arası rakamsal karşılıklar görülmektedir.

İlk varaktan sonraki sonraki birkaç varakta, miras taksimine dair hesaplamalar, küsürlü ve küsürsüz taksimâtlara göre cetveller yer almaktadır.⁵⁹

Bu tablo ve cetvellerden sonra Abdürrahim Efendi, eserinde, miras meseleleri ile ilgili genel, teorik çerçeveyi oluşturacak bilgilere yer vermektedir. Bu bölümde sırası ile terekenin taalluk ettiği dört alt birimi (techîz-tekfîn, borçaların îfâsı, vasiyetin yerine getirilmesi ve mirasçılar arasında taksim), terekenin dokuz sarf yeri (ashâb-ı ferâiz, asabe-i nesebiyye, asabe-i sebebiyye, reddün alâ zevi'l-furûzi'n-nesebiyye, zevi'l-erhâm,

⁵⁹ Menteşizâde Abdürrahim Efendi, *Cerîdetü'l-ferâiz*, nr. 128, vr. 1/b-8/a.

mevla'l-müvâlât, mukarrun leh bi'n-nisbe ale'l-ğayr lem yesbüt, mûsâ leh bimâ zâde ale's-sülûs ve beytü'l-mâl), irse mâni olan dört durum (kölelik, katl, ihtilâf-ı dâr ve borç), Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen belirlenmiş miras oranları (yarım, dörtte bir, sekizde bir, üçte iki, üçte bir ve altıda bir), dördü erkeklerden (baba, dede, annenin erkek kardeşi ve eş) ve sekizi kadınlardan (eş, kız, oğulun kızı, anne-baba bir kız kardeşi, baba bir kız kardeş, anne bir kız kardeş, anne ve nine) olan toplam on iki hisse sahibi kişi, babanın üç hali, annenin çocuklarının üç hali, eşin (erkek) ve eşlerin (kadınların) ikişer halleri gibi her pay sahibinin oranları ile ilgili muhtemel durumlar belirtiliyor.⁶⁰

Bu ayrıntılı beyânlardan sonra, Menteşizâde Abdürrahim Efendi, 'meselelere başlamadan önce bunu ezberle' tembîhi ile aşağıdaki notlara yer vermektedir.

"İmdi furûz-i mezkûra iki nev'dir. Nev'-i evvel. Nısf, rub', sümün. Nev'-i sâni. sülûsânî, sülûs, südüs. İmdi meselede nev'-i evvelden nısf nev'-i sâni'nin ba'zına ya küllüne muhtelit olsa mesele altıdan olur. Nev'-i evvelden rub' nev'-i sâni'nin ba'zına ya küllüne olursa mesele on ikiden olur. Nev'-i evvelden sümün nev'-i sâni'nin ba'zına ya küllüne olursa mesele yirmi dörtten olur. Meselede nev'-i evvelden birisi bulunup nev'-i sâni'den bulunmazsa mesele ekall mahrecinden itibar olunur. Kezâlik nev'-i sâni'den birisi bulunup nev'-i evvelden bulunmazsa ekall mahrecinden itibar olunur. Kezâlik nev'-i evvelden birkaç furûz bulunup nev'-i sâni'den bulunmayınca e'lâ furûzun ekall mahrecinden itibar olunur. Ve nev'-i sâni'den birkaç bulunup nev'-i evvelden bulunmayınca kezâlik e'lâ furûzun ekall mahrecinden itibar olunur. Ma'lûm ola ki nısfın ekalli mahreci ikidir. Rub'un ekalli mahreci dört, sümünün ekalli mahreci sekizdir. Sülûsân ve sülûsün ekalli mahrecleri üçdür. Südüsün altıdır."⁶¹

Bu telmihten sonra eserin sonuna kadar varaklarda iki sütunlu tablolar bulunmakta ve bu tablolarda muhtelif meselerle ilgili hesaplamalar ve şekiller görülmektedir.⁶²

Fıkha dâir bu eserlerin yanı sıra, Abdürrahim Efendi, Beyzâvî tefsiri üzerine de, **Hâşiye 'Alâ Tefsîri'l-Beyzâvî** ve **Hâşiye 'Alâ Dibâceti Tefsîri'l-Beyzâvî** isimli iki hâşiye hazırlamıştır. Ancak biz bu eserlere Türkiye kütüphanelerinde tesâdüf edemedik.

⁶⁰ Menteşizâde, nr. 128, vr. 12/a-15/a.

⁶¹ Menteşizâde, nr. 128, vr. 15/b.

⁶² Menteşizâde, nr. 128, vr. 17/a-98/a.

BİRİNCİ BÖLÜM

FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM'İN TANITIMI

I. FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM'İN MUHTEVASI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Fıkıh ve tarih literatüründe *Fetâvâ-yı Menteşizâde* ya da *Fetâvâ-yı Abdürrahim* olarak zikredilen bu derleme, günümüze en fazla fetvası nakledilen şeyhülislâmın, Abdürrahim Efendi'nin, hayata ilişkin 11.120⁶³ fevtadan müteşekkil olan eseridir. Çalışmamızın omurgasını oluşturan bu eser, şümûlû açısından eşsiz olduğu kadar, ortaya konduğu dönemin gerek dinî, gerek hukukî gerekse sosyal yapısını yansıtmaması açısından da ziyâdesiyle mühimdir.

Hem birinci ciltte⁶⁴ hem de ikinci ciltte⁶⁵ toplam 14 soruda “..... *husûsunda şeyhülislâmın sözü nedir, bize fetvâ verin?*” şeklinde zikredilen ifadelere istinâden, derlemedeki fetvaların, Menteşizâde Abdürrahim Efendi'nin, yaklaşık on yedi ay süren şeyhülislâmlık vazifesini îfâ ederken kayda geçirildiği sonucunu çıkarabiliriz.

İbâdât, ukûbât, muâmelât tertibine göre fıkıh bablarının her biri ile ilgili fetvaların yer aldığı eserde kimi zaman kelâmî ve tasavvufî suâllere de cevap verilmiştir. Zikredilen elfâz-ı küfür ifadelerinin neyi gerektireceği⁶⁶, dinen haram olan hususların helal sayılması durumunda kişinin imânî⁶⁷, dinî ya da imânî mevzûlarda sövmenin (şetm) imâna nasıl yansiyacağı⁶⁸ gibi başlıklarda yer alan fetvalar kelâmî suâllere; şeyhlerin gaybı bildiklerini kabul etmenin, onların ruhlarından istimdâd etmenin ve kabirlerine kurban adamanın şer'î gereğinin⁶⁹ ve sûfiyyenin semâ ve musikîlerinin şer'an uygun olup olmadığının⁷⁰ gündeme getirilmesi de tasavvufî suâllere örnek teşkil edebilir.

⁶³ Fetva sayımı için eserin matbu nüshası (İstanbul: Dârü't-Tıbbâti'l-Ma'mûreti's-Sultâniyye 1243/1827) esas alınmıştır. Buna göre birinci ciltte 5833 fetva, ikinci ciltte ise 5287 fetva yer almaktadır. Pek çok fetvadın sonra zikredilen “Sûret-ı uhrâ” ifadesi ile başlayan sorular, müstakil olarak değerlendirilmeyip, önceki fetva ile birlikte kaydedilmiştir. Bu sorulara ayrı bir numara verilmemiştir. Ayrıca nukûllü metinlerde çalışmalarımızı yaparken, matbu nüshada yer almayan fetvaların var olduğunu da tespit ettik. Dolayısıyla kaydedilen fetva sayısı, zikri geçen hususlara binâen arttırılabilir.

⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 129, Fetva No: 1464; I, 142, Fetva No: 1597; I, 390, Fetva No: 4270; I, 424, Fetva No: 4567, 4568; I, 425, Fetva No: 4569, 4570, 4571; I, 426, Fetva No: 4572.

⁶⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 20, Fetva No: 175; II, 52, Fetva No: 496; II, 156, Fetva No: 1383, 1389; II, 227, Fetva No: 2027.

⁶⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 87-89, Fetva No: 897-914.

⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 89-90, Fetva No: 915-929.

⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 90-91, Fetva No: 930-940.

⁶⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 96, Fetva No: 1001, 1002.

⁷⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 131, Fetva No: 1491, 1492.

Eserde yer alan başlıkların tamamı Arapça olarak kaydedilmiş ve başlıklandırmalarda *Kitâb* > *Bâb* > *Fasıl* veya *Nev'* tertibi uygulanmıştır. Hemen hemen her “kitâb”da “*Fi'l-müteferrikât*” başlığına yer verilmiş ve bu başlık altında, konu ile ilgili, fakat mezkûr fasıllara dâhil edilmeyen fetvalar sunulmuştur.

Fetvalardaki soruların neredeyse hiç birinde “birisi, bir erkek, bir kadın” gibi tayinler yapılmamış, sorularda hayalî isimler kullanılmıştır. Buna göre fetvalarda kullanılan erkek isimleri Zeyd, Amr, Bekir, Beşir, Hâlid, Velîd, Saîd, Receb, Safâ, Muhammed, Derviş, Hasan, Ferhâd b. Abdullah, Asîl, Enes, Ferruh, Ahmed, Züfer/Zafer, Nezîr, Mecîd, Cafer, Safvân, Mustafa, Şa'bân, Mahmûd, Hüseyin, Osman, Üveys, Hüsâm, Talha iken, kadınlar için de Hind, Zeyneb, Hatice, Âişe, Rabia, Rahime, Emine, Sâliha, Mücellâ, Rahmiye, Reyhân, Safiye, Sâkine, Huripeykere, Üftâde, Müstakîme, Serbülend, Dilâver, Kâmürân, Ârife, Mülâyim, Gülistân, Ümmühânî, Habîbe, Seâdât, Zîbâ, Zâhide ve Zühre isimlerinin zikredildiği görülür.

Bu mukaddimeden sonra şimdi *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'i, ihtiva ettiği soru ve cevaplar açısından, ayrıntılı olarak, değerlendirmeye tâbi tutacağız. Mezkûr derlemede fetvaların nakillerine yer verilmemiş olsa da biz nukûl çalışması yapılan eserlere⁷¹ müracaat ederek, bu bölümde, nakiller hakkında da malumât aktarmayı uygun gördük.

A. SORU VE CEVAPLARIN MUHTEVA AÇISINDAN ÖZELLİKLERİ

Genel olarak fetva usûlüne mutabık bir şekilde, soru-cevap tertibi üzere derlenen *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'deki tüm soru ve cevaplar birbirinin aynı niteliklere hâiz değildir. Bu nedenle biz de, tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu farklılıkları, “sorular” ve “cevaplar” şeklinde müstakil başlıklar altında sunmaya çalışacağız.

⁷¹ Mehmed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî (Gedizli) (ö. 1253/1837), *Feyzü'l-kerîm fî nukûli Fetâvâ Abdürrahim*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2006; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 498, 294 vr.; D.İ.B. Ktp., Yz. D. nr. 3829 ve 3878; İstanbul Müftülüğü Ktp.; Nr. 142-143, c. I-II, 455+469 vr., ve Malatyalı Hocazâde Seyyid Mehmed Rasim Efendi (ö. 1316/1898), *Fetâvâ-yı Abdürrahim ma'a'n-nukûl*, İstanbul Müftülüğü Ktp; Nr. 136, c. I, 939.

1. Soru ve Cevapların Dili

Eserde fetvalar Türkçe olmakla birlikte birinci ciltte 12⁷², ikinci ciltte de 9⁷³ olmak üzere toplam 21 tane Arapça fetva bulunmaktadır. Bunlar muhtemelen Arap vilâyetlerinden veya İstanbul'da oturan Araplardan gelen sorulara verilen fetvalardır.

2. Soruların Muhteva Açısından Özellikleri

Şeyhülislâm'a tevcih edilen suâllerin “*câiz midir, değil midir*” şeklinde olacağını tahmin etmek güç değildir. Ancak fetvaları okudukça, bunun yanı sıra, meseleyi arz etme ya da maksadı ifade etme hususunda farklı soru kalıplarından da istifade edildiği görülmüştür. Bu nedenle, eserde yer alan soru metinleri hakkında küçük bir tasnîf yapmak yerinde olacaktır.

Ancak tasnîfe geçmeden evvel, sorularla ilgili bir hususu kaydetmek istiyoruz. Fetva sayısını ifade ederken belirttiğimiz üzere; bazı sorulardan sonra “*sûret-i uhrâ*” tabirine tesâdüf edilmiştir. Eserin ikinci cildinde kullanılmayan bu terkîb, birinci ciltteki sekiz fetvada yer alır. İlgili bölümde de arz ettiğimiz gibi, biz bu fetvaları müstakil olarak değerlendirmeyip bunlara ayrı birer numara vermedik. Zira, fetvalar okunduğunda, söz konusu suâllerin, kendilerinden önceki suâllerle aynı meseleyi dile getirdiği rahatlıkla fark edilecektir. Tahâret bahsinde iki, namaz bahsinde de üç soruda, “*sûret-i uhrâ*” kaydı ile aynı meselenin farklı bir deyişle kaydedildiği görülür. Derlemede bu şekilde yer verilen fetvalarda Hanefî olan birisinin abdestinin bozulması halinde Şâfiî ya da Mâlikî mezhebini taklîd etmesi⁷⁴, necâsetin bulaştığı bir elbise ile namaz kılmanın kerâheti⁷⁵, gasbedilen bir mekânda namaz kılmanın kerâheti⁷⁶, kırmızı bir elbise ile namaz kılmanın hükmü⁷⁷, özür sahibi olan bir imama iktidâ etme⁷⁸,

⁷² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 61, Fetva No: 605; I, 129, Fetva No: 1464; I, 142, Fetva No: 1597; I, 325, Fetva No: 3564; I, 390, Fetva No: 4270; I, 424, Fetva No: 4567, 4568; I, 425, Fetva No: 4569, 4570, 4571; I, 426, Fetva No: 4572; I, 502, Fetva No: 5196.

⁷³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 20, Fetva No: 175; II, 52, Fetva No: 496; II, 117, Fetva No: 1041; II, 156, Fetva No: 1383, 1389; II, 227, Fetva No: 2027; II, 365, Fetva No: 3244; II, 414, Fetva No: 3692; II, 485, Fetva No: 4331; II, 489, Fetva No: 4368.

⁷⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 2, Fetva No: 1.

⁷⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 43.

⁷⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 6, Fetva No: 46.

⁷⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 6, Fetva No: 53.

⁷⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 8, Fetva No: 74.

gümrük vergisinin zekât yerine geçip geçmeyeceği⁷⁹, zekâta niyet şartı⁸⁰ ve kardeşe zekât verilemeyeceği⁸¹ mevzûları gündeme getirilmiştir. Biz burada, örnek teşkil etmesi amacıyla söz konusu fetvalardan yalnızca ikisini aktaracağız.

"Hanefiyyü'l-mezheb olup cürh-i sâil ile ma'zûr olan Zeyd her vakit salât için tevaddu ve nez'-i huff eylemekte harac ve meşakkat müşâhede etmenin mesele-i mezkûrede kavl-i Şâfiî ile amel etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.

Sûret-i uhrâ: Hanefiyyü'l-mezheb olan Zeyd kendi mezhebinde tahâret ve vudûu ifsâd edip İmâm Şâfiî ve Mâlik mezheplerinde ifsâd etmeyen maddelerde İmâm Şâfiî veyahud İmâm Mâlik kavilleri ile amel etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olmaz."⁸²

"Sâhib-i ömr olmayan kimesneler sâhib-i ömr olan Zeyd-i imama iktidâ etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.

Sûret-i uhrâ: Asıhhânın ma'zûra iktidâsı fâsit midir? el-Cevab: Fâsiddir."⁸³

"Sûret-i uhrâ" tabiri dışında, her iki ciltte pek çok fetvanın "Bu sûrette" ya da "Sûret-i mezbûrede" şeklinde başladığı da görülmüştür. Fakat bu fetvalarda "sûret-i uhrâ"dan farklı olarak aynı mesele değil, ilgili meselenin farklı bir yönü mevzû edilmiştir. Bu nedenle "Bu sûrette" ya da "Sûret-i mezbûrede" ifadesi ile başlayan fetvalar, müstakil olarak değerlendirilmiş ve ayrı fetva numaraları ile kaydedilmiştir. Burada örnek olması hasebiyle iki ciltten de birer misal sunmak yerinde ve yeterli olacaktır.

*"Zeyd-i şakî halkın ehl u 'ıyâllerine tearruzan hâlî olmayıp nice kimesneleri darb ve şetm mu'tâdı olsa Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd."*⁸⁴

*"Bu suretde Zeyd-i mezbûra mu'âvenet eden Amr'a ne lâzım olur? el-Cevab: Ta'zîr."*⁸⁵

⁷⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 20, Fetva No: 212.

⁸⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 20, Fetva No: 213.

⁸¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 20, Fetva No: 214.

⁸² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 2, Fetva No: 1.

⁸³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 8, Fetva No: 74.

⁸⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 108, Fetva No: 1159.

⁸⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 108, Fetva No: 1160.

“Zeyd zevcesi Hind’e “Eğer kız karındaşın kızı Zeyneb’i oğlum Amr’a tezvîc edersen senin olsun” deyu bir kuşağı hibe ve teslîm edip Hind birkaç sene mutasarrıfe olduktan sonra Zeyd fevt olsa hâlâ sâir verese hibe-i merkûmenin butlânına binâen ol kuşağı mirasa idhâle kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”⁸⁶

“Sûret-i mezbûrede Hind ol kuşağı âhara bey’ ve teslîm etmiş olsa hâlâ verese ol kuşaktan hisselerini âhardan almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”⁸⁷

Bu malûmâtta sonra, dört başlık olarak tasnîf ettiğimiz soru çeşitlerini arz edelim.

a. Meselenin Hükmünü Öğrenmeye Yönelik Sorular

Fetâvâ-yı Abdürrahim’de yer alan fetvaların kâhir ekseriyeti bir meselenin hükmünü, diğer bir deyişle şer’an câiz/nâfiz olup olmadığını öğrenmeye yöneliktir. Bu konuda isâbetli bir yüzdelik oran vermek mümkün gözükmemektedir. Ancak örnek olması açısından birkaç fetva aktaralım:

“Hind’in zevci Zeyd-i Müslim kâfire esir olup onda mürted olsa zevcesi Hind mübâne olur mu? el-Cevab: Olur.”⁸⁸

“Hind’in zevci Zeyd âhar diyârda olmağla udûl-i müslimînden bazı kimesneler Hind’e “Zeyd seni tatlik eyledi” deyu haber verdiklerinde Hind inanıp nefsinin ba’d inkızâ’i’l-iddet Amr’a tezvîc etmiş olsa hâlâ hâkim “Benim huzûrumda vech-i şer’î üzere sâbit olmadı” deyu Hind’i Amr’dan tefrik etmeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”⁸⁹

“Bir maraz-ı müzmine mübtelâ olan Zeyd’in maraz-ı mezbûru bir sene mütemâdî olduktan sonra bir mikdâr eşyasını zevcesi Hind’e hibe ve teslîm edip ba’d Zeyd’in hali müteğayyir olup fevt olsa vereseşi mücerred “Marazı halinde hibe etmiştir” deyu ol eşyayı mirasa idhâle kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”⁹⁰

⁸⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 266, Fetva No: 2375.

⁸⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 212, Fetva No: 2376.

⁸⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 71, Fetva No: 694 ve diğerleri.

⁸⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 176, Fetva No: 1999 ve diğerleri.

⁹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 267, Fetva No: 2386 ve diğerleri.

“Hind-i sağırenin vasîsi ve vâlidesi olan Zeyneb’in tarafından vekîl olan Zeyd, Hind’in şu kadar bin akçesini Zeyneb’in emriyle sağıre için bir müddet sağırenin metâ‘ı ile istirbâh ediverip şu kadar bin akçe ribhi vekâleten ahz ve kabz edip Zeyneb’e teslîm etmeden Hind fevt olsa hâlâ Zeyneb ile sâir verese ribh-i mezbûru Zeyd’den taleb edip almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”⁹¹

b. Herhangi Bir Konu Hakkında Bilgi Edinmeye Yönelik Sorular

Abdürrahim Efendi’nin fetvalarının azımsanmayacak bir kısmında herhangi bir meselenin hükmü yerine muhtelif bahislere dair doğrudan malumât talep edilmektedir. Bilgilendirme istenilen konular, bir Kur’ân lafzının lügavî niteliği şeklinde ilmî olabileceği gibi mil, dönüm vb. ölçü birimlerinin miktarını öğrenmek gibi günlük hayata ilişkin de olabilmektedir. Örnek olarak, bilgi edinmeye yönelik olan sorulardan birkaç tanesini kaydedelim:

“Bir mil dedikleri ne miktar zirâ’dır? el-Cevab: Dört bin zirâ’dır ve her zirâ‘ yirmi dört ısbâ’dır.”⁹²

“Sure-i Ahzâbda “hâteme’n-nebiyyîn” feth-i tâ ile okunmuş ve kesr-i tâ ile okunmuş ala kile’l-kırâeteyn hâtem/hâtım lafzı isim midir yohsa fiil midir? el-Cevab: Âsım’ın feth-i tâ ile kıraati a’lâ mâ hüve’l-meşhûr ism-i alet olmak üzerinedir ki onunla hatm ve tab‘ olur lakin Hazreti Nebî aleyhisselamdan bununla tabir ve teşbih tarikiyle derseler Enbiyâ’ aleyhimüsselam Hazreti Nebî aleyhisselam ile hatm ve tab‘ olup Rasulümüz Hazreti Nebî sâir-i enbiyâ’ için hâtım ve tâbi‘ gibi olmağa Ebü’l-Bekâ’ hâtım âhir manasına isim olmak vechi yahut fiil-i mazi olup “en-nebiyyîn” mefûl-i bih olmak vechine dahi beyan etmiştir. Şehâbeddîn Çelebi Abdullah b. Mes’ûd hazretlerinin “hatemennebiyyîn” kıraatı feth-i tâ ile hâtem kıraatinin fiil-i mazi olmak üzere tahrice teyid eder demiştir ve bâkîlerin kesr-i tâ ile hâtım kıraatleri ism-i âlet olup yahut âhir manasına isim olup yahut ism-i fâil olmak üzerine Sâhibü’l-Keşşâf İbn Mes’ûd hazretlerinin kıraati ism-i fâil olmağa takviyet eder demiştir. Şehâbeddîn Çelebi masdar olmak ihtimaline dahi vücud vermiştir. Fâil vezni üzere masdarın vürûduna binâen lakin bu takdîrce Hazreti aleyhisselamdan masdar ile tabirin medârı

⁹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 476, Fetva No: 4250 ve diğerleri.

⁹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 2, Fetva No: 3 ve diğerleri.

kasdı mübalağa olmak gerekdir. İbnü'l-Arabî ise hâtem feth-i tâ ve kesr-i tâ ile Nebî sallallahu aleyhi ve selem hazretlerinin esmâ-ı şerîfesindendir demiştir."⁹³

*"Ta'zîr-i şedîd ne mikdâr celdedir? el-Cevab: Otuz dokuzdur. Ebû Yûsuf'dan zâhir rivâyetde yetmiş beşdir, rivâyet-i uhrâda yetmiş dokuzdur. Cerîmede tefâvüt vardır. Hâkim bunlardan ne mikdâr ile inzicârın fehm ederse onu ihtiyâr eder."*⁹⁴

*"Lafz-ı ma'tûh fikhen fitende kime itlâk olunur? el-Cevab: Kelâm-ı muhtelit olup kelâmı kâh kelâm-ı ukalâya kâh kelâm-ı mecânîne müşâbih olan kimesneye itlâk olunur."*⁹⁵

*"Tarlalarda dönüm ta'bîr olunan ne mikdârdır? el-Cevab: Şeyhülislâm Hâherzâde ihtiyârı üzere her diyâr ehli beyinde ma'rûf olan mikdârdır."*⁹⁶

Bu nev' soruların "ne lâzım olur?" ve "ne lâzım gelir?" ifadeleri ile de aktarıldığını görüyoruz.

*"Dârü'l-harbe karîb olup ehl-i zimmet olan bir karye ahâlisi nakz-i ahd edip ehl-i İslâm karyelerini basıp mallarını gâret ve kendilerin katl eyleseler mezbûrlara ne lâzım olur? el-Cevab: Ehl-i harb muâmelesi ile muâmele olunurlar."*⁹⁷

*"Zeyd namazda iken Amr Zeyd'in yanında bazı lügaziyyât söyleyip Zeyd dahi namazda kahkaha ile gülüp namazı fâsid olsa Amr'a ne lâzım gelir? el-Cevab: Âsim olur."*⁹⁸

Bu soruların yanında kuyuların nasıl temizleneceği⁹⁹, su kuyusuna ne kadar yakın yerde abdestlik inşa edilebileceği¹⁰⁰, sayısı hatırlanmayan kaza namazlarının ne şekilde kılınacağı¹⁰¹, mesbûk olan kişinin namazını nasıl tamamlayacağı¹⁰², namazın rekâtında secdelerden birinin unutulması halinde ne yapılacağı¹⁰³, bayram

⁹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 11, Fetva No: 114 ve diğerleri.

⁹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 105, Fetva No: 1113 ve diğerleri.

⁹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 148, Fetva No: 1648 ve diğerleri.

⁹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 581, Fetva No: 5261 ve diğerleri.

⁹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 61, Fetva No: 610 ve diğerleri.

⁹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 39 ve diğerleri.

⁹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 3, Fetva No: 7.

¹⁰⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 3, Fetva No: 9.

¹⁰¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 6, Fetva No: 57.

¹⁰² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 7, Fetva No: 64.

¹⁰³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 12, Fetva No: 127.

namazlarındaki zâid tekbîrlerin sayısı ve niyeti¹⁰⁴, namazların kısaltılmasını gerektiren sefer müddetinin ne kadar olduğu¹⁰⁵ gibi meselelerde de bilgi edinmeye yönelik suâller gündeme getirilmiştir.

c. İki veya Daha Fazla Seçenekten Hangisinin Doğru Olduğunu Öğrenmeye Yönelik Sorular

Abdürrahim Efendi'nin fetvalarındaki soru kalıplarının üçüncüsünü teşkil eden bu başlıkta “yoksa/yohsa” lafzının zikredildiği soruları kaydedeceğiz. Diğer soru kalıplarında olduğu gibi, burada da ilgili fetva sayısından hareketle yüzdelik bir oran vermek güçtür. Bu nedenle, söz konusu başlık için de birkaç örnek fetvayı nakletmekle iktifâ edelim.

“Bir kimesneye salât-i mektûbede veyahud vitr-i vâcibede veya sünnet-i müekkedede secde-i sehv lâzım olup ba‘dehu ol kimesne namazı tamam edip selam vermezden mukkadem Kur‘ân-ı Azimü’ş-şa’n tilavet olunmağa başlansa selam verdikde secde-i sehvi mi eder yohsa istimâ‘-i Kur‘ân‘ı mı? el-Cevab: Secde-i sehv eder.”¹⁰⁶

“Zeyd-i zimmînin zevcesi Hind-i nasrâniyye şeref-i İslâm‘la müşerref oldukdan sonra Zeyd‘e İslâm arz olundukda Zeyd “Hele göreyim, mülâhaza edeyim” deyip Hind Zeyd‘den tefrîk olunmadan Zeyd üç gün mürûrunda şeref-i İslâm‘la müşerref olsa nikâh-ı sâbık üzere ibkâ olunur mu yohsa tekrar-ı akd-i nikâha muhtâc mıdır? el-Cevab: İbkâ olunur.”¹⁰⁷

“Tedbîr-i mutlak ile müdebbere olan Hind‘in eyyâm-ı tedbîrde etdiği kesb mevlâsının mıdır yohsa Hind‘in midir? el-Cevab: Mevlâsınındır.”¹⁰⁸

“Zeyd‘in Amr‘dan şirâ‘-i fâsid ile iştirâ ve kabz etdiği câriye yedinde iken fevt olsa Zeyd üzerine ol câriyenin kıymeti mi lâzım olur yohsa ol kadar akçeyi vermek mi lâzımdır? el-Cevab: Hîn-i kabzda olan kıymeti lâzımdır.”¹⁰⁹

¹⁰⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 13, Fetva No: 141.

¹⁰⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 15, Fetva No: 163, 164, 165.

¹⁰⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 12, Fetva No: 124 ve diğerleri.

¹⁰⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 160, Fetva No: 1787 ve diğerleri.

¹⁰⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 312, Fetva No: 3421 ve diğerleri.

¹⁰⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 28, Fetva No: 260 ve diğerleri.

“Zeyd, Amr’a “Milkimdir” deyu bey’ ve teslîm etdiği bağçenin bir mikdârı için Bekir-i sağîrin vasîsi Beşir “Bekir’in milkidir” deyip Zeyd ve Amr münkirler olup beyyinesi olmamağla Zeyd’i istihlâf etdikde Zeyd nukûl eylese ol mikdârı Amr’dan almağa mı kâdir olur yohsa Zeyd’den kıymetini mi alır? el-Cevab: Zeyd’den kıymetini alır.”¹¹⁰

Seçenek ihtivâ eden sorular, özellikle dava ve nizâ‘ bahislerinde “kavl hangisininindir”, “kavl hangisininindir, beyyine hangisine düşer” ve “hangisinin beyyinesi evlâdır” şeklinde kullanılmıştır. Her bir kullanımla ilgili şu örnekler verilebilir:

“Zeyd-i sipâhî harman oldukdan sonra Amr’a “Sen mahsûlün olan şu kadar keyl buğdaydan bana öşür vermedin” deyip Amr “Öşr-i mezbûru verdim” dese kavl hangisininindir, beyyine hangisine düşer? el-Cevab: Kavl Zeyd’indir, beyyine Amr’a düşer.”¹¹¹

“Zeyd, kızı Hind’i Amr’a tezvîc eyledikten sonra Hind “Zeyd beni ba‘de’l-bulûğ iznimsiz tezvîc edip istimâ‘ etdiğimde red etmiş idim” deyip Amr “Zeyd, Hind’i bana sığarında tezvîc eyledi” dese kavl hangisininindir? el-Cevab: Hind’indir.”¹¹²

“Hind-i bîkr-i bâliğayı babası Zeyd fuzûlen Amr’a tezvîc eyledikten sonra Hind “Akd-i mezbûre âlime olduğumda kabul etmeyip red etmiş idim” deyu dava ve ikâmet-i beyyine edip Amr, “Hind akd-i mezbûra âlime oldukda kabul etmiş idi” deyu dava ve ikâmet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evlâdır? el-Cevab: Amr’ın beyyinesi evlâdır.”¹¹³

¹¹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 70, Fetva No: 654 ve diğerleri.

¹¹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 44, Fetva No: 460. Aynı minvâlde olan fetvalar için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 203, Fetva No: 2278, 2279, 2280, 2281; I, 206, Fetva No: 2303; II, 9, Fetva No: 56, 60; II, 10, Fetva No: 66, 68, 71; II, 92, Fetva No: 822; II, 147, Fetva No: 1296, 1297; II, 291, Fetva No: 2623, 2627; II, 292, Fetva No: 2634; II, 315, Fetva No: 2842; II, 381, Fetva No: 3376; II, 386, Fetva No: 3422; II, 387, Fetva No: 3428; II, 398, Fetva No: 3516, 3517.

¹¹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 180, Fetva No: 2037. Aynı minvâlde olan fetvalar için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 180, Fetva No: 2038, 2039; I, 181, Fetva No: 2040; I, 202, Fetva No: 2269, 2275; I, 203, Fetva No: 2282, 2283, 2284 ve diğerleri.

¹¹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 180, Fetva No: 2034. Aynı minvâlde olan fetvalar için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 180, Fetva No: 2035, 2036; I, 202, Fetva No: 2270 ve diğerleri.

d. Mübâh veya Farz Olan Durumlarda Efdal Olanın Tespitine Yönelik Sorular

Bu başlık altında yer vereceğimiz suâllerde, esas itibariyle, bir önceki başlıkta olduğu gibi iki veya daha fazla seçenek/durum gündeme getirilmektedir. Ancak bu nev‘ suâllerin gayesi doğruya ulaşmaktan ziyâde mesele ile ilgili fazilet tertibini öğrenmek olduğu için, bu suâlleri müstakil bir başlıkla sunmayı münâsib bulduk.

Buna göre Abdürrahim Efendi’ye yolcu olan kişinin sünnet-i müekkedeleri kılıp kılmaması, zekâtın bir kişiye mi yoksa birden fazla kişiye mi verilmesi ve nâfile hac ile sadaka mukâyesesi olmak üzere yalnızca üç mevzûda efdal olan durum sorulmuştur.

Konuyla ilgili fetvaları aktaralım:

“Zeyd-i müsâfir hâl-i emn ve karârda sünen-i müekkedeyi kılmak mı efdaldir yohsa terk mi? el-Cevab: Kılmak evlâdır.”¹¹⁴

“Zeyd malının zekâtını Hind-i fakîreye suâlden iğnâ için vermek mi efdaldir yohsa fukarâyâ tevzî‘ mi? el-Cevab: Hind'e vermek evlâdır.”¹¹⁵

“Nâfile hac ile sadakadan hangisi efdaldir? el-Cevab: Sadaka.”¹¹⁶

3. Cevapların Muhteva Açısından Özellikleri

Fetâvâ-yı Abdürrahim’deki suâller için yaptığımız tasnifin bir benzerini, söz konusu suâllere verilen cevaplar için de yapabiliriz. Zira derlemenin yalnızca birkaç bahsini okumak bile, cevap türlerini tespit için kâfi gelecektir. Bu çerçevede cevapları şu kategorilerde incelemek mümkündür.

a. “Olur”-“Olmaz” Şeklinde Cevaplar

Fetva mecmûalarının karakteristik özelliğine göre fetva soruları, genellikle, “olur” ya da “olmaz” şeklinde cevaplanmaktadır. Abdürrahim Efendi’nin cevaplarının da kâhir ekseriyeti bu şekildedir.

¹¹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 17, Fetva No: 178.

¹¹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 20, Fetva No: 210.

¹¹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 25, Fetva No: 265.

Bu bahse dâir örnekler çok sayıda olması hasebiyle biz, her iki ciltten de birer fetva aktarmakla yetineceğiz.

“Zeyd-i zimmî bir kasabada malı ile Müslümanlar için bir cami-i şerif binâ ve tarik-i mürafiki ifrâz ve tayin ve vakfedip Müslümanlara namaz kılmağa izin verip Müslümanlar dahi namaz kılsalar sahih ve câiz olur mu? el-Cevab: Olur.”¹¹⁷

“Hind “Fevtimden sonra cümle mahım zevcim Zeyd’in olsun” deyu vasiyet edip musırraten fevt olup zevci Zeyd’i terk eylese emîn-i beytülmal tereke-i Hind’e müdâhaleye kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹⁸

“Olur”-“Olmaz” cevapları çoğunlukla “kâdir olur mu?”¹¹⁹, “halâs olur mu?”¹²⁰, “câiz olur mu?”¹²¹, “lâzım olur mu?”¹²², “sahîh olur mu?”¹²³, “helâl olur mu?”¹²⁴, “nâfiz olur mu?”¹²⁵, “mesmû’a olur mu?”¹²⁶, “makbûl olur mu?”¹²⁷, “vâki’ olur mu?”¹²⁸, “boş olur mu?”¹²⁹, “âzâd olur mu?”¹³⁰, “muteber olur mu?”¹³¹, “tecvîz etmiş olur mu?”¹³², “sâkıt olur mu?”¹³³ gibi sorulara karşılık olarak zikredilmiştir.

¹¹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 4, Fetva No: 30.

¹¹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 468, Fetva No: 4163.

¹¹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 10, Fetva No: 111, 112; Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 14, Fetva No: 147 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 60, Fetva No: 563, 564, 565 ve diğerleri.

¹²⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 116, Fetva No: 1270; I, 134, Fetva No: 1528; I, 231, Fetva No: 2601 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 83, Fetva No: 761; II, 163, Fetva No: 1448; II, 341, Fetva No: 3060 ve diğerleri.

¹²¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 251, Fetva No: 2789; Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 273, Fetva No: 3011; I, 428, Fetva No: 4586 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 344, Fetva No: 3089; II, 449, Fetva No: 4007; II, 473, Fetva No: 4211 ve diğerleri.

¹²² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 430, Fetva No: 4603; I, 434, Fetva No: 4638; I, 485, Fetva No: 5052 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 474, Fetva No: 4230; II, 483, Fetva No: 4309; II, 484, Fetva No: 4323 ve diğerleri.

¹²³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 495, Fetva No: 5126; I, 495, Fetva No: 5137; I, 500, Fetva No: 5177 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 11, Fetva No: 78, 79; II, 490, Fetva No: 4377 ve diğerleri.

¹²⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 30, Fetva No: 313, 314; I, 60, Fetva No: 597 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 39, Fetva No: 378; II, 83, Fetva No: 760; II, 476, Fetva No: 4247 ve diğerleri.

¹²⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 102, Fetva No: 1076; I, 153, Fetva No: 1701; I, 400, Fetva No: 4369 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 3, Fetva No: 7; II, 32, Fetva No: 302; II, 556, Fetva No: 5021 ve diğerleri.

¹²⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 406, Fetva No: 4424; I, 572, Fetva No: 5791; I, 574, Fetva No: 5799 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 45, Fetva No: 433; II, 202, Fetva No: 1821; II, 233, Fetva No: 2073 ve diğerleri.

¹²⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 73, Fetva No: 719; I, 99, Fetva No: 1033; I, 180, Fetva No: 2030 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 7, Fetva No: 44.

¹²⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 221, Fetva No: 2472; I, 223, Fetva No: 2504; I, 255, Fetva No: 2826 ve diğerleri.

¹²⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 255, Fetva No: 2829; I, 256, Fetva No: 2836, 2838 ve diğerleri.

¹³⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 299, Fetva No: 3269, 3273; I, 302, Fetva No: 3301 ve diğerleri.

¹³¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 403, Fetva No: 4394; I, 404, Fetva No: 4407; I, 464, Fetva No: 4884 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 315, Fetva No: 2846; II, 326, Fetva No: 2936; II, 432, Fetva No: 3865 ve diğerleri.

¹³² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 25, Fetva No: 237.

¹³³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 25, Fetva No: 266; I, 76, Fetva No: 768; I, 129, 1456 ve diğerleri. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 94, Fetva No: 844; II, 205, Fetva No: 1853; II, 262, Fetva No: 2335 ve diğerleri.

b. Kısa İzâhların Eklendiği “Olur”-“Olmaz” Şeklinde Cevaplar

“Olur”-“Olmaz” ifadelerine kısa açıklamaların eklendiği cevaplar, ikinci ciltte nâdiren¹³⁴ zikredilmişken, birinci ciltte sık sık bu cevapların tercih edildiği görülür. Özellikle ibadet bahislerinde, “olur”-“olmaz” kelimelerini takip eden açıklamalar, evlâ ya da efdal olan durumu beyân etmektedir. Gerek imâmet, gerek zekât, gerekse de hac bahislerine dair aşağıdaki zikredilecek fetvalar, bunun delili olarak kâfidir.

*“Esam olup şiddet-i savta muhtac olan Zeyd’in imameti câiz olur mu? el-Cevab: Olur, zaruret yohsa gayrı evladır.”*¹³⁵

*“Zeyd cümle malının zekâtını hesâb edip yirmi beş bin akçe edecek meblağ-ı mezbûrenin cümlesini fakîr olan Amr’a def‘aten verse ol senenin zekâtını edâ etmiş olur mu? el-Cevab: Olur, ama mekrûhdur.”*¹³⁶

*“Üzerine hac farz olup haccetmeyen Zeyd “sülüs-i maldan benim için ihcâc oluna” deyu vasiyet edip ba‘dehu musırın fevt oldukda nefsiçün haccetmeyen Amr’ı ihcâc etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olur, lakin efdal olan hacceden kimesneyi ihcâcdır.”*¹³⁷

Muâmelât konularında ise, sorulan meselenin halline yardımcı olacak bilgiler bu açıklamaların konusunu teşkil eder. Örneğin soruda ihtidâ etmiş bir cariye'nin Yahudi efendisindeyken gasb edilmesi durumunda efendisinin cariyeyi geri alıp almaması gündeme getirildiğinde, Abdürrahim Efendi, Yahudi efendinin müslüman cariyesini geri alabileceğini ancak onu müslüman birine satması gerektiğini aktarır.

*“Zeyd-i yahûdînin memlûke câriyesi Hind-i nasrânîye şeref-i İslâm’la müşerreffe oldukda Amr-ı müslim, Hind’i Zeyd’in yedinden gasb edip menzilinde alıkoysa hâlâ Zeyd, Hind’i Amr’dan almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur, aldıkda hâkim bir müsliime bey‘a cebr eder.”*¹³⁸

¹³⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 535, Fetva No: 4819; II, 536, Fetva No: 4821; II, 547, Fetva No: 4935.

¹³⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 8, Fetva No: 82.

¹³⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 21, Fetva No: 224.

¹³⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 25, Fetva No: 269. Diğer örnekler için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 40; I, 6, Fetva No: 52; I, 7, Fetva No: 61; I, 8, Fetva No: 85; I, 9, Fetva No: 90.

¹³⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 75, Fetva No: 750. Diğer örnekler için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 63, Fetva No: 624; I, 86, Fetva No: 883; I, 106, Fetva No: 1129; I, 113, Fetva No: 1217; I, 137, Fetva No: 1554; I, 172, Fetva No: 1957;

Bu başlığa farklı ihtimallerle zenginleştirilen cevapları da eklemek isabetli olacaktır. Bu tarz cevaplarda, Abdürrahim Efendi, kısa yanıtını aktardıktan sonra mesele ile ilgili alternatif durumları da gündeme getirerek geniş açılı bir yaklaşım sergiler. Örneğin cenaze namazında ayakların ayakkabıdan çıkarılması halinde namazın geçerli olup olamayacağına mukabil şeyhülislâmın verdiği cevap bu nev‘dendir.

“Cenaze namazında Zeyd ayağını pabucundan çıkarıp üstüne vaz‘ etmeyip mücerred ekser-i ‘akibini ihrâc edip kılssa kıldığı salât-i cenâze sahih olur mu? el-Cevab: Pabucda ya mekanda necis yohsa olur eğer var ise vâsi‘ ise olur dîk ise olmaz. Ehvat ayağını çıkarıp üstüne vaz‘ etmektir.”¹³⁹

c. Şarta Bağlanan “Olur”-“Olmaz” Şeklindeki Cevaplar

Fetâvâ-yı Abdürrahim’de “olur” veya “olmaz” cevabı beklenen soruların azımsanmayacak bir kısmında “ ... olacak olur”, “ ... olacak olmaz”, “ ... ise olur”, “ ... ise olmaz” şeklinde şarta bağlanan, şartlı olarak kabul edilen ya da reddedilen cevaplar verilmiştir. Bu bahiste de iki ciltten de yalnızca birer örnek kaydedeceğiz.

“Tecvid bilmeyip mehâric-i hurûfa riâyete kâdir olmayan imam ile kılınan namazların kazası lazım olur mu? el-Cevab: Lahn-ı celî var ise olur.”¹⁴⁰

“Zeyd, Amr’ın anbarından gece ile Amr’ın izniyle tohum ihrâc etmek için çıra yakıp geldikde ol çıkarın ateşini anbara isâbet edecek kadar yakın mevzi‘e vaz‘ edip tohum çıkarmağa gitdikde ateş anbara isâbet edip ba‘dehu gelip ateşin anbara isâbet ettiğini görmeden ol çırayı ol mevzi‘den alıp gitdikden sonra ol anbar muhterik olsa hâlâ Amr, Zeyd’e anbarının kıymetini tazmîne kâdir olur mu? el-Cevab: Te‘addisi olacak olur.”¹⁴¹

I, 181, Fetva No: 2052; I, 182, Fetva No: 2053, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061; I, 215, Fetva No: 2409; I, 267, Fetva No: 2941; I, 271, Fetva No: 2990; I, 307, Fetva No: 3363; I, 313, Fetva No: 3427; I, 454, Fetva No: 4800, 4802; I, 457, Fetva No: 4820; I, 502, Fetva No: 5191; I, 509, Fetva No: 5251.

¹³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 18, Fetva No: 185.

¹⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 7, Fetva No: 63. Diğer örnekler için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 4, Fetva No: 29; I, 7, Fetva No: 67; I, 39, Fetva No: 395; I, 58, Fetva No: 579; I, 59, Fetva No: 585; I, 68, Fetva No: 675, 676; I, 74, Fetva No: 739; I, 131, Fetva No: 1481, 1484, 1490; I, 151, Fetva No: 1683; I, 198, Fetva No: 2239; I, 225, Fetva No: 2533; I, 228, Fetva No: 2561; I, 245, Fetva No: 2726; I, 257, Fetva No: 2848; I, 358, Fetva No: 3961; I, 438, Fetva No: 4668; I, 502, Fetva No: 5197 ve diğerleri.

¹⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 199, Fetva No: 1792. Diğer örnekler için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 12, Fetva No: 92; II, 13, Fetva No: 105; II, 78, Fetva No: 713; II, 125, Fetva No: 1110; II, 184, Fetva No: 1650; II, 329, Fetva No: 2955; II, 356, Fetva No: 3177; II, 402, Fetva No: 3550; II, 414, Fetva No: 3693; II, 425, Fetva No: 3800; II, 530,

d. Soruda Yer Alan Seçeneklerden Biri İle Verilen Cevaplar

“Soruların Muhteva Açısından Özellikleri” başlığı altında üçüncü madde olarak sunduğumuz “İki veya Daha Fazla Seçenekten Hangisinin Doğru Olduğunu Öğrenmeye Yönelik Sorular”ın cevapları, takdir edileceği üzere, soruda yer alan seçeneklerden birini ihtiva edecektir. Sayı olarak oldukça büyük bir yekün tutan bu cevaplardan yalnızca örnek teşkil eden iki tanesini aktarmakla yetineceğiz.

“Bir mahallenin ahalisi evkât-i hamseyi mahalle-i mezbûrenin mescidinde mi kılmak evladır; yohsa âhar mahallenin mescidinde mi? el-Cevab: Mahallesi mescidinde kılmak evladır.”¹⁴²

“Zeyd, Amr’a idâ‘ ettiği şu kadar akçeyi Amr’dan almadan Zeyd mefkûd oldukda emîn-i beytûlmal re’y-i hâkimle meblağ-i mezbûru Amr’dan almış olsa hâlâ Zeyd geldikde meblağ-i mezbûru Amr’dan mı alır; yohsa emîn-i beytûlmaldan mı? el-Cevab: Emînden.”¹⁴³

e. Birden Fazla Verilen Cevaplar

Fetâvâ-yı Abdürrahim’in birinci cildinde on dokuz¹⁴⁴, ikinci cildinde de on yedi¹⁴⁵ olmak üzere toplamda otuz altı fetvada, “cevâb-ı âhar” ifadesi zikredilerek suâl için iki cevap kaydedilmiştir. Genel itibariyle bu cevapların birbirine paralel olduğu, yalnızca izâhların farklılık arz ettiği ifade edilebilir.

İki cevabın yer aldığı fetvalardan bir kısmında her iki cevap da aynı manayı ifade etmekte, aralarında yalnızca kelime farklılıkları bulunmaktadır. Aşağıda aktaracağımız fetvalar bu nev’iye, örnek teşkil etmektedir.

Fetva No: 4767; II, 538, Fetva No: 4840; II, 539, Fetva No: 4850; II, 544, Fetva No: 4904; II, 551, Fetva No: 4979; II, 570, Fetva No: 5151.

¹⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 4, Fetva No: 27 ve diğerleri.

¹⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 153, Fetva No: 1357 ve diğerleri.

¹⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 3, Fetva No: 9; I, 4, Fetva No: 22, 29; I, 9, Fetva No: 99; I, 18, Fetva No: 190; I, 34, Fetva No: 348, 349; I, 46, Fetva No: 473; I, 62, Fetva No: 619; I, 63, Fetva No: 623; I, 90, Fetva No: 930, 936; I, 101, Fetva No: 1057; I, 105, Fetva No: 1127, 1128; I, 107, Fetva No: 1144; I, 223, Fetva No: 2499; I, 273, Fetva No: 3017; I, 483, Fetva No: 5031.

¹⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 3, Fetva No: 10; II, 11, Fetva No: 78; II, 56, Fetva No: 533; II, 94, Fetva No: 845; II, 118, Fetva No: 1050; II, 212, Fetva No: 1080; II, 136, Fetva No: 1211; II, 275, Fetva No: 2478; II, 341, Fetva No: 3059; II, 406, Fetva No: 3606; II, 412, Fetva No: 3671; II, 417, Fetva No: 3721; II, 418, Fetva No: 3734; II, 478, Fetva No: 4270; II, 492, Fetva No: 4400; II, 567, Fetva No: 5122; II, 581, Fetva No: 5259.

"Bir su kuyusuna karib yerde Zeyd'in hafrini murad etdiği âbhâne ol kuyuya ne miktar ba'îd gerekdir ki suyun taharetine hâlel gelmeye? el-Cevab: Arzın salâbet ve rehâvetine göre takdir olunur. Levnin ya ta'mın ya raihasın tağyir etmezse tâhirdir.

Cevab-ı âhar: Arzın salâbet ve rehâvetine göre takdir olunur. Ta'vil ve i'timad, eser-i necaset olan levn, ta'm ve raihadan biri nâfiz olmamağadır."¹⁴⁶

"Zeyd-i müslimin hâmil olmayan zevcesi Hind-i nasrâniyye fevt oldukda Hind mekâbir-i müslimîne mi defn olunur yohsa mekâbir-i kefereye mi defn olunur? el-Cevab: Mekâbir-i kefereye.

Cevab-ı âhar: Mekâbir-i nasârâya."¹⁴⁷

"Zeyd'in sefînesini harbîler alıp dârü'l-harbe idhâl etdiklerinden sonra Bekir-i müste'men ol sefîneyi harbîlerden şu kadar ğuruşa iştirâ ve kabz edip dâr-i İslâm'a ihrâc eylese Zeyd sefînesini Bekir'in yedinde buldukda (meccânen) almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Bekir'in iştirâ etdiği semen ile alır.

Cevab-ı âhar: Olmaz, semeni ile alır."¹⁴⁸

Bazı fetvalarda yer alan ikinci cevaplar, yine hükme ya da neticeye tesir etmeden, ilk cevaba ilâve beyân aktarma vazifesindedir.

"Zeyd tahâret-i kâmile üzerine mestinin üzerine çizmesini giyip ba'dehu Zeyd'e hades vaki olup abdest alıp ol çizme üzerine mesh etdikten sonra Zeyd çizmesini çıkarıp tekrar abdest aldıkda ol mest üzerine mesh kifâyet eder mi yohsa ayağını gasl etmek lâzım mıdır? el-Cevab: Kifâyet eder.

Cevab-ı âhar: Mest üzerine mesh kifâyet eder."¹⁴⁹

"Bir mescidin imamı olan Zeyd yaz faslında mescid-i şerifin içinde namaz kılıvermeyip dışarısında kılıvermek câiz olur mu? el-Cevab: Zaruret olacak olur.

¹⁴⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 3, Fetva No: 9.

¹⁴⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 18, Fetva No: 190.

¹⁴⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 62, Fetva No: 619. Aynı minvâlde yine iki cevabın kaydedildiği diğçer fetvalar için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 63, Fetva No: 623; I, 105, Fetva No: 1127; I, 223, Fetva No: 2499; I, 273, Fetva No: 3017; II, 11, Fetva No: 78; II, 94, Fetva No: 845; II, 581, Fetva No: 5259.

¹⁴⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 4, Fetva No: 22.

Cevab-ı âhar: Olur; lakin içinde kılıvermek evladır."¹⁵⁰

"Zeyd'in tasarrufunda vâki' arsası arz-i mîrî ve kûrûmu milk olan bağının beheresi mukâbelesinde her sene sipâhîsine muharrer vilâyet dönüm başına şu kadar akçe resm takdîr ve tahrîr etmiş olsa hâlâ resm-i dönümü ber-mûceb-i defter-i hâkânî Zeyd sipâhîye verirken sipâhî ol bağ içinde vâki' meyve ve ceviz ve kiraz ağaçlarında hâsıl olan mahsûlden öşür almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.

Cevab-ı âhar: Bilâ-emr olmaz."¹⁵¹

"Bir husûsa şehâdet eden Zeyd'i hâkimü's-şer' tezkiye etmek lâzım geldikde Zeyd'in mahallesi ahâlîsinden mi suâl eder yohsa âhar mahalleden mi? el-Cevab: Cîrânından suâl eder.

Cevab-ı âhar: Ehl-i iffet ve emânet olan cîrân ve esdikâlarından suâl eder."¹⁵²

Bazı fetvalarda ise bu ilâve beyân hükmün gerekçesini açıklamaya matuftur. Bu duruma örnek olarak, vergi, tecdîd-i imân ve hibe konularıyla ilgili birkaç fetvayı aktarabiliriz.

"Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde olan bağların dönüm başına şu kadar akçe vazîfe-i kadîmesi olup kadîmden sâhib-i arz olanlar ol vazîfe-i kadîmeyi alırlarken hâlâ sâhib-i arz olan Bekir tağyîr edip öşr-i mahsûl almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.

Cevab-ı âhar: Vazîfe-i kadîme bilâ-emr tağyîr olunmaz."¹⁵³

"Zeyd, Amr'ın cimâ' lafzıyla din ve imânına şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Tecdîd-i imân ve nikâh.

Cevab-ı âhar: Tecdîd-i imân lâzım olur, eğer mütezevvic ise tecdîd-i nikâh dahi lâzım olur, lakin nikâh mer'enin icâzetine mevkûfdur."¹⁵⁴

¹⁵⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 4, Fetva No: 29.

¹⁵¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 34, Fetva No: 349.

¹⁵² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 412, Fetva No: 3671. Aynı minvâlde yine iki cevabın kaydedildiği diğer fetvalar için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 46, Fetva No: 473; II, 212, Fetva No: 1080; II, 136, Fetva No: 1211; II, 418, Fetva No: 3734; II, 478, Fetva No: 4270.

¹⁵³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 34, Fetva No: 348.

"Zeyd milk bağçesini ölünce[ye dek] mahsûlünü kendiye ahz etmek üzere oğlunun oğlu Amr'a hibe ve teslîm eylese hibe-i mezbûre sahîha olur mu? el-Cevab: Olur.

Cevab-ı âhar: Hibe sahîha olup şart bâtıldır."¹⁵⁵

Fakat çift cevaplı fetvaların birkaç tanesinde, zikredilen ikinci cevap, ilk cevaba nazaran, ilâve bir hüküm/netice ihtivâ etmektedir. daha ziyâde ceza bahisleri ile ilgili olan fetvaların ikinci cevapları, ilk cevaplardaki cezaya/yaptırıma ilave olarak bir müeyyideden daha bahsetmektedir.

"Bir mescidde imam olan Zeyd ekser-i evkâtte tavla ve şatranç oynayıp eda-ı hizmet eylemese Zeyd'e şeran ne lâzım olur? el-Cevab: Azl olunmak lâzımdır.

Cevab-ı âhar: İmametten azl olunup tazir ile zecr ve men' olunur."¹⁵⁶

"Zeyd zevcesi Hind'in cimâ' lafzıyla din ve imanına şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Tecdîd-i imân ve nikâh lâzım olur, Hind nikâhdan ibâ ederse cebr olunmaz.

Cevab-ı âhar: Ta'zîr ve tecdîd-i imân ve Hind'in rızasıyla tecdîd-i nikâh lâzım olur."¹⁵⁷

"Zeyd-i muhsan oğlu Amr'ın zevcesi Hind'e zinâ eylese Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Recm.

Cevab-ı âhar: Zeyd recm olunup Hind, Amr'dan tefrîk olunur."¹⁵⁸

"Târikü's-salât olan Zeyd'e şer'an ne lâzım olur? el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd.

Cevab-ı âhar: Ta'zîr ve habs."¹⁵⁹

¹⁵⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 90, Fetva No: 930.

¹⁵⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 275, Fetva No: 2478. Aynı minvâlde yine iki cevabın kaydedildiği diğer fetvalar için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 3, Fetva No: 10; II, 56, Fetva No: 533; II, 341, Fetva No: 3059; II, 406, Fetva No: 3606; II, 492, Fetva No: 4400; II, 567, Fetva No: 5122.

¹⁵⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 9, Fetva No: 99.

¹⁵⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 90, Fetva No: 936.

¹⁵⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 101, Fetva No: 1057.

¹⁵⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 105, Fetva No: 1128.

"Bir kasabada sâkin olan Zeyd dâimen halkın mesâlihine karışıp hile ve tezvîr ve şirret öğredip ekseriyâ vekîl olup ibtâl-i hukûka sa'y eder olsa Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ile zecr ve men' olunur.

Cevab-ı âhar: Ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile zecr ve men' olunur, bu mertebe ile memnû' olmazsa nefy olunur."¹⁶⁰

"Bir vakfın toprağında bazı kimesneler mütevellî izninsiz taş çıkarıp ihrâk edip kireç eder olsalar mütevellî mezbûrları men'a kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.

Cevab-ı âhar: Olur ve çıkardıkları taşın ol mahalde olan kıymetini tazmîn eder."¹⁶¹

Bu başlık altında aktardığımız ve iki cevabın verildiği fetvalar, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, söz konusu fetvaların farklı zamanlarda şeyhülislâma tevcih edildiğini ve bu sorulara, aralarında küçük kelime ve izâh farklılıkları görülen cevapların verildiğini söyleyebiliriz.

f. "Olur"- "Olmaz" Dışındaki Cevaplar

Bundan önceki başlıklarda belirtildiği gibi, fetva sorularının cevaplarının büyük bir kısmı "olur"- "olmaz" ya da bu ifadelere eklenen şart ve izâhlar şeklindedir. Ancak buradan hareketle, cevaplarda farklı lafızların kullanılmadığı düşünülmemelidir.

Sayıları çok fazla olmasa da Abdürrahim Efendi, cevaplarında "câizdir"¹⁶², "vardır"¹⁶³, "yokdur"¹⁶⁴, "emr-i âliye menûtdur"¹⁶⁵ ifadelerini de zikreder.

Sorulara verilen cevaplar çoğu zaman, buraya kadar aktarıldığı şekillerdedir. Ancak bir soruda, doğrudan cevap verilmeyip meseleyle ilgili sahâbeden aktarılan farklı

¹⁶⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 107, Fetva No: 1144.

¹⁶¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 483, Fetva No: 5031. Aynı minvâlde yine iki cevabın kaydedildiği diğer fetvalar için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 118, Fetva No: 1050; II, 417, Fetva No: 3721.

¹⁶² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 14, Fetva No: 153, I, 18, Fetva No: 181; I, 23, Fetva No: 246; I, 61, Fetva No: 605; II, 479, Fetva No: 4281.

¹⁶³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 6, Fetva No: 46, 50, 51; I, 9, Fetva No: 94; I, 130, Fetva No: 1468; I, 134, Fetva No: 1522; Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 523, Fetva No: 4699, 4702.

¹⁶⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 2, Fetva No: 2; I, 5, Fetva No: 41, 45; I, 6, Fetva No: 49; I, 11, Fetva No: 116, 121; I, 130, Fetva No: 1470, 1474; I, 133, Fetva No: 1503, 1504 ve diğerleri; Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 91, Fetva No: 818; II, 99, Fetva No: 883; II, 135, Fetva No: 1193; II, 522, Fetva No: 4685, 4687, 4689; II, 523, Fetva No: 4691, 4693 ve diğerleri.

¹⁶⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 39, Fetva No: 393; I, 77, Fetva No: 778, 779; I, 367, Fetva No: 4059.

görüşler kaydedilmiş; fakat aralarından tercih yapılmamış¹⁶⁶, başka bir soruda sorulan meselenin ihtilâflı olması hasebiyle tercih hâkime bırakılmış¹⁶⁷, diğer bir soruda cevabın daha evvel zikredildiği için tekrarlanmadığı ifade edilmiş¹⁶⁸, son olarak yalnızca sorunun cevabında da emsâl uygulamalara müracaat edilmesi belirtilmiştir.¹⁶⁹

4. Soru ve Cevaplarda Mezhep İçi İhtilâflara Yer Verilmesi

Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında, genel olarak, mezhep içi ihtilâfların zikredildiği görülmez. Zira fetva mantığı ve usûlü bunu gerekli kılmamaktadır. Ancak yalnızca iki fetvanın soru metninde Ebû Hanîfe ve İmâm Muhâmmed kayıtlarına rastlanır. Bu fetvalardan ilki ilmî bir meseleyi işlemekten tamamen uzaktır.¹⁷⁰ Diğerinde ise cüzzâmlı olan bir erkeğin hanımının boşanma talep etmesi durumunda İmâm-ı Muhammed'in görüşü ile hüküm verilmesine dair bir emrin var olduğu ve bu emre mutabık davranılması gerektiği anlaşılmaktadır.¹⁷¹

Bununla birlikte, vakıf bahsinde yalnızca bir fetvada, bizzat isim zikredilmeksizin “*bazı meşâyih kavli ve reyleri*” kaydı da zikredilmiştir.¹⁷²

Suâl edilen fetvaların cevaplarına gelince, birinci ciltte 13, ikinci ciltte de 2 tane olmak üzere toplamda 15 sorunun cevabında Ebû Hanîfe'nin, Ebû Yûsuf'un ve İmâm Muhammed'in görüşlerinin, hâssaten isim kaydı ile aktarıldığını görüyoruz. Eserin

¹⁶⁶ “Zeyd-i müslimin zevce-i hâmilî Hind-i nasrâniyye fevt oldukda Hind müslimîn makberesine mi defn olunur yohsa kefera makberesine mi? el-Cevab: Sahâbe-i kirâm (rıdvânullahi aleyhim) 'den bazı şân-ı veledde itibar edip mekâbir-i müsliminde defn olunmağa revâ görüp bazı âhar dahi “Batn-i ümde olan veled ümme tâbi'dir” deyu hâl-i ümme nazaran mekâbir-i keferada defn olunmağa ihtiyâr edip Ukbe b. 'Amir (ra) 'alâ hiddeti bir mevzî'da defn olunmağa ihtiyâr buyurmuşlardır.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 18, Fetva No: 189.

¹⁶⁷ “Zeyd Amr ile müşterek olduğu mülk vakıf hamamdan nısfını vakf-ı lâzım ile vakıf ve gallesini bir camiîn mesâlihine şart edip ve tevliyetini dahi cami-i mezburun mütevellilerine şart edip Amr dahi kendi hissesini vakf-ı lâzım ile vakıf ve gallesini evlâdına şart eylese hâlâ cami-i mezburun mütevellisi Bekir ol hamamdan nısfını Amr'ın evlâdı izinlerinsiz Beşir'e icâra kâdir olur mu? el-Cevab: Mes'ele muhtelefun fihâdır, hâkim vakfa nâfi' olan ile amel eder.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 499, Fetva No: 5167.

¹⁶⁸ “Bu surette Amr ve Bekir'e “Biz kâziben şehâdet etmiş idik” deyu ikrârlarına binâen ne lâzım olur? el-Cevab: Merra'l-cevâbu kabl (Cevâbı önce geçti).” Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 379, Fetva No: 3361.

¹⁶⁹ “Bir cami-i şerîf evkâfına berat ile mütevellî olan Zeyd'den karyesi ahâlisi tekâlif-i örfiyye almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Emsâl muâmelesi ile muâmele olunur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 580, Fetva No: 5252.

¹⁷⁰ “Zeyd “Ebû Hanîfe İmâm-ı Âzam'ın kızıdır” dese Amr “Değildir, Ebû Hanîfe İmâm-ı Âzam'ın kenîsidir” dese hangisi isâbet etmiş olur? el-Cevab: Amr.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 134, Fetva No: 1521.

¹⁷¹ “Zeyd cüzzâm marazına mübtela oldukda zevcesi Hind nefsinî Zeyd'den tefrîk murâd eylese hâkimü'ş-şer' olan Hâlid'e İmâm-ı Muhammed 'aleyhi'r-rahme kavli-i şerîfi ile amel etmek üzere emr-i 'âlî vârid olsa Hâlid ol emir mücebince amel edip Hind'i Zeyd'den tefrîke kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 177, Fetva No: 2007.

¹⁷² “Bir cihet-i mevkûfe olup icâre-i mu'accele ve müeccele ile tasarrufunda olduğu arsa üzerine izn-i mütevellî ve kendi malıyla nefsiçün binâ ettiği dükkânın binâsını cihet-i uhrâya vakıf ve teslim ile'l-mütevellî edip hâkim dahi ba'de'l-mürâfa'a ve mürâ'ât şurût hükmü mücevvez olan bazı meşâyih kavli ve re'yleri üzere sıhhat ve lüzûmuna hükmedecek ol binânın vakfı sahîh olur? el-Cevab: Olur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 394, Fetva No: 4310.

tamamı göz önünde bulundurulduğunda, bu durum, çok cüz‘î bir yüzdelik dilimi oluşturuyor olsa da hangi meselelerde böyle bir vurguya ihtiyaç duyulduğunu tespit edebilmek adına, ilgili fetvaları mercek altına almak isâbetli olacaktır.

İlk olarak sabah namazının sünnetinin, zevâl vaktinden önce ya da sonra kaza edilip edilemeyeceği sorulduğunda Abdürrahim Efendi, söz konusu meselede Ebû Hanîfe’nin, Ebû Yûsuf’un ve İmâm Muhammed’in görüşlerini aktarır. Ancak bu görüşler arasında herhangi bir tercih ya da değerlendirme yapmaz.

“Bu suretde tulû‘-i fecre değin sünnet-i fecri kaza etmek caiz olmayacak şemsin irtifâ‘ından sonra kable‘l-zevâl ya ba‘de‘l-zevâl kaza etmek üzerine lazım olur mu? el-Cevab: İmâm-ı A‘zam ve İmâm-ı Sâni katlarında kaza olunmaz; ama İmâm Muhammed tecviz etmiştir.”¹⁷³

Mezhep içi farklı görüşlere yer verilen diğer bir fetva, bir bilgi sorusunu içermektedir. Ukûbât bahsinin temel kavramlarından biri olan ta‘zîr-i şedîdin miktarının sorulduğu suâle, şeyhülislâm, Ebû Yûsuf’tan nakledilen miktarları aktararak cevap verir. Ancak bu konuda hâkimin de takdir ve tercih yetkisinin olduğunu beyân eder.

“Ta‘zîr-i şedîd ne mikdâr celdedir? el-Cevab: Otuz dokuzdur. Ebû Yûsuf’dan zâhir riyâyetde yetmiş beşdir, rivâyet-i uhrâda yetmiş dokuzdur. Cerîmede tefâvüt vardır. Hâkim bunlardan ne mikdâr ile inzicârın fehm ederse onu ihtiyâr eder.”¹⁷⁴

Bu fetvaların dışında kalan 13 fetvanın cevabında ise herhangi bir tercih ya da gerekçelendirme yapılmaksızın yalnızca görüşüyle amel edilecek olan imamın ismine yer verilir. Bu şekilde cevaplanan fetvalar şöyledir:

“Hind, Zeyd’in meczûm idiğini bilmeden nefsinin Zeyd’e tezvîc eylese Hind vâkıfe oldukda râziye olmayıp kâdiya tefrîk etdirmeye kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz, meğer kâdi İmâm-ı Muhammed kavliyle ameale me‘mûr ola.”¹⁷⁵

“Zeyd-i zimmî Hind-i nasrâniyyeyi mehirsiz tezevvüc edip dinlerinde dahi mehirsiz tezevvüc câiz olup ba‘dehu Zeyd şeref-i İslâm’la müşerref olduktan sonra

¹⁷³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 7, Fetva No: 61.

¹⁷⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 105, Fetva No: 1113.

¹⁷⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 177, Fetva No: 2006.

Zeyd fevt olsa Hind, Zeyd'in terekesini kabz eden veresesinden mehir talebine kâdire olur mu? el-Cevab: İmâm-ı Âzam rahimehullah katında olmaz.”¹⁷⁶

“Zeyd zevcesi Hind'i talâk-ı vâhide ile tatlika Amr'ı vekîl eyledikten sonra Amr Hind'i talâk-ı selâse ile tatlik eylese Hind üzerine talâk vâki' olur mu? el-Cevab: İmâm-ı A'zam hazretleri katında olmaz.”¹⁷⁷

“Zeyd'in zevcesi Hind Zeyd'e “Beni tatlik eyle” dedikde Zeyd, Hind'e “Benden inşâallah bâin talâkla boş ol” dese Hind, Zeyd'den bâin talâk ile boş olur mu? el-Cevab: Olmaz, istisnâ mukaddem oldukda talâk vâki' olmamak üzere İmâm Ebû Yûsuf 'aleyhi'r-rahme kavliyle amel olunur. Kâdîhân'da “ve'l-fetvâ 'alâ kavli Ebî Yusuf”; Hülâsa'da “ve kavlu Ebî Yûsuf esahhu ve bihî ne'huzü” demiştir.”¹⁷⁸

“Zeyd-i zimmînin zevcesi Hind-i nasrâniyye şeref-i İslâm'la müşerreffe olmağla Zeyd'e İslâm arz olundukda Zeyd ibâ etmekle hâkim ibâsına hüküm ve Hind'i Zeyd'den tefrik etdikden sonra Hind nefsinin Amr-ı müslime tezvîc murâd etdikde Hind'e iddet lâzime olur mu? el-Cevab: İmâm Ebû Hanîfe 'aleyhi'r-rahmet kavli üzere olmaz.”¹⁷⁹

“Zeyd'in abd-i memlûku Amr'dan dava sâdır olmaksızın Bekir ve Beşir huzûr-i kâdîda “Zeyd, Amr'ı âzâd eylemiştir” deyu hisbeten şehâdet eyleseler makbûle olur mu? el-Cevab: İmâm Ebû Hanîfe ('aleyhi'r-rahme) kavli-i şerîfi üzere olmaz.”¹⁸⁰

“Zeyd Amr'ı âlet-i câriha ile 'amden cerh ve katl eylese Amr'ın verese-i sığâr ve kibârı olsa verese-i kibâr Zeyd'i kısâs etdirmeye kâdir olurlar mı? el-Cevab: İmâm-ı Âzam katında olurlar.”¹⁸¹

“Zeyd Amr'ın başına bünye ihtimaline mutîka olmayacak haşeb-i kebîr ile 'amden vurup lakin cerh etmeyip ba'dehu Amr ol halde fevt olsa Zeyd kısâs olunur mu? el-Cevab: İmâm-ı Âzam katında olunmaz, diyet lâzım olur.”¹⁸²

¹⁷⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 196, Fetva No: 2217.

¹⁷⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 229, Fetva No: 2579.

¹⁷⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 230, Fetva No: 2594.

¹⁷⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 272, Fetva No: 2999.

¹⁸⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 309, Fetva No: 3382.

¹⁸¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 326, Fetva No: 3575.

¹⁸² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 328, Fetva No: 3604.

“Zeyd hançer ile Amr’ın kaşını vurup mecruh etdikde Amr kendi malından edviyeye üç yüz akçe sarf edip bür’-i tam hâsıl olduktan sonra hâlâ ol edviyeye harc ettiği üç yüz akçeyi Zeyd’den almağa kâdir olur mu? el-Cevab: İmâm-ı Muhammed Şeybânî (‘aleyhi’r-rahme) kavli-i şerîfi üzere olur.”¹⁸³

“Zeyd sıhhatinde bir milk menziline bir cihete vakfedip lakin tescil-i şer’i ve teslim ile’l-mütevelli’lî etmeyip muhrac-ı vasiyete ihrâc etmeden Zeyd bilâ vâris fevt olsa hâlâ emîn-i beytümâl tutmayıp ol menzili âhara bey’a kâdir olur mu? el-Cevab: Hâkim Ebû Yûsuf kavli üzere vakfiyetine hükmederse olmaz.”¹⁸⁴

“Zeyd-i müteveffâdan zevcesi Hind ile karındaşı oğlu Amr’a intikâl eden mülk menzilin cümlesini Hind Amr’ın izninsiz bir cihet-i birre vakfeylese Hind’in hissesinde vakıf sahîh olur mu? el-Cevab: İmâm Ebû Yûsuf aleyhi’r-rahme kavli üzere olur.”¹⁸⁵

“Zeyd, Amr’ın nalband dükkânına atını bağlayıp ba’dehu Zeyd yanaşma hizmetkârı Bekir’e “Var ol atın üzerinde olan sim rahtı getir” dedikde Bekir varıp ol rahtı alıp Zeyd’in izninsiz Amr’a emanet vaz’ etmekle Amr’ın hizmetkârı Beşir ol rahtı alıp firâr eylese hâlâ Zeyd ol rahtı Amr’a tazmîne kadir olur mu? el-Cevab: Alâ kavli-i İmâm Ebî Hanîfe aleyhi’r-rahmet olmaz.”¹⁸⁶

“Zeyd hacc-ı şerîfe gider oldukda zevcesi Hind “Hacc-ı şerîfden rucû’ edince[ye dek] hem nafakamı ver veyâhûd bunda bir kimesneyi nafakamı bana teslim kefil ver” demeğe kâdire olur mu? el-Cevab: İmâm-ı Yûsuf aleyhi’r-rahmet kavli üzere kefil talebine kâdire olur.”¹⁸⁷

Mezkûr fetvaların dışında, üç fetvanın cevabında, “bazı meşâyih” kaydına da tesâdüf edildi. Bu ifadenin yer aldığı cevaplarda açıklayıcı bir bilgi yer almadığı gibi, bir isme atıf yapılmış da değildir. Aynı şekilde, bu fetvaların nakillerinde de, “bazı

¹⁸³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 359, Fetva No: 3966.

¹⁸⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 397, Fetva No: 4342.

¹⁸⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 400, Fetva No: 4370.

¹⁸⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 159, Fetva No: 1418.

¹⁸⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 310, Fetva No: 2811.

meşâyih” tabirini şerh eden bir beyân zikredilmemektedir.¹⁸⁸ Söz konusu fetvalar da şöyledir:

“Zeyd bir husûsda Amr ile nizâ‘ edip i‘tizâr için “kâfir idim müslüman oldum” dese Zeyd’e tecdîd-i imân ve nikâh lâzım olur mu? el-Cevab: Bazı meşâyih katında olmaz.”¹⁸⁹

“Zeyd zevcesi Hind’e “Hîn-i i‘tizârda kâfir idim, müslüman oldum” dese Hind, Zeyd’den mübâne olur mu? el-Cevab: Bazı meşâyih katında olmaz.”¹⁹⁰

“Zeyd, Hind’i tezevvüc murâd etdikde Amr nikâha delâlet edip birkaç ay sa’y etdikden sonra Zeyd, Hind’i tezevvüc eylese hâlâ Amr Zeyd’den delâleti için ecr-i misl almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.

Cevab-ı âhar: Bazı meşâyih katında olur.”¹⁹¹

5. Soru ve Cevaplarda Hanefî Dışındaki Amelî Mezheplere Yapılan Atıflar

Abdürrahim Efendi'nin fetvalarının tamamı Hanefî mezhebinin görüşlerini yansıtmaktadır. Yalnızca eserin ilk bahsi olan *Kitâbü't-Tahâre*'de yer alan ilk iki suâl, Hanefî bir kişinin abdesti bozan hallerde kendi mezhebine göre değil de Şâfiî ya da Mâlikî mezhebine göre amel etmesinin câiz olup olmamasına dâirdir.

“Hanefiyyü'l-mezheb olup cürh-i sâil ile ma‘zûr olan Zeyd her vakt-i salât için tevedda’ ve nez‘-i huff eylemekte harac ve meşakkat müşâhede etmenin mesele-i mezkûrede kavî-i Şâfiî ile amel etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.

Suret-i uhrâ: Hanefiyyü'l-mezheb olan Zeyd kendi mezhebinde tahâret ve vudûu ifsâd edip İmâm Şâfiî ve Mâlik mezheplerinde ifsâd etmeyen maddelerde İmâm Şâfiî veyahud İmâm Mâlik kavilleri ile amel etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹⁹²

¹⁸⁸ Fetvaların nakilleri için bkz. Gedûsî, *Feyzü'l-kerîm fî nukûli Fetâvâ Abdîrrahim*, nr. 142, vr. 61/a; nr. 142, vr. 171/b; nr. 143, vr. 95/b.

¹⁸⁹ *Fetâvâ-yı Abdîrrahim*, I, 87, Fetva No: 899.

¹⁹⁰ *Fetâvâ-yı Abdîrrahim*, I, 226, Fetva No: 2545.

¹⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdîrrahim*, II, 121, Fetva No: 1080.

¹⁹² *Fetâvâ-yı Abdîrrahim*, I, 2, Fetva No: 1.

Menteşizâde Abdürrahim Efendi, bu şekilde abdest mezvûunda Hanefî olan bir kişinin diğer mezhepleri taklit etmesini câiz görmez. Hatta Hanefî olan bir kişinin Şâfiî'yi taklit etmesinin ta'zîr cezasını gerektiren bir suç sayıldığını da açıkça ifade eder.

“Zeyd-i Hanefî teşeffü‘ eylese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Ta‘zîr.”¹⁹³

“Hind-i Hanefiyye mesâil-i şer‘iyyeden bir meselede teşeffü‘ eylemeğe mesâğ var mıdır? el-Cevab: Yokdur.”¹⁹⁴

Bu durum, doğrudan, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi’nin taassub sahibi olması ile ilişkilendirilmemelidir. Zira devletin din adına en üst derecede yetkilisi olan bir şahsın fetva verirken, kişisel tercih ve taasublarından ziyâde devlet politikasını temsil ve tercih etmesi kadar tabî bir durum yoktur. Nitekim önceki asırlarda siyasi olaylar karşısında -doğru ya da yanlış- şeyhülislâmların sergiledikleri tavır, bunun en bâriz örnekleri olarak zikredilebilir. Dolayısıyla, fetvada bahsi geçtiği şekliyle bir Hanefî’nin Şâfiî mezhebinin hükümlerini tatbîk etmesinin ta‘zîr cezasını gerektiren bir suç olarak telakki edilmesi, salt amelî bir mesele olarak değerlendirilmemelî, bilakis devletin resmî mezhebine bir muhâlefet olarak düşünölmelidir. Zira resmî mezheb uygulamasında mezhebden çıkmak, hukuktan çıkmak anlamına gelmektedir. Bu da, tabîî olarak, devlete muhâlefet etmektir.

Fetâvâ-yı Abdürrahim’de, mezkûr fetvalar dışında, diğer amelî mezhepler mezvû bahis edilmez.

6. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Şehir ve Bölge İsimleri

Bu bahiste de *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de zikredilen yer isimlerine temas edelim. Takdir edileceği üzere, fetvalarda gündeme gelen şehir ve bölgeler, Abdürrahim Efendi’nin görev yaptığı süre zarfında, devlet gündeminde olanlarla sınırlıdır. Bu nedenle biz de bu yerleri, herhangi bir tahlile yer vermeden, alfabetik olarak sıralayıp, yalnızca hangi mevzûda işlendiklerini kaydetmekle yetineceğiz.

¹⁹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 134, Fetva No: 1519.

¹⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 134, Fetva No: 1520.

Tablo 4: Soru ve Cevaplarda Zikredilen Şehir ve Bölge İsimleri		
1	Akdeniz	- Deniz seferleri sebebiyle istirkâk¹⁹⁵ - Mudârabe bahsinde mudâribin tazmîn sorumluluğu¹⁹⁶ - Denizcinin sorumluluğu¹⁹⁷
2	Anadolu	- Vakıf arazilerinde mahlûl konumuna düşen tarlalar¹⁹⁸ - İcâre akdinin feshi¹⁹⁹ - Köprü inşası²⁰⁰
3	Arz-ı Rûm	- Alış-verişte vekâlet²⁰¹
4	Âsitâne / İstanbul	- Talâk ifadelerinde ta‘lîkî şartlar²⁰² - Mübâşir ücreti²⁰³ - Mahkemede hasmın hazır bulundurulması²⁰⁴ - Kişinin hizmet için bir yere gönderilmesi²⁰⁵ - Kefâlet bahsi²⁰⁶ - Talepte elçi olanın tazmîn sorumluluğu²⁰⁷ - Vekîlin harcamaları ile ilgili nizâ‘²⁰⁸ - Davaya bakma yetkisi²⁰⁹ - Komşu kazaların kadılarının birbirlerinin yerine vekîl olmaları²¹⁰

¹⁹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 63, Fetva No: 631.

¹⁹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 143, Fetva No: 1264; II, 145, Fetva No: 1279.

¹⁹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 184, Fetva No: 1650.

¹⁹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 562, Fetva No: 5688; I, 568, Fetva No: 5746.

¹⁹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 134, Fetva No: 1188.

²⁰⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 563, Fetva No: 5080.

²⁰¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 342, Fetva No: 3072.

²⁰² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 240, Fetva No: 2688; I, 256, Fetva No: 2833, 2835.

²⁰³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 109, Fetva No: 965.

²⁰⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 125, Fetva No: 1114; II, 126, Fetva No: 1116, 1117, 1118.

²⁰⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 126, Fetva No: 1120, 1122; II, 127, Fetva No: 1123, 1124; II, 128, Fetva No: 1132, 1137.

²⁰⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 293, Fetva No: 2653.

²⁰⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 302, Fetva No: 2741.

²⁰⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 357, Fetva No: 3187.

²⁰⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 415, Fetva No: 3703; II, 416, Fetva No: 3712.

²¹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 418, Fetva No: 3728.

		- Nâib atanması ve azlı²¹¹ - Arazi mevzûsu²¹² - Şartlı gemi alış-verişi²¹³ - Deniz seferleri sebebiyle istirkâk²¹⁴ - Kölenin dârü'l-harbe kaçması²¹⁵ - Müste'men aleyhine dava²¹⁶ - Alış-verişte ikrâh²¹⁷ - Kadının eşi tarafından bir yerden bir yere götürülmesi²¹⁸ - Kadının eşinin harcamalarına sınır koydurması²¹⁹ - Talâk bahsi²²⁰ - Küçük çocuğun bir yerden bir yere götürülmesi²²¹ - Yemin ifadelerinin tekrarla söylenmesi²²² - Diyet sorumluluğu²²³ - Ortaklık bahsi²²⁴ - Vakıflarla ilgili mevzûlar²²⁵ - Şartlı pirinç alış-verişi²²⁶ - Hâkimin tereke ile ilgili tasarrufları²²⁷ - Beytûlmal emîninin satımı²²⁸ - Muhtelif paralarla borçlanma ve alış-veriş²²⁹

²¹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 418, Fetva No: 3733.

²¹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 509, Fetva No: 4566.

²¹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 17, Fetva No: 143, 149.

²¹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 63, Fetva No: 631.

²¹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 65, Fetva No: 647.

²¹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 66, Fetva No: 657.

²¹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 148, Fetva No: 1654, 1655, 1666.

²¹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 206, Fetva No: 2313; II, 207, Fetva No: 2314, 2315, 2318, 2324.

²¹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 210, Fetva No: 2357.

²²⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 221, Fetva No: 2474; I, 246, Fetva No: 2742; I, 255, Fetva No: 2827.

²²¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 297, Fetva No: 3249.

²²² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 319, Fetva No: 3500.

²²³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 365, Fetva No: 4038.

²²⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 383, Fetva No: 4212.

²²⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 460, Fetva No: 4843; I, 461, Fetva No: 4851; I, 479, Fetva No: 4991.

²²⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 18, Fetva No: 158.

²²⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 42, Fetva No: 414.

²²⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 43, Fetva No: 422.

		- Gemi kiralanması ve taşıma ücreti²³⁰ - Tahsilin gönderilme ücreti²³¹ - Temessük nakli²³² - Mudârabe bahsinde mudâribin tazmîn sorumluluğu²³³ - Emanetçinin, emânet etmesi²³⁴ - Denizcinin sorumluluğu²³⁵ - Tazmîn sorumluluklarına dair bahisler²³⁶ - Rehin veren ve alan arasındaki durumlar²³⁷ - Alış-veriş ve kirada vekâlet²³⁸ - Sarfla görevlendirilmiş kişi²³⁹ - Bilinen bir şeyin aksine şehâdet etme²⁴⁰ - Kişilerin davalarını kazaskere taşımaları²⁴¹ - Gayrimenkûllerle ilgili davalar²⁴² - Kadılar arasında yazışma²⁴³
5	Ayasofya	- Vakıfla ilgili meseleler²⁴⁴
6	Bağdâd	- Muhtelif paralarla borçlanma ve alış-veriş²⁴⁵ - Vekîlin harcamaları ile ilgili nizâ²⁴⁶ - Bilinen bir şeyin aksine şehâdet etme²⁴⁷

²²⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 86, Fetva No: 780; II, 88, Fetva No: 794; II, 89, Fetva No: 798.

²³⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 99, Fetva No: 888; II, 106, Fetva No: 937, 938, 939; II, 107, Fetva No: 944.

²³¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 123, Fetva No: 1096.

²³² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 126, Fetva No: 1119.

²³³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 143, Fetva No: 1267; II, 145, Fetva No: 1278.

²³⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 161, Fetva No: 1431; II, 162, Fetva No: 1435; II, 163, Fetva No: 1447.

²³⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 184, Fetva No: 1649, 1652; II, 185, Fetva No: 1658.

²³⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 201, Fetva No: 1811.

²³⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 214, Fetva No: 1933; II, 215, Fetva No: 1935.

²³⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 337, Fetva No: 3027; II, 345, Fetva No: 3095, 3096; II, 346, Fetva No: 3098.

²³⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 353, Fetva No: 3157.

²⁴⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 408, Fetva No: 3629.

²⁴¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 416, Fetva No: 3715.

²⁴² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 419, Fetva No: 3740.

²⁴³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 426, Fetva No: 3802; II, 427, Fetva No: 3813, 3815, 3819.

²⁴⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 472, Fetva No: 4942; I, 475, Fetva No: 4960; I, 574, Fetva No: 5798.

²⁴⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 86, Fetva No: 780.

²⁴⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 357, Fetva No: 3187.

²⁴⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 408, Fetva No: 3630.

7	Belgrâd	- Kadılar arasında yazışma ²⁴⁸
8	Edirne	- Kadının eşi tarafından bir yerden bir yere götürülmesi ²⁴⁹ - Talâk bahsi ²⁵⁰ - Diyet sorumluluğu ²⁵¹ - Bazı paraların tedâvülden kalkması ²⁵² - Tahsil işlemleri için ücret takdir edilmesi ²⁵³ - Emanetçinin, emânet etmesi ²⁵⁴ - Kiracının tazmîn sorumluluğu ²⁵⁵ - Rehin veren ve alan arasındaki durumlar ²⁵⁶ - Bilinen bir şeyin aksine şehâdet etme ²⁵⁷ - Kadılar arasında yazışma ²⁵⁸
9	Filiba	- Talâkın şarta bağlanması ²⁵⁹
10	Galata	- Vakıf bahsi ²⁶⁰
11	Girit Adası ²⁶¹	- Yolcu namazı ²⁶² - Öşür bahsi ²⁶³ - Girit Adası ile ilgili özel durumlar ²⁶⁴ - Hâkimin tereke ile ilgili tasarrufları ²⁶⁵

²⁴⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 427, Fetva No: 3811.

²⁴⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 207, Fetva No: 2316.

²⁵⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 241, Fetva No: 2689; I, 246, Fetva No: 2732; I, 256, Fetva No: 2832.

²⁵¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 365, Fetva No: 4038.

²⁵² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 89, Fetva No: 798.

²⁵³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 123, Fetva No: 1096.

²⁵⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 157, Fetva No: 1391; II, 162, Fetva No: 1435.

²⁵⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 182, Fetva No: 1634.

²⁵⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 214, Fetva No: 1933; II, 215, Fetva No: 1935.

²⁵⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 408, Fetva No: 3629.

²⁵⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 426, Fetva No: 3802; II, 427, Fetva No: 3811, 3813, 3819.

²⁵⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 239, Fetva No: 2675.

²⁶⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 460, Fetva No: 4843.

²⁶¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim'de "Girit Adası İle İlgili Durumlar" başlıklı bir bölüm mevcuttur. Bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 69, Fetva No: 679, 680, 682, 683; I, 70, Fetva No: 684, 685.

²⁶² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 16, Fetva No: 169, 170; I, 17, Fetva No: 172.

²⁶³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 43, Fetva No: 450.

²⁶⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 69, Fetva No: 679, 680, 682, 683; I, 70, Fetva No: 684, 685.

²⁶⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 42, Fetva No: 414.

12	Haleb	- Gayrimenkûllerle ilgili davalar ²⁶⁶
13	Hânya Kalesi ²⁶⁷	- Yolcu namazı ²⁶⁸
14	İspanya	- Küfür beyânı ²⁶⁹
15	İzmir	- Gemi kiralınması ve taşıma ücreti ²⁷⁰ - Alış-verişte vekâlet ²⁷¹
16	Karadeniz	- Mudârabe bahsinde mudâribin tazmîn sorumluluğu ²⁷²
17	Kasımpaşa	- Kadının eşi tarafından bir yerden bir yere götürülmesi ²⁷³
18	Limni Adası	- Fethedilen toprağın taksimi ²⁷⁴
19	Malta	- Zimmînin ve kâfirin müslümana tercih edilmesi ²⁷⁵ - Müslümanın esir düşmesi ²⁷⁶
20	Mekke	- Hac bahsi ²⁷⁷ - Tazmîn sorumluluklarına dair bahisler ²⁷⁸ - Vasiyet ile ilgili meseleler ²⁷⁹
21	Medine	- Hac bahsi ²⁸⁰ - Adak ifadeleri ²⁸¹

²⁶⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 419, Fetva No: 3740.

²⁶⁷ Girit Adası'nda önemli bir kaledir. Nuri, Akbayan, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, 2003, s. 68.

²⁶⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 16, Fetva No: 171.

²⁶⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 88, Fetva No: 901.

²⁷⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 99, Fetva No: 888.

²⁷¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 342, Fetva No: 3072.

²⁷² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 143, Fetva No: 1264; II, 145, Fetva No: 1279.

²⁷³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 206-207, Fetva No: 2313.

²⁷⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 64, Fetva No: 640.

²⁷⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 87, Fetva No: 896.

²⁷⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 519, Fetva No: 5331.

²⁷⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 25, Fetva No: 262, 263, 270.

²⁷⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 199, Fetva No: 1790.

²⁷⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 462, Fetva No: 4104.

²⁸⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 25, Fetva No: 270; I, 26, Fetva No: 271.

²⁸¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 324, Fetva No: 3555, 3556, 3557, 3558, 3559.

		- Vakıf bahsi²⁸² - Vasiyet ile ilgili meseleler²⁸³
22	Mısır	- Şartlı alış-veriş²⁸⁴ - Gemi taşımacılığında tazmîn sorumluluğu²⁸⁵ - Kişinin hizmet için bir yere gönderilmesi²⁸⁶ - Emanetçinin, emânet etmesi²⁸⁷ - Denizcinin sorumluluğu²⁸⁸ - Alış-veriş ve kirada vekâlet²⁸⁹ - Gayrimenkûllerle ilgili davalar²⁹⁰
23	Musul	- Bilinen bir şeyin aksine şehâdet etme²⁹¹
24	Sakız (Adası)	- Geminin taşıma ücreti²⁹² - Denizcinin sorumluluğu²⁹³
25	Silivri Kapı	- Kiracının tazmîn sorumluluğu²⁹⁴
26	Sinop (İskelesi)	- Şartlı gemi alış-verişi²⁹⁵

²⁸² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 401, Fetva No: 4380; I, 403, Fetva No: 4397; I, 404, Fetva No: 4400; I, 405, Fetva No: 4419; I, 407, Fetva No: 4433; I, 418, Fetva No: 4518; I, 419, Fetva No: 4526, 4529, 4530; I, 426, Fetva No: 4575; I, 427, Fetva No: 4580; I, 428, Fetva No: 4586; I, 429, Fetva No: 4590, 4593; I, 453, Fetva No: 4790; I, 467, Fetva No: 4906; I, 468, Fetva No: 4911; I, 493, Fetva No: 5114; I, 494, Fetva No: 5120; I, 495, Fetva No: 5125; I, 507, Fetva No: 5240; I, 508, Fetva No: 5241; I, 509, Fetva No: 5253; I, 510, Fetva No: 5256; I, 518, Fetva No: 5318; I, 547, Fetva No: 5550; I, 572, Fetva No: 5790; I, 573, Fetva No: 5794.

²⁸³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 462, Fetva No: 4104; II, 464, Fetva No: 4126.

²⁸⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 17, Fetva No: 143; II, 18, Fetva No: 158.

²⁸⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 106, Fetva No: 938, 939; II, 107, Fetva No: 944.

²⁸⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 126, Fetva No: 1120.

²⁸⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 163, Fetva No: 1447.

²⁸⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 185, Fetva No: 1658; II, 199, Fetva No: 1789, 1791.

²⁸⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 337, Fetva No: 3027; II, 345, Fetva No: 3095, 3097; II, 346, Fetva No: 3098.

²⁹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 419, Fetva No: 3742.

²⁹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 408, Fetva No: 3630.

²⁹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 106, Fetva No: 939.

²⁹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 199, Fetva No: 1791.

²⁹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 182, Fetva No: 1634.

²⁹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 17, Fetva No: 149.

27	Sivas	- Mektup gönderilmesi ²⁹⁶
28	Tophâne	- Kadının eşi tarafından bir yerden bir yere götürülmesi ²⁹⁷
29	Üsküdar	- Talâk bahsi ²⁹⁸
30	Venedik	- Müste'men aleyhine dava ²⁹⁹
31	Vilâyet-i Rûm	- Cizye bahsi ³⁰⁰

7. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Farklı Din-İnanç Sahipleri ve Etnik Gruplar

Çalışmamızın birinci bölümünde “Sosyal Durum” başlığında, Osmanlı Devleti’nin, farklı dil, din ve ırklara mensub insanların bir arada yaşamalarını sağlayan bir politikaya sahip olduğunu belirtmiştik. Bunun tabîî bir yansıması olarak, Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında, konuları muhtelif olmakla birlikte, pek çok dinî ve etnik grubun zikredildiğini müşâhede ettik.

Osmanlı coğrafyasında yaşayan azınlıklarla ilgili fetvalara değinmeden önce, bu coğrafyadaki gayrimüslimler hakkında kısa bir bilgi verelim. Coğrafi olarak İslâmî nizamın cârî olduğu bölgelerde (dârü’l-İslâm) ikâmet eden gayri müslimler *zimmî* ve *müste'men* olmak üzere iki grupta değerlendirilir. Buna göre zimmîler, İslâm topraklarında yaşayan ve İslâm devleti ile bir nevi vatandaşlık antlaşması (ahd, emân) yapan gayrimüslimleri ifade ederken, *müste'men*, zimmîler gibi İslâm topraklarında

²⁹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 125, Fetva No: 1112.

²⁹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 207, Fetva No: 2314.

²⁹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 221, Fetva No: 2474.

²⁹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 66, Fetva No: 657.

³⁰⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 77, Fetva No: 781.

uzun süreli ikâmet etmeyen, seyahat, ticaret vb. sebeplerle kısa süreli bulunma izni alan gayrimüslimleri karşılar.³⁰¹ Netice olarak dârü'l-İslâm'da müslümanlar başta olmak üzere zimmîler ve müste'menler şeklinde üç temel sınıfın yaşadığı söylenebilir.

Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında gayrimüslim ifadesine tesâdüf edilmemiştir. Muhtemeldir ki, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, gayri müslim tabirinin farklı hukukî statülere sahip iki alt kümeye sahip olması nedeniyle böyle genel bir kullanıma gidilmemiştir.

Gayrimüslimlerin kısm-ı azamını teşkil eden zimmîlere, fetvalarda yoğun bir şekilde rastlanmaktadır. Buna göre zimmîlerin taraf ya da mevzu olduğu fetvalardan bir kısmının konularını şöyle sıralayabiliriz: Zimmî bir kişinin kendi malıyla bir cami inşa edip onu müslümanlara vakfettesinin cevâzı³⁰², bir müslümanın ve bir zimmînin bir evde birlikte yanmaları sebebiyle cenazelerinin karışmasına bağlı olarak yıkanmalarının, namazlarının ve definlerinin nasıl yapılacağı³⁰³, zimmî bir babanın müslüman olmasıyla küçük kızının da müslüman sayılması fakat o kızın bulûğa erdikten sonra mürted olarak ölmesi halinde nereye gömüleceği³⁰⁴, müslüman ile zimmînin müzâraa akdi yapması neticesinde ödemeye dair anlaşmazlık³⁰⁵, zimmînin bir vergi çeşidi olan resm-i ra'îyyet ödeme mükellefiyeti³⁰⁶, ikâmeti dışında bir yerde ölen zimmînin terekesini hangi bölge sorumlusunun kabz edeceği³⁰⁷, zimmîlerin zimmet antlaşmasına riâyet etmemeleri ile ilgili meseleler³⁰⁸, harbî iken zimmî olan bir bölge hakkında bir köle alış-verişi³⁰⁹, zimmî ile müslümanın alış-verişi³¹⁰, tebe'an müslüman olan bir çocuğun bulûğundan sonra mürted olması³¹¹, zimmî bir kişinin müslüman

³⁰¹ İslâm topraklarındaki gayrimüslimler ve sahip oldukları haklarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet, Özel, "Müste'men", *DİA*, XXXII, 140-143; Ahmet, Yaman, "Zimmî", *DİA*, XLIV, 434-438 (Fıkıh Bölümü); M. Macit, Kenanoğlu, "Zimmî", *DİA*, XLIV, 438-440 (Osmanlılar'da Bölümü). Ayrıca bkz. M.Âkif, Aydın, "Din", *DİA*, IX, 325-328 (Gayri Müslimler Bölümü); Ahmet, Özel, "Gayri Müslim", *DİA*, XIII, 418-427; Saffet, Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, Bakü, 2002; Hâlid, Abdülkâdir, *Fıkhü'l-ekalliyâti'l-müslime*, Trablus, 1998; Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara, 2001.

³⁰² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 4, Fetva No: 30.

³⁰³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 18, Fetva No: 188.

³⁰⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 19, Fetva No: 193; I, 71, Fetva No: 695.

³⁰⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 282.

³⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 48, Fetva No: 492.

³⁰⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 58, Fetva No: 576.

³⁰⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 60, Fetva No: 596; I, 62, Fetva No: 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618.

³⁰⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 65, Fetva No: 647.

³¹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 67, Fetva No: 660; I, 70, Fetva No: 690.

³¹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 71, Fetva No: 692, 701. Benzer bir mesele için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 72, Fetva No: 705.

olduktan sonra irtidât etmesi halinde şer‘an ne gerekeceği³¹², zimmî olan bir erkeğin müslüman olan eşini zorla mürted kılması durumunda cezası³¹³, zimmî bir babanın müslüman olmasıyla çocuğunun da ona tâbi olarak müslüman olması³¹⁴, Hristiyan olan bir kadının, müslüman olduktan sonra mürted olup zimmî birisi ile evlenmesi durumunda gerekli olan ceza³¹⁵, zorla müslüman edilen bir zimmînin mürted olması³¹⁶, zimmînin ikrârına göre müslüman sayılıp sayılamayacağı durumlar³¹⁷, zimmîlerin küçük çocuklarının müslüman olması³¹⁸, zimmînin köle ya da cariyelerinin müslüman olması durumunda köle ve cariyelerin hür olmaları meselesi³¹⁹, zimmînin dârü’l-harpten dârü’l-İslâm’a sığınan bir çocuğu köle olarak satın alması³²⁰, zimmîlerin cizye mükellefiyeti³²¹, çoğunluğu müslüman olan bir bölgede zimmîlerin kilise yaptırmaları³²², zimmîlerin kendi bölgelerinde evlerinin, müslümanların evlerinden yüksek olması³²³, zimmîlerin müslümanlarla birlikte yaşadıkları bölgelerde putlarını teşhîr etmelerine, çan çalmalarına³²⁴, yüksek sesle İncil okumalarına³²⁵ müsaade edilmemesi, zimmîlerin evlerinin bir bölümünü ibadete hâs kılmaları ve orada toplu âyin yapmaları³²⁶, zimmînin meyhane işletmesi³²⁷, zimmîlerin müslümanlar gibi giyinmeleri³²⁸, zimmîlerin müslüman bölgelerde gayrimenkul alım-satımları³²⁹, zimmîlerin müslüman bölgesinde kiracı olmaları³³⁰, müslümanların tartışma esnasında zimmîlere birtakım ifadeler sarf etmeleri ve bu ifadelerin imâna hâlel getirip getirmeyeceği meselesi³³¹, imânî açıdan zimmînin müslümana tercih edilmesi³³², müslüman birinin, emri altında çalıştırdığı

³¹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 71, Fetva No: 693.

³¹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 71, Fetva No: 696.

³¹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 71, Fetva No: 697.

³¹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 71, Fetva No: 702.

³¹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 71, Fetva No: 703. Benzer bir mesele için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 72, Fetva No: 704.

³¹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 72, Fetva No: 708, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 717; I, 73, Fetva No: 720, 721, 723, 724, 725, 726, 727, 728; I, 74, Fetva No: 730, 731.

³¹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 74, Fetva No: 733, 734, 735, 737, 738, 739, 740, 741.

³¹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 75, Fetva No: 746, 748, 749.

³²⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 75, Fetva No: 751, 752, 754.

³²¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 759, 760, 761, 763, 764, 765, 766, 768, 772, 773, 775, 776, 777; I, 77, Fetva No: 778, 779, 780, 781, 783, 784, 785, 786; I, 78, Fetva No: 787, 788, 792.

³²² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 78, Fetva No: 793.

³²³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 79, Fetva No: 800, 801, 802.

³²⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 79, Fetva No: 806.

³²⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 80, Fetva No: 807.

³²⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 80, Fetva No: 808.

³²⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 80, Fetva No: 812, 813.

³²⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 80, Fetva No: 815; I, 81, Fetva No: 817.

³²⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 81, Fetva No: 819, 820, 821.

³³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 81, Fetva No: 827; I, 82, Fetva No: 828.

³³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 86, Fetva No: 880, 881, 882, 883.

³³² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 86, Fetva No: 887, 888; I, 87, Fetva No: 890, 891, 892, 893, 895.

zimmînin küfrüne rıza göstermesi³³³, müslüman bir hanımın zimmî akrabalarını paskalya bayramında ziyaret etmesi nedeniyle içki içmesi ve bu durumun nikâhına etkisi³³⁴, müslümanın zimmîye küfür içeren ifadeler yöneltmesi³³⁵, müslümanın zimmî ile olan davasında kadıya değil de papaza müracaat etmesi³³⁶, zimmînin İslâm şeriatını reddetmesi³³⁷, müslüman olan bir zimmînin eski alışkanlık ve ibadetlerine devam etmesi³³⁸, zimmînin Peygamber Efendimiz'e (as) hakaret etmesi³³⁹ ve bu durumdan sonra müslüman olması³⁴⁰, zimmînin müslüman bir kadınla zina etmesi³⁴¹, zimmînin zimmî bir erkeğin küçük kızının zorla ırzına geçmesi³⁴², zimmî bir erkeğin zimmî bir kadın ile³⁴³ ve müslüman bir kadın ile zorla ya da rıza ile zina etmesi³⁴⁴, zimmînin müslüman bir erkek ile zorla livâta etmesi³⁴⁵, müslüman bir erkeğin, hanımını evinde misafir ettiği zimmî bir erkekten gözetmemesi³⁴⁶, müslüman bir erkeğin kızını zimmî bir erkek ile evlendirmesi³⁴⁷, hristiyanken müslüman olan fakat sonra yeniden irtidât eden bir kadının, zimmî bir erkek ile evlendirilmesi³⁴⁸, müslüman bir erkeğin müslüman cariyesini zimmî bir erkeğe satması³⁴⁹, zimmînin müslümanın dinine, imânına, mezhebine ve kendisine hakaret etmesi³⁵⁰, zimmînin başka bir zimmînin dinine, imânına hakaret etmesi³⁵¹, zimmînin hristiyan bir kadınla suçüstü yakalanması³⁵², zimmînin başka bir kişinin cariyesinin çocuğu hakkında neseb iddia etmesi³⁵³, zimmînin müslüman olmasından sonra ölümü ile defnedildiği müslüman kabristanından çıkarılması³⁵⁴, bir müslümanın bir zimmînin evinde ölmesi halinde defni³⁵⁵ ve diğerleri.

³³³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 88, Fetva No: 910.

³³⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 89, Fetva No: 923.

³³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 90, Fetva No: 938.

³³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 92, Fetva No: 953; I, 93, Fetva No: 973.

³³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 93, Fetva No: 975.

³³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 97, Fetva No: 1007.

³³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 99, Fetva No: 1030, 1031.

³⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 99, Fetva No: 1032.

³⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 102, Fetva No: 1077.

³⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 102, Fetva No: 1078.

³⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 102, Fetva No: 1080, 1081, 1082.

³⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 102, Fetva No: 1083, 1084.

³⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 102, Fetva No: 1085.

³⁴⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 106, Fetva No: 1136.

³⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 111, Fetva No: 1193.

³⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 111, Fetva No: 1194.

³⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 114, Fetva No: 1238.

³⁵⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 123, Fetva No: 1387, 1388, 1389, 1392; I, 124, Fetva No: 1398, 1399, 1400 ve diğerleri.

³⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 123, Fetva No: 1390, 1391; I, 124, Fetva No: 1393, 1395; I, 125, Fetva No: 1414, 1415, 1416, 1417.

³⁵² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 124, Fetva No: 1396.

³⁵³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 124, Fetva No: 1397.

³⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 125, Fetva No: 1412.

Zimmîlerle ilgili meselelere kıyasla **müste'menler**, fetvalarda daha sınırlı bir gündem oluşturmuşlardır. Buna göre yalnızca bir müslümanın gemisini harbîlerin ele geçirmesiyle bir müste'menin bu hususta müslümanlara yardım etmesi³⁵⁶, harbî olan bir kişinin emân ile İstanbul'a gelip vekâlet ve miras ile ilgili bir meseleye dâhil olması³⁵⁷, müste'menlerin köle edinilmeyeceği³⁵⁸, bir müslümanın, yolculuk izni olmayan bir müste'menle alış-veriş ortaklığı kurması³⁵⁹, dârü'l-harpte müste'men olarak bulunan bir müslümanın, emânı olmayan bir müslümana maddî yardımda bulunması³⁶⁰, müste'men ve müslüman arasındaki alacak-verecek davasında müslümanın, müste'menin vekîlini kabul etmemesi³⁶¹ ve müste'menin, zimmîlerle olan alacak-verecek davasında şehâdetleri³⁶² mevzûlarında fetvalarda müste'menler konu edinilmiştir.

Bu genel girişten sonra şimdi teker teker fetvalarda konu edinilen dinî-etnik gruplara ve bu grupların hangi meselelerde gündeme getirildiğine yer verelim.

Yahûdî / Benî İsrâil: *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de Yahudilerle ilgili, onlara hâs bir mevzû işlenmemiştir. İtikâdî, amelî, ticârî, hukukî vb. mevzûlarda müslümanlar gibi yahudilerin de taraf oldukları ya da müslümanların kendi aralarındaki muhâverelerde yahudilere atıf yaptıkları meselelerde “yahudi” kaydına rastlanmıştır. Buna göre yahudiler ve yahudilikle ilgili fetvaların konuları şöyle sıralabilir:

- Bir Yahudinin alış-verişte vekâlete dair bir nizânın tarafı olması³⁶³
- Bir yahudinin hıristiyan cariyesinin müslüman olduktan sonra, müslüman biri tarafından gasp edilmesi³⁶⁴
- Dârü'l-harpten dârü'l-İslâm'a gönderilen küçük bir kızın yahudi tarafından satın alınmasına karşın hâkimin o kızın bir müslümana satılması hususundaki zorlaması³⁶⁵

³⁵⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 125, Fetva No: 1413.

³⁵⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 62, Fetva No: 619; I, 63, Fetva No: 623.

³⁵⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 66, Fetva No: 657.

³⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 67, Fetva No: 658.

³⁵⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 345, Fetva No: 3095.

³⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 354, Fetva No: 3162.

³⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 360, Fetva No: 3205.

³⁶² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 414, Fetva No: 3684.

³⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 66, Fetva No: 657.

³⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 75, Fetva No: 750.

³⁶⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 75, Fetva No: 755.

- Yahudi efendisi tarafından âzâd edilen hıristiyan bir cariyenin cizye mükellefiyeti³⁶⁶
- İslâm topraklarında bir yahudinin vakfettiği evlerden, yahudilerin toplu olarak ibadet ettikleri bir evin satışına kadının müdâhalesi³⁶⁷
- Yahudi mahallesinde bulunan bir yahudi okulunun çatısının ve duvarının tamiri³⁶⁸
- Yahudi mahallesinde bulunan bir yahudi kilisesinde³⁶⁹ yüksek olmayan sesle Tevrat okunmasına ve ayin yapılmasına ehl-i örfün müdâhalesi³⁷⁰
- Bir müslümanın müslüman mahallesindeki camiye yakın evini yahudilere kiralaması sonucu cami cemaatinin azalması ve bu konuda kadının müdâhalesiyle yahudilerin o evden çıkartılması³⁷¹
- Müslümanlarla kâfirlerin birlikte çalıştıkları bir çarşıda müslüman mülk sahibinin dükkânını yahudiye kiralaması üzerine diğer dükkân sahiplerinin müslüman kiracı talep etmeleri³⁷²
- Bir imam efendinin kâfir ve yahudilere hakaret etmesinin cezası³⁷³
- Bir müslümanın, yahudileri ve kâfirleri kullanarak müslümanlara hakaret etmesinin cezası³⁷⁴
- Kuyumcu olan bir ermeni ile bir yahudinin nizâsında müslüman bir bilirkişinin müdâhalesi³⁷⁵
- Yahudi bir kişinin müslümanları kandırmak ve aldatmak suretiyle onlara sıkıntı yaşatması³⁷⁶
- Mehir belirlemeksizin evlenen yahudi bir çiftten, erkeğin zifâftan önce ölmesi durumunda eşinin mehir talep etmesi³⁷⁷

³⁶⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 76, Fetva No: 767.

³⁶⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 78, Fetva No: 796.

³⁶⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 79, Fetva No: 797.

³⁶⁹ Fetvalarda “kenîse” ifadesi zikredildiğinden dolayı, Yahudi ibadethaneleri için sinagog yerine kilise tabirini kullanmaktayız.

³⁷⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 80, Fetva No: 809.

³⁷¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 81, Fetva No: 822.

³⁷² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 81, Fetva No: 826.

³⁷³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 83, Fetva No: 845.

³⁷⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 86, Fetva No: 874; I, 88, Fetva No: 911, 913; I, 90, Fetva No: 931; I, 91, Fetva No: 945; I, 115, Fetva No: 1245, 1254, 1255; I, 120, Fetva No: 1329; I, 122, Fetva No: 1365.

³⁷⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 93, Fetva No: 969.

³⁷⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 125, Fetva No: 1420.

³⁷⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 195, Fetva No: 2212.

- Müslüman bir erkeğin yahudileri zikrederek talâk³⁷⁸ ve yemin³⁷⁹ ikrârında bulunması
- Bir vakıf yahudi hanenin³⁸⁰ ve evin³⁸¹ icâreteyn ile kiraya verilmesi ve akabinde yanması ile ilgili nizâ³⁸²
- Bir vakıf ev için müslümanın, zimmînin³⁸³ ve yahudinin hak iddia etmesi³⁸⁴
- Yahudi olan bir tüccarın antlaşmalı bir alış-veriş yapması fakat antlaşmaya uymaması³⁸⁵
- Bir müslümanın kendi mülkü olan yahudi hanesini kızına hibe etmesi³⁸⁶
- Yahudi bir kadın ile müslüman bir erkek arasındaki alacak-verecek münâsebetinde müslümanın, yahudinin yahudi vekîlini kabul etmemesi³⁸⁷
- Müslümanın borçlu olduğu yahudinin varisi olmadan ölmesi durumunda borcunu ifâ etme keyfiyeti³⁸⁸
- Yahudinin aleyhine Ermenilerin şâhit olması³⁸⁹
- Kiliseye gitmeyen bir yahudinin, kiliseye giden bir yahudi için şâhit olup olamayacağı³⁹⁰
- İhtidâ ile müslüman olan bir kişinin, yahudi ile alacak-verecek davasında mahkemedeki tercümanın yahudiye yanılmasıyla ortaya çıkan nizânın çözülmesi³⁹¹

Nasrânî (ç. Nasâra): Hz. İsa'ya (as) tâbi olan kişiler için kullanılan bir tabirdir. Fetvalarda Hristiyanları ifade eden pek çok kelime³⁹² yerine, nasslara³⁹³ mutabık bir kullanım tercih edilmiştir. Buna göre Hristiyanlarla ilgili fetvaların konuları da şöyledir:

³⁷⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 323, Fetva No: 3545.

³⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 325, Fetva No: 3569.

³⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 481, Fetva No: 5009; I, 533, Fetva No: 5434.

³⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 543, Fetva No: 5518.

³⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 461, Fetva No: 4854.

³⁸³ Fetvada bu şekilde zikredilmekle birlikte zimmî kelimesinin teknik olarak Yahudileri de kapsadığı malumdur. Burada zimmî ile, özel olarak Hristiyanlar kastedilmiş olabilir.

³⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 3, Fetva No: 9, 10.

³⁸⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 121, Fetva No: 1085.

³⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 275, Fetva No: 2474.

³⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 363, Fetva No: 3225.

³⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 395, Fetva No: 3483.

³⁸⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 413, Fetva No: 3677.

³⁹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 413, Fetva No: 3680.

³⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 456, Fetva No: 4067.

³⁹² Hz. İsa'ya (as) tâbi olanlar için kullanılan ifadeler için bkz. Kürşat, Demirci, "Hristiyanlık", *DİA*, XVII, 329.

³⁹³ Nasrânî için bkz. Âl-i İmrân, 3/67. Nasârâ için bkz. el-Bakara, 2/62, 111, 113, 120, 135, 140; el-Mâide, 5/14, 18, 51, 69, 82; el-Hacc, 22/17; et-Tevbe, 9/30. Ayrıca nasârâ ile ilgili hadisler için bkz. Buhârî, "Tevhîd", 24; "Tefsîr", 4/8; Müslîm, "İmân", 302; *Müsned*, I, 23, 24, 47, 55; Buhârî, "Enbiyâ", 48; "Hudûd", 31.

- Müslüman bir erkeğin, hamile olan³⁹⁴ veya olmayan³⁹⁵ hristiyan eşinin ölmesi durumunda nereye defnedileceği
- Müslüman bir efendinin, hristiyan kölesi ile çıktıkları gemi yolculuğunda harbîlerin saldırısı neticesinde müslüman efendinin dârü'l-harpte ölmesi ve hristiyan kölenin de İslâm'a karşı savaşırken yeniden esir düşmesi durumunda efendinin vârislerinin köle için hak talep etmeleri³⁹⁶
- Dârü'l-harpten getirilen hristiyan bir cariyeyi satın alan müslüman efendinin, münâsebet talebine karşı cariyenin evli olduğunu ikrâr etmesi³⁹⁷
- Bir müslümanın dârü'l-harpten getirilen ve evli olduğu bildirilen hristiyan bir carie satın alması ve onunla münâsebette bulunması³⁹⁸
- İhtidâ eden bir hristiyan kadının, sonradan başkasının yönlendirmesiyle irtidât etmesi³⁹⁹ ve sonra zimmî biri ile evlenmesi⁴⁰⁰
- Hristiyan bir erkeğin⁴⁰¹ ve kadının⁴⁰² müslüman olma keyfiyeti
- Zimmî bir erkeğin müslüman olduktan sonra Hristiyan eşini imâna zorlaması⁴⁰³
- Çocukların anne-babaya tâbi olarak hristiyan ya da müslüman olmaları⁴⁰⁴
- Hâkimin zimmî efendiyi, müslüman olan Hristiyan kölesini⁴⁰⁵ ya da cariyesini⁴⁰⁶ satması için zorlaması
- Hristiyan bir kadının cizye mükellefiyeti⁴⁰⁷
- Bir Müslüman⁴⁰⁸ ya da bir Yahudi⁴⁰⁹ tarafından âzâd edilen hristiyan bir kölenin cizye mükellefiyeti

³⁹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 18, Fetva No: 189.

³⁹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 18, Fetva No: 190.

³⁹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 64, Fetva No: 637.

³⁹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 67, Fetva No: 661.

³⁹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 67, Fetva No: 665.

³⁹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 71, Fetva No: 696, 700.

⁴⁰⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 71, Fetva No: 702.

⁴⁰¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 73, Fetva No: 727.

⁴⁰² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 72, Fetva No: 709, 716; I, 72, Fetva No: 722.

⁴⁰³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 72, Fetva No: 715.

⁴⁰⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 74, Fetva No: 739; I, 75, Fetva No: 747.

⁴⁰⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 75, Fetva No: 748.

⁴⁰⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 75, Fetva No: 749. Benzer bir fetva için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 75, Fetva No: 750.

⁴⁰⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 67, Fetva No: 762.

⁴⁰⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 67, Fetva No: 764.

⁴⁰⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 67, Fetva No: 767.

- Zimmî bir efendinin hıristiyan kölesinin⁴¹⁰ ya da cariyesinin⁴¹¹ cizye mükellefiyeti
- Papaz olan bir hıristiyanın cizye mükellefiyeti⁴¹²
- Hıristiyan bir kadının müslümanlar gibi giyinmesinin hâkim tarafından yasaklanması⁴¹³
- Taraflarından birinin hıristiyan olduğu zina olayları, hıristiyan bir erkeğin müslüman bir kadınla zinâ etmesi⁴¹⁴
- Hıristiyan bir kadına zinâ isnâd edilmesi durumunda kazif haddinin uygulanıp uygulanmayacağı⁴¹⁵
- Müslüman bir erkeğin, hıristiyan eşinden dünyaya gelen kızını zimmî bir erkek ile evlendirmesi⁴¹⁶
- Hıristiyan müslüman olan bir kadının zimmî biri ile evlendirilmesi⁴¹⁷
- Hıristiyanların kendi aralarındaki tartışmalarda birbirlerine hakaret etmeleri⁴¹⁸
- Zimmî bir erkeğin, hıristiyan bir kadınla suçüstü yakalanması⁴¹⁹
- Hıristiyan papazın âlim bir müslümana hakaret etmesi⁴²⁰
- Zimmînin, İslâm'a giren bir hıristiyana hakaret etmesi⁴²¹
- Hâkim huzurunda evlenen hıristiyan bir kadın ile zimmî bir erkeğin papaz tarafından bir kez daha evlendirilmesi⁴²²
- Evli olduğunu bildiği hıristiyan bir kadınla evlenen zimmî erkeğe⁴²³ ve böyle bir kadını evlendiren rahibe gereken ceza⁴²⁴
- Zimmî ve hıristiyan evliliklerinde sıhriyyet⁴²⁵
- Bir hıristiyanın bir müslümandan Kur'ân öğrenmesi sebebiyle o kişiye saldırılması⁴²⁶

⁴¹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 76, Fetva No: 765.

⁴¹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 76, Fetva No: 775.

⁴¹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 76, Fetva No: 774.

⁴¹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 811, Fetva No: 816.

⁴¹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 102, Fetva No: 1079, 1080, 1081.

⁴¹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 103, Fetva No: 1096.

⁴¹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 111, Fetva No: 1193.

⁴¹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 111, Fetva No: 1194.

⁴¹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 124, Fetva No: 1394.

⁴¹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 124, Fetva No: 1396.

⁴²⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 124, Fetva No: 1402.

⁴²¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 125, Fetva No: 1411.

⁴²² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 125, Fetva No: 1424.

⁴²³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 126, Fetva No: 1425.

⁴²⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 126, Fetva No: 1427.

⁴²⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 126, Fetva No: 1428.

- Zimmî bir erkeğin evli olduğu hristiyan kadının müslüman olması nedeniyle nikâhının durumu⁴²⁷
- Zimmî bir erkeğin sahip olduğu hristiyan cariyesinin âzâd olunduktan sonra evlenmesine efendisinin müdâhalesi⁴²⁸
- Hristiyan bir kadının müslüman ya da zimmî bir erkek ile evlenmesi⁴²⁹
- Hristiyan bir kadının, harbî olan eşi ile birlikte dârü'l-İslâm'a köle olarak getirilmesi halinde kadınla münâsebet durumu⁴³⁰
- Hristiyan bir kadın ile evli olma konusunda bir zimmînin ve bir müslümanın iddia ve delilleri⁴³¹
- Kıptî olan bir hristiyan kadının müslüman bir kız çocuğunu emzirmesi⁴³²
- Hristiyan bir kadının evli olduğu zimmî eşinin, zifâftan önce ölmesi durumunda mehir ve miras durumu⁴³³, aynı hâdisenin hristiyan olan kadının⁴³⁴ ya da zimmî olan erkeğin⁴³⁵ müslüman olması halindeki keyfiyeti
- Zimmî bir erkekle evli olan hristiyan kadının, eşi ile birlikte müslüman olması durumunda erkeğin vefat etmesi sebebiyle kadının mehir talebi⁴³⁶, aynı durumda yalnızca erkeğin müslüman olması⁴³⁷
- Hristiyan bir kadın ile evli olan zimmî bir erkeğin eşini boşaması ve iki müslüman erkeğin buna şahit olması⁴³⁸
- Müslüman bir erkek ile hristiyan eşi arasındaki muhâlaa meselesi⁴³⁹
- Zimmî efendisi tarafından âzâd edilen hristiyan bir cariyenin, müslüman olup müslüman biriyle evlenmesi için iddet bekleyip beklemeyeceği meselesi⁴⁴⁰
- Hristiyan olan kişilerin evliliklerinde boşama durumunda iddet meselesi⁴⁴¹

⁴²⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 130, Fetva No: 1466.

⁴²⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 160, Fetva No: 1787, 1788, 1789, 1791; I, 172, Fetva No: 1954.

⁴²⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 160, Fetva No: 1790.

⁴²⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 160, Fetva No: 1792, 1793.

⁴³⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 170, Fetva No: 1931. Benzer bir fetva için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 170, Fetva No: 1936.

⁴³¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 178, Fetva No: 2016; I, 180, Fetva No: 2030.

⁴³² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 181, Fetva No: 2042.

⁴³³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 195, Fetva No: 2213.

⁴³⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 195, Fetva No: 2214.

⁴³⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 195, Fetva No: 2215.

⁴³⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 196, Fetva No: 2216.

⁴³⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 196, Fetva No: 2217.

⁴³⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 221, Fetva No: 2469. Talâk ile ilgili farklı bir durum için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 248, Fetva No: 2766.

⁴³⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 262, Fetva No: 2893.

⁴⁴⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 272, Fetva No: 2996. İddet ile ilgili diğer meseleler için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 272, Fetva No: 2999, 3000, 3001, 3002.

- Hidâne konusunda müslüman baba ile hıristiyan annenin hakkı⁴⁴²
- Hıristiyan bir kadının, çocuğunu emzirmek istememesi üzerine onu boşayan müslüman eşinin, kadını emzirmeye zorlaması⁴⁴³
- Zimmî bir kişinin ümm-i veledi olan hıristiyan cariyenin müslüman olması nedeniyle âzâd olma keyfiyeti⁴⁴⁴
- Bir kadının, hıristiyan olan cariyesini âzâd ettikten sonra onu kendisine hizmet etmeye zorlaması⁴⁴⁵
- Hıristiyan bir kişinin kölesinin müslüman olması üzerine onunla ilgili farklı ikrârlarda bulunması⁴⁴⁶
- Müslüman bir kişinin, hıristiyan kölesinin âzâd ettikten sonra onun vârisi olması⁴⁴⁷
- Nesebi bilinmeyen bir çocuk hakkında müslümanın ve zimmînin beyânları üzerine çocuğun hıristiyan kabul edilip edilmemesi⁴⁴⁸
- Vakfedilen hıristiyan bir cariyenin, hür bir erkekle evlenip bir çocuk dünyaya getirmesi durumunda çocuğun sosyal statüsü⁴⁴⁹
- Bir hıristiyanın kendi bahçesini kiliseye vakfetmesi⁴⁵⁰
- Zimmînin evini vakfedip vakfın gallesini hıristiyan fakirlere şart kılması⁴⁵¹
- İslâm beldelerinden birinde hıristiyan bir kişinin, hayır hizmeti olarak köprü yaptırması⁴⁵²
- İslâm topraklarında müslümanların yaptırdığı bir köprüyü hıristiyan bir kişinin tamir ettirmesi ve müslümanlara hediye etmesi⁴⁵³
- Muhtelif miras meseleleri⁴⁵⁴

⁴⁴¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 272, Fetva No: 2997.

⁴⁴² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 289, Fetva No: 3171, 3172. Çocuğun terbiye ve bakımı ile ilgili benzer meseleler için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 289, Fetva No: 3173, 3174, 3195.

⁴⁴³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 298, Fetva No: 3261.

⁴⁴⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 306, Fetva No: 3357.

⁴⁴⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 307, Fetva No: 3368.

⁴⁴⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 308, Fetva No: 3372.

⁴⁴⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 317, Fetva No: 3481.

⁴⁴⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 366, Fetva No: 4056.

⁴⁴⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 395, Fetva No: 4321.

⁴⁵⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 404, Fetva No: 4409.

⁴⁵¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 405, Fetva No: 4415.

⁴⁵² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 546, Fetva No: 5546.

⁴⁵³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 280, Fetva No: 2531.

⁴⁵⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 366, Fetva No: 3253; II, 385, Fetva No: 3407; II, 394, Fetva No: 3477; II, 398, Fetva No: 3512; II, 413, Fetva No: 3679; II, 460, Fetva No: 4093; II, 503, Fetva No: 4511; II, 504, Fetva No: 4512, 4513, 4515, 4516, 4518.

Ermeni: *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yalnızca beş fetvada mevzu bahis edilen Ermenilerle ilgili fetvalar şu konulara ilişkindir:

- Ermeni bir erkeğin ümmi veled olan hıristiyan cariyesinin müslüman olmasından sonra dünyaya getirdiği çocuğunun annesine tâbi olarak müslüman sayılması⁴⁵⁵

- Kuyumcu olan bir ermeni ile bir yahudinin nizâsında müslüman bir bilirkişinin müdâhalesi⁴⁵⁶

- İki ermeni arasındaki alacak-verecek meselesinde taraflardan birinin ölümü durumunda mirasçıların ve şahitlerin müdâhalesi⁴⁵⁷

- Bir yahudinin aleyhine ermeninin şehâdeti⁴⁵⁸

Kızılbaş: Kelâm ve Mezhepler Tarihi literatüründe, yaygın kabule göre Alevîler için kullanılan bir tabir olmakla birlikte, “Kızılbaş” kelimesi bu kullanımından çok daha derin ve farklı bir manayı karşılamaktadır. Kısaca Kızılbaş “*eski dinî inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslâmî anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenler’in bazı bâtınî-Şîî anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkan terim, böyle bir dinî ve sosyal yapıya mensup kişi veya topluluk*” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁵⁹

Fetvalarda doğrudan Kızılbaşlarla ilgili mevzular yer almayıp yalnızca dört meselede kendilerine atıf yapılmıştır.

- İslâm topraklarında Kızılbaşlar tarafından zorla ele geçirilen bir kale halkından bir çocuğun, esir edilmesinin akabinde bulûğa erdikten sonra, kurtarılan kaledeki mallarını talep etmesi⁴⁶⁰

- Müslümanların birbirlerine hakaret ederken Kızılbaş tabirini kullanmalarının cezası⁴⁶¹

- Korkudan Kızılbaşların bölgesine kaçan ve hakkında ölüm kararı verilen kişinin mallarının durumu⁴⁶²

⁴⁵⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 75, Fetva No: 747.

⁴⁵⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 93, Fetva No: 969.

⁴⁵⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 363, Fetva No: 3227; II, 414, 3685.

⁴⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 413, Fetva No: 3677.

⁴⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas, Üzüm, “Kızılbaş”, *DİA*, XXV, 546-557.

⁴⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 65, Fetva No: 642.

⁴⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 115, Fetva No: 1248, 1251.

Yahudiler, Hristiyanlar, Ermeniler ve Kızılbaşlardan başka, onlar kadar yoğun olmayıp müstakil bir dinî kimliği ifade etmemekle birlikte aşağıda sıralanan topluluklara da fetvalarda yer verilmiştir.

Mevlevî:

- Sûfilerin deverânı ve Mevlevîlerin semâının şer'î hükmü⁴⁶³

Arnavud:

- Harbî olan Arnavudlarla yapılan savaşta ele geçirilen esirlerin durumu⁴⁶⁴
- Arnavud olan bir zimmînin sözleşmeyi bozarak dârü'l-harbe gitmesi fakat gittiği bölgenin müslümanlar tarafından ele geçirilmesi ile o kişinin esir edilmesi⁴⁶⁵

Çerkez:

- Dârü'l-harpteki Çerkez bölgesinin fethedilmesiyle ele geçirilen esirlere yapılacak muâmele⁴⁶⁶
- Satın alınan kölenin, şart koşulmasına rağmen, çerkez olmaması⁴⁶⁷

Çingene:

- Müslümanların birbirlerine hakaret etmek için çingene tabirini kullanmaları⁴⁶⁸
- Satın alınacak cariye'nin Eflâk çingenesi olması⁴⁶⁹

Gürci:

- Gürcî birinin müste'men olarak İslâm topraklarına girmesinden sonra köle olarak satılması⁴⁷⁰

Kıptî:

- Kıptî bir kadının cizyeden muâf olması⁴⁷¹

⁴⁶² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 43, Fetva No: 422.

⁴⁶³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 131, Fetva No: 1492.

⁴⁶⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 60, Fetva No: 599.

⁴⁶⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 62, Fetva No: 613.

⁴⁶⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 67, Fetva No: 666.

⁴⁶⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 61, Fetva No: 570.

⁴⁶⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 118, Fetva No: 1303.

⁴⁶⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 61, Fetva No: 571.

⁴⁷⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 67, Fetva No: 659.

- Kıptîliğin nikâhta kefâet unsuru olması⁴⁷²
- Kıptî bir annenin, müslüman bir çocuğun sütannesi olması⁴⁷³

Kürd:

- Müslümanların birbirlerine hakaret etmek için kürd tabirini kullanmaları⁴⁷⁴

Tâtâr:

- Müslüman efendisinden kaçan müslüman bir kölenin Tâtârların bulunduğu bölgeye kaçıp o bölgenin harbîler tarafından ele geçirilmesi ve müslüman kölenin el değiştirmesi⁴⁷⁵

Türkmen:

- Eşkiyanın Türkmen gruplarına saldırması ve hayvanlarına zarar vermesi⁴⁷⁶
- Türkmenlerin kendi aralarındaki kavga ve telefleri⁴⁷⁷
- Türkmenlerin ikâmet ettikleri bölgenin yanında meydana gelen bir cinayetten ötürü Türkmenlerin kasâme yükümlülüğü⁴⁷⁸

Yörük:

- Yörüklerin koyunlarından alınması gereken resmin/verginin kim tarafından teslim alınacağı⁴⁷⁹
- Yörük olmadığı halde bir kişiden yörük vergisinin talep edilmesi⁴⁸⁰
- Mezraa olarak değerlendirilen bir alanın ziraate elverişli olmaması sebebiyle yörükler tarafından mera şeklinde kullanılması fakat sonrasında tımar sahibinin yörüklerden, o bölgede ziraat yapmalarını istemesi⁴⁸¹
- Bir bölgenin mezraa ve mera olması konusunda sipahinin ve yörüklerin iddiaları⁴⁸²

⁴⁷¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 76, Fetva No: 771.

⁴⁷² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 161, Fetva No: 1810.

⁴⁷³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 181, Fetva No: 2042.

⁴⁷⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 119, Fetva No: 1315.

⁴⁷⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 66, Fetva No: 653.

⁴⁷⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 127, Fetva No: 1444.

⁴⁷⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 329, Fetva No: 3624.

⁴⁷⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 345, Fetva No: 3800.

⁴⁷⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 46, Fetva No: 476.

⁴⁸⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 570, Fetva No: 5772.

⁴⁸¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 545, Fetva No: 4911, 4913.

- Yörüklerden, ilgili emre aykırı olarak vergi alınması⁴⁸³

Buraya kadar zikredilen zümrelerin dışında **harbî** tabîr olunan bir grup da vardır ki, onlar İslâm toprakları dışında (dârü'l-harp) yaşayan ve müslüman olmayan herkese şâmindir. Şeyhülislâm'ın fetvalarında, “harbî” kaydı, tabîi olarak, siyer bölümünde⁴⁸⁴ yoğun bir şekilde görülmektedir. İlgili bölümde Zeyd-i harbî-Bekir-i harbî şeklindeki ifadelerle kişisel konular gündeme getirildiği gibi⁴⁸⁵, harbî vasfının daha ziyâde “harbî keferî” şeklinde kullanılarak, ticaret gemilerinin kaçırılması ya da alıkonması gibi geniş çaplı meseleler için zikredildiği söylenebilir.⁴⁸⁶ Bunun yanı sıra şeyhülislâma Müslümanların tartışma esnasında birbirlerine harbî kâfirî üstün tutacak ifadeler kullanmalarının şer'î hükmünü⁴⁸⁷, aksine emir bulunmasına rağmen harbî olanlara savaş ekipmanı⁴⁸⁸ ve buğday⁴⁸⁹ satan müslümanların ve zimmîlerin⁴⁹⁰ cezasını, hür bir müslümanı cebren dârü'l-harbe götürüp onu orada satan müslümanın⁴⁹¹ ve zimmînin cezasını⁴⁹², müslüman birinin harbî kâfirîler için casusluk yapmasının cezasını⁴⁹³ ve gece harbî gemisi zannıyla ateş açılması neticesinde zimmî birinin ölmesi durumunda gereken cezayı⁴⁹⁴ öğrenmek üzere suâller de yöneltilmiştir.

Görüldüğü gibi, zikredilen dinî fırkalar ve etnik gruplar kendilerine özel durumlarla ilgili olarak değil muhtelif meselelerde taraf olmaları ya da kendilerine atıf yapılması itibarıyla fetvalarda yer almışlardır. Hiçbir fetvada mezkûr grupların siyasi, sosyal, dinî durumlarına yönelik bilgi verme ya da düzenleme yapma cihetine gidilmemiştir. Zaten fetva sınırları çerçevesinde böyle bir ihtiyaç da söz konusu değildir. Zira bahsi geçen gruplarla ilgili, önceki dönemlerde, geniş çaplı düzenlemeler

⁴⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 561, Fetva No: 5070.

⁴⁸³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 582, Fetva No: 5270.

⁴⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 60-81.

⁴⁸⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 60, Fetva No: 601; I, 61, Fetva No: 602, 604, 611 ve diğerleri.

⁴⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 16, Fetva No: 170; I, 21, Fetva No: 226; I, 60, Fetva No: 594, 596, 597; I, 61, Fetva No: 602, 611 ve diğerleri. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 14, Fetva No: 116; II, 106, Fetva No: 939, 940; II, 141, Fetva No: 1251; II, 146, Fetva No: 1291, 1292 ve diğerleri.

⁴⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 101, Fetva No: 1065.

⁴⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 114, Fetva No: 1229, 1231.

⁴⁸⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 114, Fetva No: 1230.

⁴⁹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 125, Fetva No: 1419.

⁴⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 114, Fetva No: 1232.

⁴⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 125, Fetva No: 1418.

⁴⁹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 128, Fetva No: 1455.

⁴⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 353, Fetva No: 3900.

yapılmış ve bu düzenlemeler, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi dönemine kadar tatbîk edilegelmiştir.

8. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Ölçü Birimleri

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de, hem ibâdet hem de muâmelât bahislerinde, sınırlı sayıda da olsa, bazı uzunluk ve ağırlık ölçü birimleri zikredilmiştir. Biz de bu başlık altında ilgili kavramları sıralamayı, kısaca bu kavramların tanımlarını ifade etmeyi ve yer aldıkları fetvaları aktarmayı uygun gördük.

a. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Uzunluk Ölçü Birimleri

İsba': Arapça'da parmak manasına gelen bu kelime, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvalarından yalnızca bir tanesinde, uzunluğu tarif etmek üzere zikredilmiştir.

*“Bir mil dedikleri ne miktar zirâ'dır? el-Cevab: Dört bin zirâ'dır ve her zirâ' yirmi dört isba'dır.”*⁴⁹⁵

Aslında bu fetva, uzunluk ölçüleri olarak sıralayacağımız üç kavramı (isba', zirâ', mil) birlikte ihtiva etmesi ve aralarındaki oranı bildirmesi açısından ziyadesiyle mühimdir.

Mehmet Erdoğan'ın tanımına göre, bir uzunluk birimi olarak isba', karınları birbirine bitişik altı arpa uzunluğunu ifade eder ve 1,925 cm'dir.⁴⁹⁶ Şemsettin Sami ise, isbı' miktarı için arşının yirmi dörtte biri uzunluğunda olduğunu kaydeder.⁴⁹⁷ Arşını 68 cm. olarak kabul ettiğimizde, Şemsettin Sami'nin belirttiği isbı' uzunluğu, Mehmet Erdoğan'ın aktardığı uzunluğun takrîben iki katına tekâbül ediyor. Fakat mil ve zirâ' için günümüzde karşılık olarak verilen uzunluklar dikkate alındığında Mehmet Erdoğan'ın belirttiği değer daha isabetli olduğu söylenebilir. Bu nedenle, uzunluk ölçü birimleri başlığı altındaki diğer kavramlar için de, bu minval üzere bir hesaplama yapacağız.

⁴⁹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 2, Fetva No: 3.

⁴⁹⁶ Mehmet, Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 258.

⁴⁹⁷ Şemsettin, Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 121.

Zirâ‘: İsıbı‘ ile ilgili hesaplamalara dayanarak, bir zirâ‘nın takriben yarım metre (46 cm.)⁴⁹⁸ olduğunu belirtebiliriz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de kuyunun yakınlarında abdestlik açılması⁴⁹⁹, namaz kılan kişinin secde mahalline yakın kabirlerin bulunması⁵⁰⁰, satışı yapılan bir arsanın ölçüsü ile ilgili ihtilâf edilmesi⁵⁰¹, belirli bir miktar kumaşın vadeli olarak⁵⁰² ya da herhangi bir malın vakit tayin etmeden⁵⁰³ satılması, zirâ‘ ücreti belirlenen sandalın satımı⁵⁰⁴, alış-verişte pişmanlık yaşanması⁵⁰⁵, birbirlerine komşu olan iki evden birinin satımı ile ilgili şuf‘a hakkı⁵⁰⁶, mermer⁵⁰⁷ ve çuha⁵⁰⁸ satımı ile ilgili satış yapan kişinin ücreti, emanet olarak verilen kumaşın çalınması⁵⁰⁹, çuha satımı ile ilgili vekâlet⁵¹⁰, çuha satımı ile ilgili davada sulh⁵¹¹, kişinin evi ve yolu arasına köprü yapması⁵¹² bahislerinde olmak üzere toplamda yirmi fetvada zirâ‘ lafzına rastlanmıştır.

Mil: Menteşizâde Abdürrahim Efendi’nin fetvasına dayanarak yapılan hesaba göre bir mil yaklaşık iki kilometreye (1848 m.) tekâbül etmektedir.⁵¹³ Yukarıda aktardığımız, milin miktarını ihtiva eden fetva dışında, mil kelimesi Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında yalnızca bir kez zikredilmiştir. Bir nehrin aşağısının ve yukarısının müşterek kullanılması neticesinde suyun necis olup olmayacağını mevzu edinen fetva şöyledir.

⁴⁹⁸ Mehmet Erdoğan, sözlük çalışmasında zirâ‘nın 24 parmak uzunluğunda olduğunu, ki bunun da 75 cm.ye tekâbül ettiğini belirtmiştir. Fakat isıbı‘ maddesinde yazan oran ile bu maddede zikredilen oran arasında yirmi beş santimetreden fazla bir fark olduğu görülüyor. Erdoğan, s. 622. Şemsettin Sâmî ise herhangi bir rakam belirtmeksizin, zirâ‘nın 24 parmak uzunluğuna tekâbül ettiğini, ayrıca zirâ‘ için arşın kelimesinin kullanıldığını da kaydetmiştir. Sâmî, s. 648. Günümüzde ise arşın 68 cm. olarak kabul edilir. Bu ifadeleri aktarmamızın sebebi, zikredilen uzunluk ölçülerinin günümüzde tam olarak hangi miktara karşılık geldiklerine dair kesin bir yargıya varamayacağımızı ortaya koymaktır.

⁴⁹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 3, Fetva No: 11. Benzer bir mesele için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 567, Fetva No: 5119.

⁵⁰⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 6, Fetva No: 50.

⁵⁰¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 16, Fetva No: 140; II, 59, Fetva No: 554.

⁵⁰² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 17, Fetva No: 142.

⁵⁰³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 19, Fetva No: 172; II, 28, Fetva No: 257, 259.

⁵⁰⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 31, Fetva No: 292.

⁵⁰⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 81, Fetva No: 738.

⁵⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 97, Fetva No: 864.

⁵⁰⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 121, Fetva No: 1084.

⁵⁰⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 125, Fetva No: 1111.

⁵⁰⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 163, Fetva No: 1445. Benzer bir mesele için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 194, Fetva No: 1747.

⁵¹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 339, Fetva No: 3041.

⁵¹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 430, Fetva No: 3842. Benzer bir mesele için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 433, Fetva No: 3870.

⁵¹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 563, Fetva No: 5080.

⁵¹³ Erdoğan, s. 377. Günümüzde mil, kara mili ve deniz mili olarak değerlendirilip kara milinin 1.609,344 metre, deniz milinin ise 1.852,2 metre olduğu belirtilmektedir.

“Bir nehr-i cârinin a’lasında bazı kimesneler esvâbı gasl eyleseler ondan bir mil esfelinde ol suyu isti ‘malde kerâhet var mıdır? el-Cevab: Yokdur.”⁵¹⁴

Endâze: Değerli kumaşların ölçülmesi için kullanılan bu birim, yaklaşık 60 cm.ye karşılık gelmektedir.⁵¹⁵ Fetvalarda yalnızca bir kez zikredilen endâzenin yer aldığı soru şöyledir:

“Dellâl olan Zeyd Amr’ın on endâze çuhasını Amr’ın izniyle nesi’eten Bekir’e bey’ ve teslîm etdikden sonra kable hulûlî’l-ecel Bekir firâr ve gaybet eylese hâlâ Amr, Zeyd’e “Ol çukayı sen bey’ edivermiş idin” deyip semen-i mezbûru Zeyd’den almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”⁵¹⁶

b. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Ağırlık Ölçü Birimleri

Dirhem: Alış-verişte mübâdele unsuru olmasının yanı sıra, ağırlık birimi olarak da kullanılan dirhem, yaklaşık olarak üç gramı karşılamaktadır.⁵¹⁷

Fetâvâ-yı Abdürrahim’de namaz⁵¹⁸, zekât⁵¹⁹, mehir⁵²⁰, diyet⁵²¹, vakıf⁵²², ribâ⁵²³, tazmîn sorumluluğu⁵²⁴, miras⁵²⁵ ve şâhitlik konusunda ihtilâf⁵²⁶ bahislerindeki yirmi sekiz meselede zikredilen dirhem, üç fetvada⁵²⁷ “dirhem-i şer’î” olarak belirtilmiştir.⁵²⁸

Keyl/Kîle: Kîle, özellikle kuru meyve ve hubûbât ölçüm aracı olarak kullanılan keyl ile yapılan hesabı ifade eden bir kavramdır. Kaynaklarda şehir ve bölgelere göre

⁵¹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 2, Fetva No: 2.

⁵¹⁵ Erdoğan, s. 123.

⁵¹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 340, Fetva No: 3052.

⁵¹⁷ Erdoğan, s. 104. Erdoğan mezkûr çalışmasında 12 farklı dirhem çeşidine yer vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan, s. 104-105.

⁵¹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 43.

⁵¹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 20, Fetva No: 209.

⁵²⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 196, Fetva No: 2218, 2221.

⁵²¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 337, Fetva No: 3695; I, 347, Fetva No: 3819; I, 355, Fetva No: 3925, 3926, 3930; I, 361, Fetva No: 4000; I, 362, Fetva No: 4004, 4006, 4012.

⁵²² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 427, Fetva No: 4584; I, 429, Fetva No: 4592; I, 477, Fetva No: 4978, 4980. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 11, Fetva No: 74.

⁵²³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 83, Fetva No: 760; II, 85, Fetva No: 772; II, 86, Fetva No: 776, 777, 780; II, 87, Fetva No: 782.

⁵²⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 172, Fetva No: 1525.

⁵²⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 372, Fetva No: 3300; II, 489, Fetva No: 4368.

⁵²⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 409, Fetva No: 3641.

⁵²⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 196, Fetva No: 2218, 2221. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 86, Fetva No: 780.

⁵²⁸ Bir ağırlık birimi olmayan dirhem-i şer’î, zekât, mehir, diyet ve hırsızlık nisâbında geçerli olan dirhemi ifade etmektedir. Erdoğan, s. 105.

değişken bir değerinin olduğu görülen kîle için, takrîben bin iki yüz gramlık (400 dirhemlik) bir ağırlık olduğu söylenebilir.⁵²⁹

Öşür⁵³⁰, vakıf⁵³¹, alış-veriş⁵³² bahislerinde ve bu bahislerle ilgili nizâlarda zikredilen keyl lafzı, fetvalarda buğday, arpa, pirinç, tuz ve susamın ölçülmesi işleminde kullanılmıştır.

Müd: Iraklılara göre iki rıtlı irakî miktarı yani 260 dirhemlik bir kaptır. Hicazlılara göre ise bir rıtl-ı hicazî ile bir rıtlın üçte biri kadardır. Mehmet Erdoğan'ın ifadesine göre ise bir müd, bir sâ'ın dörtte birine eşittir.⁵³³

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de yalnızca dört fetvada zikri geçen müd ile ilgili meseleler şöyledir:

“Zeyd-i vâkıf vakfeylediği kurâ ve mezâri‘in vakfiye-i ma‘mûl bihâsında müdd-i Osmânî ile mürtezikadan bazı kimesnelere şu kadar müd buğday vazîfe ta‘yîn etmekle kadîmden bu ana dek müdd-i Osmânî hesâbınca verilirken hâlâ erbâb-ı vezâyif müdd-i Osmânîye razılar olmayıp müdd-i beledî mikdârda ziyâde olmağla müdd-i beledî hesâbınca vazîfe almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”⁵³⁴

“Evkâf-ı sahîheden olup müstegallâtı kurâ ve mezâri‘ olan bir vakfın gallesinden Zeyd kendiye senede şu mikdâr müd hinta tevcîh ve berât etdirip ba‘dehu berâtı mücebince varıp sene tamamında mütevelliden taleb etdikde mütevellî “Hilâf-ı şart-ı vâkıfdır” deyip vermemeye kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.”⁵³⁵

“Zeyd bir vakıf tarlada dört müd alef zer‘ edip ba‘dehu yine dört müdden ziyâde bir şey hâsıl olsa mütevellî-i vakıf Zeyd‘den öşür talebine kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.”⁵³⁶

“Bir kasabada sâkin olan Zeyd, Amr’a “Benim İstanbul‘da falan kimesnede bir temessüküm vardır, var ol temessükü al getir sana bir müd buğday vereyim” deyip Amr

⁵²⁹ Kîle hesaplamaları ve bölgelere göre farklı değerleri için bkz. Cengiz, Kallek, “Kîle”, *DİA*, XXV, 568-571.

⁵³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 282, 284, 288; I, 32, Fetva No: 332; I, 44, Fetva No: 460.

⁵³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 478, Fetva No: 4983; I, 502, Fetva No: 5191; I, 567, Fetva No: 5740, 5745.

⁵³² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 19, Fetva No: 170; II, 20-22, Fetva No: 182-193; II, 53, Fetva No: 498 ve diğerleri.

⁵³³ Erdoğan, s. 412.

⁵³⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 433, Fetva No: 4629.

⁵³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 439, Fetva No: 4679.

⁵³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 568-569, Fetva No: 5755.

dahi razı olup ba'dehu İstanbul'a varıp ol kimesneden Zeyd'in temessükünü alıp götürüp Zeyd'e teslim eyledikde Zeyd'den ol bir müdd buğdayı almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur."⁵³⁷

Görüldüğü gibi bu fetvalarda haklı ya da haksız bir ödeme mevzû bahis edilmekte, buğday ve alef ölçü birimi olarak da 'müd' tercih edilmektedir.

Vükkıye (Ukkiye): *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de dirhem, kîle ve müd dışında, ağırlık ölçüsü olarak vükkıye de zikredilmiştir. Vükkıye, kîle gibi dört yüz dirhemlik, günümüzdeki birimle yaklaşık bin iki yüz gramlık bir ağırlığı ifade etmektedir.⁵³⁸

Eserin birinci cildinde zikredilmeyen bu ifade, ikinci ciltte daha ziyâde alış-veriş bahsinde yer almıştır.⁵³⁹ Vükkıye lafzının kullanıldığı fetvalar değerlendirildiğinde, kîle ile vükkıyenin (uki) aynı ağırlığı ifade etmelerine rağmen kîlenin hubûbât için kullanıldığını, vükkıyenin ise hubûbât da dâhil diğer tüm malzemeler için zikredildiği rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira fetvalarda kahve⁵⁴⁰, tüfenk otu⁵⁴¹, hamr⁵⁴², sabun⁵⁴³, kömür⁵⁴⁴, tarçın⁵⁴⁵, tuz⁵⁴⁶, boya⁵⁴⁷, bakır⁵⁴⁸, arpa⁵⁴⁹, nühâs (bakır para)⁵⁵⁰, yağ⁵⁵¹, pembe⁵⁵², bal⁵⁵³, pastırma⁵⁵⁴ ve et⁵⁵⁵ için ağırlık ölçüsü olarak vükkıye tercih edilmiştir.

9. Soru ve Cevaplarda Zikredilen Ef'âl-i Mükellefîn Kavramları

Fıkıh literatüründe kullanılan temel ef'âl-i mükellefîn kavramları, genellikle, *vâcib-sünnet-mübâh-mekrûh-harâm* olmak üzere beşli bir taksimât ile özetlenebilir.

⁵³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 126, Fetva No: 1119.

⁵³⁸ Sâmi, s. 1497.

⁵³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 18, Fetva No: 160; II, 22, Fetva No: 194, 196; II, 46, Fetva No: 446; II, 54, Fetva No: 516; II, 60, Fetva No: 562.

⁵⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 14, Fetva No: 113; II, 345, Fetva No: 3097.

⁵⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 17, Fetva No: 142.

⁵⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 18, Fetva No: 160.

⁵⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 22, Fetva No: 196.

⁵⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 49, Fetva No: 466.

⁵⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 54, Fetva No: 516.

⁵⁴⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 60, Fetva No: 562; II, 150, Fetva No: 1330.

⁵⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 62, Fetva No: 587.

⁵⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 78, Fetva No: 707, 708.

⁵⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 78, Fetva No: 712.

⁵⁵⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 78, Fetva No: 718.

⁵⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 79, Fetva No: 725.

⁵⁵² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 80, Fetva No: 727.

⁵⁵³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 80, Fetva No: 728; II, 121, Fetva No: 1086.

⁵⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 315, Fetva No: 2847.

⁵⁵⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 354, Fetva No: 3165, 3166, 3167.

Fakat biz bu başlık altında, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de zikredilen ve bir şekilde mükelleflerin eylemlerinin şer'î değerini ifade eden kavramların tümüne yer vermeye çalışacağız. Bu kavramları, tabîî olarak, hiyerarşik bir düzen ile sunacağız. Ancak sıralamaya başlamadan önce, zikredeceğimiz her ıstılâhın fetvalarda şer'î bir hüküm ifade etmek için kullanılmadığını belirtmek yerinde olacaktır. Bu nedenle aşağıdaki tabloda her bir kavram için “*Hüküm İfadesi Olarak Yer Aldığı Fetvanın Konusu*” ve “*Hüküm İfade Etmeksizin Yer Aldığı Fetvanın Konusu*” olmak üzere iki ayrı bölüme yer vermeyi uygun gördük. Son olarak bu tablo ile Abdürrahim Efendi'nin farz, vâcib vb. olarak nitelendirdiği durumları sıralamayı hedeflemediğimizi, yalnızca ef'âl-i mükellefîn lafızlarının yer aldığı fetvaların konularını sunmayı amaçladığımızı tasrîh edelim.

Tablo 5: Soru ve Cevaplarda Zikredilen Ef'âl-i Mükellefîn Kavramları		
Ef'âl-i Mükellefîn Kavramı	Hüküm İfadesi Olarak Yer Aldığı Fetvanın Konusu	Hüküm İfade Etmeksizin Yer Aldığı Fetvanın Konusu
Farz	- Cuma namazının hükmü⁵⁵⁶ - Vitr namazına niyet etme meselesi⁵⁵⁷ - Haccın farz olduğunu inkâr etme mevzûsu⁵⁵⁸	- Farz olan namazlarda kırâat bahsi⁵⁵⁹ - Sabah namazının farzının kazası⁵⁶⁰ - Cuma namazında imâma iktidâyâ niyet etmemek⁵⁶¹ - Zuhr-i âhir namazı⁵⁶² - Sefer durumunda dört rekâtlık farz namazlar⁵⁶³ - Farz olan hac ile ilgili meseleler⁵⁶⁴ - Miras ile ilgili mesele⁵⁶⁵

⁵⁵⁶ “Cuma namazı farz mıdır vâcib midir sünnet-i müekkede midir? el-Cevab: Kitap, sünnet ve icma-i ümmet ile farz-ı muhakkemdir. Uhrâ: Mısır hükmünde olan bir belde de mukim olan Zeyd'e salat-i Cuma farz mıdır vâcib midir? el-Cevab: Farzdır.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 12, Fetva No: 132.

⁵⁵⁷ “Zeyd, Amr'a “Salât-i vitre nece niyet olunur” deyu suâl eyledikde Amr “Bazıları farzdır ve bazıları vâcibdir ve bazıları sünnetdir deyu ihtilâf etmişler, mutlak salât-i vitre niyet olunur” dedikde Zeyd ğadab edip hatâ etdikde “Kâfirsın” dese Amr kâfir olur mu? el-Cevab: Amr kâfir olmaz, Zeyd ta'zîr olunur.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 84, Fetva No: 857.

Vâcib⁵⁶⁶	<i>Bağlayıcılık/Zorunluluk anlamında:</i> - Erkekler için ıslaklık ile guslün gerekli olup olmaması⁵⁶⁷ - Cuma namazı kılmakla mükellef olan kişiler⁵⁶⁸ - Zekât mükellefi olan kişinin zekâtını babasına vermesi⁵⁶⁹ - Zekâtı verilecek malda bulunması gereken şartlar⁵⁷⁰ - Haccın edâsının te'hîr edilmesi nedeniyle kişinin şehâdeti⁵⁷¹ <i>Teknik anlamda:</i>	- Namazın vâciblerini terk etme sebebiyle sehiv secdesinin gerekli olması⁵⁷⁵ - Vitir vâcib namazında sehiv secdesini gerektiren bir durumun olması⁵⁷⁶ - Hâkimin, gayrimüslimlerin müslümanları rahatsız eden davranışlarını sınırlandırması⁵⁷⁷ - Şetm/Hakaret bahsinde kişinin beyânlarından ötürü öldürülmesinin gerekli olması (katli vâcib)⁵⁷⁸ - Malî muâmelât bahislerinde borç mükellefiyeti⁵⁷⁹

⁵⁵⁸ “Zeyd hacc-i şerîfe gitmek murâd etdikde Amr’a “sen ne dersin gideyim mi” dedikde Amr, Zeyd’e “hacc-i şerîfe varan da kâfirdir ve gitmeye niyet eden de kâfirdir” dese Amr’a ne lâzım olur? el-Cevab: Farzîyetini inkâr edecek tecdîd-i imân ve nikâh lâzım olur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 85, Fetva No: 870.

⁵⁵⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 44; I, 6, Fetva No: 49, 55.

⁵⁶⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 7, Fetva No: 59, 60.

⁵⁶¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 12, Fetva No: 135.

⁵⁶² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 13, Fetva No: 136.

⁵⁶³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 17, Fetva No: 176.

⁵⁶⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 25, Fetva No: 263, 264, 266, 267, 268, 269; I, 26, Fetva No: 272, 273, 274.

⁵⁶⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 316, Fetva No: 3470.

⁵⁶⁶ Burada vâcib için husûsî bir durumu belirtmemiz gerekir. Zira vâcib, teknik olarak, hiyerarşide farzın bir derece altında yer almakla birlikte, farz devre dışı bırakıldığında, vâcib en üst derecede bağlayıcılık için de kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Fetâvâ-yı Abdürrahim’de de vâcib bu iki manayı karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle vâcib için “Hüküm İfadesi Olarak Yer Aldığı Fetvanın Konusu” başlığı altında “bağlayıcılık anlamında” ve “teknik anlamda” olmak üzere iki alt başlığa yer vereceğiz.

⁵⁶⁷ “Zeyd oturup yahut yattığı yerde uyuyup ba’dehu uyandıkda uyluğunda yahut tav’ında belev bulup lakin meni midir yoksa mezi midir bilmeyüp şekk eylese Zeyd’in üzerine gusûl vâcib olur mu? el-Cevab: Olur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 3, Fetva No: 15.

⁵⁶⁸ “Bir kasaba karibinde ol kasabanın fenasından olmayan bir sahrada çadırlar ile oturup üzerlerine Cuma vâcib olmayan kimesneler çadırlarında cem’ olup cemâatle salat-i zuhri eda etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olur. Üzerlerine Cuma vâcib olmayan ahâli-i karye Cuma günü karyede vâki’ mescidlerinde cem’ olup cemâatle salat-i zuhri eda etmek câiz olur mu? el-Cevab: Olur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 13, Fetva No: 143, 144.

⁵⁶⁹ “Ganî olup üzerine zekât vâcib olan Zeyd malının zekâtını babası Amr-ı fakîre def’ eylemek câiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 20, Fetva No: 215.

⁵⁷⁰ “Hind’in isti’mâl eylediği altından ve gümüşden mesnû’ olan pelerinler ve kuşaklar için ba’de havelâni’l-havl üzerine zekât-ı vâcibe olur mu? el-Cevab: Olur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 20, Fetva No: 217; I, 21, Fetva No: 228; I, 22, Fetva No: 236.

⁵⁷¹ “Üzerine hacc-i İslâm vâcib olan Zeyd bi-gayr-i ömr-i şer’î birkaç sene hac etmeyip te’hîr eylese şehâdeti makbûle olur mu? el-Cevab: Olur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 403, Fetva No: 3565.

	- Cuma namazının hükmü⁵⁷² - Vitir namazına niyet edilmesi meselesi⁵⁷³ - Orucun adanması ve bu adağın yerine getirilmemesi⁵⁷⁴	
Sünnet	- Müekked sünnet olan namazlarda sehiv secdesi gereken bir durumun meydana gelmesi⁵⁸⁰ - Cuma namazının hükmü⁵⁸¹ - Vitir namazına niyet edilmesi meselesi⁵⁸²	- Revâtib sünnet namazları⁵⁸³ - Erkeğin sünnet olması⁵⁸⁴ - Seferî olan kişinin namazların sünnetlerini terk etmesi⁵⁸⁵ - İmamın, oğlunun sünnet düğününde çalgı çaldırması⁵⁸⁶ - Sünnet cemiyeti vesilesiyle hediye edilen eşyaların mülkiyeti⁵⁸⁷
Mübâh	- Hastalık sebebiyle oruç tutulmaması⁵⁸⁸	- Kullanım hakkında dair bir beyânda bulunulmayan dağlardan (cibâl-i mübâh) kereste kesmek⁵⁸⁹ - Arz-ı mübâhta var olan bir ağaçtan istimdâd edilmesi⁵⁹⁰ - Mübâh nehirlerden istifade eden iki

⁵⁷⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 11, Fetva No: 123.

⁵⁷⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 12, Fetva No: 124.

⁵⁷⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 79, Fetva No: 806.

⁵⁷⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 118, Fetva No: 1306; I, 119, Fetva No: 1308; I, 121, Fetva No: 1351

⁵⁷⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 135, Fetva No: 1197; II, 303, Fetva No: 2747; II, 312, Fetva No: 2826; II, 323, Fetva No: 2914.

⁵⁷² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 12, Fetva No: 132.

⁵⁷³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 84, Fetva No: 857.

⁵⁷⁴ “Hind’in oğlu Zeyd hasta oldukça Hind “Eğer Zeyd bu hastalıktan halâs olursa be-her hams günü sâime olayım, yer ve gök şahid olsun” dese hâlâ Zeyd ol hastalıktan halâs olduktan sonra Hind be-hams gün sâime olmayacak Hind’e ne lâzım olur? el-Cevab: Terk-i vâcib ile âsime olur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 321-322, Fetva No: 3526.

⁵⁸⁰ “Bir kimesneye salat-i mektûbede veyahud vitir-i vâcibede veya sünnet-i müekkedede secde-i sehiv lâzım olup ba’dehu ol kimesne namazı tamam edip selam vermezden mukkadem Kur’ân-ı Azimü’ş-Şa’n tilavet olunmağa başlansa selam verdikde secde-i sehvi mi eder yohsa istimâ-i Kur’ân-ı mı? el-Cevab: Secde-i sehiv eder.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 12, Fetva No: 124.

⁵⁸¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 12, Fetva No: 132.

⁵⁸² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 84, Fetva No: 857.

⁵⁸³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 6, Fetva No: 55; I, 7, Fetva No: 59, 60, 61.

⁵⁸⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 10, Fetva No: 108; I, 133, Fetva No: 1514; I, 358, Fetva No: 3958.

⁵⁸⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 17, Fetva No: 179.

⁵⁸⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 89, Fetva No: 918.

⁵⁸⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 277, Fetva No: 2502.

		kişi arasındaki nizâ ⁵⁹¹ - Adam öldürme diyetine dair bir meselede tarafların mübâh arazide kavga etmesi ⁵⁹² - Mübâh araziden istifade etme konusunda nizâ ⁵⁹³
Harâm	- Harâm bir şey yiyenin diğerini yemeğe davet etmesi ⁵⁹⁴ - Muhtelif konularda harâmın helâl kabul edilmesi ⁵⁹⁵ - Öfke ile “hınzır eti yerim” ifadesinin söylenmesi ⁵⁹⁶ - Hamrı helâl kabul etme ⁵⁹⁷ - Mutasavvıfların raksının hükmü ⁵⁹⁸	- Harâm yollarla elde edilen malın zekâtı ⁵⁹⁹ - Süt kardeşlerin evlilik için birbirlerine haram olması ⁶⁰⁰ - Eşlerin birbirlerine harâm olup olmayacağı durumlar ⁶⁰¹ - Kişinin sattığı malı, müşterinin harâm yollarla kazandığı para ile satın alması ⁶⁰² - Kişinin kazancını harâm ya da helâl kılan durum ⁶⁰³

⁵⁸⁸ “Zeyd bir maraza mübtela olup birkaç eyyâm ol Ramazân’dan sâhib-i firâş olup ba’dehu maraz-ı mezbûr zâil oldukda maraz-ı mezbûrun da’fî bâkî iken Ramazân’a müsâdîf olmağla Zeyd “câiz ki marazım avdet eyleye” deyu savmdan havf eylese Zeyd’e da’fî zâil olunca[ya] dek iftâr etmek mübâh olur mu? el-Cevab: Marazın savmıla avdete ğalebe-i zannı var ise marîz hükmündedir.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 24, Fetva No: 253.

⁵⁸⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 42, Fetva No: 440; I, 123, Fetva No: 1379. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 541, Fetva No: 4875, 4877.

⁵⁹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 132, Fetva No: 1497.

⁵⁹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 141, Fetva No: 1585, 1593.

⁵⁹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 365, Fetva No: 4040.

⁵⁹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 566, Fetva No: 5113.

⁵⁹⁴ “Zeyd bir yerde oturup ta’âm yerken Amr üzerine geldikde Zeyd Amr’a “Bismillah gel seninle ta’âm yiyelim” dedikde Amr, Zeyd’e “sen böyle demekle kâfir olup sana tecdid-i imân ve nikâh lâzım olmuştur” dese Zeyd’e tecdid-i imân ve nikâh lâzım olur mu? el-Cevab: Harâm idüğü müte’ayyen değilse olmaz, Amr’a dahi mücâzefeden ihtirâz lâzımdır.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 85, Fetva No: 872.

⁵⁹⁵ “Bir kasaba ahâlisine taraf-ı saltanat aleyhden bazı nevâib nâzil oldukda e’yân kasaba onda kâdî olan Zeyd’e ol nevâibden bir mikdâr akçe ta’yîn etmeleri ile Zeyd “ol akçe benim hakkımdır” dese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: İstihlâl-i harâm ile tecdid-i imân ve nikâh.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 89, Fetva No: 916.

⁵⁹⁶ “Bir mescid-i şerîfde imam olan Zeyd’e cemâati “niçün imâmete gelmezsin, hizmetsiz aldığın vazîfe harâm olur” dediklerinde Zeyd, mezbûrlara ğadab edip “ben harâmı da domüz etini de irini de yerim, bildiğinizden kalırsınız avratlarınız gibi başımıza olsun” dese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: İstihlâl tarîki ile demedi ise ta’zîr ile iktifâ olunur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 89, Fetva No: 920.

⁵⁹⁷ “Zeyd, Amr’a “sana hamr harâmdır, bana helâldir” dese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Tecdid-i imân ve nikâh.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 89, Fetva No: 922.

⁵⁹⁸ “Zamâne mutasavvıfıasının hareket-i devriye nâmıyla etdikleri fiil-i şenî’ helâl olur mu? el-Cevab: Raks olmağla harâmdır, fukahâdan halline zâhib yokdur. Ol fiil-i şenî’ zikrullahı mukârin olmasa işleyenler dahi helâl diyemezler, böyle olacak zikrullahı mukâranetle şenâ’at dahi ziyâde olurken nice helâldir deyebilirler.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 131, Fetva No: 1491.

⁵⁹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 21, Fetva No: 219.

Mekrûh⁶⁰⁴	- Mescitte mumlara karşı namaz kılmak⁶⁰⁵ - Âmâ olan bir kişinin imam olması⁶⁰⁶ - Zekâtın tamamını yalnızca bir kişiye vermek⁶⁰⁷	- Akan bir nehrin üst bölgesinde çamaşır yıkanması halinde alt kısmındaki suyun kullanımı⁶⁰⁸ - İmamın namazda sarığının üzerine secde etmesi⁶⁰⁹ - Mescidin yakınında olan yerlerde cemaatle namaz kılmak⁶¹⁰ - Dirhem miktarı zehirin namaza mani olup olmaması⁶¹¹ - Namazdaki kırâatta sureler arasındaki tertib⁶¹² - İmamın makreme üzerine sarık sararak namaz kıldırması⁶¹³ - Gasb edilen evde namaz kılmak⁶¹⁴ - Namazda kırâat olarak surenin son kısımlarını okumak⁶¹⁵ - Namazda kible cihetinde kabirlerin

⁶⁰⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 111, Fetva No: 1195.

⁶⁰¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 99, Fetva No: 1044; I, 167, Fetva No: 1879, 1888; I, 168, Fetva No: 1898, 1900, 1902; I, 171, Fetva No: 1944; I, 181, Fetva No: 2045, 2046; I, 182, Fetva No: 2055; I, 186, Fetva No: 2123; I, 190, Fetva No: 2159; I, 221, Fetva No: 2477; I, 223, Fetva No: 2502, 2503, 2505, 2506; I, 226, Fetva No: 2539; I, 233, Fetva No: 2617; I, 239, Fetva No: 2677; I, 240, Fetva No: 2678; I, 244, Fetva No: 2715; I, 246, Fetva No: 2732; I, 255, Fetva No: 2826; I, 258, Fetva No: 2853; I, 299, Fetva No: 3279.

⁶⁰² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 130, Fetva No: 1472. Benzer konunun nafaka ile ilgili yönü için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 130, Fetva No: 1473.

⁶⁰³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 132, Fetva No: 1501.

⁶⁰⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim’de mekrûh lafzı yalnızca, zikredilen ilk üç fetvada kullanılmıştır. Bu bölüme ekleyeceğimiz diğer fetvalarda kerâhat lafzı yer almaktadır. Bu ayırıma riâyet etmek için “kerâhat” kelimesinin zikredildiği fetvaların konularını “Hüküm İfade Etmeksizin Yer Aldığı Fetvanın Konusu” başlığı altında sıraladık.

⁶⁰⁵ “Bir mescid-i şerifin mihrabının iki cânibinde mumlar yandıktan sonra ol mumlara mukabil cemâat-i müslimin sufuf olup namaz kılsalar ol mumlara karşı olmağla salatleri mekrûh olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 42.

⁶⁰⁶ “A ‘mâ olan Zeyd’in imametî câiz olur mu? el-Cevab: Olur ama ondan evla olmayacak iktidâ mekrûhtur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 9, Fetva No: 90.

⁶⁰⁷ “Zeyd cümle malının zekâtını hesâb edip yirmi beş bin akçe edecek meblağ-ı mezbûrenin cümlesini fakir olan Amr’a def’-ı verse ol senenin zekâtını edâ etmiş olur mu? el-Cevab: Olur ama mekrûhdur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 21, Fetva No: 224.

⁶⁰⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 2, Fetva No: 2.

⁶⁰⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 40.

⁶¹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 41.

⁶¹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 43.

⁶¹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 44.

⁶¹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 5, Fetva No: 45.

⁶¹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 6, Fetva No: 46.

⁶¹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 6, Fetva No: 49.

		bulunması ⁶¹⁶ - İpek kaftan ile namaz kılma ⁶¹⁷ - Köle olan bir kişinin imam olması ⁶¹⁸ - Caminin içerisinde yemek yemek ⁶¹⁹ - Sinek yağı için soğanların işlenmesi ⁶²⁰
Müfsid	- Dirhem miktarı zehirin namaza mani olup olmaması ⁶²¹ - Kırâatı cehrî olan namazlarda imama uyan kişinin tercihi ⁶²²	- Babası ölmüş bir kızın ikâmeti ⁶²³

Tabloda yer aldığı şekliyle farz, vâcib, sünnet, mübâh, harâm, mekrûh ve müfsid olmak üzere toplam yedi ef'âl-i mükellefin kavramını zikrettik. Fark edileceği üzere mendûb, müstehâb ve adâb kavramları, tabloda yer almamaktadır. Zira mezkûr kavramlara, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de tesâdüf edilmemiştir.

Bunun yanısıra fetvalarda hüküm ifade etsin ya da etmesin, bu terimlerin, sayısal olarak kullanım oranının çok cüz'î olduğu da görülmüştür. Bu noktada fetva üslûbunda hâkim olan diğer kavramları kısaca sıralamak gerekir. Zira yalnızca *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de değil tüm fetva mecmualarında ef'âl-i mükellefin istilâhlarından ziyâde “câiz⁶²⁴, helâl⁶²⁵, muteber⁶²⁶, sahîh⁶²⁷, fâsid⁶²⁸, bâtıl⁶²⁹, lâzım⁶³⁰, nâfiz⁶³¹” ifadelerinin

⁶¹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 6, Fetva No: 50.

⁶¹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 6, Fetva No: 51.

⁶¹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 9, Fetva No: 94.

⁶¹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 130, Fetva No: 1468.

⁶²⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 134, Fetva No: 1522.

⁶²¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 5, Fetva No: 43.

⁶²² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 6, Fetva No: 54.

⁶²³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 294, Fetva No: 3216.

⁶²⁴ “Zeyd-i zimmî nakz-i ahd edip dârü'l-harbe lâhik olup ba'dehu harbî kefera ile me'an çıkıp asker-i İslâm ile muhârabe ve mukâtele ederken Zeyd ahz olursa Zeyd'in istirkâk ve bey' olunması câiz olur mu? el-Cevab: Olur.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 62, Fetva No: 612.

⁶²⁵ “Zeyd-i sipâhinin re'âyasında olan kimesneler Zeyd'in tımârî tarlalarında hâsıl olan mahsûllerinden sipâhiye öşrünü vermeden götürdükleri mahsûlden ekl eyleseler helâl olur mu? el-Cevab: Olmaz, meğr edâ-i öşre 'âzim olalar.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 30, Fetva No: 313.

tercih edildiği müşâhede edilebilir. Bu kavramların tahliline yer vermek, çalışmanın amacına doğrudan hizmet etmeyecektir. Ancak yine de genel bir değerlendirme yapılabilir.

Vâcib, sünnet, harâm vb. ifadeler nasslarla sâbit olmaları (ya da nasslarla delillendirilmeleri) nedeniyle insan/müçtehid müdâhalesine kapalı olan alanları ifade eder.⁶³² Oysa câiz kavramı başta olmak üzere sahîh, bâtil, nâfiz gibi kavramlar ise amelî meselelerin dinî değerlerinden ziyâde hukukî/dünyevî durumlarını bildirmektedir. Gerek ibadet gerekse muâlemât olsun tüm amelî konularla ilgili şartlar ve vasıflar açısından yapılan değerlendirmelerin terimsel karşılığı olan bu lafızların (*câiz, helâl, muteber, sahîh, fâsid, bâtil, lâzım, nâfiz*), fetvaların ibadet-muâmelât şeklinde konu dağılımı göz önünde bulundurulduğunda yoğun olarak zikredilmesi, şaşırtıcı olmayacaktır.

10. Soru ve Cevaplarda Zikredilen İftâ Alâmetleri (Tercih ve Tashîh İfadeleri)

Mezheplerin teşekkül etmesinden sonra zamanla oluşan mezhep birikimi değerlendirilirken, âlimler aynı meselede kendilerinden önceki müçtehitlerin serdettikleri farklı görüşlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum süreç içerisinde tabîî olarak görüşler arasında râcih olanı belirleme çabasını beraberinde getirmiştir. Bu

⁶²⁶ “Zâhirde vâris-i ma'rûfu olmayıp fevt olan Zeyd'in mülk menziline emîn-i beytûlmal kabz ve ba'de muziyyi'l-müddet semen-i misline re'y-i hâkimle Amr'a bey' ve teslim ve kabz-ı semen etdikden sonra Zeyd'in falan cihetden vârisi zuhûr edip semen-i mezbûra beytûlmala mürâcaat etmek için isbât-i verâset eder oldukda verâsetini emîn-i beytûlmal yüzüne isbât etmeyip müşteri-i mezbûr Amr yüzüne isbât eylese muteber olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 42, Fetva No: 417.

⁶²⁷ “Zeyd, Amr'a onun on iki hesabınca ribh vermek şartıyla mudârabeten şu kadar akçe verse mudârabe-i mezbûre sahiha olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 139, Fetva No: 1235.

⁶²⁸ “Zeyd, Amr'a şühûd mahzarında “Sağire kızım Hind'i senin sağır oğlun Bekir'e verdim” deyip Amr dahi “Aldım” dese Hind, Bekir'in menkühesi olur mu? el-Cevab: Nikâh mezkûr oldu ise olur. Bu surette meclis-i akidde mehir tesmîye olunmamağla akd-i mezbûr fâsid olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 152, Fetva No: 1695, 1696.

⁶²⁹ “Hind, Zeyd'e “Amr üzerime câriye tutmamağla senin huzûrunda yemin ederse vekilim olup beni Amr'a tezvîc eyle eğer etmezse eyleme” dedikden sonra Amr, Hind'in üzerine câriye tutmamağla yemin etmeden Zeyd, Hind'i Amr'a tezvîc eylese Hind akd-i mezbûru kabûl etmeyip red edecek bâtil olur mu? el-Cevab: Olur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 156, Fetva No: 1743.

⁶³⁰ “Zeyd'in zevcesi Hind'in hamli zuhûr eyledikde Zeyd Hind'e “Senin hamlin benden değildir” dese Zeyd'e li'ân lâzım olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 261, Fetva No: 2884.

⁶³¹ “Zeyd arâzi-i mürîyeden tapu ile tasarrufunda olan yerlerini taraf-ı saltanatdan kendiye temlik-i sahih ile temlik olunmadan şu kadar akçeye mülkiyet üzere Amr'a bey' eylese bey'-i mezbûr nâfiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 12, Fetva No: 86.

⁶³² Ancak bu ifadeyle müçtehidlerin bu lafızlarla ilgili farklı kanaat ve değerlendirmelerini kasdetmediğimizi tasrih edelim. En yaygın misal olarak, farz kavramının yalnızca Hanefiler tarafından kullanıldığını buna mukabil cumhur tabir edilen diğer üç amelî mezhebin, en üst derecede bağlayıcılık ifadesi olarak vâcibi tercih ettiğini aktarabiliriz. Burada olduğu gibi, bir mezhebin ya da bir müçtehidin farz dediğini pekâlâ diğeri vâcib diyebilmektedir. Bizim murâdımız böyle ıstılâhî düzenlemelerle ilgili müdâhaleler değildir.

çabanın bir ürünü olarak da mezhep birikiminin çeşitli açılardan sınıflandırıldığı ve belirli ölçülerle değerlendirilmeye tâbi tutulduğu görülmektedir.

Meselenin temelini, râcih görüşü belirleyip onunla amel etme oluşturunca mezhep görüşlerinin muhtelif kıstaslara göre tasnîfi de zorunlu hale gelmiştir. Bu çerçevede görüşlerin, yer aldıkları kaynaklar, serdedildiği şahıslar ve konuları bakımından tasnif edildiği görülmektedir.⁶³³

Bu çalışmaların bir neticesi olarak fıkıh kitaplarında aktarılan mezhep birikiminin nitelendirilmesinde (tashîh) farklı ifadelerin kullanımı gündeme gelmiştir. Bu amaçla eserlerde yer alan lafızlar şu şekilde sıralanabilir:

“*Bihî yuftâ* (fetva bununla verilir)”, “*aleyhi’l-fetvâ* (fetva bunun üzerinedir)”, “*bihî yu’temed* (buna itimad olunur)”, “*aleyhi’l-itimad* (itimad bunadır)”, “*bihî ne’huz* (bunu alırsınız)”, “*aleyhi’l-amelü’l-yevm* (bugün amel buna göredir)”, “*aleyhi amelü’l-ümmeti* (ümmetim uygulaması bununladır)”, “*hüve’s-sahîh* (sağlam olan budur)”, “*hüve’l-esahh* (en sağlam olan budur)”, “*hüve’z-zâhir* (zahir olan budur)”, “*hüve’l-ezhar* (ezhar olan budur)”, “*hüve’l-muhtar* (tercih edilen budur)”, “*hüve’l-eşbeh* (nassa/racihi görüşe en çok benzeyen budur)”, “*hüve’l-evceh* (en sağlam görüş budur)”, “*bihî cera’l-örfü* (örf de böyledir)”, “*ve hüve’l-müteârefü* (örf olan budur)”, “*bihî ehaze ulemâuna* (âlimlerimiz bunu almıştır)”, “*aleyhi’l-icmâ* (bunda icmâ var)”, “*ve hüve’l-erfak* (insanlara en uygun olan budur)”, “*ve hüve’r-râcih* (tercihe değer olan budur)”, “*ve hüve’l enseb* (kıyasa/nassa en uygun olan budur)” ve “*ve hüve’l-esvab* (en doğru olan budur)”.⁶³⁴

Bu şekilde tashîh için kullanılan pek çok lafzın mevcut olması ve bazen aynı konuda tashîh edilmiş birden fazla görüşle karşılaşılması, kaçınılmaz olarak bu ifadeler arasındaki bir hiyerarşiyi de gündeme getirmektedir. Âlimler bu konuda da bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin “*aleyhi’l-fetvâ*” tabiri, “*es-sahîh, el-*

⁶³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şenol, Saylan, *İbn Âbidîn’de Hanefî Mezhebinin Kurumsallaşması Şerhu Ukudu Resmi’l-Miſfî Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE., Sakarya, 2004, s. 76-91.

⁶³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman, Şahin, *İslam Hukukunda Fetva Usûlü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Samsun, 2002, s. 160-163.

esahh, el-eşbeh” vb. terimlerden; “bihi yuftâ” tabiri “el-fetvâ aleyhi” tabirinden, “aleyhi’l-fetvâ” terimi de “el-fetvâ aleyhi” teriminden, “el-esahh” tabiri “es-sahîh” tabirinden, “el-ehvat” tabiri, “el-ihyat” tabirinden daha güçlüdür.⁶³⁵

Buraya kadar kaydettiğimiz ifadeler yalnızca fetva eserleri için değil muhtasar, metin, şerh, haşiye gibi literatürde zikredilen her nev’i eser için geçerlidir. Abdürrahim Efendi’nin kendisine tevcih edilen suâllere verdiği cevaplarda zikrettiği iftâ alâmetleri ise şu şekildedir:

a. Müftâ Bih

Fetâvâ-yı Abdürrahim’de yalnızca bir fetvanın cevabında zikredilen “müftâ bih” lafzı, bir nevi komisyon ücreti mevzusu için kaydedilmiştir.

*“Zeyd-i dellâl, Amr’ın menzilini birkaç zaman mezâd edip Bekir’e bey’ murâd etdikde Amr, dellâl-i mezbûrun ma’rifetsiz ol menzili Hâlid’e bey’ edecek Zeyd, Amr’dan ecr-i mislini almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Kavl-i müftâ bih üzere istihsânen olmaz.”*⁶³⁶

b. Kavl-i Esahh - Esahh

Abdürrahim Efendi’nin “kavl-i esahh” ifadesini salât, imâmet, vedî’a ve hibe bahislerinde olmak üzere toplamda dört fetvanın cevabında zikrettiği görülmektedir. Bu fetvalarda “kavl-i esahh” kaydının düşülmesi, suâl hakkında farklı görüşlerin olduğunu ifade etmektedir. Ancak şeyhülislâm ilgili fetvaların hiçbirinde tercihe şâyan olmadığını düşündüğü görüşlere atıf yapmamıştır. “Kavl-i esahh” ifadesinin zikredildiği fetvalar şöyledir:

*“Dirhem miktarı olan fildişi zehkîr ile namaz kılmakda kerahet var mıdır? el-Cevab: Kavl-i esahh üzere yokdur.”*⁶³⁷

⁶³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Mehmet, Günay, “Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi İşleyişi: Görüşler Hiyerarşisi ve Ebû Hanîfe’nin Görüşünün Tercih Edildiği Durumlar”, *Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi*, Bursa: Kurav Yay., 2005, s. 426-428. Ayrıca Saylan, s. 92-93.

⁶³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 121, Fetva No: 1082.

⁶³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 5, Fetva No: 43.

“Zeyd ehl-i ilm ve salih ve fakih olup lakin elsağ olup “ra”yı mahrecinden telaffuz edemese elsağ olmayanlara imameti câiz olur mu? el-Cevab: Kavl-i esahh üzere olmaz.”⁶³⁸

“Zeyd, Amr’a emanet vaz’ etdiği beş yüz gurûşu Amr’dan taleb etdikde Amr “Ol akçe bilmem nice oldu” dese Amr’a şer’an zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Kavl-i esahh üzere olmaz.”⁶³⁹

“Hibeye ikrâr teslîm ve kabza dahi ikrâr mıdır? el-Cevab: Kavl-i esahh üzere değildir.”⁶⁴⁰

“Esahh” kaydını da “kavl-i esahh”tan ayrı olarak mütâlaa etmek istemedik. Zira bu ifade, soru ve cevaplarda “kavl-i esahh”tan farklı bir şekilde kullanılmamıştır.

İstiftâh bahsinde zikredilen ihtimalli bir suâlin cevabında Abdürrahim Efendi, “esahh” kaydı ile tercihe şayan olan görüşü aktarmış, fakat hemen sonrasında cemâat adâbı açısından imamın yapması gerekeni de ayrıca belirtmiştir.

“Zeyd-i imam salât-i cehriyede sure-i Fatihayı okuyup âyât-i Kur’âniyeden üç ayet mikdarı kıraatinden sonra hasr olup istiftâh eylese Zeyd’e iktidâ eden Amr feth mi eder yohsa sükût mu eder? el-Cevab: Esahh olan feth etmektir; zira feth etmese ihtimaldir ki imamın lisanına müfsid-i salât olan şey câri ola lakin müczi-i salât olan mertebe kıraat ettikten sonra. İmama layık olan rukû’ edip muktediyi fetha ilcâ etmemektir.”⁶⁴¹

Cuma namazı başlığı altında kaydedilen diğer bir fetva, “esahh” ifadesinin kullanımı açısından ziyâdesiyle mühimdir. Suâlde akşam namazının vaktine dair fıkıh kitaplarında yer alan ifade alıntılanarak akşam namazının vaktinin sonunun, kızılık mı yoksa kızılıktan sonra ortaya çıkan beyazlık mı olduğu gündeme getirilmiştir. Abdürrahim Efendi, cevâben hem Ebû Hanîfe’nin hem de İmameyn’in görüşlerini zikretmiş fakat Ebû Hanîfe’nin görüşünü “esahh” olarak vurgulamıştır.

⁶³⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 9, Fetva No: 89.

⁶³⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 154, Fetva No: 1365.

⁶⁴⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 236, Fetva No: 2101.

⁶⁴¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 6, Fetva No: 54.

“Kütüb-i fıkhiyyede “vaktu’l-mağrib min ğurûbi’ş-şemsi ilâ mağibi’ş-şafak” deyu kayd ve tasrîh olunmuş şafaktan murâd gurûb-i şemsden sonra olan humret midir yohsa humret zâil oldukdan sonra olan beyaz mıdır? el-Cevab: Esahh ve muhtâr olan şafak beyazdan ibaret olmakdır ki kavli-î İmâm-i Âzam’dır. Fetva İmâmeyn kavli olan hurmetden ibaret üzerinedir denildise amel İmâm-i Âzam kavliyledir.”⁶⁴²

“Esahh” lafzının zikredildiği son metin ise yukarıdaki zikredilenler gibi cevap değil, bilakis bir sorudur. İftâ bahsinde kaydedilen soru, iftâ verme yetkisi olan kişi Hanefî mezhebinin “esahh” olan görüşleri ile fetva verirken yetkili olmayan bir kişinin fetva vermesi durumunda kendisine ne gerekeceğini aktarmaktadır.

“Bir belde me’zûn bi’l-iftâ’ olan Zeyd esahh-i akvâl-i eimme-i hanefiyye ile iftâ ederken Amr bilâ izn ol belde iftâ eylese Amr-i mezbûra ne lâzım olur? el-Cevab: Emr-i sultânî ile men’ olunur.”⁶⁴³

c. Evlâ

Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında “evlâ” ifadesinin, ihtiyât manasında kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir. Zira radâ’ bahsinde zikredilen şu fetvalar, bu durumun delili olarak yeterlidir.

“Zeyd zevcesi Hind’in üzerine Zeyneb’i tezevvüc murâd eyledikde Hind “Ben Zeyneb’i müddet-i radâ’da irdâ’ etdim” demiş olsa Zeyd Zeyneb’i tezevvüc etmek câiz olur mu? el-Cevab: İrdâ’ etdim demekle radâ’ sâbit olmaz, lakin tenezzüh evlâdır.”⁶⁴⁴

“Zeyd, Hind’i tezevvüc ve duhûl etdikden sonra ecânibden Zeyneb “Ben Zeyd ile Hind’i müddet-i radâ’da irdâ’ eyledim” deyip Zeyd ve Hind tasdik etmeseler Zeyneb’in kavli-î mezbûru ile radâ’ sâbit olur mu? el-Cevab: Zeyneb sika ise tenezzüh edip müfâarakat etmek evlâdır.”⁶⁴⁵

“Zeyd, Hind’i tezevvüc murâd etdikde Zeyd’in anası Zeyneb “Ben Hind’i irdâ’ etmiş idim, Zeyd ve Hind radâ’an karındaşlardır” dese Hind, Zeyd’in radâ’an karındaşı

⁶⁴² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 13, Fetva No:145.

⁶⁴³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 417, Fetva No: 3724.

⁶⁴⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 181, Fetva No: 2048.

⁶⁴⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 181, Fetva No: 2050.

olduğu sâbit olur mu? el-Cevab: Olmaz lakin Zeyneb sika ise tezevvücden ihtirâz evlâdır.”⁶⁴⁶

Nitekim şu fetva, söz konusu tespitimizi, sarâhaten teyîd eder niteliktedir.

“Zeyd, Hind’i tezevvüc murâd etdikde Amr, Zeyd’e “Hind senin radâ‘an kızındır” deyu haber verse radâ‘ sâbit olur mu? el-Cevab: Olmaz lakin Amr sika ise mahal-i ihtiyâtıdır, ihtirâz evlâdır.”⁶⁴⁷

“Evlâ” lafzı, iftâ alâmeti olarak kullanılmasının yanı sıra iki veya daha fazla seçeneğin yer aldığı suâllerde mahza sıralama ifadesi olarak da yer bulmuştur. Aşağıda aktarılan biri zekât, diğeri de hac bahsine ait fetvalar bu kullanım için örnek teşkil etmektedir.

“Zeyd malının zekâtını Hind-i fakîreye suâlden iğnâ için vermek mi efdaldır yohsa fukarâyı tevzi‘ mi? el-Cevab: Hind’e vermek evlâdır.”⁶⁴⁸

“Ömründe haccetmeyen Zeyd üzerine hac farz olan Amr’ın tarafından varıp haccetmek câiz olur mu? el-Cevab: Olur, lakin gayrı evlâdır.”⁶⁴⁹

Yine bir fetvada, “evlâ” ifadesinin günlük konuşmalarda zikredilmesine örnek teşkil eden bir alıntı mevcuttur. Kişinin kavga esnasında mukâyese bildiren bir ifadeyi kullanması üzerine kendisine gereken cezanın sorulduğu fetvada “evlâ” kelimesi yer alır.

“Zeyd, askerî tâifesinden Amr ile çıktıkda esnâ-i müşâcerede Amr’a “Harbî kâfir katl etmekden askerî tâifesini katl etmek evlâdır” dese böyle demekle Zeyd’e şer‘an ne lâzım olur? el-Cevab: İbâha-i dem-i müslim eyledi ise tecdîd-i imân ve nikâh lâzım olur.”⁶⁵⁰

⁶⁴⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 182, Fetva No: 2053. Konu ile ilgili diğer fetvalar için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 182, Fetva No: 2054, 2056, 2057, 2058, 2060, 2061.

⁶⁴⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 181, Fetva No: 2052.

⁶⁴⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 20, Fetva No: 210.

⁶⁴⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 26, Fetva No: 272.

⁶⁵⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 99, Fetva No: 1035.

“Evlâ” lafzının iftâ alâmeti olması dışında kullanıldığı diğer bir konu da nikâh⁶⁵¹, talâk⁶⁵², vekâlet⁶⁵³, mehir⁶⁵⁴, âriyet⁶⁵⁵, hibe⁶⁵⁶, köle⁶⁵⁷-cariye⁶⁵⁸, darb⁶⁵⁹, fevt⁶⁶⁰ ve mal-ı müşterek⁶⁶¹ bahislerinde tarafların iddialarını destekleyen delillerin/beyyinelerin hangisinin tercih edileceği hususudur. Ayrıca hidâne bahsinde⁶⁶², muhtelif durumlarda kimin hidâne hakkına sahip olduğu ifade edilirken “evlâ” kelimesi zikredilmiştir.

d. Muhtâr - Kavlı Muhtâr

Fetâvâ-yı Abdürrahim’de yalnızca dört kez zikredilen “muhtâr” lafzı, biri iddet bahsinde diğeri de vakfa ilişkin dava başlığında olmak üzere iki fetvada, herhangi bir izâhat olmaksızın “*muhtâr olan şudur*” şeklinde kullanılmıştır.

“Zeyd zevcesi Hind’i bırakıp âhar diyâra gidip bir müddet mürûrunda geldikde Hind’e “Üç ay mukaddem seni tatlık etmiş idim” deyip Hind dahi tasdik eylese Hind’in iddeti vakt-i tatlıktan mi itibâr olunur yoksa vakt-i ikrârdan mı? el-Cevab: Vakt-i ikrârdan.

*Cevâb-ı âhar: Vakt-i ikrârdan itibâr olunur, muhtâr olan budur.”*⁶⁶³

*“Bir mescidde imam olan Zeyd bir menzil için “Mütevellî değil iken süknâsı bana meşrûta vakıfdır” deyu dava eylese mesmû’a olur mu? el-Cevab: Muhtâr olan olmamasıdır.”*⁶⁶⁴

Abdürrahim Efendi, cuma namazı bahsinde, imâma uymanın niyette zikredilmesi mevzûsunda cevabını verdikten sonra konu ile ilgili tafsîlât aktarır ve bu

⁶⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 180, Fetva No: 2034.

⁶⁵² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 180, Fetva No: 2035; I, 234, Fetva No: 2625, 2626.

⁶⁵³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 180, Fetva No: 2036.

⁶⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 202, Fetva No: 2270, 2272, 2273; I, 203, Fetva No: 2277.

⁶⁵⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 206, Fetva No: 2304.

⁶⁵⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 206, Fetva No: 2304.

⁶⁵⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 309, Fetva No: 3383; I, 318, Fetva No: 3491; I, 373, Fetva No: 4118.

⁶⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 212, Fetva No: 2379.

⁶⁵⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 336, Fetva No: 3693, 3694.

⁶⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 378, Fetva No: 4167.

⁶⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 393, Fetva No: 4296, 4297.

⁶⁶² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 292, Fetva No: 3200; I, 293, Fetva No: 3211.

⁶⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 270, Fetva No: 2980.

⁶⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 575, Fetva No: 5810.

konuda tercihe şayan olan görüşün imama iktidâya niyet edilmese de namazın geçerliliği yönünde olduğunu, “muhtâr” lafzı ile bildirir.

*“Zeyd Cuma namazında imama iktidâ eyledikde salât-i cumaya “iktidâ etdim uydum imama” dese niyet-i sahiha olur mu? el-Cevab: Olur. Ama iktidâya niyet etmese de câizdir. Zira farz-i salât-i Cuma kılınmaz illâ imam ile kılınır. İmdî salât-i Cumaya niyet imama iktidâya niyeti müstelzimdir. Muhtâr olan da imama iktidâya niyetsiz câiz olmaktır.”*⁶⁶⁵

Diğer bir fetvada ise şeyhülislâm râcih görüşü vurgulamak için “esahh” kaydının yanında “muhtâr” lafzını da, destekler mahiyette, kullanmıştır.

*“Kütüb-i fıkhiyyede “vaktu’l-mağrib min ğurûbi’ş-şemsi ilâ mağibi’ş-şafak” deyu kayd ve tasrîh olunmuş şafaktan murâd ğurûb-i şemsden sonra olan humret midir yohsa humret zâil oldukdan sonra olan beyaz mıdır? el-Cevab: Esahh ve muhtâr olan şafak beyazdan ibaret olmaktır ki kavli-î İmâm-i Âzam’dır. Fetva İmâmeyn kavli olan humretten ibaret üzerinedir denildise amel İmâm-i Âzam kavliyledir.”*⁶⁶⁶

Abdürrahim Efendi, “kavl-i muhtâr” lafzını müdebber köle bahsinde ve mehrin hibe edilmesi konusunda birer kez kullanmıştır. Mezkûr iki kullanımda da iftâ alâmeti için bir izâh eklenmemiştir.

*“Suret-i mezbûrede Amr’ın kinnen kıymeti yedi bin beş yüz akçe olacak kavli-i muhtâr üzere müdebberen kıymeti ne mikdâr olur? el-Cevab: Nısfı olur.”*⁶⁶⁷

*“Hind zevci Zeyd zimmetinde olan mehrini sağîr oğlu Amr’a hibe edip Zeyd velâyeten kabz eylese hibe-i mezbûre câize olur mu? el-Cevab: Kavli-i muhtâr üzere olmaz.”*⁶⁶⁸

e. Ehvat

En ihtiyatlı olan manasını ifade eden “ehvat”, Abdürrahim Efendi tarafından iki kez zikredilmiştir. Cenaze namazı bahsinde ayakkabısı ile namaz kılan kişinin durumu,

⁶⁶⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 12-13, Fetva No: 135.

⁶⁶⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 13, Fetva No: 145.

⁶⁶⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 311, Fetva No: 3410.

⁶⁶⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 263, Fetva No: 2348.

radâ‘ bahsinde de evli olan kişilerin sütkardeşi olma ihtimali suâl edildiğinde, şeyhülislâm tarafından ihtiyat üzere cevaplar verilmiştir.

*“Cenaze namazında Zeyd ayağını pabucundan çıkarıp üstüne vaz‘ etmeyip mücerred ekser-i ‘akabini ihrâc edip kılrsa kıldığı salât-i cenâze sahih olur mu? el-Cevab: Pabucda ya mekanda necis yohsa olur eğer var ise vâsi‘ ise olur dîk ise olmaz. Ehvat ayağını çıkarıp üstüne vaz‘ etmektedir.”*⁶⁶⁹

*“Zeyd, Hind’i tezevvüc eyledikde Zeyneb “Ben Zeyd ile Hind’i müddet-i radâ‘da irdâ‘ etmiş idim” dese Zeyneb’in kavî-i mezbûru ile radâ‘ sâbit olup Hind, Zeyd’den tefrîk olunur mu? el-Cevab: Olunmaz, lakin Zeyneb âdile olsa ehvat olan Zeyd, Hind’den müfâarakat etmektedir.”*⁶⁷⁰

f. Enseb

Kıyasa/nassa en uygun olan budur, manasında kullanılan “enseb” lafzı, fetvalarda beş kez zikredilmiştir. Bu lafza medâr olan fetvaların, konuları⁶⁷¹ muhtelif olsa da, öz olarak şer‘an yasaklanan ya da sakıncalı olan bir durum olmamasına rağmen insanların zihnindeki şüpheyi izhâr eden suâller olduğu söylenebilir. Buna mukabil verilen cevaplarda da “enseb” kaydı, bir manada, meselenin fetva boyutunu değil de takva boyutunu önceliyor, denebilir. Hâssaten zimmî bir kişiye dükkânın kiralanması bahsinde şeyhülislâmın müslümanın tercih edilmesini ifade etmesi bu duruma dayanak olabilir.

*“Bir sûkda ehl-i İslâm oturageldikleri dükkânlardan birinin mâliki dükkânını bânî zimmîye icâre murâd etdikde civârında olan müslimîn râzılar olmayıp “Zeyd-i müslime icâre eyle” demeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar ama enseb olan müslime icâredir.”*⁶⁷²

“Enseb” lafzının zikredildiği diğer fetvalar da şöyledir:

⁶⁶⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 18, Fetva No: 185.

⁶⁷⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 181, Fetva No: 2049.

⁶⁷¹ Zimmîye kiralama yapılması, vakfın tevliyyetinin vâkıfın çocuklarına ya da âzâdlı kölelerine kalması, arazi ve vergi bahsi.

⁶⁷² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 81, Fetva No: 827.

“Zeyd-i vâkıf vakfının tevliyetini Amr ve Bekir’e ve ba‘dehümâ kendi evlâdına şart etmekle Amr ve Bekir vakf-ı mezbûra mütevellîler iken tevliyetden kasr-ı yed edip fâriğ olsalar hâlâ evlâd-ı vâkıfdan tevliyete müstehak kimesneler var iken Beşir-i ecnebî tevliyet-i mezbûreyi almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Amr ve Bekir hayatda oldukça evlâd tevliyete müstehak olmazlar ama onlar kasr-ı yed edecek hâkim evlâddan tevliyete ehil var ise ona tevcîh etmek ensebdir.”⁶⁷³

“Zeyd-i vâkıf vakfiye-i ma‘mûl bihâsında vakfının tevliyetini ancak utekâya şart edip gayri kimesne zikrolunmayıp ve evlâd-ı utekâdan tevliyete sâlih kimesne var iken evlâd-ı vâkıfdan olan Amr tevliyet-i mezbûreyi alıp ona zabt ettirmeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Amr ehil ise ona tevcîh ensebdir.”⁶⁷⁴

“Zeyd ve Amr iştirâk üzere mülkleri olan çiftliğin tevâbi‘inden olup tapu ile tasarruflarında olan tarlalarını bilâ veled müte‘âkiben vefâtlarından sonra mezbûrânın zî-rahim cihetinden vârisleri olup ol çiftliği mevrûsleri olmak üzere zabt eden Bekir ve Beşir ... verdiği resm-i tapu ile almağa tâlibler iken sipâhî onlara vermeyip âhara vermeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Bekir ve Beşir’e vermek ensebdir.”⁶⁷⁵

“Sulehâ ve ulemâdan olup otuz kırk seneden beri bir karyede vâki‘ cami-i şerîfde berât-i sultânî ile imam ve hatîb olan Zeyd doksan yaşına girip edâ‘-i hizmet-i imâmet ve hitâbete kâdir olmamağla yerine Amr imam ve hatîb oldukdan sonra hâlâ ahâlî Zeyd‘den tekâlîf-i örfiyye almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Enseb olan ri‘âyetdir.”⁶⁷⁶

g. Erfak

Erfak, Abdürrahim Efendi’nin, davaya konu olan bir meselede delillerin ve hükmün geçerliliği hususu olmak üzere yalnızca bir kez kullandığı tercîh lafzıdır.

“Zeyd’in Amr ile bir câriyeye müte‘allaka davasına Bekir ve Beşir, Hâlid-i kâdî ve Amr huzurunda davasına mutâbık şehâdet-i şer‘iye etdiklerinde kable‘l-hükm meclis-i kadâdan Amr firâr eylese hâlâ Hâlid ol şâhidleri şehâdetleri ile husûs-i mezbûru hükm

⁶⁷³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 421, Fetva No: 4540.

⁶⁷⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 421, Fetva No: 4545.

⁶⁷⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 521, Fetva No: 4678.

⁶⁷⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 580, Fetva No: 5251.

ve Zeyd'in yedine hüccet verse hükmü nâfiz ve hücceti ma'mûl bihâ olur mu? el-Cevab: Erfak olan olmaktadır."⁶⁷⁷

h. Efdal

Şimdiye kadar zikredilen iftâ alâmetleri göz önünde bulundurulduğunda “efdal” lafzının tercîh bildiriyor olduğunu söylemek güçtür. Zira namaz, zekât ve hac gibi ibadetlerle ilgili fetvalarda beş kez zikredilen bu lafız, suâllerde zikredilen seçenekler arasında fazilet tertibini ifade etmek için kullanılmıştır. Buna göre yalnızca bir rekâtta imama yetişen kişinin o rekâtı kaza ederken kırâat etmesi⁶⁷⁸, yolcunun sünnet-i müekkedeleri kılması⁶⁷⁹, zekâtın birden fazla kişiye değil de tek bir kişiye verilmesi⁶⁸⁰, sadakanın nâfile hacca tercih edilmesi⁶⁸¹ ve hac vekâletinde önceden haccını edâ etmiş olan kişinin vekîl tayin edilmesi⁶⁸² “efdal” durumlar olarak kaydedilmiştir. Nitekim biz bu konuya, yukarıda ilgili bahiste temas etmiştik.

Diğer yandan alış-verişte cariyelerin birbirleri ile mukâyesesi⁶⁸³ için de “efdal” lafzının zikredildiği burada belirtilmelidir.

Ancak aşağıda kaydedilen fetva, nikâh ve iddet bahsi ile ilintili olması hasebiyle, “efdal” lafzının iftâ alâmeti olarak kullanıldığına örnek teşkil etmesi açısından mühimdir.

*“Zeyd ümm-i veledi Hind'i i'tâk etmeden Amr'a tezvîc murâd eylese Hind'e iddet lâzım olur mu? el-Cevab: Olmaz lakin efdal olan bir hayız ile istibrâ edip ba'dehu tezvîc etmektir.”*⁶⁸⁴

Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin aynı konuda serdedilen farklı görüşler arasında tercihte bulunmak için kullandığı ifadeler, görüldüğü üzere, kullanım sıklığı olarak da hemen hemen birbirine yakındır. Bu lafızlardan herhangi birisinin dikkatleri çekecek kadar yoğun bir şekilde kullanıldığı göze çarpmamaktadır.

⁶⁷⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 419, Fetva No: 3741.

⁶⁷⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 7, Fetva No: 64.

⁶⁷⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 17, Fetva No: 178.

⁶⁸⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 20, Fetva No: 210.

⁶⁸¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 25, Fetva No: 265.

⁶⁸² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 25, Fetva No: 269.

⁶⁸³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 61, Fetva No: 571.

⁶⁸⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 271, Fetva No: 2990.

Diğer yandan iftâ alâmetlerinin zikredildiği fetvaların sayısı göz önünde bulundurulduğunda, fetvaların tamamı içerisinde kayda değer bir sayıya ulaşmadığı, rahatlıkla görülecektir. Ancak eserin bir muhtasar, şerh ya da hâşiye değil de bir fetva mecmûası olduğu anımsandığında bu tür tercih ifâdelerinin zikrine hâcet olmadığı anlaşılabacaktır. Zira suâlin yöneltildiği şeyhülislâm her durumda müftâ bih olan görüşü aktarma gayesini taşıdığından, şeyhülislâmın cevaplarda bir de görüşün râcih olduğunu belirtmesi zâid olacaktır.

B. NAKİLLERİN MUHTEVA AÇISINDAN ÖZELLİKLERİ

Fetva literatürü göz önünde bulundurulduğunda "nakil (ç. nukûl)", fetvanın cevabına medâr olan ifadelerin zikredildiği kaynak ve delil anlamında değerlendirilir.⁶⁸⁵ Nukûllü fetva mecmûaları üzerine bir tez kaleme alan Emine Arslan, mezkûr çalışmasında, fetva mecmûaları için 'nukûl hazırlama süreci'ne dâir ayrıntılı bilgiye yer vermektedir.⁶⁸⁶ Biz ise, burada, söz konusu süreç hakkında malûmât aktarmayı gerekli görmüyoruz.

"*Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in Tanıtımı" başlığını taşıyan birinci bölümde, nakillerle ilgili böyle bir bahse yer vermemiz ilk bakışta yadırganabilir. Zira *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, nukûllü bir fetva mecmûası değildir. Durum böyle iken, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in tanıtımına ayırdığımız bu bölümde, nukûl başlığına yer vermemiz zâid görülmemelidir. Çünkü *Fetâvâ-yı Abdürrahim* üzerine hazırlanan iki nakil çalışmasını da incelediğimizde, çalışmaların birbirinden tamamen farklı bir nitelik arz etmediğini müşâhade ettik. Dolayısıyla nakiller, bizzat Abdürrahim Efendi tarafından hazırlanmış olsa idi de, mevcut tablodan farklı bir sonucun elde edilmeyeceği kanaatindeyiz. Bu nedenle böyle bir başlığı, eserin tanıtım bölümü için zaruri gördük.

Fakat bu noktada tarihsel olarak Abdürrahim Efendi'nin vefatından bir asır sonra hazırlanan nakillerden bahsettiğimizin altını çizmek faydalı olacaktır. Zira *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in ihtivâ ettiği fetva sayısı göz önünde bulundurulduğunda, fetvaların tamamının Şeyhülislâm'a âit olduğu konusunda şüpheler gündeme getirilmektedir.

⁶⁸⁵ Nakil kelimesinin kullanıldığı diğer anlamlar için bkz. Emine, Arslan, "Nukûllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul, 2010, s. 46.

⁶⁸⁶ Fetvâ mecmûalarına nukûl hazırlama geleneği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan, s. 46-48.

Bunun yanı sıra fetvaların nakillerinin, (en erkeninin kendisinden) bir asır gibi uzun bir süreden sonra hazırlanmış olması da, bu şüpheleri destekler mahiyette görülebilir. Ancak biz meseleye bu cihetten bakmak yerine, Şeyhülislâm'ın iş yükünü göz önünde bulundurmaya ve müsellemler olan otorite ve itibarını vurgulamayı tercih ediyoruz.

Birinci bölümün sonunda "*Fetâvâ-yı Abdürrahim Hakkında Yapılan Çalışmalar*" başlıklı bir bahise yer verdik. Bu bahiste *Fetâvâ-yı Abdürrahim* için üç farklı nukûllü çalışmanın bulunduğu belirtilecektir.⁶⁸⁷ Söz konusu nukûllü baskılar için ayrıntılı bilgiyi, aktardığımız başlığa tehir edelim, biz burada, yalnızca Abdürrahim Efendi'nin fetvalarının nakilleri için fetva emîni Mehmed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî'nin (Gedizli) (ö. 1253/1837) *Feyzü'l-kerîm fî nukûli Fetâvâ Abdürrahim* isimli eserinin değerlendirmeye alındığını kaydetmekle iktifâ edelim. Nukûl için *Feyzü'l-kerîm*'in tercih edilmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Zira *Fetâvâ-yı Abdürrahim* için hazırlandığı kaydedilen üç çalışmadan, yalnızca Gedûsî'ye ait olan, Şeyhülislâm'ın tüm fetvalarını ihtivâ etmektedir.

Gedûsî, eserinin başında, Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında pek çok meselenin ve pek ziyâde fâidenin var olduğunu ancak bu fetvaların, nakillerden bağımsız olarak kaleme alındığını/derlendiğini, bu nedenle tüm fetvaların kaynaklarını belirterek araştırmacıların hakikate, suhûletle, ulaşmalarına yardımcı olmak istediğini kaydetmektedir. Gedûsî eserinin mukaddimesinde, zikredilen takdîme ilave olarak, İstanbul kadısı Münîb Efendi'nin, söz konusu çalışma için, '*kabul görme sınırının nihâi derecesine ulaştığı*' şeklindeki takdir ifadesine de yer verir.⁶⁸⁸

Yalnızca yazma nüshaları⁶⁸⁹ mevcut olan bu eserde, müellif öncelikle fetvaları kaydetmektedir. Ardından bu fetvalara kaynaklık eden ifadeleri Arapça olarak aktarmaktadır ve sonrasında da alıntılardığı ibarenin zikredildiği kaynağı ve bölümünü belirtmektedir.⁶⁹⁰ Başlıkların kırmızı kalemle belirginleştirildiği eserde, kaynaklar da, üzerleri kırmızı kalemle çizilerek vurgulanmıştır. Ansiklopedi maddesinde Cengiz

⁶⁸⁷ Bkz. Tez metni, s. 133-135.

⁶⁸⁸ Gedûsî, *Feyzü'l-kerîm fî nukûli Fetâvâ Abdürrahim*, nr. 142, vr. 2/a.

⁶⁸⁹ Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar, nr. 2006; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 498, 294 vr.; D.İ.B. Ktp., Yz. D. nr. 3829 ve 3878; İstanbul Müftülüğü Ktp.; Nr. 142-143, c. I-II, 455+469 vr., 3 Safer 1238/20.10.1822, mukabelesi 21 Receb 1238'de [3.4.1823] tamamlanmıştır.

⁶⁹⁰ Örneğin, "Bâbü'l-intikâl min mezheb ilâ mezheb, Kitâbü'l-kerâhiyye, *Behçetü'l-Fetâvâ*." *Feyzü'l-kerîm* nr. 142, vr. 2/a.

Kallek, bu eserde fetvaların orijinallerinin kaydedilmediğini ifade etmiş⁶⁹¹ olsa da İstanbul Müftülüğü kütüphanesinde bulunan yazma nüshalarda fetvaların da yer aldığı görülmüştür.

Biz bu başlığı hazırlarken, *Feyzü'l-kerîm*'in İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi'nde bulunan söz konusu nüshasından istifade ettik.

Nakillerde atıf ya da alıntı yapılan eserlere geçmeden evvel, nakillerin üslûbu ile ilgili birkaç noktaya temas etmek istiyoruz. Maksudımız bu şekilde, nukûllü mecmûaya dâir bir tasvir oluşturmaktır. Ancak bu tasvir esnasında, kaydedeceğimiz her bir ifade ile ilgili tüm varaklara atıf yapmayacağız. Zira hemen hemen her varakta aşağıda sıralayacağımız ifadelere mesned teşkil eden nakiller mevcuttur. Bu nedenle dipnotlarda, zikri geçen hususların yalnızca ilk örneklerine atıf yapmayı uygun gördük.

Buna göre Gedûsî'nin *Feyzü'l-kerîm*'inde yer alan nakillerin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Bazı nakiller yalnızca fetvada suâl edilen ifadenin arapça karşılığını aktarmak şeklinde hazırlanmıştır.⁶⁹²
- Bazı nakillerde fetvada suâl edilen ifadenin arapça karşılığı aktarılmakta ve yalnızca bu ifadenin geçtiği kaynak zikredilmektedir.⁶⁹³
- Bazı fetvalarda ilgili kaynağın yanında, meselenin hangi başlık (kitâb, bâb) altında yer aldığı da kaydedilmektedir (örneğin "*Kâdîhân fî bâbi'l-bey`i'l-fâsid*"). Bazı nakillerde ise "*Bezzâziyye, on ikinci bâb*" gibi bölüm numaralarına yer verilmektedir.⁶⁹⁴
- Bazı fetvalar için birden fazla kaynak zikredilmektedir.⁶⁹⁵
- Bazı nakiller "*daha evvel geçti*" şeklindedir.⁶⁹⁶ Birtakım nakillerde de Gedûsî, Abdürrahim Efendi'nin ilgili fetvasına (örneğin "*bu fasılda benzer meseleler geçti*")⁶⁹⁷ ya da daha evvel zikri geçen bir fetvadaki nakile

⁶⁹¹ Cengiz, Kallek, "Fetâvâ-yı Abdürrahim", *DİA*, XII, 437.

⁶⁹² Gedûsî, nr. 142, vr. 3/a.

⁶⁹³ Gedûsî, nr. 142, vr. 2/b; nr. 142, vr. 3/a.

⁶⁹⁴ Gedûsî, nr. 142, vr. 2/a; nr. 142, vr. 2/b; nr. 142, vr. 3/a; nr. 142, vr. 3/b; nr. 143, vr. 3/b-4/a.

⁶⁹⁵ Gedûsî, nr. 142, vr. 2/b; nr. 142, vr. 3/a; nr. 142, vr. 3/b.

⁶⁹⁶ Gedûsî, nr. 142, vr. 2/a; nr. 142, vr. 3/a; nr. 142, vr. 3/b; nr. 142, vr. 4/a.

⁶⁹⁷ Gedûsî, nr. 143, vr. 208/a.

(örneğin "*naklen min hâze'l-kitâb*")⁶⁹⁸ atıf yapmaktadır. Çok sınırlı sayıda da olsa, bazı fetvaların naklinde daha sonra gelecek fetvalara da (örneğin "*seyecüü hâzihi'l-mes'ele ba'de 19 fetvâ*") işaret edilmektedir.⁶⁹⁹ Bunun yanı sıra birkaç fetvada hiçbir nakilin yer almadığı da görülmektedir.⁷⁰⁰

- Bazı nakillerde müellif (Gedûsî) kendi görüşlerini de aktarmaktadır.⁷⁰¹
- Bir kısım nakillerde mezhep içi farklı görüş ve tercihlere; kimi nakillerde de farklı mezheplerin görüşlerine yer verilmektedir.⁷⁰²
- Bazı nakillerde fetvada suâl edilen meselenin cevabı niteliğindeki pasajlardan sonra, konu ile doğrudan ya da dolaylı olarak alâkalı uzun beyânâtlar kaydedilmektedir.⁷⁰³
- Bir kısım nakillerde Gedûsî, Abdürrahim Efendi'nin fetvasını tahlil etmektedir.⁷⁰⁴
- Gedûsî'nin çalışmasının her iki cildinde de, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer almayan fetvalara da tesâdüf edilmektedir.⁷⁰⁵ Buna mukabil, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de bulunan fakat Gedûsî'nin nukûl çalışmasında yer vermediği fetvalar da mevcuttur.⁷⁰⁶ Mühim bir nokta olmasa da, fetvaların asıl metni ile nukûllü metin arasında başlıklandırma ve fetvaların tertîbi açısından farklılıklar olduğunu da kaydedebiliriz.

⁶⁹⁸ Gedûsî, nr. 142, vr. 3/b; nr. 142, vr. 4/a; nr. 143, vr. 135/a.

⁶⁹⁹ Gedûsî, nr. 143, vr. 135/a.

⁷⁰⁰ Gedûsî, nr. 143, vr. 65/b; nr. 143, vr. 123/b. Bu şekilde Gedûsî'nin hiçbir nakile yer vermemesi, fetvada suâl edilen meselenin herkesçe malûm olması ya da fetvaya uygun bir nakilin bulunamaması ile ilişkilendirilebilir.

⁷⁰¹ Hamrın bir çeşidinin necis mi yoksa temiz mi olduğunun suâl edildiği fetvanın naklinde Gedûsî, cevaba medâr olan ifadeleri Zeylâi'ye atıf yaparak aktarır ve peşi sıra da "قلت" diyerek kendi kanaatini paylaşır. Gedûsî, nr. 142, vr. 2/b.

⁷⁰² Gedûsî, nr. 142, vr. 3/a; nr. 142, vr. 3/b; nr. 143, vr. 2/b.

⁷⁰³ Gedûsî, nr. 142, vr. 2/b. Örneğin suâlde mîrî arazilerin belirli bir bedel karşılığında alış-veriş konu olması halinde bu işlemin geçerli olup olmayacağı suâl edilmiştir. Gedûsî, Abdürrahim Efendi'nin bu soruya verdiği olumsuz yanıtın sonra Ebussûd Efendi'nin arazi türleri ile ilgili taksimâtını uzun uzun aktarır. Gedûsî, nr. 143, vr. 2/b.

⁷⁰⁴ Örneğin kişinin deriyi kabartıp su akıtmak veya yara edip eşelemek için bedeninin bir yerine yapıştırılan yakıcı şey derisine müdâhalede bulunan kişinin sâhib-i özürlü olup olmayacağının suâl edildiği fetvanın naklinde, Gedûsî, özürün manası, kimlerin sâhib-i özürlü olacağı ve sâhib-i özürlü ibadet hayatı ile ilgili ayrıntılı tahlillere yer verir. Gedûsî, nr. 142, 3/b.

⁷⁰⁵ Gedûsî, nr. 142, vr. 3/b ve vr. 4/a; nr. 143, vr. 2/b; nr. 143, vr. 6/b; nr. 143, vr. 11/b; nr. 143, vr. 58/a; nr. 143, vr. 87/b; nr. 143, vr. 91/a; nr. 143, vr. 110/b-111/a; nr. 143, vr. 111/b; nr. 143, vr. 114/b; nr. 143, vr. 133/a.

⁷⁰⁶ Gedûsî, nr. 143, vr. 29/b; nr. 143, vr. 55/b; nr. 143, vr. 88/a; nr. 143, vr. 111/b. Burada referans yapılan noktalar, ilgili fetvanın bulunması gereken varaklara işaret etmektedir.

- Son olarak, sayısı ziyâdesiyle mahdûd olmakla birlikte, Gedûsî ile Abdürrahim Efendi'nin farklı cevap verdiği birkaç fetva da bulunmaktadır.⁷⁰⁷

Bu muhtasar tasvirten sonra, şimdi asıl noktaya, nakillerde atıf yapılan eserlerin ve müelliflerinin sıralamasına geçebiliriz. İlgili tabloya yer vermeden önce, bu noktada da birkaç hususa temas etmek istiyoruz.

- Pek çok nakilde "*mütûn*", "*mütûn-i mutebera*", "*mütûn-i mütedâvile*", "*sâir mütûn*", "*şürûh*", "*fetâvâ*", "*kütüb-i adîde*", "*ekseri'ş-şurûh*", "*âmmetü'l-mütûn*" gibi ifadeler yer almaktadır.
- Nakillerde bazen eserin ismi bazen de müellifinin ismi zikredilmektedir. Ancak biz, aşağıda yer alan tabloyu hazırlarken bu ayırımı dikkate almadık.
- Nakillerde eserlerin isimleri çoğu zaman tam olarak kaydedilmemekte, bunun yerine kısaltmalar tercih edilmektedir. Örneğin İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i nakillerde "*el-Eşbâh*" olarak, Şeyh Bedreddîn Simâvî'nin (ö. 823/1420) *Câmi'u'l-Fusûleyn*'i de "*el-Fusûleyn*" olarak yer bulmaktadır.
- Bazı müelliflerin isimleri, eserlerinin önüne geçmekte ve sayısal olarak daha fazla zikredilmektedir. Örneğin Kuhistânî (ö. 950/1534), sayısal anlamda, eseri *Câmiu'r-rumûz*'u geride bırakmıştır. Buna mukabil Hayruddîn er-Remlî (ö. 1081/1671) ile eseri *el-Fetâvâ'l-Hayriye* neredeyse birbirlerine eşit sayıda zikredilmektedir.
- Yine bazı eserler, literatürde yer almayan şekilleri ile, müelliflerine isnâd edilmektedir. Bu noktada, eseri ve müellifi tebellür etmek için, hem nakilde yer alan ifadeyi hem de literatürde var olan ismi birlikte kaydetmeyi tercih ettik.
- Bazı nakillerde ise zikredilen eser isimlerini ele alırken, birden fazla müellifin aynı isme sahip çalışmalar kaleme aldıklarına tesâdüf ettik. Böyle eserler için, eğer nakillerde müellifine işaret eden bir ifade yer alıyorsa bu

⁷⁰⁷ Kişi, diğer bir kişinin huzurunda evini bir başkasına satmış fakat satım işleminden sonra huzurda bulunan diğer kişi, satıma konu olan evin kendisine ait olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda Abdürrahim Efendi, bahsi geçen kişinin iddiasının dikkate alınmayacağını, buna mukabil Gedûsî bu iddiaya itibar edileceğini kaydetmiştir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 45, Fetva No: 441; Gedûsî, nr. 143, vr. 31/a. Diğer bir örnek için bkz. Gedûsî, nr. 143, vr. 38/b.

işaretin delâletiyle bir kayıt düştük. Fakat müellifi tayin edebileceğimiz herhangi bir işaret bulunmadığı durumlarda, (hatalı bir yönlendirmeye mahal vermemek için) tabloda "müellif" kısmını boş bırakıp yalnızca eserin ismini kaydetmeyi tercih ettik.

- Nakillerle ilgili hazırladığımız tabloya, tablonun hacmini göz önünde bulundurarak, yalnızca bir kez atıf yapılan eser ve şahısları dâhil etmedik. Söz konusu eser ve şahısları tablonun sonunda liste halinde sunmayı tercih ettik.
- Son olarak *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ile *Feyzü'l-kerîm*'in cilt düzenine dair bir hususu belirtmemiz gerekir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in birinci cildi "Kitâbü'l-Vakf" ile sona ermektedir. Ancak ikinci cilt vakıf bahsinin 'şehâdet' meseleleri ile başlar ve takriben on sayfa sonra "Kitâbü'l-Buyû" başlığı yer alır. Fakat *Feyzü'l-kerîm*'in ikinci cildi doğrudan "Kitâbü'l-Buyû" ile başlamaktadır. Bu küçük nokta, fetvaların sayısına yalnızca yetmiş yedi fetva olarak yansımaktadır. Bu rakam *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in 11.120'ye vâsıl olan fetvalarının yanında ziyâdesiyle cüzî bir sayıya tekâbül etse de belirtmekte fayda vardır.

Tablo 6: *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in Nükûllerini Hazırlayan Çalışmada Atıf Yapılan Eserler ve Müellifleri

Sıra No	Eserin Adı	Müellifin Adı	Birinci Cilt	İkinci Cilt	Toplam
1	<i>el-Fetâva 'l-Hâniyye</i> (<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i> , <i>el-Hâniyye</i>)	Kâdîhân (ö. 592/1196)	490	490	980
2	<i>el-Fetâva 'l-Bezzâziyye</i>	Bezzâzî (ö. 827/1424)	370	430	800

3	<i>el-Eşbâh ve 'n-nezâir</i>	Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563)	358	357	715
4	<i>Câmi 'u 'l-Fusûleyn</i>	Şeyh Bedreddîn Simâvî Mahmûd b. İsmâil (ö. 823/1420)	297	417	714
5	<i>el-Bahru 'r-râik</i>	Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563)	314	243	557
6	<i>el-Hidâye</i>	Ebü'l-Hasan Burhânüddîn el-Merğînânî (ö. 593/1197)	284	260	544
7	<i>Dürerü 'l-hükkâm ve Gurerü 'l-ahkâm</i>	Molla Hüsrev (ö. 885/1480)	271	271	542
8	<i>el-Fetâva 't- Tâtârhâniyye</i>	Âlim b. Alâ (ö. 786/1384)	233	205	438
9	<i>Kunyetü 'l-Münye li- tetmîmi 'l-ğunye</i>	Ebü'r-Recâ ez-Zâhidî (ö. 658/1260)	176	193	369
10	<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>	İftihâruddîn el-Buhârî (ö. 542/1147)	141	166	307
11	<i>el-Muhîtu 'l-Burhânî</i>	Burhânü's-şerîa' el-Buhârî (ö. 616/1219)	154	142	296
12	<i>Minehu 'l-Gaffâr (Şerh-i Tenvîru 'l- ebsâr)</i>	Şemsuddîn Muhammed b. Abdullah et-Tumurtâşî (ö. 1004/1596)	142	131	273

13	<i>el-Fetâvâ</i> (<i>Fusûl-i İmâdî</i>)	İmâdî (ö. 1061/1641)	97	165	262
14	<i>ez-Zahîratü'l-</i> <i>burhâniyye</i> (<i>Zahîretü'l-fetâvâ</i>)	Burhânü's-şerîa' el-Buhârî (ö. 616/1219)	153	98	251
15	<i>Mecmûa-i Atâiyye</i> (<i>Fetâvâ-yı Atâullah</i> <i>Efendi</i>)	Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi (ö. 1127/1715)	139	73	212
16	<i>Câmi 'u'r-rumûz</i>	Kuhistânî (ö. 950/1534)	127	82	209
17	<i>Fetâva'l-Ankaravî</i>	Şeyhülislâm Ankaravî Muhammed Efendi (ö. 1098/1687)	77	108	185
18	<i>el-Fetâva'l-Hayriye</i>	Hayruddîn b. Abdülvehhâb er-Remlî (ö. 1081/1671)	93	84	177
19	<i>Mülteka'l-ebhur</i>	İbrahim Halebî (ö. 956/1594)	74	86	160
20	<i>İs'âf</i>		157		157
21	<i>Semhatü'l-ebrâr fî</i> <i>beyâni gumûzi'l-</i> <i>esrâr</i>	Hasan b. Ali el-Kayserî (ö. 1181/1767)	45	87	132
22	<i>Surretü'l-fetâvâ</i>	Sâdık Muhammed b. Ali es-Sakızî (ö. 1099/1688)	59	71	130

23	<i>Kânûnu 's-sultânî</i> (<i>Kanun, Kanun nâmına, Kanûn-i Cedîd</i>)		17	108	125
24	<i>Fetâvâ-yı Câmî 'u'l-icâreteyn</i> (<i>Câmî 'u'l-icâreteyn</i>)	Şeyhülislâm Meşrepzâde Ârif Efendi (ö. 1275/1858)	13	90	103
25	<i>Mîzânü 'l-fetâvâ</i> (<i>Bâlîzâde Mecmûası</i>)	Şeyhülislâm Bâlîzâde Mustafa b. Bâlî b. Süleyman (ö. 1073/1662)	73	30	103
26	<i>Zübdetü 'l-fetâvâ</i>	Pîr Muhammed b. Yûsuf el-Karamanî el-Ankaravî (ö. 866/1461-62 veya 886/1481)	48	54	102
27	<i>Cevâhirü 'l-fetâvâ</i>	Ebü'l-Fadl Rühnüddîn el-Kirmânî (ö. 543/1149).	48	48	96
28	<i>Münyetü 'l-müftî</i>	Ahmed es-Sicistânî (639/1240)	39	56	95
29	<i>Bedâi 'u's-sanâi ' fî tertîbi 'ş-şerâi ' (Şerhi Tuhfetü 'l-fukahâ)</i>	el-Kâsânî (ö. 587/1191)	38	55	93
30	<i>Şerhu Muhtasarı 't-Tahâvî</i>	Ebü Nasr el-İsbîcâbî (ö. 480/1087)	55	37	92
31	<i>ed-Dürrü 'l-muhtâr (Şerhu Tenvîri 'l-</i>	Haskefî (ö. 1088/1677)	69	17	86

	<i>ebsâr)</i>				
32	<i>Mecme 'u'l-fetâvâ</i>		24	62	86
33	<i>en-Nutef fi'l-fetâvâ</i>	Ebü'l-Hasan Rûknü'l-İslâm es-Suğdî (ö. 461/1069)	39	46	85
34	<i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i>	Şeyhü'lislâm Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692)	42	39	81
35	<i>en-Nemâim</i>	el-Bağdâdî	33	45	78
36	<i>Hizânetü'l-müftîn</i>	Semenkânî (VIII./XIV. asır)	35	41	76
37	<i>el-Mebsût</i>	Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090)	37	38	75
38	<i>Nakdü'l-fetâvâ</i>		37	37	74
39	<i>el-Bidâye (Bidâyetü'l-mübtedî)</i>	Ebü'l-Hasan Burhânüddîn el-Merğînânî (ö. 593/1197)	50	19	69
40	<i>Fetâvâ-yı Kârii'l-hidâye (el-Fetâva's-Sirâciyye)</i>	Kâriu'l-hidâye (ö. 829/1426)	23	46	69
41	<i>ez-Zahîriyye</i>	Semenkânî (VIII./XIV. asır)	32	36	68

		asır)			
42	<i>Hizânetü'l-fikh</i>	Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983 veya 393/1003)	28	33	65
43	<i>el-Fetâva'l- 'Attâbiyye (Cevâmi'u'l-fikh)</i>	Ebü Nasr el-Attâbî (ö. 586/1190)	40	24	64
44	<i>Tebyînü'l-hakâik</i>	Zeylaî (ö. 743/1342)	38	26	64
45	<i>Vâkıâtü'l-Husâmî (el-Ecnâs)</i>	es-Sadru's-Şehîd (ö. 536/1141)	35	25	60
46	<i>Hâvî'z-Zâhidî</i>	Ebü'r-Recâ ez-Zâhidî (ö. 658/1260)	35	19 (+4)	58
47	<i>Edebü'l-evsiyâ</i>		6	51	57
48	<i>Fethü'l-Kadîr</i>	Kemâleddîn İbnü'l- Hümâm (ö. 861/1457)	38	18	56
49	<i>Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi</i>	Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574)	32	22	54
50	<i>Şerhu'l-Mecma'</i>	İbn Melek (ö. 797/1394- 95)	37	16	53
51	<i>Nûru'l-fetâvâ</i>		14	38	52

52	<i>el-Hizâne</i>		21	29	50
53	<i>Nûru'l-ayn fî islâhi Câmii'l-fusûleyn</i>	Nişâncızâde (ö. 1031/1622)	18	31	49
54	<i>el-Fetavâ'l- Velvâliciyye</i>	el-Velvâlicî (ö. 540/1146)	31	17	48
55	<i>Ğâyetü'l-beyân (Şerhu'l-Hidâye)</i>	el-İtkânî (ö. 758/1357)	33	12	45
56	<i>el-Fetâva'l-Kâidiyye</i>		16	29	45
57	<i>Tenvîru'l-ebâr</i>	Şemsuddîn Muhammed b. Abdullah et-Tumurtâşî (ö. 1004/1596)	20	23	43
58	<i>Hizânetü'l-ekmel</i>	Yûsuf b. Ali el-Cürcânî (ö. 522/1128)	23	18	41
59	<i>Cevâhiru'l-ahkâm</i>	Muhyiddin Muhammed b. Mahmûd el-Muğlavî el- Vefâî (ö. 963/1555-56)	10	30	40
60	<i>Fetâvâ-yı Minkârizâde</i>	Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahya Efendi (ö. 1088/1677)	28	12	40
61	<i>el-Muhtasar</i>	el-Kudûrî (ö. 428/1037)	13	24	37
62	<i>Muhtârâtü'n-nevâzil</i>	Ebü'l-Hasan Burhânüddîn	21	16	37

		el-Merğînânî (ö. 593/1197)			
63	<i>Edebu'l-kâdî</i>	el-Hassâf (ö. 261/875)	25	11	36
64	<i>Hâşiyetü'l-mineh</i>	Edirnevî Efendi	20	16	36
65	<i>el-Muhît</i>	Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090)	16	19	35
66	<i>el-İnâye (Şerhu'l-Hidâye)</i>	Ekmeleddîn el-Bâbertî (ö. 768/1384)	11	24	35
67	<i>el-Müctebâ (Şerhu'l-Kudûrî)</i>	Ebü'r-Recâ ez-Zâhidî (ö. 658/1260)	25	6(+4)	35
68	<i>Câmi'u'l-icâreteyn</i>	Şeyhülislâm Minkarizâde Yahyâ Efendi (ö. 1088/1677)	14	15	29
69	<i>Fetâvâ-yı Tavâsî</i>		25	1	26
70	<i>Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr</i>	İbn Âbidîn (ö. 1252/1836)		10(+16)	26
71		Sadrü'ş-Şerîa' (ö. 747/1347)	19	7	26
72	<i>Câmi'u'l-fetâvâ</i>	Şeyh Bedreddîn Simâvî Mahmûd b. İsmâil (ö. 823/1420)	12	12	24

73	<i>Şerhu Edebi'l-Kâdî li'l-Hassâf</i>		8	14	22
74	<i>Hizânetü'l-fetâvâ</i>		9	12	21
75	<i>Sefînetü'l-fetâvâ</i>	Abdurrahman Efendi b. Hacı Mustafa el-Erzurumî (ö. 1225/1810)	21		21
76	<i>Fetâva'l-Emîniyye</i>	Emînüddîn Muhammed b. Abdülâl el-Mısırî el-Hanefî (ö. 971/1563)	19	1	20
77	<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	Şeyhülislâm Bâlîzâde Mustafa b. Bâlî b. Süleyman (ö. 1073/1662)	15	4	19
78	<i>Hizânetü'r-rivâyât</i>	Kâdî Cukên (920/1514)	15	3	18
79	<i>Ma'rûzât</i>	Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574)	10	8	18
80	<i>el-Kâfî</i>	el-Hâkimü's-Şehîd (ö. 334/945)	16	2	18
81		Şeyhülislâm Bahâî Mehmed b. Abdülaziz b. Hoca Sâdeddin (ö. 1064/1654)	4	14	18

82	<i>el-Fetâva 'z-Zeyniyye</i>	Zeynuddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563)	6	11	17
83	<i>Kadiriyye (Mecmû 'atü Kadriyye)</i>	Kadirî Efendi	17		17
84		Çivizâde (ö. 954/1547)	16		16
85	<i>el-Cevheretü 'n- neyyire (Şerhu 'l-Kudûrî)</i>	Haddâd (ö. 800/1397)	3	13	16
86	<i>el-Muhtasar</i>	et-Tahâvî (ö. 321/933)	7	9	16
87	<i>Şerh-i Kenz</i>	Zeynuddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563)	16		16
88	<i>er-Resâilu 'l-fikhiyye (er-Resâilü 'z- Zeyniyye)</i>	Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563)	14	1	15
89	<i>en-Nihâye</i>	Husâmüddîn es-Siğnâkî (ö. 711/1311)	8	6	14
90	<i>el-Fetâvâ 'z- Zahîriyye</i>	Ebû Bekr el-Buhârî (ö. 619/1222)		14	14
91	<i>Fetâva 'l-Hindiyye</i>	el-Âlemgîriyye	7	7	14
92	<i>el-Fetâvâ</i>	Ebü'l-Leys es-Semerkindî	5	8	13

		(ö. 373/983 veya 393/1003)			
93	<i>en-Nevâzil</i>	Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983 veya 393/1003)	8	5	13
94	<i>Kenzü'd-dekâik</i>	Ebü'l-Berekât en-Neseî (ö. 710/1310)	3	9	12
95	<i>et-Tecnîs ve'l-mezîd fî'l-fetâvâ</i>	Ebü'l-Hasan Burhânüddîn el-Merğînânî (ö. 593/1197)	6	6	12
96	<i>Mecmû'a</i>	Fâzıl Mahmûd Efendi	5	7	12
97		Yahyâ Efendi	11		11
98	<i>el-Vecîz</i>	Burhânü'l-İslâm es- Serahsî (ö. 571/1175)	9	2	11
99	<i>el-Mebsût</i>	Cevherizâde	6	5	11
100	<i>Muhtasaru'l-Muhît</i>	el-Habbâzî (ö. 691/1292) (Sâhibü'l-Muhît)	8	3	11
101	<i>Muînü'l-hükkâm</i>	Ebü'l-Hasan et-Tarâblusî (ö. 844/1440)	3	8	11
102	<i>Şerh-i Lübâbi'l-fikh</i>	Burhanuddin el-Kerekî (ö. 853/1423)		11	11
103	<i>Matlûbü'l-fukahâ</i>	Dahkî Efendi (ö.		11	11

		1090/1680)			
104	<i>Şerhu 'l-Vehbâniyye (Şerhu 'l-Manzûme)</i>	Ebü'l-Berekât İbnü'ş-Şihne (ö. 921/1515)	5	6	11
105	<i>el-Müntekâ</i>	İbn Semâa (ö. 233/847)	10		10
106	<i>Muînü 'l-müftî</i>	Şemsuddîn Muhammed b. Abdullah et-Tumurtâşî (ö. 1004/1596)	9	1	10
107	<i>Mecmû 'atü İbni 'l-Müeyyed</i>	Müeyyedzâde Abdurrahman b. Ali (ö. 922/1516)	7	3	10
108	<i>el-İhtiyâr li-ta 'lîl 'l-Muhtâr (Şerhu 'l-Muhtâr)</i>	Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî (ö. 683/1284)	6	4	10
109	<i>Umdetü 'l-fetâvâ</i>	es-Sadru'ş-Şehîd (ö. 536/1141)	6	4	10
110	<i>Ahkâm-ı Nâtîfî</i>	en-Nâtîfî (ö. 446/1054)	9	1	10
111	<i>Tashîhu 'l-Kudûrî</i>	İbn Kutluboğa (ö. 879/1474)	8	2	10
112	<i>Dürrü 'l-bihâr</i>	Ebü Abdullah Şemsüddin el-Konevî (ö. 788/1368)	7	3	10
113	<i>Lisânü 'l-hükkâm fî</i>	Ebü'l-Velîd İbnnü'ş-Şihne	7	2	9

	<i>ma 'rifeti 'l-ahkâm</i>	(ö. 882/1477)			
114	<i>el-Müctebâ</i>	Necmuddîn ez-Zâhidî (ö. 658/1260)	4	1 (+4)	9
115	<i>Şerhu 'l-Mecmâ '</i>	Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451)		9	9
116		Seyyid Şerif Ali es-Sirâciyye	9		9
117	<i>Şerhu 'l-câmîi 's-sağîr</i>	et-Tumurtâşî (ö. 1004/1596)	2	7	9
118	<i>Tuhfetü 'l-fukahâ'</i>	Alâaddîn es-Semerkandî (ö. 539/1144)	8	1	9
119	<i>Tetimmetü 'l-fetâvâ (et-Tetimme)</i>	Burhânü's-şerîa' el-Buhârî (ö. 616/1219)	4	5	9
120	<i>es-Sirâcu 'l-vehhâc (Şerhu 'l-Kudûrî)</i>	Haddâd (ö. 800/1397)	5	3	8
121	<i>Cevâhiru 'l-ukûd</i>		7	1	8
122	<i>Mecmû 'atü Şeyhülislâm Mehmed Efendi (Mecmû 'atü Müftî Mehmed)</i>	Şeyhülislâm/Müftî Mehmed Efendi	2	6	8

123	<i>el-Müntekâ</i>	el-Hâkimü'ş-Şehîd (ö. 334/945)	6	2	8
124	<i>Şerhu'l-Eşbâh</i>	İzmirî	3	5	8
125	<i>Behçetü'l-Fetâvâ</i>	Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156/1743)	7		7
126	<i>Mecmû'atü Cevâhîrzâde</i>	Cevâhîrzâde	6	1	7
127	<i>Manzûmetu İbn Vehbân</i>	İbn Vehbân (ö. 768/1366)	3	4	7
128	<i>Ravzatü'l-kudât</i>		3	4	7
129	<i>Şerhu Mülteka'l-ebhur</i>	el-Behnesî (ö. 986/1578) ya da el-Bâkânî (ö. 1003/1594)	2	5	7
130	<i>Şerhu'l-Hidâye</i>		2	5	7
131	<i>Fetâvâ İbn Vehbân</i>	İbn Vehbân (ö. 768/1366)	6		6
132	<i>el-Fetâvâ (Fetâva't-Tumurtâşî)</i>	Şemsuddîn Muhammed b. Abdullah et-Tumurtâşî (ö. 1004/1596)		6	6
133	<i>Netîcetü'l-fetâvâ</i>	Dürrizâde Mehmet Ârif Efendi (ö. 1215/1800)	6		6
134	<i>Mecmû'u'n-nevâzil</i>		6		6

135	<i>Şerhu Manzûmeti İbn Vehbân</i>	İbn Gânim el-Makdisî (ö. 1004/1596)	5	1	6
136	<i>Sefînetü'r-râsim ale'l-mültekâ</i>		6		6
137	<i>Yenâbi' Şerh-i Kudûrî</i>		5	1	6
138		Burhâneddin el-Kerekî (ö. 853/1149)	6		6
139	<i>Fetâvâ-yı Es'ad Efendi</i>	Şeyhülislâm Hocaazâde Es'ad Efendi (ö. 1034/1625)	5		5
140	<i>Fetâvâ-yı Kâdî İmâm Zahîruddîn</i>	Kâdî İmâm Zahîruddîn	4	1	5
141	<i>Fetâva'l-Vefâî</i>		2	3	5
142	<i>Fetâva'l-Hânûtî</i>	Ebû Tahir el-Hânûtî (ö. 1010/1601)	4	1	5
143	<i>Hâşiyetü Câmiî'l- fusûleym</i>	Hayruddîn b. Abdülvehhâb er-Remlî (ö. 1081/1671)	1	4	5
144	<i>Vâkıâtü'n-Nâtîfî</i>	en-Nâtîfî (ö. 446/1054)	3	2	5
145	<i>Mecme'u'n-nevâzil</i>		1	4	5

146		Şeyhülislâm Bursevî Mehmed Efendi	3	2	5
147	<i>Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi</i>	Zekeriyyazâde Yahyâ Efendi (Yahyâ el-Evvel) (ö. 1053/1643)	5		5
148	<i>Şerhu'z-Ziyâdât</i>	Kâdîhân (ö. 592/1196)	3	2	5
149	<i>Şerhu Muhtasari'l- Vikâye</i>		1	3	4
150	<i>el-Fetâva'l-kübrâ</i>	Takiyuddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328)		4	4
151	<i>Gunyetü'l-müftî</i>		2	2	4
152	<i>Hediyetü'l- mühtedîn</i>		4		4
153	<i>Şerhü'l-Müniyye</i>		4		4
154	<i>el-Muhtâr</i>	Abdullah b. Mahmûd el- Mevsîlî (ö. 683/1284)	1	3	4
155		Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413)		4	4
156	<i>Şerhu'l-Vâfî</i>	İbnü'd-Diyâ (ö. 854/1450)	1	3	4
157	<i>Şerhu's-Sirâciyye</i>	İbn Kutluboğa (ö.	1	3	4

		879/1474)			
158		Haddâdî	4		4
159		Şeyhülislâm Hâherzâde	4		4
160	<i>Hâvî el-Münye</i>		3	1	4
161	<i>Câmi 'u'l-cevâmi'</i>		2	1	3
162	<i>Fetâva'n-Neseî</i> (<i>el-Fetâva'n-Neseîyye</i>)	Ebû Hafs en-Neseî (ö. 537/1142)	1	2	3
163	<i>Fetâva'l-Fazlî</i>		3		3
164	<i>Fetâvâ Reşîdî'd-dîn</i>	Reşîdü'd-dîn		3	3
165	<i>en-Nevâdir</i>	İbn Semâa (ö. 233/847)	2	1	3
166	<i>Nakdü'l-mesâil</i>			3	3
167		Müftî Hüseyin Bâziyye	2	1	3
168	<i>Fetâvâ-yı Sunullah Efendi</i>	Şeyhülislâm Sunullah Efendi (ö. 1021/1612)	2	1	3
169		Ebü'l-İhlâs eş-Şurunbulâlî (ö.1069/1659)	3		3

170		İmâm Hüseyin es-Semîfânî	3		3
171	<i>el-Fetâva 'l-adliyye</i>			3	3
172	<i>Şerhu 's-Sivâsî</i>		3		3
173		Mûsâzâde	1	1	2
174	<i>Şerhu 'l-Vikâye</i>	İbn Melek (ö. 797/1394-1395)	1	1	2
175	<i>Behiyyeyü 'l-fetâvâ</i>		1	1	2
176	<i>Bizânü 'l-fetâvâ</i>			2	2
177	<i>Mecmûatü 'l-Ankaravî</i>		2		2
178	<i>Beyânü 'r-rivâyât</i>		2		2
179	<i>Fetâvâ-yı Kâdî İmâm Fahreddîn</i>	Kâdî İmâm Fahreddîn	1	1	2
180	<i>el-Câmi 'u's-sağîr</i>	İmâm Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805)	1	1	2
181		Abdü'l-kâdir el-Müftî		2 (vr. 443/a)	2

182	<i>Fetâvâ-yı Sirâcüddîn el-Hanevî</i>	Şeyhülislâm Sirâcü'd-dîn	2		2
183	<i>Fetâvâ-yı Feyziyye</i>	Şeyhülislâm Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703)	2		2
184	<i>Hâşiyetü 'd-Durer ve 'l-ğurer</i>	Nûh b. Mustafa (ö. 1070/1659)	1	1	2
185	<i>Hâşiyetü 'd-Dür</i>	İbrahim el-Halebî (ö. 1190/1776)	1	1	2
186	<i>Mecme 'u 'l-bahreyn</i>	İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295)	2		2
187	<i>Mecmû 'atü Edirnevî</i>	Edirnevî Efendi	1	1	2
188		İbn Hâcib	2		2
189	<i>Kunyetü 'l-fetâvâ</i>			2	2
190	<i>Keşfü 'l-esrâr</i>	Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310)	1	1	2
191	<i>Kurrâzatü 'l-fikhiyye</i> (قراضة الفقهية)		2		2
192	<i>el-Akâidü 'n-Nesefiyye</i>	Ebü Hafs en-Nesefî (ö. 537/1142)	2		2
193	<i>Riyâzü 'l-Kâsimî</i>		1	1	2

194	<i>Mi 'râcü 'd-dirâye</i>	Kıvâmuddîn el-Kâkî (ö. 749/1384)	2		2
195	<i>Şerhu Letâîfî 'l-işârât</i>	Şeyh Bedreddîn Simâvî Mahmûd b. İsmâîl (ö. 823/1420)	2		2
196	<i>Şerhu 'l-Mebsût</i>		2		2
197	<i>Zâhirü 'r-rivâye</i>	İmâm Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805)	2		2
198	<i>Mecma 'u 'l-enhur (Dâmâd)</i>	Şeyhzâde Abdurrahman b. Muhammed (ö. 1078/1667)	1	1	2
199	<i>Melceu 'l-kudât</i>	el-Bağdâdî (ö. 1032/1623?)		2	2
200	<i>Levâzimü 'l-kudât</i>	Dahkî Efendî (ö. 1090/1680)		2	2
201		Şânîzâde	1	1	2
202	<i>Şerhu 's-siyeri 'l-kebîr</i>	Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090)	2		2
203	<i>es-Siyeru 'l-kebîr</i>	İmâm Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805)	2		2
204		Şemsüleimme el-Halvânî	2		2

		(ö. 452/1060)			
205	<i>Telkîhu 'l-ukûl fî furûki 'n-nukûl ve 'l-usûl</i>	Sadrü's-Şerîa' el-Evvel (el-Ekber) (ö. VII/XIII. asır)		2	2
206	<i>et-Tecrîd (fî 'l-fikh)</i>	el-Kudûrî (ö. 428/1037)		2	2
207	<i>Usûlü 'l-Bezdevî (Kenzü 'l-vusûl)</i>	Fahru'l-İslâm el-Bezdevî (ö. 482/1089)	1	1	2
208	<i>el-Vikâye</i>	Tacü's-şerîa' (ö. VIII/XIV. asır)		2	2
209	<i>el-Eşbâh</i>	Pîrî Ali Paşa	2		2
210	<i>Fevâid Şerh-i Mülteka 'l-ebhur</i>		2		2
211		Hüsâmezâde	2		2
212		İbn Ferîştâh	2		2
213	<i>Muhtârât</i>		2		2
214	<i>Fetâva 'n-nevâzil</i>		1	1	2
215		Sâhibü'l-Fetâvâ	1	1	2

Her iki cilt de göz önünde bulundurulduğunda yalnızca bir kez atıf yapılan kişiler ve eserler ise şöyle sıralanabilir.

Eserler: *Tefsîr-i Râzî, Tetimmetü'l-burhâniyye, Letâifü'l-işârât, Keşfü'l-usûl, Mecmû'atü Sâid (Sâid el-Kâdî en-Neysâbü'rî), el-Câmi'u'l-kebîr (eş-Şeybânî), el-Câmi'u'l-kebîr (es-Serahsî), Cevâhiru'l-fıkh, Bostânü'l-ârifîn, Câmi (el-Kerhî), Hülâsatü Ankaravî, Fetâvâ-yı Üskübî, el-Ecnâs ve'l-furûk (en-Nâtîfî), el-Emâlî (Kâdîhân), el-Fetâvâ (İbn Melek), Fevâid, el-Kâfî (en-Nesefî), el-Muhtasar (el-Kerhî), Mecâmî'u'l-hakâik, Mecmû'atü'l-müftî, Mecmû'atü'l-kübrâ (Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi), Siyer-i Râzî, el-Mustasfâ, Hâşiyetü Sadru's-Şerî'a, Şerhu'l-Kenz, Medârikü't-tenzîl, Mecmû'atü Vâlidî, Miftâhü's-Saâde, Şerhu Muhtasari'l-Ankaravî, Şerhu'l-Eşbâh (Bî'rizâde), Şerhu'l-câmi'l-kebîr, Şerhu'l-câmi'l-kebîr (Hasîrî), Telhîsü'l-fetâvâ, Tarîfetü'l-muhammediyye, el-Binâye, Fetâvâ ehli'l-asr, Fetâvâ'l-Husayrî, Fetâvâ emînü'd-devle, en-Nükâye's-sağîr (Kâdîhân), Hüsâmiyye (Hîsâmiyye), Şerhu'l-Ferâiz, Fetâvâ Hayruddin el-Gazzî, Tebyînü'l-Kenz, Kâtâniyye, Fetâvâ'l-Hucendî, et-Tahrîr, el-Mufasssal, Nisâbü'l-fukâhâ, Câmi'u'l-Mervezî.*

Şahıslar: Ebü'l-Mu'în en-Nesefî, Çelebizâde, Şemsüddin el-Vefâî, Şeyhülislâm İbn Kemâl, Mahmûd Efendi, Mehmed Efendi, Necmüddin en-Nesefî, el-Kerâbîsî (*Kitâbü'l-Furûk*), Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi, Şerîf Efendizâde, Şeyh Ahmed b. Zeyd b. Nüceym, Şeyhülislâm Es'ad b. Sa'dü'd-dîn, İbnü'l-Hüseyn el-Bağdâdî (*Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*), Süleyman el-Kâdî, İbn Ferîştâh, İbn Nüceym (Hâşiyetü'l-fusûleyn), Hüdâvî, Hamevî, İbn Melek, İbnü'z-Zâiyye, Müftî Hasan, Müftî Hüseyin, Ehlü't-tercîh Levânî Efendi, Şeyhülislâm el-Bağdâdî (*Mecme'u'l-fevâid*), Kürünbeşî, Matlûbu'l-fukâhâ Mustafa es-Sîrûzî, Sadrulislâm Ebü'l-Yüsr, en-Nefrevî, Alâaddin el-Mervezî, el-Hâmidî el-Hanefî.

Bu bölüme son olarak eklemek istediğimiz bir tablo daha var. Bu tabloda nukûllu fetva mecmûaları üzerine yapılan çalışmadan⁷⁰⁸ istifâde ederek bir mukâyeseyi aktarmak istiyoruz. Her ne kadar, çalışmada Fetvâhâne tarafından muteber kabul edilen dört fetva mecmûasının yalnızca "nikâh", "radâ" ve "talâk" bahislerine âit nakillerin sayısal tahlili yapılmış olsa da, *biz yine de*, bu noktadan hareketle bir mukâyese yapmayı sakıncalı görmedik. Buna göre Fetvâhâne-i Âlî tarafından muteber kabul

⁷⁰⁸ Arslan, s. 257-271.

edilen dört fetva mecmûasında ve *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in nukûllü derlemesinde en fazla atıf yapılan ilk on eser şöyledir.

Tablo 7: Fetvâhâne-i Âlî Tarafından Muteber Kabul Edilen Dört Fetva Mecmûasında ve <i>Fetâvâ-yı Abdürrahim</i>'in Nukûllü Derlemesinde En Fazla Atıf Yapılan İlk On Eser					
	<i>Fetâvâ-yı Ali Efendi</i>	<i>Fetâvâ-yı Feyziye</i>	<i>Behcetü'l-fetâvâ</i>	<i>Neîcetü'l-fetâvâ</i>	<i>Fetâvâ-yı Abdürrahim</i>
1	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Bahru'r-râik</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
2	<i>Dürer ve Gurer</i>	<i>el-Fetâva't-Tâtârhâniye</i>	<i>Minehu'l-Gaffâr</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>
3	<i>Bahru'r-râik</i>	<i>Dürer ve Gurer</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>Dürer ve Gurer</i>	<i>el-Eşbâh ve'n-nezâir</i>
4	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>Mülteka'l-ebhur</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Hülâsatü'l-Fetâvâ</i>	<i>Câmi'u'l-Fusûleyn</i>
5	<i>Hülâsatü'l-Fetâvâ</i>	<i>ed-Dürrü'l-muhtâr</i>	<i>Dürer ve Gurer</i>	<i>Mülteka'l-ebhur</i>	<i>Bahru'r-râik</i>
6	<i>Mülteka'l-ebhur</i>	<i>ed-Dürrü'l-müntekâ</i>	<i>Câmiu'r-rumûz</i>	<i>Bahru'r-râik</i>	<i>el-Hidâye</i>
7	<i>el-Hidâye</i>	<i>Câmiu'r-rumûz</i>	<i>Mülteka'l-ebhur</i>	<i>el-Fetâva't-Tâtârhâniye</i>	<i>Dürer ve Gurer</i>
8	<i>el-Bidâye</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>el-Muhîtu'l-Burhânî</i>	<i>el-Hidâye</i>	<i>el-Fetâva't-Tâtârhâniye</i>
9	<i>el-Fetâva't-Tâtârhâniye</i>	<i>Bahru'r-râik</i>	<i>Câmi'u'l-Fusûleyn</i>	<i>Câmiu'r-rumûz</i>	<i>Kunyetü'l-Münye</i>
10	<i>Zahîratü'l-burhâniyye</i>	<i>Tenvîru'l-ebşâr</i>	<i>el-Fetâva't-Tâtârhâniye</i>	<i>Fetâva'l-Ankaravî</i>	<i>Hülâsatü'l-Fetâvâ</i>

Tabloda da net bir şekilde görüldüğü üzere, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in nakillerini hazırlayan Gedûsî, Osmanlı literatüründe muteber olan nukûllü fetva mecmûalarında atıf yapılan kaynaklardan farklı bir müracaat listesi oluşturmamıştır. Zann-ı gâlibimize göre, söz konusu nakilli çalışmayı Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi, bizzat hazırlamış olsa idi de, şu an ulaştığımızdan farklı bir tablo ile karşılaşacağımızı düşünmemekteyiz.

II. FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM'İN SİSTEMATİĞİ

Klasik fıkıh eserlerinde olduğu gibi, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de de, sırasıyla ibâdât, ukûbât, muâmelât bahislerine dair suâller ve cevapları sıralanmıştır.

Derlemede, ibâdet konularıyla ilgili *Tahâre, Salât, Zekât, Savm ve Hac* bahisleri bulunup, bu konular eserin birinci cildinin ilk 26 sayfasında yer almaktadır. İbâdâta dair toplam 274 fetva bulunmaktadır ki bu derlemenin tamamındaki fetva sayısı göz önünde bulundurulduğunda % 2,4 gibi cüzî bir orana tekâbül eder. Ancak bu bir nâkîsa olarak değerlendirilmemelidir. Zira fetva mecmualarının, mahiyet itibarıyla fıkıh kitaplarından farklı olarak, çoğunlukla güncel meseleleri ihtivâ ettiği hatırlanırsa, bu durum söz konusu eserin ortaya konduğu dönemde fetvaya medâr olan meselelerin muâmelât ve ukûbât bahislerinde yoğunlaştığının delâleti olarak değerlendirilecektir.

Ancak *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de ibâdet bahislerinden sonra, klasik fıkıh eserlerinde ve fetvâhâne tarafından muteber görülen dört fetva mecmûasında⁷⁰⁹ olduğu gibi, nikâh ya da buyû' bâbları yer almaz. Aşağıdaki yer alan tabloda görüleceği gibi vergi ve arazi hukuku ile ilgili olan oşûr, müzâra'a ve müsâkât bahisleri, nikâha ve buyû'a öncelenir. Ardından münâkehât ve müfârakât konuları sıralanırken, eserde konu olarak en fazla fetvanın yer aldığı vakıf bahsi ile birinci cilt sona erdirilir. İkinci ciltte ise sırası ile malî muâmelât, muhâsemât ve terikât bahislerine dair tevcih edilen suâller yanıtlanır.

Yukarıda da belirtildiği gibi en fazla fetva vakıf bahsinde yer almaktadır. Fetva yoğunluğu olarak vakıf konusunu sırasıyla nikâh, buyû', talâk ve ferâiz bahisleri izler.

⁷⁰⁹ Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'si, Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) *Fetâvâ-yı Feyziyye*'si, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) *Behcetü'l-fetâvâ*'sı ve Fetvâ Emîni Seyyid Ahmed Efendi'nin (ö. 1215/1800) *Netîcetü'l-fetâvâ*'sıdır.

Eserde yer alan kitâb isimleri, tertibi ve ihtivâ ettiği fetva sayısı olarak Tablo 8 ve 9’da yer almaktadır.

Tablo 8: Birinci Cildin Konu Tertibi ve Konuların Fetva Sayıları		
	KİTÂBIN/BÂBIN ADI	FETVA SAYISI
1	Kitâbü’t-Tahâre	25
2	Kitâbü’s-Salât	182
3	Kitâbü’z-Zekât	45
4	Kitâbü’s-Savm	8
5	Kitâbü’l-Hac	14
6	Babu’l-A‘şâr	320
7	Kitâbü’s-Siyer	235
8	Babu mâ yete‘allaku bi-tecdîdi’l-îmân ve’n-nikâh	214
9	Kitâbü’l-Hudûd ve’t-Ta‘zîr fi’z-Zinâ	388
10	Kitâbü’s-Serika ve Kat‘u’t-Tarîk	36
11	Kitâbü’l-Kerâhiyye ve’l-İstihsân	71
12	Kitâbü’l-Müzâra‘a ve’l-Müsâkât	84
13	Kitâbü’l-Mahcûr ve’l-Me’zûn	36
14	Kitâbü’l-İkrâh	34
15	Kitâbü’n-Nikâh	768
16	Kitâbü’t-Talâk	506
17	Bâbü’l-idde	43
18	Bâbü’n-nafakât ve fî nafakati’l-usûl	122
19	Bâbü’l-hidâne	141
20	Kitâbü’l-‘Itâk	227

21	Kitâbü'l-Eymân	79
22	Kitâbü'l-Cinâyât	123
23	Kitâbü'd-Diyât	473
24	Kitâbü'ş-Şerike	132
25	Kitâbü'l-Vakf	1533

Tablo 9: İkinci Cildin Konu Tertibi ve Konuların Fetva Sayıları

	KİTABIN/BABIN ADI	FETVA SAYISI
1	Fi'ş-Şehâdât	77
2	Kitâbü'l-Buyû'	734
3	Kitâbü'ş-Şuf'a	60
4	Kitâbü'l-İcâre	347
5	Kitâbü'l-Mudârabe	85
6	Kitâbü'l-Âriye	46
7	Kitâbü'l-Vedî'a	144
8	Kitâbü'l-Gasb ze'z-Zamân	341
9	Kitâbü'r-Rehn	259
10	Kitâbü'l-İkrâr	226
11	Kitâbü'l-Hibe	315
12	Kitâbü'l-Kefâlet	209
13	Kitâbü'l-Vekâle	306
14	Kitâbü'd-De'âvâ	312
15	Kitâbü'ş-Şehâdât	138
16	Kitâbü'l-Kadâ	146

17	Kitâbü's-Sulh	256
18	Kitâbü'l-Vesâyâ	298
19	Kitâbü'l-Kismet	72
20	Kitâbü'l-Ferâyiz	611
21	Kitâbü'd-Diyât	216

III. FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM'İN NÜSHALARI

Fetâvâ-yı Abdürrahim'nin, Türkiye kütüphanelerinde hem matbu ve hem de yazma nüshaları mevcuttur.

Matbu nüsha, İstanbul'da (Dârü'-t-Tıbâati'l-Ma'mûreti's-Sultâniyye) 1243/1827 tarihine iki cilt olarak basılmıştır. Latinizede esas aldığımız bu nüshada 11.120 fetva bulunmaktadır. Bu eserde fetvaların nakillerine yer verilmez, fakat ilk cildin 95. sayfasına kadar olan kısımda sayfa kenarlarında bazı notlar ve nakiller bulunmaktadır.

Fetâvâ-yı Abdürrahim'nin yazma nüshaları da şöyle tavsîf edebiliriz.

Beyazıt, nr. 2764, 437 vr.

- Yazmanın ilk varlığında, yalnızca 'kitâb' isimlerinin yer aldığı muhtasar, tek sayfalık (varakın b bölümü) içindekiler yer almaktadır. Sonraki beş varakta ise altı satır ve dört sütundan oluşan ayrıntılı bir içindekiler tablosu yer almaktadır. Fakat içindekiler bölümü 'Kitâbü'l-Buyû" ile başlar. Buna göre söz konusu yazma, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in matbu nüshasının yalnızca ikinci cildinde yer alan fetvaları ihtiva etmektedir.

- Yazmada varak numaraları, varığın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir. Fetvalar '2' numaralı varak ile başlamaktadır.

- Kitâb, bâb ve fasıl başlıklarının yazımında kimi yerlerde satır başı düzenine dikkat edilmiş, kimi yerlerde de başlıkların altı ve üstü kırmızı kalemle çizilerek, başlıklar belirgin kılınmıştır.

- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır.

- Her fetva için ayrı bir satır kullanılmamış, fetvanın ilk kelimesinin üstü kırmızı kalemle çizilerek, fetvanın başlangıcı belirginleştirilmiştir.
- Varakların kenarlarında fetvaların nakilleri kaydedilmiş ve nakillerde zikredilen eser ve müelliflerin isimlerinin üzeri kırmızı kalemle çizilmiştir. Bu nakiller kimi varaklarda yoğun kimilerinde de seyrek bir şekilde yer alırken, kimi varaklarda ise hiçbir nakile yer verilmemiştir.
- Yazma ile ilgili her hangi bir kişi ya da tarih kaydına tesâdüf edilmemiştir.

İstanbul Müftülüğü Ktp., Yazma-Fıkıh kısmı, nr. 76, 251 vr.⁷¹⁰

- Yazmanın ilk varaklarında, buraya kadar aktardığımız diğer yazmalarda olduğu gibi, ayrıntılı bir içindekiler tablosu yer alır.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır.
- İnce ve uzun sütunlar halinde yazılmış olan varakların hemen hemen her birinde kenar notları (hâmiş) mevcut olup son sayfalara doğru bu notlar yoğunlaşmaktadır.

İstanbul Müftülüğü Ktp, Yazma-Fıkıh kısmı, nr. 167/a ve 167/b, 248 vr. ve 249 vr.⁷¹¹

- Yazmanın ilk varaklarında, ayrıntılı bir içindekiler tablosu yer alır.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları kırmızı olarak yazılmış ve 'el-cevâb' ifadelerinin üzeri de kırmızı kalemle çizilmiştir.
- Varakların hemen hemen her birinde kenar notları (hâmiş) mevcuttur.

Âtîf Efendi, nr. 1137, VIII+481 vr.

- Yazmanın ilk yedi varağında sekiz satır ve dört sütundan oluşan ayrıntılı bir içindekiler tablosu yer almaktadır.

⁷¹⁰ Mahmud b. Mustafa Çelebi. -- [y.y.] : Yazma, 1151. VIII, 250 vr. ve 251-516 vr.

⁷¹¹ Yazma, 1274. 248 vr. ve 249-467 vr.

- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir. Fetvalar '2' numaralı varak ile başlamaktadır.
- Kitâb, bâb ve fasıl başlıklarının ve fetvaların yazımında satır başı düzenine dikkat edilmiştir.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır. Fetva metinlerinde ve cevaplarında, belirginleştirme unsuru olarak, çizgi kullanılmamıştır.
- Her suâlin başına kırmızı kalemle 'mes'ele' ifadesi eklenmiştir.
- Varakların kenarlarında fetvaların nakilleri kaydedilmiş ve nakillerde zikredilen eser ve müelliflerin isimlerinin üzeri kırmızı kalemle çizilmiştir. Bu nakiller kimi varaklarda yoğun kimilerinde de seyrek bir şekilde yer alırken, kimi varaklarda ise hiçbir nakile yer verilmemiştir.
- Yazma ile ilgili her hangi bir kişi ya da tarih kaydına tesâdüf edilmemiştir.

Hacı Selim Ağa, nr. 440, 563 vr.

- Yazmanın ilk on bir varağında on bir satır ve dört sütundan oluşan ayrıntılı bir içindekiler tablosu yer almaktadır.
- Yazmada varaklar numaralandırılmamıştır.
- Kitâb, bâb ve fasıl başlıklarının yazımında satır başı düzenine dikkat edilmiştir.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları kırmızı olarak yazılmış, 'el-cevâb' ifadelerinin üzerleri de kırmızı kalemle çizilerek belirginleştirilmiştir.
- Varakların kenarlarında herhangi bir izâh yer almamaktadır.
- Yazma ile ilgili Derviş Ruhani ismine ve 1158 tarihine tesâdüf edilmiştir.

İzmir, nr. 262, 533 vr.

- Yazmanın ilk yedi varağında dokuz satır ve dört sütundan müteşekkil bir içindekiler tablosu yer almaktadır.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir. Fetvalar '2' numaralı varak ile başlamaktadır.
- Kitâb, bâb ve fasıl başlıklarının yazımında satır başı düzenine dikkat edilmiştir.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır.

- Her fetva için ayrı bir satır kullanılmış, fetvanın ilk kelimesinin üstü kırmızı kalemle çizilerek belirginleştirilmiştir.
- 12 numaralı varaktan itibaren varakların kenarlarında fetvaların nakilleri kaydedilmiş ancak ilerleyen varaklarda bu nakiller azalarak kaldırılmıştır.
- Yazma ile ilgili her hangi bir kişi ya da tarih kaydına tesâdüf edilmemiştir.

Kılıç Ali Paşa, nr. 490, 442 vr.

- Yazmanın ilk varağında, yalnızca 'kitâb' isimlerinin yer aldığı muhtasar, tek sayfalık bir içindekiler tablosu yer almaktadır. Sonraki beş varakta ise sekiz satır ve beş sütundan oluşan ayrıntılı bir içindekiler tablosu yer almaktadır. Peşi sıra gelen sekiz varakta da yine, aynı içindekiler tablosu yer alır.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiş ve bu numaralar kırmızı ile yazılmıştır. Fetvalar '2' numaralı varak ile başlamaktadır.
- Kitâb, bâb ve fasıl başlıklarının yazımında satır başı düzenine dikkat edilmiştir.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır. Fetva metinlerinde ve cevaplarında, belirginleştirme unsuru olarak, çizgi kullanılmamıştır.
- Varakların kenarlarında fetvaların nakilleri kaydedilmiş ve nakillerde zikredilen eser ve müelliflerin isimlerinin üzerine kırmızı kalemle çizilmiştir. Ancak ilerleyen varaklarda bu nakiller azalarak kaldırılmıştır.
- 35 numaralı varaka kadar her fetva için satır başı yapılmışken bundan sonra eserin sonuna kadar, fetvalar ve cevapları, birbirlerinin devamı niteliğinde peş peşe yazılmıştır.
- Yazma ile ilgili Mehmed Sadık b. Ali ismine ve 1237 tarihine tesâdüf edilmiştir.

M. Hilmi-F. Hilmi, nr. 57, 419 vr.

- Yazmanın ilk sekiz varağında tablodan ârî olarak yazılmış içindekiler bölümü yer almaktadır.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir. Fetvalar '1' numaralı varak ile başlamaktadır.

- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır. Fetva metinlerinde ve cevaplarında, belirginleştirme unsuru olarak, çizgi kullanılmamıştır.
- Varakların kenarlarında fetvaların nakilleri kaydedilmiş ve nakillerde zikredilen eser ve müelliflerin isimlerinin üzerine kırmızı kalemle çizilmiştir. Bu nakiller kimi varaklarda yoğun kimilerinde de seyrek bir şekilde yer alırken, kimi varaklarda ise hiçbir nakile yer verilmemiştir.
- Yazma ile ilgili her hangi bir kişi ya da tarih kaydına tesâdüf edilmemiştir.

Mehmed Asım Bey, nr. 122, 441 vr.

- Yazmanın ilk dokuz varağında tablodan ârî olarak yazılmış düzensiz bir içindikiler bölümü yer almaktadır.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir. Fetvalar '2' numaralı varak ile başlamaktadır.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları kırmızı olarak yazılmış, 'el-cevâb' ifadelerinin üzerleri de kırmızı kalemle çizilerek belirginleştirilmiştir.
- Varakların kenarlarında herhangi bir izâh yer almamaktadır.
- Yazma ile ilgili Hüseyin Rüşdi ismine ve 1162 tarihine tesâdüf edilmiştir.

Mihrişah Sultan, nr. 136, 502 vr.

- Yazmanın ilk on dokuz varağında dokuz satır ve üç sütundan müteşekkil bir içindikiler tablosu yer almaktadır.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir. Fetvalar '2' numaralı varak ile başlamaktadır.
- Kitâb, bâb ve fasıl başlıklarının yazımında satır başı düzenine dikkat edilmemiş, başlıkların bir kısmı için ayrı satır kullanılmamıştır.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır.
- Yalnızca 26 ilâ 28 numaralı varaklarda sayfa kenarlarına izâhlar eklenmiştir.
- Yazma ile ilgili 1157 tarih kaydına tesâdüf edilmiştir.

Serez, nr. 1146, 571 vr.

- Yazmanın ilk altı varağında tablodan ârî olarak yazılmış düzensiz bir içindekiler bölümü yer almaktadır.
- Yazmada varak numaraları, varağın 'a' ve 'b' bölümlerinse, sağ ve sol üst köşeye gelecek şekilde iki aynı numara olarak kaydedilmiştir.
- Kitâb, bâb ve fasıl başlıklarının yazımında satır başı düzenine dikkat edilmiştir.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır.
- Kimilerinde yoğun kimilerinde de seyrek olarak varakların kenarlarında fetvaların nakilleri kaydedilmiş ve nakillerde zikredilen eser ve müelliflerin isimlerinin üzerine kırmızı kalemle çizilmiştir.
- Yazma ile ilgili her hangi bir tarih kaydına tesâdüf edilmemiştir.

Yozgat, nr. 315, 711 vr.

- Yazmanın ilk dokuz varağında düzensiz bir şekilde yazılan içindekiler bölümü yer almaktadır.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir. Fetvalar '2' numaralı varak ile başlamaktadır.
- Kitâb, bâb ve fasıl başlıklarının ve fetvaların yazımında satır başı düzenine dikkat edilmemiş, yazmanın tamamında fetvalar ve cevapları, birbirlerinin devamı niteliğinde peş peşe yazılmıştır.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır. Fetva metinlerinde ve cevaplarında, belirginleştirme unsuru olarak, çizgi kullanılmamıştır.
- Varakların kenarlarına herhangi bir izâh eklenmemiştir.
- Yazma ile ilgili Abdurrahman el-Kırîmî ismine ve 1193 tarihine tesâdüf edilmiştir.

Yozgat, nr. 327, 395 vr.

- Yazmanın ilk yedi varağında beş satır ve dört sütundan oluşan ayrıntılı bir içindekiler tablosu yer almaktadır. Fakat içindekiler bölümü 'Kitâbü'l-Buyû' ile başlar. Buna göre söz konusu yazma, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in matbu nüshasının yalnızca ikinci cildinde yer alan fetvaları ihtiva etmektedir.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir. Fetvalar '4' numaralı varak ile başlamaktadır.

- Kitâb, bâb ve fasıl başlıklarının yazımında satır başı düzenine dikkat edilmiştir.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır. Fetva metinlerinde ve cevaplarında, belirginleştirme unsuru olarak, çizgi kullanılmamıştır.
- Varakların kenarlarında fetvaların nakilleri kaydedilmiş ve nakillerde zikredilen eser ve müelliflerin isimlerinin üzerine kırmızı kalemle çizilmiştir. Bu nakiller kimi varaklarda yoğun kimilerinde de seyrek bir şekilde yer alırken, kimi varaklarda ise hiçbir nakile yer verilmemiştir.
- Yazma ile ilgili 1169 tarihine tesâdüf edilmiştir.

İstanbul Üni., Nâdir Eserler Kütüphanesi, nr. 6222, 523 vr.

- Kuddusizâde Abdullah tarafından kaleme alınan bu yazma, diğer yazmalardan farklı olarak '*Ravzatü'l-mesâil Fetâvâ-yı Abdürrahim*' şeklinde isimlendirilmiştir.
- Yazma, 'Kitâbü't-Tahâret' ile başlayan ve dört sütun ve dokuz satırdan müteşekkil ayrıntılı bir içindekiler tablosu ile başlamakta ve bu tablo on bir varak boyunca devam etmektedir. İçindekiler tablosunun bulunduğu son varakının b bölümünde ise 'Cemâziye'l-evvel-1239 (?)' tarihi yer almaktadır.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir. Fetvalar '2' numaralı varak ile başlamaktadır.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb', 'cevâbun âhar', 'nev'un âhar' ve 'bu sûrette' ifadeleri kırmızı olarak yazılmıştır.
- Her fetva için satır başı kullanılmış ve sorunun ilk kelimesinin üzerine kırmızı kalemle çizilerek belirginleştirilmiştir.
- Kitâb, bâb ve fasıl başlıklarının yazımında satır başı düzenine dikkat edilmiş ve her başlık metnin gövdesinde ortalanarak yazılmıştır.
- Varakların kenarlarına, fetvaların nakilleri eklenmiş ve her naklin başındaki ilk kelimenin üzeri yine kırmızı kalemle çizilerek belirginleştirilmiştir. Nakillerde zikredilen eser ve müellif isimleri de yine üzerleri kırmızı ile çizilerek vurgulanmıştır. Nakiller kimi varaklarda yoğun, kimi varaklarda seyrek bir şekilde bulunmakta fakat bazı varaklarda ise hiçbir nakle yer verilmemektedir. Naklin yer almadığı varaklar ise eseri, yüzdalik dilime vurduğumuzda, en büyük paya sahip dilim olarak karşımıza çıkar.

IV. FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Feyzü'l-kerîm fî nukûli Fetâvâ Abdîrrahim: Fetva emîni Mehmed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî'nin (Gedizli)⁷¹² (ö. 1253/1837) *Fetâvâ-yı Abdîrrahim*'deki fetvaların nakillerini derlediği eseridir. Yalnızca yazma nüshaları⁷¹³ mevcut olan bu eser hakkında kısaca şu bilgileri aktarabiliriz.

Hasan Hüsnü Paşa, nr. 498, 294 vr.

- Yazmanın ilk beş varakında, on satır ve altı sütundan müteşekkil bir içindikiler tablosu yer almaktadır.
- Yazmada varak numaraları, varağın yalnızca 'b' bölümünde, sol üst köşeye gelecek şekilde tek numara olarak kaydedilmiştir.
- Kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile fetva ve nakillerin yazımında satır başı düzenine dikkat edilmiştir.
- Yazmada kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile 'el-cevâb' ifadeleri pembe olarak yazılmıştır.
- Fetvaların orijinallerinin de yer aldığı yazmada nakillerde yer alan eser ya da müellif isimlerinin üstü pembe kalemle çizilmiştir. Fakat vr. 110/a'da yer alan ilk fetvadadan sonra nakillerde yer alan çizgiler eserin sonuna kadar görülmemiştir.
- Yazma vr. 294/b'de nihâyete eriyor ve müellif 'kitâbü'l-buyû" diyerek eseri sonlandırıyor.

İstanbul Müftülüğü Ktp.; Nr. 142-143, c. I-II, 455+469 vr.

- Fetvaların orijinallerinin de yer aldığı yazmada nakillerde, fetvalara kaynaklık eden ifadeler Arapça olarak aktarılır ve referans gösterilen eser ya da müellif isimlerinin üstü kırmızı kalemle çizilmiştir.

⁷¹² Gedûsî'nin hayatı ve ilmi çalışmaları için bkz. Abdullah, Ceyhan, "Osmanlı Devri Müderris, Kadı ve Fetva Eminlerinden Gedizli Hafız Mehmed Efendi", *Diyanet İlmî Dergi*, 1993, c. 29, sy. 3.

⁷¹³ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2006; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 498, 294 vr.; D.İ.B. Ktp., Yz. D. nr. 3829 ve 3878; İstanbul Müftülüğü Ktp.; Nr. 142-143, c. I-II, 455+469 vr., 3 Safer 1238/20.10.1822, mukabelesi 21 Receb 1238'de [3.4.1823] tamamlanmıştır.

- Ansiklopedi maddesinde Cengiz Kallek, bu eserde fetvaların orijinallerinin kaydedilmediğini ifade etmiş⁷¹⁴ olsa da istifade ettiğimiz iki yazma nüshada fetvaların da yer aldığı görülmüştür.

Fetâvâ-yı Abdürrahim ma'a'n-nukûl: Malatyalı Hocaşâde Seyyid Mehmed Rasim Efendi'nin (ö. 1316/1898) Abdürrahim Efendi'nin *Fetâvâ*'sının nukûlünü derlediği eseridir. Yazma nüshası İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, Yazma-Fıkıh kısmı, nr. 136'da kayıtlı olan eser, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in iki cilt olarak basılan nüshasının yalnızca ilk cildinde yer alan fetvaların ve bu fetvaların nukûllerinin yer aldığı eserdir. Eserin tertibi; fetvanın orijinal metninin, akabinde muhtelif fıkıh eserlerinde yer alan ve ilgili fetvaya delil teşkil edecek bölümün ve iktibasın yapıldığı eserin zikredilmesi şeklindedir. Nukûllerde zikredilen kaynak eserler için kısaltma ya da remiz kullanılmamış, her fetva için eserin meşhûr olan ismi tek tek yazılmıştır. Eserin her sayfasında sayfa numaraları mevcut olup sayfa sayısı 939'a vâsıl olmaktadır.

Tayyip Okiç, Abdürrahim Efendi'nin fetvalarının nakillerini yapanlar arasında Kâtip Mustafa Saîd Efendi (ö. 1279/1862)'nin de olduğunu belirterek, iki cilt halindeki yazma nüshalarını bizzat kendisinin inceleme fırsatı bulduğunu ve Mustafa Saîd Efendi'nin fetvaların kaynaklarını araştırıp toplama yolunda çok büyük emek harcadığını ifade etmektedir.⁷¹⁵ Ancak biz bu çalışmaya henüz ulaşamadığımız için bir değerlendirme yapamayacağız.

Hülâsatü'l-ecvibe: Fetva emîni Çeşmîzâde Mehmed Hâlis'in (ö. 1297/1879) *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de bulunan fetvaların özet halinde neşrettiği eseridir. İki farklı baskısı⁷¹⁶ bulunan bu eserde *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziye* ve *Fetâvâ-yı İbn Nüceym*'de yer alan fetvaların özetleri yer alır. Mezkûr eserin ikinci baskısı olan nüshada⁷¹⁷, iki cilt bir arada bulunmaktadır. Birinci cildin yer verildiği sayfalarda (toplamda 144 sayfa) beş satır ve beş sütundan oluşan tablolar yer almaktadır. Tablonun her bir kutusunda fetvalar

⁷¹⁴ Cengiz, Kallek, "Fetâvâ-yı Abdürrahim", *DİA*, XII, 437.

⁷¹⁵ M. Tayyip, Okiç, "Antepli Fakih Mustafa Said Efendi", *İslam Düşüncesi Dergisi*, I, 5. Sayı, İstanbul 1388/1968, 299-308.

⁷¹⁶ İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1289. 3, 264 s.; İstanbul: Ruşen Matbaası; Uhuvvet Matbaası, 1325/1909. 1c.'de 1-2 c. (144, 235 s.) ; 34 cm.

⁷¹⁷ İstanbul: Ruşen Matbaası; Uhuvvet Matbaası, 1325/1909. 1c.'de 1-2 c. (144, 235 s.) ; 34 cm.

kaydedilmiştir. Tekrardan kaçınmak için birbirine yakın nitelikteki fetvalar ya da lafız değişiklikleri sebebiyle farklı olan fetvalar, bu hususlara kısa telmihler yapılarak, aynı kutu içerisinde zikredilmiştir. Her sayfada satırların kenarlarında fetvaların ilgili olduğu konu başlıkları eklenmiştir. Eserde ikinci cilde ayrılan yer 88 sayfadan müteşekkil olup, sayfa tertibi, her sayfadaki satır ve sütun sayılarının değişiklik arz etmesi sebebiyle, ilk cildin yer aldığı bölüme nazaran daha düzensiz bir görüntüye sahiptir. *Kitâbü'l-buyû'* ile başlayan bu bölümün son kısmında (s. 229-233) buyû' konusu ile ilgili birkaç meseleye dair resim, tablo, misal ve izahlar yer alır. Eserin son sayfaları da (s. 234-235) çalışmanın özetini ihtiva eder.

Çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz üzere, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, maalesef, akademik ilgiye mazhâr olamamış bir fetva mecmuasıdır. Bu nedenle modern dönemde, bu eserin merkeze alınarak hazırlandığı 'müstakil' bir çalışmaya tesâdüf edemedik. Ancak burada İngilizce literatürde yer alan bir makaleden kısaca bahsetmek istiyoruz.

İngiltere'de 1996 yılında Muhammed Khalid Masud, Brinkley Messick ve David S. Powers editörlüğünde "Islamic Legal Interpretation - Muftis and Their Fatwas" isimli bir çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışmanın on birinci bölümü⁷¹⁸, 'Osmanlı Şeyhülslâm'ı Abdürrahim'in On Bir Fetvası' başlığı ile Colin Imber tarafından kaleme alınmıştır. Makalede ilk olarak şeyhülslâmların fetvalarının derlendiği fetva mecmualarının Osmanlı hukuk literatüründeki konumu, fetva mecmualarının tertibi, fetvalarda yer alan temel konular, fetvaların yazılma ve cevaplanma süreci, Şeyhülslâm Ebussuûd Efendi'nin fetvalarının özellikleri hakkında genel bir malumât aktarılmaktadır. Bu girizgâhtan sonra ise Abdürrahim Efendi'nin yalnızca ümm-i veledin hukukî statüsüne işaret eden on bir fetvasına atıf yapılarak, ümm-i veledin hür-köle olma durumları değerlendirilmektedir.

⁷¹⁸ Colin, Imber, "Islamic Legal Interpretation - Muftis and Their Fatwas", ed. Muhammed Khalid Masud, Brinkley Messick ve David S. Powers, England, 1996, s. 141-151.

İKİNCİ BÖLÜM

FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM İŞİĞİNDA ARAZİ HUKUKU

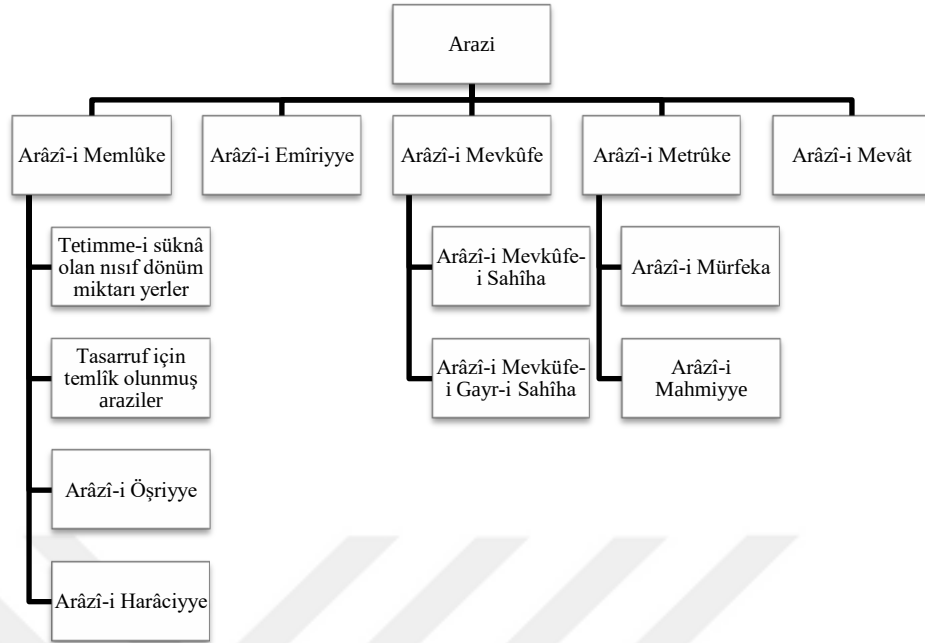
Tezimizin, tahlîl ve değerlendirmelere yer vereceğimiz bu bölümünü, evveleminde Menteşizâde Abdürrahim Efendi'nin vergiye dair fetvaları ile tahdîd ettik. Ancak vergi meselelerinin, Osmanlı döneminde cârî olan arazi tanzimatından bağımsız bir şekilde düşünülmesi mümkün değildir. Zira tarım ve ziraate endeksli bir iktisadi hayatın en önemli gelir kaynağı tarım topraklarından elde edilen vergilerdi. Dolayısıyla arazi ve vergi bahislerini birbirlerinin mütemmimi olarak görmemiz zaruridir. İşte biz de bu duruma binâen, arazi bahsini vergi bahsine önceledik ve *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer alan vergilere geçmeden evvel yine Abdürrahim Efendi'nin fetvalarından hareketle XVIII. yüzyılda Osmanlı toprak düzenini ele almayı uygun gördük.

Osmanlı toprak nizamı hakkında malûmât edinmek isteyen bir kişinin müracaat edeceği ilk kaynak, şüphesiz Arazi Kanunnâmesi olacaktır. Arazi Kanunnâmesi (Kanunnâme-i Arâzî) 23 Şevval 1274 (6 Haziran 1858)⁷¹⁹ tarihinde yürürlüğe giren, Tanzimat dönemi kanunlaştırma faaliyetlerinin ilk örneklerindendir.⁷²⁰ 132 maddeden müteşekkil olan kanunnâme, 3 bâb ve bir hâtîme şeklinde düzenlenmiştir.

Kanunnâmenin ilk maddesi Osmanlı düzenindeki arazi taksimâtını ifade etmektedir. Buna göre “*Memâlik-i Devlet-i Âliyyede olan arâzî*” (AK. Md. 1) beş kısma ayrılır. Kanunnâmeye göre bu beş kısım ve alt dalları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

⁷¹⁹ Mehmet Âkif Aydın, *Düstûr*'da Arazi Kanunnâmesi'nin tarihinin 7 Ramazan 1274 olarak kaydedildiğini aktarır. Ancak ona göre bu tarih, kanunu hazırlayan komisyonun tasarısı Meclis-i Tanzîmat'a takdîm ettiği zamanı ifade etmektedir. Buna göre tasarı 5 Şevval 1274 tarihli bir mazbata ile sadârete, sadâretten de 22 Şevval 1274 tarihli bir arz tezkiresi ile padişaha arzedilmiş ve 23 Şevval 1274'te yürürlüğe sokulmuştur. M. Âkif, Aydın, “Arazi Kanunnâmesi”, *DİA*, III, 347.

⁷²⁰ Aslında toprak nizamına dair Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, “*el-Ahkâmü 'l-mer'îyye fi'l-arâzî 'l-emîriyye*” isimli bir metin kaleme almıştır. Bu metin 23 Rebülevvel 1265 (16 Şubat 1849) tarihinde de, yani yukarıda zikrettiğimiz Kanunnâme-i Arâzî'den önce yayınlanmıştır. Ancak söz konusu çalışma beklentileri karşılayamamış ve kanun formunda hazırlanacak olan yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. İşte Arazi Kanunnâmesi, bu talebi karşılamak üzere ortaya konmuştur. Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in metni için bkz. Serkiz, I, 130-160.

Tablo 10: 1858 Tarihli Arazi Kanunnâmesi'ne Göre Arazi Taksimi

Tabloda da yer aldığı şekliyle, araziler *memlûke*, *emîriyye*, *mevkûfe*, *metrûke* ve *mevât* olmak üzere beş kısımda değerlendirilir. Arâzî-i memlûke muhtevasına göre kendi içinde dört çeşide, arâzî-i mevkûfe de sahîh ve gayr-i sahîh olarak iki çeşide ayrılır.

Fakat biz bu şablonu rehber edinerek *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de bir seyir izleyemeyiz. Zira bu yaklaşım bizi anakronik bir kurgudan başka bir yere ulaştırmayacaktır.⁷²¹ Ancak bu bağlamda bir hakikatin de altı çizilmelidir. Arazi Kanunnâmesi, hangi tarihte yürürlüğe girmiş olursa olsun, nevhûr bir arazi türü ortaya koymuş değildir. Her bir arazi nev'ine dair yeni düzenlemeler vaz' etmiş olabilir fakat tabloda yer alan öşür, harâc, mevkûf, metrûk, mevât araziler bırakınız Osmanlı dönemini, İslâm'ın bidâyetinden beri cârî olan bir düzenin yansımasıdır. Bu nedenle yalnızca tarihler göz önünde bulundurulduğunda Arazi Kanunnâmesi'ndeki arazi taksimini olduğu şekliyle Abdürrahim Efendi'nin fetvalarına taşımak sorunlu görülebilir. Biz de bu nedenle *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de bir şekilde yer bulan arazi

⁷²¹ Bu noktada Arazi Kanunnâmesi'nin 1858 tarihli, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin ise 1716 vefat tarihli olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

çeşitlerini sıraladık.⁷²² Karşımıza kanunnâmenin çizdiğinden çok da farklı bir tablo çıkmadı. Netice olarak biz de şöyle bir seyir izlemeye karar verdik. Arazi çeşitlerine dair tabloyu ve arazilerin tanımlarını kanunnâmedeki şekliye aktaracağız. Sonrasında ise o arazi nev'ıyla ilgili konulara, fetvalar çerçevesinde yer vereceğiz.

I. ARÂZÎ-İ MEMLÛKE

“Arâzî-i Memlûke” terkibi *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer almaz. Fakat başlıklarda yer vereceğimiz arazi çeşitleri arasında uyumu göz etmek adına, bu terkibi tercih ettik.

Arâzî-i memlûke için herhangi bir tarife yer vermeyeceğiz.⁷²³ Zira terkip, bir tarife ihtiyaç duymayacak derecede açıktır.

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de mülk arazilerle ilgili fetvalar geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Bu nedenle biz ilgili fetvalardan, yalnızca vergi meselelerini işleyenlerini tahlil edip diğer konuları ihtivâ edenleri ismen zikretmekle yetineceğiz.

Buna göre mülk araziler Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında aşağıda sıralanan konu ve meselelerde gündeme getirilmiştir.

Kişinin mülk arazisinde tuvalet ihtiyacı için kuyu kazması⁷²⁴ ve bu kuyunun su kuyusuna zarar vermesi⁷²⁵, mülk sahibinden izin almadan arazisine ölü defnedilmesi⁷²⁶, mülk incir bahçesi üzerine müsâkât sözleşmesi yapılması⁷²⁷, müsâkât üzere işletilen arazi için mülkiyet iddiasında bulunma⁷²⁸, mülk bahçelerde su hakkının (hakk-ı şûrb) satımı⁷²⁹ ve bu satım üzerine vârislerin yeni düzenlemeleri⁷³⁰, mülk bahçelerde sudan

⁷²² Abdürrahim Efendi'nin tüm fetvalarında zikredilen arazi çeşitleri şunlardır (hüküm ya da nev' ifade edip etmemesine bakılmaksızın): arâzî-i emîriyye, arz-ı mîrî, arz-ı memleket, arâzî-i öşriyye, arâzî-i harâciyye, arâzî-i tumârî, arâzî-i mevkûfe, arâzî-i hâssa, arâzî-i hâliye, arâzî-i mübâha, arâzî-i mürtefi'a, arâzî-i mu'attala.

⁷²³ 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi arâzî-i memlûke için her hangi bir tanıma yer vermez. Kanunnâmede arazi çeşitleri sıralandıktan sonra ikinci maddede mülk arazilerin dört çeşidi sıralanır ve tarif edilir. Arazi Kanunnâmesi, md. 1-2.

⁷²⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 3, Fetva No: 10; II, 567, Fetva No: 5115, 5119, 5120, 5121.

⁷²⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 3, Fetva No: 11.

⁷²⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 19, Fetva No: 195.

⁷²⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 137, Fetva No: 1554.

⁷²⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 137, Fetva No: 1555.

⁷²⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 32, Fetva No: 298.

⁷³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 138, Fetva No: 1561.

istifâde noktasında cereyân eden meseleler⁷³¹, kişinin mülkiyetinde ve tasarrufunda bulunan bağdaki köklerden komşu bağda fidan bitmesi durumunda bu fidanların mülkiyeti⁷³², kişinin babasının bağının boş bir bölümüne kiraz fidanları dikmesi üzerine fidanların mülkiyeti⁷³³, bir bahçe sahibinin bahçenin ekilmesi karşılığında bahçesinin yarısının verilmesi üzerine bir kişi ile anlaşması fakat bu kişilerin⁷³⁴ ya da ölüm halinde vârislerinin⁷³⁵ bu anlaşmaya uymayan işlemleri, mülk çiftliğın çeyiz olarak verilmesi⁷³⁶, başkasının bahçesinde ikâmet eden kişinin fâil-i meçhûl cinayete kurban gitmesi durumunda mülk sahibinin kasame ve diyet sorumluluğu⁷³⁷, bir bahçe hakkında iki kişinin mülkiyet iddia etmesi ve bu iddialarını delil (beyyine) ile desteklemeleri durumunda bahçenin mülkiyeti⁷³⁸, mülk arsalarda ve çiftliklerde var olan (oda, ev, kuyu vb.) yapıların özel olarak zikredilmeden satıma dâhil edilmesi⁷³⁹ ya da bu yapıların satılmaması⁷⁴⁰, mülk bahçenin evlilik⁷⁴¹, vakfetme⁷⁴², tekke inşa etme⁷⁴³ gibi muhtelif şartlarla satılması⁷⁴⁴, mülk bağların satımında beyân edilen ölçülerin doğru çıkmaması üzerine satım akdinin feshi⁷⁴⁵ ya da fazla olan kısmın geri alınması⁷⁴⁶, ortak olunan gayrimenkûllerde (müşâ) ortakların hisselerini, taksimâtta önce satması⁷⁴⁷, ortaklardan birinin kendi hissesini, ortağının/ortaklarının izni olmadan üçüncü bir kişiye satması⁷⁴⁸ ya da kiralaması⁷⁴⁹, kişinin babasının⁷⁵⁰ ya da bir başkasının⁷⁵¹ arsasını fuzûlen satması durumunda satım akdinin feshi, kişinin bahçe ve arsasını sattıktan sonra pişman olup⁷⁵²

⁷³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 139, Fetva No: 1571; I, 141, Fetva No: 1586, 1587, 1588; I, 143, Fetva No: 1602, 1605, 1606.

⁷³² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 143, Fetva No: 1607.

⁷³³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 144, Fetva No: 1610.

⁷³⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 144, Fetva No: 1613; I, 384, Fetva No: 4218.

⁷³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 144, Fetva No: 1612.

⁷³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 206, Fetva No: 2306.

⁷³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 340, Fetva No: 3736, 3737, 3738, 3740.

⁷³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 393, Fetva No: 4295; II, 47, Fetva No: 455, 457; II, 48, Fetva No: 461; II, 50, Fetva No: 473; II, 70, Fetva No: 652, 654; II, 76, Fetva No: 692; II, 256, Fetva No: 2277; II, 369, Fetva No: 3276.

⁷³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 5, Fetva No: 23; II, 13, Fetva No: 99, 100.

⁷⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 12, Fetva No: 91.

⁷⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 18, Fetva No: 156.

⁷⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 19, Fetva No: 166.

⁷⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 19, Fetva No: 166.

⁷⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 20, Fetva No: 179.

⁷⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 20, Fetva No: 180; II, 59, Fetva No: 554.

⁷⁴⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 20, Fetva No: 181.

⁷⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 24, Fetva No: 223.

⁷⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 24, Fetva No: 225; II, 26, Fetva No: 238.

⁷⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 117, Fetva No: 1048.

⁷⁵⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 25, Fetva No: 231.

⁷⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 25, Fetva No: 232. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 25, Fetva No: 234.

⁷⁵² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 26, Fetva No: 242; II, 29, Fetva No: 271.

ya da akitte tağrır olduğunu fark edip⁷⁵³ akdi feshetmesi, bağların fâsit bir akitle satılması fakat sonradan akdin feshedilmesi⁷⁵⁴, bir babanın bağını iki oğluna satması sonrasında vefat etmesi üzerine diğer vârislerin bu satımı, muâvaza iddiasıyla, kabul etmemeleri⁷⁵⁵, akıl zayıflığı olan (matûh) bir kişinin bağını değerinden düşük bir bedelle satması⁷⁵⁶, kişinin maraz-ı mevtinde bağ ve bahçelerini eşine⁷⁵⁷, damadına⁷⁵⁸ ya da üçüncü kişilere⁷⁵⁹, değerinden düşük bedellerle satması, küçük bir çocuğun velisinin izni olmadan bağını satması⁷⁶⁰, vasînin, vesâyeti altındaki çocuğun bağ ve bahçesi ile ilgili tasarrufları⁷⁶¹, arsanın satımı sonrasında satıma şahitlik eden kişilerin arsa üzerinde mülkiyet iddia ederek dava açmaları⁷⁶², kişinin, mâlik olarak sattığı arsa üzerinde fuzûlen işlem yaptığının ortaya çıkması⁷⁶³, kişinin mâliki olduğu düşüncesiyle sattığı arsanın umumî yolda bulunduğu ortaya çıkması üzerine satım akdinin âkibeti⁷⁶⁴, satım akdine konu olan bahçe ile ilgili ikâle durumu⁷⁶⁵, satılan bir arsa ve bağ için üçüncü kişilerin müstehak çıkması⁷⁶⁶, satım akdine konu olan bir arsanın vakfedilmiş olduğunun iddia ve ispat edilmesi⁷⁶⁷, satılan bir bağ ile ilgili şuf'a hakkının gündeme getirilmesi⁷⁶⁸, mülk arsa için sipariş edilen bina hakkında yaşanan anlaşmazlıklar⁷⁶⁹, kişinin başkasının mülkü olan bir arsayı haksız yere zabt etmesi karşılığında kendisinden ecr-i misl talep edilmesi⁷⁷⁰, mülk arsanın çeşitli sebeplerle birkaç yıl için ödünç verilmesi (âriyet)⁷⁷¹, mülk bahçeyi zorla zabt edip işleten kişinin tazmîn sorumluluğu⁷⁷², kişinin, bahçesine giren bir ineği çıkartırken telef olması durumunda

⁷⁵³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 28-29, Fetva No: 265.

⁷⁵⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 28, Fetva No: 264.

⁷⁵⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 33, Fetva No: 307.

⁷⁵⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 33, Fetva No: 313.

⁷⁵⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 34-35, Fetva No: 329.

⁷⁵⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 34, Fetva No: 325.

⁷⁵⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 34, Fetva No: 326.

⁷⁶⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 36, Fetva No: 342.

⁷⁶¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 38, Fetva No: 369; II, 39, Fetva No: 380; II, 480, Fetva No: 4286.

⁷⁶² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 45, Fetva No: 435, 436, 439.

⁷⁶³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 46, Fetva No: 444, 448, 450.

⁷⁶⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 64, Fetva No: 604.

⁷⁶⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 68, Fetva No: 630, 636; II, 69, Fetva No: 640, 642.

⁷⁶⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 72, Fetva No: 664; II, 73, Fetva No: 674; II, 75, Fetva No: 684; II, 308, Fetva No: 2788; II, 432, Fetva No: 3867.

⁷⁶⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 74, Fetva No: 677.

⁷⁶⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 91, Fetva No: 814, 816, 817, 819; II, 91-92, Fetva No: 820; II, 92-93, Fetva No: 828; II, 94, Fetva No: 839; II, 95, Fetva No: 849, 851.

⁷⁶⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 110, Fetva No: 976; II, 134, Fetva No: 1183; II, 351, Fetva No: 3141, 3142.

⁷⁷⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 120, Fetva No: 1066.

⁷⁷¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 151, Fetva No: 1343; II, 152, Fetva No: 1345, 1347.

⁷⁷² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 174, Fetva No: 1550, 1551, 1552.

tazmîn sorumluluğu⁷⁷³, mülk arsasına fuzûlen ağaç dikilen kişinin⁷⁷⁴ ya da vârislerinin⁷⁷⁵ bu ağaçları sökmesi, mülk bahçede üçüncü kişilerin fuzûlen tasarrufları neticesinde bahçenin zarar görmesi ve bu zararın tazmîni⁷⁷⁶, mülk bahçelerin çeşitli muâmelelerde rehin olarak verilmesi⁷⁷⁷, mülk bağ ve bahçelerin bey‘-i kat‘î, bey‘-i vefâ, bey‘ bi‘l-istiğlâl ve bey‘ bi‘l-hıyâr gibi çeşitli satım⁷⁷⁸ ya da kira⁷⁷⁹ akitlerine konu olması, mülk bağ ve bahçelerin hibeye konu olması⁷⁸⁰, bir arsa, bağ, bahçe üzerinde mülkiyet iddia ederken hibe bahsinin gündeme getirilmesi⁷⁸¹, kişiden çeşitli gerekçelerle mülkiyet ispatının talep edilmesi⁷⁸², mülk bağın satımının söz konusu olduğu akitte havâle⁷⁸³ ve vekâlet⁷⁸⁴ işlemleri, uzun yıllar terk edilmiş mülk arazilerle ilgili davaların, müracaat olmaksızın, görülüp görülmeyeceği⁷⁸⁵, mülk araziler, bahçeler ve ağaçlarla ilgili çeşitli davalar⁷⁸⁶ ve bu davalarda sulh⁷⁸⁷, mecnûn olan⁷⁸⁸ ve maraz-ı mevtinde⁷⁸⁹ olan kişinin bağ-bahçelerini vasiyet etmesi, ortak olunan bahçelerle ilgili ortakların taksim sorunu⁷⁹⁰, vârisler arasında mirasın taksim sorunu⁷⁹¹, kişinin mülkünde bir hamam inşa edilmesine, yakınlarındaki vakıf hamamının mütevellîsinin itiraz etmesi⁷⁹², komşu olan mülk arsaların bünyelerindeki ağaçlardan⁷⁹³ ve karşılıklı yer

⁷⁷³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 177, Fetva No: 1588.

⁷⁷⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 179, Fetva No: 1604.

⁷⁷⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 179, Fetva No: 1608.

⁷⁷⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 198, Fetva No: 1778, 1782; II, 199, Fetva No: 1793.

⁷⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 209, Fetva No: 1882; II, 209-210, Fetva No: 1886; II, 210, Fetva No: 1888; II, 212, Fetva No: 1906; II, 214, Fetva No: 1925; II, 217, Fetva No: 1954; II, 218, Fetva No: 1960, 1961, 1962; II, 218-219, Fetva No: 1964; II, 219, Fetva No: 1970; II, 220, Fetva No: 1972, 1794; II, 232, Fetva No: 2066; II, 233, Fetva No: 2075; II, 233, Fetva No: 2076; II, 296, Fetva No: 2683.

⁷⁷⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 227, Fetva No: 2025, 2030, 2032; II, 228, Fetva No: 2033, 2036; II, 230, Fetva No: 2054, 2055; II, 233-234, Fetva No: 2081.

⁷⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 230, Fetva No: 2057.

⁷⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 235, Fetva No: 2094; II, 261, Fetva No: 2322; II, 264, Fetva No: 2356; II, 266, Fetva No: 2379, 2380, 2381; II, 269, Fetva No: 2411, 2413, 2416, 2617; II, 270, Fetva No: 2419, 2423; II, 272, Fetva No: 2444; II, 273, Fetva No: 2456, 2457; II, 274-275, Fetva No: 2472; II, 275, Fetva No: 2473, 2478, 2479; II, 276, Fetva No: 2494; II, 277, Fetva No: 2499, 2500, 2504; II, 278, Fetva No: 2514; II, 279, Fetva No: 2526; II, 280, Fetva No: 2529, 2530.

⁷⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 286, Fetva No: 2592; II, 287, Fetva No: 2598, 2599, 2600.

⁷⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 238, Fetva No: 2126; II, 255, Fetva No: 2272.

⁷⁸³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 319, Fetva No: 2880.

⁷⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 336, Fetva No: 3021; II, 344-345, Fetva No: 3090; II, 362, Fetva No: 3219.

⁷⁸⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 367, Fetva No: 3263; II, 368, Fetva No: 3265.

⁷⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 368, Fetva No: 3269.

⁷⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 430, Fetva No: 3844; II, 442, Fetva No: 3940; II, 445, Fetva No: 3965.

⁷⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 465, Fetva No: 4131.

⁷⁸⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 467, Fetva No: 4153.

⁷⁹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 492-493, Fetva No: 4401; II, 493, Fetva No: 4405; II, 493-494, Fetva No: 4409; II, 542-543, Fetva No: 4889.

⁷⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 493, Fetva No: 4406; II, 499, Fetva No: 4451.

⁷⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 572-573, Fetva No: 5174. Benzer bir durum için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 574, Fetva No: 5190.

alan arsalardaki evlerin pencere, balkon vb.den⁷⁹⁴ ötürü birbirlerine zarar vermesi, miras meseleleri⁷⁹⁵ ve birden fazla konunun işlendiği diğer meseleler⁷⁹⁶.

Mülk araziler vakıf bahsinde de çok geniş bir şekilde işlenmiştir. Buna göre bu bahiste fetvaların bizlere aktardığı meseleleri de şöyle sıralayabiliriz.

Bir bahçenin vakfedilmesi işleminde bahçede var olan odaların⁷⁹⁷ ya da bahçede var olan çiçek köklerinin⁷⁹⁸ zikredilmemesine rağmen vakfa dâhil olması, iki kardeşin babalarından mirasla intikâl eden arsayı ortaklaşa kullanmaları durumunda kardeşlerden birinin kendi hissesini vakfetmesi fakat vakfın teslim ve tescil işlemlerini tamamlamadan vefat etmesi durumunda vârislerinin arsa üzerindeki hakları⁷⁹⁹, iki ortağın sahip olduğu bahçede, ortaklardan birinin hissesini, ortağının izni olmadan vakfetmesi⁸⁰⁰, vârisi olmayan kişinin maraz-ı mevtinde evini ve bağını vasiyeti olarak vakfetmesi⁸⁰¹, hristiyan bir kadının bahçesini kiliseye vakfetmesi⁸⁰², vârisi olmayan bir zimmînin evini ve bağını kiliseye vakfetmesi üzerine beytûlmalın bu malları zaptetmesine kilise rahiplerinin itirazı⁸⁰³, bir zimmînin vakfettiği bağının gallesinin, mütevellî tarafından yalnızca zimmîler için kullanılması⁸⁰⁴, vârisi olmayan bir kişinin çiftliğini, içerisindeki her şey ile (hayvan, alet-edevât vb.) vakfetmesine rağmen beytûmal emîninin hayvanlar ve aletler için müdâhelede bulunması⁸⁰⁵, bir kadının menkûl ve gayrimenkûl mallarını vakfetmesinden sonra vefatı durumunda vârislerin önce vakfı ikrâr sonra ise inkâr etmeleri üzerine mütevellînin vakıf işlemini ispat etmesi⁸⁰⁶, vakfa dair özel meselelerde mülk bahçelerin tasvir unsuru olarak

⁷⁹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 573, Fetva No: 5183; II, 573-574, Fetva No: 5185. Arazilerden birinin mîrî olması durumunda ilgili fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 574, Fetva No: 5186. Bu vasıflarda arazinin mirasla intikâli durumunda gündeme gelen meseleler için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 574, Fetva No: 5187.

⁷⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 575, Fetva No: 5196.

⁷⁹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 42, Fetva No: 412; II, 50, Fetva No: 472; II, 69, Fetva No: 643; II, 543, Fetva No: 4890; II, 581, Fetva No: 5263.

⁷⁹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 26, Fetva No: 241.

⁷⁹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 399, Fetva No: 4362.

⁷⁹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 399, Fetva No: 4364.

⁷⁹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 400, Fetva No: 4368.

⁸⁰⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 400, Fetva No: 4374.

⁸⁰¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 404, Fetva No: 4400.

⁸⁰² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 404, Fetva No: 4409.

⁸⁰³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 405, Fetva No: 4413-4414.

⁸⁰⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 405, Fetva No: 4417; I, 448, Fetva No: 4749.

⁸⁰⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 405, Fetva No: 4418.

⁸⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 409, Fetva No: 4442.

zikredilmesi⁸⁰⁷, mütevellînin vakfedilmiş bir arsayı, tüm şartlara riâyet ederek ve izin alarak bir kişinin mülk arsası ile değiştirmesi⁸⁰⁸, mütevellînin vakıf malını kendisi için kullanması karşılığında kendi mülk çiftliğinin yeni mütevellî tarafından vakıf adına satın alınıp zapt edilmesi⁸⁰⁹, mülk arsada kiracı olan kişinin odalar inşa edip bu odaları vakfetmesi⁸¹⁰, bir vakıf arsayı kiralayan kişinin⁸¹¹ ya da üçüncü bir şahsın⁸¹² kira akdinden evvel arsanın kendi mülkü olduğunu iddia ederek dava açması, kişinin arsasını sattıktan üç yıl sonra arsanın sahibine arsayı satıştan önce vakfettiğini iddia ederek dava açması⁸¹³, bir arazi için kişinin önce falancanın mülkü olduğunu sonrasında da filancanın vakfı olduğunu iddia ederek ve bu iddialarını delillendirerek dava açması⁸¹⁴, mülkiyet üzere işletilen araziler için vakfedildiklerine dair iddialarda bulunulması⁸¹⁵, vakfedilen bir mülk köy ve mezralarının gallesinin şart koşulan cihete sarf edilmemesi⁸¹⁶.

Bu uzun listeden sonra şimdi ise mülk arazilerle ilgili, asıl üzerinde durmak istediğimiz meselelere, vergi konularına gelebiliriz. Fakat mülk arazilerin vergi meselelerini ele alan fetvaları bir arada değerlendirdiğimizde, bu arazilerin birbirlerinden farklı özellikler taşıdığını müşâhede ettik. Bu durum da bizi, zaruri olarak, mülk arazileri alt türlere taksim etmeye sevk etti. Arazi Kanunnâmesi'nde de 'arâzî-i memlûke'nin dört çeşit olarak ele alındığını da kaydetmiş idik. Tüm bunlar neticesinde, mülk arazileri, vergi mükellefiyeti açısından dört alt başlık altında inceleyeceğimizi belirtebiliriz.

A. HAKÎKÎ MÜLK ARAZİLER

Arazi Kanunnâmesi'nde "*tetimme-i süknâ olan nısıf dönüm miktarı yerler*"⁸¹⁷ şeklinde tarif edilen bu nev'i arazilerle ilgili, öncelikli olarak vergi mükellefiyetine

⁸⁰⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 417-418, Fetva No: 4516; I, 427, Fetva No: 4581; I, 430, Fetva No: 4595; I, 443, Fetva No: 4711; I, 450, Fetva No: 4765; I, 460, Fetva No: 4843; I, 472, Fetva No: 4940; I, 509, Fetva No: 5249.

⁸⁰⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 461, Fetva No: 4852, 4853, 4854.

⁸⁰⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 477, Fetva No: 4977.

⁸¹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 530, Fetva No: 5413.

⁸¹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 575, Fetva No: 5807.

⁸¹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 575, Fetva No: 5811.

⁸¹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 576, Fetva No: 5816.

⁸¹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 577, Fetva No: 5823.

⁸¹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 5, Fetva No: 23, 24; II, 5-6, Fetva No: 26; II, 6, Fetva No: 27; II, 7, Fetva No: 38; II, 8-9, Fetva No: 54.

⁸¹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 7-8, Fetva No: 45.

⁸¹⁷ Arazi Kanunnâmesi, md. 2.

değınmemız gerekir. Örfî bir vergi olan öşür, mülk arazinin bu çeşidinden talep edilmemektedir.⁸¹⁸

Aşağıda yer alan fetvalarda dikkat edilmesi gereken ortak nokta, mülk arsalarda bulunan ağaçlardan meyve elde edilmesidir.

“Zeyd bir mülk arsası üzerine eşcâr ğars edip bağçe eyledikten sonra ol bağçenin meyvesinden sipâhî öşür almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”⁸¹⁹

“Zeyd mülk menziline tetimme-i süknâsından olup buçuk dönüm mikdârı olan arsası üzerinde vâki‘ meyve eşcârında hâsıl olan meyveden sâhib-i arz öşür almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”⁸²⁰

“Bir karyede vâki‘ Zeyd’in arsası ve eşcârı mülkü olan bağçesinden karye-i mezbûre sipâhî öşür almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”⁸²¹

“Bir karye ahâlisinden Zeyd’in mülk havlesi içinde meyve eşcârı olsa karye-i mezbûre subaşısı eşcâr-ı mezbûrenin meyvesinden öşür almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”⁸²²

Kaydettiğimiz bu fetvalarda da görüldüğü gibi Abdürrahim Efendi, mevzu bahis olan arazilerin, mülk olmasından ötürü öşür mükellefi olmayacaklarını ifade etmiştir.

Arazi-vergi münâsebeti açısından gâib olan kişi ile ilgili suâl edilen mesele de burada zikre değerdir. Fetvaya göre bir köyde, kişi hayatta olup olmadığı bilinemeyecek şekilde gâib olmuş ve sahip olduğu bahçesi de -hâkim, gâib olan kişinin malları için kızını yetkili kılmasına rağmen- bazı kimseler tarafından gâibin vergi ödemeleri için satılmıştır. Abdürrahim Efendi’ye suâl edilen nokta da gâibin kızının bu satımı kabul etmeyip babası ortaya çıkana kadar mallarını muhâfaza etme isteğinin mümkün olup

⁸¹⁸ Öşürün örfî bir vergi olmasının keyfiyetine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Tez metni, s. 222-225.

⁸¹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 36, Fetva No: 373.

⁸²⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 37, Fetva No: 377. Bu fetvanın suâl metninde yer alan "tetimme-i süknâsından olup buçuk dönüm mikdâr" ifadesini, Arazi Kanunnâmesi'nde arâzi-yi memlûkeyi tarif etmek için kaydedilen tanıma, kanaatimizce, medâr olarak değerlendirebiliriz.

⁸²¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 37, Fetva No: 378.

⁸²² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 37, Fetva No: 379.

olmamasıdır. Takdir edileceği üzere, Şeyhülislâm bu suâle müsbet yanıt vermiş ve gâib olan kişinin kızının tasarruf hakkını tasdîk etmiştir.⁸²³

B. HÜKMÎ MÜLK ARAZİLER

Arazi ve vergi bahislerinin bulunduğu fetvalara baktığımızda, mülk arazilerin hangi ödemelerle mükellef olacağı konusunda sorunların yaşandığı gözümüze çarpmaktadır. Fakat fetvalarda ele alınan bu sorunlara geçmeden evvel bu başlık altında zikri geçecek olan mülk arazilerin, hakikî anlamda mülk olmadıklarını belirtmeliyiz. Mîrî arazi başlığında da vurgulayacağımız üzere haklarında vergi meseleleri gündeme getirilen “mülk” araziler, aslen mîrî olup tasarruf/işletme hakkı halka deruhte edilen toprakları karşılamaktadır. Bu çeşit arazilerin Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında “mülk hükmünde” değerlendirildiğini müşâhede ettik. Nitekim 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi’nde de mülk arazinin dört çeşidi olduğu, bunlardan birinin de “*arâzî-yi emîriyyeden bi’l-ıfrâz mesağ-ı şer’iye binaen envâ-ı vücûh-ı mülkiyet ile tasarruf olunmak üzere temlik olunmuş arâzî*” olduğunu görüyoruz.⁸²⁴ Bu nedenle biz de arâzî-i memlûkenin ikinci çeşidi olarak “hükmî mülk araziler” başlığını tercih ettik. Fakat *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’den hareketle, bu arazi nev’i ile ilgili meseleleri aktarmayı, mîrî arazi başlığına te’hîr ediyoruz.

C. ÖŞÜR ARAZİLERİ

Öşür ve harâc kavramları Osmanlı toprak ve vergi nizamında, klasik dönemde ifade ettikleri manalardan farklı mefhûmlara isim olmuşlardır. Bu durum, vergi bahsinde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağından burada yalnızca kısa bir malûmât aktarmakla yetinelim.

Şer’î nizamda, *öz itibariyle*, harâc toprak vergisini, öşür ise ürün vergisini karşılamaktadır. Osmanlı örfî hukukunda ise öşür ve harâc, arazilerden tahsil edilen vergileri ifade eder. Şemsiye bir kavram olan harâc, muvazzaf ve mukâseme olmak üzere iki nev’dir ve harâc-ı mukâseme, öşür olarak isimlendirilir. Hatta (yine vergi

⁸²³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 377, Fetva No: 4157.

⁸²⁴ Arazi Kanunnâmesi, md. 2.

bahsinde teferruâta yer verileceği üzere) harâc kavramı daha şümûllü olmasına rağmen, kullanım olarak öşür, hâraca galip gelmiştir.

Vergi sistemindeki bu kavramlar, arazi nizamında da boy göstermişler ve arazi çeşidi olarak *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de zikredilmişlerdir.

Bu nedenle teknik olarak öşür ve harâc arazilerinin neye tekâbül ettiğini, Abdürrahim Efendi’nin tarifiyle ortaya koyalım.

Şeyhülislâm’a yöneltilen soruda öşür tahsil edilecek şekilde kayıtlara geçirilen bağ ve bahçelerden, daha yararlı olması gerekçesiyle, harâcın talep edilip edilemeyeceği sorulmuştur. Abdürrahim Efendi ise bu suâle, öşür ve harâc mefhûmlarının tebellür etmesi için, şöyle cevap vermiştir.

*“Bu vilâyetde asla arz-ı öşriye yoktur öşür deyu alınan harâc-ı mukâsemedir. Ekser mevâdî ‘ın harâc-ı mukâsesi onda bir olmağı öşür adına şâyi’ olmuştur. Arzın harâc-ı mukâsesi öşürden ziyâdeye mütehammil değilse asla arttırılmak mümkün değildir. Mütehammil ise dahi emr-i sultânîsiz vaz‘-ı kadîm tağyîr olunmaz.”*⁸²⁵

Görüldüğü üzere öşür, harâcın bir nev’i olması münâsebetiyle temel olarak öşür alınan bir araziden bahsedilemez. Bu şekilde öşürün tahsil edildiği arazilerin, teknik olarak mîrî arazi olduğunu belirtebiliriz. Ancak biz yine de, fetvalarda “öşür” kaydı ile zikri geçen arazileri mercek altına aldık. Şimdi bu başlık altında, söz konusu fetvalarda ele alınan meseleleri aktaralım.

Öşür Arazisinde Bulunan Mahsûller İçin Zekât Ödenmez

Öşür arazisinde bir bağı işleten kişi, elde ettiği ürünlerin öşürünü arazi sahibine verdikten sonra, kalan ürünler için zekât vermekle mükellef değildir.⁸²⁶ Bu fetvanın naklinde, cevabın gerekçesi için yeterli bilgi mevcut değildir.⁸²⁷ Ancak, biz burada, mutasarrıfın öşürü ödedikten sonra zekât için nisâba bâliğ olmayan miktarda ürünü kaldığını düşünebiliriz.

Öşür Arazisinde Bulunan Kovanlar ve Çayırılar İçin Öşür Ödenir

⁸²⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 283.

⁸²⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 234.

⁸²⁷ *Gedûsî*, nr. 142, vr. 18/b.

Kişi, öşür arazisinde bulunan evinin saçağının altında kovanlar bulunduruyor ve bu kovanlardan bal elde ediyorsa, bu durumda arazi sahibine öşür ödemesi gerekir.⁸²⁸ Benzer şekilde öşür arazisinde zirâî işlem olmaksızın var olan çayırlar için de öşür ödenir.⁸²⁹

Öşür Arazisinde Bulunan Vakıf Çayır İçin Vakfa Daha Yararlı Olan Ödeme Talep Edilir

Öşür arazisi sınırları dâhilinde yer alan bir vakıf çayırılık için mukâtaa düzenlemesi yapıldıktan sonra çayırılık alan bahçe-bostana tahvîl edilirse bu durumda, mütevellî mukâtaa ve öşürden hangisi vakıf için daha faydalı ise onu talep edebilir.⁸³⁰

D. HARÂC ARAZİLERİ

Fetvalarda araziler için “harâc” kaydına yalnızca bir yerde tesâdüf ettik. Söz konusu fetvaya göre kişi harâc arazisi kapsamında olan mezraalarını ve gelirleri bir camide imam-hatip olanlara ve oğluna vakfetmiş ve vakıf işlemlerini (teslim ve tescil olarak) tamamlamıştır. Fakat bu kişinin ölümünden sonra oğlu, söz konusu mezraaların öşür ve resim talep edilen yerler olduğunu dolayısıyla arz-ı memleket (arz-ı mîrî) hükmünde olacağını iddia eder. Bu iddiasına istinâden de babasının vakfının geçerli olmadığını ve mezraaların kendisine intikâl ettiğini beyân eder. Şeyhülslâm Abdürrahim Efendi’ye de böyle bir durumda oğulun, mezraaların gelirlerini caminin imam-hatibine vermeme hakkının olup olmadığı sorulmaktadır.⁸³¹

Gedûsî, Şeyhülslâm’ın bu soruya verdiği olumsuz yanıtı, klasik fıkıh eserlerine referansla, harâcî toprakları kişilerin kendi mülkleri olarak ikrâr etmelerinin ve diledikleri gibi tasarruf etmelerinin câiz olduğunu belirterek gerekçelendirir. Böyle bir durum da, doğal olarak söz konusu vakıf geçerli olup arazi, vakıf ahkâmına tâbi olacaktır.⁸³²

⁸²⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 395.

⁸²⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 453.

⁸³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 567, Fetva No: 5736.

⁸³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 446, Fetva No: 4736.

⁸³² Gedûsî, nr. 142, vr. 351/a-b.

Buna ilaveten “*dârü’l-harbdan ‘anveten feth olunan yerler*” de teknik olarak harâc arazisi olarak değerlendirilmiştir.⁸³³

II. ARÂZÎ-İ EMÎRİYYE (MÎRÎ ARAZİ)

Fetâvâ-yı Abdürrahim’de “*mîrî arazî*”, “*arâzî-i emîriyye*” ve “*arz-ı memleket*”⁸³⁴ terkipleri ile ifade edilen arazi nev’i kanunnâmede “*rakabesi cânib-i beytûlmala aid olarak ihâle ve tefvîzi taraf-ı Devlet-i Aliyyeden icrâre olunagelen tarla ve çayır ve yaylak ve kışlak ve korular ve emsâli yerlerdir.*”⁸³⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Bundan sonraki bahislerde, daha ziyâde, “*mîrî arazi*” tabirini kullanacağımız bu arazi çeşidi, devlete ait olup işletim hakkı insanlara devredilen toprakları ifade etmektedir. Yüz ölçüm olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, devlet sınırları içerisinde en geniş dilime sahip olan arazi çeşidi, *mîrî* arazidir.

Mîrî araziye dair olan fetvalarda, yoğun bir şekilde vergi konularının yer aldığı müşâhede ettik. Şimdi bu meseleleri sıralayalım.

A. MÎRÎ ARAZİNİN VERGİ MÜKELLEFİYETİ VE MÎRÎ ARAZİDEN VERGİ TAHSİL KEYFİYETİ

Mîrî arazide yer alan bahçelerde yetişen muhtelif sebze-meyvelerden, sipahi öşür alma hakkına sahiptir. Böyle durumlarda sipahinin muhâtabı, *mîrî* araziye işleten kişidir.⁸³⁶

Öşürün ödeme niteliği konusunda, fetvada *mîrî* araziler üzerinde bir mesele gündeme getirildiği için, bu hususa da temas edelim. Gerek klasik fıkıh literatüründeki

⁸³³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 68, Fetva No: 672, 673, 674, 675, 676; I, 68-69, Fetva No: 677; I, 69, Fetva No: 678.

⁸³⁴ Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında “*arz-ı memleket*” tabiri (bir fetva hariç, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 446, Fetva No: 4736) yalnızca Girit Adası için kullanılmıştır. İlgili fetvalarda tercih edilen bu terkip ile aktarılan meseleleri şöyle özetleyebiliriz. Girit adasının bazı alanları vekâleten birkaç kişiye satılmış ancak bu satışta gabn-ı fâhiş söz konusu olmuştur. Fetvada bu satışın iptal edilip arazilerin müşterilerden geri alınarak emsâl ücretleri ile yeniden satılmasına dair bir emirin vârid olduğu beyân edilmekte, Abdürrahim Efendi’ye de bu emre uygun olarak arazilerin satıldığı kişilerden geri alınması sorulmaktadır. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 69, Fetva No: 680. Bir diğer fetvada da yine Girit topraklarının bir kısmının harâc karşılığında bazı kişilere ekip biçmek üzere verildiği ancak temlik işlemlerinin gerçekleşmediği belirtilmektedir. Bu durumda şeyhülislâma, temlik işlemleri yapılmadığı için işletilen toprakların söz konusu kişilerden alınıp yine harâc karşılığında başka kimselere kiralanıp kiralanmayacağı suâl edilmektedir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 69, Fetva No: 682. Diğer bir fetvada aynı şartlarda toprakların müzâra’a akdi ile başka kişilere verilmesi gündeme getirilmiştir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 69-70, Fetva No: 683. Abdürrahim Efendi, tüm bu suâllere müsbet yanıt vermiştir.

⁸³⁵ Arazi Kanunnâmesi, md. 3.

⁸³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 299, 302.

şer'î mükellefiyet olan öşür, gerekse de Osmanlı işleyişinde örfî mükellefiyet olan öşür, nakdî olarak (değeri/bedeli) değil aynî olarak tahsil edilmektedir. Aksine bir düzenleme bulunmadıkça ya da öşüre konu olan ürünlerin bizzat teslimi imkânsız olmadıkça öşür, ürünlerin bizzat teslimi ile ödenir. Konu ile ilgili fetvada Abdürrahim Efendi'ye, zikrettiğimiz gerekçelerden biri mevcut değil iken mutasarrıfın arazi sahibine öşürün bedeli olan akçeleri teklif etmesi sorulmuştur. Ancak bu durum, ilkeye muğâyir olması gerekçesi⁸³⁷ ile tecvîz edilmemiştir.⁸³⁸

İşte tam da bu noktada mîrî arazide yer alan dut ağaçlarının yaprakları ile beslenen ipek böceklerinin ürettiği ipeğin öşürü ile ilgili fetva zikredilebilir. Zira bu durumda Şeyhülislâm Menteşizâde, ipeğin öşürünün dut ağaçlarının yapraklarının bedeli üzerinden ödeneceğini ifade eder.⁸³⁹ Bu cevap ile, ipeğin öşürünün ipek olarak değil de dut yaprakları ile aynî olarak tahsil edildiğini söyleyebiliriz.

B. MÎRÎ ARAZİDEN TAHSİL EDİLECEK ÖDEMELER

Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında tüm mîrî arazileri kapsayacak şekilde, hangi vergi kaleminin ya da kalemlerinin tahsil edileceği belirtilmemiştir. Zira böyle bir tayin zaruri ve hatta mümkün de değildir. Konu ile ilgili fetvalar bize, mîrî arazilerden hangi ödemelerin beklendiği konusunda geniş bir yelpaze sunmaktadır. Buna göre mîrî arazilerden tahsil edilen vergilere dair şu noktalara değinebiliriz.

1. Mukâtaa Yerine Öşürün Talep Edilmesi

Mîrî arazide yer alan mülk ağaçlar için öşür bedeline denk mukâtaa tayin edilmiş ve bu doğrultuda kadîm bir uygulama teşekkül etmiş iken sipahinin, mutasarrıfların mukâtaa ödemesi durumunda bu ödeme yerine öşür talep etme hakkı söz konusu değildir.⁸⁴⁰ Zira kadîm bir uygulama, aksi yönde bir emir mevcut olmadan, kişisel taleplerle, değiştirilemez.⁸⁴¹

⁸³⁷ Gedûsî, nr. 142, vr. 26/b.

⁸³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 360.

⁸³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 403.

⁸⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 31, Fetva No: 322. Malatyalı bu fetvanın naklinde "*Emr-i sultânîye muhâlefet edilmez*" kaydı ile, fetvada suâl edilen meseleyi gerekçelendirir. Malatyalı, *Fetâvâ-yı Abdürrahim ma'a n-nukûl*, vr. 80. Benzer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 332; I, 36, Fetva No: 369.

⁸⁴¹ Gedûsî, nr. 142, vr. 24/b.

Aynı şekilde mîrî arazide yer alan çayır otu için de eğer mukâtaa düzenlemesi yapılmış ise, aksine emir vârid olmadan, arazi sahibi bu çayır otlarının öşürünü alamaz.⁸⁴²

Tabi, bu gayrı hukukî talebi dile getiren yalnızca vergi tahsildârı da değildi. Fetvalara yansıdığı şekliyle, bazı durumlarda toprağı işleyen kişi de mîrî arazilerdeki kadîm uygulamaya aykırı olarak mukâtaa yerine öşür ödemeyi teklif edebilmiştir.⁸⁴³

Tüm bunların yanı sıra mukâtaa yerine öşürün tahsil edilmesi imkânsız bir durum da değildir. Fakat bu ödeme değişikliğinin meşrû ve makbûl olması için, muhakkak hakkında hususî bir düzenlemeye/emire ihtiyaç vardır. Nitekim bu bahse dair bir fetva, söz konusu durumu vecîz bir şekilde özetlemektedir. Fetvaya göre mîrî arazide mukâtaalı bir bahçe yer almaktadır. Ancak süreç içerisinde bu bahçe yok olup çıplak arazi kalmıştır. Bahçenin sahibi de bu araziye zirâî faaliyetlerle yeniden işletilebilir hale getirmiştir. Bu tasarruf değişikliğinden sonra arazi sahibine, ilgili arazi için artık mukâtaa yerine mukâtaaya denk öşür tahsil edeceğine dair yazılı bir emir tebliğ edilmiştir. Neticede böyle bir düzenlemeden sonra mutasarrıfın, kendisinden talep edilen öşür yerine, evvelki uygulamaya istinâden, mukâtaa ödemesinde ısrar etmesi makul karşılanmaz.⁸⁴⁴

Mîrî arazilerden talep edilen mukâtaalarla ilgili, mukâtaaların ödeme vakitleri için de bir bahis açabiliriz.

Mahsûle dayalı olan ödemelerde, ödeme zamanı tayin edilmeyip ürünlerin hasat edilmesi gözetilir. Ancak mukâtaa ödemesi için her zaman hasadın takip edildiğini söylememiz güçtür. Zira “mukâtaa” kavramı, sabit bir vergi ödemesi anlamında kullanıldığında birden fazla vergi kalemini ihtiva edebilir ve bu kalemlerden her biri toprak ürünleri ile ilgili olmayabilir. Nitekim Abdürrahim Efendi kendisine, mukâtaalı bir mîrî arazide arazi sahibinin izni ile üzüm bağı edinen kimsenin mukâtaa ödemesi

⁸⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 31, Fetva No: 323.

⁸⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 34, Fetva No: 345.

⁸⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 36, Fetva No: 370.

için üzümler toplanmadan ödemeyi yapmayacağı suâl edildiğinde bu durumu makbûl görmemiştir.⁸⁴⁵

2. Resm-i Dönüm Yerine Öşür Talep Edilmesi

Mîrî arazilerdeki mülk bağlar için mukâtaa yerine öşür talebi, benzer şekilde resm-i dönüm için de gündeme gelmiştir. Fetvaya göre bağ ile ilgili dönüm başına ödenmesi gereken resim için düzenleme yapılmış ve bu düzenleme kayıtlara geçirilmiştir. Ancak sipahi kendisine resm-i dönüm ödemesi yapılırken bu ödeme yerine bağda yetiştirilen ürünlerden öşür tahsil etmek istemiştir. Ancak bu durum, ilgili emre muhâlif olduğundan dolayı Şeyhülslâm tarafından tecvîz edilmemiştir.⁸⁴⁶

3. Ziyâde Vergi Talebi

Tapu ve mukâtaa ile işletilen bir mîrî arazi için, arazi sahibi mukâtaayı tahsil ettikten sonra ziyâde bir ödeme talebinde bulunamaz. Bu durumun aksine bir beyân, emir söz konusu olmasa bile arazi sahibi haksız bir tahsilat gerçekleştiremez.⁸⁴⁷

Genel olarak bu ziyâde miktar konusunun, bir fiyat takdir etmeden, müphem olarak konu edinildiği pek çok fetvanın yanı sıra, mîrî arazi ile ilgili bir fetva “ziyâde talebin” miktarını bize aktarması açısından câlib-i dikkattir. Fetvaya göre mîrî arazideki bağlar için senelik her dönüme on beş akçe mukâtaa tayin edilmiş ve bu şekilde kaydedilmiştir. Fakat sipahi, kendisine dönüm başına on beşer akçelik ödeme yapılırken bununla iktifâ etmeyip her dönüm için elli akçe ödeme yapılmasını istemektedir.⁸⁴⁸ Şeyhülslâmın bu suâle cevabı, tabi ki, menfîdir. Ancak bizim, bu fetvada altını çizmek istediğimiz nokta, sipahinin haksız bir şekilde talep ettiği ödemenin, mevcut mükellefiyetinin üç mislinden fazla bir meblağa tekâbül ediyor olmasıdır.

Tapu ve mukâtaa ile işletilen mîrî arazide, arazi sahibinin izni ile kişi kendisi için ağaçlar ekip bunları vakfetmiştir. Teslîm ve tescîl işlemleri tamamlandıktan sonra vakıf mütevellîsi, arazi sahibine mukâtaa ödemesini gerçekleştirirken arazi sahibi ödenen bedelden fazlasını talep etmiştir. Bu konuda Şeyhülslâma, talep edilen ziyâde

⁸⁴⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 35, Fetva No: 353.

⁸⁴⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 34, Fetva No: 349.

⁸⁴⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 33, Fetva No: 337.

⁸⁴⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 35, Fetva No: 354.

ödemenin yapılmaması durumunda arazi sahibinin, ağaçları sökme ve arazinin işletme hakkını bir başkasına devretme yetkisinin olup olmadığı sorulmaktadır. Takdir edileceği üzere Menteşizâde Abdürrahim Efendi, bu meselede arazi sahibinin taleplerini makul karşılamaz.⁸⁴⁹ Gedûsî ise bu fetvanın naklinde, Şeyhülislâmın cevabına medâr olan kanunnâme maddesine yer verir. Kanunnâmeye göre “*sâhib-i arz izniyle gars olunup hakk-ı karâr sâbit olundukda tayîn olunan mukâtaa ecr-i misle muâdil oldukda ziyâde ile kendiye rencide olunmamak üzere fermân-ı âlî sâdır olmuşdur*”.⁸⁵⁰

C. ARAZİNİN MÎRÎ OLMA NİTELİĞİ/ŞARTI

Bir arazinin hangi kategoriye girdiği ve hangi muâmele ile muhâtap olacağı konusu, dava ve nizâ’ya dair fetvaların büyük bir yekûnünü teşkil etmektedir. Bu noktaya temas eden fetvalardaki tasvirleri şöyle aktarabiliriz.

Yüz yıldır mülk arazi olarak kullanılan ve öşür, mukâtaa gibi ödemelerin tahsil edilmediği bir sebze bahçesi miras yoluyla bir kadına intikâl etmiş ancak kadın, tasarruf üzere iken ölmüştür. Bu durum karşısından bölgenin voyvodası, söz konusu bahçenin bulunduğu arazinin mîrî arazi olduğunu iddia ve dava etmektedir. Ancak Şeyhülislâm bu iddiaya itibar edilmeyeceğini belirtmiştir.⁸⁵¹ Zira burada arazinin vasfını belirten önemli nokta fetvada zikredilmiştir. Arazinin yüz yıldır mülkiyet üzere işletilmesi ve yine bu kadar uzun bir dönem araziden örfî vergilerin talep edilmemesi arazinin, *şüphesiz*, mîrî olmadığına delâlet etmektedir.

Diğer bir fetvada ise, vâkıf olan kişinin vefatı durumunda oğlu, vakfedilen mezraa için öşür ve resim⁸⁵² ödemesi yapıldığını ileri sürerek bu mezraanın mîrî arazi dâhilinde olduğunu beyân etmiştir.⁸⁵³ Fetvada suâl edilen mesele arazinin statüsü ile doğrudan ilgili olmamakla birlikte, bu fetvadan hareketle bir araziden yalnızca öşür ve resim alınıyor olmasının o arazinin mîrî olmasını intâc etmeyeceğini belirtebiliriz.

⁸⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 476, Fetva No: 4969.

⁸⁵⁰ Gedûsî, nr. 142, vr. 374/b.

⁸⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 454. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 555, Fetva No: 5016; II, 583, Fetva No: 5285.

⁸⁵² Resimin tanımı ve çeşitleri için bkz. Tez metni s. 280-307.

⁸⁵³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 446, Fetva No: 4736.

D. MÎRÎ ARAZİDE MUTASARRIF OLAN KİŞİLER

1. Birden Fazla Mutasarrıfın Bulunması

Mîrî arazide birden fazla mutasarrıf ortak olabilir. Ancak böyle bir durumda ortaklardan birinin, müstakil olarak diktiği meyve ağaçları ortak mülkiyete ya da tasarrufa dâhil edilmez.⁸⁵⁴

2. Mutasarrıfın Vâkıf Olması

Mîrî araziye tapu veya mukâtaa ile işleyen kişi, kendi tasarrufuna verilen araziye bir yere vakfedemez.⁸⁵⁵ Söz konusu fetvanın naklinde Gedûsî, mîrî arazinin nelîğini-nasîllîğini aktarır ve bu nev'î arazilerin, mülk araziler gibi temlik ve temellük gerektiren alım-satım, vakıf, hibe vb. akitlere konu olamayacağını kaydeder.⁸⁵⁶

Vakıf bahsine dair bir fetvayı daha gündeme getirebiliriz. Mîrî arazide, arazi sahibinin izni ile bir bahçe oluşturan kişi bu bahçeyi vakfetmiş fakat vakfın tescil işlemlerini tamamlamadan vefat etmiştir. Ölen kişinin vârisleri de, bahçenin mirasa dâhil edilmesini istemektedirler. Vakıf mütevellîsi ise hâkime müracaat ederek, ölen kişinin terekesinin üçte birlik kısmının uygun olduğunu dolayısıyla söz konusu vakıf işleminin tamamlanabileceğini beyân etmiştir. Abdürrahim Efendi de bu hâl üzere mütevellînin beyânını ve işlemini onaylar.⁸⁵⁷ Benzer bir durum, maraz-ı mevtinde olan bir kadının, aynı vasıflardaki bahçesini vakfetmesi halinde de gündeme getirilmiştir. Bu meseleyi tahkiye eden fetvaya göre tescil ve teslîm işlemleri tamamlanmayan bu vakıf işleminde, ölen kadının bu konuda ısrarcı olmasına ve terekenin üçte birlik kısmının da bu vakıf için uygun bulunmasına rağmen, vârislerin bu işlemi geçersiz görme talepleri şeyhülislâm tarafından makbûl görülmemiştir.⁸⁵⁸

Fakat diğer bir fetvada aynı şekliyle vâkıf olan kişinin vârisleri, tescil ve teslîmi gerçekleşmeyen vakıf işlemini hâkim kararıyla feshedip bahçenin mirasa dâhil

⁸⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 144, Fetva No: 1609; II, 542, Fetva No: 4887.

⁸⁵⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 394-395, Fetva No: 4312.

⁸⁵⁶ Gedûsî, nr. 142, vr. 309/b.

⁸⁵⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 397, Fetva No: 4340.

⁸⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 402, Fetva No: 4388.

edilmesini de sağlayabilmişlerdir.⁸⁵⁹ Bu ikinci durumda altı çizilmesi gereken husus, vakıf işleminin, bir önceki fetvadaki durumdan farklı olarak, hâkim huzurunda feshedilmesidir.

Vakıf bahsine temas edilmiş iken mukâtaalı bir mîrî arazideki vakıf bahçenin tasarrufu ile ilgili bir hususu da burada aktarmak isabetli olacaktır.

Mukâtaalı bir mîrî arazide yer alan vakıf bahçeler kuruyup yalnızca arsa kaldığında bu araziler üzerine ev inşa edilmesi için mütevellînin izni ve irâdesi yeterli görülmemiştir.⁸⁶⁰ Zira bu noktada arazinin mîrî olmasından ziyâde mütevellînin, vakıf mülk üzerindeki tasarrufunun vakfedenin emri ve izni dâhilinde olduğu, göz önünde bulundurulmalıdır.⁸⁶¹

3. Mutasarrıfların Ürünler Üzerinde Hak İddia Etmeleri

Mîrî bir bahçede mutasarrıf olan kişi bu arazide buğday ekimi yapmaktadır. Buğdayların hasat vakti gelmiş olmasına rağmen, mutasarrıf, buğdayları toplamadan azl edilmiş ve yerine başka bir kişi tayin edilmiştir. Bu durumda, azl edilen işletmeci buğday üzerinde hak iddia etmektedir. Abdürrahim Efendi, yeni mutasarrıfın ürünler üzerinde bir hakkı olmadığını dolayısıyla ürünleri kabz etme konusunda azl edilen mutasarrıfa engel olamayacağını belirtmektedir.⁸⁶² Zira vergi bahsinde de değinileceği üzere, arazi işletmesinde toprak ürünleri, kimin görev süresi dâhilinde hasat edilmiş ise o kişiye ait olur.

E. MÎRÎ ARAZİ İLE İLGİLİ DİĞER MESELELER

- Mukâtaalı mîrî arazide bulunan ve vakfedilen bina ve değirmenin kullanılamaz hale gelmesi sebebiyle arazi sahibi (sipahi) değirmen ocağını tapu ile bir başkasına devredebilir.⁸⁶³
- Mîrî arazide tapu ile işletilen bir yerin mülkiyet üzere satımı geçerli olmaz.⁸⁶⁴

⁸⁵⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 397, Fetva No: 4344. Benzer diğer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 398, Fetva No: 4346.

⁸⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 470, Fetva No: 4926.

⁸⁶¹ *Gedûsî*, nr. 142, vr. 369/b-370/a.

⁸⁶² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 53, Fetva No: 539.

⁸⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 560, Fetva No: 5676.

⁸⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 12, Fetva No: 86.

- Mîrî arazide bulunan mülk çiftliğin ve bu çiftlikte bulunan alet-edevâtın satımı durumunda satış bedelinin ödeme zamanına dair şartlar ileri sürülürse bu satım akdi geçerli olmaz.⁸⁶⁵
- Mîrî arazide bulunan ve binası mülk olan değirmenin⁸⁶⁶ ya da bağ-bahçenin⁸⁶⁷ birden fazla kişi tarafında işletilmesi durumunda ortaklardan her birinin, ayrı ayrı izni olmaksızın değirmen satılamaz.
- Mîrî arazinin işletim hakkını alan kişinin arazide bir ev inşa edip evi ve arsayı bir başkasına satması durumunda satış bedelinin tam olarak teslim alınmaması ile birlikte satın alan kişinin, arazinin mîrî olmasından istifade düşüncesiyle akdi feshetmek istemesi makbul görülmez.⁸⁶⁸
- Mîrî arazide bulunan mülk bağ, bir vakıf tarla ile mübâdele edildiğinde bağ sahibinin ölümünden sonra mütevellî bu mübâdelenin geçersiz olduğunu belirterek tarlayı ölen kişinin oğlundan geri alabilir.⁸⁶⁹
- Kişi mîrî arazide bulunan mülk bahçesini⁸⁷⁰ ya da değirmenini⁸⁷¹ arazi sahibinin (sipahinin) izni olmadan satabilir. Dolayısıyla böyle bir satım işleminden sonra, satan kişi arazi sahibinin izninin olmamasını gerekçe göstererek bu işlemden rucû‘ edemez.⁸⁷² Aynı şekilde mîrî arazide bulunan bir mülk değirmen küçüğün vasîsi tarafından emsâl ücreti ile satıldığında küçüğün bülüğ çağına ulaşması ile söz konusu satım akdine itiraz hakkı mevcut olmaz.⁸⁷³ Zira bu satışta, kişinin itirazını gerektiren garâr ya da gabn-ı fâhiş mevzu bahis değildir, aksine satışta gündeme gelen semen, emsâl bir ücrettir.

Fakat söz konusu (mebî‘in bağ, bahçe ve değirmen olduğu) bu satış işlemlerinde semen olarak tayin edilen bedel/ödeme, olağanın altında bir ücret ise bu durumda, *tabîi olarak*, küçüğün bülüğ erdikten sonra bu satış işlemini feshetme hakkı mevcut

⁸⁶⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 18, Fetva No: 150.

⁸⁶⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 23, Fetva No: 213; II, 24, Fetva No: 215, 218.

⁸⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 24, Fetva No: 216; II, 24, Fetva No: 221, 224. Aynı durumun miras ile intikâl ettiği durum için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 24-25, Fetva No: 226.

⁸⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 26, Fetva No: 245.

⁸⁶⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 31, Fetva No: 295.

⁸⁷⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 33, Fetva No: 308.

⁸⁷¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 33, Fetva No: 309.

⁸⁷² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 33, Fetva No: 311.

⁸⁷³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 37, Fetva No: 359; II, 38, Fetva No: 368. Aynı şekilde mîrî arazide bulunan bir mülk değirmenin, bu kez terekede bulunup da emsâl ücreti ile satıldığı mesele için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 37, Fetva No: 360. Satım akdine değirmen yerine bağ-bahçenin konu olduğu fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 38, Fetva No: 364, 367; II, 41, Fetva No: 399.

olacaktır.⁸⁷⁴ Öte yandan böyle yine böyle bir satışta vasî ve müşteri, ödenen bedel üzerinde ihtilâf ederlerse, diğer bir deyişle vasî, noksân-ı fâhiş ile satımı gerçekleştirdiğini beyân ederken müşteri semenin emsâl ücret olduğunu iddia ederse ve her iki taraf da sözlerini delillendirirse bu durumda vasînin delili öncelenecektir.⁸⁷⁵ Zira burada vesâyet altında bulunan kişinin maslahatı göz önünde bulundurulmaktadır.

- Mîrî arazideki mülk bağ için şuf'a hakkı söz konusu olmaz.⁸⁷⁶
- Mîrî arazi rehin olarak bir akde konu edilemez.⁸⁷⁷
- Mukâtaalı olan mîrî arazilerden tahsil edilen ödemeler, havâle işlemine konu edilemez.⁸⁷⁸
- Mîrî arazinin tapu ile işletildiği durumlarda mutasarrıfın vefatı halinde ölenin kız çocuğu, erkek çocuğu gibi tasarruf hakkına sahip olmaz.⁸⁷⁹
- Mîrî arazide bulunan mülk meyve ağaçları mutasarrıfın çocuğu olmadan ölmesi durumunda miras yoluyla kız kardeşine geçer/intikâl eder.⁸⁸⁰
- Mîrî arazide bulunan mülk bağın sahibi vefat ettiğinde ve geride hem oğulları hem de kızları var olduğunda, bağın kuruyarak ziraat için elverişli bir tarlaya çevrilmesi halinde kız çocuklar da erkek çocuklar gibi tasarruf hakkına sahip olur/sahiptir.⁸⁸¹
- Mîrî arazide tapu ile mutasarrıf olan kişi, kendisi için kendi malıyla ve arazi sahibinin izni ile değirmen inşa eden kişiye müdâhale edemez, inşa edilen değirmenin yıkılmasını talep edemez.⁸⁸²
- Mîrî arazide mülk değirmenin tamamen harap olması neticesinde değirmen ocağı yok olup otuz yıl kullanılamasa ve bu nedenle arazi sahibine bir ödeme yapılamasa arazi sahibi söz konusu değirmen ocağını bir başkasına tapu ile

⁸⁷⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 40, Fetva No: 389.

⁸⁷⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 50, Fetva No: 476.

⁸⁷⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 91, Fetva No: 813; II, 93, Fetva No: 834. Mîrî arazide şuf'a hakkının gündeme getirildiği meseleler için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 91, Fetva No: 815; II, 92, Fetva No: 824; II, 93, Fetva No: 831.

⁸⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 223, Fetva No: 1994. Mîrî arazideki mülk bahçelerin rehin işlemine dâhil edildiği meseleler için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 223, Fetva No: 1996; II, 266, Fetva No: 2381; II, 266-267, Fetva No: 2382; II, 274, Fetva No: 2465, 2467, 2468, 2469, 2470; II, 280, Fetva No: 2535, 2536.

⁸⁷⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 316, Fetva No: 2855, 2857; II, 321, Fetva No: 2894.

⁸⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 510, Fetva No: 4572.

⁸⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 541, Fetva No: 4874.

⁸⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 543, Fetva No: 4893.

⁸⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 550, Fetva No: 4962.

verebilir.⁸⁸³ Benzer bir fetvada sorumlu olan kişilerin mukâtaa ödememesi halinde de, değirmenin başkalarına tapu ile verileceği kaydedilmiştir.⁸⁸⁴ Ancak aynı şartlarda değirmenin binası mevcut olup yine birkaç yıl kullanılamasa bu durumda arazi sahibi (sipahi) değirmeni başka kişilere tapu ile vermek yerine mevcut mutasarrıflardan resim ödemesi talep eder.⁸⁸⁵

- Birbirlerine komşu olan mîrî arazilerdeki mülk ağaçların dalları, eğer diğer arazideki ekinlere zarar veriyorsa bu dalların kesilmesine müsaade edilir.⁸⁸⁶ Ancak komşu arazilerin her ikisinde de ağaçlar mevcut ise bu durumda ağaçların kesilmesine izin verilmez.⁸⁸⁷

Burada sıralananların dışında fâil-i meçhûl bir cinayetin mîrî arazide meydana gelmesi durumunda şehâdet⁸⁸⁸, kasâme ve diyet meseleleri⁸⁸⁹, mîrî arazide bulunan harap olmuş bir değirmenin fuzûlen ele geçirilip yeniden inşa edildikten sonra satılması durumunda tazmîn sorumluluğu⁸⁹⁰, mîrî mukâtaa emîni ile ilgili meseleler⁸⁹¹, mîrî arazide yer alan mülk bahçenin, vasî tarafından satılması ve vesâyet altındaki çocuğun bülüğa erdiğinde bu satışın bey‘ bi’l-vefâ olduğunu iddia etmesi⁸⁹², mîrîye ödenecek bedellerin akçe olarak esedî, cedîd, züyûf, hurda, yalnız akçe vb. şekilde muhtelif olması şeklinde cereyân eden meseleler⁸⁹³, mîrîye ödenecek vazîfe (vergiler) ve borçlarla ilgili mirasçı-tereke münâsebetine dair meseleler⁸⁹⁴, mîrî arazi ile ilgili davalarda temessûke itibar edilip edilmemesi⁸⁹⁵, mîrî arazideki bağlar için birden fazla kişinin hak iddia etmesi durumunda hakkın ispatı meseleleri⁸⁹⁶, mukâtaalı mîrî arazide yer alan mülk bağ-bahçenin muhtelif gerekçelerle tapu ile tâlip olanlara verilip verilmemesi ile

⁸⁸³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 550-551, Fetva No: 4970. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 551, Fetva No: 4976.

⁸⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 551, Fetva No: 4972.

⁸⁸⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 551, Fetva No: 4971. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 551, Fetva No: 4975.

⁸⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 574, Fetva No: 5186.

⁸⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 574, Fetva No: 5189.

⁸⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 335, Fetva No: 3679.

⁸⁸⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 345, Fetva No: 3793, 3799, 3801; I, 345-346, Fetva No: 3802; I, 346, Fetva No: 3804, 3805.

⁸⁹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 178, Fetva No: 1593.

⁸⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 180, Fetva No: 1616.

⁸⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 233-234, Fetva No: 2080.

⁸⁹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 339-340, Fetva No: 3048; II, 346, Fetva No: 3103; II, 374, Fetva No: 3110.

⁸⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 485-486, Fetva No: 4337; II, 506, Fetva No: 4539.

⁸⁹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 515, Fetva No: 4629.

⁸⁹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 533-534, Fetva No: 4801.

ilgili meseleler⁸⁹⁷ ve mîrî arazilerle ilgili birikmiş mukâtaa ödemelerinin tahsili⁸⁹⁸ gibi konular da fetvalarda yer bulmuştur.

Doğrudan mîrî arazi ile ilgili olmayıp “mîrî arazi” kaydının tasvir ögesi olarak yer aldığı fetvalarda da ‘mîrî arazide yer alan mülk üzüm bağının ticaret amacı güdülmeksizin satılması durumunda satan kişinin zekât mükellefi olup olmayacağı’⁸⁹⁹ ve ‘mîrî arazi görevlilerin tahsil ettiği “koyun hakkı” akçesinin, zekât niyeti ile verildiğinde, zekât yerine geçip geçmeyeceği’⁹⁰⁰ meseleleri suâl edilmiştir.

F. MÎRÎ ARAZİ ÇEŞİTLERİ OLARAK: HÂSS – ZEÂMET – TİMÂR

“Hâss – Zeâmet – Tımâr” ayırımını doğrudan mîrî arazi çeşidi olarak değerlendirmek isabetli olmayabilir. Zira Osmanlı topraklarının tamamı göz önünde bulundurulduğunda, mîrî arazi farklı ve daha fazla alt başlığa ayrılabilir. Ancak biz burada mîrî arazinin bir nev’i olarak değerlendirilen dirlik (tımâr) sisteminde bulunan çeşitleri, özel olarak, gündeme getireceğiz.

“Hâss – Zeâmet – Tımâr” taksimâtı ile ilgili incelikleri aktarmak bu başlığın sınırlarını ve maksadını aşacaktır. Bu nedenle zikri geçen kavramların kısaca tanımlarını aktararak, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de bunlara ilişkin meseleleri zikredeceğiz.

“Hâss – Zeâmet – Tımâr” sınıflandırmasında belirleyici kriter dirliğin tasarruf meblağıdır. Buna göre Osmanlı tımâr sisteminde hâss yıllık geliri yüz bin akçeden fazla olan; zeâmet yirmi bin ilâ yüz bin akçe arasındaki dirlik tasarrufuna; tımâr ise üç bin akçe ilâ yirmi bin akçe arasında değişen dirliklere verilen isimdir.⁹⁰¹

⁸⁹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 540, Fetva No: 4856, 4861, 4862, 4863. Örnek olması açısından bu meselelerden iki tanesine yer verelim. 1. Sipahi bahçenin çevresinde hendekler bulunmakla birlikte ağaçların arasında ziraat yapılabildiği gerekçesiyle bahçeyi, mutasarrıfın ölümünden sonra vârislerine bırakmayıp tapu ile bir başkasına veremez (*Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 537, Fetva No: 4831, 4833). Ancak ağaçların tamamen kesilip bahçenin ziraat için tarla olarak kullanılması halinde arazi sahibi bu tarlayı tapu ile bir kişiye verebilir (*Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 537, Fetva No: 4834). 2. Arazi sahibi, bahçe mutasarrıfının çocukları olmadan vefat etmesi halinde bahçeyi diğer vârislere bırakmadan tapu ile bir başkasına veremez (*Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 537, Fetva No: 4832). Zira diğer vârislerin bu bahçe üzerinde öncelik hakları mevcuttur. Ancak vârisler söz konusu öncelik hakkından ücretsiz bir şekilde istifâde edemezler. Diğer bir deyişle bahçe mirasla kendilerine intikâl ettiğinde bahçeyi ancak, bedelini ödeyerek zabt edebilirler (*Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 538, Fetva No: 4843. Benzer bir mesele için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 538, Fetva No: 4844).

⁸⁹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 551-552, Fetva No: 4979.

⁸⁹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 236.

⁹⁰⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 238.

⁹⁰¹ Bu teknik ayırıma rağmen, Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında, bir yerde zeâmet ve tımâr kayıtlarının birbirlerinin yerine kullanıldığına da tesadüf ettik. “Zeyd ze’âmeti karyesine bir sene tamamında zabt ve mahsûlâtını

1. Hâss

Mutlak olarak “mîrî arazi”nin gündeme getirildiği fetvalarda daha ziyâde öşür ve mukâtaa meselelerinin, diğer bir deyişle vergi ile ilgili sorunların ele alındığını birkaç kez dile getirdik. Mîrî arazinin bir nev’i olan hâss araziler için de karşılaştığımız tablo, belirttiğimizden farklı değildir.

Buna göre hâss araziler için aşağıda sıralayacağımız ve vergi bahsinin öşür ve mukâtaa başlıklarında müstakil olarak tahlil edilecek konular fetvalarda yer bulmuştur:

- Kadîmî olarak öşür alınan bir hâss arazi için mukâtaa, birkaç yıl sonra da öşür alınmasına dair hususî emirler sâdır olursa bunlara riâyet edilmesi gerekir.⁹⁰²
- Hâss arazilerde yetişen pelit ağacının meyveleri için öşür tahsil edilirken, kadîm uygulamaya riâyet edilmeyerek, meyvelerin tamamı talep edilemez.⁹⁰³
- Hâss arazide deniz kenarında olan bir bölgeden tuz elde edilmiş olsa, yakınlardaki tuzlak (memleha emîni) görevlisi bu tuz üzerinde hak iddia edemez.⁹⁰⁴
- Hâss arazide mutasarrıf olan kişiler mükellef tutuldukları ödemeleri hâss voyvodasına ifâ etmekte iken, bölge valisi, hakkında emir olmaksızın ilgili mutasarrıflardan kışlak ve yaylak için herhangi bir ödeme talep edemez.⁹⁰⁵
- Hâss arazide bulunan koyunların resimleri için ödemenin hâss sahibine yapılacağına dair müstakil bir emir var iken, koyun sahipleri resmi, cizyedâra ödemeyemezler.⁹⁰⁶
- Bir hâss köyün mutasarrıfı olan kişi, hakkı olan öşürün yalnızca bir kısmını tahsil etmiş iken azl edildiğinde tahsil edemediği öşürü, yerine tayin edilen mutasarrıf değil bizzat azl edilen mutasarrıf alır.⁹⁰⁷ Ancak yeni mutasarrıf

kabza tarafından Amr’ı tevkiî edip Amr dahi zabt üzere iken hasâd vâki’ olup ba’dehu tûmâr Bekir’e tevcih olursa Amr vekâleti hasebiyle mahsûlünü kabz murâd etdikde Bekir “Ben alırım” deyip Amr’ı men’a kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 51, Fetva No: 525.

⁹⁰² *Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 33, Fetva No: 338.*

⁹⁰³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 40, Fetva No: 411.*

⁹⁰⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 42, Fetva No: 435.*

⁹⁰⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 45, Fetva No: 466.* Fetva metninde yer alan “*bilâ emr-i sultânî*” ifadesi ziyâde bir beyâna hâcet bırakmaksızın, şeyhülislâmın menfî cevabını gerekçelendirmektedir. Gedûsî de bundan ötürü, “*kanun böyleidir, kadîm uygulamaya riâyet edilir*” ifadesi ile iktifâ eder. Gedûsî, nr. 142, vr. 32/b.

⁹⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 46, Fetva No: 479.*

⁹⁰⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 50, Fetva No: 513.* Aynı konudaki benzer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 50, Fetva No: 514, 515, 517, 518; I, 51, Fetva No: 526.*

ödemelerin tahsil zamanından⁹⁰⁸ evvel görevine başlamış ise bu durumda, tabîi olarak, ödemeler kendisine yapılacaktır.⁹⁰⁹

- Hâss arazide bir kısım bölgenin mahsûlleri hasâd edilebilirken bir kısmı bölge mahsûlleri henüz olgunlaşmamış ise bu durumda arazinin tümü için, hasâd vaktinin henüz gelmediğine hükmedilir.⁹¹⁰
- Bir hâss köyün mutasarrıfı, alt iltizâm sözleşmesi ile köyü bir mültezime devredebilir, mültezim de öşür tahsili için bir vekil tayin edebilir. Ancak vekil öşürleri kabz ettikten sonra mültezimin de mutasarrıfın da ölümü halinde öşürlerin teslim edildiği mirasçılar, vekili, yeminli beyânına mukabil, teslim edilen ödemenin daha fazla olması gerektiği iddiasıyla tazmîne zorlayamazlar.⁹¹¹
- Hâss arazi sahibi, alt iltizâm sözleşmesi ile tayin ettiği mültezimden öşürleri tahsil etmiş fakat arazideki kovanlar adına öşür almamıştır. Mültezimin azli halinde ise hâss sahibi, kovanların öşürleri için bir vekil görevlendirmiştir. İşte böyle bir durumda azl edilen mültezim, kovanların öşürleri üzerinde hak iddia edemez.⁹¹²
- Bir hâss köyün mutasarrıfı, köyü iltizâm ile bir kişiye devredebilir ve köyün öşürlerinin tahsili için de mültezimi vekil tayin edebilir. Bu tasvirde vekil hasâd zamanı geldiği halde öşürleri tahsil etmeden mutasarrıf azl edilip yerine başka bir kişi tayin edilmiş, yeni mutasarrıf da kendi vekilini göndererek cebren mahsullerin öşürlerini kabz etmiştir. Böyle bir durumda azl edilen mutasarrıfın vekili, tahsil edilen öşürler üzerinde hak iddia edemez.⁹¹³
- Bir hâss arazinin mültezimi, alt iltizâm sözleşmesi ile arazisini bir başkasına devrettiğinde ikinci mültezim, mahsullerin öşürleri olarak ödediği meblağ için, sonradan, bir kısmının kendi malı olduğu iddiasıyla bu konuyu davaya taşıyamaz.⁹¹⁴

⁹⁰⁸ Fetvalarda “mart ibtidâsı” olarak belirtilmektedir.

⁹⁰⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 50, Fetva No: 516.

⁹¹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 53, Fetva No: 546. Aynı konudaki benzer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 53, Fetva No: 547. Gedûsî ise bu konuda Ebussuûd Efendi’nin “her bölgenin kendi vaktine göre hesap edileceği” fetvasına yer verir. Gedûsî, nr. 142, vr. 37/a.

⁹¹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55, Fetva No: 558.

⁹¹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 56, Fetva No: 566.

⁹¹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 57, Fetva No: 569.

⁹¹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 59-60, Fetva No: 591.

- Hâss arazinin mültezimi, borç aldığı bir meblağ için alacaklısına hâss arazinin mahsûlünden işaret etse fakat mahsûl, borcu karşılamakta yeterli olmasa bu durumda mültezim, alacaklının söz konusu teklifi kabul etmesi ile borcun tamamından ibrâ edildiğini düşünüp kalan borcu ödemekten imtinâ edemez.⁹¹⁵
- Hâss arazinin, “hâss” kategorisinde olduğuna dâir yerleşmiş bir hakikat var iken (meşhur ve mütevâtir iken) bir vakfın mütevellîsi söz konusu arazinin “vakıf” olduğunu iddia edip bu iddiasını delillendirse ilgili dava ve delil kabul edilmez.⁹¹⁶ Böyle bir durumda kadı, bu davayı kabul edip vakıf lehine hüküm vermiş olsa bile bu hüküm geçerli olmaz.⁹¹⁷
- Bir hâss köyün zâbiti, köyün öşürünü tahsil için bir kişiyi görevlendirmiş ve bu vazife karşılığında kendisine riâyet taahhüt etmiştir. Ancak zâbit, vekili vazifesini yerine getirdiği halde ona vaad ettiği riâyeti yerine getirmemiştir. Bu durumda vekil, zâbitten hizmeti mukabilinde ecr-i misl talep eder.⁹¹⁸
- Bir hâss arazi için gündeme getirilen iltizâm sözleşmesinde, tarafların dışında üçüncü bir kişinin kefil olma talebi dikkate alınmaz, böyle bir kefâlet işlemi geçerli olmaz.⁹¹⁹
- Hâss arazinin tüm işleri ve işlemleri için bir vekil tayin edilse vekil azl edildiğinde bu haber kendisine ulaşmadan gerçekleştirdiği işlemler geçerli kabul edilir.⁹²⁰
- Bir hâss köyün zâbiti, köyün işleri ve işlemleri için bir vekil tayin ettiğinde vekilin noksân-ı fâhiş ile gerçekleştirdiği tapu işlemini müvekkil onaylamayıp yeni bir vekil tayin edebilir ve yeni vekilin emsâl ücretle gerçekleştirdiği aynı işlem kabul edilir.⁹²¹
- Bir hâss köyde mahlûl olan kışlak, tapu resmi ile bir kişiye devredildikten sonra ilgili kışlak için başka bir kişi hak iddia etse ve bu iddiası yerinde görülüp kışlak

⁹¹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 60, Fetva No: 592.

⁹¹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 3, Fetva No: 6.

⁹¹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 3, Fetva No: 7.

⁹¹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 124, Fetva No: 1106.

⁹¹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 292, Fetva No: 2641.

⁹²⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 513, Fetva No: 4601.

⁹²¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 513, Fetva No: 4608.

kendisine tahsis edilse bu durumda kışlakın ilk devredildiği kişi ödediği resmi hâss arazi sahibinden geri alır.⁹²²

- Bir hâss köyde bulunan bağlar zamanla kuruyup ortadan kalksa fakat yerleri ziraate elverişli olduğu halde on yıldan uzun bir müddet boş kalıp hâss sahibi için bir fayda sağlamasa bu durumda hâss sahibi, ilgili yerleri tapu ile kiralayabilir.⁹²³

Fetvalarda, hâss arazilerle ilgili meselelere ilaveten hâss zâbitinin haksız olarak reâyâdan talep ettiği resimler⁹²⁴ de gündeme getirilmiştir.

2. Zeâmet

Hâss arazilerle ilgili sıraladığımız gibi, zeâmet topraklarının medâr olduğu meseleleri de şu şekilde kaydedebiliriz:

- Bir zeâmet köyünde mahsûllerin öşürlerini tahsil etmek üzere vekil tayin edildiğinde vekil öşürleri kabz ettikten sonra müvekkil vefat ederse bu durumda öşürler, beytûlmalın değil müvekkilin mirasçılarının hakkı olur.⁹²⁵
- Mahsûlünden öşür alınan bir zeâmet arazisinde yetişen boya kökü de, toplanıp satılıyor ise, öşüre tâbidir.⁹²⁶
- Bir zeâmet köyünde, o köy halkından olmayan kişiler koyunlarını otlatırlarsa zeâmet sahibi onlardan otlak resmi talep eder.⁹²⁷
- Bir zeâmetin mutasarrıfı, hasat vakti gelmeden azl edilip yerine bir başka kişi tayin edilse o da mahsûllerin öşürlerini tahsil etse fakat sonradan azl edilen mutasarrıf yeniden zeâmetine döndürülse bu durumda mahsûllerin öşürlerini önceki mutasarrıftan alamaz.⁹²⁸
- Zeâmet sahibi olan kişi sefere çıkacağı için zeâmet bir başkasına devredilir; fakat devir berâti, aradaki mesafeden dolayı gecikir ve bu süre zarfında da hasat

⁹²² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 534, Fetva No: 4805.

⁹²³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 540, Fetva No: 4859.

⁹²⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 570, Fetva No: 5774.

⁹²⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 30, Fetva No: 316.

⁹²⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 40-41, Fetva No: 417.

⁹²⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 45, Fetva No: 467.

⁹²⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 50, Fetva No: 519.

vakti idrâk edilebilir. Böyle bir durumda hasat edilen mahsûllerin öşürünü mutasarrıflar değil; beytûlmal emini zabt eder.⁹²⁹

- Bir zeâmet köyünün mutasarrıfı, köyün iş ve işlemleri için bir yıl süre ile vekil görevlendirirse, vekil de görevi gereği -hasat vakti geldiğinden- mahsûllerin kabzı ile ilgilenirken, zeâmet bir başkasına devredilse bu durumda yeni mutasarrıf, vekili, öşürleri almaktan alıkoyamaz.⁹³⁰
- Kişi mahlûl konumunda olan bir zeâmete berât ile mutasarrıf olduğunda bir başkası zorla onun berâtını ele geçirip haksız yere bu berâtı kendi adına tescil ettirir, zeâmetin mahsûlleri için de bir vekil tayin edebilir. Vekil tahsil ettiği bedel ile müvekkilinin istek ve emri üzerine bu bedel ile bir mahallede müvekkili adına bir han inşasına girişir. Fakat bu merhalede müvekkil öldüğünde haksızlığa uğrayan kişi hakkının peşine düşerek vekilden tahsil ettiği bedeli alır. Ancak vekil de bu bedeli müvekkilinin mirasçılarından talep eder.⁹³¹
- Zeâmet arazisi iltizâm sözleşmesi ile mültezime verilip kabz edilecek mahsûller iltizâm bedeli olarak tayin edilmiş⁹³² ve mültezim de kabz ettiği bedeli zeâmet sahibine teslim eder iken zeâmet sahibi bu kavle riâyet etmeyerek mültezimden iltizâm bedeli olarak ziyâde bir ödeme talep edemez.⁹³³
- Zeâmet köylerinin sahibi mahsûllerin toplanması için bir vekil tayin etse fakat vekil bu köyleri bir bedel karşılığında üçüncü bir kişiye deruhde etse böyle bir durumda zeâmet sahibi, tayin edilen bedeli almayıp mahsûllerin kendisini toplayabilir.⁹³⁴ Zira bu meselede vekilin, yetkisi dışında gerçekleştirdiği bir işlem söz konusudur.
- Zeâmet köylerini iltizâma veren sahibi, peşin olarak iltizâm bedelinin bir kısmını almış olsa bile, söz konusu iltizâmın meşrû olmadığını beyân ederek ve ödemeyi iade ederek sözleşmeyi iptal edip köyün mahsûllerini mültezimden talep edebilir.⁹³⁵

⁹²⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 51, Fetva No: 524.

⁹³⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 51, Fetva No: 525.

⁹³¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 54, Fetva No: 551.

⁹³² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 56-57, Fetva No: 567.

⁹³³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 55, Fetva No: 556.

⁹³⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 57, Fetva No: 568.

⁹³⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 57, Fetva No: 571.

- Zeâmet sahibi kişi sefer ile görevli olduğu halde görevine gitmeyip bulunduğu yerde ticaretle meşgul olsa zeâmette yetişen mahsûllere müstehak olamaz.⁹³⁶
- Zeâmet sahibi, mahsûllerin kabz işlemi için hizmetçisi olan kişiyi görevlendirip bu görevlendirme karşılığında bir bedel tayin etse altı yıl boyunca bu şekilde bir seyir izlendikten sonra taraflar birbirlerinden alacakları olmadığını beyân ederek bunu belgeleyebilirler. Bu belgelere rağmen zeâmet sahibi, hizmetçisi aleyhine bir iddiada bulunamaz.⁹³⁷
- Zeâmet sahibi olan kişi sefere gitmeden önce eşinin nafakası için bir kişiden, zeâmetin mahsûllerinden karşılayacağı şekilde, ödeme yapmasını talep etse ve söz konusu kişi, zeâmet sahibinin eşine belirlenen bedeli ödedikten sonra zeâmet sahibinin vefatı nedeniyle zeâmet bir başkasına devredilse bu durumda, ilgili kişi ödediği nafaka bedelini eşten değil, özel zeâmet sahibinin terekesinden alır.⁹³⁸
- Seferde olan zeâmet sahibinin babası, zeâmet sahibi izni ile öşürleri tahsil etmiş fakat ihtiyacı yok iken öşür bedelini kendisi için kullanmıştır. Bu hal üzere baba öldüğünde zeâmet sahibi, babasının terekesinden hakkı olan öşür bedelini alır.⁹³⁹
- Zeâmet sahibi mülteziminin mahlûl kalan bölgeleri tefvîz etmesine izin verdikten sonra mültezimin gerçekleştirdiği tefvîz işlemi iptal edip bu konuyla ilgili yeni bir düzenleme yapamaz.⁹⁴⁰

Zikri geçen meseleler dışında zeâmet yakınlarında bölge halkından olan bir zimmînin çocuğu olmadan ölmesi durumunda terekesinin kim tarafından kabz edileceği⁹⁴¹, zeâmet köyünde zeâmet sahibinin bir zimmî tarafından öldürülmesi⁹⁴², zeâmet sahibinin yardım ve yatalık yaptığı eşkiyaların bölge halkına verdiği zararlar ilgili olarak zeâmet sahibinin alacağı ceza⁹⁴³, zeâmet sahibi olmayan bir kişinin, zeâmet elde ederse kölesinin müdebber olmasını beyân etmesi⁹⁴⁴, zeâmet köyünde kaçak bir kölenin bulunması⁹⁴⁵, zeâmet mahsûllerinin zabtedilmesi için tayin edilen vekille ilgili

⁹³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 59, Fetva No: 588.

⁹³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 59, Fetva No: 590.

⁹³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 281, Fetva No: 3084.

⁹³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 198, Fetva No: 1780.

⁹⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513, Fetva No: 4603.

⁹⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 58, Fetva No: 576.

⁹⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 62, Fetva No: 618.

⁹⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 108-109, Fetva No: 1166.

⁹⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 312, Fetva No: 3415.

⁹⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 372-373, Fetva No: 4112.

ileri sürülen şartlar⁹⁴⁶ ve zeâmet ücreti için borç alınıp bu borcun ifâsı durumu⁹⁴⁷ da fetvalarda yer bulmuştur.

3. Tımâr

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de tımâr arazileri ile ilgili meseleler ciddi bir yekûn tutmaktadır. Tımâr topraklarının gündeme getirildiği pek çok fetva, vergi, özellikle de öşür meseleleri ile ilgili sorunlara medâr olmaktadır. Bu fetvalar, çalışmamızın “Vergi Bahsi” başlığını taşıyan bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bu nedenle biz, “Tımâr” başlığı altında vergi ile ilgili fetvaları ismen zikretmekle yetineceğiz.

Tımâr arazileri ile ilgili olarak bu arazilerin mahsûllerinden mukâtaa yerine öşür⁹⁴⁸, öşür yerine mukâtaa⁹⁴⁹ ya da öşür yerine resm-i dönüm⁹⁵⁰ talep edilmesi, tayin edilen öşür bedelinden fazla ödeme istenmesi⁹⁵¹, ödeme talep edilen kişilerin muâfiyet beyânları⁹⁵², mahsûllerin öşürlerinin ödeme keyfiyeti⁹⁵³, mutasarrıfların ödemelerden kaçınmaları⁹⁵⁴, araziden elde edilen tüm ürünlerin talep edilmesi⁹⁵⁵, sipahinin arazi için birden fazla (resm-i çift ve öşür) ödeme istemesi⁹⁵⁶, sipahinin öşürü tahsil etmek için ileri sürdüğü şartlar⁹⁵⁷, sipahinin haksız öşür talepleri⁹⁵⁸, sipahinin kendi arazisini mahsûllerin dökülmesi için kullandırmaması⁹⁵⁹, sipahiye öşür ödenmeden mahsûlden istifâde edilmemesi⁹⁶⁰, sipahinin ödemeleri henüz tahsil etmeden ölmesi halinde öşürlerin kim tarafından kabz edileceği⁹⁶¹, tımâr arazisinde sipahinin izni olmadan

⁹⁴⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 348, Fetva No: 3121; II, 348-349, Fetva No: 3122.

⁹⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 347, Fetva No: 3111.

⁹⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 277; I, 28, Fetva No: 296; I, 34, Fetva No: 346. Tayin edilen bedel yerine öşürün talep edildiği diğer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 31, Fetva No: 325; I, 34, Fetva No: 348, 351.

⁹⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 339; I, 37, Fetva No: 376.

⁹⁵⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 340. Resm-i bağ yerine öşürün talep edildiği fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 34-35, Fetva No: 352.

⁹⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 284; I, 27-28, Fetva No: 288; I, 28, Fetva No: 295; I, 28-29, Fetva No: 297; I, 32, Fetva No: 333, 335.

⁹⁵² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 285.

⁹⁵³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 287. Konu ile ilgili diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 37, Fetva No: 380.

⁹⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 289, 290.

⁹⁵⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 293.

⁹⁵⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 294.

⁹⁵⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 306.

⁹⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29-30, Fetva No: 307. Öşür muâfiyetinin söz konusu olduğu yerlerden de öşürün talep edildiğini aktaran fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 37, Fetva No: 375.

⁹⁵⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 30, Fetva No: 309.

⁹⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 30, Fetva No: 313.

⁹⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 30, Fetva No: 315, 317; I, 31, Fetva No: 318.

mahsûllerin toplanması⁹⁶², öşür yerine öşürün bedelinin talep edilmesi⁹⁶³, üzümün şıra olarak öşürünün verilmesi⁹⁶⁴, tımâr arazisinin vakıf arazisi olduğu iddiasında şehâdet⁹⁶⁵, tımâr arazisinde başkasına ait olan ağaçların dallarının ziraate engel olması sebebiyle sipâhînin ağaçların sahibinden ecr-i misl talep etmesi⁹⁶⁶, tımâr arazisinin boş bir yerinde fuzûlen bir bina inşa eden kişinin sipâhîye ecr-i misl ödemesi⁹⁶⁷ ya da sipahinin o evi yıktırması⁹⁶⁸, tımâr arazisinin mutasarrıfı olan bülüğ çağına ulaşmamış bir çocuğun askerlik yoklaması için bir kişiye ücret ödenmesi fakat bu kişinin askerlik yoklamasında hazır bulunmaması sebebiyle kendisine ödenen ücreti tazmîn sorumluluğu⁹⁶⁹, tımâr arazisinde oluşan bir cins toprağın başka bir yere nakledilmesi nedeniyle heder olması karşılığında sipahinin ilgili toprağın kıymetini talep etmesi⁹⁷⁰, tımâr arazisinin zabtı için sipahinin vekil tayin etmesi fakat vekilin zulmetmesi durumunda maddî sorumluluğu üstlenmesi⁹⁷¹, tımâr arazisinin ferâğ bedelinde havâlenin gerçekleşmesi⁹⁷², kişinin tımâr arazisini, mutasarrıfının izni olmadan iltizâmıla başka bir kişiye vermesi ve iltizâm bedelinde havâle gerçekleştirmesi⁹⁷³, tımâr arazisinde toplanacak öşür için bir vekilin tayin edilmesi sonrasında o vekilden öşürlerin alınması için yeni bir vekilin görevlendirilmesi üzerine vekiller arasındaki anlaşmazlık⁹⁷⁴, tımâr arazisinde toplanacak öşür için bir vekilin tayin edilmesi sonrasında kişinin vefatı üzerine vekil ve vârisler arasındaki anlaşmazlık⁹⁷⁵, tımâr arazisi için tayin edilen vekil ile müvekkil arasındaki anlaşmazlıkta⁹⁷⁶ yeminin etkisi⁹⁷⁷, tımâr arazisi dâhilinde bir toprak için, mutasarrıfı mevcut iken, bir başkasının hak iddia etmesi ve karşılıklı iddiaların delillendirilmesi durumunda delillerin değerlendirilmesi⁹⁷⁸, iki tımâr arazisinin arasında

⁹⁶² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 356.

⁹⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 359, 361.

⁹⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 36, Fetva No: 367.

⁹⁶⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 6, Fetva No: 34; II, 8, Fetva No: 49, 51.

⁹⁶⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 98, Fetva No: 875.

⁹⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 136, Fetva No: 1202.

⁹⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 179, Fetva No: 1600.

⁹⁶⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 137, Fetva No: 1214.

⁹⁷⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 198, Fetva No: 1777.

⁹⁷¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 302, Fetva No: 2738.

⁹⁷² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 316, Fetva No: 2858.

⁹⁷³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 316-317, Fetva No: 2859.

⁹⁷⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 349, Fetva No: 3123.

⁹⁷⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 349, Fetva No: 3125; II, 349-350, Fetva No: 3129. Vekilin ölümü halinde vekilin vârislerinin de dâhil olduğu anlaşmazlık için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 349, Fetva No: 3127.

⁹⁷⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 349, Fetva No: 3128.

⁹⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 349, Fetva No: 3126.

⁹⁷⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 421, Fetva No: 3757.

kalan ve hakkında dava olan bir alan için birden fazla kişinin şehâdetinde bulunması⁹⁷⁹, sipahinin vekilini ibrâ ettikten sonra vekile borç isnâd etmesi⁹⁸⁰, tımâr arazisinin mutasarrıfı olan küçüğün askerlik vazifesi için ücretle tutulan iki kişinin ücretinin, küçüğün ölümü halinde mirasçıları tarafından ödenmemesi⁹⁸¹, sipahi öldüğünde eşinin tımâr arazisini oğlunun üzerine almak için terekeden ödediği ücreti çocuklarına tazmîn etmesi⁹⁸², sipahinin arazisi dâhilinde bir gölün suyunun çekilmesi üzerine o yerin tapu ile verilmesi⁹⁸³, tımâr arazilerinin tasarrufu için zarurî olan berâtın olmadığı dönemlerde gerçekleştirilen tapu ile teslim işlemlerinin geçerli olması⁹⁸⁴, tımâr topraklarının mahlûl olması halinde cereyân eden olaylar⁹⁸⁵, tımâr topraklarının ferâğ edilmesi halinde cereyân eden olaylar⁹⁸⁶, tımâr arazilerinin, tefvîz gerçekleşmeden işletilmesi⁹⁸⁷ gibi meseleler fetvalarda karşımıza çıkmıştır.

III. ARÂZÎ-İ MEVKÛFE

Vakfedilen arazilere dair ilk olarak Arazi Kanunnâmesi'nde yer verilen taksimâtı aktarmak istiyoruz. Kanunnâmede vakıf araziler, sahîh ve gayr-i sahîh olmak üzere iki alt başlık altında değerlendirilmiştir. Buna göre arâzî-i mevkûfe-i sahîha “*arâzî-i memlûkeden iken şer‘-i şerîfe tevfikân vakf olunmuş olan arâzî*”dir.⁹⁸⁸ Arâzî-i mevkûfe-i gayr-i sahîha ise “*arâzî-i emîriyyeden bi’l-ifrâz Selâtîn-i İzâm Hazerâtının bi’z-zat veyahud izn-i sultâniyle âherlerinin bir misillu arâzînin vakfiyyeti yalnız arâzî-i emîriyyeden bir küt‘a-yı müfrezenin âşâr ve rüsûmâtı misillu menâfi-i emîriyyesi taraf-ı saltanat-i seniyyeden bir cihete tahsîs*”⁹⁸⁹ ile meydana gelmektedir.

Tanımlara göre sahîh vakıf araziler, sahipleri tarafından şer‘î nizama uygun olarak vakfedilen yerleri, gayr-i sahîh vakıf araziler ise padişah ya da yetki verdiği kişilerin mîrî arazilerin gelirlerinin, beytûlmâldan alacağı olan hizmete (kamu hizmeti gören bir cihete) tahsis edilmesini ifade eder.

⁹⁷⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 421, Fetva No: 3758.

⁹⁸⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 447, Fetva No: 3988.

⁹⁸¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 479-480, Fetva No: 4284.

⁹⁸² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 484, Fetva No: 4318.

⁹⁸³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 507, Fetva No: 4544.

⁹⁸⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 507, Fetva No: 4549.

⁹⁸⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 507-508, Fetva No: 4552; II, 508, Fetva No: 4553; 4554; II, 510, Fetva No: 4570; 4575.

⁹⁸⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 508, Fetva No: 4556.

⁹⁸⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 508, Fetva No: 4558; II, 509, Fetva No: 4562.

⁹⁸⁸ Arazi Kanunnâmesi, md. 4.

⁹⁸⁹ Arazi Kanunnâmesi, md. 4.

Bu taksimâta ve tanımlara yer vermemizin nedeni, fetvalarda “vakıf arazi” olarak belirtilen arazilerin kimi zaman sahîh, kimi zaman gayr-i sahîh vakfı ifade ediyor olmasıdır. Dolayısıyla fetvaları ve fetvalara verilen cevapları değerlendirirken bu iki farklı nitelik zihinlerde canlı tutulmalıdır.

İkinci bölümde ilgili başlıkta⁹⁹⁰ da aktarıldığı üzere, vakıf bahsi *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de yer alan en hacimli konudur. Tabi ki “Kitâbü’l-Vakf” başlığı altındaki tüm fetvalar vakfedilen arazilerden bahsediyor değildir. Fakat yine de arâzî-i mevkûfeye dair meselelerin ele alındığı fetvalar büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu nedenle biz, vakıf arazileri ile ilgili meseleleri başka bir çalışmada ele almayı uygun gördük. Dolayısıyla burada yalnızca, fetvalarda “arâzî-i mevkûfe” kaydı ile yer alan meselelere işaret etmekte iktifâ edeceğiz.

A. VAKIF ARAZİLERİNDE BULUNAN VAKFEDİLEBİLİR VE VAKFEDİLEMEZ MALLAR

- Kişi, tasarrufunda bulunan vakıf arazide kendi mülkü olarak ekdiği ağaçları müstakil olarak vakfetmek isterse, bu vakıf ancak hâkim kararı ile geçerli olabilir.⁹⁹¹
- Mukâtaalı vakıf arazilerinde bulunan mülk ağaçları, mâlik, çocuklarına ve torunlarına şart etmek suretiyle vakfedebilir.⁹⁹²
- Vakıf arazileri dışında, mülk bağ, çiftlik ve buralarda yer alan alet-edevat⁹⁹³ hatta çiftlikte bulunan buğday ve arpa⁹⁹⁴ da vakfedilebilir.

B. VAKIF ARAZİSİNDE BULUNAN MALLARIN MÜLKİYET DURUMU

- Vakıf arazisinde, bir kişinin tasarrufuna ayrılan bir bölgede alçı madeni çıkartılıyor ise bu madenin tamamı kişiye değil vakfa ait olur ve mütevellî kontrolüne geçer.⁹⁹⁵

⁹⁹⁰ Bkz. Tez Metni, s. 123.

⁹⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 395, Fetva No: 4314.

⁹⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 395, Fetva No: 4322.

⁹⁹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 395, Fetva No: 4319.

⁹⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 395, Fetva No: 4320.

⁹⁹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 569, Fetva No: 5756.

- Vakıf arazisinde kimsenin tasarrufunda olmayan bir alanda kendiliğinden yetişen sazlar eğer bölge halkı tarafından, hakları olmadan, kesilip toplanıyorsa vakıf mütevellîsi toplanan, biçilen bu sazları, ilgili kişilerden alabilir.⁹⁹⁶
- Mukâtaalı olan bir vakıf arazisinde yer alan mülk bahçe sahibinin vefatı halinde vârislerine intikâl eder.⁹⁹⁷

C. VAKIF ARAZİLERİNDEN TAHSİL EDİLEN VERGİLER VE ÖDEME KALEMLERİ

1. Vergi Ödeme Konusunda Muâfiyet-İmtinâ

Bir vakıf arazisi için mutasarrıflardan, belirlenen oranda salârye ödemesine dair emir mevcut ise bu durumda asker sınıfına mensup olan mutasarrıflar da ödeme yapacaklardır. Bu ödemeden kaçınma imkânları yoktur.⁹⁹⁸ Burada nazar-ı itibara alınan husus, emre/düzenlemeye tâbi olunmasıdır.⁹⁹⁹

2. Vergi Tahsil Zamanı

Vergi mükellefiyeti bulunan vakıf arazilerde, vergilerin tahsil zamanı, ürünlerin hasat zamanıdır.¹⁰⁰⁰

3. Vergi Borcunun Tahsili

Vakıf arazisini işleten kişi, mütevellîye teslim etmesi gereken vergi kalemini (fetvalarda öşür olarak belirtilmiştir) vermeden vefat etmiş ise, mütevellî ödemeyi, ölenin mirasçılarından talep eder.¹⁰⁰¹ Benzer şekilde eğer bir vakfın vergileri, bir başkası tarafından zorla ele geçirilmiş ise bu durumda mütevellî, vergileri ilgili kişiden tahsil eder.¹⁰⁰²

⁹⁹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 569, Fetva No: 5762.

⁹⁹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 479, Fetva No: 4990. Benzer bir fetva için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 480, Fetva No: 5003.

⁹⁹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 567, Fetva No: 5740; I, 570, Fetva No: 5775.

⁹⁹⁹ Gedûsî, nr. 142, vr. 440/b.

¹⁰⁰⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 571, Fetva No: 5781.

¹⁰⁰¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 570, Fetva No: 5766.

¹⁰⁰² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 570, Fetva No: 5767.

4. Vergi Çeşitleri ve Ödeme Kalemleri

Bu başlık altında *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer aldığı şekliyle, vakıf arazilerinden tahsil edilen vergi kalemlerini aktaracağız.

a. Öşür

i. Öşüre Tâbi Olan ve Olmayan Ürünler:

- Vakıf arazisinde yer alan bir bahçenin satım bedeli için öşür talep edilemez.

Fetvaya göre kişi, vakıf arazisi üzerinde yer alan bahçesini, bir başka kişiye satmış ve satın alan kişi de vakıf mütevellîsine, bahçenin kullanım hakkı olarak, bir miktar ödeme yapmıştır. Ancak mütevellî söz konusu ödeme ile yetinmeyip satan kişinin aldığı satım bedelinin öşürünü talep etmiştir. Şeyhülislâm ise bunu, tecvîz etmemiştir.¹⁰⁰³ Zira satım bedeli, satan kişiye ait bir haktır ve bu bedel üzerinden öşür talep edilemez.¹⁰⁰⁴

Ancak eğer vakıf arazideki bağlardan elde edilen ürünler, henüz öşürleri ödenmeden satılırsa bu durumda, mütevellî bu satım ile elde edilen bedelin öşürünü alabilir.¹⁰⁰⁵

- Mukâtaalı bir vakıf arazisinde bulunan bahçenin satımında mütevellî, vakıf için satış bedeli üzerinden öşür talep edemez. Ancak Abdürrahim Efendi, böyle bir durumda vakfa makul bir ödemenin yapılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁰⁶
- Yine mukâtaalı bir vakıf arazisinde ağaçları mülk olan bahçenin sahibi, mukâtaa bedelini mütevellîye teslim ettikten sonra mütevellî bahçeden elde edilen meyvelerin öşürünü de talep etmektedir. Şeyhülislâm da bu talebi onaylar.¹⁰⁰⁷ Gedûsî bu müsbet cevabı, arazinin nemâ (artıcı olma) vasfı ile

¹⁰⁰³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 565, Fetva No: 5720.

¹⁰⁰⁴ *Gedûsî*, nr. 142, vr. 439/b.

¹⁰⁰⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 566, Fetva No: 5732.

¹⁰⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 564, Fetva No: 5713.

¹⁰⁰⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 566, Fetva No: 5730.

ilişkilendirmiş ve söz konusu ağaçlar olmasa bile ilgili arazi için mukâtaa ödemesinin yapılacağını belirtmiştir.¹⁰⁰⁸

ii. *Öşür Yerine Mukâtaa – Mukâtaa Yerine Öşür Talep Edilmesi:*

- Vakıf arazisi için öşür ile müsâvî bir mukâtaa bedeli tayin edilmiş olsa bile, eğer vakfa yararı söz konusu ise, bu durumda öşür ve mukâtaa birbirlerine tercih edilebilir.

Vakıf arazi dâhilinde bulunan bağlarla ilgili yüz yıllık bir mazisi olan uygulama çerçevesinde öşüre denk bir mukâtaa tayin edilmiş ve bağlarla ilgili ödemeler bu şekilde yapılagelmiştir. Ancak vakıf mütevellîsi, bu kadîm uygulamaya rağmen mukâtaa yerine öşür talep etmektedir. Abdürrahim Efendi ise bu konuda, kadîm uygulama mevcut olsa bile vakfa en faydalı olan ödemenin tercih edilmesi gerektiğini belirtir. Dolayısıyla eğer öşür ödemesi, mukâtaadan fazla ise bu durumda mütevellî mukâtaa yerine öşür tahsil edebilir.¹⁰⁰⁹ Sâir arazi çeşitlerinde her durumda kadîm uygulamaya riâyet vurgulanmakta iken, söz konusu vakıf arazileri olunca, kadîm uygulamaya rağmen vakıf maslahatının gözetilmesi dikkate değer bir noktadır.

Öşürün mukâtaa olarak tayin edildiği durumlarda, kişilerin kendi keyiflerince bu düzenlemeyi değiştirmeleri mümkün değildir. Bu değişikliğin gerekçesi olarak, ancak bir emir ya da vakıf menfaati gündeme getirilebilir. Nitekim vakıf arazilerinde yer alan bağ ve bahçeler için cereyân eden böyle bir meselede Abdürrahim Efendi, öşür yerine mukâtaa ödemesinin, kadîm olması halinde, değiştirilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁰¹⁰ Yukarıdaki fetva ile son zikrettiğimiz bu fetva birlikte değerlendirildiğinde, zâhiren birbirlerine muâırz oldukları düşünülebilir. Ancak söz konusu durumlarda bir çelişki bulunmayıp, bu ifade ile, eğer vakfın bir yararı mevcut ise, önceliğin ona verileceği, vakıf yararı gündeme gelmiyorsa kadîm uygulamaya riâyet edileceği vurgulanmaktadır.

¹⁰⁰⁸ Gedûsî, nr. 142, vr. 439/b.

¹⁰⁰⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 565, Fetva No: 5723. Vakfa daha yararlı olması hasebiyle öşür yerine mukâtaa ya da mukâtaa yerine öşürün veyâhut da resm-i dönümün tahsil edilmesini konu edinen diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 565-566, Fetva No: 5724; I, 566, Fetva No: 5727.

¹⁰¹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 567, Fetva No: 5737.

Vakfa faydalı olan ödemenin tercihi meselesinde, mukâtaaya bağlanmış vakıf arazisinden mahsûl elde edildiğinde mahsûlün öşürünün alınmasının suâl edildiği fetvaya şeyhülsîlâmın müsbet yanıt vermesini de kaydedebiliriz.¹⁰¹¹

iii. Öşürün Nisbeti:

Gelirleri bir yere vakfedilen araziden elde edilen ürünlerin öşürlerinin ödenmesi gerekir.¹⁰¹² Ancak bu öşür için bir sınır, kota düzenlemesi yapılmış ise buna riâyet edilmesi îcâb eder. Örneğin fetvada bir vakıf arazisinde pirinç üretiminin yapıldığı ve yüz keylik üretim için herhangi bir ödeme yapılmayacağına dair düzenlemenin var olduğu bildirilmektedir. Ancak söz konusu araziden yüz keylden fazla pirinç elde edilirse bu durumda fazlalık ürün üzerinden öşür ödemesi yapılmalıdır.¹⁰¹³

iv. Öşürü Ödenecek Ürünlerin Tasarrufu:

Yine öşür bahsi ile ilgili mühim bir nokta da, öşür ödemesi yapılmadan ürünlerle ilgili tasarrufta bulunulmamasıdır. Bu husus, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de, hem vakıf arazilerinden hem de tımâr topraklarından ürün elde eden bir bölge halkının, bu ürünleri birbirlerine karıştırmak istediğinde vakıf görevlisinin bu karıştırmaya mâni olmasının şeyhülsîlâma suâl edilmesi şeklinde yer edinmiştir. Abdürrahim Efendi, böyle bir durumda ürünlerin ayrı ayrı öşürleri ödendikten sonra istenilen karıştırma işleminin yapılabileceğini belirtmiştir.¹⁰¹⁴

v. Öşürün Tahsil Şekli:

Vakıf arazisinde yer alan dut ağaçlarının yaprakları ile ipek böceği beslenip bu böceklerden ipek elde ediliyor olsa bu durumda vakıf mütevellîsi elde edilen ipeğin öşürü yerine ipek böceklerinin beslendiği dut yapraklarının değeri üzerinden bir ödeme talep eder.¹⁰¹⁵

¹⁰¹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 567, Fetva No: 5738. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 567, Fetva No: 5741.

¹⁰¹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 567, Fetva No: 5744.

¹⁰¹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 567-568, Fetva No: 5745.

¹⁰¹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 568, Fetva No: 5747.

¹⁰¹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 569, Fetva No: 5757.

b. Mukâtaa

Mukâtaaya bağlanmış bir vakıf arazisinde bir kişi mülkiyeti kendisine ait olan bir bağla ilgilenmektedir. Ancak zamanla bu bağ verimliliğini kaybetmiş ve beklenenden az ürün vermeye başlamıştır. Bu durumda bağ sahibi, mütevellîye, bu durumu gerekçe göstererek, mukâtaa ödemeyeceğini belirtir. Ancak bağ sahibine böyle bir hak tanınmamıştır.¹⁰¹⁶ Zira Gedûsî'ye göre mukâtaa nizamı bu şekilde, keyfî olarak değiştirilecek bir düzenleme değildir.¹⁰¹⁷

Mukâtaalı bir vakıf arazide mülk evi olan kişi, uzun yıllardır vakıf mütevellîsine mukâtaa ödemesi yapagelmiş iken bir anda vakfedenin ismini öğrenmeden, bu vakfî kabul etmeyeceğini ve bu nedenle mukâtaa ödemesi yapmayacağını belirtir. Abdürrahim Efendi'ye göre ev sahibinin bu beyânı ile mukâtaa ödemesinden kaçınması mümkün değildir.¹⁰¹⁸ Fetvanın naklinde, arsanın vakfiyetine dair ikrâra temas edilmiş ise de¹⁰¹⁹ biz burada ikrâr-amel münâsebetine değinmek istiyoruz. Bu meselede kişi, uygulamasının aksine bir beyânda bulunmaktadır. Bu durumda, haklı olarak, mütevellî ya da hâkim, arazinin vakıf olduğunu bilmeden yıllarca yaptığı ödemenin gerekçesini gündeme getirecektir. Dolayısıyla bina sahibinin itirazı makul görülmeyecektir.

Benzer bir durum vakıf arazide yer alan dükkânın el değiştirmesinde de gündeme gelmiştir. Dükkânın ilk sahibi, her yıl mukâtaasını öderken dükkânı satın alıp mâlik olan yeni kişi, dükkânın bulunduğu arazinin vakıf olduğunun ve tescîl işleminin ispatlanmasını aksi durumda mukâtaa ödemeyeceğini belirtir. Fakat Abdürrahim Efendi bu talebi haklı görmez.¹⁰²⁰ Zira, fetvanın naklinde de yer aldığı üzere, dükkânın yeni sahibinin arazi ile ilgili tüm bilgileri satım öncesinde edinmesi gerekir. Akit sonrasında bu tür itirazlar değerlendirmeye alınmayacaktır.¹⁰²¹

Vakıf arazide mütevellî izniyle ve mukâtaa takdiri ile bir değirmen inşa edilmiş fakat insanların rağbet etmeleri neticesinde değirmenin emsâl ücretinde bir artış

¹⁰¹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 483, Fetva No: 5029.

¹⁰¹⁷ Gedûsî, nr. 142, vr. 380/a.

¹⁰¹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 406, Fetva No: 4428.

¹⁰¹⁹ Gedûsî, nr. 142, vr. 319/b.

¹⁰²⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 408, Fetva No: 4435. Benzer bir durum yeni dükkân sahibinin bir dönem ödeme yaptıktan sonra vakfin ispatını talep etmesinde de cereyân etmiştir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 408, Fetva No: 4436.

¹⁰²¹ Gedûsî, nr. 142, vr. 320/b.

meydana gelmiştir. Abdürrahim Efendi'ye de mütevellînin belirlenen mukâtaa yerine ecr-i mislin alınıp alınamayacağı suâl edilmektedir.¹⁰²² Şeyhülislâm burada vakfın menfaatini gözeterek yüksek olan bedelin yani değirmenin ecr-i mislinin talep edilmesini tecvîz etmektedir.

i. Mukâtaalı Vakıf Arazide Mütevellînin İzni İle Ya Da İzni Olmadan Gerçekleşen İşlemler:

- Yeri mukâtaalı olan bir vakıf arazisinde yer alan mülk bahçenin ve ağaçların satımında mütevellînin iznine ihtiyaç yoktur.¹⁰²³
- Mukâtaalı vakıf arazilerde inşa edilen mülk binalar (ev, dükkân yahut oda)¹⁰²⁴ ya da ihdâs edilen bahçeler¹⁰²⁵ için mütevellî izni gereklidir.
- Vakıf arazi üzerinde inşa edilen bina ve yapılar, çeşitli gerekçelerle yıkılabilir ya da kaldırılabilir.¹⁰²⁶ Özellikle vakfın birikimi mevcut iken binanın üçüncü bir kişi tarafından inşa ettirilmesi durumunda söz konusu bina yıkılır.¹⁰²⁷ Yine mütevellî izni olmaksızın¹⁰²⁸, zorla¹⁰²⁹ yapılan binalar ya da ekilen ağaçlar da yıkılır veyahut kaldırılır.

ii. Mukâtaalı Vakıf Arazisi İle İlgili Diğer Meseleler:

- Arsa ve binânın mukâtaalı olduğu vakıf yerleri, icâreteyn işlemlerine konu olabilir.¹⁰³⁰
- Mukâtaalı vakıf bahçenin mutasarrıfının vefatından sonra bahçenin vârislerine yine mukâtaalı olarak geçmesi durumunda mütevellî bahçeyi vârislerden almak için ödenen mukâtaanın temessükü olmadığını ileri sürmektedir. Ancak bu durum, şeyhülislâm tarafından, mütevellînin isteğini gerçekleştirme konusunda yeterli görülmemiştir.¹⁰³¹

¹⁰²² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 503, Fetva No: 5200.

¹⁰²³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 479, Fetva No: 4989; II, 33, Fetva No: 310.

¹⁰²⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 465, Fetva No: 4889, 4890, 4891.

¹⁰²⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 468, Fetva No: 4913; I, 472, Fetva No: 4937.

¹⁰²⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 466, Fetva No: 4898, 4899, 4900; I, 467, Fetva No: 4907.

¹⁰²⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 466, Fetva No: 4902.

¹⁰²⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 515, Fetva No: 5294, 5296.

¹⁰²⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 515, Fetva No: 5295.

¹⁰³⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 481, Fetva No: 5009.

¹⁰³¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 482, Fetva No: 5017.

Diğer bir fetvada da bu durumun bir benzeri bağ sahibinin kasdı üzerinden şöyle ele alınmıştır. Aynı minvâl üzere mukâtaalı bir vakıf arazisi üzerinde var olan mülk bağ zamanla kurumuştur. Mütevellî de bağın, ağaçlardan arındırılarak ziraat alanı olarak kullanılmasını salık vermiştir. Fakat mutasarrıf olan kişi herhangi bir haklı gerekçesi yok iken bağ alanını ziraat için kullanmamış, bu nedenle de beş yıl boyunca vakfa herhangi bir ödeme yapmamıştır. Bu halde, doğal olarak, mütevellî ilgili bağı/alanı tapu ile başka bir kişiye devretme hakkına sahip olacaktır.¹⁰³²

Bir diğer fetvada da aynı vasıflardaki bağ kuruduktan sonra mâlik olan kişinin bağı devralmadığı belirtilmektedir. Bu durumda da mütevellî bağı başka birine tapu ile devredebilir.¹⁰³³

- Mukâtaalı vakıf arazi ile ilgili, fetvalara yansıyan nizâlar için mukâtaalı vakıf arazisinde yer alan mülk dükkânın hakk-ı karârı meselesinde dükkânın yıkılıp bedelinin talep edilmesi¹⁰³⁴, mukâtaalı vakıf arazide bulunan mülk evin satımından sonra evin bedelinin arttığı iddiası ile akdin feshinin talep edilmesi¹⁰³⁵, mukâtaalı vakıf arazide bulunan mülk menzilin dört yıllık kiraya verilmesinden altı ay sonra ev sahibinin, kiracının haberi ve izni olmadan evi satması ve yeni ev sahibinin kiracıyı evden çıkartma durumu¹⁰³⁶, mukâtaalı vakıf arazide bulunan mülk evin, mâlikin vasîsi tarafından semen-i misline satımı¹⁰³⁷, mukâtaalı vakıf arazide yer alan mülk evin satımında satış bedeli ile ilgili anlaşmazlıktan dolayı müşterinin ayb muhayyerliğini gündeme getirerek akdi feshetmesi¹⁰³⁸, mukâtaalı vakıf arsada bulunan mülk dükkân iki kardeşe ait olup kardeşlerden birinin, kendi hissesini diğer kardeşe kiralaması¹⁰³⁹, mukâtaalı vakıf arazide yer alan gayrimenkullerin rehn edilmesi¹⁰⁴⁰ ve hibe edilmesi¹⁰⁴¹ örnek verilebilir.

¹⁰³² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 559, Fetva No: 5666.

¹⁰³³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 559, Fetva No: 5668. Nakildeki bilgiye göre arazi kiralanmadığı için mâni ortadan kalkmıştır, yani yeni bir kira akdi yapılabilir. *Gedûsî*, nr. 142, vr. 434/b.

¹⁰³⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 20, Fetva No: 173.

¹⁰³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 26, Fetva No: 244.

¹⁰³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 32, Fetva No: 301.

¹⁰³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 38, Fetva No: 363, 365, 366, 370.

¹⁰³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 64, Fetva No: 598.

¹⁰³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 117, Fetva No: 1045.

¹⁰⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 222, Fetva No: 1986, 1987, 1988.

¹⁰⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 266, Fetva No: 2379; II, 274, Fetva No: 2464, 2466, 2471; II, 275, Fetva No: 2474, 2475.

- Mukâtaalı vakıf arsada yer alan mülk ağaçlar vakfedildikten sonra vakfedenin vârislerinin bu ağaçlar üzerinde hak iddia etmesi¹⁰⁴², vakıf arsasında yer alan mülk bağı işleten kişinin tapu devir-teslim (tefvîz-tefevvüz) işlemlerini gerçekleştirmeden bağı birkaç yıl terk etmesi durumunda mütevellînin, bağı başka bir kişiye devretmesi ve bu kişinin on altı yıl bağı işletmesi sonrasında önceki kiracının gelip bağ üzerinde hak iddia etmesi¹⁰⁴³, benzer şekilde ilk kiracının gâib olması durumunda mütevellînin yeni bir kiracı araması¹⁰⁴⁴, mukâtaalı vakıf arazisinde yer alan mülk binanın satımında, satış bedelinin artması gerekçesi ile aksin feshi¹⁰⁴⁵, aynı minvâlde vakıf arazi üzerinde dikili olan mülk ağaçların satımı¹⁰⁴⁶, mukâtaaya bağlı vakıf arazide yer alan mülk üzüm bağının rehin olarak verilmesi¹⁰⁴⁷ fakat borçlunun gâib duruma düşmesi¹⁰⁴⁸, mukâtaaya bağlı vakıf arazide yer alan mülk bağ-bahçenin hibe edilmesi¹⁰⁴⁹, komşu olan vakıf arazilerini tapu ile işleten iki kişinin, arazide bulunan ağaç dallarının birbirlerinin alanlarına sarkması nedeniyle zarar gördüklerini belirtmeleri ve bu nedenle ağaçların kesilmesini talep etmeleri¹⁰⁵⁰ gibi konular da fetvalarda yer bulmuştur.
- Mukâtaa kaydının, vakıf arazilerinde, kişinin kendi birikimi ile ağaç dikmek, ev yapmak vb. tasarruflar için bir tasvir unsuru olarak kullanıldığına da tesâdüf ettik.

Örneğin kişi, bu nitelikte bir vakıf arazisinde bedelini kendi karşılamak şartı ile ağaç dikmekte ve diktiği bu ağaçları başka bir cihete vakfetmektedir. Böyle bir meselede Abdürrahim Efendi, kararı hâkime bırakmıştır.¹⁰⁵¹

Benzer bir durum icâreteyn ile işletilen vakıf arazisi için de gündeme getirilmiştir. Fakat bu meselede teslim ve tescil işlemlerinden sonra hâkim, bazı fıkıh âlimlerinin görüşlerine dayanarak bu işlemi onaylamıştır. Fetvada hâkimin bu hükmü ile

¹⁰⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 559, Fetva No: 5669.

¹⁰⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 560, Fetva No: 5670.

¹⁰⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 560, Fetva No: 5673.

¹⁰⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 26, Fetva No: 244.

¹⁰⁴⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 38, Fetva No: 365.

¹⁰⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 219, Fetva No: 1966; II, 222, Fetva No: 1987.

¹⁰⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 217-218, Fetva No: 1956.

¹⁰⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 274, Fetva No: 2464, 2466.

¹⁰⁵⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 574, Fetva No: 5188.

¹⁰⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 394, Fetva No: 4307, 4311; I, 395, Fetva No: 4317.

vakıf işleminin geçerli olup olmayacağı sorulmaktadır. Tabîi olarak, bir önceki fetvada kararı hâkimin hükmüne havâle eden şeyhülislâm bu meselede hâkimin hükmüne tâbi olur ve bu vakfın sıhhatini ikrâr eder.¹⁰⁵²

Ancak bu işlemler vakfın mütevellîsinin izni olmaksızın gerçekleştirilmiş ise, elbette, bu vakıf geçerli olmayacaktır.¹⁰⁵³

Vakıf arsasında bulunan vakıf öğretmen okulu da harap olup yalnızca arsa kaldığında, bir kişi mütevellîden izin alarak ve hâkim kararına dayanarak kendi malı ile, vakıf arazi üzerine kendisi için yeni bir dükkân yapsa/yaptırsa, Abdürrahim Efendi'ye göre bu dükkânı farklı bir yere vakfedemez.¹⁰⁵⁴ Bu konuyla ilgili, nakilde, mevkûf binânın yıkılmasından evvel satımının câiz olmadığı ancak yıkıldıktan sonra satılabileceği ifade ediliyor.¹⁰⁵⁵ Fakat fetvada satım değil kira mevzu bahis edilmektedir. Kanaatimize göre bu duruma cevâz verilmemesinin nedeni binanın hüviyet değiştirerek, dükkân olarak varlık kazanması ile ilgilidir.

iii. Kadîm Uygulamaya Riâyeti Vurgulayan Fetvalar:

Vakıf arazilerinden elde edilen ürünlerin taksimi konusunda eğer kadîm bir düzenleme yapılmış ise (örneğin bir fetvada vakıf arazide yetiştirilen ürünlerin beşte birinin alınması, bu beşte birlik hissenin de yarısının mütevellîye yarısının da mîrî arazi emînlerine tahsis edildiğini öğreniyoruz) mütevellînin ya da emînlerin bu uygulamaya aykırı talepleri meşrû görülmez.¹⁰⁵⁶ Daha evvelki ya da bundan sonraki pek çok meselede gündeme gelmiş ya da gelecek olan bu konu, doğrudan vakıf arazileri ile ilgili olmayıp kadîm düzenlemeye muğâyir talep ve tutumların tecvîz edilemeyeceğini ifade etmektedir.

Yine kadîm uygulamanın ihlâl edildiği bir durum olarak kovanlar üzerinden talep edilen ödeme miktarı konusunu aktaran fetva da burada zikredilmelidir. Fetvaya göre kadîm uygulamaya göre vakıf arazisinde bulunan kovanlardan elde edilen balın öşürü tahsil edilirken arıcılık yapan kişiler kovan başına sabit bir ödeme yapmayı teklif

¹⁰⁵² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 394, Fetva No: 4310.

¹⁰⁵³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 395, Fetva No: 4313.

¹⁰⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 397, Fetva No: 4338.

¹⁰⁵⁵ *Gedüsi*, nr. 142, vr. 311/b.

¹⁰⁵⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 568, Fetva No: 5746.

etmişlerdir. Ancak Abdürrahim Efendi, balın öşürü yerine bu ödemeyi makbûl görmemiştir.¹⁰⁵⁷

Kadîm uygulama ile ilgili değineceğimiz bir mesele de vakıf arazisinde bulunan mülk zeytin ağaçları için, emsâl ücrete denk sabit bir resim alınırken bu ağaçların askerî zümrenin mülkiyetine geçmesi durumunda, sosyal statülerinden dolayı, belirlenen ücretin altında bir ödeme yapmak istemeleri şeklinde cereyân etmiştir. Ancak bu talep şeyhülislâm tarafından onaylanmaz.¹⁰⁵⁸

c. Avâriz

Mukâtaalı vakıf arazisinde bulunan bir mülk ev için avâriz kaydı bulunmamasına rağmen evin bağlı bulunduğu mahalle sakinleri evin sahibi olan askerî kişiden avâriz akçesi talep etmektedirler. Bu durumun kendisine aktarıldığı Abdürrahim Efendi, avâriz akçesinin yalnızca sözlü talep ile vaz' edilmeyeceğine istinâden mahalle sakinlerinin bu talebini onaylamamıştır.¹⁰⁵⁹

Vakıf arazilerde yer alan evler için yıllık sabit bir ödeme yapılmakta iken bu evler avâriz akçesi için kaydedilip avâriz ödemesi talep edildiğinde ev sahipleri, vakfa ödedikleri bedeli iptal etmek istemişlerdir. Fakat şeyhülislâm Menteşizâde bunu makul ve makbûl görmemiş, ilgili evler için iki ödemenin ayrı ayrı yapılacağını belirtmiştir.¹⁰⁶⁰

d. Resim

Vakıf arazi dâhilindeki bir bağı işleten kişi, vârisi olmaksızın öldüğünde bağı beytûlmal emîni tarafından bir başkasına satılır. Bu durumda vakıf mütevellîsi, yeni bağ sahibinden işletim hakkı olarak, vakıf adına bir ödeme/resim talep eder. Menteşizâde Abdürrahim Efendi de bu talebi makul görür.¹⁰⁶¹ Zira burada vakıf yararına bir ödeme söz konusudur.

Vakıf arazisinde yer alan zeytin ağaçları için de kadîmî olarak ecr-i misle eş değerde bir resm tayin edilmiş fakat ağaçlara mâlik olan kişiler asker zümresine dâhil

¹⁰⁵⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 569, Fetva No: 5758.

¹⁰⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 570, Fetva No: 5775.

¹⁰⁵⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 577, Fetva No: 5221.

¹⁰⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 549, Fetva No: 5569.

¹⁰⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 565, Fetva No: 5722.

olmalarını ileri sürerek belirlenen oranın altında bir ödeme yapmayı talep etmektedirler. Ancak bu durum Menteşizâde tarafından onaylanmamıştır.¹⁰⁶²

Mütevellî, vakıf arazisi üzerindeki çiftliğin satımı halinde satan kişinin aldığı bedelden, vakıf adına bir resim talebinde bulunamaz.¹⁰⁶³ Fakat bu fetvadın hemen sonra yer alan diğer fetvada, mukâtaalı bir vakıf arazisinde yer alan mülk üzüm bağlarının satım ve devir-teslim işlemleri için mütevellînin vakıf adına bir resimi gündeme getirebileceği kaydedilmektedir.¹⁰⁶⁴ Bu durumda peşpeşe zikredilen bu fetvalar birbirlerini nakz etmektedir. Ancak Gedûsî, fetvalar arasında bir tenâkuzun olmadığını, ikinci fetvada zikredilen müsaadenin *-hususî durumundan ötürü-* yalnızca Sivas toprakları için geçerli olduğunu belirtir.¹⁰⁶⁵

*i. Resm-i Çift ve Resm-i Bennâk:*¹⁰⁶⁶

Vakıf ve tımâr arazileri için, resm-i çift ve resm-i bennâkın ödeme zamanı da şeyhülislâma yöneltilen sorular arasında yer almaktadır. Fetvaya göre ürüne endeksli ödemeler olan mezkûr resimler, ancak ürün elde edildiğinde talep edilmektedir.¹⁰⁶⁷

*ii. Resm-i Kışlak:*¹⁰⁶⁸

Vakıf mütevellîsi vakıf arazi dâhilindeki kışlaklarda koyun otlatma karşılığında bir miktar ücret almaktadır. Arazinin bağlı bulunduğu köy halkı ise, mütevellîden, arazinin köy sınırlarında yer almasını gerekçe göstererek, aldığı ücretin bir kısmını talep etmektedir. Fakat Abdürrahim Efendi, bu talebi makul görmez ve mütevellînin aldığı ücretten köy halkına bir pay verilmemesini beyân eder.¹⁰⁶⁹

Vakıf arazisinde bulunan kışlakı tapu ve mukâtaa ile işleyen kişi, koyun kışlatma bedeline denk olan mukâtaa ödemesini yaptıktan sonra mütevellî kendisinden mukâtaa

¹⁰⁶² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 570, Fetva No: 5775.

¹⁰⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 571, Fetva No: 5783.

¹⁰⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 571, Fetva No: 5784.

¹⁰⁶⁵ Gedûsî, nr. 142, vr. 443/b.

¹⁰⁶⁶ Resm-i bennâk ve resm-i çift için bkz. Tez metni, s. 289 ve s. 291.

¹⁰⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 571, Fetva No: 5781.

¹⁰⁶⁸ Resm-i kışlak için bkz. Tez metni, s. 299.

¹⁰⁶⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 563, Fetva No: 5700.

ödemesine ilave olarak resm-i kışlak adına her bir koyun için ödeme talep edemez.¹⁰⁷⁰
Zira öşür ve harâc ödemeleri, aynı yer için birlikte talep edilmez.¹⁰⁷¹

*iii. Resm-i Dönüm:*¹⁰⁷²

Kişi vakfedilmiş bir tarlada, mütevellînin izni olmadan bir üzüm bağı oluşturmuş ve çocuğu olmaksızın vefat etmiştir. Bu durumda beytülmal emîni olaya dâhil olarak bağın tasarrufunu üstlenmiştir. Fakat bu hal üzere vakıf mütevellîsi, vakfın bağa değil tarlaya ihtiyacı olduğunu bu nedenle bağdaki ağaçların sökülmesi gerektiğini ifade eder. Zira ağaçların sökülmesi vakıf arazisine zarar da vermeyecektir. Beytülmal emîni ise, mütevellînin bu talebine karşılık, vakıf arazisinde yetişen üzümlerden öşür yerine resm-i dönüm olarak bir miktar ödeme almasını zımnî bir izin olarak değerlendirip bağdaki ağaçların sökülmesine engel olmak ister. Ancak Şeyhülislâm, bu meselede mütevellînin talebini haklı görür ve beytülmal emîninin ağaçların sökülmemesi konusundaki yaklaşımını tecvîz etmez.¹⁰⁷³

D. VAKIF ARAZİLER İLE İLGİLİ DİĞER KONULAR

Vakıfla ilgili diğer konular¹⁰⁷⁴, vakıf şartları ve kayıtları ile ilgili farklı durum ve iddialarda kadîm uygulamaya riâyet edilmesi¹⁰⁷⁵, vakıf arazilerinin istibdâli ile ilgili meseleler¹⁰⁷⁶, icâreteynli bir vakıf arsada yer alan mülk evin sahibinin ölümü durumunda vârislerinin evi ve arsayı taksim meselesi¹⁰⁷⁷, aynı vasıftaki arsada yer alan mülk ev yandıktan sonra iki ortağın arsayı taksimi¹⁰⁷⁸, icâreteynle işletilen bir evin mutasarrıfının vefatı ile gündeme gelen yeni mutasarrıflar arasındaki taksim

¹⁰⁷⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 570, Fetva No: 5773.

¹⁰⁷¹ *Gedûsî*, nr. 142, vr. 442/b-443/a.

¹⁰⁷² Resm-i dönüm için bkz. Tez metni, s. 294-296.

¹⁰⁷³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 551, Fetva No: 5597.

¹⁰⁷⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 396, Fetva No: 4332; I, 136, Fetva No: 1548, 1549; I, 396, Fetva No: 4332; II, 10, Fetva No: 72; II, 8, Fetva No: 47; I, 414, Fetva No: 4480; I, 427, Fetva No: 4581; I, 461, Fetva No: 4857; I, 472, Fetva No: 4938, 4939; I, 483, Fetva No: 5032; I, 489, Fetva No: 5084; I, 500, Fetva No: 5180; I, 501, Fetva No: 5183; I, 502, Fetva No: 5193; I, 503, Fetva No: 5200; I, 504, Fetva No: 5209; I, 549, Fetva No: 5569; I, 552, Fetva No: 5601; I, 560, Fetva No: 5671; I, 561, Fetva No: 5687; I, 562, Fetva No: 5688, 5691; I, 563, Fetva No: 5697, 5699, 5700, 5701, 5702; I, 565, Fetva No: 5723, 5724; I, 566, Fetva No: 5727; I, 586, Fetva No: 5746, 5747; I, 569, Fetva No: 5756, 5762; I, 575, Fetva No: 5811; I, 577, Fetva No: 5823, 5826; I, 578, Fetva No: 5832, 5833; II, 3-5, Fetva No: 8-23; II, 574, Fetva No: 5188; II, 582, Fetva No: 5273.

¹⁰⁷⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 414, Fetva No: 4480.

¹⁰⁷⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 460, Fetva No: 4843; I, 461, Fetva No: 4851, 4852, 4853, 4854.

¹⁰⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 462, Fetva No: 4865.

¹⁰⁷⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 462, Fetva No: 4866.

işlemleri¹⁰⁷⁹, vakıf arazilerde inşa edilen binaların¹⁰⁸⁰ ya da ağaçların¹⁰⁸¹ mülkiyetinin kişilere ait olması ve mâliklerin ölümü halinde mülkiyetin vârislere intikâl etmesi¹⁰⁸², vakıf arazide inşa edilen binaların¹⁰⁸³ ya da değirmenlerin¹⁰⁸⁴ kim adına yapıldığı beyân edilmediğinde binaların vakfa ait olması, ancak mütevellînin izni olmadan inşa edilen evlerin mülkiyetinin vakfa ait olmaması¹⁰⁸⁵, gelirleri cami imamına şart kılınan vakıf arazide var olan evin yanmasından sonra imamın o araziye icâreteyn ile bir kişiye kiralaması ve o kişinin arazide ev yapmasına müsaade etmesi¹⁰⁸⁶ olarak sıralanabilir.

IV. ARÂZÎ-İ METRÛKE

Metrûk araziler, “*umûm-i nâs için terk olunmuş olan ve bir karye ve kasaba veya kurâ ve kasabât-ı müteaddidenin umûm ahalisine terk ve tahsîs olunan yerlerdir.*”¹⁰⁸⁷ Umûmî yollar ve köy-kasaba halkına tahsis edilen meralar kanunnâmede metrûk arazi olarak değerlendirilmiştir.

Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında bir arazi nev‘i olarak “metrûk” vasfına tesâdüf edemedik. Ancak “**tarîk-i âmm**” ve “**mera**” kayıtları metrûk araziler hakkında birkaç kelâm etmemize imkân tanımıştır.

Metrûk arazi ifadesi, ilk olarak zihne terk edilmiş, ikâmetin bulunmadığı yerleri çağrışırsa da, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de yer aldığı şekliyle bu bölgeler terk edilmiş olmaktan ziyâde, halkın kullanımına umûmen açık olan bölümleri karşılamaktadır. Buradan hareketle “**tarîk-i âmm**” ile ilgili meselelere kısaca temas edelim.

- Metrûk arazilerde bir kişinin satış yapması, mekânın uygun genişlikte olması ve gelip-geçenlere zararının olmaması şartı ile, uygun görülmüş; bu durumdaki bir satıcıdan alış-veriş yapılması helâl olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁸⁸ Ancak aksi durumda, yani umûmî yolda yapılan alış-

¹⁰⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 463, Fetva No: 4871.

¹⁰⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 463, Fetva No: 4873; I, 464, Fetva No: 4878, 4879.

¹⁰⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 463, Fetva No: 4881.

¹⁰⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 463, Fetva No: 4886.

¹⁰⁸³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 463, Fetva No: 4874.

¹⁰⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 463, Fetva No: 4876.

¹⁰⁸⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 463, Fetva No: 4880.

¹⁰⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 464-465, Fetva No: 4887.

¹⁰⁸⁷ Arazi Kanunnâmesi, md. 5.

¹⁰⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 132, Fetva No: 1500, 1501.

verişin yoldan geçenlere sıkıntı vermesi halinde bölge halkının bu alış-verişe engel olabileceği kaydedilmiştir.¹⁰⁸⁹

- Umûmî bir yolda evi olan kişi, evinin karşısında yer alan başka bir evi de satın alsa, iki ev arasında köprü kuramaz; bölge halkı buna mâni olabilir. Zira böyle bir durum, yoldan geçecek kişiler için engel teşkil edebilir.¹⁰⁹⁰
- Umûmî yollardan istifâde durumunda tarafların zararlarının olmaması ya da asgarî düzeyde bir zararın tercih edilmesi gözetilmektedir. Örneğin bir fetvada kişi, pis ve artık sularını umûmî yola akıtmakta ve bu durum yoldan geçenlere sıkıntı vermektedir. Böyle bir hal cereyân ettiğinde zarar görenler bu eylemi gerçekleştiren kişiye mâni olabilirler.¹⁰⁹¹
- Ancak bu şekilde zararın giderilmesi, başka bir zarara sebebiyet verecek nitelikte olmamalıdır. Nitekim fetvada şöyle bir olay tasvir edilmektedir. Umûmî bir yolun her iki tarafında da yer alan evlerin çatılarından akan sular, başka bir kişinin bahçesine akmakta iken, ilgili kişi buna engel olan bir değişiklik yaptığında bu değişiklik kadı müdâhalesi ile ortadan kaldırılır.¹⁰⁹² Zira burada zâhiren bahçe sahibinin zararının giderilmesi mevcut olsa da ilgili düzenleme kadîm bir uygulamayı ortadan kaldıracak niteliktedir. Bu nedenle “Zarar ve mukâbele bi’z-zarar yoktur.”¹⁰⁹³ fehvâsınca, bir zararın başka bir zararla giderilmesine kadı eliyle mâni olunmasına müsaade edilmiştir. Suların mecrâları ile ilgili aşağıda yer alan fetva da bu konuya örnek teşkil edebilir.

*“Bir vakıf duvarın saçağından müctemi‘ olan damla kadîmden bir tarîk-i hâssa akıp ondan tarîk-i âmma cereyân edegelif vaz‘-ı kadîm böyle iken hâlâ ol tarîk-i hâssa menzili olan Amr “Ol damla tarîk-i mezbûra akdıktan sonra benim menzilimin duvarları dibinden cereyân etmekle zarar ihtimâli vardır” deyip ol damlayı tarîk-i mezbûra akıtmakdan men‘a kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹⁰⁹⁴

¹⁰⁸⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 572, Fetva No: 5167.

¹⁰⁹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 563, Fetva No: 5081.

¹⁰⁹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 564, Fetva No: 5090.

¹⁰⁹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 563, Fetva No: 5085.

¹⁰⁹³ MAA, md. 19.

¹⁰⁹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 563, Fetva No: 5086, 5087.

- Ortak kullanım alanları olarak ifade edebileceğimiz metrûk arazilerde, tasarruf ve istifâde hakkının insanlara zarar vermemekle ilişkilendirildiğini yukarıda ifade ettik. Ekleyeceğimiz fetvalar bu kabilden değerlendirilebilir. Böyle durumlarda, yani zarara sebebiyet verilmesi halinde müsebbipler, tercih ve eylemlerinden men edilebilir.

“Bir mahalle içinde bir çeşmenin ayağı ol mahalle ortasından mürûr eden tarîk-i âmma akmağla Zeyd menziline olan kenîfin bi-gayr-i hak kârîzini ol çeşmenin akındısına icrâ edip ondan nâşî ol sokakdan râyiha-i kerîheden nâşî geçilmez olsa hâlâ ahâli-i mahalle hâkime i'lâm etdiklerinde hâkim Zeyd'i ol vech üzere kârîzi bi-gayr-i hak tarîk-i âmma akıtmakdan men'a kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.”¹⁰⁹⁵

“Zeyd menziline zeyt yağı değirmeni ihdâs edip ol değirmenin çirkâbını ve ceberesini tarîk-i âmma icrâ ve ilkâ edip mârreye zararı olsa hâlâ mârre Zeyd'i ol vech üzere tarîk-i âmm çirkâbını icrâ ve ceberesini ilkâdan men'a kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”¹⁰⁹⁶

“Zeyd bir tarîk-i âmmun üzerine fuzûlen binâ ihdâs eylese mârreye zararı olacak mârre Zeyd'e binâsını kal' etdirmeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”¹⁰⁹⁷

“Zeyd bir tarîk-i âmmun üzerine fuzûlen menzil binâ edip tarîki bi'l-küllîye seddeylese hâlâ mârre hâkimü'ş-şer'e varıp Zeyd'e binâsını kal' ve ref' etdirip ke'l-evvel yerinden mürûra kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”¹⁰⁹⁸

- Yine aynı minvâl üzere bir değirmenin suyu metrûk bir araziden geçiyorsa, kişi ya da kişilerin suyun mecrasını değiştirme haklarının olmaması da bu bağlamda zikredilebilir.¹⁰⁹⁹
- Metrûk bir arazide yapılan binayı, binanın yıkılma zorunluluğunu bildiği halde, satın alan kişi hâkim kararı ile yıkım gerçekleştiğinde ödediği bedeli talep edemez.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 566, Fetva No: 5111.

¹⁰⁹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 571, Fetva No: 5155.

¹⁰⁹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 572, Fetva No: 5165.

¹⁰⁹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 572, Fetva No: 5166.

¹⁰⁹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 142, Fetva No: 1595.

¹¹⁰⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 20, Fetva No: 178.

- Ancak eğer kişi, mülk olduğu beyân edilen evi ve arsayı satın alır, sonrasında her ikisinin de arâzî-i metrûkeden olduğu ortaya çıkarsa bu durumda ödediği bedeli geri isteyebilir.¹¹⁰¹ Zira böyle bir durumda kişinin, durumun aslını bilmemesi onu mazûr kılmaktadır.
- Alım-satımla ilgili durum böyle olmasına rağmen aynı durum kira akdi için söz konusu olduğunda kiracı olan kişi ödediği meblağı talep edemez.¹¹⁰² Zira kira akdinde, alım-satımdan farklı olarak menfaatin semen karşılığında temin edilmesi söz konusudur. Bu meselede de, kiranın ödendiği süre zarfında, dükkânın niteliği ne olursa olsun, kiracının bir menfaat elde ettiği âşikârdır. Bu nedenle kiracı yaptığı ödemeyi, muhâtabından talep edemez.
- Arazî-i metrûke ile ilgili diğer bir mesele de, mülk arazilerin, herhangi bir sebeple, taksim edilmesi halinde hisse sahiplerinin kendi yollarının, umûmî yollara rast gelmesidir. Fakat böyle bir durum cereyân ettiğinde, mezkûr gerekçe ile tarafların taksimi fesh etmelerine müsaade edilmemiştir.¹¹⁰³
- Yine müşterek bir malın (evin) taksimi üzerine evin paylarından biri için tarîk-i âm da dâhil herhangi bir yöne kapı açmak mümkün olmayacaksa, bu durum taksimin feshine gerekçe olabilir. Nitekim aşağıdaki fetvaya verilen cevap, bir önceki fetvanın aksine, feshe müsaade etmiştir.

“Zeyd, Amr ile müşterek olup ve etrafı duvar olup bir kapısı olan mülk bağı mezbûrlar beyenlerinde iktisâm etdiklerinde kapı Zeyd’in hissesine ta’yîn olunup Amr’ın hissesiçün tarîk şart olunmayıp ve kismetde bi-küllî’l-hukûk zikri dahi olmayıp Amr arsasıçün tarîk-i âmıma kapı açmak dahi mümkün olmasa hâlâ Amr fesh-i kismete kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.”¹¹⁰⁴

¹¹⁰¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 64, Fetva No: 604.

¹¹⁰² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 119, Fetva No: 1060.

¹¹⁰³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 493, Fetva No: 4408. Tabîî buradaki mesele yalnızca tarîk-i âm ile ilgili değildir. Fetvada tasvir edildiği şekliyle, babadan oğullara geçen bir müşterek mal (ev) mevcuttur ve bu ev iki kardeş arasında pay edilecektir. Bu paylaşma üzerine tarîk-i âm devreye girmiştir. Bizim bu fetvayı, burada aktarmamızın nedeni, yalnızca, tâlî de olsa, metrûk araziye atıf yapılan bir konuyu gündeme getirmektir.

¹¹⁰⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 493, Fetva No: 4409.

- Bir bölgenin tarîk-i âm mı yoksa mezraa mı olduğu konusunda ihtilâf edildiğinde ve her iki taraf da iddialarını delillendirdiğinde tercih, iddiaların bilinirliğine/şöhretine göre yapılır.¹¹⁰⁵
- Umumî yollarla ilgili diğer bir sorun da geçiş hakkıdır. Aşağıda yer alan iki fetva kişilerin, haksız yere insanların geçiş hakkını engelleyemeyeceklerini ifade etmektedir.

“Tarîk-i âmma kapısı olan menzilin mutasarrıfı Zeyd ol menzilin ardında olan tarîk-i hâssa ard duvarından kapı açıp ol tarîk-i hâssın ashâbı izinlerinsiz mürûra kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹⁰⁶

“Birkaç bâb vakıf odaların tarîk-i hâsslarının tarîk-i âmma açılır bir kapısı olup ol odaların icâre-i mu‘accele ve müeccele ile mutasarrıfları kadîmden ol kapıdan mürûr edegelmiş olsalar hâlâ mütevellî-i vakıf ol kapıyı odaların müste‘cirlerinden Bekir’e müstakillen tasarruf etmek üzere bir temessük verse Bekir-i mezbûr sâir odaların erbâbını ol kapıdan mürûrdan men‘a kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹⁰⁷

- Metrûk bir araziye, izin olmaksızın iş aletlerinin koyulması neticesinde âmâ bir kişinin kolunu kaybetmesi durumunda, müsebbib ½ oranında diyet ödemekle sorumlu olur.¹¹⁰⁸
- Doğrudan arazi bahsi ile ilgili olmasa da metrûk bir alanda meydana gelen at ve katır çarpışması ya da atın çarpması neticesinde bir kişinin ölümü, diğer kişiyi kısâs ya da diyet cezaları ile muhâtap kılmaz. Zira bu konuyla ilgili aşağıda yer verdiğimiz iki fetvada da kasıt olmadığı gibi, kişilerin zarar vermek istememeleri yönünde çabaları da bulunmaktadır.

“Zeyd tarîk-i âmda at ile koşup giderken karşısından katır ile gelen Amr’a müsâdif olup atını sarfa sa‘y edip bir tarîk ile sarfa kâdir olamayıp at katıra dokunup ol sadmeden Amr yıkılıp fevt olsa hâlâ Amr’ın veresesi Zeyd’i kısâs etdirmeye veyâhûd diyet almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 566, Fetva No: 5107.

¹¹⁰⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 564, Fetva No: 5097.

¹¹⁰⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 565, Fetva No: 5100.

¹¹⁰⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 348, Fetva No: 3828.

¹¹⁰⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 357, Fetva No: 3947.

“Zeyd bir tarîk-i âmda at ile geçerken at ürküp başını alıp seğırtip giderken Zeyd zabt edememekle tarîk-i mezbûrda olan Hind’e “Önümden savul” deyu çağırıp Hind mukayyede olmayıp ve Zeyd atını âhar tarafa sevk edememekle at göğsü ile Hind’i çarpıp helâk eylese Zeyd’e diyet lâzıme olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹¹⁰

- Ancak arâzî-i metrûkenin yakınında bulunan ve araziye doğru meyli olan bir duvar için, yıkılma tehlikesine karşı sahibine ikazda bulunulduğu halde sahibi gerekli tedbiri almamışsa ve duvar yıkılıp iki kişinin ölümüne neden olmuşsa bu durumda duvarın sahibi olan kişi diyet ödemek zorundadır.¹¹¹¹ Zira burada kişinin ihmâl ve kusuru mevcuttur.
- Benzer şekilde umumî bir yolda, kişi atını bir dükkânın önüne bağladığında atı yoldan geçen birini tekmeleyerek öldürürse bu durumda da atın sahibi diyet ile cezalandırılır.¹¹¹²

Bu gibi durumlarda, fetvalardan hareketle şöyle bir formül oluşturabiliriz. Eğer kişi ya da kişilerin yaralanma ya da ölümlerinde ihmâl ve kusur var ise bu durumda sorumlu olan kişi kısâs ya da diyetle cezalandırılır. Fakat kişilerin tedbirsizliği ya da taksîri söz konusu değilse bu durumda ceza da gündeme gelmez. Aşağıda yer verilen fetvalar ihmâl ve kusurun olmadığı hâdiseler için örnek teşkil edebilir.¹¹¹³

“Zeyd bir atla tarîk-i âmda giderken esnâ’-i tarîkde atla gelen Amr’ın yanına uğradıkda Zeyd’in atı Amr’ın atını kış ayağı ile depdikde Amr’ın ayağına rast gelip Amr’ın bir ayağı kırılıp mecrûh olmağla ol cürhden Amr fevt olsa Zeyd’e diyet lâzıme olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹¹⁴

“Zeyd arabasıyla tarîk-i âmda giderken atları ürküp başları pek olmağla Zeyd zabt edemeyip atlar başını alıp kaçıp giderlerken Bekir’in üzerine uğrayıp Zeyd sa’y edip bir tarikle âhar tarafa sarf edememekle arabanın oku Bekir’e isâbet edip Bekir ondan müteessiren fevt olsa Zeyd’e diyet lâzıme olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹¹⁵

¹¹¹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 357, Fetva No: 3950.

¹¹¹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 359, Fetva No: 3974.

¹¹¹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 363, Fetva No: 4016.

¹¹¹³ Yukarıda aktardığımız iki fetvadaki durumu desteklemeleri niyetiyle, aynı doğrultudaki diğer fetvaları buraya eklemeyi uygun gördük.

¹¹¹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 368, Fetva No: 4071.

¹¹¹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 364, Fetva No: 4035.

Bu bahse dair, kişilerin taksîri ile ilgili olan durumlara örnek teşkil eden birkaç fetvayı da kaydedelim.

“Zeyd tarîk-i âm ortasında araba durmak mu’tâd olmayıp bir mevzi’de arabasını me’zûn değil iken durgurup öküzlerini bağlayıp kendi bir maslahatına gitdikde ol öküz mârreden Hind’i kış ayağıyla depip Hind’in ayağını kırıp ondan nâşî Hind sâhibetü’l-fîrâş olup kalkmadan müteessireten fevt olsa vereseşi Hind’in diyetini Zeyd’den almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”¹¹¹⁶

“Bir tarîk-i âm ortasında araba durmak mümkün olmayıp mahalde me’zûn değil iken arabasını durgurup öküzünü arabasına bağlayıp bir maslahatına gitdikde ol öküz kış ayağı ile mârreden Hind’in ayağını depip Hind’in ayağının kemiği kırılıp mecrûh olup ba’de’l-bür’ ayağı evvelki gibi olmasa Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Hukûmet-i ‘adl.”¹¹¹⁷

“Zeyd tarîk-i âm kenarında hüddâ-yı nâbit olan kavak ağacını kat’ ederken ağaç Zeyd’in filinden nâşî mârreden Amr’ın üzerine düşüp Amr’ı ihlâk eylese Amr’ın vereseşi Amr’ın diyetini Zeyd’den almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”¹¹¹⁸

- Benzer şekilde eğer kişi arâzî-i metrûkede izin olmaksızın birtakım düzenleme ve değişiklikler yapıyorsa, bunlardan doğan zararlar için de tazmînât ödemek zorunda olur. Örneğin bu durum fetvaya, umumî yolda bir kuyunun açılması ve açılan kuyuya bir hayvanın düşerek ölmesi şeklinde yansımıştır.¹¹¹⁹
- Doğrudan konuyla ilgisi olmayan tarîk-i âmmda meydana gelen bir kaza da Fetâvâ-yı Abdürrahim’de şöyle bir yer edinmiştir.

“Zeyd kısrağına binip tarîk-i âmda giderken Bekir’in aygırı kısrağın üzerine binmek için iki ayağını kaldırıp Zeyd’in üzerine hücum eyledikde Zeyd dahi kaçamayıp

¹¹¹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 363, Fetva No: 4026.

¹¹¹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 364, Fetva No: 4028.

¹¹¹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 364, Fetva No: 4033.

¹¹¹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 181, Fetva No: 1625.

kılıcı çıkarıp korundukda aygır ayağı ile kılıca çarbdıkda ayağı çalınıp mecrûh olsa Amr, Zeyd'den ol cürh için bir nesne almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹²⁰

- Bu bahise dair son olarak umûmî yolun iki tarafında yer alan evlerin birbirlerinin haklarını ihlâl etme durumlarını gündeme getirebiliriz. Zikredilen şartlarda taraflardan birinin evine balkon yapması ya da evinde pencere açması karşı evin, *zan olarak değil*, kesin olarak mahremiyetini zedelemesi nedeniyle zarar verecekse bu durumda yapılan düzenlemeler iptal edilecektir. Burada aktaracağımız üç fetvada anlatılan durumlar kesin bir mahremiyet ihlâlini doğurmayacağı için, düzenlemelerin iptaline müsaade edilmemiştir.

“Zeyd’in hâriciyeden vâki‘ sokak üzerine yapılmış şehnişi mukâbelesinde Amr fevkânî bir oda binâ edip tarîk-i âmma açılır pencere vaz‘ eylese hâlâ Zeyd mücerred “Benim şehnişimin pencerelerinden odam görünür” deyu Amr’a pencerelerini kapatmağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹²¹

“Zeyd’in dâhiliyede olan fevkânî odasının pencereleri tarîk-i âmm cânibinde olup kadîmden ol pencereler kafes ile mesdûd iken mukâbelesinde menzili olan Amr fevkânî bir şehnişin binâ ve ihdâs etdikden sonra Amr’ın şehnişin pencerelerinden Zeyd’in ol kafesli odasında olanlar görünmeyip içeriye nezâreti yoğ iken Zeyd mücerred “Gece ile odamda mum yandıkda oda içinde gezenlerin zilli kafesde zâhir olur” deyu şehnişin pencereleri için havâle tutdurmağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹²²

“Bir kasabada vâki‘ Zeyd’in muhdes menzilinin pencerelerinin bir hamamın tarîk-i âmma açılan kapısına ve ol hamamın havlîsi olup odun yığılan mevzi‘ine havâle ve nezâreti olsa hâlâ ol kasaba ahâlîsinden birkaç kimesneler “Bizim nisvânımız hamama vardıklarında hamamın kapısı önünde ve ol odunluk içinde mürûr etdiklerinde nisvân tâifesi pencerelerinden görünür, elbette pencerelerini kapa” demeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”¹¹²³

¹¹²⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 177, Fetva No: 1584.

¹¹²¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 575, Fetva No: 5197.

¹¹²² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 576, Fetva No: 5205.

¹¹²³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 576, Fetva No: 5209.

Şimdi de “tarîk-i âmm” gibi metrûk arazi olarak değerlendirilen **meralar**la ilgili, fetvalarda gündeme getirilen meselelere bakalım.

- Mera alanı, arâzî-i metrûkenin nev‘ini ifade etmekle birlikte yaygın olarak hayvanların otlatıldığı alanı karşılar. Nitekim aşağıdaki fetva bu duruma işaret etmektedir. Fetvada hayvanların otlatılması için meranın nasıl tayîn edileceği sorulmaktadır. Şeyhülislâm’ın ifadesine göre meralar belirli bir ölçü üzere değil; o bölgede uygulanagelen usûle göre belirlenir.

“Bir karye ahâlîsinin hayavanları ra‘y olunmak üzere ol karye arâzisinden bir mikdâr için şer‘an bir hadd-i mu‘ayyenî var mıdır yohsa her karyede kadîmden ne mikdâr arâzi mer‘âlık üzere i‘dâd olunup tasarruf oluna geldiyse ol karyenin mer‘âsı ol mikdâr mıdır? el-Cevab: Şikk-i sâîdir.”¹¹²⁴

- Meralardan istifade, o bölge halkı için, belirli bir ücret ödemeyi gerektirmez. Nitekim köy halkının koyunlarını otlatmak amacıyla meradan faydalanmasına mukabil sipâhînin resm talep etme ve ödeme yapılmadığı takdirde kişilerin hayvanlarını merada otlatmalarına engel olma yetkisi yoktur.¹¹²⁵
- Fakat bölge halkından olmayan kimseler ancak gerekli ücreti ödemek suretiyle meralardan istifâde edebilirler.¹¹²⁶
- Diğer yandan arâzî-i metrûkeden istifâde etme hakkı, öncelikli olarak, arazinin yakınında bulunan kişilere ait kılınmıştır. Abdürrahim Efendi’ye tevcih edilen bir suâlde meradan akan suyun ancak bölge halkına yetmesi halinde başka bir bölge halkının suya müdâhale etme haklarının olmadığı belirtilmektedir.¹¹²⁷
- Bununla birlikte merada hayvan otlatma konusunda bölge halkı arasında bir oran da gözetilmektedir. Fetvada yer aldığı şekliyle bir kişinin sığırları on tane iken yedi-sekiz katına çıktığında bölge insanları hakime/kadıya

¹¹²⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 552, Fetva No: 4987.

¹¹²⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 552, Fetva No: 4989; I, 48, Fetva No: 497.

¹¹²⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 554, Fetva No: 5004.

¹¹²⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 139, Fetva No: 1558.

müracaat ederek sığırların merada otlatılmasını engelleyebilirler.¹¹²⁸ Zira böyle bir durum ortak kullanım açısından adalete zarar veren bir nitelik arz eder.

Ancak eğer sayı açısından sorun teşkil eden bir orantısızlık söz konusu değil ise bu durumda bölge halkından hiç kimse bir diğerrinin hayvan otlatmasını sınırlandıramaz ve otlatma karşılığından bir bedel talep edemez.¹¹²⁹

Bu konuda kriter, geçmişten beri uygulanagelen usûldür. Diğer bir deyişle mera kullanımında kişilerin ya da alanın ne kadar hayvan otatabileceği konusundaki mevcut uygulama belirleyici olmaktadır. Bu konuda eğer mevcut uygulamaya riâyet ediliyorsa, bölge halkının ya da yetkili kişilerin bu uygulamaya mâni olmaları mümkün değildir.¹¹³⁰

Benzer şekilde eğer köyde hayvan otlatma ya da mera kullanımına dair bir uygulama mevcut değil ise bu durumda köy halkı, hayvan otlatma teşebbüsünde bulunan kişilere engel olabilirler.¹¹³¹

- Bunun yanı sıra bölge halkı, köye sonradan gelip yerleşen ve hayvanlarını merada otlatmak isteyen kişiye de bu konuda engel olabilir.¹¹³²
- Yine köy halkı, kendi meralarını, başka köylerin hayvanlarının otlatılması için kullandırmayabilir.¹¹³³
- Diğer yandan eğer bir köyde mera olmadığı gibi köylünün hayvanları da mevcut değil iken, köyden iki kişi koyun beslemeye başlasalar ve mera olmaması nedeniyle köyün muhtelif tarlalarına zarar verseler bu durumda köy halkı ilgili iki kişinin koyun beslemesine engel olabilir.¹¹³⁴
- Mera bölgesi bağ-bahçe olarak kullanılmaya başlanırsa bu durumda elde edilen mahsûlün öşürünün verilmesi gerekir.¹¹³⁵ Zira böyle bir durumda,

¹¹²⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 553, Fetva No: 4990. Benzer konudaki diğer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 553, Fetva No: 4996.

¹¹²⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 553, Fetva No: 4992.

¹¹³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 553, Fetva No: 4997; II, 554, Fetva No: 5006.

¹¹³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 554, Fetva No: 5000.

¹¹³² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 553, Fetva No: 4998.

¹¹³³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 553, Fetva No: 4991. Yukarıda, ilgili yerde, böyle bir istifâdeye ücret karşılığında müsaade edilebileceğini kaydetmiş idik.

¹¹³⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 553, Fetva No: 4994.

¹¹³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 355.

artık metrûk bir araziden değil, gelir getiren bir topraktan bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu gelirin vergisi de gündeme gelecektir.

- Fakat eğer söz konusu mera kuruyup kendiliğinden ot biter bir hale bürünmüş ise bu durumda, kişilerin s'ay ü gayretleri mevcut olmadığı için, biçilen otlardan öşür talep edilmez.¹¹³⁶
- Fakat bu konuda iki tımâr arazisi arasında müşâ' ve müşterek olan mera hakkında diğer bir fetva ise ilginç bir yaklaşım sunmaktadır. Fetvada mâlik olan köylerden biri ihtiyacı olması sebebiyle ortak meralarını ziraat için kullandıklarında tımâr sipâhîsinin elde edilen ürünlerden öşür alıp alamayacağı sorulmaktadır. Şeyhülsilâm ise bu suâle cevaben meranın ziraat için kullanılamayacağını belirtmiştir.¹¹³⁷

Yukarıda aktarılan son iki fetvayı/meseleyi göz önünde bulundurursak, ikinci fetvaya “*meralarda zirâat yapılamayacağı*” cevabının verilmesini, muhtemelen, meranın tımâr topraklarının yakınında yer alması ile ilişkilendirebiliriz. Zira Abdürrahim Efendi bu cevabı ile, kişilerin ihtiyaçları var ise, bu ihtiyaçlarını meradan değil de tımâr dâhilindeki arazilerden karşılamaları gerektiğini aktarmak istemiş olabilir.

Tarîk-i âmm bahsinde de aktardığımız gibi, insanların ortak kullanım alanlarında meydana gelen kazalarda, kişilerin sorumlu olması için kasıt ya da ihmâlin söz konusu olması gerekir. Aşağıda yer alan fetvada, merada yaşanan kazada kasıt olmaması sebebiyle diyet gündeme getirilmez.

“*Zeyd'in câmûsu mer'âda gezerken Amr'ı süsüp ihlâk eylese Amr'ın vereseşi Zeyd'e mücerred “Câmûsun ihlâk etdi” deyu Amr'ın diyetini Zeyd'den almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.*”¹¹³⁸

- İlk bakışta doğrudan arazi bahsi ile ilgili olarak değerlendirilmese de hayvanların nafakası ile ilgili şu iki fetvayı da burada zikredebiliriz. Fetvalara göre herhangi bir sebeple başkasının hayvanına bakan kişi, eğer

¹¹³⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 39, Fetva No: 400.

¹¹³⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 552, Fetva No: 4986.

¹¹³⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 363, Fetva No: 4015.

hayvan merada otlamış ise, hayvanın sahibinden hayvan için nafaka talep edemez. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere, bölge halkının meralardan istifâdesi mukabilinde kendilerinden bir ücret alınmamaktadır. Dolayısıyla hayvanı merada otlatan kişi kendisi hayvan için herhangi bir harcama yapmadığından, hayvanın sahibinden de bir ücret isteyemez.

“Zeyd’in bir su sığırı ineği yedinden kaçdıkda Amr ol ineği ahz edip ba’dehu kâdiya yevmî nafakasıçün sekizer akçe nafaka takdîr etdirip yedine nafaka hücceti aldıktan sonra ol ineği mer’âya salıverip kırk gün mer’âda gezse ba’dehu Zeyd ineği varıp Amr’dan talep etdikde Amr malından infâk etmiş değil iken mücerred “Yedime nafaka hücceti almış idim, bana şu kadar akçe vermedikçe vermem” demeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹³⁹

“Bir karye voyvodası olan Zeyd ol karye ahâlîsinden Amr’ın mer’âda gezen bir tayını ahz ve tağyîb edip Amr arayıp bulamayıp ba’de zaman Amr ol tayı Zeyd’in yedinde bulup ahz murâd etdikde Zeyd “Ben onun için yevmî on akçe nafaka takdîr etdirmiş idim, şu kadar akçe olmuşdur, ol akçeyi vermeyince vermem” demeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹⁴⁰

- Ortak kullanım alanı olması hasebiyle meralarla ilgili temel bir sorun da mera üzerinde hak iddia etme durumudur. Mera teknik olarak bir bölge halkına tahsis edilen alanı ifade eder ve böyle yerler için, birden fazla bölge halkı hak iddiasında bulunabilir. Abdürrahim Efendi’ye yöneltilen bir soru tam da bu bahsi ele almaktadır. İki köy halkı, bir merayı ortaklaşa kullanırlarken köylerden biri, meranın iki köyün ortak merası olduğunu, diğeri ise yalnızca kendilerinin olduğunu iddia etseler meranın müstakil olması öncelenir ve davada bu iddia sahipleri tercih edilir.¹¹⁴¹
- Meralarda kendiliğinden yetişen birtakım ağaçlar da olabilir. İlgili fetvaya göre bu ağaçlar sipâhî tarafından kesilmek ve alınmak istendiğinde, bölge halkı bu duruma engel olabilir.¹¹⁴² Zira böyle bir uygulama yalnızca sipâhiye

¹¹³⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 368, Fetva No: 4071.

¹¹⁴⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 368, Fetva No: 4073.

¹¹⁴¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 393, Fetva No: 4297.

¹¹⁴² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 541, Fetva No: 4872.

fayda sağlayacaktır. Oysaki meralar için olması gereken, umûmun faydasıdır. İşte bu gerekçe ile bölge halkı sipâhînin haksız uygulamasına mâni olabilir.

- Diğer yandan bir kişi merada kendiliğinden yetişen ağaçların meyvelerini toplayıp kendisi faydalanabilir. Söz konusu kişi, sâirlerin istifâdesine engel olmadığı müddetçe bu durum meşrû kabul edilmiş, meyvelerin mâliki olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁴³
- Metrûk arazi nev‘inde olan meralarla ilgili mühim bir mesele de meraların sınırları ile ilgilidir. Nitekim Abdürrahim Efendi’ye yöneltilen pek çok fetva bu konuyu bizlere aktarmaktadır. Bu noktada belirteceğimiz ilk husus, önceden beri mera olarak kullanılan/bilinen bir bölge yalnızca kişilerin beyânları ile ya da komşuluk durumu gözetilerek şahısların insiyatiline bırakılamaz. Aşağıda yer verdiğimiz fetva, bir kale halkının böyle bir durumda meranın bir bölümünü kendi mülk arazisine dâhil eden kişiye mani olabileceğini ifade etmektedir.

*“Bir kal’a ahâlîsinin kadîmî mer‘âlarından bir mikdârını kurbunda tımâra mutasarrıf olan Zeyd tarla etmek için Amr’a tefvîz eylese hâlâ ahâlî-i merkûme ol mikdârını Amr’dan alıp ke’l-evvel mer‘âlarından olmak üzere ibkâya kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar.”*¹¹⁴⁴

- Bu durumdan bir adım ilerisine gidilmiş dahi olsa, yani meranın mülk araziye dâhil edilmesi sonrasında meraya bina inşa edilmiş olsa bile yine bölge halkı bu binaları yıktırma hakkına sahiptir. Nitekim metrûk arazi nev‘inden olan umûmî yollara yapı inşa edilemeyeceği, inşa edilen binaların yıkılacağı da ilgili bölümde aktarılmış idi.¹¹⁴⁵
- Buna mukabil bir bölgenin/alanın mera statüsünde olması için yalnızca hayvanların orada otlatılması ya da güdülmesi delil olarak zikredilemez. Buraya ekleyeceğimiz fetva sipâhî ile bölge halkı arasındaki anlaşmazlıkta

¹¹⁴³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 542, Fetva No: 4883.

¹¹⁴⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 552, Fetva No: 4982.

¹¹⁴⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 20, Fetva No: 178; II, 64, Fetva No: 604; II, 552, Fetva No: 4983.

bir alanın mera olmamasına rağmen kimi zaman hayvanlar için kullanılmasının ispat aracı olarak kullanılmayacağını bildirmektedir.

*“Zeyd-i sipâhî tımârî karyesinin sınırı dâhilinde olup karye-i mezbûre mer‘âsından olmayan bir mikdâr yerleri tapu ile tefvîz murâd eyledikde karye-i mezbûre ahâlîsi ol arâzi kadîmî mer‘â olmadığına muterifler iken mücerred “Ahyânen hayavanlarımızı ol yerlerde ra‘y etdiririz” deyip Zeyd‘i men‘a kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”*¹¹⁴⁶

- Meralar tapu işlemlerine¹¹⁴⁷ de tâbi tutulamaz.¹¹⁴⁸
- Bir de mera-vakıf ilişkisine temas etmemiz gerekir. Fetvalarda yer aldığı şekliyle vakfedilen bir köyün merasında kendiliğinden yetişen ağaçların meyveleri de vakfa ait olur, köy halkı bu meyveleri kendilerine alamaz.¹¹⁴⁹
- Yine bir vakıf köyünün bir alanı, ziraat yapılmaya müsâit iken bir kişiye meralık olarak verilse fakat sonradan o bölgede ziraatın yapılmasına karar verilse, bu ziraat işlemleri için meralık olarak kendisine teklif edilen kişi ya da bir başkası tercih edilebilir.¹¹⁵⁰
- Vakıf merası hakkında bir ihtilâflı mesele de şudur: Üç vakıf köy arasında müşâ‘ ve müşterek olan meranın bir bölümünü, bir köyün mütevellîsi iki köyden birine ziraat için tefvîz eylese, diğer köy halkı bu duruma itiraz edebilir ve merada ziraat yapılmasına engel olabilir.¹¹⁵¹ Bu durum meranın müşterek olmasından öte müşâ‘ olması ile izâh edilecektir. Zira, malum olduğu üzere, müşâ‘ mallarda mâliklerin hisseleri tayin edilmemiştir. Bu nedenle her bir mâlik meranın tamamında hak iddia edebilir. Nitekim bu meselede de yalnızca bir ortağın talebi üzerine, iki ortağın ittifâk ettiği ziraat gerçekleştirilememiştir.

¹¹⁴⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 552, Fetva No: 4984.

¹¹⁴⁷ Tapu, burada, mukâtaa gibi bir nev‘î kira ile işletme anlamında kullanılmaktadır.

¹¹⁴⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 552, Fetva No: 4985.

¹¹⁴⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 551, Fetva No: 5595.

¹¹⁵⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 562, Fetva No: 5690.

¹¹⁵¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 562, Fetva No: 5692.

- Yine bir vakıf köyünün halkı, meralarını üzüm bağı olarak tanzîm etmiş olsalar bu durumda vakıf mütevellîsi, orada yetişen üzümün öşrünü alma hakkına sahip olur.¹¹⁵²
- Meralarla ilgili, tarîk-i âmda olduğu gibi, ortalık konusuna da temas etmeliyiz. Müşâ' ve müşterek olan merada yapılacak düzenleme ve yenilikler için tüm ortakların fikir birliğine varmaları gerekir. Örneğin bir fetvada iki köyün ortak merasından, köyden olmayan kişiler istifâde etmek istese ve bir köy buna mukabil ücret almış olsa, ortak olan diğer köy halkı, bu duruma rızalarının olmadığı dile getirerek bu alış-verişe mâni olabilirler.¹¹⁵³
- Mera alanları ile ilgili değineceğimiz son nokta bu bölgelerin konu edinildiği iddia ve davalardır. İlk olarak kişi ya da kişilerin tasarruflarında olsa bile bir alanın mera olduğu iddia edilip, bu iddia ispat ediliyorsa o bölgenin, kişilerden alınıp mera olarak kullanılabileceğini belirtelim.¹¹⁵⁴
- Bir kişinin tapu ile tasarrufunda olan bir arazi için bölge halkının mera iddiasında bulunmasını ifade eden diğer bir fetva ise nizâyâ nokta koymaktan ziyâde meselenin farklı bir yönüne işaret etmektedir. Abdürrahim Efendi'ye göre ilgili arazinin mera olduğunu dile getiren kişilerin meradan faydalanacak kişiler olmaması gerekir. Zira böyle bir durumda menfaat ilişkisi gündeme gelir ki şehâdet bahsinde bu husus ziyâdesiyle mühimdir. Dolayısıyla aşağıdaki fetva şahitlik ahlâkını ifade etmesi açısından da kayda değerdir.

*“Zeyd’in tapu ile tasarrufunda olan şu kadar arâzi için karyesi ahâlîsinden bazı ‘Ol arâzi karyemizin mahsûs mer‘âsındandır’ deyu dava ve ahâlî-i mezbûreden bazı âhar şehâdet eyleseler makbûle olur mu? el-Cevab: Mer‘âdan şehâdet edenlere nef‘ var ise şehâdetleri makbûle olmaz.”*¹¹⁵⁵

- Bu şekilde meydana gelen nizâ'larda müracaat edilecek ilk delil, kadîmden beri süre gelen uygulamadır. Nitekim aşağıdaki fetvada kadîmden bu yana

¹¹⁵² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 566, Fetva No: 5725.

¹¹⁵³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 554, Fetva No: 5003.

¹¹⁵⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 560, Fetva No: 5057.

¹¹⁵⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 561, Fetva No: 5062.

ziraat alanı olarak kullanılan ve ürünlerinden vergileri ödenen bir alanın mera olduğu iddia edilse bile bu iddiaya itibar edilmeyeceği belirtilmektedir.

*“Zeyd’in tımârî arâzisinden olmak üzere zirâat olunagelip öşür ve resmi alınan bir mikdâr arâzi kadîmden mezra’a olduğu meşhûr ve mütevâtir iken karye-i mezbûre ahâlîsi “Karyemizin mer’âsıdır” deyu dava eyleseler mesmû’a olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹¹⁵⁶

- Kadîmden süregelen uygulama kuvvetli bir delil sayılırken uygulamanın yaygın ve bilinir olması da bunun mütemmimi olarak değerlendirilebilir. Zira benzer bir meseleyi gündeme getiren şu fetva için Abdürrahim Efendi bilginin ya da uygulamanın yaygınlığına göre bir delil değerlendirmesi yapılacağını bildirmektedir.

*“İki karyenin kurbunda vâki’ bir mikdâr mer’â için birinin ahâlîsi “Kadîmî mahsûs mer’âmızdır” deyip âhar karyenin ahâlîsi dahi “Mahsûs mer’âmızdır” deyip tarafeyn ikâmet-i beyyine eyleseler hangisinin beyyinesi evlâdır? el-Cevab: Şöhret-i şâyi’a hangi tarafda ise ol tarafın beyyinesi evlâdır.”*¹¹⁵⁷

- Bilginin ve uygulamanın yanı sıra, şahitlerin bilgisi de yine bu noktada önem arz etmektedir. Örneğin aşağıdaki fetvada kişinin tasarrufunda olan bir arazi için mera iddiası ortaya atılmakta fakat şahitler konuya vâkıf olmadıkları için şehâdetleri itibar görmemektedir.

*“Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağından olmak üzere Amr’ın tapu ile tasarrufunda olan bir mikdâr arâzi için Zeyd ve Amr’ın huzurlarında bir karye ahâlîsinden Bekir ve Beşir “Karyelerimizin kadîmî mer’âsıdır” deyu dava etdiklerinde müdde’âlarına şehâdete gelen Hâlid ve Velîd ol arâzinin hudûdunu bilmeyip mahalinde dahi ta’yîne kâdir olmasalar şehâdetleri makbûle olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 560, Fetva No: 5058. Benzer bir fetva için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 561, Fetva No: 5068.

¹¹⁵⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 561, Fetva No: 5065. Benzer bir fetva için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 561, Fetva No: 5067, 5069, 5070.

¹¹⁵⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 561, Fetva No: 5064.

- Aşağıdaki fetvada da iki köy halkı bir mera için hak iddia etmektedir. Ancak bir taraf meranın öteden beri kendilerinin olduğunu diğer taraf ise mera ile yirmi yıllık bir mazilerinin olduğunu dile getirmektedir. Tabîi olarak Abdürrahim Efendi, kadîm iddiasını tercih etmektedir.

“Bir karye ahâlîsinin tasarruflarında olan mer‘â için kurbunda olan âhar karye ahâlîsi “Kadîmî karyemizin mahsûs ve müstakil mer‘âsıdır, ahâlî-i mezbûre gasben ahz edip bi-gayr-i hak zabt ve tasarruf ederler” deyu dava ve müdde‘alarını vech-i şer‘î üzere beyyine-i âdile ile isbât etdiklerinden sonra karye-i ûlâ ahâlîsi dahi “Yirmi seneden beri ol mer‘âya biz mutasarrıflarız” deyip yirmi sene mutasarrıflar olduklarına ikâmet-i beyyine etmekle karye-i uhrâ ahâlîsini def‘a kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”¹¹⁵⁹

- Kadîm uygulama kriteri müşâ‘ ve müşterek olan meralar için de geçerlidir. Nitekim iki köy halkının ortak kullandıkları mera hakkında, bir köyün tek başına hak iddia etmesi, Şeyhülislâm tarafından geçerli görülmemiştir.¹¹⁶⁰
- Aynı minvâl üzere merayı kişisel tasarrufuna alan kişi için bölge halkı dava açabilir ve söz konusu kişinin tasarrufuna engel olabilir.¹¹⁶¹
- Buna mukabil yirmi yıl ekilip biçilen bir arazi için bölge halkının o arazinin mera olduğunu iddia etmesi, Abdürrahim Efendi’ye göre muteber görülmüştür.¹¹⁶² Zira burada da belirleyici olan husus ya da tercih sebebi, kadîm uygulamadır. Kadîm uygulamanın yanında yirmi yıllık bir mazi, nizâ sebebi olarak görülmüştür.
- Nizâ‘ konusunu ihtivâ etmeyen diğer fetvalarda da gündeme geldiği üzere meralarda asl olan bunların müstakil olarak bir bölgeye ait olmalarıdır. Dolayısıyla eğer bir mera için bir taraf müşterek alan olduğunu, diğer taraf ise müstakil alan olduğunu iddia ediyorsa müstakil iddiasında bulunan kişiye itibar edilir.¹¹⁶³

¹¹⁵⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 560, Fetva No: 5061.

¹¹⁶⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 561, Fetva No: 5063.

¹¹⁶¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 560, Fetva No: 5060.

¹¹⁶² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 560, Fetva No: 5059.

¹¹⁶³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 561, Fetva No: 5066.

- Bazı fetvalarda da yalnızca tasvir niyetiyle mera ifadesi zikredilmiştir. Örneğin vasiyet bahsinde kişiler, vasiyet olarak belirtecekleri hayvanların bir vasfı olarak “merada gezmelerini” kaydetmişlerdir.¹¹⁶⁴

Fetâvâ-yı Abdürrahim Çerçevesinde Arâzî-i Metrûke ile İlgili Hükümler ve Değerlendirmeler

Metrûk araziler başlığı altında, bu arazinin iki örneği olan “tarîk-i âm” ve “mera”ları ayrı ayrı ele almak istedik. Ancak dikkat edileceği üzere her ikisi için de hukukî statüleri, istifâde durumları ve davaya konu olmaları açısından aynı ya da benzer hükümler cereyân etmektedir. Buna binâen biz de söz konusu hüküm ve düzenlemeleri, yeni bir başlığa geçmeden evvel, tek bir liste halinde sunmayı faydalı gördük. Buna göre arâzî-i metrûke ile ilgili hükümler ve değerlendirmeler şöyle sıralanabilir:

1. Arâzî-i metrûke mülkiyet konusu edilemez.
2. Bu alanlar halkın/umûmun istifâdesine bırakılmış alanlardır. Bu nedenle herhangi bir anlaşmazlık ya da değişiklik durumunda fert olarak kişilerin değil toplumun menfaati gözetilmektedir.
3. Arâzî-i metrûkenin tayini ve tespiti ile ilgili, beyân ve iddialardan ziyâde kadîm uygulama esas alınır.
4. Metrûk arazilerden istifâde, öncelikle o bölge halkına ait olup, bölge halkının faydalanması karşılığında kendilerinden herhangi bir ücret talep edilmez. Bölge halkından olmayan kimseler ise ancak gerekli ücreti ödeyerek bu alanlardan istifâde edebilirler.
5. Bu alanlardan faydalanma konusunda adalet ilkesi gözetilmiş, kişilerin haksız ve adaletsiz tutumlarına karşı bölge halkına itiraz ve men hakkı tanınmıştır. Bu konuda da kriter kadîm tatbîkâttır.
6. Arâzî-i metrûkede tasarruf ve istifâde hakkı insanlara zarar vermemek ile ilişkilendirilmiştir. Oluşabilecek zararlar karşısında ise müsebbipler tercih ve fiillerinden men edilir.

¹¹⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 271, Fetva No: 2434, 2436.

7. Arâzî-i metrûkenin, ekilip biçilmek suretiyle mülk toprakları gibi kullanılmaya başlanırsa, bu durumda gelir getirici bir nitelik arz edeceğinden, ilgili vergiler ile de mükellef olur.
8. Bu alanlarda yapı/bina inşa edilemez. Eğer yapı/inşa bina edilmiş ise bunun yıkılması gerekir.
9. Metrûk arazide inşa edilen yapılar/binalar yıkımdan önce satış ve kira akitlerine konu olabilir. Eğer söz konusu bina, bu vasfı bilinmeden satış akdine konu olmuş ise, satış bedeli alan kişiye iâde edilir. Eğer satış akdinde binanın niteliği biliniyor ya da bina kiraya verilmiş ise bu durumda ödemelerle ilgili herhangi bir iâde yapılmaz.
10. Müşterek olan evlerin, ortaklara pay edilmesi meselelerinde evin bölümlerine/paylarına kapı yapılması sorunu gündeme gelebilir. Bu kapıların metrûk arazinin bir nev'î olan umûmî yollara açılması durumu da cereyen edebilir.
11. Bir arazinin niteliği (metrûk mu mülk mü olduğu) hakkında ihtilâf edildiğinde iddiaların delillendirilmesi gerekir. Eğer her iddia hakkında, kendisini destekleyen delil getirebiliyorsa, bu durumda iddiaların şöhreti/bilinirliği esas alınır.
12. Konuyla ilgili davalarda, metrûk araziden faydalanan/faydalananacak kişilerin şahitliği kabul edilmez.
13. Metrûk arazilerde meydana gelen kaza, yaralanma ve ölüm olayları için eğer kişi ya da kişilerin bu olaylarda ihmâl ve kusurları var ise bu durumda sorumlu olan kişi kısâs ya da diyetle cezalandırılır. Fakat kişilerin tedbirsizliği ya da taksîri söz konusu değilse bu durumda ceza da gündeme gelmez.
14. Arâzî-i metrûkede izinsiz yapılan tasarruflardan dolayı ortaya çıkan zararlar, sorumlulardan tazmîn edilir.
15. Bölge halkının ortak kullanımına tahsis edilen arâzî-i metrûke için asl olan ilgili bölge halkının müstakil olarak arazide hak sahibi olmasıdır. Ancak bu araziler için ortaklık da söz konusu olabilir. Bu durumda arazinin tasarrufu için, ortakların ittifâkına ihtiyaç vardır.

16. Vakfedilen bölgeler/köyler içerisinde metrûk araziler yer alabilir. Bu durumda bu nev' arazilerden elde edilen faydalar kişilere/köy halkına değil vakfa ait olur. Vakıf yetkilileri, dilerlerse, bu arazileri zirâî işlemler için de kullanılabirler.

“Arâzî-i Metrûke” tabirine tesâdüf etmediğimiz fetvalarda, metrûk araziler “kimesnenin mülkü olmayan” nitelemesi ile kendisine yer bulmuştur. Fakat “kimesnenin mülkü olmayan” bu araziler, Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında, yalnızca fâil-i meçhul cinayetlerin medârı olarak kendilerine yer bulmuştur.

Diyet, kasâme ve dava durumlarının suâl edildiği bu fetvalarda, metrûk arazi, yalnızca cinayetin işlendiği ya da ölünün bulunduğu araziye niteleyen bir unsur olarak yer almaktadır.¹¹⁶⁵

V. ARÂZÎ-İ MEVÂT

Arâzî-i mevât “bir kimsenin tasarrufunda olmadığı ve ahâliye terk ve tahsîs kılınmadığı halde cehîru’s-savt olan kimsenin aksâ-yı umrândan sayhası istimâ’ olunmayacak derecede kurâ ve kasabâtdan baîd bulunan yani aksâ-yı umrâna bir buçuk mil yani yarım saat mikdarı bu’diyyeti olan hâlî mahallerdir.”¹¹⁶⁶ Ölü arazi olarak tercüme edebileceğimiz arâzî-i mevât hakkında kanunnâme yalnızca, coğrafi açıdan belli bir mesafede ikâmet edilmeyen bölgeleri karşılayan bir tanıma yer vermiştir. Bunun dışında kanunnâmenin ikinci bölümün ikinci faslında mevât arazilerden yararlanmak isteyen kişilerin nasıl bir usûl izleyeceğine dair beyânlar yer alır.¹¹⁶⁷

Mevât arazi Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında yalnızca bir kez zikredilmektedir. İlgili fetvada da arazi bahsine dair hususî bir mevzû işlenmemektedir. Fetvada mevât bir arazinin, bünyesindeki ağaçların meyvelerinden istifâde edilirken, kabristana tahvîl edilmesiyle aynı istifâdenin mümkün olup olmayacağı gündeme getirilmiştir. Dolayısıyla biz de, bu başlık altında yalnızca ilgili fetvaya yer vermekle iktifâ edeceğiz.

¹¹⁶⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 333, Fetva No: 3659, 3664; I, 334, Fetva No: 3669, 3673, 3674; II, 335, Fetva No: 3675; I, 335-336, Fetva No: 3684; I, 340, Fetva No: 3739; I, 342, Fetva No: 3763; I, 342, Fetva No: 3764, 3768; I, 343, Fetva No: 3779; I, 344, Fetva No: 3781, 3783, 3785-3791; I, 345, Fetva No: 3794-3798; I, 345, Fetva No: 3800; I, 346, Fetva No: 3806, 3811; II, 452-453, Fetva No: 4033.

¹¹⁶⁶ Arazi Kanunnâmesi, md. 6.

¹¹⁶⁷ Arazi Kanunnâmesi, md. 103-105.

“Bir karye kurbunde olan arz-ı mevâtde hüdâyî meyve eşcârı nâbit olan ahâli-i karye kadîmden meyvesini cem‘ ve ahz ederlerken sonradan ahâli ol arz-ı mevâtı makbere ittihâz eyleseler hâlâ ahâlî ol eşcârda hâsıl olan meyveden ekl etmede be’is var mıdır? el-Cevab: Yokdur.”¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 130, Fetva No: 1470.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM İŞİĞİNDA VERGİ HUKUKU

Osmanlı devlet hazinesinin temel gelir kaynaklarını teşkil eden ve “kamusal mâlî yükümlülükler” terkîbî ile ifade edilen ekonomik değerler; vergi, harç ve resim olarak üç ana başlık altında toplanabilir. Mezkûr kavramlardan vergi, devletin kamu harcamaları için vatandaşlarından karşılıksız ve cebren alınır olması sebebiyle harç ve resimden ayrılmaktadır. Zira gerek harç gerekse de resim, verginin aksine, belirli bir kamu hizmetinin karşılığı olarak talep edilmektedir.

Biz bu başlık altında, verginin meşrûiyetini ve tarihî süreçteki değişimlerine değinmeyip doğrudan kavramsal çerçeveye, diğer bir deyişle, vergiyi ifade eden kavramlara temas edeceğiz. Fakat bu kavramlardan da yalnızca Osmanlı döneminde yaygın olan terimleri kısaca izâh edeceğiz, diğerlerini ise yalnızca ismen zikretmekle iktifâ edeceğiz. Sonrasında *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de zikredilen vergi çeşitlerini tek tek ele alacağız. Akabinde ise Osmanlı Devleti’nde tatbîk edilen iki mühim vergi tahsil usûlünü, iltizâm ve mâlikâne sistemlerini işleyeceğiz.

I. VERGİ İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kur’ân-ı Kerîm’de mefhûm olarak tüm şümûlu ile vergiyi karşılayan tek bir kelime mevcut değildir. Fakat *zekât*¹¹⁶⁹, *cizye*¹¹⁷⁰, *fey*¹¹⁷¹ ve *harâc*¹¹⁷² kelimeleri, bir yönüyle vergi manasını ifade eden kavramlar olarak zikredilebilir.

¹¹⁶⁹ “Sadakalar” “إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ” (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” et-Tevbe, 9/60.

¹¹⁷⁰ “فَاتْلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ” “Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.” et-Tevbe, 3/29.

¹¹⁷¹ “رَسُولُهُ مِنْ أَهْلِ الْغُرَى فَلِلَّهِ وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجِعْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” “فَاتْلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ” “Onların mallarından Allah’ın, savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar için siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini, dilediği kimselerin üzerine salıp onlara üstün kılar. Allah’ın her şeye hakkıyla gücü yeter. Allah’ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah’ın azabı çetindir.” el-Hasr, 59/6-7.

¹¹⁷² “EY Muhammed! Yoksa sen onlardan bir vergi mi istiyorsun (da inanmıyorlar)? Rabbinin vergisi daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.” el-Mü’minûn, 23/72.

“Dediler ki: ‘Ey Zülkarneyn! Ye’cüc ve Me’cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?’” el-Kehf, 18/94.

Hadîs-i şerîflerde ise Kur'ânî kavramlara ilave olarak *meks* kelimesine de rastlanır. Meks, Câhiliyye döneminde de cârî olan, “gümrük ve pazar yeri vergisi”ni karşılamaktadır.¹¹⁷³

Klasik dönem fıkıh kitaplarında *darîbe*, *vazîfe*, *nâibe*, *külef sultâniyye*, *resim*, *avârız*, *bâc* ve *teklîf/tekâlîf* kelimelerinin vergi manasında kullanıldığı görülmektedir.¹¹⁷⁴ Fakat bu kavramların süreç içerisinde anlam dönüşüme uğradığı da bir hakikattir. Örneğin *meks*, ticârî mallardan alınan iç ve dış gümrük vergisi anlamında iken zamanla ticârî mallardan alınan gayr-ı meşrû vergileri de ifade edecek şekilde, kelimenin anlamı genişlemiştir.¹¹⁷⁵

Darîbe ise genel olarak vergi manasını ifade ederken sonraları şer'î mükellefiyetler dışında yalnızca devletin, vatandaşlarından talep ettiği vergilere münhasır olarak kullanılmıştır.

Resim kavramı ise, Osmanlı döneminde vergi kavramı yerine kullanılan bir terimdir.

Bu muhtasar kavramsal çerçeveden sonra şimdi de, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvaları ışığında XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde gündemde olan vergi çeşitlerini ele alalım.

II. FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM İŞİĞINDA VERGİLER

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de en geniş anlamıyla, vergiyi karşılayan kavram *teklîf*¹¹⁷⁶/*tekâlîf*¹¹⁷⁷ tir. Bu kelime, modern dönem Osmanlı vergi düzenini ele alan çalışmalarda da vergi tasnifi için tercih edilen kavram olmuştur. Biz de çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde vergi ve tekâlîf kavramlarını eş anlamlı olarak kullanacağız. Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında teklîf/tekâlîf dışında

¹¹⁷³ *Müsned*, IV, 109, 143.

¹¹⁷⁴ *el-Mebsût*, III, 30-31; X, 95; *el-Înâye*, VIII, 43; *Bahru'r-râik*, XVIII, 206.

¹¹⁷⁵ Vergi ile ilgili kavramlar için ayrıca bkz. M. Macit, Kenanoğlu, “Vergi”, *DİA*, XLIII, 52-53.

¹¹⁷⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 242, Fetva No: 2704; I, 377, Fetva No: 4157; II, 131, Fetva No: 1157; II, 155, Fetva No: 1373; II, 321, Fetva No: 2894; II, 577, Fetva No: 5218, 5219; II, 577-578, Fetva No: 5224.

¹¹⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 230; I, 49, Fetva No: 505; I, 109, Fetva No: 1173; I, 491, Fetva No: 5100; I, 548, Fetva No: 5561; II, 131, Fetva No: 1157; II, 302, Fetva No: 2741; II, 577, Fetva No: 5222; II, 577-578, Fetva No: 5224; II, 578, Fetva No: 5229; II, 578-579, Fetva No: 5234; II, 579, Fetva No: 5235, 5236, 5237, 5238, 5241, 5242, 5243, 5244, 5245; II, 580, Fetva No: 5247, 5248, 5249, 5250, 5251, 5252, 5253, 5254; II, 581, Fetva No: 5258.

vazîfe¹¹⁷⁸/vezâif¹¹⁷⁹, nâibe¹¹⁸⁰/nevâib¹¹⁸¹ ve avâriz¹¹⁸² kelimelerinin de vergi manasında kullanıldığına tesâdüf ettik. Resim¹¹⁸³ ve harc¹¹⁸⁴ ise zikrettiğimiz kavramlardan farklı olarak, belirli tasarruflar, haklar ve kamu hizmetlerinin mukabili olarak talep edilen ödemeler manasında fetvalarda yer bulmuştur. Darîbe ve nâzile¹¹⁸⁵ kelimeleri ise *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de vergi manasında kullanılmamıştır.

Osmanlı iktisadi düzeninde, vergiler farklı kriterlere göre çeşitli sınıflandırmalara tâbi tutulabilir. Ancak biz çalışmamızda bunlardan yalnızca birini ele alacağız.

Vergi tasnîfi hususunda, malumât edindiğimiz kaynakları gözden geçirdikten sonra zihnimizin netlik kazanmadığını ifade etmek zorundayız. Zira tesâdüf ettiğimiz taksim ve tasnîfler pek çok sorunu beraberinde getiriyordu. Örneğin Abdurrahman Vefik *Tekâlîf Kavâidi* isimli mühim ve kapsamlı çalışmasında vergileri, kaynakları açısından bir taksimâta tâbi tutar.¹¹⁸⁶ Buna göre vergiler, *tekâlîf-i şer'îyye* ve *tekâlîf-i örfiyye* olmak üzere iki temel başlık altında incelenmektedir. Fakat bu taksime, bir de *şer'î vergiler mukabilinde alınan vergiler* başlığı ilave edilmiştir. Netice itibariyle kaynağı açısından vergiler, tablodaki gibi, üçlü bir sınıflandırma ile takdîm edilir (Tablo 9).

¹¹⁷⁸ Vazîfe vergi anlamında kullanıldığı fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 341; I, 34, Fetva No: 347; I, 34, Fetva No: 348; I, 59, Fetva No: 587; I, 60, Fetva No: 593. Vazîfe aynı zamanda maaş, ücret manasında da kullanılmıştır: *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 59, Fetva No: 586; I, 85, Fetva No: 868; I, 89, Fetva No: 920; I, 132, Fetva No: 1495; I, 233, Fetva No: 2617; I, 411, Fetva No: 4458; I, 427-428, Fetva No: 4584; I, 430, Fetva No: 4599; I, 438, Fetva No: 4668; I, 544-545, Fetva No: 5531; II, 107, Fetva No: 953; II, 157, Fetva No: 1399; II, 161, Fetva No: 1430; II, 255, Fetva No: 2274 ve diğerleri.

¹¹⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 416, Fetva No: 4505; I, 427, Fetva No: 4584; I, 430, Fetva No: 4596, 4597; I, 433, Fetva No: 4629, 4630; I, 434, Fetva No: 4637; I, 435, Fetva No: 4646; I, 436, Fetva No: 4649; I, 439, Fetva No: 4676, 4678; I, 440, Fetva No: 4684, 4687; I, 442, Fetva No: 4705; I, 443, Fetva No: 4711, 4713; I, 447, Fetva No: 4742; I, 455, Fetva No: 4806.

¹¹⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 358, Fetva No: 3192.

¹¹⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 230; I, 89, Fetva No: 916, 917; I, 259-260, Fetva No: 2869; II, 64, Fetva No: 596, 599, 600; II, 577, Fetva No: 5219, 5220; II, 578, Fetva No: 5228, 5233; II, 580, Fetva No: 5255.

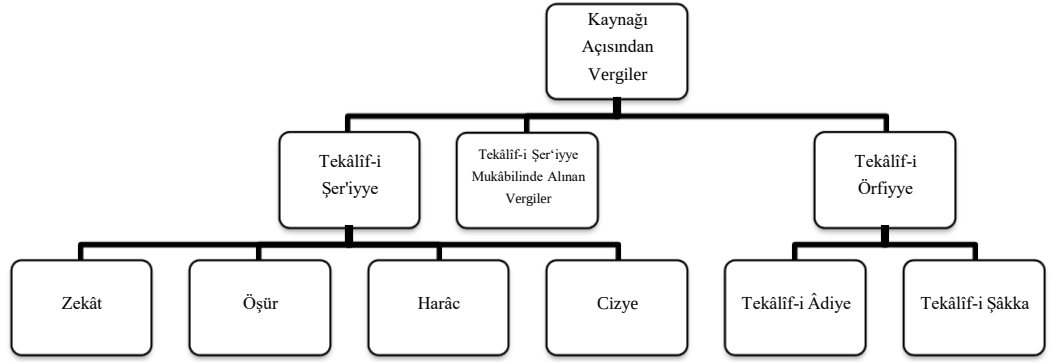
¹¹⁸² Bu bölüme müstakil bir başlık altında ele alınacaktır.

¹¹⁸³ Bu bölüme müstakil bir başlık altında ele alınacaktır.

¹¹⁸⁴ Bu bölüme müstakil bir başlık altında ele alınacaktır.

¹¹⁸⁵ Nâzile kelimesi, fetvalarda vergi manasında değil de verginin gerekliliği anlamında “nâzile olan” şeklinde zikredilmiştir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 302, Fetva No: 2741; II, 358, Fetva No: 3192; II, 577, Fetva No: 5218, 5220; II, 578, Fetva No: 5228, 5233; II, 578-579, Fetva No: 5234; II, 579, Fetva No: 5235, 5237, 5242; II, 580, Fetva No: 5255.

¹¹⁸⁶ Abdurrahman Vefik, *Tekâlîf Kavâidi*, Dersâadet: Matbaa-i Kader, 1328, c. I, s. 9-96.

Tablo 11: Kaynağı Açısından Vergiler

Abdurrahman Vefik’in “*ahkâm-ı kütüb-i fıkhiyyede tafsilât-ı lâzimesiyle mündemic ve taksimâtı şer’-i şerîfe müstenid olan tekâlîfler*”¹¹⁸⁷ olarak tanımladığı şer’î vergiler nasslarla tayin edilmiş ve düzenlenmiş vergileri ifade eder. Şer’î vergiler sırasıyla zekât, öşür, harâc ve cizye başlıkları altında işlenmiştir.

Ancak Abdurrahman Vefik’in şer’î vergiler ya da nassa dayanan vergiler olarak isimlendirdiği zekât, öşür, harâc ve cizye arasından yalnızca cizye, Abdürrahim Efendi’nin vergi olarak değerlendirdiği bir mefhûmdur. Zekât, öşür ve harâc ise, klasik fıkıh kaynaklarında, vergi niteliği de bulunan ibadetler bahsinde sıralanmış olmakla birlikte, özellikle zâhir mallar için zekât Hz. Osman (ra) dönemi ile birlikte devlet eliyle toplanmamış ve tamamen bireylerin inisiyatifine bırakılmıştır. Dolayısıyla bu durumu göz önünde bulundurduğumuzda bizim, zekât, öşür ve harâc Osmanlı vergi sistemi içerisinde dâhil etmemiz pek de isâbetli olmayacaktır.¹¹⁸⁸

Diğer yandan Abdurrahman Vefik’in *şer’î vergiler mukabilinde alınan vergiler* başlığı altında sıraladığı resm-i âsiyâb, resm-i arûs (arûsân), resm-i bennâk gibi pek çok resm çeşidinin şer’î vergilerde bir karşılığı da mevcut değildir. Dolayısıyla Vefik’in çizdiği bu tabloda sıkıntıların olduğu kanaatindeyiz.

¹¹⁸⁷ Vefik, c. I, s. 9.

¹¹⁸⁸ Fakat burada bir noktayı da tebellür ettirmemiz gerekir. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında, vergi çeşitleri başlığı altında öşür ve harâc bahislerine yer vereceğiz. Ancak ilgili başlıklarda zikredilecek olan öşür ve harâc ile klasik fıkıh kitaplarında işlenen öşür ve harâc yalnızca isim olarak benzerlik arz etmektedir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, mezkûr bahislerde aktarılacaktır. Bunun yanı sıra “zekât” da vergi çeşitleri başlığı altında karşınıza çıkacaktır. Fakat gerekli izâhları burada değil de ilgili başlıklarda yapmayı uygun gördük.

Mezkûr şablonda, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvalarına göre isâbetli gördüğümüz tek nokta tekâlîf-i örfiyyedir. Zira Vefîk'in ifade ettiği gibi tekâlîf-i örfiyye kaynağı açısından bakıldığında, ulu'l-emrin irâdesiyle konan vergileri ifade etmektedir.¹¹⁸⁹ Biz de, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de zikredilen tüm vergi çeşitlerini (*ki bu vergilerin tamamı örfî vergi kategorisine dâhildir*) bu başlık altında sıralayabiliriz.¹¹⁹⁰

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de vergilerle ilgili zikredilen fetvalardan¹¹⁹¹ hareketle *nâzile*, *nevâib* ve *telâkîf* kavramlarının birbirlerinin yerine geçecek şekilde eş anlamlı kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu nedenle, biz de, tekâlîf/vergi ile ilgili meseleleri, bu farklı kullanımlar arasında ayırım yapmadan ele alacağız.

¹¹⁸⁹ *Tekâlîf-i örfiyye* kimi kaynaklarda *tekâlîf-i fevkalâde* olarak isimlendirilmektedir. Buna göre *tekâlîf-i örfiyye* (ya da *tekâlîf-i fevkalâde*), “devletin sürekli ya da olağan üstü ihtiyaçları için hükümdarların emriyle vaz’ olunan teklîf”tir. “Devletin ihtiyâcât-ı dâime veya fevka’l-âdesi için hükümdârânın vaz’ ve tarh olunan teklîflerdir.” Vefîk, c. I, s. 69.

İsimlendirmelerde farklılık mevcut olsa da tekâlîf-i örfiyye, *tekâlîf-i âdiyye* ve *tekâlîf-i şâkka* olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Buna göre *tekâlîf-i âdiyye* (ya da *tekâlîf-i örfiyye*) “savaş dolayısıyla hazinede yeterli gelirin bulunmamasına dayalı olarak ‘tekâlîf-i âdiyye kavâidine tevfiikan tarh ve tahsiline mesâğ-ı şer’î bulunan teklîfler” şeklinde tanımlanırken (“Eğer *tekâlîf-i örfiyye-i mezkûre ihtiyâcât-ı harbiyye için tekâlîf-i âdiyye kavâidine tevfiikan tarh olunur ise fezâil-i cihâd ve gazâyâ ve muhârebenin istilzâm edeceği fevka’l-âde fedâkârlığa mebnî şer’an vaz’ ve tarhına cevâz ve mesâğ-ı şer’î vardır.*” Vefîk, c. I, s. 69) *tekâlîf-i şâkka* da “böyle bir ihtiyaca müstenid ve tekâlîf kavâidine muvâfık olmayan ve binaenaleyh vaz’ ve tahmiline cevâz-ı şer’î bulunmayan teklîfler”i (“*Tekâlîf-i örfiyye böyle bir ihtiyâc-ı fevka’l-âdeye müstenid ve tekâlîf kavâidine muvâfık olarak tarh edilmeyip de şâkka şeklinde vaz’ ve tahmil ediliyor ise bunda fazilet ve adâlet olamayacağına mebnî tarhına cevâz ve mesâğ-ı şer’î yoktur.*” Vefîk, c. I, s. 69) karşılamaktadır.

Fakat Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında *tekâlîf-i fevkalâde* ya da *tekâlîf-i âdiyye* tabirlerine tesâdüf etmedik. Diğer bir deyişle fetvalarda tekâlîf çeşidi olarak yalnızca *tekâlîf-i örfiyye* ve *tekâlîf-i şâkka* zikredilmektedir. Ancak tekâlîf-i şâkka için Abdurrahman Vefîk'in kaydettiği tanımın, Abdürrahim Efendi'nin fetvaları için geçerli olmadığını hemen belirtmeliyiz. Zira *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in ikinci cildinde tekâlîf-i şâkka için tekâlîf-i örfiyyede olduğu gibi “*taraf-ı saltanat*” kaydına yer verilmiştir. “*Bir karyede sâkine Hind'den taraf-ı saltanat aleyhden nâzile olan tekâlîf-i şâkkada ahâlî-i karye sâlyâne almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.*” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5242. Bu da göstermektedir ki, tekâlîf-i şâkka da devlet tarafından, genel vergi nizamına uyularak vaz’ edilmektedir.

Ahmet Tabakoğlu da kaleme aldığı ansiklopedi maddesinde, *muhtemelen*, bu ve benzeri fetvalardan yola çıkarak “güç yetirilemeyecek kadar ağır vergiler” olarak tanımlanan tekâlîf-i şâkkanın çoğunlukla memurların halktan izinsiz olarak aldıkları vergileri ifade ettiğini ancak tarihî belgelerde, hangi vergilerin tekâlîf-i örfiyye hangilerinin tekâlîf-i şâkka olduğuna dair net bir ayırımın olmadığını netice itibarıyla tekâlîf-i şâkkanın, tekâlîf-i örfiyyenin bir alt kümesi olarak değerlendirildiğini kaydetmiştir. Ahmet, Tabakoğlu, “Tekâlîf”, *DİA*, XL, 337.

Burada bir parantez açarak, tekâlîf-i örfiyye hakkında bir noktayı tavzih etmemiz icâb eder. Abdurrahman Vefîk, XVIII. yüzyıldan itibaren, devlet hazinesinin harcamalar için yetersiz kalması sebebiyle, belirli süre ile sınırlı olarak vaz’ edilen bu vergilerin, süreklilik kazandığını ve bu tarih itibarıyla geçici değil kalıcı ödemeler olarak tanzim edildiğini belirtmiştir. Hatta bir kısım örfî vergiler, kanunî düzenlemelere aykırı bir seyir içerisinde devam ettirildiğinde tekâlîf-i şâkka ile benzerlik de gösterebilmiştir (Vefîk, c. I, s. 67-68).

¹¹⁹⁰ Bu ifademizle, anakronik bir seyir içerisine girdiğimiz düşünülmemelidir. Vergi taksimatına dair Abdurrahman Vefîk'in şablonunu sunmamız ve bu şablonu Abdürrahim Efendi'nin fetvalarından hareketle tahlil etmemizin tek nedeni, gerek DİA'da yer alan vergi maddelerinde gerekse de Osmanlı vergi düzenini aktaran çalışmalarda sunulan vergi tasniflerinin, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* çerçevesinde dahi olsa, bir sağlamasını yapmaktır.

¹¹⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 577-581, Fetva No: 5217-5258.

A. VERGİ MÜKELLEFİ OLMA KRİTERLERİ

Bu başlık, *aktaracağımız hususlar düşünüldüğünde*, isâbetli görülmeyebilir. Zira biz burada, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* çerçevesinde kimlerin vergi ödemekle yükümlü olduğunu sıralamayacağız. Konuyla ilgili sınırlı sayıda olan fetvalar bu konuda bize bilgi sunmamaktadır. Aksine Şeyhülislâm'ın bu fetvalara verdiği cevaplar kimlerin vergi ile muhâtab olmayacağını bildirmektedir. Ancak mefhûm-i muhâlefetten hareketle böyle bir başlık yazmayı tercih ettik.

Buna göre, asl olan kişilerin, *diğer başlık altında işleyeceğimiz şekilde*, vergilerini ödemesidir. Fakat birtakım kişi ve gruplar, devletin bu talebi karşısında yükümlü görülmezler. Şeyhülislâm'ın fetvalarına göre;

- Asker sınıfına mensub kişiler¹¹⁹²
- Ticaret sebebiyle vergi toplanılan bölgede sınırlı bir vakit bulunan kimseler¹¹⁹³
- Yaşlı, düşkün ve geçimini sağlayamayan kişiler¹¹⁹⁴
- (Bazı durumlarda) Kadınlar¹¹⁹⁵
- Âkıl-bâliğ olmayan çocuklar¹¹⁹⁶
- İlim ehlinin/Âlimlerin talebeleri¹¹⁹⁷
- Görme engelli ve ihtiyaç sahibi olanlar¹¹⁹⁸
- (Bazı durumlarda) İmâm-hatîpler¹¹⁹⁹
- Devlet tarafından görevlendirilmiş âlimler¹²⁰⁰

¹¹⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 577, Fetva No: 5222. Askerî ve reâyâ ayırımı, Osmanlı sosyal düzenindeki temel bir sınıflandırmadır. Genellikle bu ayırımın kriteri vergi yükümlülüğü olarak sunulur. Buna göre askerî sınıf vergiden muâf olanlar, buna mukabil reâyâ sınıfı ise vergi mükellefi olanlardır. Fakat biz bu ayırımı yalnızca vergi ile ilişkilendirmiyoruz. Zira asker zümresinin tüm vergilerden muâf olması söz konusu değildir. Örneğin askerî sınıf mensûbu bir kişinin zirâî faaliyetleri sebebiyle öşür vergisine ödemesi gerekir. Netice olarak biz bu çalışmamızda, “askerî” ifadesi ile kendilerine tumâr sisteminden, hazineden ya da vakıflardan bir gelir tahsis edilen yönetici grubunu kasdetmekteyiz. “Reâyâ” ise üretim kanadında yer alan ve vergi yükümlülüğü olan yönetilen sınıfı karşılamaktadır. Bu konuyla ilgili mülâhazalar ve ayrıntılı bilgi için bkz. Erol, Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003, s. 58.

¹¹⁹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 578-579, Fetva No: 5234. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5235.

¹¹⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5241.

¹¹⁹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5242. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5243. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 580, Fetva No: 5257.

¹¹⁹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5244.

¹¹⁹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5245.

¹¹⁹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579-580, Fetva No: 5246.

¹¹⁹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 580, Fetva No: 5248.

¹²⁰⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 580, Fetva No: 5249.

- Şeyhlerin hizmetlerini gören kişiler (emlâk ve arazileri olmayıp fakir olmaları kaydıyla)¹²⁰¹

B. VERGİ MUÂFİYETİ

Vergi mükellefiyeti bahsinde muâfiyet konusuna da değinilmesi gerekirdi. Ancak konunun ehemmiyetine binâen bu konuyla ilgili fetvaların, müstakil bir başlıkta sunulmasını, daha isâbetli gördük. Buna göre devletin çeşitli ihtiyaçları sebebiyle vaz‘ edilen vergiler, yine devlet eliyle, çeşitli gerekçelerle birtakım kimseler için muâfiyet kapsamında değerlendirilebilir.

Konuyla ilgili ilk fetvada “mîrî hizmet” şeklinde muğlâk olarak belirtilen bir vazife karşılığında kişinin tekâlîf-i örfiyyeden muâf tutulduğunu ve bunu belgeyen bir vesîkanın kendisine takdîm edildiğini öğreniyoruz. İşte böyle bir durumda, vergi tahsiliyle görevli olan kişilerin bahsi geçen kişi ya da kişilerden tekâlîf talep etmesi mümkün değildir.¹²⁰²

Aynı meseleye dair diğer bir fetvada, vergiden muâfiyete vesilen olan mîrî hizmetin çeltik ile ilgili olduğu kaydı da düşülmüştür. Burada çeltik hizmetini yerine getiren kişiler, devlet emriyle vergilerden muâf tutulmakta ve bu da bir belge ile sâbit olmaktadır. Buna rağmen, bu kez arazi sahibi ya da ehl-i örften birisi değil bizzat bölge halkı, muâf tutulan kişilerden, ödenecek vergiye (imdâd akçesi) katkı sağlamalarını talep etmektedir. Ancak bu durum şeyhülislâm tarafından, tabi ki, hüsn-i kabul ile karşılanmaz.¹²⁰³

Yukarıdaki fetvada herhangi bir kayıt ya da beyân olmaksızın zikredilen “mîrî hizmet”in, çeltik hizmeti dışında derbendciliği de kapsadığını bir başka fetvadan öğrenmekteyiz.¹²⁰⁴ Bir nev‘i karakol manasında kullanılan derbend, Osmanlı nizamında özellikle Rumeli bölgesinde geçilmesi tehlikeli ve meşakkatli olan köprü, geçit, boğaz

¹²⁰¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 580, Fetva No: 5247.

¹²⁰² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5236.

¹²⁰³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5240.

¹²⁰⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 109, Fetva No: 1173.

ve kapılarda güvenliği temin eden bir kurum olarak değerlendirilebilir.¹²⁰⁵ Fetvadan hareketle derbendcilik vazifesini ifâ eden kişilerin, bu durum sebebiyle devlet tarafından vaz‘ edilen vergilerden muâf tutulduklarını ifade edebiliriz. Ancak fetvada suâl edilen konu, bu muâfiyetin gerekçesi olan derbend hizmetinin ifâ edilmemesidir. Tam bu noktada mezkûr fetvanın *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de “kitâbü’l-hudûd” başlığı altında yer aldığını belirtmekte fayda görüyoruz. Zira burada meselenin, şeyhülislâma arz edilmesinin nedeni, devlet emrine muhâlif bir uygulamanın/tercihin gündeme gelmesidir. Dolayısıyla cezâî bir müeyyidenin söz konusu olacağı mukadder bir durumda, Menteşizâde Abdürrahim Efendi de ta‘zîr cevabını beyân etmiştir.

Bu başlık altında yer vereceğimiz son fetvada ise bir hizmet karşılığında örfî vergilerden muâf tutulan kişinin zimmî olduğunu öğrenmekteyiz. Tekâlîf mükellefiyetinin keyfiyetine temas edeceğimiz bir sonraki başlıkta, mükelleflerin dinî kimliklerinin vergi ödemesinde ehemmiyetinin olmadığını, diğer bir deyişle din farkının farklı bir düzenlemeyi gerektiren bir unsur olarak değerlendirilmediğini belirteceğiz. Dolayısı ile yukarıda aktardığımız iki fetvada yer alan hizmet bir gayri müslim tarafından yerine getirildiğinde tabîi olarak onun için muâfiyet hakkı da söz konusu olacaktır.¹²⁰⁶

C. VERGİ MÜKELLEFİYETİNİN KEYFİYETİ

Devletin savaş vb. nedenlerde reâyâdan talep ettiği vergiler başlangıçta bu nedenlere bağlı olarak bir periyoda bağlanmamışken, sonralarda devlet hazinesinin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak süreklilik arz eden bir hâle bürünmüştür.

Fetâvâ-yı Abdürrahim’de vergi mükellefiyetine dair üzerinde durulan husus vergilerin kişilere mi yoksa arazi ya da mülke mi endeksli olduğudur. İlgili fetvalara göre vergiler bölge/köy halkı üzerinde, kişilere göre değil bu vergilerin bağlandığı arazi ve mülklere göre taksim edilir.¹²⁰⁷

¹²⁰⁵ Tanım için bkz. Mehmet Zeki, Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, c. I, s. 425. Ayrıca derbend teşkilâtı ile ilgili ayrıntılar için bkz. Cengiz, Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul, 1967; Yusuf, Halaçoğlu, “Derbend”, *DİA*, IX, 162-164.

¹²⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 581, Fetva No: 5258.

¹²⁰⁷ “Bir karye ahâlisi üzerlerine tahsil-i emvâl için taraf-ı saltanat aleyhden nâzile olan teklîfi ahâli beynlerinde ne vech üzere salırlar? el-Cevab: Mallarına göre.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 577, Fetva No: 5218.

Devlet tarafından vaz‘ edilen tekâlîfin mal-mülke göre tayîn ve taksim edilmesi, mâlik ile mülkün farklı bölgelerde yer alması sebebiyle, bir sorunu da gündeme getirebilir. Nitekim Abdürrahim Efendi’ye bu konuyla ilgili iki suâl yöneltilmiştir.

*“Bir karye ahâlîsi üzerlerine emr-i sultânî ile tahsîl-i emvâl için nâzile olan nevâib ahâlî beynlerinde kismet olunur oldukda ol karyede emlâk ve arâziye mutasarrıf olup âhar karyede sâkin olan Zeyd dahi alâkasına göre kismete idhâl olunur mu? el-Cevab: Olunur.”*¹²⁰⁸

Aslında vergi mükellefiyetinin kişilerden ziyâde mülke bağlanmış olması bu meselenin halli için kâfi bir bilgidir. Fetvada da yer aldığı üzere, kişi mülkünden farklı bir bölgede yaşıyor olsa bile mülkünün dâhil olduğu bölgeden talep edilen vergi ödemesine katılmak zorundadır.

Durum böyle olmakla birlikte eğer kişi, farklı bir bölgede olan mallarını devretmiş ya da onlarla ilgisini sona erdirmiş ise bu durumda, yalnızca evvelki uygulamalara bakarak yine o kişiden vergi talep edilmez. Zira o şahsa ait vergi ödemesini gerektiren bir mal-mülkten bahsedilmez. Bu mesele fetvalara, tarlaları ile bağlantısını kesen kişiden, evvelki uygulamalara kıyasla haksız yere vergi talep edilmesi şeklinde karşılık bulmuştur.

*“Bir karyede sâkin Zeyd’in âhar karyede tarlaları olmağla Zeyd ol tarlalarından kasr-ı yed edip sâhib-i arza teslîm etdikden sonra karye-i mezbûre ahâlîsi üzerlerine taraf-ı saltanatdan bir teklîf nâzil oldukda ahâlî-i karye mücerred “Mukaddemâ karyemiz arâzisinde tarlalara mutasarrıf edin” deyip bir vecihle alâkası yoğ iken Zeyd’den teklîflerinde imdâd nâmına bir nesne almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”*¹²⁰⁹

Benzer bir talep kişinin vergi ödediği bölgeden tamamıyla ayrılması durumunda da gündeme getirilebilir.

¹²⁰⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 578, Fetva No: 5228.

¹²⁰⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 577-578, Fetva No: 5224.

*“Zeyd karyesinden bi’l-küllîye kat’-ı alâka edip varıp âhar karyede tevattun etdikden sonra karye-i ûlâ ahâlîsi gelip Zeyd’e “Mukaddemâ tekâlîfleri bizimle verirdin” deyu Zeyd’den sâlyâne talebine kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”*¹²¹⁰

Ya da bir kişi, yalnızca yakın bir köyde ikâmet etmesi nedeniyle bir köyün mükellef olduğu verginin muhâtabı olabilir.

*“Bir karyede sâkin olan Zeyd’in âhar karyede vechen mine’l-vücûh alâkası yoğ iken âhar karye ahâlîsi üzerlerine tahsîl-i emvâl için emr ile nâzile tekâlîfde mücerred “Karyemize karîb yerde sâkinsin” deyip Zeyd’den sâlyâne almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”*¹²¹¹

Aktardığımız fetvalarda meseleler biraz farklılık arz etse de, her birisi kişinin mülkü ile irtibatlı olmayan bölgenin vergi ödemesine iştirâk etmeyeceği noktasında bir araya gelmektedirler.

Diğer yandan bölge/köy hakkında müslümanlarla birlikte gayri müslimlerin de bulunmasının ilgili düzenlemeyi değiştirmeyeceğini de belirtmeliyiz. Diğer bir deyişle vergilerin mal-mülk eksenli toplanıyor olması reâyânın dinî kimliğinin belirleyici bir unsur olmasına mani olur. Nitekim bu durumda Abdürrahim Efendi’nin fetvasına şöyle yansımıştır.

*“Müslimîn ve kefera muhtelit olan bir karye ahâlîsi üzerlerine tahsîl-i emvâl için bazı nevâib nâzile oldukda ahâlî beynlerinde ne vech üzere salışırlar? el-Cevab: Mallarına göre.”*¹²¹²

Buraya kadar aktarmış olduğumuz fetvalarda, vergi ödemesine dair genel bir kapsayıcılık işlenmiştir. Ancak bazı vergiler, devlet tarafından, yalnızca belirli bir mesleği icrâ eden kişilerden toplanacak şekilde de düzenlenmiş olabilir. Bu durumda vergi mükellefiyetinin ne şekilde olacağı Abdürrahim Efendi’ye sorulmuştur. Şeyhülislâm ise böyle bir durumda ilgili meslek sahiplerinin vergi yükünü eşit olarak değil kazançları çerçevesinde âdil olarak üstleneceklerini bildirmiştir.

¹²¹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 578, Fetva No: 5238.

¹²¹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 578, Fetva No: 5237.

¹²¹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 577, Fetva No: 5220.

“Taraḫ-ı saltanat-ı aliyyeden bir hırfet ahâlısı üzerlerine vâkı’ olan teklîf ve nevâib ol hırfet ahâlısinin fakîr ve ğanîsi beynlerinde bire bir mi tevzî’ olunur yohsa hall u hâlince mi tevzî’ olunur? el-Cevab: Hall u hâlince tevzî’ olunur.”¹²¹³

Bu konuyla ilgili bir diğerk fetva, yukarıdaki gibi yalnızca bir meslek grubuna dair olmasa da burada zikredilmelidir. Fetvaya göre vergi mükellefi olan bölge halkından fakir olan kişiler mülklerine göre ödemeye katılmak istediklerinde zengin olan kesim eşit bir paylaşım olmasını talep ettiklerini beyân etmişlerdir. Ancak Abdürrahim Efendi zengin-fakir eşit ödeme teklifine müsbet yanıt vermemiştir.

“Taraḫ-ı saltanat-ı aliyyeden tahsîl-i emvâl için bir karye ahâlısı üzerine bazı nevâib nâzile oldukda ahâlı-i merkûmeden fakir olanlar ğaniy olanlara “Nevâib-i mezbûreyi mallarımıza göre hesâb edip her birimiz hissemize göre isâbet mikdârı sâlyânemizi verelim” dediklerinde ğaniy olanlar razı olmayıp “Nevâib-i merkûmeyi cümle beynimizde birebir tevzî’ edelim” demeğre kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”¹²¹⁴

Vergi başlığı altında zikredilecek konuların neredeyse tamamında, reâyâdan, ödeme miktarından fazlasının talep edildiğı durumlara tesâdüf edeceğiz. Onların bir mukaddimesi olması açısından şu fetvayı burada paylaşabiliriz.

“Bir mahallede sâkin olup âhar mahallede bağçesi olan Zeyd mahalle-i uhrâ ahâlısı üzerlerine taraḫ-ı saltanattan tahsîl-i emvâl için emr ile nâzil olan tekâlîfde alâkasına göre sâlyânesini verirken ahâlı-i mahalle razılar olmayıp ziyâde almağre kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”¹²¹⁵

Fetvaya göre kişı, kendisine düşen miktarda vergiyi ödemiş olmasına rağmen, vergi toplayan görevli değil de bizzat bölge halkı, söz konusu kişiden daha fazla ödeme talep etmektedir. Ancak, tabî olarak, böyle bir talebin onaylanması beklenemez.

Diğerk bir ziyâde ödeme talebi, bir kez de mükellefin oğlu üzerinden dile getirilmiştir. Fetvada ifade edildiğine göre kişı, kendi hissesine düşen vergi borcunu ifâ etmiştir. Ancak yetkili olan görevliler, kişiden oğlunun hissesi için de ödeme talep

¹²¹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 577, Fetva No: 5219.

¹²¹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 580, Fetva No: 5255.

¹²¹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 578, Fetva No: 5229.

etmektedirler. Takdir edileceği üzere, Şeyhülislâm bunun meşrû ve makul olmadığını beyân etmiştir.

“Taraf-ı saltanatdan tahsîl-i emvâl için bir karye ahâlîsi üzerlerine bazı nevâib nâzile oldukda ahâlîden Zeyd ol nevâibden haline ve malına göre sâlyânesini câmi‘ olanlara verdikten sonra onlar kanâat etmeyip “Âhar diyârda olan oğlun Amr’ın sâlyânesini dahi sen ver” demeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”¹²¹⁶

D. FETÂVÂ-YI ABDÜRRAHİM’DE ZİKREDİLEN VERGİ / TEKÂLÎF ÇEŞİTLERİ

Tekâlîfle ilgili bu genel tablodan sonra şimdi Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında yer bulan tekâlîf çeşitlerini teker teker ele alalım.

Tekâlîf bahsinin girişinde de belirttiğimiz gibi burada bir şablon sunmak, istifâde ve tutarlılık açısından daha verimli olabilirdi. Ancak bu konuyla ilgili, kaynaklarda yer alan şablonları doğrudan burada kullanmanın anakronik bir yaklaşım olacağı muhakkaktır. Bu nedenle biz, fetvalarda zikri geçen vergileri *zekât*, *öşür*, *harâc*, *cizye*, *mukâtaa*, *avârız*, *resim* ve *harc* olmak üzere sekiz alt başlık ile sunmayı tercih ediyoruz.

1. Zekât

Zekâta dair fetvalara geçmeden evvel bir beyânı zaruri görüyoruz. Zekâtın salt bir vergi olmadığı gerekçesiyle burada “zekât” başlığına yer verilmesi isâbetli görülmebilir. Ancak Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında gerek zekât bahsinde gerekse de diğer vergi nev’leri ile ilgili bahislerde pek çok kez ilgili verginin zekât yerine geçip geçmeyeceğine dair sorular yer almaktadır. Biz de bu fetvalar ışığında, vergi başlığında öncelikli olarak zekât bahsini ele almayı uygun gördük.

Vergi niteliği mahfûz olmakla birlikte ibâdet yönü ağır basan zekât konusunda, fetvalarda nevzuhûr bir mesele ile karşılaştığımızı söylememiz güçtür. Zira zekât, farz kılındığı vakitten itibaren her dönemde, tüm yönleriyle tatbîk edilmiş, başta Hz. Peygamber (as) olmak üzere Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde gerek devlet müdâhalesi gerekse de ferdî tercihler vesilesiyle pek çok meselede mevzû edilmiştir. Dolayısıyla bu

¹²¹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 578, Fetva No: 5233.

konuda *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer alan sorular, klasik bir fıkıh kitabında yer alan bilgilerden farklı değildir.

Biz de buradan hareketle, yalnızca 43 fetvadan müteşekkil olan zekât bahsini, fıkıh kitaplarındaki alt başlıklar çerçevesinde değerlendireceğiz. Fakat öncesinde kısaca zekât-vergi ilişkisine delil teşkil eden birkaç fetvaya yer verelim.

Vergi bahsinin sonlarına doğru “*Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de Zikredilen Tekâlîf Çeşitleri”nden biri olarak “resim”lere yer vereceğiz. Fakat henüz o bahse gelmeden, burada, söz konusu başlık altında zikredeceğimiz yirmi bir farklı verginin/resimin, zekât yerine geçip geçmeyeceğine dair birkaç cümle sarf edebiliriz. İlgili başlıklarda hususî olarak tek bir vergi türü ile zekâtın değerlendirmesine mukaddime olması açısından, burada *Kitâbü’z-Zekât* bahsinde yer alan fetvalara kısaca bir göz atalım.

Abdürrahim Efendi kendisine, devletin savaş giderleri için talep ettiği muhtelif vergileri zekât niyetiyle ödeyen kişinin zekât borcunun düşüp düşmeyeceğini soran kişiye müsbet yanıt vermiş, bu şekilde söz konusu vergilerin zekât yerine geçeceğini belirtmiştir.¹²¹⁷

Bu genel ve kuşatıcı fetvanın yanısıra yine gümrük vergisi¹²¹⁸ ve koyun resmi¹²¹⁹ için de yapılan ödemelerin zekât makamına kâim olacağı belirtilmiştir. Ancak bu bahse medâr olan üç fetvada da, niyet konusunun vurgulandığını belirtmekte fayda görüyoruz. Zira “Zekâtın Geçerlilik Şartları” başlığında ayrıntılı bir şekilde işleneceği üzere, tüm şartları taşıyan bir zekât ödemesinin muteber olabilmesi için kişinin ödemesini zekât niyetiyle yapması gerekir. Buna göre tüccarların ödedikleri gümrük vergisi ve köylülerin ödedikleri koyun hakkı, niyet şartına riâyet edildiği takdirde, zekât yerine geçmektedir.

a. Zekâtın Yükümlülük Şartları

Zekât ibadeti ile mükellef olabilmek için gerekli olan şartlar yükümlülük ya da vücûb şartları tabir olunur. Bu şartların bir kısmına kişinin sahip olması gerekirken

¹²¹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 230.

¹²¹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 20, Fetva No: 212.

¹²¹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 238.

diğer bir kısmı da zekât verilecek malda mevcut olmalıdır. Müslüman, hür, akıllı, bâliğ ve dinen zengin olma olarak sıralayabileceğimiz zekâtın kişi ile ilgili yükümlülük şartlarına Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında tesâdüf edemedik. Bu nedenle mezkûr başlık altında yalnızca mal ile ilgili şartları ihtiva eden fetvaları aktaracağız.

Buna göre zekâtının verilmesi gereken malın, evvelemirde kişinin **tam mülkiyetinde** bulunması gerekir. Tam mülkiyet vurgusu yalnızca bir fetvada yer almakta ve bu vasıf, malın harâm yollarla değil meşrû ve helal usûlle edinilmiş olmasını ifade etmektedir. Fetvada zikredildiği üzere kişi nisâb miktarı malını gayr-i meşrû yöntemlerle elde etmiş ise bu durumda o mal zekâta tâbi olmaz.¹²²⁰

Bir maldan zekât verilmesi için o malın, kişinin temel/asgarî ihtiyaçları (**havâic-i asliyye**) dışında nisâb miktarına ulaşması gerekir. Bu minvâlde eğer kişinin yalnızca barınma ve iâşesi için yeterli olacak bir malı varsa bu durumda o kişi zekât mükellefi olmaz. İlgili fetvada bu durum, kişinin yalnızca geçimini temin edebileceği, iki bin akçe değerindeki bağ için gündeme getirilmiştir.¹²²¹

Zekâtı verilmesi gereken mal, kişinin tam mülkiyetinde ve havâic-i asliyye dışında nisâb miktarına ulaşmış ise bu vasıflara ilave olarak malın **nâmî** yani artıcı nitelikte olması da gerekmektedir. Nemâ (artmak) ticari muamelelerle gerçekleşebileceği gibi malın bizzat kendisinin nâmi olması ile de tahakkuk edebilir.

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de yalnızca bir fetvada rastladığımız nemâ vasfı ticari muâmele ile ilişkilendirilmiş ve ticarete niyet edilmeksizin satın alınan bağın, nâmi bir mal olmaması hasebiyle zekâtının verilmeyeceği ifade edilmiştir.¹²²²

Zekâtın yükümlülük şartları bahsinde zikredeceğimiz, mal ile ilgili şartların sonuncusu da **havelân-i havl** yani yıllanmadır. Mezkûr şarta göre, buraya kadar saydığımız üç şartı hâiz olan mal üzerinden ancak bir kamerî yıl geçince o malın zekâtının verilmesi gerekir. Aşağıda yer verilen fetva, bizim aktardığımız tertip üzere zekâtı verilecek malda aranan şartları bir arada zikretmesi açısından da mühimdir.

¹²²⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 21, Fetva No: 219.

¹²²¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 237.

¹²²² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 236.

“Havâic-i asliyesinden fâdıl bir şeyi olmayıp ancak kendi sâkin olmak için bir menzil iştirâsına kifâyet eder malından ba‘de mada‘l-havl Zeyd’e edâ-i zekât lâzım olur mu? el-Cevab: Vermek lâzımdır.”¹²²³

Havelân-i havl, her ne kadar zekâtın yükümlülük şartı olarak zikredilmiş ise de, Şeyhülislâm, yıllanma şartından önce de zekât borcunun ödenebileceğini belirtmiştir. Bu şekilde vaktinden önce ödemesini yapan kişi, vakti geldiğinde yeniden ödeme yapmaz.¹²²⁴

b. Zekâtın Geçerlilik Şartları

Hem kişinin hem de malın sahip olması gereken şartlar yerine geldiğinde/getirildiğinde ifâ edilen zekâtın geçerli olabilmesi için iki temel vasıf gözetilir. Bunlardan ilki **niyettir**.¹²²⁵ “Kitâbü’z-zekât” başlığında yer alan iki fetvada¹²²⁶ niyet olmaksızın zekâtın geçerlilik kazanamayacağı sarâhaten belirtilmiştir.¹²²⁷

Zekâtın geçerliliği için gereken ikinci şart ise **temlîktir**. Temlîk, zekâtı, verilecek kişinin mülkiyetine geçirmek anlamına gelir. İlgili fetvaya göre zekât mükellefi olan kişi, birisine, borcunu edâ etmek üzere zekâtını vermiş olsa, temlîğin gerçekleşmesiyle kişi zekâtını ifâ etmiş olur.¹²²⁸

Temlîk durumu, genellikle borç ilişkisinde karşımıza çıkar. Alacaklı olan kişinin, zekât vereceği malını borçlunun borcuna mahsûben değerlendirmek istemesi, her dönemde zekâtla ilgili meseleler arasında yer almıştır. Nitekim Abdürrahim Efendi’nin fetvalarından iki tanesi de borç-zekât ilişkisine dâirdir. Bu fetvaların ilkinde borçlu, borcunu edâ etmeden ve gerisinde bir mal da bırakmadan vefat etmiştir. Vefattan sonra da alacaklı, zekâtının yerine geçmesi şartıyla borçluyu ibrâ etmiş olsa,

¹²²³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 22, Fetva No: 232.

¹²²⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 21, Fetva No: 227.

¹²²⁵ Zekâtın ibadet yönünü ve genel olarak amellerdeki, özel olarak ise ibadetlerdeki niyet konusunu, burada izâh etmeyi gerekli görmüyoruz.

¹²²⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 20, Fetva No: 213.

¹²²⁷ Nitekim devlet tarafından vaz’ edilen vergilerin zekât yerine geçebilmesi için mutlak suretle niyet edilmesi gerektiğine dair fetvalar burada bir kez daha hatırlanabilir.

¹²²⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 21, Fetva No: 226.

bu durum, alacaklının zekât mükellefiyetini ortadan kaldırmaz.¹²²⁹ Zira böyle bir durumda, zekâtın geçerlilik şartı olan temlik gerçekleşmemiştir.

Diğer bir fetvada da, kişi bir alış-verişte malını beş yüz akçeye satmış ve mebûi müşteriye teslim etmiştir. Ancak müşteri henüz ödeme yapmadan, muhtaç duruma düşmüştür. Bu durumda satıcı, müşterinin, zimmetinde olan beş yüz akçelik borcu, yirmi bin akçesinin zekâtına saydığını beyân etse ve müşteri de bunu kabul etse, satıcı zekâtını edâ etmiş olmaz, yalnızca beş yüz akçenin zekâtı ödenmiş sayılır.¹²³⁰ Aynı minvâl üzere diğer fetvada da yine bir borç ilişkisinde, alacaklı, borcunu zekâta saydığını beyân ettiğinde bu tüm malının değil yalnızca borcu miktarınca (fetvadaki tasvire göre üç bin akçe) malının zekâtı yerine geçer.¹²³¹

Aktardığımız son iki fetvada da kişiler, tüm mallarının değil alış-veriş konu olan miktarca zekâtlarını edâ etmiş kabul edilirler.

Bu başlık altında son olarak ‘alacağın zekâtı’ tabir olan konuya temas eden bir fetvayı aktaralım. Zekât mükellefi olan kişi, bir miktar malını borç olarak verse ve bu durumun üzerinden bir kamerî yıl geçse (havelân-i havl) kişi borç olarak verdiği miktarın zekâtından da mes’ûl olur mu? Abdürrahim Efendi, böyle bir durumda kişinin yalnızca, borcun kendisine geri ödenen kısmının zekâtını vereceğini bildirmiştir.¹²³²

c. Zekâta Tâbi Mallar

Kur’ân-ı Kerîm’de zekât bahsi pek çok âyet-i kerîmede¹²³³ işlenmiş olmasına rağmen hangi evsâftaki mallardan, ne miktarda zekât verileceği konusu izah edilmemiştir. Dolayısıyla tarihi süreçte bu mesele fıkıh ve fetva eserlerinde müstakil olarak ele alınıp, geniş bir hacme sahip olmuştur. Ancak *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de, şaşırtıcı bir şekilde, sadece iki fetvanın bu bahse medâr olduğunu gördük. İlgili fetvalarda, nisâb miktarına vâsıl olup kullanılan altın-gümüş kemerlerden ve inci-

¹²²⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 21, Fetva No: 220.

¹²³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 21, Fetva No: 221. Burada Gedûsî’nin zikri geçen fetvanın naklinde yer verdiği izâhı aktarmak isabetli olacaktır. Gedûsî, borçlunun zengin olması halinde, alacaklının, borcunu zekâtına saymasının geçerli olmayacağını ancak borçlunun fakir olması durumunda, tüm borcun hibe edilmesi şartıyla, istihsânen, bunun zekât yerine geçeceğini belirtir. Gedûsî, nr. 142, vr. 17/b.

¹²³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 21, Fetva No: 223.

¹²³² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 21, Fetva No: 228.

¹²³³ ez-Zâriyât 51/19, el-Bakara 2/263-264, et-Tevbe 9/103, el-Bakara 2/177 ve diğerleri.

yakuttan zekât verilmesinin gerekli olup olmayacağı sorulmuştur. Bu sorulara mukabil Abdürrahim Efendi, altın-gümüş kemerlerin zekâtının verileceğini¹²³⁴, inci-yakut için ise zekât verilmeyeceğini¹²³⁵ belirtmiştir.

Yalnızca mezkûr fetvalardan hareketle altın-gümüş ve inci-yakut için mutlak olarak zekâta tâbidirler ya da değildirler gibi genel bir hüküm vermek isâbetli olmaz. Zira fetvalarda, altın-gümüş için “zinet olarak kullanılma”, inci-yakut için de “ticaret maksatlı olmama” kayıtları yer almaktadır. Bu nedenle, biz her ne kadar genel ifadeler kullanmış olsak da, tespit ve değerlendirmelerimizin *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de yer alan bu iki fetva ile mukayyed olduğunu bir kez daha hatırlatalım.

Bu başlık altında rikâz yani hazine/define ile ilgili fetvaya da temas etmemiz gerekir. Efendimiz’in (as) beyânına göre maden vb. kendiliğinden yer altında bulunan ya da insanların yer altına gömüp gizlediği her türlü kıymetli nesneden beşte bir oranında zekât verilmesi gerekir.¹²³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de “Fi’l-kenz” başlığı altında kaydedilen bir fetva, doğrudan zekâtla ilgili olmamasına rağmen, zekât bahsinde yer almaktadır. Biz de fetvaların tertibine tâbi olarak, söz konusu fetvayı buraya almayı uygun gördük. Buna göre kişiye, babasından miras kalan evin duvarı yıkılınca altından çıkan altın ve inciler için beytülmal emîni söz sahibi olmayıp, tasarruf yalnızca mirası alan kişiye ait olur.¹²³⁷

d. Zekâtın Ödenmesi

Bu başlıkta, ilk olarak zekâta tâbi olan mallardan ne kadar ödeme yapılması gerektiği konusunu ele alan iki fetvayı zikrederim.

Abdürrahim Efendi’nin fetvalarına göre bin tane altını olan kişi, **yirmi** miskal için yarım miskal zekât verir.¹²³⁸ Aynı şekilde üç yüz kuruşu olan kişi, kırk dirhem için bir dirhem zekât vermelidir.¹²³⁹

¹²³⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 20, Fetva No: 217.

¹²³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 21, Fetva No: 218.

¹²³⁶ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, nr. 856-860.

¹²³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 23, Fetva No: 247.

¹²³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 20, Fetva No: 208.

¹²³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 20, Fetva No: 209.

Zikredilen bu iki fetva dışında zekât olarak ödenecek miktar konusu fetvalarda yer almamaktadır. Ancak ödemenin ayn olarak mı yoksa bedel olarak mı yapılacağı mevzûsü da bu bahiste aktarılmalıdır. Buna göre Menteşizâde Abdürrahim Efendi, zekât borcunu akçe/nakit olarak hesaplayan kişinin, ödemesini mal/cariye ile de yapabileceğini belirtmiştir.¹²⁴⁰

Yine bir fetvada zekâtın ödenmesi ile ilgili olarak, zekât borcunu yerine getiren kişinin, bu ödemesinden dönemeyeceği (rucû‘ edemeyeci) de belirtilmiştir.¹²⁴¹ Fakat eğer kişi, zekât ödemesini yapmak için bir kişiyi aracı/vekil olarak tayin etmişse ve aracı/vekil olan kişi de ödemeyi, ilgili şahsa yapmak yerine kendisi kullanmış ise bu durumda zekât mükellefi olan kişi, aracı/vekil tayin ettiği kişiden bu bedeli tazmîn edebilir.¹²⁴² Zira böyle bir hâdisede, yukarıda aktarılan fetvadaki durumun aksine, henüz kabz gerçekleşmemiştir.

Zekâtın ödenmesi başlığı altında son olarak, kişinin zekât mükellefi olmasına rağmen zekâtını vermeden ölmesi halinde, vârisi olan kişinin ölen kişi yerine yaptığı ödemenin, Allah katında ölenin zekât borcunu düşürmeyeceğini belirtmeliyiz. Şeyhülislâm’ın bu soruya verdiği cevapta zekât borcunun, dünyevî olarak kişinin ölümü ile düşeceği zikredilmiştir.¹²⁴³

e. Zekâtın Masrifi

Zekâtın kimlere verilebileceği konusu, kısaca zekâtın masrifi olarak ifade edilir. Bu konu içtihadî olmayıp, ayet-i kerime ile sâbittir. Buna göre zekât yalnızca fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlar, (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolculardan¹²⁴⁴ ibaret olan sekiz gruba verilebilir.

Buna göre fetvada nisâb miktarı malı olmayan bûluğa ermiş yetim bir bayanın zekât alabileceği belirtilmiştir.¹²⁴⁵ Aynı şekilde zengin olan bir kişi, zekâtını, muhtaç

¹²⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 231.

¹²⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 21, Fetva No: 225.

¹²⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 239.

¹²⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 21, Fetva No: 222.

¹²⁴⁴ et-Tevbe, 9/90.

¹²⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 20, Fetva No: 211.

olan kardeşine de verebilir.¹²⁴⁶ Borçlu olan fakir bir kişiye de zekât verilebileceği başka bir fetvada belirtilmiştir.¹²⁴⁷

Ancak kişi, anne ve babası gibi bakmakla yükümlü olduğu kişilere¹²⁴⁸ ya da Hz. Peygamber'in (as) ehl-i beytinden olan kişilere¹²⁴⁹ zekât veremez.

Bu konuda, fıkıh kitaplarında gündeme getirilen bir mesele de, zekâtın zikredilen tüm sınıflara mı verilmesi gerektiği yoksa içlerinden biri ya da birkaçına tahsis edilmesiyle de ifânın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğidir. Abdürrahim Efendi, Hanefî mezhebinin görüşüne paralel olarak zekâtın zikredilen gruplara dağıtılması yerine yalnızca bir kişiye verilmesinin daha uygun olduğunu belirtmiştir.¹²⁵⁰ Fakat diğer bir fetvada Şeyhülislâm, bu şekilde zekâtın yalnızca bir kişiye verilmesinin kerâhatle câiz olduğunu beyân etmiştir.¹²⁵¹

Zikrettiğimiz son fetvada, zekâtın tek bir kişiye verilmesinin mekrûh olarak değerlendirilmesi, kuvvetle muhtemel, zekât bedelinin yüksek olması ile izâh edilebilir. Zira eğer zekât için büyük bedeller söz konusu olacaksa, bu durumda bir değil birden fazla kişinin faydalanması, tabî olarak, öncelenecektir.¹²⁵²

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de zekât bahsinin sonlarında sadaka ve fıtır sadakasına dair fetvalara da yer verilmiştir. Ancak her iki konuya, zekâtın aksine vergi yönlerinin olmaması nedeniyle, burada temas etmeyeceğiz.¹²⁵³

2. Öşür-Harâc

İslâm fıkıh müktesebâtında, özel olarak emvâl-harâc alt başlığında yer alan, vergi manasını karşılayan iki temel kavramdır: *Öşür* ve *Harâc*. Emvâl literatürü olarak listelenen klasik eserlerde bu iki kavram, müstakil bahislerde ele alınmakta ve her biri ile ilgili İslâm'ın bidâyetinden itibaren gündemde olan temel meseleler işlenmektedir.

¹²⁴⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 20, Fetva No: 214.

¹²⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 22, Fetva No: 229.

¹²⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 20, Fetva No: 215.

¹²⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 20, Fetva No: 216.

¹²⁵⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 20, Fetva No: 210.

¹²⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 21, Fetva No: 224.

¹²⁵² Nitekim fetvanın naklinde Gedûsî, konuyla ilgili Hanefî mezhebinde farklı görüşlere yer verirken, ödenecek zekât miktarının bir dirhemden fazla olması kayıtlarına yer vermiştir. Gedûsî, nr. 142, vr. 17/a; vr. 18/a.

¹²⁵³ İlgili fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 23, Fetva No: 240-246.

Biz burada öşür ve harâc kelimelerinin, ayrıntılı olarak semantik analizlerine yer vermeyi gerekli görmüyoruz.¹²⁵⁴ Bu maksatla yalnızca Osmanlı Dönemi'nde bu kavramların nelere tekâbül ettiğini belirtmekle iktifâ edeceğiz.

Öşür ve harâc kavramları, Osmanlı tatbîkâtında, klasik dönemden farklı kullanımlara sahip olmuşlardır. Bu durum kısmî olarak “Arazi Bahsi”nde de gündeme getirilmişti. Bu nedenle Ebüssuûd Efendi'nin arazi nizamından¹²⁵⁵ hareketle öşür ve harâc münâsebetine dair şöyle bir şablon oluşturabiliriz.

En temel noktaları açısından öşür ürün/mahsûl vergisini, harâc ise toprak/arazi vergisi manasında kullanılmaktadır. Tahsil durumu açısından harâc, muvazzaf ve mukâseme olmak üzere iki nev'dir. Harâc-ı muvazzaf, maktû, yani sabit bir bedel, olarak alınır. Bu ödeme Osmanlı vergi nizamında Anadolu toprakları için *çift akçesi*, *basma akçesi*, *kulluk akçesi*, *zemin resmi*, Rumeli toprakları için ise *ispençe resmi*, *boyunduruk hakkı*, *ağalık hakkı* vergilerini kapsamaktadır. Harâc-ı muvazzafın ürünlerden bağımsız olarak tahsil edilmesi nedeniyle toprak bir gelir sağlamamış dahi olsa bu ödeme yapılmalıydı. Harâc-ı mukâseme ise sabit olmayıp toprağın işletilmesine, ürünlerin verimine vb. durumlara göre % 10 ilâ 50 arasında değişen bir oranda alınan harâcî ifade etmektedir. Harâc-ı muvazzafın aksine mahsûle endeksli olan ödeme, sene içerisinde elde edilen her üründe mükerreren tahsil edilmekteydi. İşte harâcın bu nev'i, Osmanlı literatüründe “öşür” olarak isimlendirilirdi. Aynı zamanda öşür, *resm-i bağ ve bâğçe*, *resm-i sebzevât* gibi vergileri¹²⁵⁶ de ihtiva etmekte idi.¹²⁵⁷

Nitekim öşürün harâc-ı mukâseme anlamındaki kullanımı, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in birinci cildinde şöyle tasrîh edilmiştir.

“Zeyd-i sipâhînin tûmârı dâhilinde olup Amr ve Bekir'in bağçelerinde hâsıl olan mahsûllerinden **öşür adına alınan harâc-ı mukâsemeleri** emr-i sultânî ile ref'

¹²⁵⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet, Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2009, s. 192-210.

¹²⁵⁵ Pehlül, Düzenli, *Ma'rûzât, Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 70-71.

¹²⁵⁶ Gerek harâc-ı muvazzaf gerekse harâc-ı mukâseme (öşür) kapsamında zikredilen resim çeşitleri, resm başlığı altında müstakil olarak ele alınacağı için burada mevzû edilmeyecektir.

¹²⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet, Tabakoğlu, “Öşür”, *DİA*, XXXIV, 100-103 (Osmanlılar Bölümü).

*olundukdan sonra hilâfına emr vârid olmadan ol bağçelerde hâsıl olan mahsûlâtıdan Zeyd öşür almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹²⁵⁸

Buna göre Osmanlı tatbîkâtında öşür olarak zikredilen bedel, harâcın bir nev‘i olan harâc-ı mukâsemedir. Fakat öşür tabiri, harâcın önüne geçmiş ve harâc yerine öşür kelimesi yaygın olarak kullanılır olmuştur. Gerçekten de sayısal bir veri sunmak gerekirse, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de öşür-harâc kelimelerinin kullanımı, takrîben %4’lük bir orana sahiptir.

Diğer yandan Ahmet Tabakoğlu, mezkûr maddede İslâm’ın bidâyetinden Osmanlı döneminin sonlarında kadar aynı olarak tahsil edilen öşürün, XVII. yüzyıldan itibaren nakdî olarak tahsil edilmeye başlandığını ve bu dönemden sonra “âşâr/a‘şâr” olarak isimlendirildiğini de kaydetmektedir.¹²⁵⁹ Nitekim Tabakoğlu’nun tefrîk ettiği bu kavramları aynıyla *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de de görmek mümkündür.¹²⁶⁰

Buraya kadar aktarmaya çalıştığımız öşür-harâc münâsebetini Abdürrahim Efendi’nin şu fetvası net bir şekilde ortaya koymaktadır. İbadet bahislerinden hemen sonra yer alan öşür bâbında tesâdüf ettiğimiz fetva şöyledir:

*“Bir vilâyetin bağçe ve bağları öşrî olup defter-i hâkânîde dahi öşür kayd olunmuş iken sipâhî “Öşürden harâc enfa’dır” deyu harâc almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Bu vilâyetde asla arz-ı öşriye yokdur öşür deyu alınan harâc-ı mukâsemedir. Ekser mevâdî’n harâc-ı mukâsesi onda bir olmağı öşür adına şâyi‘ olmuştur. Arzın harâc-ı mukâsesi öşürden ziyâdeye tahammül değilse asla arttırılmak mümkün değildir. Mütahammil ise dahi emr-i sultânîsiz vaz‘-ı kadîm tağyîr olunmaz.”*¹²⁶¹

Mezkûr fetvaya göre Osmanlı tatbîkâtında öşür olarak zikredilen bedel, harâcın bir nev‘i olan harâc-ı mukâsemedir. Harâc yerine, onda bir oranında alınması ile irtibat kurularak, öşür tabiri tercih edilmiştir.

¹²⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 37, Fetva No: 375.

¹²⁵⁹ Tabakoğlu, Ahmet, “Öşür”, *DİA*, XXXIV, 101.

¹²⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de zekât kitabında “Fî’l-‘Âşir” (*Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 23-24) başlığı bulunurken ibadet bahislerinden sonra, “Babu’l-A‘şâr” başlıklı uzun bir bölüm yer alır (*Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26-60).

¹²⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 283.

Bu genel girizgâhtan sonra şimdi ilk olarak yalnızca birkaç fetvada ele alınan harâc bahsine değinelim. Akabinde ise *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yoğun bir şekilde işlenen öşür konusuna geçelim.

Harâc-ı muvazzafın konu edinildiği iki fetvada¹²⁶², vergi taksimi içerisinde harâcın, cizyeye nazaran konumu ortaya koyulmaktadır. Fetvalarda tasvir edildiği üzere dârü'l-harpteki bir bölge zor kullanılarak fethedilmiş ve bu bölgeye dair düzenlemeler yapılmıştır. Her iki fetvada da yer alan “*ru'üslerine cizye ve arâzilerine harâc*” ifadesi, her iki verginin de niteliğini, sarâhaten, belirtmektedir. Buna göre herhangi bir kayıt zikredilmediğinde, cizyenin gayri müslimlerden alınan baş vergisi, harâcın ise arazi vergisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu ifadenin altını çizmemizin nedeni, Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmasında bu kavramların pek çok kayıta birbirinin yerine kullanıldığını belirtmesidir.¹²⁶³

Bu fetvaların dışında harâcın her iki nev'i ile ilgili meseleler yalnızca Girit Adası için gündeme getirilmiştir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de Girit Adası için müstakil bir başlık yer almakta ve bu başlık altında ada ile ilgili yedi fetva kaydedilmektedir.¹²⁶⁴ Ancak bunlardan yalnızca beş tanesi harâc meselesine dair soruları ihtiva etmektedir. Ansiklopedi maddesinin Osmanlılar bölümünde Girit Adası'nın 1669 yılında fethedildiği ve harâcî arazinin son numunesi olarak kayıtlara geçtiği ifade edilir.¹²⁶⁵ Bu hususî duruma binâen ilgili fetvaları teker teker ele almayı uygun gördük.

Mezkûr başlık altında yer alan ilk fetvada Girit Adası için tayin edilen harâc miktarları suâl edilmektedir. Harâc-ı muvazzafa Hz. Ömer'in (ra) belirlediği miktar olarak tayin edilmiş iken harâc-ı mukâseme için ise mahsûlün 1/2'si, 1/3'ü, 1/4'ü ya da 1/5'i oranında bir tayin yapıp yapılamayacağı Şeyhülislâm'a sorulmuştur. Menteşizâde Abdürrahim Efendi de böyle bir düzenlemenin makul ve meşrû olduğunu belirtmiştir.¹²⁶⁶ Öyleyse bu fetvadan hareketle, Girit Adası için, harâc-ı mukâseme anlamında kullanılan öşürün % 20 ilâ 50 arasında değişen bir oranda talep edilebileceğini belirtebiliriz.

¹²⁶² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 68, Fetva No: 672, 673.

¹²⁶³ Ömer Lütfi, Barkan, *Kanunlar*, s. 295.

¹²⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 69-70, Fetva No: 679-685.

¹²⁶⁵ “Harâc”, *DİA*, XVI, 89. Girit Adası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal, Tükin, “Girit”, *DİA*, XIV, 85-93.

¹²⁶⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 69, Fetva No: 679.

Sonraki üç fetva ise, Girit Adası üzerinden harâcî arazilerle ilgili düzenlemeleri beyân etmektedir. Fetvaların suâl bölümlerinin tasvir ettiği şekliyle harâcî arazilerde uygulama şöyledir: Fethedilen toprakların mülkiyeti devlete ait olmakta, kullanım ve tasarruf hakkı da bölge halkına ya da tâlib olan kişilere verilmektedir. Bir nevî kiralama olarak değerlendirebileceğimiz bu muâmelede toprağı işleyen kişiler devlete harâc ödemekle yükümlü olmaktadır. Art arda bulunan fetvalarda suâl edilen mesele ise şöyledir: Girit adası fethedilmiş ancak adanın arazilerinin temlik işlemleri yerine getirilmeden araziler işlenmeye başlanmıştır. İşletmeciler üzerlerine düşen harâc mükellefiyetini yerine getirmekle birlikte devlet emri ile ilgili topraklar, bu mutasarrıflardan alınıp bölge halkına ya da tâlib olan kişilere kiralama ya da müzâraa yolu ile verilebilir mi? Abdürrahim Efendi, bu suâllere müsbet yanıt vermiştir.¹²⁶⁷ Buna göre devlet, harâcî olarak belirlediği topraklarda mutasarrıfları tayin etmede muhayyerdir. Kaldı ki fetvada tasvir edilen meselelerde devlet adanın fethi sonrasında, toprağı işleyenlerle herhangi bir anlaşma da yapmış değildir. Dolayısıyla devletin kayıtlara geçmemiş evvelki uygulamayı iptal ederek bahsi geçen araziler için yeni bir düzenleme yapma hakkı her zaman mevcuttur.

Buraya kadar atıf yaptığımız fetvalarda, temelde işlenen konu, fethedilen bir gayri müslim toprağına ilişkin düzenlemenin ne şekilde yapılacağıdır. Ada ile ilgili bir diğer fetvada ise Girit adası mevzû bahis edilmekle birlikte suâl müslümanların ödedikleri öşür bedeli ile alakalıdır. Adanın fethinden sonra adadan ayrılan gayri müslimlerin toprakları müslümanların tasarrufuna bırakılmış ve bunun karşılığında öşür olarak sabit bir bedel (maktû‘) tayin edilmiştir. Ancak bu bedelin, öşürün çok altında bir bedel olduğu ortaya çıktığında beytülmal emîni, tabîi olarak maktûyu değil öşürü talep etmektedir. Menteşizâde Abdürrahim Efendi de emînin bu talebini meşrû ve makul görmektedir.¹²⁶⁸ Zira burada emîn kişisel menfaatini değil devlet bütçesini göz önünde bulundurarak bu talebini beyân etmektedir.

Girit adasına tahsis edilen başlıkta yer alan son iki fetvada ise ada topraklarının gabn-ı fâhiş ile satımlarının feshi¹²⁶⁹ ve adadan ayrılmayıp cizye ödeyerek ikâmete

¹²⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 69, Fetva No: 682; I, 69-70, Fetva No: 683; I, 70, Fetva No: 685.

¹²⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 70, Fetva No: 684.

¹²⁶⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 69, Fetva No: 680.

devam eden gayri müslimlerin ibadethânelerinde ibadet etmeleri¹²⁷⁰ gündeme getirilmiştir.

Son olarak harâc kelimesinin *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de iki fetvada daha zikredildiğini belirterek bu bahsi noktalayalım. Fetvalardan birinde harâc arazisinin vakfedilmesi ile ilgili bir suâl yer almaktadır. Fetvaya göre kişi harâc arazisinde yer alan bir miktar mülk yerini vakfetmekte ve oğlunu da mütevellî olarak tayin etmektedir. Ancak kişi öldüğünde, oğlu bu vakfın sahih olmadığını iddia ederek söz konusu arazinin miras yoluyla kendisine intikâl etmesi gerektiğini belirtmektedir. Abdürrahim Efendi'ye göre böyle bir iddia muteber değildir ve bu nedenle de iddia sahibi olan oğulun talebi, gerçekleştirilmez.¹²⁷¹ Diğer fetvada da bir vakıf köyünden harâc karşılığında alınan vergilerin hangi mahsûllerden alınacağı sorulmaktadır. Abdürrahim Efendi'nin cevabına göre vergi ödemeleri önceki senenin mahsûlünden yapılacaktır.¹²⁷²

Bu fetvalar ile harâc bahsi (harâc-ı muvazzaf) hitâma ermiş oldu. Şimdi de öşür (harâc-ı mukâseme) ile ilgili fetvaların tahliline yer verelim.

a. Öşürün Yükümlülük Şartları

Öşür, toprak ve ürünlere endeksli olan bir ödeme olduğundan, yükümlülük şartları adına kişilerden bağımsız olarak yalnızca toprak ve ürünle ilgili kriterler üzerinde duracağız. Fakat burada öşürün talep edileceği kişiler ile ilgili fetvaları zikretmek isâbetli olacaktır. Zira öşür bahsinde, öşrî arazinin kiralınması ya da öşrî arazide müzâra'a akdinin gerçekleştirilmesi gibi birtakım meseleler gündeme gelmiş ve bu durumda yetkili kişinin kimden öşürü talep edeceğine dair istifhâmlar kaydedilmiştir.

Eğer bir kişi, başkasının tarlasını gasp edip belirli bir süre o tarlayı işleyerek ürün elde ederse bu durumda gâsıp dahi olsa öşür vermekle mükellef olur. Ancak burada mühim bir husus vardır. Gasp eden kişinin öşür verme yükümlülüğü için, toprağa ekmekle bir zarar vermemiş olması gerekir.¹²⁷³ Aksi durumda yani, gâsıbın araziye zarar vermesi halinde, öşür ödemesini mutasarrıf yapacaktır.¹²⁷⁴ Zira böyle bir

¹²⁷⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 69, Fetva No: 681.

¹²⁷¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 446, Fetva No: 4736.

¹²⁷² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 570, Fetva No: 5771.

¹²⁷³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 303.

¹²⁷⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 304.

durumda, muhtemelen, mutasarrıf kusurlu kabul edilmekte ve bu nedenle de cezâî bir mukâbele olarak kendisinden öşür talep edilmektedir.

Aynı şekilde kişi, başkasının toprağını zorla ele geçirmiş ise bu durumda da tarlanın öşürünü ödemekle mükellef olacaktır.¹²⁷⁵

Mahsûlünden öşür verilmesi gereken bir bahçe/bostan, mutasarrıf tarafından bir başkasına kiraya verilse bile öşür kiracı tarafından değil bahçenin/bostanın mutasarrıfı tarafından ödenir.¹²⁷⁶ Ancak bu fetvadan bir-iki fetva sonra, Abdürrahim Efendi'nin aynı mevzûyu ele alan diğer bir suâle arazi sahibinin (sipahinin) muhayyer olduğu, ödemeyi dilerse kiracıdan dilerse mutasarrıftan tahsil edebileceği şeklinde cevap verdiğini gördük.¹²⁷⁷ Bu son fetvanın naklinde, Gedûsî de, mezkûr fetvalarda suâl edilen meselenin aynı olduğunu dolayısıyla farklı bir cevabı gerektiren bir değişikliğin söz konusu olmadığını kaydeder. Bununla birlikte Şeyhülislâm'ın bu iki farklı cevabını te'lif etmek için şöyle bir beyânda bulunur. Şeyhülislâm bu iki farklı cevabı ile, arazi sahibinin, diğerinin bilgi ve yönlendirmesi dâhilinde ödemeyi dilerse mutasarrıftan dilerse de kiracıdan yapabileceğine işaret etmiştir. Gedûsî'ye göre bu şekilde Abdürrahim Efendi, sanki, mutasarrıfın ve kiracının onayı olmadan arazi sahibinin bir tercihte bulunamayacağını belirtmek istemiştir.¹²⁷⁸

Arazi müzâra'a akdi ile işletildiğinde de, öşür konusunda sipahinin muhâtabı arazi sahibi olacaktır. Nitekim fetvada toprağın işlenmesi üzere ortaklık kuran iki kişiden biri toprak, tohum ve hayvan teminini üstlenmiş, diğeri de ekip biçme işlerini yerine getirmiştir. Elde edilen mahsûlü yarı yarıya pay etmiş olmalarına ve toprak sahibi payına düşen öşür bedelini ödemiş olmasına rağmen sipahinin, ortağının hissesine düşen öşürü de toprak sahibinden alabileceği belirtilmektedir.¹²⁷⁹ Bu fetvadan sonraki diğer fetva da tafsîlâta girmeden, müzâra'a ile işletilen toprağın öşürünün toprak sahibinden alınacağını aktarmaktadır.¹²⁸⁰

¹²⁷⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 357.

¹²⁷⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 275.

¹²⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 279.

¹²⁷⁸ Gedûsî, nr. 142, vr. 22/a.

¹²⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 280.

¹²⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 281.

Müzâra‘a bahsi ile ilgili olarak müslüman-gayri müslim ortaklığı da bu bahiste ele alınmıştır. İlgili fetvada şeyhülislâma, müslüman ve gayri müslimlerden farklı nisbetlerde öşür alınmasına dair bir düzenleme bulunmakla birlikte ödemeyi, müslüman olan toprak sahibinin kendisi için geçerli olan orana göre yapması suâl edilmiştir. Fetvada sipahinin bu ödemeye razı olmayıp gayri müslimin payından daha fazla öşür talep etmesinin makul ve meşrû karşılanmayacağı beyân edilmektedir.¹²⁸¹ Zira burada sipahinin haksız bir talebi söz konusudur.

Tapu ve mukâtaalı olan bir arazinin mutasarrıfı, arazisini başka bir kişiye kiralayabilir ve kiracı da bu toprakta sebze-meyve ekimi yapabilir. Böyle bir durumda mutasarrıf arazinin mukâtaa bedelini sipahiye ödedikten sonra sipahi kiracının ödediği kira bedellerinden ya da yetiştirdiği sebze-meyvelerden herhangi bir pay/vergi/ödeme talep edemez.¹²⁸² Bu fetvadan hemen sonraki fetva da benzer bir hâdiseyi tasvir etmektedir. Ancak bu kez sipahi mukâtaa yerine kiracının elde ettiği ürünlerden öşür talep etmektedir. Menteşizâde Abdürrahim Efendi bunun da mümkün olmadığını belirtmiştir.¹²⁸³ Fakat buna rağmen eğer sipahi zorla kiracı olan kişiden öşürünü almış olsa kiracı, bu cibrî ödemesi nedeniyle, kira bedelini ödemekten imtinâ edemez.¹²⁸⁴ Zira her ne kadar haksızlığa uğramış olsa da bu durum vazifesinin/kira bedelinin yerine geçmez.

Eğer kişi, tımâr toprağını sipahinin izni ve haberi yok iken işlemiş ve ürün elde etmişse bu durumda da öşür bedelini ifâ etmelidir. Ancak sipahi, yalnızca kendisinin izni olmadığını dile getirerek öşür yerine ürünün tamamını talep edemez.¹²⁸⁵

Asker sınıfı ile ilgili, hemen hemen tüm vergi çeşitlerinde beyân edeceğimiz, muâfiyet durumunu öşür bahsi ile başlatalım. Kadîm uygulamaya göre öşür alınan tımâr topraklarını asker zümresine mensup kişiler¹²⁸⁶ işletiyor olsalar dahi öşür vermekle mükellef olurlar.¹²⁸⁷

¹²⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 282.

¹²⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 276.

¹²⁸³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 277.

¹²⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 278.

¹²⁸⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 293.

¹²⁸⁶ Bu konuya, yani askerî olan kişilerin toprak işletmelerine durumuna “Osmanlı Devleti’nde Tatbik Edilen Vergi Sistemleri” başlığı altında mîrî mukâtaa bahsinde müstakil olarak temas edeceğiz.

¹²⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 285.

Öşür ödeme mükellefiyetine dâir, Menteşizâde Abdürrahim Efendi'ye yöneltilen birkaç suâle daha yer verelim. Fetvalarda yer aldığı şekliyle, toprak sahibi ya da mutasarrıfı olan kişiler, mahsûllerinin öşürünü ödemedi evvel mahsûllerinden faydalanamazlar. Diğer bir ifadeyle kişi, mahsûlünü, ancak öşürünü ödedikten sonra kullanabilir ya da ondan istifâde edebilir.¹²⁸⁸ Bu konuyla ilgili suâllerde “helâl” kelimesinin kullanılması da câlib-i dikkat bir noktadır. Fetvalarda zikredilen “helâl” kaydı, meselenin kazâî/dünyevî boyutundan ziyâde diyânî/dinî durumunu vurguluyor olabilir. Bu noktada, üzüm bağlarının öşürünün suâl edildiği fetvaya da atıf yapmadan geçmeyelim. Fetvaya göre bağ sahipleri, üzümlerini toplayıp henüz öşürlerini ödemedi üzümlerden sıra yapmışlardır. Abdürrahim Efendi ise, böyle bir durumda, eğer üzümler şaraba dönüşmemiş ise, elde edilen şıradan öşür alınacağını belirtir.¹²⁸⁹

Öşür ödemek kaydıyla bağ ve bahçe işleriyle ilgilenen kişiler, sipahiden bağımsız olarak ürünleri toplayıp bir araya getirebilirler. Bu durumu suâl eden fetvaya cevaben Abdürrahim Efendi sipahinin, mutasarrıfları bu durumdan men edemeyeceğini belirtmiştir.¹²⁹⁰

Buraya kadar aktardığımız fetvalar, bir şekilde öşür ödemekle yükümlü olan kişilerle ilgili aslî ya da fer'î meseleleri ele almaktaydı. Şimdi de öşürün yükümlülük şartlarının cereyân ettiği ürünler üzerinde duralım. Öşürü ödenecek toprak ürünlerinin sahip olması gereken kriterler için üç temel noktayı zikredebiliriz. Bunlar ürünlerin **toprak ürünü olması, öşrî/harâcî arazide yetişmesi** ve **öşrî/harâcî arazide yetişen toprak mahsûllerinin mevcut olmasıdır**.

Belirttiğimiz ilk şartı müstakil olarak “Öşüre Tâbî Olan Ve Olmayan Ürünler” başlığı altında işlemeyi uygun gördük. Zira bu konuda, fetvalarda konu edinilen her bir ürünü tek tek sıralayacağımız bir liste sunmak istiyoruz. Bu nedenle burada yalnızca son iki şarta temas edeceğiz.

Zikredilen şartlara göre, öşür yükümlülüğünden bahsedilecek ise evvelemirde bir öşür/harâc arazisinin mevcut olması gerekir. Zira kişinin kendi mülk arazisindeki meyve

¹²⁸⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 30, Fetva No: 313, 314.

¹²⁸⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 36, Fetva No: 367.

¹²⁹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 35, Fetva No: 356.

ağaçlarından öşür talep edilmez.¹²⁹¹ Burada mevzubahis olan öşürün, örfî vergi olduğu, şer‘î vergi olan öşür ile karıştırılmaması gerektiği bir kez daha vurgulanabilir. Aksi durumda yani şer‘î mükellefiyet olan öşürde, kişi kendi mülkü olan arazilerden elde ettiği ürünleri için ödeme yapmakla mesûldür.

Bununla birlikte kişinin tapu ile tasarrufunda bulunan toprağındaki ağaçların meyvelerinden de sipahiye öşür ödenmelidir.¹²⁹²

Bir diğer fetvadan hareketle, toprağın hem öşür ile hem de sâir resimlerden¹²⁹³ biri ile mükellef olabileceğini de belirtmeliyiz. Böyle bir durumda hem öşürün hem de söz konusu resimin ayrı ayrı ödenmesi gerekir.¹²⁹⁴ Bunlardan birinin ifâsı diğerinin mükellefiyetini düşürmez. Örneğin bir fetvada araziden hem öşür hem de resm-i çift¹²⁹⁵ ödemesinin yapılacağını öğrenmekteyiz.¹²⁹⁶

Fakat bu şekilde araziden birden fazla ödemenin talep edilebilmesi için mutlak suretle bunu beyân eden bir emrin/fermanın bulunması gerekir. Aksi durumda haksız ve gayr-i meşrû bir talep söz konusu olacağından arazi sahibinin ya da mutasarrıfın ödeme yapma mükellefiyeti oluşmaz. Nitekim bir fetvada asker olan sipahi, mutasarrıftan öşür ödemesini alıp bir de ziyâde olarak, hakkında emir yok iken, sâlârya talep etmektedir. Ancak bu durumda mutasarrıf ziyâde ödeme yapmakla mükellef olmaz.¹²⁹⁷

Aynı şekilde öşüre müsâvî bir mukâtaa ile mükellef olan bir arazi için, sipahi mukâtaa yerine öşür¹²⁹⁸ ya da ziyâde bir ödeme¹²⁹⁹ talep edemez. Burada, Abdürrahim Efendi’nin bu nev‘ sorulara, “olur-olmaz” şeklinde bir cevap vermek yerine “*Mukâtaa-ı*

¹²⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 36, Fetva No: 373. Hem arazinin hem de ağaçların mülk olduğu durumlarda öşürün gündeme getirilmeyeceğine dair diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 37, Fetva No: 377, 378, 379.

¹²⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 36, Fetva No: 372.

¹²⁹³ Mezkûr resmlerin neler olduğuna “Resm” başlığı altında teker teker yer vereceğiz.

¹²⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 294.

¹²⁹⁵ Resm-i çift, Anadolu toprakları için talep edilen harâc-ı muvazzafı karşılamaktadır. Resm-i çift için bkz. Tez metni, s. 291-292.

¹²⁹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 289. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 46, Fetva No: 480.

¹²⁹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 292. Bir emir ve ferman olmaksızın haksız yere talep edilen öşürler için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 305; I, 31, Fetva No: 323, 324, 325.

¹²⁹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 31, Fetva No: 322, 326. Benzer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 329, 330, 334, 335; I, 33, Fetva No: 336; I, 34, Fetva No: 347, 350; I, 35, Fetva No: 358. Bu konuyla ilgili diğer fetvalarda metinden aktardığımız ziyâde olarak mukâtaa uygulamasının kadîm olduğu da vurgulanmıştır. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 332.

¹²⁹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 327. Benzer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 328, 333; I, 33, Fetva No: 337.

*kadîme ise bilâ-emr tağyîr olunmaz.*¹³⁰⁰ şeklinde bir formül sunarak bir karşılık verdiğini de belirtmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

Bir arazinin öşür mükellefiyeti için, mutlak suretle kadîmî olarak öşür verilen bir arazi olması da gerekli değildir. Sonradan oluşturulan tarla/bağ/bahçeler de, öşrî arazi olarak değerlendirilebilir. Örneğin kişiler kendi çaba ve gayretleri ile ormanlık bir alanı iptal edip tarla olarak kullanmaya başlarsa, bu tarlada ekip biçtikleri üründen öşür vermeleri gerekir. Tarla sahibinin/sahiplerinin bu durum karşısında, tarlayı kendilerinin ihdâs ettiklerini dile getirmeleri durumu değiştirmeyecektir.¹³⁰¹

Diğer bir fetvada da meraların bağ ve bahçe olarak kullanılmaya başlandığı ve bu nedenle bu bağ ve bahçelerde yetişen ürünlerin öşürlerinin verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹³⁰²

Ancak kişi, mutasarrıfı olduğu mukâtaalı arazinin bir bölümünde hayvan otlatılmasına müsaade edip bunun mukabilinde bir ücret alır ise bu durumda arazi sahibi (sipahi) o meblağ üzerinde hak iddia edemez ve onu mutasarrıftan talep edemez.¹³⁰³

Tüm bunların yanı sıra eğer kadîmî olarak mukâtaa alınan bir arazi için öşür alınması gerektiğini ifade eden bir emir vârid olur ise bu durumda, tabîi olarak, yeni emre riâyet edilerek o araziden mukâtaa yerine öşür alınacaktır. Bu durum vergiler için asıl olanın emr-i sultânî olduğunu vurgulaması açısından mühimdir. Örneğin bir fetvada hâss arazi için talep edilen verginin değiştiği beyân edilmektedir.¹³⁰⁴

Tabi tüm emirler bir vergiyi vaz‘ etmek için vârid oluyor da değildi. Bazen bir emir, var olan bir verginin iptalini de bildirebiliyordu. Nitekim Abdürrahim Efendi’ye tevcih edilen bir suâl bu durumu resmetmektedir. Fetvaya göre sipahi, iki kişiden öşür adıyla bahçelerindeki mahsûlün harâcını (harâc-ı mukâseme) almakta iken emr-i sultânî

¹³⁰⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 342, 343. “*Vazîfe-i kadîme bilâ-emr tağyîr olunmaz.*” cevabı için de bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 34, Fetva No: 348.

¹³⁰¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 290. Bu fetvada mevzu edilen öşürün örfî manadaki öşür olduğunu bir kez daha belirtebiliriz.

¹³⁰² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 355.

¹³⁰³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 331.

¹³⁰⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 338. Kadîmî olarak mukâtaa alınan bir arazi için öşür talep edilemeyeceğine dair bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 362; I, 36, Fetva No: 371; I, 37, Fetva No: 374. Kadîm uygulama olarak olmasa da emr-i sultânî ile mukâtaa alınması gereken araziden öşür talep edilemeyeceğine dair fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 36, Fetva No: 369.

ile bu ödeme kaldırılmıştır. Bu durumda sipahinin bahçe sahiplerinden herhangi bir şekilde öşür/harâc alması mümkün olmamaktadır.¹³⁰⁵

Bu noktada, arazide meydana gelen değişikliklerin vergi mükellefiyetine yansımalarına da temas etmemiz gerekir.

Fetvada yer aldığı şekliyle, mukâtaalı olan bir mîrî arazideki ağaçlar kuruyup ortadan kalkınca, çıplak arazi ziraat için kullanılmaya başlanmıştır. Ziraat neticesinde ürünler elde edilince de mukâtaa ile aynı oranda öşür alınmasına dair bir emir vârid olmuştur. Bu emir sebebiyle mutasarrıfın, önceki uygulamaya istinâden öşür yerine mukâtaa verme girişimi makbûl görülmemiştir.¹³⁰⁶

Doğrudan aynı konuyu ele almasa da, hangi verginin talep edileceğine dair emir ve ferman vurgusunu belirtmesi açısından diğer bir fetva da burada yer bulabilir. Şeyhülislâm Menteşizâde'ye, tımâr topraklarından öşür alınmasına dair bir emir bulunmasına rağmen bir kısım sipahinin bu emre muhâlif olarak mukâtaa alageldikleri fakat sonradan gelen sipahinin ise emre uymak adına mukâtaa değil de öşür talep ettiği suâl edilmiştir. Şeyhülislâm Efendi ise sipahinin, emre mutabık olan bu talebini tasdik etmiştir.¹³⁰⁷

Emre uygun ya da emre muhâlif davranma konusunda bal örneklerini de burada zikredebiliriz. Fetvaların birinde kovanlar için resm-i kovan alınmasını bildiren emir bulunmasına rağmen sipahinin, bu resim yerine balın öşürünü talep ettiği bildirilmektedir.¹³⁰⁸ Diğer fetvada da aksi durum, yani balın öşrünün alınmasına dair vârid olan emre rağmen sipahinin kovanlardan öşür talep etmesi aktarılmıştır.¹³⁰⁹ Abdürrahim Efendi, her iki fetvaya da, ilgili emirlere riâyet edilmesi gerektiği şeklinde cevap vermiştir.

¹³⁰⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 37, Fetva No: 375.

¹³⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 36, Fetva No: 370.

¹³⁰⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 339. Öşür yerine resm-i dönüm verildiğini ifade eden benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 340. Sipâhînin, emre muhâlif olarak, resm-i dönüm yerine öşür talep ettiği durum için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 34, Fetva No: 349.

¹³⁰⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 38, Fetva No: 384.

¹³⁰⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 38, Fetva No: 385. Yine bal ile ilgili cevabın, emre riâyet edilmesinin gerekliliği olduğu fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 393. Bal ve kovanlarla ilgili kadîm uygulama riâyet edilmesi gerektiğini ifade eden fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 38, Fetva No: 386.

Aynı durum, kadîmî bir vergi yerine öşürün talep edilmesi halinde de cereyân etmiştir. Abdürrahim Efendi'ye, kadîmî olarak vazifeye bağlanan bağlar için belirlenen vazîfe yerine öşür verilip verilemeyeceği sorulmuş, Şeyhülislâm da buna menfî bir yanıt vermiştir.¹³¹⁰

Ancak bir araziden alınan vergi, arazinin işleyişine dair bir değişiklik söz konusu olmuş ise, bu durumda farklılaşabilir. Örneğin Şeyhülislâm'a yöneltlen bir soruda tımâr arazisindeki bağlardan resm-i bağ alınırken, bağların iptal edilip yerine tarlaların yapıldığı aktarılmıştır. Bu durumda, tabîî olarak, bağ vergisi yerine öşür talep edilecektir. Sipahinin öşürü aldıktan sonra ilâve olarak resm-i bağ talep etmesi de, aynı gerekçeyle, makul ve meşrû olmayacaktır.¹³¹¹

“Resim” başlığında sık sık vurgulanacağı üzere, vergi talebinde “kadîm”-“kıdem” vurgusu mühimdir. Zira toprak-vergi ilişkisinden en belirgin olan husus, kadîm uygulamadır.¹³¹² Buna istinâden, kadîmen öşür alınan bir arazi için -öşüre engel bir durum zuhûr etmedikçe- sâir ödemeler gündeme getirilemez. Böyle durumlarda sipahinin, kadîm uygulamaya riâyet etmesi gerektiği gibi arazi mutasarrıfının da kadîm uygulamaya tâbi olması zaruridir.¹³¹³

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de öşür bahsinde yer alan bir fetva daha, burada husûsen kaydedilmeye değerdir. Fetvada soğanlarını bir toprağa eken kişiden bahsedilmektedir. Bu şahıs soğanları birkaç gün çimlendikten sonra yerlerinden söküp başka bir şahsa ait toprağa ekmiştir. Soğanlar bu ikinci toprakta iken büyüyüp yeşermişler ve toplanmışlardır. Bu durumda soğanların sahibi öşürünü ikinci arazi sahibine verir, birinci arazi sahibi için ecr-i misl ödemesi yapar. Böyle bir durumda birinci toprak sahibinin, bir kez daha öşür talep etme hakkı yoktur.¹³¹⁴

¹³¹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 341. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 34, Fetva No: 344, 345, 346, 351.

¹³¹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 34, Fetva No: 352. Fetva bu şekilde olmakla birlikte, Tabakoğlu, öşürün resm-i bağı da ihtivâ ettiğini kaydetmiştir. Tabakoğlu, Ahmet, “Öşür”, *DA*, XXXIV, 101.

¹³¹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 296. Kadîm uygulama ile ilgili diğer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 361.

¹³¹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 298. Bu fetvanın naklinde, Gedûsî *Fetâvâ-yı Ebussuûd*'a atıf yapıyor. Fakat bu atıf nakilde, delil olarak değil de, harâcın kısımlarını belirttikten sonra 'ayrıntılı bilgi için *Fetâvâ-yı Ebussuûd*' şeklinde yer buluyor. Gedûsî, nr. 142, vr. 23/a.

¹³¹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 297.

Öşür mükellefiyetine dair son olarak, *öşrî arazide yetişen toprak mahsûllerinin mevcut olması* şartına da temas edelim. Öşürü gerektirecek ürün, toplanıp hazır edildikten sonra herhangi bir nedenle yok olsa bu durumda, kişinin öşür ödemesi gerekir mi? Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında bu konuya dair iki fetva dikkatimizi çekmiştir. Fetvaların birinde, kişi buğdayını ambara yerleştirmiş fakat öşrünü henüz vermemiştir. Bu merhalede buğday ambarı yanıp buğdaylar telef olmuştur. Böyle bir durumda kişinin buğdaylarından öşür vermesi gerekmez.¹³¹⁵ Zira artık elinde öşrü gerektiren bir mahsûl mevcut değildir.

Bu fetvadan hemen sonra aynı minvâl üzere bir mesele daha suâl edilmiştir. Buna göre de kişi toprak ürünlerini henüz hasâd¹³¹⁶ etmeden dolu yağmış tüm ürünleri helâk olmuştur. Bu durumda da kişinin öşür ödeme yükümlülüğü kalmaz.¹³¹⁷

Ancak eğer öşür alınması gereken palamut ağaçları, öşürleri verilmeden evvel sahibi tarafından ortadan kaldırılrsa bu durumda sipahi, muhâtabından palamutların öşürlerini alabilir.¹³¹⁸ Zira bu meselede, öşürü verilmesi gereken ürünün, telef olmasından ziyâde bizzat sahibinin bir dahli ile ortadan kaldırılması söz konusudur. Buna binâen fetvaya müsbet yanıt verilerek kişinin öşür ödemesinden ziyâde verdiği zararı tazmîn etmesi ilkesi gözetilmiştir.

Diğer bir cihetten, öşürü verilmesi gereken ürünlerin belirli bir süre ödemelerinin yapılmadığı, bu nedenle ürünlerin telef olduğu bir de üzerine öşür mükellefi olan kişinin ölmesi ile ödemenin âkıbetini suâl eden şu fetvayı da burada zikredebiliriz. Böyle bir durum için, Şeyhülislâm öşürü kabz edecek sipahinin, ilgili ödeme için ölen kişinin vârislerine müracaat edebileceğini belirtmiştir.¹³¹⁹ Zira fetvada yer aldığı şekliyle, bu meselede kişinin ürünleri itlâf etmesi, yani bir kusuru söz konusudur. Ancak bir diğer fetvada, yine aynı minvâl üzere bir mesele işlenmekte fakat bu kez Abdürrahim Efendi, biriken öşürleri sipahinin değil de hâkimin, vârislerden

¹³¹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 30, Fetva No: 311.

¹³¹⁶ Bu noktada bir parantez açarak hasâd zamanı için Abdürrahim Efendi'nin cevabını da aktarmakta fayda mülâhaza ediyoruz. “Vakt-i hasâd terekenin tarlada sarardığı midir yohsa biçilmeli olduğu vakit midir? el-Cevab: Biçilmeli olduğu vakittir.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 53, Fetva No: 545.

¹³¹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 30, Fetva No: 312.

¹³¹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 409.

¹³¹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 31, Fetva No: 318. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 31, Fetva No: 321.

alacağını ifade etmektedir.¹³²⁰ Çünkü bu meselede ölen öşür mükellefinin bir kusuru mevcut değildir.

b. Öşürün Nisbeti

Öşür başlığında Girit adası ile ilgili aktardığımız bir fetvada¹³²¹ öşürün nisbetine ilişkin bir değerlendirmeye yer vermiştik. Fetvada öşür/harâc-ı mukâseme için mahsûlün 1/2'i, 1/3'i, 1/4'i ya da 1/5'i oranında bir tayin yapıp yapılamayacağı Şeyhülislâm'a sorulmuştu. Menteşizâde Abdürrahim Efendi de böyle bir düzenlemenin makul ve meşrû olduğunu belirtmişti. Biz de bu fetvadan hareketle, Girit adası için, (harâc-ı mukâseme anlamında kullanılan) öşürün % 20 ilâ 50 arasında değişen bir oranda talep edilebileceğini belirtmiştik. Bu özel düzenlemenin yanısıra tımâr arazisinde sekizde birlik bir oranda öşür alınması teâmül halinde gelmiş ise tarafların bu uygulamaya riâyet etmeleri gerekir. Kişisel taleplere göre sipahi daha fazla öşür talep edemeyeceği gibi mükellefler de daha az bir ödeme yapmayı teklîf edemezler. Nitekim böyle bir durumun dile getirildiği fetvalarda Abdürrahim Efendi cevâben kadîm uygulamaya riâyet edilmesi gerektiğini tasrîh etmiştir.¹³²²

Öşür için makbûl ve meşrû olan, belirlenen oranda ödemenin yapılmasıdır. Sipahi, arıların kendiliğinden yetişen ağaçların kavuklarında ürettikleri balı alan kişiden, öşür olarak balın tamamını alamaz, yine orana riâyet etmelidir.¹³²³ Yukarıda atıf yapılan diğer fetvalarda olduğu gibi, sipâhî kadîm uygulamaya riâyet etmelidir. Bu durum pelit ağacı¹³²⁴ ve palamud ağaçları¹³²⁵ için de gündeme getirilmiştir.

c. Öşürün Tahsil/Kabz Yetkisi ve Zamanı

Öşür ile ilgili fetvalarda, karşımıza sıklıkla çıkan bir husus da öşürün kabzedilmesidir. Ancak fetvalarda işlendiği şekliyle bu konuyu iki alt başlıkta sunmayı

¹³²⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 31, Fetva No: 319. Aynı meselenin zeâmet toprakları için gündeme geldiği fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 31, Fetva No: 320.

¹³²¹ “*Girid cezâresi feth ve teshîr olunup arâzisi muharrer tahrîr etdikde harâcını az tahrîr etmiş olmağla hâlâ harâc-ı muvazzafa Hazreti Ömer (ra) tevzîfî mikdârı ve harâc-ı mukâsame hâric ve hâsılın ya nısfı ya sülüsü ya rub'ı ya humusu mikdârı vaz' olunmak üzere emr-i sultânî sâdır olsa vech-i meşrûh üzere vaz' olunur mu? el-Cevab: Olunur.*” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 69, Fetva No: 679.

¹³²² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 284, 288; I, 28, Fetva No: 295.

¹³²³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 38, Fetva No: 389.

¹³²⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 411.

¹³²⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 408.

uygun gördük. Buna göre ilk olarak öşürü *kimlerin kabz edeceğine*, sonrasında da öşürün *kabz/tahsil zamanına* değineceğiz.

Fetvaların, daha ziyâde tımâr arazilerinin öşürlerini ihtivâ etmeleri sebebiyle tahsil veya kabz işlemleri için, tabî olarak, sipahiler vazifeli görülmüştür. Ancak eğer sipahi öşürü, halktan kabz etmeden önce ölürse bu durumda beytûlmâl emîni, kabz işlemini gerçekleştirecektir.¹³²⁶ Bu fetvanın naklinde, sipahinin vârislerinin, öşür üzerine hak sahibi olmadığı, zira sipahinin ölmeden evvel, görev süresinden ötürü, öşüre müstehak olmadığı belirtilmektedir.¹³²⁷

Ancak eğer sipahi, birkaç senelik öşürü, kendisine teslim edilmeden ölürse bu durumda tahsil işlemi için sipahinin vârisleri değil de o tımâra tayin edilen yeni sipahi yetkili olur.¹³²⁸ Fakat bu fetvanın cevabı, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de menfî iken, *Feyzü'l-kerîm*'de müsbettir.¹³²⁹ Diğer bir deyişle Gedûsî, bu meselede öşürler için, ölen sipahinin vârislerini hak sahibi görür. Söz konusu fetvanın, Malatyalı tarafından hazırlanan naklinde ise Abdürrahim Efendi'nin cevabı gibi menfî bir ifade zikredilmektedir.¹³³⁰ Yalnızca burada bahsi geçen fetvada karşılaştığımızı bu tablo, yani fetvanın cevabı ile nakilde fetva için kaydedilen cevabın birbirine zıt olması, *kanaatimizce*, ilmî ya da hükmî bir gerekçe ile değil de, müellifin/müstensihin sehvi ile izâh edilmelidir.

Fakat eğer öşür tahsil edilmiş, bir anbara bırakılmış sonrasında da sipahi vefat etmiş ise, bu durumda, tahsil edilen öşürler vefat eden sipahinin mirasçılarının hakkı olur.¹³³¹ Zira burada, öşürlerin hak sahibi tarafından kabzı gerçekleşmiştir.

Sipahi öşürlerin bir kısmını teslim almış fakat kalanını henüz tahsil etmemiş iken azl edilebilir ve yerine yeni bir sipahi tayin edilebilir. Böyle bir durumda, fetvada belirtildiği üzere, henüz ödenmeyen öşürler azl edilen sipahinin hakkı olarak mahfûzdur. Yeni tayin edilen sipahi, bu öşürler üzerinde hak iddia edemez.¹³³²

¹³²⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 30, Fetva No: 315.

¹³²⁷ Gedûsî, nr. 142, vr. 24/a.

¹³²⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 30, Fetva No: 317.

¹³²⁹ Gedûsî, nr. 142, vr. 24/a-b.

¹³³⁰ Malatyalı, nr. 136, vr. 78.

¹³³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 30, Fetva No: 316.

¹³³² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 50, Fetva No: 513.

Benzer şekilde hâs topraklarında hasâd gerçekleşip fakat herhangi bir öşür ödemesi yapılmadan sorumlu kişi azl edilip yerine yeni biri görevlendirildiğinde de, mevcut hasâdın öşürü azl edilen kişi tarafından teslim alınır.¹³³³ Zira böyle durumlarda hasat zamanına itibar edilir. Hasat zamanı, hangi görevlinin görev süresi dâhilinde gerçekleşmiş ise, öşürleri tahsil yetkisi o görevliye ait olur.¹³³⁴ Bir diğer fetva, bu ve benzeri durumlarda azl edilen ve yeni görevlendirilen kişilerin, öşürü aralarında taksim etmeyeceklerini sarâhaten ifade etmektedir.¹³³⁵

Ancak bu bahiste aktardığımız üç fetvada da, hasâd ve öşürlerin teslim işlemleri önceki sipahinin ya da görevlinin azlinden evvel başlamış idi. Eğer aksi bir durum cereyân ederse yani, önceki görevli azl edildiğinde henüz hasâd dönemi gelmemiş ise bu durumda azl edilen görevli herhangi bir şekilde öşür alamaz. Bununla birlikte başka bir fetvada, azl edilen görevli, yeni bir berât ile, yeniden, önceki yerini elde etmiştir. Fakat bu durumda da öşürleri alamaz. Zira ürünlerin hasâd zamanı, azliden sonra görevlendirilen ikinci kişinin dönemine denk gelmiştir. Yerine tayin edilen görevli, bu dönemde öşürleri teslim alamamış dahi olsa, öşürler üzerinde tek hak sahibi kişi, yalnızca kendisi olacaktır.¹³³⁶

Görevliler arasında devir-teslim işlemleri, hasâd zamanı ile çakışırsa bu durumda öşürleri, görevliler değil beytûlmal emîni teslim alacaktır.¹³³⁷

Buraya kadar aktardığımız fetvalarda sipahinin ya da görevlinin/sorumlunun azl durumunda öşürlerin kimin (önceki ve sonraki sipahi) hakkı olduğunu ve öşürleri kimin teslim alacağı gündeme getirilmiştir. Bu fetvalarda aktarılan sıkıntıların bir benzeri sipahinin ya da görevlinin/sorumlunun ölüm halinde de söz konusu olabilir. Konuyla

¹³³³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 50, Fetva No: 517.

¹³³⁴ *Gedûsî*, nr. 142, vr. 35/b. Malatyalı, Ebussuûd Efendi'nin de bu şekilde fetva verdiğini aktarır. Malatyalı, nr. 136, vr. 111.

¹³³⁵ “Bir sancak berât-i sultânî ile Zeyd’e tevcih olunup Zeyd mutasarrıf iken Zeyd’in hâssi karyelerinde hasâd Zeyd’in zamanına düşüp öşr-i mahsûlî Zeyd kabz etdikden sonra ol sancak-i hâss-i mezbûr ile berât-i sultânî ile Zeyd’in ref’inden Amr’a tevcih olunup Amr zabt eyledikde Amr, Zeyd’e “öşr-i mahsûlî seninle kiste’l-yevm hesabı üzere hesap edip beynimizde kismet edelim” demeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 50, Fetva No: 518.

¹³³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 50, Fetva No: 519. Sipâhînin ya da sâir görevlilerin öşür üzerinde hak iddia edebilmeleri için, ürünlerin hasâd zamanının kişinin görev süresi dâhilinde olması gerektiği ile diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 50, Fetva No: 520, 521; I, 51, 522, 523, 525, 526. *Gedûsî* ve Malatyalı bu fetvaların nakillerinde, öşür tahsil görevlileri için, görevin tevcih edildiği vakte değil bu tevcihin tescil vaktine itibar edileceğine dâir kanunî düzenlemeye atıf yapar. *Gedûsî*, nr. 142, vr. 35/b; vr. 36/a; vr. 36/b; Malatyalı, nr. 136, vr. 109; vr. 111.

¹³³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 51, Fetva No: 524.

ilgili fetvalardan hareketle ölüm durumu için öşürlerin kabzına dair ihtimalleri sıralayalım.

Sipahi, hasâd zamanına erişip öşürleri henüz teslim almadan önce vefat ederse bu durumda, öşürler, sipahinin vârisleri ya da yeni sipahi tarafından değil, bizzat beytûlmal emîni tarafından kazb edilir.¹³³⁸

Sipahi, yine hasâd zamanına erişmiş fakat bu kez bir subaşıyı öşürlerin kabzı için vekîl tayin etmiştir. Bu durumda sipahinin ölümü ile vârisleri, tahsil edilen öşürleri subaşıdan alabilirler. Beytûlmal ya da mevkûfât emîni olan kişinin bu öşürler üzerinde herhangi bir hakkı ya da yetkisi olmaz.¹³³⁹

Eğer sipahi, hasâd zamanına yetişemedi vefat ederse bu durumda öşürler yeni sipahiye teslim edilecektir. Fetvada belirtildiği üzere, yeni sipahi, vefat edenin oğlu olsa bile beytûlmal emîninin öşürler üzerinde herhangi bir tasarrufu olmaz.¹³⁴⁰

Fakat aynı tımâr bölgesinin ölüm sebebiyle babadan oğula geçiş işlemleri eğer hasâd zamanına tesâdüf etmemiş ise bu durumda öşürler beytûlmal emîni tarafından kabz edilecektir.¹³⁴¹

Tımâr toprağının el değişmesi durumunda, görevlendirme berâtının kaydettirilmesi ile ilgili fetvadaki durumu da aktarmakta fayda olacaktır. Eğer sipahi, önceki sipahiden alınan tımâr için berâtını almış, sonrasında da hasâd zamanına yetişmiş fakat görevlendirme berâtını kaydettirmeden ölmüş ise ve tımâr toprakları yeniden önceki sipahiye verilmiş ise bu durumda öşürler önceki sipahinin hakkı olur. Ölen sipahinin vârisleri öşürler üzerinde hak iddia edemezler.¹³⁴² Burada, tasarruf berâtının var olmasının yanısıra, bu berâtın tescilinin de ne derecede mühim olduğunu görmekteyiz.

¹³³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 51, Fetva No: 527. Benzer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 51, Fetva No: 529; I, 52, Fetva No: 533.

¹³³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 51, Fetva No: 528. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 52, Fetva No: 535.

¹³⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 51, Fetva No: 530.

¹³⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 51, Fetva No: 531.

¹³⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 52, Fetva No: 532. Gedûsî ve Malatyalı bu fetvanın naklinde, 1373 numaralı dipnotta belirtilen kanunî düzenlemeye yeniden atıf yaparlar. Gedûsî, nr. 142, vr. 36/b; Malatyalı, nr. 136, vr. 109.

Sipahi öşürlerin tahsili için bir mültezimi görevlendirmiş de olabilir. Böyle bir durumda hasâd zamanından önce sipahi ölmüş ve yerine yeni bir sipahi tayin edildikten sonra hasâd zamanı gelip mültezim öşürleri kabz etmiş olabilir. Ancak böyle bir durumda öşürler mültezimin değil, yine hasâd zamanının kriter olması hasebiyle, yeni sipahinin hakkı olur.¹³⁴³

Mutasarrıflar öşür ödemelerini sipahiye teslim ettikten sonra, o bölgenin sipahisinin, ödeme yaptıkları kişi değil de, bir başkası olduğu ortaya çıkarsa bu durumda yeni sipahi, hakkı olan öşürleri bölge halkından değil önceki sipahiden talep eder.¹³⁴⁴

Bazı hallerde birden fazla sipahi, tek bir tımârı da idare edebilmektedir. Böyle bir durumda ortaklardan biri, öşür olarak hem kendi hissesini hem de ortağının hissesini kabz etmiş olabilir. Bu merhalede diğer ortak kendi payını, tabîî olarak reâyâdan değil öşürlerin tamamını kabz eden ortağından talep edecektir.¹³⁴⁵

Yine böyle bir ortaklık durumunda, ortaklardan birinin çiftliğinden elde edilen ürünlerin öşürlerinin, ortaklar arasında pay edileceğini de belirtebiliriz.¹³⁴⁶

Benzer şekilde müşterek sipahilerin var olduğu bir tımâr arazisinde kimsenin işletmesinde olmayan yerler, ortak olan sipahilerin biri tarafından birkaç yıl işletilip bu yerlerden ürün elde edilebilir. Ancak eğer elde edilen bu ürünlerin öşüründen diğer ortak ya da ortakların hissesi/hisseleri verilmemiş ise bu ödeme, kişinin borcu olarak sâbit olur. Nitekim fetvada bu mesele, araziye işleten sipahinin ölmesi halindeki işlemin suâl edilmesiyle bize aktarılmaktadır. Böyle bir durumda, diğer ortak ölen sipahinin ürün elde ettiği yılların öşürlerini, ölenin terekesinden alabilecektir.¹³⁴⁷

Öşürün kabz/tahsil edilmesi yetkisine dair hüküm ve değerlendirmeleri bu şekilde özetleyebiliriz. Şimdi de **öşürün kabz/tahsil zamanına** dair meselelere bakalım.

¹³⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 52, Fetva No: 534. Gedûsî bu fetvanın naklinde, 1373 numaralı dipnotta belirtilen kanunî düzenlemeye yeniden atıf yapar. Gedûsî, nr. 142, vr. 36/b.

¹³⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 54, Fetva No: 549. Gedûsî bu fetvanın naklinde, Ebussuûd Efendi'nin fetvasından iktibâsla "*reâyâdan tazmîn olunsa ol verdiklerini tazmîne kâdir oldukları takdîrce hakları zâyî olup iki kere edâ etmiş olurlar deyu ferman-ı sultânî*"nin sâdır olduğunu aktarır. Gedûsî, nr. 142, vr. 37/b.

¹³⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 54, Fetva No: 552.

¹³⁴⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 54, Fetva No: 553.

¹³⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 54, Fetva No: 554.

Öşür, genel itibariyle seneye, aya ya da belirli dönemlere bağlanmamıştır. Mahsûl üzerinden alınan bu bedel, mahsûlün elde edildiği her dönemde talep edilebilir. Buna göre eğer bir bölgede senede birkaç kez ürün elde ediliyorsa her üründe, öşürün ödenmesi gerekir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de bu durum yoncalıklarla ilgili olarak yer bulmuştur. Fetvaya göre yoncalıklardan bir sene içerisinde dört kez ürün elde edilmekte ve bu nedenle de her üründe öşür verilmesi gerekmektedir.¹³⁴⁸

Sipahi, öşrü ödenecek ürünler henüz oluşmadan tahmînî olarak hesaplar yapıp mutasarrıflardan öşür yerine maktû (sabit bir bedel) talep edemez. Abdürrahim Efendi, bu durumu, kendisine pembe ile ilgili yöneltilen bir suâl vesilesiyle beyân etmiştir.¹³⁴⁹

Öşürün kabz/tahsil zamanı ile, dolaylı olarak bağlantılı olan başka bir meseleyi de burada aktaralım. Fetvalara göre kişiler, öşürü demet olarak mı yoksa hubûbât olarak mı vermeleri gerektiğini suâl etmişlerdir. Şeyhülislâm ise öşürün hubûbât olarak tahsil edileceğini belirtmiştir.¹³⁵⁰

Bu konunun bir uzantısı olarak yani demetlerden öşür alınmaması nedeniyle, buğdayın ve arpanın demetlendikten sonra yanıp kül olmasına binâen öşür mükellefiyetinin de ortadan kalkacağını söyleyebiliriz.¹³⁵¹

Hubûbât için durum bu iken, üzüm için kesilme zamanı esas alınmıştır.¹³⁵² Keten tohumu için de benzer bir fetvayı burada kaydedebiliriz. Fetvaya göre, önceki fetvalarda hubûbât için belirttiğimiz gibi, keten ve tohumu için de, henüz toplanmadan tarlada demet iken öşürü verilemez.¹³⁵³

d. Öşürün Ödeme Niteliği

Öşürün tahsil/kabz zamanından sonra bir de öşür ödemesinin niteliğine değinmemiz gerekir. Ödeme niteliği ile kastımız, ürünlerin öşürlerinin aynî mi yoksa nakdî olarak mı ödeneceği mevzûsudur. İlke olarak, öşürü verilecek ürünlerin aynî olarak, yani ürünün bedelinin/değerinin değil bizzat kendisinin verilmesinin gerekli

¹³⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 402.

¹³⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 412.

¹³⁵⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 286, 287.

¹³⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 30, Fetva No: 310.

¹³⁵² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 36, Fetva No: 368.

¹³⁵³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 413.

olduğunu belirtmeliyiz. Öşür ödemesi yapacak olan kişiden, hangi yetkili olursa olsun, öşürün bedelini talep edemez.¹³⁵⁴ Nitekim buraya kadar atıf yaptığımız fetvalar bu konuyu sarâheten bildirmektedir.¹³⁵⁵

Fakat eğer mahsûl sahibi, ürünlerinin öşrünün vermeden önce ürünlerini satmış ve bedelini almış ise bu durumda, başka bir seçenek bulunmaması nedeniyle, ürünlerin kendisinin değil bedelinin öşürü alınır.¹³⁵⁶

Bunun gibi öşür yerine ona denk olan başka ödemelerin talep edilmesi için de yine, buna dair bir emrin bulunması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, hakkında öşür alınmasına dair bir emrin bulunduğu topraklar için sipahi öşüre denk olan bir ödeme talep edemez.¹³⁵⁷

Öşürün ödenmesinde de, mükellefiyette olduğu gibi, kadîm uygulama esas alınmaktadır. Buna göre, örneğin zeytin için, kadîm uygulama zeytini toplayıp zeytin olarak ödeme ise bu durumda sipahinin ödemeyi zeytinyağı olarak istemesine itibar edilmez.¹³⁵⁸ Buna mukabil zeytinin öşürünün ödemesi, zeytinyağından olacak şekilde de bir uygulama tevârüs edilebilir. Bu durumda da, zeytinyağı ne şekilde elde edilirse edilsin (önce-sonra, kolay-zor) öşür hesabına dâhil edilir.¹³⁵⁹

İpek için ise, öşür olarak, ipek böceklerinin beslendiği dut yapraklarının kıymetinden ödeme yapılmaktadır.¹³⁶⁰

Bu bahse dair son olarak, öşür ödenen toprağa buğday, arpa, pembe ve sebze gibi muhtelif ekinlerin ekilmesi halinde öşür ödemelerinde her birisinin, müstakil olarak değerlendirileceğini belirtebiliriz. Zikredilen bu mahsûllerden birinin ya da birkaçının öşürünün verilmesi, diğerlerinin öşür borcunu ortadan kaldırmaz.¹³⁶¹

¹³⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 291; I, 29, Fetva No: 300. Mîrî arazilerdeki benzer bir durum için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 360.

¹³⁵⁵ Ancak Tabakoğlu'nun, İslâm'ın bidâyetinden Osmanlı döneminin sonlarında kadar aynı olarak tahsîl edilen öşürün XVII. yüzyıldan itibaren nakdî olarak tahsîl edilmeye başlandığını ve bu dönemden sonra "âşâr/a'şâr" olarak isimlendirildiğini kaydettiğini daha evvel belirtmiştik.

¹³⁵⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 301.

¹³⁵⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 359.

¹³⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 37, Fetva No: 380.

¹³⁵⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 37, Fetva No: 381.

¹³⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 403.

¹³⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 43, Fetva No: 444.

e. Öşüre Tâbî Olan Ve Olmayan Ürünler

“Öşürün Yükümlülük Şartları” başlığı altında öşürü verilecek ürünlerin birtakım şartlara sahip olması gerektiğini belirtmiş, bu şartlardan birincisi olarak da ürünlerin “toprak mahsûlü” olmasını kaydetmiştik. Ancak öşüre dair fetvalar bize “Öşüre Tâbî Olan Ve Olmayan Ürünler” başlığını açmamızı zaruri kıldı. Bu nedenle biz, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* çerçevesinde öşürü gerektiren ve gerektirmeyen ürünlere dair bir liste hazırladık.

i. Öşüre Tâbî Olan Ürünler:

- *Buğday-Arpa*: Toprak ürünü denince akla ilk gelenler, muhakkak, buğday ve arpa olacaktır. Öşür başlığı altında, şimdiye kadar aktardığımız fetvaların kısm-ı azamı buğday ve arpa üzerinden teşekkül etmiştir. Bu nedenle ikisi hakkında da herhangi bir meseleye yer vermeden yalnızca isimlerini zikretmekle yetineceğiz.

- *Zeytin*¹³⁶²

- *Çeltik/Pirinç*¹³⁶³

- *Bal*: Bal ile ilgili meselelere, bal için öşür mükellefiyetinin, balın ancak arıların ihtiyaç duyacağından fazla elde edilmesi durumunda gündeme geleceğini belirterek başlayabiliriz. Nitekim bir fetvada Abdürrahim Efendi’ye, ancak arılara yetecek oranda bal elde eden bir kişinin öşür ya da sâir vergilerle mükellef olup olmayacağı suâl edilmiş, Abdürrahim Efendi de kişinin, böyle bir durumda, herhangi bir vergi ile sorumlu olmadığını ifade etmiştir.¹³⁶⁴ Dolayısıyla buradan, balın öşürü hesaplanırken arılar için ayrılan miktarın bu hesaplama dâhil edilmediği ortaya çıkmaktadır. Bu durum da Abdürrahim Efendi’ye sorulmuş ve sipahinin, arılar için ayrılan baldan herhangi bir talepte bulunamayacağı cevabı alınmıştır.¹³⁶⁵

Diğer yandan, kovanların evin içinde, saçağında ya da yakınında bulunması öşür mükellefiyetini ortadan kaldıran bir sebep olarak değerlendirilmemiştir.¹³⁶⁶ Zira burada mühim olan, kovanların nerede bulunduğu değil bilakis kovanların bulunduğu arazinin

¹³⁶² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 37, Fetva No: 380, 381.

¹³⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 37, Fetva No: 382; I, 37-38, Fetva No: 383.

¹³⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 38, Fetva No: 387.

¹³⁶⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 38, Fetva No: 391.

¹³⁶⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 38, Fetva No: 388, 390, 392.

öşrî olup olmamasıdır. Nitekim diğer bir fetvada Abdürrahim Efendi, balın elde edildiği kovanların, öşür arazisinde bulunması şartıyla, öşür ile muhâtap olacağını belirtmiştir.¹³⁶⁷

Aynı şekilde, bir tımâr toprağında, o bölgede ikâmet etmeyen kişiler de kovanlarını bulundurmuş olsalar bu durumda da o kovanlardan elde ettikleri balın öşürünü vermekle mükellef olurlar. Böyle bir talep karşısından, kişilerin, bölge halkından olmamalarını muâfiyet olarak değerlendirmeleri hiçbir anlam ifade etmez.¹³⁶⁸

Bal ve kovan bahsi ile ilgili son olarak, kadîmî olarak baldan öşür alınan bir bölgede, kişinin sâdâtan¹³⁶⁹ olmasının da mükellefiyetine etki eden bir durum olarak değerlendirilmediğini belirtebiliriz.¹³⁷⁰

- *Ot*: Öşrî bir arazide sulamalar neticesinde birtakım otlar da yetişmiş ise, sipahi otlardan da öşür talep edebilir.¹³⁷¹ Tabi bu konuda da, itibar edilmesi gereken durum, ottan da öşür alınmasına dair kadîm uygulama ya da bu konuda vârid olan emirdir. Buna istinâden kişinin emek ve çabası olmadan kendiliğinden yetişen otlar¹³⁷² ya da kişni tarlasını ekmediği dönemde yetişen otlar¹³⁷³ da, kadîm uygulamaya veya emre mutabık olarak öşüre dâhil edilmektedir.

Kendiliğinden yetişen otların yanısıra, aynı şekilde yetişen kendir için de öşür verilmesi gerekir.¹³⁷⁴

Fakat mera olarak kullanılan bir yer, sonradan kurutulup otların bittiği bir yer haline dönüşmüş ise bu otların biçilmesi ile sahipleri öşür ödemekle sorumlu tutulmaz.¹³⁷⁵

- *Dut Yaprakları*: Dut yaprakları bizzat kendileri sebebiyle öşür ile muhâtap değillerdir. Yalnızca ipek böcekçiliği için yetiştirilen dut ağaçları, öşür kapsamında

¹³⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 395.

¹³⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 396.

¹³⁶⁹ XII. yüzyıldan itibaren Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere "şerif", Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere ise "seyyid" ismi verilmiştir. Her iki soyu ifade etmek üzere "sâdât-ı kirâm" tabiri kullanılmaktadır.

¹³⁷⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 394.

¹³⁷¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 397.

¹³⁷² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 398. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 401.

¹³⁷³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 399.

¹³⁷⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 410.

¹³⁷⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 400.

değerlendirilmiştir. Buna göre kişiler, ipek böceklerinin beslenmesi için dut ağacı ekip bu ağacın yapraklarını satıyorlarsa, dut ağacının yapraklarından öşür ödemekle mükelleftirler.¹³⁷⁶

Ancak öşür bedeli, ipekten değil de dut ağacının yapraklarından hesaplanır. Konuyla ilgili fetvalarda bu durum, “*Evrâkın kıymetinin öşrünü alır.*” şeklinde yer bulmuştur.¹³⁷⁷

- *Palamut Ağacı*: Palamut ağaçları da öşür talep edilen sınıfın içerisine dâhildir. Fetvalarda, bu nev‘ ağaçlara dair, ağaçlardan ne miktarda öşür alınacağı konu edinilmiştir. Suâlde de cevapta da bu konuda kadîm uygulamaya itibar edileceği, eğer onda birlik bir hisse alınıyor ise buna muhâlif olarak farklı bir talepte (örneğin palamut ağaçlarının tamamı) bulunulmayacağı belirtilmiştir.¹³⁷⁸ Eğer öşür alınması gereken palamut ağaçları, öşürleri verilmeden evvel sahibi tarafından ortadan kaldırılmışsa, yine de sipahi, muhâtabından palamutların öşürlerini alabilir.¹³⁷⁹ Zira bu noktada, ağaçların zâyî olmasından ziyâde ağaçlarının sahibinin kasdı söz konusudur.

- *Kendir*¹³⁸⁰

- *Pelîd*¹³⁸¹

- *Pembe*¹³⁸²

- *Kettân Tohumu*: Yalnızca iki fetvada¹³⁸³ zikredilen kettân ile ilgili, burada aktaracağımız fetva, kettân ve tohumu için ayrı ayrı öşürün talep edilmesini ele almaktadır. Bu fetvada Abdürrahim Efendi, her biri için müstakil öşür ödemesinin yapılacağını belirtmektedir.¹³⁸⁴ Buradan hareketle ürünün cinsine göre bazen üründen ve tohumundan ayrı ayrı da öşür talep edilebildiğini söyleyebiliriz.

- *Boya Otu ve Boya Taşı*: Boya otu da öşüre tâbî olan ürünlerden sayılmıştır. Bu mükellefiyet, hem toplanan¹³⁸⁵ hem de satılan¹³⁸⁶ boya otları için geçerli kılınmıştır.

¹³⁷⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 404. Benzer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 405; I, 40, Fetva No: 406.

¹³⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 403; I, 40, Fetva No: 407.

¹³⁷⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 408.

¹³⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 409.

¹³⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 410.

¹³⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 411.

¹³⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 412.

¹³⁸³ Diğer fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 413.

¹³⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 414.

¹³⁸⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 416.

¹³⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 417.

Bir fetvada kendiliğinden yetişen kızıl boya kökü husûsen zikredilmiştir.¹³⁸⁷ Yine diğer bir fetvada kızıl boya çiçekleri için de öşür mükellefiyetinin bulunduğu vurgulanmıştır. Buna göre eğer kızıl boya çiçeklerinden öşür verilmesine dair bir emir vârid olmuş ise bu durumda kişilerin bu emre uymaları ve öşür ödemeleri gerekmektedir.¹³⁸⁸

Fakat boya taşı ile ilgili, bir fetvayı daha burada zikretmeliyiz. Zira yukarıda atıf yaptığımız fetvalarda boya otlarının ve boya çiçeklerinin doğrudan öşüre dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bir diğer fetvada şöyle bir tablo çizilmektedir. Bu kez kendiliğinden yetişen otlar, kişiler tarafından toplanıp ateşte yakılmak suretiyle boya taşı halinde dönüştürülmektedir. Abdürrahim Efendi'ye göre böyle bir durumda sipahi, söz konusu işlemi gerçekleştiren kişilerden, elde ettikleri taş ya da taşın kıymetinden, öşür talep edemez.¹³⁸⁹ Aynı şekilde, başka bir fetva, kendilliğinden yetişen sirken isimli başka bir otun, ateşte yakılarak boya taşına dönüştürülmesi ile de, bu taş için öşür gerekmeceğini ifade eder.¹³⁹⁰

Bu fetvalara binâen kendiliğinden yetişen boya otlarının öşürünün verileceği, buna mukabil herhangi bir işlem ile elde edilen muhavvel boya otlarından öşür ödemesi yapılmayacağı ortaya çıkmaktadır.

- *Semer Kamışı*¹³⁹¹

- *Haşhaş ve Otu: Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer aldığı şekliyle haşhaş da öşüre tâbî olan ürünlerden olup otu ile haşhaşın kendisinden ayrı ayrı ödeme yapılması gerekmektedir.¹³⁹²

- *Alef*: Abdürrahim Efendi, kişinin, öküzlerinin yemi olarak değerlendirilen aleften/hayvan yeminden öşür vermekten de imtinâ edemeyeceğini belirtmiştir.¹³⁹³

- *Demir Madeni*: Öşüre tâbî olan ürünler başlığına, her ne kadar toprak mahsûlü olmasa da, madenleri de eklemeliyiz. Zira Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında,

¹³⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 415.

¹³⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41, Fetva No: 418.

¹³⁸⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41, Fetva No: 419.

¹³⁹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41, Fetva No: 420.

¹³⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41, Fetva No: 421.

¹³⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41, Fetva No: 422.

¹³⁹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41, Fetva No: 425.

yukarıdaki ürünler sıralandıktan sonra “demir, taş ve alçı” başlığı da atılmış ve bunlara dair altı fetva kaydedilmiştir.¹³⁹⁴ Bu fetvalara göre tımâr arazisinden çıkarılan demir madeninden, kadîmî olarak, öşür alınıyor ise bu durumda, kişilerin, demirin kendi çabaları ile çıkartılmasını ileri sürerek öşür ödemekten kaçınmaları makbûl görülmez.¹³⁹⁵

Bununla birlikte eğer mîrî bir arazide demir madeni bulunmuş ise de bu durumda, öşür gündeme getirilmez ve görevliler (nâzır) çıkarılan madenin tamamını kişilerin elinden alırlar.¹³⁹⁶ Aynı meselede kişilerin dinî kimlikleri de sonucu değiştirmeyecektir. Nitekim diğer bir fetvada aktarıldığı şekliyle, demir madenini bulan kişiler müslüman olmaları sebebiyle demirin tamamını teslim etmek istememektedirler. Buna rağmen devlet eliyle demirin tamamı alınmaktadır.¹³⁹⁷

- *Ceviz*: Cevizin öşürüne dair de *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’deki iki fetvaya işaret edeceğiz. İlgili fetvaların ilki, sipahinin öşür alımına dair usûlsüzlüğünü bize bildirmektedir. Fetvaya göre kişinin tasarrufunda olan bir arazide kendiliğinden yetişen ceviz ağaçları için, mutasarrıf kadîmî olan bir öşür ödemekte iken sipahi, bununla yetinmeyip cevizlerin tamamını almak istemektedir. Abdürrahim Efendi, böyle bir durumun, kadîmî uygulamaya muğâyir olması hasebiyle, mümkün olmadığını belirtmiştir.¹³⁹⁸

Diğer fetvada ise mutasarrıf, kadîmî uygulamaya tâbi olarak mahsûlünün öşürünü vermekte, fakat sipahi bununla birlikte aynı bölgede mutasarrıfın kendisine ait olan ceviz ağaçlarının mahsûllerinden de öşür talep etmektedir. Abdürrahim Efendi, böyle bir durumu makbûl ve meşrû görmüş, mutasarrıfın, mülkünde olan cevizlerin de öşürünü vermesi gerektiğini ifade etmiştir.¹³⁹⁹

ii. Öşüre Tâbî Olmayan Ürünler:

¹³⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41-42.

¹³⁹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41, Fetva No: 426.

¹³⁹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41, Fetva No: 427.

¹³⁹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41, Fetva No: 428.

¹³⁹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 42, Fetva No: 437.

¹³⁹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 363; I, 42, Fetva No: 438. Benzer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 364; I, 36, Fetva No: 365, 366, 367; I, 37, Fetva No: 376.

- *Saman*: Abdürrahim Efendi, herhangi bir tayin yapmadan mutlak olarak mahsûllerden öşür aldıktan sonra o mahsûllerin samanlarından ayrıca öşür alınmayacağını belirtmiştir.¹⁴⁰⁰

- *Balık ve Sansâr*: Yine öşüre tâbî olan ürünlerle ilgili fetvaların içerisinde balık ve siksâr (sansar) için de müstakil bir başlık açılmıştır. Ancak bu canlılardan herhangi bir şekilde öşür alınmamaktadır. İlgili başlık altında yer alan üç fetvada, tımâr topraklarındaki göl ve nehirlerde avlanan/tutulan balık¹⁴⁰¹ ve dağlarda avlanan siksârlar¹⁴⁰² üzerinde sipahinin herhangi bir hak ve talebinin olmadığı belirtilmiştir.

- *Tuz*: Öşüre tâbî olan ürünlerle ilgili fetvalarda tuza da tesâdüf etmekteyiz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yalnızca iki fetvada ele alınan tuz için, öşürü alınması gereken bir ürün olmadığı belirtilmektedir. Zira bir fetvada, hâs arazide deniz kenarındaki bir bölgede ortaya çıkan tuzu, bölgede tuz görevlisi (emîni) olan kişi, arazi sahibinden talep edemeyecektir.¹⁴⁰³

Mezkûr fetvada öşüre temas edilmese de bir sonraki fetva, gümrük memurunun gemi ile tuz ticareti yapan bir müslümandan, gümrük bedeline ilave olarak tuzun öşürünü de talep etmesini ele almaktadır. Abdürrahim Efendi, gümrük memurunun bu isteğine müsbet yanıt vermemiştir. Biz de bundan hareketle tuzun öşüre tâbî tutulmadığını ifade edebiliriz.¹⁴⁰⁴

- *Kereste*: Öşüre tâbî olmayan mahsûllerden, son olarak keresteye değinmek istiyoruz. Aslında kereste ile ilgili *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer alan iki fetva doğrudan, kereste ile ilgili düzenlemeyi yansıtmamaktadır. Fakat yine de burada, ismen dahi olsa, keresteyi anmayı uygun gördük.

¹⁴⁰⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 41, Fetva No: 424.

¹⁴⁰¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 42, Fetva No: 432, 433.

¹⁴⁰² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 42, Fetva No: 434.

¹⁴⁰³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 42, Fetva No: 435.

¹⁴⁰⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 42, Fetva No: 436.

Şeyhülislâm Menteşizâde'ye kimsenin mülkiyetinde bulunmayan dağlardan kereste kesen bir kişinin, sipahiye öşür ödeyip ödemeyeceği suâl edilmiştir. Şeyhülislâm ise bu suâle, böyle dağlara müdâhale edilemeyeceğini belirterek cevap vermiştir.¹⁴⁰⁵

f. Öşürle İlgili Diğer Meseleler

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de öşür bahsinde, *eserdeki diğer bahislerde olduğu gibi*, “Fi'l-müteferrikât” alt başlığına yer verilmiştir.¹⁴⁰⁶ Biz de bu başlık altında yer alan meseleleri, müstakil olarak sıralamayı uygun gördük.

- Öldürülen kişinin vârisleri ile kâtil bir bedel üzerine sulh anlaşması yaptıklarında, bölge sorumlusu (zâbit) söz konusu sulh bedelinden öşür alamaz.¹⁴⁰⁷
- Bir bölge halkı, biri kendi sipahileri diğeri de farklı bir bölgenin sipahisi olmak üzere, iki farklı sipahinin tımâr topraklarını işleyip ürün elde etmişler ise öşür ödemelerini sipahilere ayrı ayrı yapmaları gerekir. Böyle bir durumda bölge halkının kendi sipahisi, tüm öşürleri talep edemez.¹⁴⁰⁸
- Köyde yaşayan bir kişi, evinin tetimme-i süknâ tabir olunan yarım dönümlük bir bölümünü sebze ekimi için kullanıyor olsa, bu durumda elde ettiği ürünlerin öşürünü vermez.¹⁴⁰⁹
- Öşürün tahsil/kabz durumunda sipahi olan kişi, öşür mükelleflerine, ödemeleri için bir ambar yapmalarını, öşürlerini bu ambara koymalarını aksi halde ödemelerini kabul etmeyeceğini söyleyemez.¹⁴¹⁰
- Sipahi, topladığı öşürlerin, zorla ve herhangi bir emir olmaksızın, uzak ya da yakın bir pazara nakledilmesini talep edemez.¹⁴¹¹
- Benzer şekilde sipahi, ödenen/ödenecek öşürleri ürünlerin harman yerinde kabz etmelidir. Sipahi, bölge halkından, öşürlerini yaşadığı yere ulaştırmalarını isteyemez.¹⁴¹²

¹⁴⁰⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 42, Fetva No: 440. Kereste ile ilgili diğer bir fetva için de bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 42, Fetva No: 441.

¹⁴⁰⁶ “Fi'l-müteferrikât” başlığı ile ilgili olarak bkz. Tez Metni, s. 29.

¹⁴⁰⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 43, Fetva No: 442.

¹⁴⁰⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 43, Fetva No: 443.

¹⁴⁰⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 43, Fetva No: 445.

¹⁴¹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 43, Fetva No: 446.

¹⁴¹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 43, Fetva No: 447.

- Sipahi, yetkisi dâhilindeki bir mülk değirmen el değiştirirken alıcıdan yalnızca tasarruf ücreti alabilir, satış bedelinin öşürünü alamaz.¹⁴¹³
- Sipahi sorumluluğunda olan bir bölge halkı, emir ve ferman doğrultusunda öşür ödemelerini bedele/vekile yapabilirler. Bu durumda sipahi öşürler için halka değil bedele/vekile müracaat edecektir.¹⁴¹⁴
- Fakat bölge halkı öşürleri sipahiye teslim etmek üzere getirmişlerken, böyle bir durumda sipahinin, öşürlerin bedelciye verilmesini talep etme hakkı yoktur.¹⁴¹⁵
- Tımâr arazisinde izin ile kavak ağacı diken halk, bu ağaçları satıyorsa bu durumda satış bedelinin öşürünü sipahiye vermek zorundadırlar.¹⁴¹⁶
- Öşür arazisi ekilmeyip çayır olarak kullanılırsa dahi çayırların öşürünün verilmesi gerekir.¹⁴¹⁷

Şimdi de öşür bahsi ile ilgili olarak Şeyhülislâm Menteşizâde'ye tevcih edilen, **nizâ** durumlarına göz atalım.

- Yüz yıldan beri mülk olarak kullanılan ve öşür-mukâtaa vb. mükellefiyetleri yerine getirilmeyen bir arazi miras yolu ile bir vârise intikâl edip o vâris de ölünce, bölge sorumlusu olan voyvoda söz konusu arazinin mülk değil de mîrî olduğunu iddia edemez.¹⁴¹⁸ Burada Şeyhülislâm, kadîm vurgusunu zikretmemiş olsa bile, soru metnindeki yüz yıl, bu fetvada da kadîm uygulamanın gözetildiğine işaret etmektedir.
- Diğer bir nizâ' da, sipahi ile mutasarrıfın vârisleri arasında cereyân etmektedir. Buna göre sipahi, mutasarrıfın, öşürünü ödemedi vefat ettiğini

¹⁴¹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 43, Fetva No: 448.

¹⁴¹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 43, Fetva No: 449.

¹⁴¹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 43, Fetva No: 450. Mükelleflerin ödemelerini yapabilecekleri vekil nokta-ı nazarından aktardığımız bu fetva, hususî olarak Girit adası ile ilgili olarak gündeme getirilmiştir. Gedûsî de, bu fetvanın naklinde, konuyla ilgili, bir fermanın sâdır olduğunu, bu fermanın da *Ma'rûzât*'ta yer aldığını belirtmektedir. Gedûsî, nr. 142, vr. 31/b.

¹⁴¹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 451. Malatyalı, bu fetvanın naklinde "emr-i sultânîye muhâlefet edilmez" ifadesine yer vermektedir. Malatyalı, *Fetâvâ-yı Abdürrahim ma'a'n-nukûl*, vr. 97. Ancak yalnızca bu ifade fetvada tahkiye edilen meseleyi ve şeyhülislâmın menfî cevabını izah etmekte yeterli değildir. Zira Malatyalı'nın ifadesine göre, öşür ödemelerinin vekile değil de sipahiye yapılacağı anlaşılmaktadır ancak ilgili düzenlemenin/emrin ne olduğu tam olarak bilinmemektedir.

¹⁴¹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 452.

¹⁴¹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 453.

¹⁴¹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 454.

beyân etmekte, vârisler ise aksine ödemenin yapıldığını iddia etmektedirler. Ancak vârisler beyânlarına bir delil getiremezken sipahi, iddiasını yemin ile güçlendirmektedir. Bu nedenle sipahi, öşür bedelini ölenin terekesinden alabilir.¹⁴¹⁹

- Yine sipahi ile mutasarrıflar öşür ödemesi konusunda ihtilâfa düşebilirler. Fakat mutasarrıflar, ödemeyi yaptıklarını ileri sürüp yemin etmelerine rağmen, bu iddialarını delillendirememeleri halinde, sorgu ve suâl ile muhâtap olacaklardır.¹⁴²⁰
- Öşür ödemesinin yapıp yapılmadığına dair davalarda, yeminin değil de delilin arandığını belirtmemiz gerekir. Zira fetvada tasvir edildiğine göre zeâmet arazisinde subaşı, gerekli öşürleri tahsil ettiği halde bu durumu inkâr edip bölge halkından yeni bir ödeme talep etmektedir. Fakat böyle bir durumda da halkın, ödemelerini yaptıklarına dair yemin etmeleri yeterli görülmemekte, ödemeye dair delil talep edilmektedir.¹⁴²¹ Eğer reâyâ öşürlerini sipahiye teslim ettiklerine dair delil getirmişler ise bu durumda sipahinin haksız talep ve iddiaları ile muhâtap olmazlar.¹⁴²²

Böyle durumlarda, işletilecek olan sistem ya da tarafların üzerlerine düşen vazife, Abdürrahim Efendi tarafından şöyle formülize edilmiştir. Öşür nizâ'larında sipahinin sözü yeterli olurken, mutasarrıfların iddialarına dair delil getirmeleri zorunludur. Nitekim bu durum, bir fetvanın cevabı olarak “*Kavl Zeyd'indir, beyyine Amr'a düşer*”¹⁴²³ şeklinde ifade edilmiştir.

- Bu formülü, sipahinin, öşürlerin kabzı için vekîl tayin ettiğini öğrendiğimiz diğer bir fetvada da işletebiliriz. Fetvaya göre sipahi, mutasarrıftan öşür talep ettiğinde, mutasarrıf öşürünü sipahinin vekiline teslim ettiğini

¹⁴¹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 455.

¹⁴²⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 456.

¹⁴²¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 457. Gedûsî, bu fetvanın gerekçesi olarak Ebussuûd Efendi'nin de böyle fetva verdiğini kaydeder. Gedûsî, nr. 142, vr. 32/a.

¹⁴²² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 458.

¹⁴²³ Zeyd burada sipâhiyi, Amr ise mutasarrıfı karşılamaktadır. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 460. Sipâhi için yalnızca beyânın ve yeminin yeterli olmasına dair diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 45, Fetva No: 462, 463.

belirtmiştir. Ancak sipahi, vekîli olduğunu inkâr etmektedir. Bu durumda mutasarrıf yalnızca beyânı ile öşür talebinden kurtulamaz.¹⁴²⁴

- Yine bu bahisle ilgili olarak şehâdet konusuna da temas etmeliyiz. Yukarıda aktardığımız fetvadaki duruma benzer şekilde sipahi, mutasarrıflardan öşür talep ettiğinde mutasarrıflar, vekîle ödeme yaptıklarını beyân edeler. Ancak sipahi bu vekâleti kabul etmez. Fakat bu durumda, henüz öşürünü ödememiş olan kişiler, sipahiye karşı mutasarrıflar lehine şahitlik edebilirler.¹⁴²⁵ Buradan hareketle, yukarıda formül olarak zikrettiğimiz beyyinenin, şehâdet olarak karşımıza çıkabileceğini söyleyebiliriz.

3. Cizye

Muhtasar bir terkiyle baş vergisi (harâcû'r-re's) olarak isimlendirilen cizye, gayri müslim erkeklerden, cihâd/askerlik mükellefiyetine karşılık olarak, yılda bir kez alınan şahsî vergidir.¹⁴²⁶ Cizye nassla sâbit olup¹⁴²⁷, bi'setin son yıllarından 1856 tarihli Islahat Fermanına kadar, uzun bir dönem uygulanagelmıştır.¹⁴²⁸ İslâm hukuk literatüründe, erken dönemlerde cizye talep edilecek gayri müslimler, müste'menlerin cizye mükellefi olup olmayacağı, fert olarak kimlerden cizye alınacağı, cizyenin miktarı, cizyenin tahsil şekli gibi pek çok konu ele alınmış ve tartışılmıştır.¹⁴²⁹ Biz burada tüm bu tartışmalara yer vermeyi gerekli görmüyoruz. Zikredilen bu konuları, yalnızca Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında konu edildiği kadarı ile ele alacağız.¹⁴³⁰

¹⁴²⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 459.

¹⁴²⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 45, Fetva No: 461. Gedûsî, fetvanın bu cevabının gerekçesi olarak, yine Ebussuûd'u referans gösterir. Gedûsî, nr. 142, vr. 32/a.

¹⁴²⁶ Erdoğan, s. 79.

¹⁴²⁷ “قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ” “Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.” (et-Tevbe, 9/29)

¹⁴²⁸ Aslında Islahat Fermanı ile cizye kaldırılmış değildir. Yalnızca bu ferman, Osmanlı vatandaşları arasındaki ayırımı ilgâ etmiş ve müslüman-gayri müslim herkesin eşit olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla gayri müslimlerden cihâd/askerlik mükellefiyeti mukabilinde alınan cizye vergisi de kendiliğinden hükümsüz hale gelmiştir. Zira Islahat Fermanı ile gayri müslimler de Osmanlı askeri olacaktı. Ancak gayri müslimler, askerlikten muâf olmak için bedel-i askerî isimli bir bedel ödemeyi kabul etmişlerdi. Buradan hareketle 1856’da cizyenin kaldırıldığını söylemek isabetli olmayacaktır. Bu tarihten sonra cizye isminin tedâvülden kaldırıldığını bunun yerine, verginin bedel-i askerî ismiyle varlık gösterdiğini söylemek tatbikâta daha muvâfık olacaktır.

¹⁴²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 41, 44-45, 55, 78-80, 131-132, 137-142, 149-150, 154-158; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 23-28, 30-31, 35, 39-44, 47-52, 54, 88, 183, 336 (hadis nr. 44-60, 65-68, 77-79, 93-107, 117-129, 134, 231-234, 504, 959).

¹⁴³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de yalnızca bir fetvada cizye için bâş harcı tabiri kullanılmıştır. Bkz. Tez metni, s. 308. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 49, Fetva No: 503.

a. Cizye Mükellefiyeti

Fetâvâ-yı Abdürrahim'in birinci cildinde “Fi'l-cizye” başlığını taşıyan bölümde ilk olarak fert fert kimlerin cizye mükellefi olup olmayacağı gündeme getirilmiştir. Buna göre, genel itibariyle akıl-bâliğ olan gayri müslim erkeklerin cizye ile muhâtab olduklarını belirterek başlayalım. Buna ilâveten müslüman bir kişinin âzâd ettiği hristiyan köleden¹⁴³¹ ve sipahinin hizmetinde olan gayri müslim kişiden¹⁴³² de cizye talep edilir.

Cizye mükellefiyetine dair fetvalarda cizyeden mes'ûl olanlardan ziyâde muâf olan gruplar daha fazla işlenmiştir. İlgili fetvalara göre çocuklar¹⁴³³, engelliler¹⁴³⁴, kadınlar¹⁴³⁵, yaşlılar¹⁴³⁶, köleler¹⁴³⁷, cariyeler¹⁴³⁸, zimmî efendileri tarafından âzâd edilen cariyeler¹⁴³⁹, geçimini sağlayamayıp insanların yardımlarıyla yaşamını sürdüren köleler¹⁴⁴⁰ ve bir hizmet mukabilinde kendisine cizye muâfiyeti tanınan kişiler¹⁴⁴¹ cizye ödemezler.

Fetâvâ-yı Abdürrahim'in cizye bahsinde, zimmîlerin topraklarını (tarlalarını) işleten müslümanlardan, toprak sahibi zimmîler adına cizye talep edildiğini aktaran iki fetvada, müslümanların böyle bir mükellefiyetlerinin olmadığı kaydedilmiştir.¹⁴⁴² Bu fetvalara istinâden, her ne kadar müslümanların cizye bahsiyle alâkaları yoksa da, cizyeden muâf tutulan gruplara, zimmîlerin tarlalarını işleten müslümanları da ilave edebiliriz.

¹⁴³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 764.

¹⁴³² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 78, Fetva No: 789.

¹⁴³³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 759.

¹⁴³⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 760, 761.

¹⁴³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 762; I, 77, Fetva No: 771.

¹⁴³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 763.

¹⁴³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 765.

¹⁴³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 775.

¹⁴³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 767.

¹⁴⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 772.

¹⁴⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 777.

¹⁴⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 77, Fetva No: 780, 781.

Cizye mükellefiyeti konusunda gayri müslim din adamlarını müstakil olarak ele almayı uygun gördük. Zira genel bir bakışla bile, bu konudaki tarihî tecrübelerin muhtelif olduğunu görebiliriz.¹⁴⁴³

Din görevlisi olmak, tek başına cizyeden muâf olmak için yeterli görülmemiştir. Genel itibariyle eğer din adamları, halk içinde yaşamıyorlar ise (nâs ile ihtilâtları yok ise) bu durumda cizye ödemezler.¹⁴⁴⁴

Buna mukabil eğer din adamları insanlarla iç içe olup çalışabilecek (çalışıp para kazanabilecek, ticaretle meşgul olabilecek) durumda iseler, bu şartlara bağlı olarak cizye mükellefi olurlar.¹⁴⁴⁵

Zira tarihi süreçte zimmîlerin, cizye muâfiyeti için din adamlığını istismâr aracı olarak görüp kullandıkları, bu sebeple de müslüman yönetimin, bu istismârı önlemek adına din adamlarından da cizye talep ederek bir tedbir geliştirdikleri görülmüştür.¹⁴⁴⁶ Nitekim bir fetva, tam da bu istismara işaret etmektedir. Fetvaya göre çalışıp kazanç elde eden kişi, kendisinden cizye ödemesi talep edildiğinde keşiş olduğunu iddia etse bile, bu durum cizye mükellefiyetini ortadan kaldırmaz.¹⁴⁴⁷

Cizye mükellefiyeti başlığını, iki noktaya daha temas ederek nihâyete erdireceğiz. İlk olarak, cizye ödeme sorumluluğu olan kişinin, hangi sebeple olursa olsun birkaç yıl vergisini ödememiş olduğu ortaya çıktığında, vergilerin ödemesi geriye dönük olarak yapılacaktır.¹⁴⁴⁸ Ancak Abdürrahim Efendi, bu cevabı “*İmâmeyn’in kavli*” kaydı ile aktarmıştır. Dolayısıyla, bu cevap, zımnen Ebû Hanîfe’nin aksi görüşte olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, gayri müslimin birikmiş cizye borçlarını ödeme zorunluluğu konusunda Hanefî mezhebi içerisinde doktrinel farklılıklar mevcuttur.¹⁴⁴⁹

¹⁴⁴³ Konuyla ilgili muhtasar bilgi için bkz. Erkal, s. 228-248. Ayrıca bkz. Mehmet, Erkal, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, VIII, 43; Halil, İnalçık, “Cizye”, *DİA*, VIII, 46 (Osmanlılar’da Cizye Bölümü).

¹⁴⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 766, 770, 774.

¹⁴⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 769.

¹⁴⁴⁶ Bu düzenleme, ilk dönem Hanefî fıkıh kaynaklarında da mevcuttur.

¹⁴⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 776.

¹⁴⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 773.

¹⁴⁴⁹ Bu mesele Kudurî’nin, *el-Muhtasar*’ında da zikredilmektedir. Buna göre cizye ceza olarak değerlendirilmekte ve suçun tekrarı ile cezanın da tekrar etmeyeceği ilkesinden hareketle, geçmiş yılların cizyesi mükelleflerden talep edilmemektedir. el-Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâb*, Dimaşk, 2002, s. 262.

Cizye mükellefiyeti ile ilgili değineceğimiz ikinci ve son husus ise, bu sorumluluğun ölüm ile sâkıt olmasıdır. Eğer zimmi, cizye ödemesini yapmadan ölürse, ölümü ile vergi borcu ortadan kalkmış olur.¹⁴⁵⁰

b. Cizye Mükellefinin Ödemeden İmtinâ Etmesi

Buraya kadar olan bölümde kimlerin cizye ile sorumlu olduğu ve kimlerin sorumlu olmadığı ortaya konmaya çalışıldı. Bu mükellefiyetin bir sonraki adımında ise, gayri müslimlerin cizye ödemekten imtinâ etme ihtimalleri yer alıyor. Cizyenin devlet otoritesi ile talep edilmesi, tabîi olarak, bu talebin yerine getirilmediği durumlarda uygulanacak müeyyideleri de intâc etmektedir. Buna göre bir gayri müslim (bir önceki başlıkta da vurgulandığı üzere) yalnızca sipahinin hizmetkârı olduğu için cizyeden muâf tutulmaz, diğer bir deyişle gayri müslim, sipahinin hizmetkârı olduğunu ileri sürerek cizye ödemekten kaçınamaz.¹⁴⁵¹

Ancak eğer kişi, yalnızca bu vasfına binâen cizye ödemekten imtinâ ederse, görevli olan cizyedârların, herhalükârda onlara ödeme yaptırma haklarının olduğu, başka bir fetvada açıkça beyân edilmiştir.¹⁴⁵² Ayrıca, böyle bir durumu suâl eden kişiye Şeyhülislâm Menteşizâde'nin “*isğâr ve izlâl ile alınmak*” kaydını düşmesi de câlib-i dikkat bir noktadır. Zira Abdürrahim Efendi, bu ifade ile cizyenin meşrû kılındığı âyet-i kerîmede¹⁴⁵³ Allah Teâlâ'nın (cc) “وَلَهُمْ صَاغِرُونَ” “*küçülerek (boyun eğerek)*” bu vurgusuna telmihte bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra eğer gayri müslimler cizye vermekten kaçınmaları ile birlikte bir de dârü'l-harpteki kâfirler ile işbirliği içerisine girerlerse, kendileri ile savaş yapılması halinde köle statüsünde olacakları da yine fetvalarda temas edilen durumlardan biridir.¹⁴⁵⁴

¹⁴⁵⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 76, Fetva No: 768.

¹⁴⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 78, Fetva No: 789.

¹⁴⁵² “Bu suretde cizye cem'ına me'mûr olanlar mezbûrlardan cizyelerin talep etdikde mezbûrlar “Vermeziz” deyip imtinâ' eyleseler mezbûrlara ne lâzım olur? el-Cevab: *İşğâr ve izlâl ile alınmak lâzım olur.*” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 78, Fetva No: 790.

¹⁴⁵³ et-Tevbe, 9/29.

¹⁴⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 60, Fetva No: 596.

c. Cizye Mukabilinde Gayri Müslimlere Tanınan Haklar

Çalışmamızın ikinci bölümünde “Soru ve Cevaplarda Zikredilen Farklı Din-İnanç Sahipleri ve Etnik Gruplar”¹⁴⁵⁵ başlığını taşıyan bir bahse yer vermiş idik. Bu bahiste, ilk olarak Osmanlı bünyesinde yaşayan gayri müslimleri, hukukî statülerini göz önünde bulundurarak, zimmî ve müste’men olmak üzere iki alt kategoriye ayırdık. Doktrinel farklılıklar olmakla birlikte, genel bir ifadeyle, zimmîlerden cizye alındığını dolayısıyla, bu cizye mukabilinde askerlik muâfiyeti başta olmak üzere, onlara birtakım hakların tanındığını yeniden ifade edebiliriz. İşte bu başlık altında, Abdürrahim Efendi’ye tevcih edilen sorulardan (yalnızca üç soru olsa bile) hareketle cizye ödeyen gayri müslimlerin haklarına temas edelim.

İlk olarak ibadet özgürlüklerini zikrederim. Müslümanların muhâsara ettiği bir kale halkı, sulh ile kalelerini müslümanlara teslim edip cizye ödemeyi kabul ettiklerinde, o kişiler kendi mabedlerinde ibadet etmeye devam edebilirler.¹⁴⁵⁶

Ancak cizye verilmesi ve gayri müslimlere ibadet hürriyetinin tanınması, bu hürriyetinin sınırsız ve kayıtsız olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin müslümanlarla gayri müslimlerin bir arada yaşadığı köyde gayri müslimler kendilerine mahsûs kutlama ve bayramlarda çanlarını çalamaz, hususi kıyafetlerini giyerek sokaklarda gezemezler.¹⁴⁵⁷ Eğer gayri müslimler cizye vermeleri mukabilinde bu davranışlarını haklı görüp tavırlarında ısrarcı olurlarsa bu durumda ta’zîr cezası ile cezalandırılırlar.¹⁴⁵⁸

d. Cizyenin Ödenmesi ve Tahsili

Cizyenin, ibadet niteliği olmayan bir vergi olması hasebiyle, yalnızca devlet eliyle toplanması mümkündür. Buna göre gayri müslimler, cizyelerini, cizyedâr olarak isimlendirilen görevlilere teslim etmekteydiler.

Genel kural, gayri müslimin cizyesini ikâmet bölgesi için görevlendirilen kişiye, cizyedâra teslim etmesidir. Başka bir bölgenin görevlisi, bölgesinde ikâmet etmeyen

¹⁴⁵⁵ Bkz. Tez metni, s. 58-73.

¹⁴⁵⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 69, Fetva No: 681.

¹⁴⁵⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 79, Fetva No: 804.

¹⁴⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 79, Fetva No: 805.

kişinden cizye talep edemez. Örneğin gayri müslim kişi, babası ile farklı yerlerde ikâmet ediyorlar ve cizyelerini bulundukları bölgelerde ödüyorlarken, babasının ikâmet ettiği yerin sorumlusu, oğul olan gayri müslimden cizye talep edemez.¹⁴⁵⁹

Yine aynı şekilde, cizyesini ilgili cizyedâra ödeyen bir gayri müslim ticaret nedeniyle bulunduğu bölgelerin cizyedârlarına yeniden ödeme yapmak zorunda değildir.¹⁴⁶⁰ Eğer kişi memleket değiştirmiş, yeni bir ikâmete sahip olmuş ve cizye kaydını da yeni yerleşim yerine aktarmış ise, bu durumda da önceki ikâmet bölgesinin cizyedârı, o kişiden cizye talep edemez.¹⁴⁶¹ Netice olarak, hangi gerekçe ile olursa olsun, bir gayri müslimin yalnızca tek bir cizyedâra ödeme yapma zorunluluğu olduğunu tasrîh edebiliriz.¹⁴⁶²

Ancak bazı durumlarda gayri müslim kişinin, cizye kaydı herhangi bir bölgede yer almayabilir. Yalnızca iki fetvada karşımıza çıkan bu durum, bir fetvada evi ve iş yeri (dükkânı) farklı bölgelerde olan bir tüccar¹⁴⁶³; diğerinde ise anne ve babası farklı bölgelerde kayıtlı olan kişi¹⁴⁶⁴ gündeme getirilerek sorulmuştur. Abdürrahim Efendi ise her iki durumda da, uygulamanın husûsî emirlere göre gerçekleşeceğini belirtmiştir.

Mevzû ile doğrudan alakalı olmasa da cizyedârın yetkisine dair bir ipucu vermesi açısından, bu başlık altında, birkaç fetvaya daha atıf yapabiliriz. Bir bölgede kaçan kölelerle ilgilenen zâbit bulunmasına rağmen, o bölgenin cizyedârının, bu işte kendisinin vazifeli olduğu iddiasına itibar edilmez.¹⁴⁶⁵ Zira isimlendirme de tabîi olarak ortaya koymaktadır ki, cizyedâr yalnızca cizye tahsili ile görevlidir.

Alış-veriş akitlerinde, şartları yerine getirildiğinde, kefâlet uygulaması işletilmektedir. Cizye ödemesinde de, aynı usûl üzere kefâletin geçerli olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴⁶⁶ Aynı şekilde vekâlet uygulamasının da, cizye tesliminde câri

¹⁴⁵⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 77, Fetva No: 782; I, 78, Fetva No: 788.

¹⁴⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 77, Fetva No: 783.

¹⁴⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 78, Fetva No: 787, 792.

¹⁴⁶² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 78, Fetva No: 791.

¹⁴⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 77, Fetva No: 778.

¹⁴⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 77, Fetva No: 779.

¹⁴⁶⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 372, Fetva No: 4110.

¹⁴⁶⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 238, Fetva No: 2665.

olduğunu belirtilebilir.¹⁴⁶⁷ Cizye mükellefleri, kendilerine vekîl tayin edebildikleri gibi, cizyedâr da kendisine vekâlet edecek birini görevlendirebilir.¹⁴⁶⁸

Cizye bahsine dair, son olarak, ödemenin aynî-nakdî ya da maktû‘-ale’r-ru’ûs olarak yapılacağı meselesine de değinilmelidir. Ancak *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de cizyenin ödeme şekline dair bir suâla tesâdüf edemedik. Yalnızca vakıfla ilgili bir meselede vakıf mütevellîsinin, cizyeyi gayri müslimler için kişi başına değil de maktû‘ olarak ödeyeceği ancak bu ödeme şeklinin geçerli olmayacağı kaydedilmiştir.¹⁴⁶⁹ Fetvaya göre vakıf mütevellîsi, senelik sabit bir bedel (maktû‘) ödemeyi tercih etmektedir. Kaynaklarda kişi başına cizye tahsilinin suistimâle açık olması, gayri müslim nüfusunun değişmesi ya da farklı siyasi nedenlerden ötürü bu şekilde maktû‘ ödemelerin yapıldığı yer almaktadır.¹⁴⁷⁰ Ancak Şeyhülislâm’a göre fetvada aktarılan durum maktû‘ ödemeyi gerekli kılmamaktadır.

Buraya kadar atıf yaptığımız fetvalar dışında, dört fetvada¹⁴⁷¹ daha cizye lafzı zikredilmektedir ancak söz konusu fetvalar doğrudan cizye bahsi ile ilgili olmadığı için onlara burada yer vermiyoruz.

4. Mukâtaa

Diğer tüm başlıklarda olduğu gibi, mukâtaa başlığında da yolumuza, tanımlarla başlamak istiyoruz. Ancak *mukâtaa* için tek bir tanım aktarmak güçtür. Bu nedenle mukâtaanın, süreç içerisinde geçirdiği anlam dönüşümlerini de nazar-ı itibâra alarak, birkaç tanıma yer vermeyi uygun gördük.¹⁴⁷² Tabîi bu tanımlardan yalnızca Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında kullanılanları aktaracağımızı da belirtmek isteriz.

İlk olarak, mukâtaa uygulamasının Fatih Sultan Mehmet döneminde başlatıldığını belirtelim. Ancak başlangıçta mukâtaa, vergilendirme ile ilgili olarak değil yalnızca konaklama için *kira muâmelesi* olarak gündemdedir. Sonrasında ise, yine Fâtih

¹⁴⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 227, Fetva No: 2031.

¹⁴⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 77, Fetva No: 784.

¹⁴⁶⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 77, Fetva No: 785.

¹⁴⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnalçık, “Cizye”, *DİA*, VIII, 45-48 (Osmanlılar bölümü).

¹⁴⁷¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 46, Fetva No: 479; I, 68, Fetva No: 672, 673; I, 69, Fetva No: 678.

¹⁴⁷² Mukâtaa kavramının burada zikredilen tanımlarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet, Genç, “Mukâtaa”, *DİA*, XXXI, 129; Baki, Çakır, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003, s. 4-6.

döneminde devlete ait gelirlerin arttırılması ve bir düzene bağlanması için uygulanan bir yöntem haline dönüştürülmüştür.¹⁴⁷³

- Bu dönemden sonra mukâtaa *kira sözleşmesi* manasını muhafaza etmiştir. Ancak özel olarak *mîrî arazilerde ve vakıf arazilerinde yer alan birimlerin/alanların kişilere ya da kurumlara kiralanması* için yapılan sözleşmenin adı olmuştur.
- Bunun yanı sıra söz konusu kira sözleşmesinde ödenmesi kararlaştırılan *kira bedeli* de mukâtaa olarak isimlendirilmiştir. Bu ödenen kira için “mukataa-i zemîn” veya “mukataalı” gibi ifadeler kullanılmıştır.
- Mukâtaa, “devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizâma verilmesi” manasından zamanla “iltizâmın konusu olan vergi birimi” anlamına doğru bir dönüşüm yaşamıştır.
- Mukâtaa (ya da maktû) “vergi mükellefinden üretimin hacmine göre alınması gereken öşür, harâc vb. vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmiş olması” ya da “sabit olarak belirlenmiş bedel” anlamlarında da kullanılmıştır.

Örneğin aşağıdaki fetvada sipahinin belirli bir araziden elde edilen ürünlerin öşür bedeli olarak yıllık 155 akçe alacağı belirlenmiştir. Normal şartlarda böyle bir ürün/bedel sabitlemek öşür ve harâc mantığı ile örtüşmemektedir. Ancak birkaç kelime sonra bu öşür bedeli “maktû” olarak ifade edilmiş, fetvanın cevabında ise Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi bedelin “mukâtaa-i kadîme” olması şartına bağlı bir bilgi aktarmıştır.

“Zeyd’in tapu ile tasarrufunda olan bâştine yerlerinde hâsıl olan mahsûlden sipâhî olanlara sûret-i defter-i hâkânîde be-her sene öşür bedeli yüz elli beş akçe ta’yîn olunmağla Zeyd be-her sene maktû’-ı mezbûru sipâhî olanlara verirken hâlâ sipâhî olan Amr maktû’-ı mezbûra kanâat etmeyip ziyâde talebine kâdir olur mu? el-Cevab: Mukâtaa-ı kadîme ise bilâ-emr tağyîr olunmaz.”¹⁴⁷⁴

¹⁴⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakır, s. 31-36.

¹⁴⁷⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 32, Fetva No: 327.

- “*Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*” isimli çalışmaya imza atan Süleyman Kaya da mukâtaa kavramının vakıf bahsi ile ilgili olan anlamlarını kaydetmiştir. Buna göre *vakıf arsanın, üzerine şahsına ait bina yapmak veya ağaç dikmek isteyen kimseye kiralanması, vakıf arazinin ziraat için kiralanması ve icâreteynde (çift kira işleminde) peşin alınan bedelle (muaccele) birlikte belli zaman diliminde alınan bedel* de mukâtaa olarak isimlendirilmiştir.¹⁴⁷⁵

Mukâtaa kavramının vakıf bahsi özelinde ele alındığı fetvalar büyük bir yekün tutmaktadır.¹⁴⁷⁶ Dolayısıyla Süleyman Kaya’nın aktardığı her manaya delil teşkil eden fetvalardan birkaç numune aktarmak ve bu fetvaların tahlillerine yer vermek çalışmanın hacmini genişletecektir. Bu nedenle burada yalnızca, mukâtaa için Süleyman Kaya’nın aktardığı son mana olan, çift kira işleminde müeccel olarak talep edilen bedele dair, tahlile girmeksizin, birkaç fetvaya yer vermekle iktifâ edeceğiz.

“Tevliyet ve gallesi bir cami-i şerîfde imam olanlara meşrûta vakıf olan menzil harikde muhterik olup arsa-ı sırfa kaldıktan sonra vakıfda binâyâ müsâade olmayıp arsası birkaç sene hâlî ve mu‘attal kaldıktan sonra ol mescidde imam olan Bekir arsa-ı mezbûreyi bir mikdâr akçe icâre-i mu‘accele ve senede ecr-i misle mu‘âdil mukâtaa

¹⁴⁷⁵ Süleyman, Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, İstanbul, 2014, s. 37-51.

¹⁴⁷⁶ Mukâtaa bahsinin vakıf bâbına yansıyan fetvaları için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 394, Fetva No: 4306, 4307, 4308, 4312; I, 395, Fetva No: 4313, 4317, 4322; I, 396, Fetva No: 4331; I, 406, Fetva No: 4428; I, 408, Fetva No: 4435, 4438; I, 464, Fetva No: 4879, 4881, 4882, 4887; I, 465, Fetva No: 4889, 4890, 4891, 4892, 4895, 4896; I, 466, Fetva No: 4902; I, 467, Fetva No: 4905, 4906; I, 468, Fetva No: 4911, 4912, 4913; I, 470, Fetva No: 4926; I, 471, Fetva No: 4931, 4936; I, 472, Fetva No: 4938, 4939, 4941, 4942; I, 473, Fetva No: 4943, 4945, 4947, 4948, 4949; I, 474, Fetva No: 4950, 4951, 4952, 4953, 4954, 4955, 4957; I, 475, Fetva No: 4958, 4959, 4961, 4962, 4963, 4964; I, 476, Fetva No: 4965, 4966, 4967, 4968, 4969; I, 477, Fetva No: 4972; I, 479, Fetva No: 4987, 4988, 4989, 4990, 4991, 4992, 4993, 4994, 4995, 4996, 4997, 4998; I, 480, Fetva No: 4999, 5000, 5001, 5002, 5003, 5004, 5005, 5006, 5007; I, 481, Fetva No: 5008, 5009, 5010, 5014; I, 482, Fetva No: 5017, 5023, 5024, 5025, 5026; I, 483, Fetva No: 5027, 5028, 5029, 5030; I, 490, 5095; I, 492, Fetva No: 5111; I, 500, Fetva No: 5180, 5181; I, 503, Fetva No: 5199, 5200; I, 504, Fetva No: 5209, 5210; I, 509, Fetva No: 5249; I, 513, Fetva No: 5277; I, 515, Fetva No: 5294; I, 516, Fetva No: 5304; I, 518, Fetva No: 5322; I, 523, Fetva No: 5366; I, 526, Fetva No: 5385; I, 531, Fetva No: 5420; I, 532, Fetva No: 5422; I, 540, Fetva No: 5497; I, 543, Fetva No: 5520, 5521, 5522; I, 545, Fetva No: 5536, 5539; I, 546, Fetva No: 5544; I, 550, Fetva No: 5586; I, 551, Fetva No: 5598; I, 553, Fetva No: 5611, 5614; I, 556, Fetva No: 5637; I, 559, Fetva No: 5665, 5666, 5667, 5668, 5669; I, 560, Fetva No: 5672, 5673, 5676; I, 561, Fetva No: 5684, 5685, 5687; I, 562, Fetva No: 5695; I, 564, Fetva No: 5713, 5714; I, 565, Fetva No: 5723, 5724; I, 566, Fetva No: 5726, 5728, 5730, 5731, 5733, 5734; I, 567, Fetva No: 5736, 5637, 5738, 5739, 5741; I, 568, Fetva No: 5750, 5752; I, 569, Fetva No: 5763; I, 570, Fetva No: 5773; I, 571, Fetva No: 5784; I, 574, Fetva No: 5797; I, 576, Fetva No: 5813; II, 9, Fetva No: 64; II, 20, Fetva No: 173; II, 26, Fetva No: 244; II, 32, Fetva No: 301; II, 38, Fetva No: 363, 370; II, 64, Fetva No: 598, 601; II, 124-125, Fetva No: 1108; II, 137, Fetva No: 1218; II, 174, Fetva No: 1553; II, 218, Fetva No: 1956; II, 222, Fetva No: 1986, 1987, 1988; II, 274, Fetva No: 2464, 2466, 2471; II, 275, Fetva No: 2474, 2475; II, 572, Fetva No: 5172; II, 577, Fetva No: 5221.

takdiri ile Amr'a verip ve üzerine mülkü olmak üzere binâsına izin verse icâr ve izin muteber olur mu? el-Cevab: Olur.”¹⁴⁷⁷

“Tevliyet ve galleli vâkıfın atîkâtına meşrûta-i vakıf olan arsa-ı hâliyyeyi atîkâtdan Hind icâre-i mu‘accele ve senede ecr-i misli şu kadar akçe mukâtaa ile Zeyd’e icâr ve teslim etdikden sonra mutasarrıf iken Zeyd bilâ veled fevt olmağla mütevellî arsa-ı mezbûreyi Zeyd’in mahlûlünden vakıf için icâr murâd etdikde verese “Arsa-ı mezbûre mukâtaalı olmağla mülk hükmünde olup irsen bize intikâl eder” deyip mütevellîyi men‘ edip kendileri zabta kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”¹⁴⁷⁸

Mukâtaaya dair bu tarif ve tanımlardan sonra şimdi de *Fetâvâ-yı Abdürrahim* çerçevesinde ele alınan meselelere geçelim. Fakat biz bu bahiste mukâtaa ile ilgili tüm fetvaları tahlîl etmeyi hedeflemiyoruz. Zira fetvaların bir kısmı, bölümün sonunda yer alacak olan *iltizâm ve mâlikâne usûllerine* dair meseleleri ihtiva etmektedir. Yine diğer bir kısmı da şuf’a¹⁴⁷⁹, rehin¹⁴⁸⁰, kasame¹⁴⁸¹ gibi muhtelif konuları ele almaktadır. Dolayısıyla biz burada, konu ve fetva sayısı açısından geniş bir alanı işgal eden tüm mukâtaa fetvaları yerine vergi bahsi çerçevesinde yoğun olarak suâl edilen noktalara temas eden yalnızca birkaç fetvaya aktaracağız.

a. Tımâr ve Hâss Topraklarının Mukâtaalara Dâhil Edilmesi

Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı malî düzenine dair kaleme aldığı çalışmasında, çalışmamızın da üzerine inşa edildiği zaman aralığına ait, mukâtaa¹⁴⁸² sayılarını ifade eden bilgiler aktarır. Tabakoğlu’nun verilerine göre 1690 yılında takriben 440 birim mukâtaa mevcut iken, yarım asır sonra 1748 yılında 997 birim mukâtaa kayıtlarda yer bulmuştur.¹⁴⁸³ Bu durum devlet bütçesine, bütçedeki mukâtaa payını arttıran bir etki olarak yansımıştır. İki çeyrek asırlık bu süreçte mukâtaaların % 126’lık bir artış

¹⁴⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 464-465, Fetva No: 4887.

¹⁴⁷⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 480, Fetva No: 4999. Bu kullanıma delil teşkil eden diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 481, Fetva No: 5009; I, 482, Fetva No: 5025; I, 482-483, Fetva No: 5026; I, 509, Fetva No: 5249; I, 513, Fetva No: 5277; I, 515, Fetva No: 5294; I, 516, Fetva No: 5304; I, 523-524, Fetva No: 5366; I, 531, Fetva No: 5420; I, 540, Fetva No: 5497; I, 543, Fetva No: 5520; I, 543, Fetva No: 5522; I, 553, Fetva No: 5614; I, 571, Fetva No: 5797.

¹⁴⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 91, Fetva No: 812; II, 93, Fetva No: 831.

¹⁴⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 223, Fetva No: 1998; II, 535, Fetva No: 4815.

¹⁴⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 345, Fetva No: 3801.

¹⁴⁸² Mukâtaa, burada, temel vergi birimini manasında kullanılmaktadır.

¹⁴⁸³ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 84-107.

göstermesi câlib-i dikkât bir nokta olarak değerlendirilmiş, tabîi olarak, bu artışın nedenleri üzerinde durulmuştur.

XVII. yüzyılda mukâtaa gelirlerinin Osmanlı bütçesinde büyük bir paya sahip olması ve mukâtaa birimlerinin nicelik olarak artmasının temel nedenlerinden biri, yeni mukâtaaların sisteme dâhil edilmesi idi.¹⁴⁸⁴ Yeni mukâtaa birimleri de önceden tımâr ya da hâs toprakları olan bölgelerdi. Nitekim *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de mukâtaa ifadesinin yer aldığı fetvaların büyük bir çoğunluğunda, sipahi ya da tımâr kelimeleri de yer almaktadır.¹⁴⁸⁵ Bu da göstermektedir ki XVIII. yüzyılın başlarında şeyhülislâmlık görevini ifâ eden Mentешizâde Abdürrahim Efendi, daha ziyâde, bu yeni mukâtaa birimleri ile ilgili düzenlemeleri suâl eden meselelerle karşılaşmıştır. Ancak bu durum yani tımâr ve hâss topraklarının mukâtaalı kılınması, fetvalara müstakil bir mesele olarak değil de daha ziyâde meselenin bir tasvir unsuru olarak yansımıştır. Bu nedenle bizim burada dikkat çekmek istediğim husus, özellikle öşür bahsinin işlendiği bu fetvalardaki arazileri vassfededen ifadelerdir.

*“Zeyd-i sipâhinin tımârî arâzisinden olup mukâtaa-ı kadîme ile Amr'ın tasarrufunda olan bostân yerini Amr-ı mezbûr bir sene tamamına dek Bekir'e şu kadar akçeye icâr ve teslîm edip ba'dehu Bekir-i mezbûr sebzevât ekip şu kadar mahsûl tahsîl eylese hâlâ sâhib-i arz Amr'dan mukâtaayı almayıp Bekir'den öşr-i mahsûl almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹⁴⁸⁶

*“Zeyd-i sipâhinin tımârî arâzisinden olup Amr'ın tasarrufunda olan tarlalar kadîmden senede şu kadar akçe mukâtaaya bağılı olup defter-i hâkânda ol vech üzere bağlandığı mestûr ve mukayyed olmağla Amr mukâtaa-ı mezbûreyi ber-mûceb-i emr ve defter Zeyd'e verirken Zeyd razı olmayıp hilâf-ı emr ve defter ziyâde almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹⁴⁸⁷

“Zeyd-i sipâhinin tımârî arâzisinde tapu ve mukâtaa-ı kadîme ile bir mikdâr yere mutasarrıf olan Amr ol yerin mukâtaasını Zeyd'e verirken Zeyd ol yerde olan

¹⁴⁸⁴ Bu durumun bir diğer nedeni de, tımâr alanlarının azalması ile tımâr gelirleri olarak değerlendirilen resim ve vergiler de mukâtaaya aktarılmış olmasıdır.

¹⁴⁸⁵ Örnek iki fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 276, 277.

¹⁴⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 277.

¹⁴⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 333.

*Amr'ın mülk eşcârının meyvesinden dahi öşür almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.*¹⁴⁸⁸

Görüldüğü üzere, aktardığımız fetvalarda söz konusu arazilerin ortak yanı, tımâr toprağı olup mukâtaaya bağlanmış olmalarıdır. Benzer durum hâss araziler üzerinden de şöyle aktarılabilir.

Fetvada bir arazi için hangi ödemenin (mukâtaa ya da öşür) yapılacağına dair birkaç kez emir vârid olmuştur. Bu durumda görevilinin mukâtaayı mı yoksa öşürü mü talep edileceği suâlinde hâss kaydı, fetvada hâss arazilerle ilgili husûsî bir konuyu bildirmek yerine yalnızca arazinin nev'ini belirtmek üzere zikredilmiştir.

*“Kadîmî öşr-i mahsûl alınan Zeyd'in hâssî arâzisinde sonradan ihdâs olunan bağlardan senede şu kadar akçe mukâtaa alınmak üzere emr-i sultânî verildikten sonra birkaç sene mukâtaa alınsa hâlâ öşr-i mahsûl alınmağa emr-i sultânî verilecek ol hâss zâbiti mukâtaayı almayıp öşr-i mahsûl almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.”*¹⁴⁸⁹

Fetvada tasvir edildiği üzere öşür alınan hâss arazi için sonradan mukâtaa bedeli tayin edilmiş fakat yine sonrasında mukâtaa yerine öşür talep edileceği belirtilmiştir. Buna göre hâss arazinin zâbiti, güncel olan, en yakın zamanlı emire itibar ederek vergisini talep etmelidir.¹⁴⁹⁰

b. Mukâtaalı Araziler İçin Ziyâde Vergi Talebi

Hemen hemen tüm örfî vergilerle ilgili gündeme getireceğimiz bir meseledir; mükelleflerden talep edilen ziyâde ödeme. Nitekim bundan evvelki başlıklarda bu konuya temas ettiğimiz gibi, bundan sonraki vergi nev'lerinde de bu mesele, değişmez bir konu olarak karşımıza çıkacaktır. Buna göre ziyâde vergi talebinin, mukâtaalı araziler üzerinden gündeme getirildiği fetvaları şöyle tahlîl edebiliriz.

Tapu ve mukâtaalı olan bir arazinin mutasarrıfı, arazisini başka bir kişiye kiralayabilir ve kiracı da bu toprakta sebze-meyve ekimi yapabilir. Böyle bir durumda

¹⁴⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 335. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 339.

¹⁴⁸⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 338.

¹⁴⁹⁰ Benzer bir durumun tımâr topraklarında cereyân ettiği aktaran fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 339.

mutasarrıf, arazinin mukâtaa bedelini sipahiye ödedikten sonra sipahi kiracının ödediği kira bedellerinden ya da yetiştirdiği sebze-meyvelerden herhangi bir ödeme talep edemez.¹⁴⁹¹

Diğer bir fetva da benzer bir hâdiseyi tasvir etmektedir. Ancak bu kez sipahi mukâtaa yerine kiracının elde ettiği ürünlerden öşür talep etmektedir. Menteşizâde Abdürrahim Efendi ise bunun mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁴⁹²

Mukâtaanın kadîmî olarak düzenlenmiş olması halinde herhangi bir değişikliğe tâbî tutulamayacağını bundan önceki pek çok bahiste “kadîm” vurgusu bağlamında ifade etmiş idik. Ancak burada bir kez daha, bu noktaya temas edeceğiz. Zira fetvada tasvir edildiği şekliyle, mukâtaa düzenlemesi yapılan çayırılığın bir bölümü mutasarrıf tarafından ziraat alanı olarak düzenlenmiş ve mahsûl alınacak bir duruma getirilmiştir. Buna rağmen arazinin sahibi, mahsûlün öşürünü gündeme getirerek bile mukâtaa ile ilgili düzenlemeyi değiştiremez.¹⁴⁹³

Ancak eğer ödemelerin değişeceğine yani mukâtaa yerine öşür ödeneceğine dair yeni bir düzenleme yapılmış ise, tabîi olarak, bu durumda tarafların ilgili emre uymaları gerecektir. Konuyla ilgili fetvada senelik mukâtaası tayin edilen mîrî arazideki bahçe zamanla harap olmuş ve kurumuştur. Mutasarrıf da bahçe alanını ziraat için düzenlemiş ve ürün elde etmeye başlamıştır. Bunun üzerine de arazi sahibine, mukâtaa bedeline denk olacak şekilde ürünlerden öşür alması bildirilmiş ve buna dair bir emir verilmiştir. Böyle bir durum karşısında mutasarrıfın evvelki uygulamaya binâen, mukâtaa vermede ısrar etmesi makbûl olmayacaktır.¹⁴⁹⁴

Görevli/yetkili kişinin (sipahi ya da arazi sahibi) mukâtaa bedeli ile yetinmeyip ilâve bir ödeme talep etmesine dair fethedilen bir yarımada ile ilgili suâli de burada zikretmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Fetvada aktarıldığı şekliyle bir yarımada

¹⁴⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 276 (Fetva öşür bahsinde kaydedildiği için bir kez daha burada zikretmeyi gerekli görmedik). Aynı durumun tımâr topraklarında cereyân ettiğini belirten fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 335. Ayrıca mukâtaaya ilave olarak ürünlerin öşürünün talep edildiğini ifade eden diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 31, Fetva No: 324; I, 32, Fetva No: 328, 334; II, 547, Fetva No: 4927.

¹⁴⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 277 (Fetva öşür bahsinde kaydedildiği için bir kez daha burada zikretmeyi gerekli görmedik). Mukâtaa yerine öşürün talep edildiğini ifade eden diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 329, 330; I, 34, Fetva No: 345; I, 35, Fetva No: 362; I, 36, Fetva No: 369; I, 36, Fetva No: 371; I, 37, Fetva No: 374.

¹⁴⁹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 336. Diğer bir fetvada da aynı durum bağdaki kütüklerin çıkartılarak o alanın zirâat için kullanılması durumunda ele alınmıştır. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 34, Fetva No: 346.

¹⁴⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 36, Fetva No: 370.

fethedilmiş ve devlet eliyle bu bölge için mukâtaa tayini gerçekleştirilmiştir. Ancak bir vakit sonra bu bölgede üzüm ağaçları ekilmiş ve bir üzüm bağı oluşturulmuştur. Tabii olarak arazi sahibi, bir önceki fetvada da olduğu gibi mukâtaa bedeline ilave olarak bağdan elde edilen üzümlerin öşürünü de talep etmektedir. İşte bu suâlin cevabında, yukarıdaki fetva için söylediğimiz değerlendirmenin formülleşmiş ifadesini görmekteyiz. Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin vergilerle ilgili pek çok fetvada zikrettiği “*Mukâtaa-ı kadîme bilâ-emr tağyîr olunmaz*” ifadesi, her durumda kadîm uygulamaya riâyet edilmesi gerektiğini yalın bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁴⁹⁵

Bu fetvalardan hareketle mukâtaalı bir arazinin, mukâtaa sözleşmesi dışındaki tasarruflarında özerk bir yapı arz ettiğini, buna mukabil mukâtaadan sorumlu olan sipahinin talepleri için aynı özerkliğin söz konusu olmadığını söyleyebiliriz. Şimdi aktaracağımız fetva, tam da bu konuyu ele alması açısından mühimdir.

“*Arz-i mîrî üzerinde mağrûs olup senevî dönüm başına on beşer akçe mukâtaa-ı kadîmesi olan bağların mâlikleri defter-i hâkânî mûcebince mukâtaa-ı kadîmesini sipâhîlerine verirlerken sipâhî mukâtaa-ı kadîmeyi almağa kanâat etmeyip “Dönüm başına elli beşer akçe verin” demeye kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.*”¹⁴⁹⁶

Görüldüğü gibi sipahi, mukâtaa ile ilgili bir miktar tayin edildikten sonra, kendi tasarrufu ile bu miktarı arttıramaz.

İlerleyen sayfalardaki fetvalarda sipahinin mukâtaa bedeline ilave olarak yalnızca öşür talep etmediğini müşâhede ettik. Buna göre kişi mukâtaalı olan çayırılığında başkalarına ait hayvanları otlatabilir ve bu otlatma karşılığında belirli bir bedel alabilir. Ancak sipahi mukâtaayı aldıktan sonra söz konusu otlatma bedeline de tâlip olamaz.¹⁴⁹⁷

Aşağıdaki fetva ise sipahinin, tımâr arazisi için tayin edilen mukâtaa dışında mutlak olarak herhangi bir ziyâde ücret talep edemeyeceğini ifade etmesi açısından kayda değerdir.

¹⁴⁹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 342. Mukâtaa yerine öşürün talep edildiği diğer bir fetva için yine cevap olarak kadîm uygulamanın değişmeyeceği dile getirilmiştir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 343.

¹⁴⁹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 354.

¹⁴⁹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 331.

“Zeyd-i sipâhinin tımârî arâzîsinden olup Amr’ın tasarrufunda olan tarlalar kadîmden senede şu kadar akçe mukâtaaya bağlu olup defter-i hâkânda ol vech üzere bağlandığı mestûr ve mukayyed olmağla Amr mukâtaa-ı mezbûreyi ber-mûceb-i emr ve defter Zeyd’e verirken Zeyd razı olmayıp hilâf-ı emr ve defter ziyâde almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹⁴⁹⁸

Arazi sahibinin mukâtaa bedeline ziyâde olarak herhangi bir vergi/ödeme talep edemeyeceğine dâir şimdi kaydedeceğimiz fetva, ince bir noktaya temas etmesi açısından mühimdir. Fetvaya göre arazi sahibi, mutasarrıfın mukâtaa ödemesi karşısından bu ödeme ile yetinmeyip ziyâde bir ödeme talep etmektedir. Şeyhülislâm, tabî olarak, böyle bir talebi makul görüp tecvîz etmemiştir.

“Zeyd tapu ve mukâtaa ile mutasarrıf olduğu arâzi-i emîriyye ber-mûceb-i emr ve defter mukâtaa-ı kadîmesini sâhib-i arza verirken sâhib-i arz kanâat etmeyip hilâfına emr vârid olmadan ziyâde almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹⁴⁹⁹

Ancak daha önce kaydettiğimiz ve benzer durumları tasvir eden fetvalarda “hilâf-ı emir” kaydı yer almakta iken bu fetva “hilâfına emr vârid olmadan” ifadesi aktarılmıştır. Fakat netice, her iki kaydın yer aldığı fetvalarda da, aynı olmuştur. Öyleyse bu duruma binâen, mukâtaalardan ayrı olarak ilave vergilerin talep edilmesinin müsbet görülmemesinde vârid olan/olacak emirlerden ziyâde mukâtaaya ait düzenlemenin kıdeminin kriter olduğunu söyleyebiliriz. Zira, yukarıdaki fetvada, arazi sahibinin ilave vergi talep etmemesi yönünde herhangi bir emir bulunmamasına rağmen, sahibin bu talebi, kadîm mukâtaa düzenine muğâyir olması gerekçesiyle, reddedilmiştir.

c. Mukâtaanın Ödenme Zamanı

Mukâtaa bahsinde son olarak, ödeme zamanına temas etmek istedik. Aslında bu başlığın altında sıralayacağımız birden fazla fetva mevcut değildir. Ancak yine de, mukâtaaya dair teknik bir malumât olması açısından, tek bir fetva için dahi olsa, böyle bir başlık açmayı uygun gördük.

¹⁴⁹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 32, Fetva No: 333.

¹⁴⁹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 33, Fetva No: 337.

Fetvada her ne kadar mîrî arazi kaydı yer alıyor olsa da, genel bir düzenlemeye işaret etmesi açısından fetvanın hükmünü genişleterek sunabiliriz. Fetvaya göre mukâtaalı bir tarlaya, arazi sahibinin izni ile üzüm ağacı ekilmiştir. Arazi sahibi mukâtaayı talep ettiğinde mutasarrıf, ödemeyi yapmak için üzümlerin olgunlaşmasını beklemek istediğini belirtmiştir. Ancak Abdürrahim Efendi bu talebi müsbet bir şekilde karşılamamıştır.¹⁵⁰⁰

Buna göre mukâtaa ödemeleri ürünlerin hasâd edildiğini/olgunlaştığı/toplandığı zamanlara bağlı olarak değil, sözleşmelerin yapıldığı ya da devrettiği zamanlara göre talep edilmektedir.

d. Mukâtaanın Alt Birimi Olarak: Gümrük Bedeli

Ahmet Tabakoğlu, devlet bünyesindeki tüm mukâtaaların ihtivâ ettiği vergi ve resimlerin, tek tek tespitinin mümkün olmadığını, buna mukabil mukâtaa birimlerinden tahsil edilen ödemelerin hangi kalemlere ait olduğuna dair, muhtasar bir liste sunulabileceğini kaydetmektedir. Buna göre, mukâtaanın *gümrük resmi*, *ipek kapanı* (*mîzân-ı harîr*) *resmi*, *tütün resmi*, *kahve resmi*, *zeytinyağı resmi*, *sabun resmi*, *bâc ve damga resmi*, *bâc-ı ubûr resmi*, *kapan* (*kantar veya mîzan*) *resimleri*, *dış gümrük resmi*, *berat resmi*, *kalemiye resmi*, *dellâliyye resmi*, *kasr-ı yed resmi* ve *cülûs resmini* ihtivâ ettiğini söylenebilir.¹⁵⁰¹

Biz ise “*Mukâtaanın Alt Birimleri*” başlığında yalnızca “gümrük bedeli” üzerinde duracağız. Zira listede yer alan resimlerin pek çoğu Abdürrahim Efendi’nin fetvalarında yer almamaktadır. Fetvalarda zikredilen birkaç tanesi de farklı bağlamlarda, *bi’l-vesîle*, ele alınacaktır.

Gümrük bedelinin mahiyetine dair herhangi bir şey söylemeyi gerekli görmediğimizden doğrudan ilgili fetvaları aktarmakla bahse başlıyoruz.

“*Tüccâr tâifesinden Zeyd’in mal-ı ticâretten gümrük namıyla verdiği akçeyi zekât niyeti ile vericek zekât yerine geçer mi? el-Cevab: Geçer.*”

¹⁵⁰⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 353.

¹⁵⁰¹ Ahmet, Tabakoğlu, “Resim”, *DİA*, XXXIV, 582.

Sûret-i uhrâ: Zeyd-i tâcirin getirdiği eşyâdan gümrük namına verdiği akçe zekâtına mahsûb olur mu? el-Cevab: Zekâta niyet edip vericek zekât yerine geçer.”¹⁵⁰²

İki farklı ifadesi ile aktardığımız bu fetva aslında doğrudan gümrük bedelinin keyfiyetine dair bir malumât aktarmamaktadır. Bu bahse kadar aktardığımız ve bu bahisten sonra aktaracağımız pek çok verginin, zekât yerine geçip geçmeyeceğine dair gündeme getirilen mesele, zikrettiğimiz fetvada gümrük bedeli üzerinden suâl edilmiştir.¹⁵⁰³

Suâlin ve cevabın metninde yer alan “niyet” kaydı, zekâtın ibadet boyutunu öne çıkaran, dolayısıyla ibadetlerdeki niyet vurgusunun altını çizen bir beyân olarak değerlendirilmelidir. Genel olarak ibadetlerde niyetin ehemmiyeti böyle iken özelde ise niyet, zekâtın geçerlilik şartı olarak değerlendirilmektedir. Buradan nazar edildiğinde, genel itibariyle vergi olarak yapılan ödemelerin niyet şartı yerine getirildiğinde, zekât yerine geçeceğini, bir kez daha belirtebiliriz. Nitekim fetvadaki sorunun diğer bir versiyonu (sûret-i uhrâ) olarak kaydedilen ifadenin cevabı da, sarâhaten bu noktayı bildirir.

“İngiliz tâifesinden olup emân ile dâr-i İslâm’a ticâret için gelenlerin getirdikleri metâ’dan gümrük emîni olanlar “yüzde üç âlalar” deyu taraf-ı saltanat-ı aliyyeden emr-i şerîf ve hatt-ı hümayûn vârid olmuş iken gümrük emîni olanlar hilâf-i emr-i şerîf ve hatt-ı hümayûn yüzde üçerden ziyâde almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmazlar.”¹⁵⁰⁴

Bu fetva da doğrudan gümrük bedeli ile ilgili olmayıp, devletin iktisadi düzene dair vaz‘ ettiği emirlere tâbi olma noktasına temas etmektedir (ki bu bahse kadar hemen hemen her vergi nev‘inde aynı nokta ele alınmıştır). Bu nokta, zikredilen fetvada gümrük bedeli üzerinden vurgulanmıştır.

Fetvaya göre emân ile İslâm topraklarına ticaret için gelen kişilerden, ticaret mallarından % 3’lük oranda gümrük bedeli talep edilmektedir. Devletin konuyla ilgili düzenlemesi bu şekilde olmasına ve bu düzenleme emir ve ferman ile sabit olmasına

¹⁵⁰² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 20, Fetva No: 212.

¹⁵⁰³ Zekâtın, vergi niteliğinden ziyâde ibadet yönünün gâlip olduğunu fakat aktardığımız fetva minvâlinde birden fazla suâlin şeyhülislâma tevcih edilmesi nedeniyle çalışmamızda zekât bahsine de yer verdiğimizizi belirtmiş idik.

¹⁵⁰⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 23, Fetva No: 248.

rağmen gümrük görevlileri (emînleri) tüccarlardan, belirlenen orandan ziyâde bir bedel talep etmektedirler. Tabi ki, Abdürrahim Efendi bu talebi olumlu karşılamaz. Zira burada devlet emrine, Kur'ânî tabirle *ulü'l-emre*, muhâlif bir tercih ve tutum söz konusudur ki bu, hiçbir durumda tecvîz edilemez.¹⁵⁰⁵

Yukarıdaki fetvadan sonra yer alan diğer bir fetva ise, gümrük emînlerinin haksız kazanç sağlama konusunda nasıl yollara tevessül edebileceklerini aktarması açısından ziyâdesiyle mühimdir. Fetvada gümrük emînleri, yine, kendilerine tayin edilen ücretten fazla bir kazanç elde etmek istemektedirler. Bunun için belirlenen % 3'lük gümrük bedelini arttırmak yerine gümrükten geçirilecek ürünler/metâ'lar için değerlerinin üzerinde bir hesaplama yapmaktadırlar.¹⁵⁰⁶ Bir önceki fetvadaki cevap gibi burada da, Abdürrahim Efendi'nin kabul edebileceği bir talep söz konusu değildir.

Gümrük bedeline ya da daha hususî bir ifadeyle, hangi metâ'larda gümrük bedeli alınacağına dair malumât aktarması açısından aşağıda aktaracağımız fetva zikre değerdir.

*“Kitâbet için gelen kalemden gümrük alınır mı? el-Cevab: Metâ'-i ticâret ise alınır.”*¹⁵⁰⁷

Görüldüğü gibi mevzû bahis edilen metâ' kalemdir ve suâl eden kişi kalemlerin kitâbet için idhâl edildiğini belirtmektedir. Abdürrahim Efendi'nin cevabı ise gümrük bedelinin mahiyetini ve özünü ortaya koyacak şekilde açık ve nettir. Eğer idhâl edilen metâ' ticaret metâ'ı ise her durumdan kendisi için gümrük bedeli ödenir.

Gümrük bahsi ile ilgili *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer alan iki fetva daha mevcuttur. Ancak söz konusu iki fetva da gümrük emîni olan kişilerin ahvâl ve tutumları ile ilgili meseleleri ihtiva etmektedir. Bu fetvaların birinde bir kişiye gümrük emîni olması teklif edildiğini ve bunun karşılığı olarak da teklifi sunanların tabî âfetler neticesinden kendi mahsûlüne isâbet edecek zararı üstlenmeyi taahhüt ettiklerini öğreniyoruz. Fetva, bu teklifi kabul eden kişinin, o yıl tabî âfetlerden dolayı zarar

¹⁵⁰⁵ Nitekim Gedûsî de mezkûr fetvanın naklinde ulü'l-emrin şer'-i şerîfe muvâfık olan emirlerine ittibânın vâcib olduğunu, buna mukabil şer'-i şerîfe uymayan taleplerinde itâatin zorunlu olmadığını, Nisâ Sûresine (en-Nisâ, 4/59) atıf yaparak kaydetmiştir. Gedûsî, nr. 142, vr. 19/b.

¹⁵⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 23-24, Fetva No: 249.

¹⁵⁰⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 24, Fetva No: 250.

ettiğini, bölge halkının taahhüdüne istinâden zararını onlara tazmîn ettirmek istediğini belirtmektedir.¹⁵⁰⁸ Ancak Gedûsî, böyle bir taahhüdün bâtil olduğunu belirterek, Şeyhülislâm Menteşizâde'nin menfi yanıtını gerekçelendirmiştir.¹⁵⁰⁹

Bu bahse dair aktaracağımız son fetva ise gümrük emîni olan kişinin, tüccarlardan bir husus hakkında yemin talebini ele almaktadır.

“Bir kasabada gümrük emîni olan Zeyd âhar diyârdan esvâb getirip ticâret eden kimesnelere “Siz şu kadar gümrük esvâbı saklamadınız mı” deyu yemin vermeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹⁵¹⁰

Gümrük bedeli ile doğrudan alakalı olayın bu fetvanın, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de “kitâbü'd-de'âvâ” bahsinde yer aldığını belirtmemiz sanıyorum fetvada aktarılan suâli ve Abdürrahim Efendi'nin bu suâle verdiği menfî yanıt anlamlandırmamız açısından yeterli olacaktır. Gümrük emînin vazife tanımını, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'le sınırlı kalarak yapamayacağımız âşikardır. Bununla birlikte mahkemeye intikâl eden ya da muhâkeme süreci ile ilgili olan noktalarda fertlerin değil yalnızca yargı görevlilerinin yetkili olduğunu hatırlamak için ziyâde bir beyâna da hâcet yoktur. Dolayısıyla fetvada tasvir edilen duruma bir kez daha bakarsak, gümrük emîninin, kendisini kandırıyor dahi olsalar, tüccarlardan yemin etmelerini isteme yetkisinin olmadığını görüyoruz.

5. Avâriz

Bir mahalle/bölge halkından, özellikle savaş gibi sebeplere binâen alınan olağanüstü vergidir.¹⁵¹¹ Bu vergiye dair ilk olarak, *tüm örfî vergilerde olduğu gibi*, verginin emre aykırı olarak talep edilemeyeceğini, diğer bir deyişle hâkim emri olmaksızın kimseden avâriz istenemeyeceğini belirtmeliyiz. Bu çerçevede aşağıdaki iki fetva avâriz akçesine bağlanmayan kişi ya da gayrimenkûllerin, yalnızca birilerinin talebi ile bu verginin muhâtabı olmadıklarını, sarâhaten ifade etmesi açısından mühimdir.

¹⁵⁰⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 302, Fetva No: 2737.

¹⁵⁰⁹ Gedûsî, nr. 143, vr. 244/a.

¹⁵¹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 399, Fetva No: 3522.

¹⁵¹¹ Erdoğan, s. 37.

“Bir mahallede vâki ‘ arsası mukâta ‘alı vakıf ve binâsı mülk olan menzil sûret-i defter-i hâkânîde avârıza bağlı değil iken menzil-i mezbûrun mâliki Zeyd-i askerîden mahalle-i mezbûre ahâlisi “Menzil-i mezbûr avârzına bağlıdır” deyu kavl-i mücerrediyile avâriz akçesi almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”¹⁵¹²

“Zeyd’in bir kasabada vâki ‘ olup icâre-i mu ‘accele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf dükkânı avârıza bağlı olmayıp avâriz icâb etmez iken kasaba-i mezbûrede avâriz cem ‘ine mübâşir olanlar Zeyd’den ol dükkân için avâriz almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”¹⁵¹³

Zikrettiğimiz fetvalar, her ne kadar vakıf arsa ve binası ile ilgili olsa da, bu konu ile ilgili genel bir ifade kullanmamıza mâni değildir. Zira her iki fetvada da suâl edilen nokta, bölge halkının ya da avâriz tahsili ile görevli olan kişinin yalnızca sözlü talepleri ile mükellefiyetin oluşup oluşmayacağıdır. Abdürrahim Efendi, görüldüğü üzere, her iki talebi de meşrû ve makul görmemiştir. Öyleyse biz de, avâriz mükellefiyetinin, yalnızca tarafların sözlü beyânları ile sabit olmayacağını kaydedebiliriz.

Bir emre müsteniden talep edilen avâriz akçesi kişilerin, devlete ya da vakıfa karşı, sâir malî mükellefiyetlerini ortadan kaldırmaz. Bir fetvada Abdürrahim Efendi kendilerinden avâriz akçesi talep edilen kişilerin, bu vergiyi ödemeleri sebebiyle vakıf imâreti için ödedikleri bedelden imtinâ etmelerine müsaade etmemiştir.¹⁵¹⁴

Abdürrahim Efendi’nin bu fetvaya verdiği olumsuz yanıtı, avâriz akçesinin keyfiyeti ile izâh etmek yerine meseleyi vakıf bahsi ile irtibatlandırarak ele almak, bizi daha isâbetli bir değerlendirmeye ulaştıracaktır. Zira birtakım vergilerin zekât olarak değerlendirilebilmesine mukabil avâriz ödemesinin müstakil bir medârının/ihtiyaç alanının olduğu, dolayısıyla herhangi bir ödemenin yerine kâim kılınamayacağı hakikattir. Diğer yandan vakıf düzeninde vâkıfın şartları da nazar-ı itibara alınması gereken diğer mühim bir husustur. Nitekim Gedûsî mezkûr fetvanın naklinde, meselenin izâhı için kâfi gelebilecek “Vâkıfın şartı, Şâri’in nassı gibidir.”¹⁵¹⁵ Kâidesine yer veriyor. Sonuç olarak buradaki meseleyi avâriz ödemesinin, yerine geçeceği

¹⁵¹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 577, Fetva No: 5221.

¹⁵¹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 578, Fetva No: 5227.

¹⁵¹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 549, Fetva No: 5569.

¹⁵¹⁵ Gedûsî, nr. 142, vr. 426/a.

ödemeler olarak değil de vâkıfın şartına riâyet edilmemesi açısından değerlendirmek gerekir.

a. Avâriz Mükellefiyetinin Kriteri

Avâriz akçesinde, vergi mükellefiyeti için bir ailenin gelir elde edebilecek erkekleri kriter alınarak bir sayım yapılmaktaydı. Bu vasıflarda erkeğin bulunduğu hâneler avâriz hânesi olarak isimlendirilirdi. Avâriz hâneleri hâl-i hazırda vergilendirilen ya da vergilendirmeye uygun olan aileleri ya da malları ifade etmekteydi.¹⁵¹⁶ Bu durum Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında, vergi mükellefiyetinin kişiye göre mi yoksa gayrimenkûllere göre mi hesap edileceği mevzûsu çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre avâriz vergisinin ödemesine dair bir düzenleme yapılmamış ise hesaplamalar gayrimenkûllere göre yapılacaktır.¹⁵¹⁷

Gedûsî, bu konuda kıstâsın, avârizin vaz' edilme gerekçesi olduğunu belirtir. Ona göre eğer avâriz akçesinde, mülkün korunması gözetilmekte ise bu durumda avâriz mülke göre hesap ve taksim edilir. Eğer avâriz, kişilerin korunması içinse, bu kez hesap ve taksim kişilere göre gerçekleştirilecektir.¹⁵¹⁸

Eğer ödemelerde gayrimenkûller esas alınmış ise, bu durumda gayrimenkûllerin işletmesinin erkekler ya da kadınlar tarafından yerine getirilmesi ödemeye tesir etmeyecektir. Aslında normal şartlarda, yukarıda da arz edildiği üzere, kadınların bu vergiden mesul olmamaları gerekirdi. Ancak avâriz ödeme planı ev ve araziler üzerine kurulmuş ise burada ev ve arazi sahipleri önemini kaybetmektedir. Nitekim Abdürrahim Efendi'ye, iki kadının tasarrufunda bulunan ev ve araziler için avâriz akçesi talep edilip edilemeyeceği suâl edilmiş, Şeyhülislâm da bu suâle müsbet yanıt vermiştir.¹⁵¹⁹ Zira, bir önceki fetvada da arz ettiğimiz gibi, ödemenin gayrimenkûllere göre tanzîm edildiği durumlarda mâliklerin ya da mutasarrıfların cinsiyetleri bir etki oluşturmamaktadır.

¹⁵¹⁶ Avâriz akçesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Nûri Paşa, c. I, s. 66; c. II, s. 101; Abdurrahman Vefik, s. 69-99, 182, 295; Osman Nuri, Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı*, İstanbul 1936, s. 27, 108; Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâlîyesi*, s. 153-161; Nejat, Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *TD*, sy. 32 (1979), s. 331-348.

¹⁵¹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 577, Fetva No: 5217.

¹⁵¹⁸ Gedûsî, nr. 143, vr. 464/b.

¹⁵¹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 580, Fetva No: 5257.

Bununla birlikte avâriz ödemesine dair düzenlemenin gayrimenkûllere bağlandığı bir bölge dahi olsa, bir kişinin yalnızca ev ve arazilerinin olması onu doğrudan avâriz akçesinin mükellefi yapmaz. Zira mükellefiyet için söz konusu gayrimenkûllerin avâriz kaydı ile sisteme dâhil olmaları gerekir.

*“Bir karyeyi muharrir-i vilâyet tahrîr etdikde avârizını emlâk ve araziye bağlayıp re’s’e bağlamasa hâlâ muharrer defterinde avâriza bağlı olmayıp müderris olan Amr’dan avâriz kulu “Senin yedinde emlâk ve arazi olup ve sen bu karyede sâkin olursun” deyu hilâf-i emr ve defter avâriz almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹⁵²⁰

Nitekim aktardığımız bu fetvada, gayrimenkûl mallara sahip olan bir müderristen avâriz akçesi talep edilmektedir. Oysa ki, suâlin son bölümü bu talebin emre muhâlif olduğunu açıkça belirtmektedir. Tabii olarak, Abdürrahim Efendi bu ödeme talebini, emr-i sultânîye aykırı olması hasebiyle tecvîz etmez.

Avârizın, kişilere değil de gayrimenkûl mallara bağlanması durumunda kişilerin mükellefiyetine etki etmeyen birkaç hususa temas ederek devam edelim. Zira *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de bu konuya dair birden fazla fetva yer almaktadır.

Fetvaya göre kişinin ikâmeti ile avâriza bağlı olan bağı farklı bölgelerde/köylerde yer almaktadır. Fetvadan, bu duruma istinâden kişinin avâriz ödemesinden imtinâ ettiğini öğrenmekteyiz. Ancak Menteşizâde Abdürrahim Efendi, bu meseleye cevâben ikâmet bölgelerinin farklı olmasının avâriz mükellefiyetine etki eden bir husus olmadığını belirtmiştir.¹⁵²¹

Konuyla ilgili bir diğer fetvada kişi, avâriza bağlı olan gayrimenkûlleri ile aynı mahallede bulunuyor olmasına rağmen kendisinden avâriz akçesi talep edildiğinde, kaydının başka bir mahallede olduğu ileri sürerek ödemedi kaçınmaktadır. Fetvanın cevabında, avâriz ödemesi için yalnızca kişinin beyânı ile hareket edilmeyeceği aksine konuyla ilgili kayıtlara geçen düzenlemenin dikkate alınacağı ve buna göre amel edileceği belirtilir.¹⁵²²

¹⁵²⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 578, Fetva No: 5225.

¹⁵²¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 578, Fetva No: 5230.

¹⁵²² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 580, Fetva No: 5256.

Avâriz mükelleflerinin, ödemedi imtinâ etmek için ileri sürdükleri gerekçelerden biri de avâriz kaydı bulunan gayrimenkûllerin vakfedilmesidir. Ancak Abdürrahim Efendi, vakfetmenin mâlî mükellefiyetler için bir mâni olmadığını belirtmiştir.¹⁵²³ Gedûsî ise mezkûr fetvada tasvir edilen somut olaydan hareketle, bir evin vakfedilmesi ile avâriz akçesinin sâkıt olmayacağını, aynı şekilde bir tarla, bağ ya da bahçenin vakfedilmesi ile de resim ve harâcların sâkıt olmayacağını kaydetmiştir.¹⁵²⁴

Avârıza bağlı olan bir evin vakfedilmesi durumunda, evde kiracı var ise avâriz akçesinin kimden tahsil edileceği de Abdürrahim Efendi'ye suâl edilmiştir. Fetvaya göre böyle bir durumda avâriz akçesi evde kiracı olarak oturan kişiden değil, vakfın mütevellîsinden talep edilir ve ödeme sorumluluğu mütevellîye ait olur.¹⁵²⁵

Avâriz akçesini ödemekten kaçınan kişilerin ileri sürdüğü gerekçelerden, son olarak mukâtaa beyânına temas eden bir fetvayı daha dikkatlerinize sunalım. Fetvaya göre avâriz mükelleflerinden, bağ ve bahçeleri için ödeme talep edildiğinde mükellefler ilgili bağ ve bahçenin mukâtaalı olduğunu belirterek ödeme yapmak istememektedirler.¹⁵²⁶ Fakat burada öncelik-sonralık açısından bağ ve bahçeye dâir vasıfları değerlendirmek gerekir. İlk olarak bağ ve bahçe evvelden avâriz olarak kaydedilmiştir. Sonradan bu bağ ve bahçenin mukâtaaya bağlanması evvelki mükellefiyete tesîr etmez. Zira mukâtaanın ve avârizin medârı birbirinden farklıdır. Tabîî olarak, birbirlerinin yerine kâim kılınamayacaklardır.

Avâriz akçesinin gayrimenkûl mallara bağlanması durumunda, söz konusu gayrimenkûllerin alış-veriş konu olması da, fetvalarda bu bahisle ilgili karşımıza çıkan mezvûlardan biridir. Buna göre, alış-veriş öncesinde şart koşmadığı halde, bir evi ve bağı satın aldıktan sonra ev ve bağ sebebiyle kendisinden avâriz akçesi talep edilen kişi, yalnızca avârıza bağlanmış ev ve bağ istemediğini beyân ederek, söz konusu alış-verişi geriye yönelik olarak fesh edemez.¹⁵²⁷

¹⁵²³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 578, Fetva No: 5231.

¹⁵²⁴ Gedûsî, nr. 143, vr. 465/a.

¹⁵²⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 548, Fetva No: 5563. Benzer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 548, Fetva No: 5564; I, 556, Fetva No: 5634, 5635.

¹⁵²⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 578, Fetva No: 5232.

¹⁵²⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 64, Fetva No: 599. Fetvada aktarılan bu meseleyi avâriz bahsi üzerinden değil de alış-verişte şart ileri sürme ve tek taraflı fesh bağlamında değerlendirmek icâb etmektedir. Bu nedenle fetva ile ilgili ilave bir beyâna yer vermeyi gerekli görmüyoruz.

Benzer şekilde satın alınan bir evin avâız bedeli, yıllar içerisinde satış zamanı geçerli olan değerden artış gösterirse, bu durum da kişinin alış-verişi tek taraflı fesh etmesine imkân tanımaz.¹⁵²⁸

Yine aynı minvâl üzere, fakat bu kez, avâıza bağlı bir ev, sahibi olmayan kişilerce fuzûlen kira akdine konu edinilmiş olsa ve kiracı yirmi sene boyunca avâız bedelini kendi malından ödemiş olsa, ev sahibi, duruma vâkıf olduğunda yirmi yıllık avâız bedelini ilgili kiracıya ödemek zorunda olmaz.¹⁵²⁹ Zira bu durum, zâhiren kiracı olan kişinin aleyhine olarak görünse de kira sözleşmesinin fuzûlen yapıldığı ve teberra'un iâde edilmeyeceği hatırlandığında Abdürrahim Efendi'nin bu meselenin suâline verdiği menfi cevap isâbetli görülecektir.

Avâız ödemesinin, gayrimenkûl mallara bağlanabildiği gibi, kişilere de endeksli olarak düzenlenebildiğini yukarıda kaydetmiştik. Bu konuyla ilgili nazar-ı itibâra alınması gereken mühim bir nokta muâfiyet meselesidir. Zira tüm vergilerde gündeme getirildiği gibi, burada da avâız akçesinden muâf olan birkaç sınıf mevcuttur. Buna göre asker zümresinde olan bir kişi, mal-mülk sahibi olsa dahi bu vergi ile mükellef değildir.¹⁵³⁰ Aslında fetvada tasvir edilen suâl, cevabını açık ve net bir şekilde bünyesinde barındırmaktadır. Fetvada avâız ödemesinin bina ve arazilere göre değil kişilere göre tanzîm edildiği, buna rağmen avâız kaydı bulunmayan bir askeriden yalnızca sözle, emre aykırı olarak avâız talep edildiği görülmektedir. Örfî tasarruflarda ve taleplerde, *her fırsatta tekrar ettiğimiz gibi*, emr-i sultânîye muhâlif bir tavır kesinlikle makbûl görülmez.

b. Avâız Muâfiyeti

Bir mîrî hizmeti yerine getiren kişiler hem avâız akçesi hem de diğer pek çok vergiden muâf olabilmişlerdir. Ancak bu muâfiyet durumu kişilerin kendi inisiyatifleri ile değil, doğrudan emr-i sultânî ile belirlenebilmekte idi. Örneğin *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer aldığı şekliyle çeltik hizmetini yerine getiren ve derbendcilik ile

¹⁵²⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 64, Fetva No: 597. Bu fetva da buyû' bahsinin hususiyetleri ile birlikte değerlendirileceğinden bu bahiste ayrıca ele alınmayacaktır.

¹⁵²⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 120, Fetva No: 1073, 1074. Bu fetva da icâre bahsinin hususiyetleri ile birlikte değerlendirileceğinden bu bahiste ayrıca ele alınmayacaktır.

¹⁵³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 578, Fetva No: 5226.

iştigâl eden kişiler, avâriz ya da imdâd akçesi ödemezler. Çeltik hizmeti ile ilgili fetva, muâfiyet düzenlemesinin, *yine*, emr-i sultânî ile yapılabileceği vurgulaması açısından da mühimdir.¹⁵³¹

Derbencilik hizmetini konu edinen fetva, aslında, doğrudan bu muâfiyeti tasvir etmemektedir. Aksine fetvada vergilerden, bu hizmet mukabilinde muâf tutulan bir kişinin, emre aykırı bir şekilde derbencilik hizmetini yerine getirmemesi halinde kendisinde nasıl muâmele edileceği suâl edilmektedir. Şeyhülislâm Menteşizâde, böyle bir durumda, ilgili kişinin ta‘zîr ile cezalandırılmasını münâsib görmüştür.¹⁵³²

c. Avâriz Vakfı

Avâriz akçesi ile ilgili olarak üzerinde geniş bir şekilde duracağımız bir bahis daha vardır: *Avâriz Vakfı*. Avâriz vakfı, isminden de anlaşılacağı üzere, avâriz akçesini ödemekte güçlük çeken kişilere yardımcı olunması niyetiyle kurulan bir vakıftır. Bu vakıf türünde, diğer vakıflarda olduğu gibi, vakfedilen menkûl ya da gayrimenkûl mallar işletilmekte ve elde edilen gelirlerle bölgenin avâriz mükellefiyeti ödenmektedir.¹⁵³³

Avâriz vakıflarına dair *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de yer alan fetvaları, birkaç konu çerçevesinde ele alabiliriz.

Kişiler menkûl ya da gayrimenkûl mallarını vakfedip gelirleri ile avâriz akçesinin ödenmesini şart koşabilirler.¹⁵³⁴ Ancak Abdürrahim Efendi’ye göre, kişi, kendi ölümünden sonra, yalnızca çocuklarının avâriz akçeleri ödensin niyetiyle, parasını vakfedemez.¹⁵³⁵ Zira birkaç fetva sonrasında müstakil olarak ifade edileceği üzere, bu

¹⁵³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5240.

¹⁵³² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 109, Fetva No: 1173. Derbencilik ile ilgili bu fetva doğrudan avâriz akçesinden muâfiyet konusunu işlemiyor olsa da, delil teşkil etmesi niyetiyle burada yer aldı.

¹⁵³³ Avâriz vakıfları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nazîf, Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s. 85-87; Ahmet, Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 215-218.

¹⁵³⁴ Fakat bu vakfın geçerli olabilmesi için, genel vakıf şartlarına riâyet edilmesi gerekir. Konumuz doğrudan vakıf bahsi olmadığı için burada vakıf şartlarına dair bir başlığa yer vermeyeceğiz. Yine de örnek olması açısından şu fetvayı nakletmeyi de yerinde buluyoruz. “*Zeyd maraz-ı mevînde meslûbü’l-akl olup aslen şuuru yoğ iken karyesi avârizına beş bin akçe vakıf ve vasiyet eylese muteber olur mu? el-Cevab: Olmaz.*” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 403, Fetva No: 4394. Benzer bir durum için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 548, Fetva No: 5561. Zira burada yalnızca fetvada zikredilen vasıfları dikkate alarak bile vâkıfın ölümüne bağlı olmayan bir tasarruf ile ve aklî muhâkemesi yerinde iken vakıf işlemi gerçekleştirmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

¹⁵³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 394, Fetva No: 4302. Gedûsî, bu fetvanın naklinde mezkûr şartın fâsit olduğunu, fâsit şart ile vakfın geçerli olmayacağını kaydeder. Gedûsî, nr. 142, vr. 308/b.

vakıflardan avâız akçeleri ödemesi yapılırken kişilerin dinî ve malî durumları göz önünde bulundurulmaksızın, işlem yapılır. Atıf yapılan son fetvada ise, kişi yalnızca kendi çocuklarının avâız bedelleri ödenmesi üzere bir vakıf yapmak istemektedir. Bu istek avâız vakfının özüne muhâlif olması nedeniyle kabul edilmemektedir.

Benzer durum, diğer bir fetvada, ev üzerinden gündeme getirilmiştir. Buna göre kişi, ölümünden sonra evini, diğer bir evin avâızı için vakfetmiş olsa, bu durumda da vakıf geçerli olmaz.¹⁵³⁶ Cevabın menfî olması, Abdürrahim Efendi tarafından vâkıfın şartı ile ilişkilendirilerek ortaya konmuştur. Ancak Şeyhülislâm, cevabında, bu isteğinde ısrarlı olan kişi için bir çıkış yolu da göstermekte ve terekesi uygun olduğu takdirde talebinin vasiyet olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Bu çözüm yolu, başka bir fetva ile de şöyle desteklenmiştir.

*“Hind sıhhatinde bir mülk menzilini vakfedip vakfiye yazdırdıkda “Menzil-i mezbûrun süknâsı ben hayatda oldukça bana meşrûta olup vefâtımdan sonra mütevellî ta’yîn eylediği kimesne menzil-i mezbûru bey’ ve semenini istirbâh edip gallesini mahallesi avâızına sarf eyleye” deyu şart edip fevt olsa Hind’in bu vech üzere vakfi sahîh olmayıp lakin Hind-i mezbûre bu re’y üzere musırraten fevt olsa Hind’in sülüs malı ol menzilin bahâsına müsâid olacak Hind vasiyet etmiş olup vakf-ı mezbûru tenfîz lâzım olur mu? el-Cevab: Olur.”*¹⁵³⁷

Bir diğer fetvada, kişinin, avâız vakfı şartlarına riâyet ederek bir vakıf girişiminde bulunmasına rağmen tescil ve teslim işlemlerini yerine getirmeden bu girişiminden vaz geçmesi konu edinilmiştir. Böyle bir durumda, takdir edileceği üzere, vakıf işlemi tamamlanmadığından, avâız ödemeleri vâkıfın malından yapılamayacaktır.¹⁵³⁸

Avâız vakfından, avâız akçesiyle mükellef olan kişiler adına ödeme yapılırken kişilerin dinî ve malî durumları göz önünde bulundurulmamaktadır. Diğer bir deyişle bir mahallede/bölgede ikâmet eden müslüman-gayri müslim; zengin-fakir vb. olsun

¹⁵³⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 396, Fetva No: 4327.

¹⁵³⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 401, Fetva No: 4381. Benzer bir fetva için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 402, Fetva No: 4383; I, 404, Fetva No: 4403. Benzer fakat doğrudan avâız vakfı ile ilgili olmayan fetva için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 407, Fetva No: 4432.

¹⁵³⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 398, Fetva No: 4353. Vakfın tescil ve teslim işlemlerine dair ayrıca bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 399, Fetva No: 4359.

herkesin avâriz akçesi, avâriz vakfından ödenir.¹⁵³⁹ Zira bir fetvada şeyhülislâma avâriz vakfından zengin-fakir herkesin mi yoksa yalnızca fakirlerin mi avârizlarının ödeneceği suâl edilmiştir. Abdürrahim Efendi ise, özel bir sınırlandırma yok ise, ödemenin umumî olacağını belirtmiştir.¹⁵⁴⁰ Fakat vakfın kuruluş sürecinde farklı şartlar öne sürülmüş ise, tabîi olarak, onlara riâyet edilmesi gerekir.

Diğer yandan, bu bahiste bölgeler arası yardımlaşmayı ifade eden bir fetvaya daha yer verilebilir. Fetvaya göre avâriz vakfının gelirleri ile, bölgenin avâriz akçesi ödendikten sonra elde hâlâ bir meblağ kalmış ise, hâkimin bilgisi ve izni dâhilinde, bu meblağ ile diğer bölgenin avâriz akçesi de ödenebilir.¹⁵⁴¹ Fakat, bunun gibi, avâriz vakfının gelirlerinin işletilmesinde, mutlak suretle hâkim iznine ihtiyaç vardır. Aksi halde mali zarar, müsebbiblerden tazmîn edilir. Örneğin bir fetvada, mütevellîsi olmayan bir avâriz vakfının gelirleri, bölge halkı tarafından hâkimin izni olmaksızın işletilmek üzere bir kişiye verilmiş fakat söz konusu kişi gâib durumuna düşmüştür. Böyle bir meselede, kişiler yetkililerden müsaade almadan böyle bir tasarrufta bulundukları için, bu tasarrufu yerine getiren kişi ya da kişinin vefatı durumunda veresesi, tazmîn ile mükellef tutulmuştur.¹⁵⁴²

Avâriz ödemeleri ister bizzat fertlerden isterse vakıftan yapılacak olsun, ödemeler ancak avâriz tahsili ile görevli olan kişilere yapılır. Bunun dışında kimsenin, bir başkasından avâriz akçesi talep etme yetkisi yoktur.¹⁵⁴³

Avâriz akçesi ve vakıfları, buraya kadar zikrettiğimiz fetvaların dışında, özellikle nizâyâ medâr olacak birkaç mesele daha yer almıştır. Ancak ilgili fetvalar, daha ziyâde dava, şehâdet ve ta'zîr gibi konularla doğrudan ilgili olup avâriz bahsi, bu fetvalarda tâli konu olarak işlendiğinde söz konusu fetvalara bu bahiste ayrıntılı olarak yer vermeyeceğiz.¹⁵⁴⁴

¹⁵³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 547, Fetva No: 5557.

¹⁵⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 547, Fetva No: 5558.

¹⁵⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 450, Fetva No: 4766.

¹⁵⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 488, Fetva No: 5080. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 489, Fetva No: 5081.

¹⁵⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 581, Fetva No: 5267.

¹⁵⁴⁴ İlgili fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 447, Fetva No: 4745; I, 491, Fetva No: 5100; I, 548, Fetva No: 5560; *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 3, Fetva No: 12, 13; II, 4, Fetva No: 17, 18; II, 8, Fetva No: 53; II, 491, Fetva No: 4382; II, 579, Fetva No: 5239; II, 580, Fetva No: 5254.

d. İmdâd Akçesi

Kaynaklarda devletin savaş ya da barış dönemlerinde savaş hazırlığı için reâyâdan talep ettiği vergi olarak tanımlanan¹⁵⁴⁵ imdâd akçesi ya da imdâdiye *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yalnızca üç fetvada kendisine yer bulmuştur.¹⁵⁴⁶ Bu fetvalarda da imdâd akçesi devletin talep ettiği savaş yardımından ziyâde mükellefler arasındaki dayanışma ve yardımlaşmalarını karşılamaktadır.

Doğrudan imdâd akçesi ile ilgili bir meseleyi ele almayıp imdâd akçesi üzerinden, mükellef olmayan bir kişiden vergi talep edilmesini bildiren fetva şöyledir.

*“Bir karyede sâkin Zeyd’in âhar karyede tarlaları olmağla Zeyd ol tarlalarından kasr-ı yed edip sâhib-i arza teslîm etdikden sonra karye-i mezbûre ahâlisi üzerlerine taraf-ı saltanatdan bir teklîf nâzil oldukda ahâlî-i karye mücerred “Mukaddemâ karyemiz arazisinde tarlalara mutasarrıf edin” deyip bir vecihle alâkası yoğ iken Zeyd’den tekâlîflerinde imdâd nâmına bir nesne almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”*¹⁵⁴⁷

Görüldüğü gibi burada, evvelden arazi mutasarrıfı olması cihetinden bağlarının olduğu bölge halkı, artık kendileri ile irtibâtı olmayan kişiden sorumlu tutuldukları tekâlîf için yardım ve destek beklemektedirler. Ancak takdir edileceği üzere bu, haksız ve mesnedsiz bir talep olacaktır. Nitekim Abdürrahim Efendi de bu talebe müsaade etmez.

Bir diğer fetvada avâriz mükellefi olan hâneler, avâriz ödemelerine güç yetiremeyeceklerini ve bu nedenle yardım beklediklerini ilgililere iletmişler ve bunun üzerine de yakınlarındaki bir kale ahalisi devlet eliyle onlara yardımcı kılınmıştır. Fakat fetvada yer aldığı şekliyle yardım ya da destek nisbeti konusunda taraflar bir mutâbakata varamamışlar ve durum yargıya/hâkime intikâl etmiştir. Abdürrahim Efendi

¹⁵⁴⁵ Erdoğan, s. 249.

¹⁵⁴⁶ Ashında imdâd ve i'ânet konusunda şahıslar arasında cereyân eden durumlar birkaç fetvada mevzû edilmiştir. Ancak vergi niteliği taşıması açısından bu fetvalara burada zikretmeyeceğiz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 23, Fetva No: 241; I, 114, Fetva No:1233; II, 129, Fetva No: 1144; II, 130, Fetva No: 1150; II, 130-131, Fetva No: 1155; II, 133, Fetva No: 1179.

¹⁵⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 577-578, Fetva No: 5224.

ise bu nizâ' ile ilgili olarak muayyen bir cevap vermeyip, ferman ile tayin edilen bu durumun yine ferman ile, fermandaki beyân ile sulha kavuşturulacağını belirtmiştir.¹⁵⁴⁸

İmdâd akçesi ile ilgili olarak temas edeceğimiz son fetva, daha evvel tekâlîf muâfiyeti başlığında temas ettiğimiz bir fetvadır. Fetvada çeltik hizmetini yerine getiren kişiler, devlet emriyle vergilerden muâf tutulmakta ve bu da belge ile sâbit olmaktadır. Buna rağmen, bu kez arazi sahibi ya da ehl-i örften birisi değil bizzat bölge halkı, muâf tutulan kişilerden ödenecek vergiye, imdâd akçesine katkı sağlamalarını talep etmektedir. Ancak bu durum şeyhülislâm tarafından, tabi ki, hüsn-i kabul ile karşılanmaz.¹⁵⁴⁹

6. Resim

Vergi bahsinin girişinde, genel olarak vergi mefhûmunu ifade eden kavramlar beyân edilirken, teknik olarak, vergi ile resim ve harc arasında temel bir farkın olduğunu; verginin cebren ve karşılıksız olarak alınan malî bedel olmasına mukabil resim ve harcın muhtelif kamu hizmetleri karşılığında talep edildiğini belirtmiştik. Şimdi burada *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de zikri geçen yirmi bir farklı resim çeşidine yer vereceğiz.

Bu başlık altında zikredeceğimiz tüm resim çeşitleri, isimleri ile doğrudan bir manayı çağrıştırmıyor olabilir. Bu nedenle, kabaca da olsa, her biri hakkında kısa bir tanım vermeyi uygun gördük. Ancak bu tanımlar, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de zikredilmeyip takdir edileceği üzere, sonraki dönemlerde kaleme alınan çalışmalarda yer almaktadır. Bu tercihimizle anakronik bir yaklaşıma teslim olduğumuz düşünülebilir. Fakat tanımları, fetvaları tahlil etmede etkin kılmadan, mahza bir beyân formu ile sınırlı tutarak, anakronik yaklaşımı teğet geçmeyi hedefliyoruz.

¹⁵⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5239.

¹⁵⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 579, Fetva No: 5240.

a. Resm-i Ağnâm

Reâyânın sahip olduğu koyun ve keçilerden¹⁵⁵⁰ alınan vergidir.¹⁵⁵¹ Aslında bu resim, sevâim¹⁵⁵² tabîr olunan küçükbaş hayvanlardan alınması gereken zekâtı karşılıyor gibi görünmektedir. Zira birazdan atıf yapacağımız pek çok fetva resm-i ağnâmın, zekâtın yerine kâim kılındığı tezini doğrulamaktadır. Fakat tam da bu noktada, zekâtın şer‘î bir mükellefiyet, buna mukabil resm-i ağnâmın örfî bir talep olduğunun altını çizmemiz gerekir. Nitekim Şeyhülislâma yöneltilen iki fetvada, resm-i ağnâm için, “vârid olan emr-i ‘âlî”ye¹⁵⁵³ atıf yapılmış ve “ber-mûceb-i emr ve defter-i hâkânî”¹⁵⁵⁴ görevliye teslim edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer yandan eserinde, Osmanlı vergi nizamına ve çeşitlerine yer veren Abdurrahman Vefik, bu başlık altında sıralayacağımız tüm resimleri “şer‘î vergiler mukabilinde alınan vergiler” olarak takdîm etmektedir. Dolayısıyla şimdi, yapmamız gereken, resm-i ağnâm-zekât münâsebetini, mezkûr kabulleri de zihnimizde canlı tutarak, Abdürrahim Efendi’nin fetvaları ışığında ortaya koymaya çalışmaktır.

İlk olarak zekât verilecek olan mallarda aranan yıllanma (havalânü’l-havl) şartının, resm-i ağnâm için gündeme getirildiği fetvalara bir göz atalım.

*“Zeyd’in mülk koyunundan hâsıl olan kuzuların üzerinden havl-i havalân etmedikçe koyun hakkı cem‘ine me‘mûr olanlar ol kuzulardan koyun hakkı nâmına bir nesne almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmazlar.”*¹⁵⁵⁵

Burada bahsi geçen ödeme, zekât ya da resm-i ağnâm olarak isimlendirilmeyip doğrudan “koyun hakkı” ile ifade edilmiştir. Ancak fetvada yer aldığı şekliyle kuzulardan koyun hakkının alınmamasının nedeni “havl-i havalân” yani zekât bahsinde işlenen yıllanma şartıdır. Yine aynı şekilde diğer bir fetvada, sipahinin kuzuların da resimini alıp alamayacağı suâl edilmiştir. Abdürrahim Efendi, sipahinin bu talebini

¹⁵⁵⁰ Bu verginin gündeme getirildiği dönemlerde mevcut olan koyun kıvrıcık, karaman ve dağlıç çeşitlerinden, keçilerin ise tiftik ve kıl türlerinden olduğu kaydedilebilir. Vefik, c. I, s. 27-29.

¹⁵⁵¹ Erdoğan, s. 15. Resim terimi için, bir kamu hizmeti karşılığında talep edilen ödeme tarifini aktarmamıza rağmen resm-i ağnâm için herhangi bir hizmetin söz konusu olmadığını belirtmeliyiz.

¹⁵⁵² Sâimenin çoğuludur. Senenin yarısından fazlasında otlamakla barınan ve etleri yenebilen hayvandır. Tanım için bkz. Erdoğan, s. 492.

¹⁵⁵³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 46, Fetva No: 477.

¹⁵⁵⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 49, Fetva No: 510.

¹⁵⁵⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 46, Fetva No: 475.

onaylamaz.¹⁵⁵⁶ Gedûsî de bu fetvanın naklinde, zekâtın şartları gerçekleşmeden edâ edilmeyeceğini kaydederek¹⁵⁵⁷ resm-i ağnâm-zekât müşterekliğini ortaya koyar.

Aynı durum yani kuzulardan, henüz yıllanma şartı tahakkuk etmeden, zekât talep edilmesi, vakıf arazisinde ikâmet eden reâyâ için de gündeme getirilmiştir. Bu meselede vakıf mütevellîsi koyunların resimini aldıktan sonra bir de kuzuların da resimini almak istemektedir.¹⁵⁵⁸ Ancak yine aynı şarttan ötürü (yıllanma), bu talep makul ve makbûl görülmemiştir.¹⁵⁵⁹

Resim başlığı altında yer vereceğimiz pek çok resimde, ilgili resimden muâfiyet durumlarını suâl eden fetvalara tesâdüf edilecektir. Şimdi resm-i ağnâm ile ilgili olan fetvaları aktararak bu meseleyi ele alalım.

*“Askerî tâifesinden olan Zeyd’in birkaç yüz ağnâmından resm-i ağnâm cem’ine me’mûr olan Amr resm taleb eyledikde “Ben askerî tâifesindenim” deyip vermemeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. Cevabun âhar: Emir nice ise onunla amel olunur.”*¹⁵⁶⁰

Diğer resim ve vergi çeşitlerinde asker zümresinin muâfiyet durumlarından bahsedilmiştir ya da bahsedilecektir. Burada ise her ne kadar çift cevaplı bir fetva söz konusu olsa da her iki cevap da bize asker grubunun muâfiyetinin olmadığını bildirmektedir.¹⁵⁶¹ Ama ikinci cevap olarak kaydedilen *“Emir nice ise onunla amel olunur”* ifadesini tavih etmek gerekir. İşte şimdi aktaracağımız fetva bu cevabın beyânı kabilinden değerlendirilebilir.

*“Askerî tâifesinden olanların koyunları “Yüz elliye bâliğ olmadıkça resm-i ağnâm alınmaya” deyu emr-i ‘âlî vârid olmuş iken resm-i ağnâm cem’ine me’mûr olanlar askerîyeden olup seksen-doksan koyunu olan Zeyd’den hilâf-ı emr-ı ‘âlî resm-i ağnâm almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”*¹⁵⁶²

¹⁵⁵⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 46, Fetva No: 478.

¹⁵⁵⁷ Gedûsî, nr. 142, vr. 33/a.

¹⁵⁵⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 571, Fetva No: 5778.

¹⁵⁵⁹ Gedûsî, fetvanın naklinde bu kez zekâtın vücûb şartlarını bir kez daha sayarak bir beyânda bulunmayı tercih etmiştir. Gedûsî, nr. 142, vr. 443/a.

¹⁵⁶⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 46, Fetva No: 473.

¹⁵⁶¹ Dolayısıyla bu fetva da, meslek grubuna göre mükellefiyetin sâkit olmadığını bildirerek resm-i ağnâmın zekât olarak değerlendirildiği tezini desteklemektedir.

¹⁵⁶² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 46, Fetva No: 477.

Bu fetvadan anlaşıldığı üzere devlet, asker sınıfının resm-i ağnâm ödemeleri ile ilgili hususî düzenlemeler yapabilmektedir. Gerekli mükellefiyet şartlarına sahip olan bir kişinin kırk koyuna sahip olduğunda resm-i ağnâm ödemesi gerekir. Ancak fetvada kaydedildiği şekliyle devlet eliyle bu rakam, asker zümresi için yüze çıkartılmıştır. Bu düzenleme nedeniyle yüzden daha az koyuna sahip olan askerîlerin resm-i ağnâm mükellefiyetleri de ortadan kalkacaktır.

Aynı durum yüz elli koyunu olan bir imam-hatip için de zikredilmiş ve Şeyhülislâm bu duruma, hakkında müstakil emir bekleneneğini ifade ederek cevap vermiştir.¹⁵⁶³

Yine resm-i ağnâm mükellefiyeti açısından, koyunları olmayan bir kişiden, resm-i ağnâm talep edildiğini tahkiye eden fetvaya da atıf yapılmalıdır.¹⁵⁶⁴ Nasıl ki malı olmayan bir kişi zekât ile muhâtab olamaz, burada da koyunları olmayan bir kişinin resm-i koyun ödemesi de beklenemez.¹⁵⁶⁵

Konuyla ilgili diğer bir mesele ise koyunların vakfedilmiş olmasıdır. Bir fetvada resm-i ağnâm tahsil görevlisi, vakfedilen koyunlar için resim talep etmektedir. Fakat bu durumda da resim söz konusu olmaz.¹⁵⁶⁶ Zira vakfedilen bir mal için zekât ödenmediği gibi vakfedilen koyunlar için de resim ödemesi yapılmaz.¹⁵⁶⁷

Resm-i ağnâmın konu edinildiği fetvalarda, zikrettiğimiz mükellefiyet meseleleri dışında bir mühim konu daha işlenmektedir: Reâyânın resm-i ağnâmı ödeyeceği/teslim edeceği kişi kimdir? Normal şartlar altında böyle bir sorunun teşekkül etmemesi gerekir, zira vergi düzenlemesinde müstakil tahsildârların tayin edildiği, bu bölümün sonunda yer alan vergi sistemlerinde bahsinde, belirtilecektir. Ancak fetvalarda görüldü ki, bu konuda birden fazla kişi hak iddia edip reâyâdan resm-i ağnâm talep edebilmektedir. Biz de bu çerçevede tahsil yetkisi ile ilgili şöyle değerlendirmeler aktarabiliriz.

¹⁵⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 46, Fetva No: 474. Ancak biz, imam-hatip için muâfiyet söz konusu olsa idi bunun beyân edileceğini düşünerek bu fetvayı da asker zümresi ile ilgili kaydettiğimiz beyâna dâhil ediyoruz.

¹⁵⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 49, Fetva No: 512.

¹⁵⁶⁵ *Gedûsî*, nr. 142, vr. 35/a.

¹⁵⁶⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 570, Fetva No: 5777.

¹⁵⁶⁷ *Gedûsî*, nr. 142, vr. 443/a.

İlk olarak bir vakıf köyünde ikâmet eden kişilerle ilgili meseleye bir bakalım. Fetvaya göre köy halkının koyunlarının resimlerinin vakıf mütevellisine teslim edilmesi gerektiğine dair devlet düzenlemesi mevcut iken ve reâyâ da bu şekilde bir uygulamaya tâbi iken resm-i ağnâm toplamakla görevli kişinin, bu düzenlemeyi hiçe sayarak reâyâdan resim talep etme yetkisi yoktur.¹⁵⁶⁸

Vakıf köyleri için durum böyle iken diğer bir fetvada hâs arazi sâkinleri için de benzer bir durum tasvir edilmiştir. Bu meselede, bir önceki fetvadan farklı olarak reâyânın, devletin düzenlemesine aykırı bir talebi mevcuttur. Emir ile resm-i ağnâmın hâs sahiplerine teslim edilmesi belirtilmiş iken reâyâ resim ödemelerini cizyedâra yapmak istemektedirler. Abdürrahim Efendi'nin ise, tabi ki, bu talebi onaylaması mümkün değildir.¹⁵⁶⁹ Zira, *yalnızca resm-i ağnâm için değil*, tüm vergilerde devlet tahsil yetkisini kime vermiş ise ödemenin ona yapılması gerekir.

Resm-i ağnâm için aktaracağımız son fetva, *şimdiye kadar zikrettiğimiz ve bundan sonra zikredeceğimiz tüm vergi çeşitleri ile ilgili ortak bir noktayı*, ziyâde vergi talebini ele almaktadır. Fetvaya göre resmi tahsil yetkisine sahip kişi, hakkı olan ödemeyi almış olmasına rağmen buna ilâve olarak bir miktar ödeme daha talep etmektedir. Bekleneceği üzere Şeyhülislâm bu talebi tecvîz etmemektedir.¹⁵⁷⁰

Bu konunun takdîminde, ağnâm vergisinin, sâimelerin zekâtı ile eşdeğer olarak görüldüğünü ifade etmiş idik. Buna istinâden resm-i ağnâma dair bir bedel tayin etmek zâid olacaktır. Zira bu durum nasslarla düzenlenmiştir. Ancak Abdurrahman Vefik, bu bahiste, ağnâm resminin aynî değil de nakdî olarak ödenmesi durumuda koyun başına bir akçeden başlayarak tahsil edildiğini kaydetmiştir.¹⁵⁷¹

¹⁵⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 571, Fetva No: 5780. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 571, Fetva No: 5782.

¹⁵⁶⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 46, Fetva No: 479.

¹⁵⁷⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 49, Fetva No: 510.

¹⁵⁷¹ Vefik, c. I, s. 29.

b. Resm-i Arûsâne (Arûs)

Evlenen kızların ve kadınların eşlerinden alınan vergidir.¹⁵⁷² Fetvalarda yalnızca iki kez zikredilen bu vergi çeşidi hakkında Abdürrahim Efendi'nin belirttiği ilk husus söz konusu verginin, kaynağı açısından, şer'î olmadığıdır.¹⁵⁷³

Bu fetvadan hemen sonra, vergilere dâir kapsamlı bir çalışma ortaya koyması sebebiyle dipnotlarda sık sık atıf yaptığımız/yapacağımız Abdurrahman Vefik'in vergi tasnîfini, bir kez daha, aktarmak istiyoruz. Müellif vergileri kaynağı açısından değerlendirmeye alır ve *tekâlîf-i şer'îyye, tekâlîf-i örfiyye ve şer'î vergiler mukabilinde alınan vergiler* alt başlıklarını kaydeder. Resm-i arûsân da bu son maddede, *şer'î vergiler mukabilinde alınan vergiler* bahsinde takdîm edilir.¹⁵⁷⁴ Ancak Abdürrahim Efendi'nin yukarıda aktarmış olduğumuz fetvası (yalnızca bu fetva bile) Vefik'in bu taksiminin, en azından başlıklandırma açısından, sorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak fetvanın nasıl bir ahvâl üzere sorulduğunu da bilemiyoruz. Zira fetvanın nakli¹⁵⁷⁵ de bu konuda bize bir ışık tutmamaktadır. Öyleyse bu konuda sezgilerimize tâbi olarak şöyle bir tasvir oluşturabiliriz. Reâyâ kendilerine yüklenen vergilerin büyük bir yekûn olduğunu düşünerek bunların bir kısmının kaldırılması ya da miktarlarının azaltılması hususunda, taleplerini -belki de şikâyetlerini- ilgili makamlara iletmek istemektedirler. Bu taleplerini fetvalar ile de desteklemeyi tercih edebilirler. Dolayısıyla vergilerin “şer'î” olmaması, kuvvetli bir itiraz gerekçesi olarak değerlendirilebilir, bu şekilde fetva anlamlandırılabilir.¹⁵⁷⁶

Resm-i arûsâne ile ilgili diğer fetva ise bu verginin, sipahi tarafından tımâr bölgesinde ikâmet eden ve evlenen bir kişiden talep edilemeyeceğini ifade ediyor.¹⁵⁷⁷ Gedûsî, bu fetvanın naklinde, meselenin taraflar ya da sipâhî ile ilgili olmadığını bilakis ödeme ya da evlilik vakti ile alakalı olduğunu kaydeder. Zira kanunî düzenlemeye göre

¹⁵⁷² Vefik, c. I, s. 42; Erdoğan, s. 478.

¹⁵⁷³ “Resm-i ‘arûsâne hukûk-ı şer’îyyeden midir? el-Cevab: Değildir.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 48, Fetva No: 498.

¹⁵⁷⁴ Vefik, c. I, s. 40.

¹⁵⁷⁵ Gedûsî, nr. 142, vr. 34/b.

¹⁵⁷⁶ Bu noktada Ebussuûd Efendi'nin vergi hukukunu şer'ileştirme çabaları ufuk açıcı olabilir. Bkz. Abdullah, Demir, “Ebussuud Efendi'nin İslam Hukukundaki Yeri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul, 2004, s. 89-93.

¹⁵⁷⁷ “Zeyd-i sipâhînin tımârî karyesinde sâkin olan Amr, Hind'i tezevvüc eyledikde Zeyd Amr'dan “resm-i ‘arûsâne” deyu akçe almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 48, Fetva No: 499.

"resm-i çift, bennâk ve mücerred mart ibtidâsında alınmak kanundur, mart ol günü gelmek tahviline düşerse cümle resm-i çift, bennâk ve mücerredler hakkıyla onun olur".¹⁵⁷⁸ Gedûsî bu beyândan sonra Ebussuûd Efendi'nin de bu şekilde fetva verdiğini ekler.¹⁵⁷⁹ Dolayısıyla, her ne kadar, fetva metninde zamana işaret eden bir atıf yer almasa da, fetvanın nakli, sipahinin, evlenen kişiden resm-i arûsâne talep edememesini ödeme zamanı ile ilişkilendirmiştir. Nitekim ispençe resmi ile ilgili iki fetvada da "mart ibtidâsı" kaydı bu durumu beyân eder niteliktedir.¹⁵⁷⁹

Görüldüğü gibi yalnızca Abdürrahim Efendi'nin fetvalarına bakarak resm-i arûsâne hakkında; hangi sebeple vaz' edildiği, bu vergiyi talep edip alma hakkı bulunan merci ve resmin miktarı hakkında hükme varmak mümkün değildir. Ancak mezkûr resime dair, cüzî de olsa fikir vermesi açısından miktarı konusunda şu bilgiler kaydedilebilir. Vefik, resm-i arûsâne olarak evlenilecek kişinin kız olması durumunda 60 akçe, dul olması halinde ise 30 akçelik bir meblağ talep edildiğini kaydetmektedir. Diğer yandan hanımın gayri müslim olması durumunda da müslüman hanımlar için belirlenen miktarın yarısının resm-i arûsân olarak alındığını belirtmektedir.¹⁵⁸⁰

c. Resm-i Âsiyâb

Sipahilerin, mutasarrıf oldukları arazide işletilen değirmenlerden aldıkları vergidir.¹⁵⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de müstakil bir başlıkla¹⁵⁸² zikredilen bu resim, toplamda altı fetvada kendine yer bulmuştur.

Resm-i âsiyâb -diğer pek çok resimde olduğu gibi- senelik olarak alınan bir vergidir. Bu hesap muayyen bir ayda başlamayıp verginin ilk konulduğu zamana göre devredecek şekilde tahsil edilir.

"Bağ ve bağçe ve âsiyâb ve kovan resmini on ikiye taksîm olundukda ibtidâen sene ne zamanda takdîr olunur, diğer, üzüm ve ceviz ve sâir bostân ve kovan öşrünün ve

¹⁵⁷⁸ Gedûsî, nr. 142, vr. 34/b. Ebussuûd Efendi'nin ilgili fetvası için bkz. Ahmet, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul: OSAV, 1994, c. IV, s. 95-104.

¹⁵⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 50, Fetva No: 515-516.

¹⁵⁸⁰ Vefik, c. I, s. 42.

¹⁵⁸¹ Vefik, c. I, s. 40; Erdoğan, s. 478.

¹⁵⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 45-46.

resm-i âsiyâbın on ikiye taksîm olundukda ibtidâsı ne zamanda takdîr olunur? el-Cevab: Her birinin resmi ne zamanda alınırsa sene-i âtiyenin ibtidâsı ol zamandır.”¹⁵⁸³

Görüldüğü gibi aktardığımız fetva yalnızca resm-i âsiyâb için değil bağ, bahçe, kovan resimleri ve üzüm, ceviz ve diğer mahsûlün öşürleri ile ilgili düzenlemeyi de suâl etmektedir. Aslında resim ile öşür ödemelerine dair zaman tayinini farklı farklı değerlendirmek icâb eder. Zira, belirtildiği üzere öşürün, mahsûlle irtibatlı olması hasebiyle, sene içerisinde elde edilen her ürün için, tekrarlanması gerekir. Oysa resimler, resime bağlanan üründen/aletten bağımsız olarak senelik hesap edilmektedir.

Resm-i âsiyâbın miktarı konusunda fetvalarda herhangi bir beyân yer almamaktadır. Ancak aşağıda yer alan fetva, resim miktarının tayini konusunda küçük bir işâreti dile getirmesi açısından kayda değerdir.

“Zeyd’in tımârî arazisinde defter-i hâkânîde şu kadar akçe resm bağlı iki değirmene mutasarrıf olan Amr’dan sipâhî ber-mûceb-i emr ve defter resmini talep etdikde Amr “Bazı eyyâmda su eksilip değirmenlerin biri mu’attal olmağla resmin nısfını veririm” demeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹⁵⁸⁴

Bu fetvadan hareketle değirmenler için resimin, senenin her döneminde kullanılır olmalarına göre tayin edildiği sonucunu çıkartabiliriz. Zira, fetvada görüldüğü gibi mutasarrıf, bazı günler çalışmayan değirmen için vergi indirimini talep etmektedir. Nitekim sonraki dönemlerde kaleme alınan çalışmalarda, bir sene boyunca fâsılasız çalışan değirmenler için 60, yılın yarısında aktif olan değirmenler için ise 30 akçe alındığı bilgisi yer almaktadır.¹⁵⁸⁵

Şimdi de mukâtaaya bağlanmış bir değirmenin satımını gündeme getiren fetvadan bahsedelim. Fetvaya göre sipahi nezâretinde işletilen bir değirmen satım akdine konu olmaktadır. Sipahi de bu satımdan ötürü bir meblağ talep etmektedir. Şeyhülislâm bu talebi müsbet karşılamakta ve sipahinin bu satıştan resim almasına müsaade etmektedir.¹⁵⁸⁶ Ancak bu fetvada mevzu bahis edilen resmin, resm-i âsiyâb olup olmadığı net değildir. Zira resm-i âsiyâb bi'l-fiil işletilen değirmenler için talep

¹⁵⁸³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 49, Fetva No: 506.

¹⁵⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 46, Fetva No: 471.

¹⁵⁸⁵ Vefik, c. I, s. 40.

¹⁵⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 49, Fetva No: 509.

edilmektedir. Fetvada ise işletilen bir değirmenin el değıştirmesi mukabilinde talep edilen bir resim söz konusudur. Buna mukabil sipahi, sahip olduğu bölgede sonradan inşa edilen değirmenden resim talep etme yetkisine sahip değildir. Bu durumda değirmen için resim verilir fakat resimi, mevkûfât emîni alır.¹⁵⁸⁷ Fakat bir diğeri fetvada böyle bir durumda resimin, konu hakkında vârid olacak emirle belirleneceğı ifade edilmiştir.¹⁵⁸⁸ Aynı şekilde, tımâr arazisinde var olan değirmenlerin resimlerini alma konusunda yetkili olan kişi ya da kişiler, emirle tayin edilmiş ise bu durumda, vârid olan emre aykırı olarak tahsil talebi, yerine getirilmez.¹⁵⁸⁹

d. Resm-i Bağ

İsmi, ziyâde bir tanımlamayı gerekli kılmayan bu resim çeşidi hakkında, öşür başlığında, öşürün ihtivâ ettiğı bir nev‘ olarak, bahis geçmiş idi. Ancak bu bilgiyi müsbet ya da menfi olarak tavzîh edecek bir fetva, maalesef, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de yer almamaktadır. Zira resm-i bağ hakkında burada, Abdürrahim Efendi’ye tevcih edilen suâllardan, daha evvel zikretmediğimiz yalnızca iki fetvaya yer vereceğiz.

Buna göre resm-i bağ hakkında, bağ alanının harap olup tarla olarak kullanılması sebebiyle resmin sâkıt olacağını kaydederek başlamak istiyoruz.¹⁵⁹⁰ Tabi burada resmin sâkıt olması, bölgenin/alanın/arazinin işletilerek farklı bir vergi ile, öşür ile mükellef olması ile ilgilidir. Diğeri bir deyişle bir araziden iki farklı ödeme talep edilir, fakat medârı olmayan ödeme talep edilmez. Bu nedenle, fetvada, söz konusu arazinin niteliğinin değışmesi nedeniyle, resm-i bağ yerine öşür ikâme edilmiştir.

Resm-i bağa dâir aktaracağımız son fetva ise resimlerin kaynağına ilişkin atıflar içermektedir. Hatırlanacağı üzere resm-i ârûsân için Şeyhülislâm Menteşizâde’ye ilgili resmin şer‘î olup olmadığı suâl edilmiş idi.¹⁵⁹¹ Şimdi aktaracağımız fetva da resm-i bağın, diğeri resimler gibi, ulu’l-emr irâdesiyle vaz‘ edildiğine, haklarında emirlerin/fermanların var olduğuna, dolayısıyla bağ resmi adında emre aykırı olarak bir talepte bulunulamayacağına işaret etmektedir.

¹⁵⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 45, Fetva No: 469.

¹⁵⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 46, Fetva No: 472.

¹⁵⁸⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 45, Fetva No: 470.

¹⁵⁹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 34, Fetva No: 352.

¹⁵⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 48, Fetva No: 498.

“Bir diyarda sâkin olan sâdât-i kirâm evleri içinde tuttukları kavunun öşür ve resmi ile bağlarının herez ta'bîr olunur resminden muâflar olup öyle olduğuna yedlerinde emr-i âlî var iken bin mütesellimleri ve sâir voyvodolar onlardan öşür ve resm ve herez nâmına hilâf-ı emr bir nesne almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar.”¹⁵⁹²

Emre aykırı talep, aktardığımız fetvada, husûsen muafiyetler olarak kendisini göstermiştir. Vergi bahsinde, vergi çeşitlerinden önce yer verdiğimiz giriş kısmında genel olarak muafiyetlere temas etmiş idik. Bu fetvada da “sâdât-i kirâm”ın öşür ve resim muafiyetlerinin, yazılı olarak belgelendiği görülmektedir.¹⁵⁹³

e. Resm-i Bennâk

Çift vergisi ile mükellef olan kişinin, birlikte yaşadığı bekâr oğlu var ise bu oğlu “mücerred” tabir olunur. Mücerredin ziraatle uğraşması halinde ondan da müstakil bir resim talep edilir. Mücerredin evlenmesi durumunda ise artık kendisine “bennâk” ismi verilir ve *resm-i bennâk* adı altında takriben mücerred olarak ödediği verginin iki katı bir meblağ (12 akçe) ile mükellef olur.¹⁵⁹⁴

Tanımında zikredildiği gibi bir kişinin bennâk resmi ile mükellef olması için ziraatle ilgilenmesi ve evli olması gerekmektedir. Bu nedenle eğer kişinin zirâî bir geliri mevcut değil ise -*şartlardan birinin bulunmaması nedeniyle*- kişi bu vergi ile mükellef olmayacaktır. Nitekim bu durum, ilgili fetvada müezzin örneği ile karşımıza çıkmaktadır. Fetvada müezzin olan kişiden resm-i bennâkın talep edilmesi, mutasarrıfı olduğu bir arazi ile ilişkilendirilmiştir.¹⁵⁹⁵ Dolayısıyla bu fetva ile, aktardığımız tanımın isâbetli olduğunu belirtebiliriz.¹⁵⁹⁶

Diğer yandan kişinin, babasından/atasından ötürü bennâk resminden muâf olması da söz konusu olamaz. Zira bireysel bir sorumluluğun cârî olduğu bu vergide,

¹⁵⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 49, Fetva No: 507.

¹⁵⁹³ Gedûsî de söz konusu fetvanın naklinde “*emr-i sultânîye tâbi olmak gerekir*” kaydına yer vermektedir. Gedûsî, nr. 142, vr. 35/a.

¹⁵⁹⁴ Erdoğan, s. 85.

¹⁵⁹⁵ “*Bir mescid-i şerîfde berât ile müezzin olan Zeyd’den sipâhîsi resm-i bennâk almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Tasarrufunda yeri yohsa olmaz.*” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 48, Fetva No: 496.

¹⁵⁹⁶ Bu ifade ile maksadımız, resmin önce tanımını vererek anakronik bir yaklaşıma düştüğümüz vehmini gidermektir.

fetvada zikredildiği şekliyle, askerî zümreye mensup bir babanın oğlu, bahsi geçen şartlara hâiz ise resm-i bennâk ödemekle mükellef olacaktır.¹⁵⁹⁷

Genel olarak rüsûmât için ödeme zamanına dâir geçerli olan durum, resm-i bennâk için bir kez daha tekrar edilebilir. Zira çift ve bennâk resminin tahsil dönemi için, Şeyhülislâm’a yöneltilen suâlin cevabında, zirâî vergiler olan resimlerin tahsili için, bir vaktin tayin edilmediği, hasâd zamanının gözetildiği beyânını görüyoruz.¹⁵⁹⁸

Resm-i bennâka dair değineceğimiz son husus da birikmiş resimlerin sipahi tarafından değil de hâkim tarafından kabz edileceğidir.¹⁵⁹⁹ Gedûsî, bu durumun gerekçesini, öşürün harâc-ı mukâseme olarak değerlendirilmesine mukabil resm-i çiftin ve resm-i bennâkın harâc-ı muvazzafa tekâbül etmesi olarak kaydetmiştir.¹⁶⁰⁰ Fakat biz bu noktanın, tahsildâr açısından değişikliği gerekli kılmasını, maalesef, zihnimizde anlamlandıramadık.

f. Resm-i Binâ

Yine isminden anlaşılabileceği üzere bina/yapı sebebiyle talep edilen vergidir. Resm-i binâ, fetvalarda daha ziyâde vakıf arazilerinde inşa edilen yapılarla ilgili meselelerde zikredilmiştir. Vakıf bahsinin ise, kapsamlı bir şekilde ele alınması, bu çalışmamızda vâsıl olamayacağımız bir hedeftir. Bu nedenle resm-i binâyâ dair yalnızca bir fetvaya yer vermeyi uygun gördük.¹⁶⁰¹ Bu fetva, yine vakıf bahsi ile ilgilidir ancak fetvayı burada zikretmemizin nedeni fetvada resm-i binâyâ dair haksız bir ödemenin talep edilmesidir.

*“Bir vakfın re‘âyâsından olan Zeyd resm-i binâyı ber-mûceb-i emr ve defter-i hâkânî mütevellî-i vakfa verirken kurbunda olan bir hâssın zâbiti dahi bi-ğayr-i vech Zeyd’den resm-i binâ almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹⁶⁰²

Mülk ya da mukâtaalı olan araziler için böyle, hâriçten kişilerin ödeme talep etmesi şimdiye kadar tesâdüf ettiğimiz bir hâdise idi. Ancak bu fetva ile aynı durumun

¹⁵⁹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 48, Fetva No: 495.

¹⁵⁹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 571, Fetva No: 5781.

¹⁵⁹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 48, Fetva No: 494.

¹⁶⁰⁰ Gedûsî, nr. 142, vr. 34/a.

¹⁶⁰¹ Aktaracağımız bu fetva, aynı zamanda Fetâvâ-yı Abdürrahim’de “resm-i binâ” ifadesinin yer aldığı tek fetvadır.

¹⁶⁰² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 570, Fetva No: 5774.

vakıf arazileri için de söz konusu olduğunu öğrenmiş olduk. Fetvada tasvir edildiği üzere vakıf arazisinde inşa edilen binalar için tayin edilen resim, ancak vakıf mütevellîsi tarafından tahsil edilebilir. Fetvada zikredilen hâss zâbitinin ya da sâir kişilerin böyle bir ödeme talep etme yetkileri yoktur.

g. Resm-i Çift

Çiftçinin, elindeki toprak için, onu işletmesi sebebiyle ödediği resim türüdür.¹⁶⁰³ Bu tanımı aktarmakla birlikte çift resminin, Anadolu toprakları¹⁶⁰⁴ için tayîn edilen harâc-ı muvazzaf bedeli olduğunu belirtmek daha isâbetli olacaktır.

Öyleyse bir toprak işletilebilir olması halinde harâcın iki nev‘i ile; toprak vergisi olan harâc-ı muvazzaf (resm-i çift) ve ürün vergisi olan harâc-ı mukâseme (öşür) ile de mükellef olur.¹⁶⁰⁵ Dolayısıyla öşür ve resm-i çift birbirinin yerine ikâme edilecek ödemeler değildir. Fakat fetvada öşür ve resm-i çiftin müşterek ödemelerinin, kadîm bir uygulama olduğu, buna rağmen mutasarrıfın resm-i çifti ödeyip öşürden imtinâ ettiği tasvir edilmektedir. Tabîî olarak, Abdürrahim Efendi, birbirlerinin alternatifi olmayan bu ödemeler için, mutasarrıfın talebini makûl ve makbûl görmemektedir.¹⁶⁰⁶

Ancak bir arazi için, resm-i çift mükellefiyeti tayin edilmemiş ise bu durumda hakkında emrin/fermanın/düzenlemenin var olmaması nedeniyle resm-i çiftten söz edilemez. Bu meseleyle ilgili iki fetvada, resm-i çifte bağlı olmayan araziler için arazi sahibinin ve sipahinin haksız talepleri suâl edilmektedir.¹⁶⁰⁷

Şimdiye kadar aktardığımız resim çeşitlerinin hiçbirinde miktar konusunda *Fetâvâ-yı Abdürrahim*’de yer alan herhangi bir bilgiye rastlamadık. Bu durum resm-i çift için de geçerlidir. Ancak ilgili fetvada miktar ne olursa olsun belirlenen meblağın üzerinde ödemenin talep edilmesi konu edilmiştir. Fetvada her ne kadar mesele vakıf

¹⁶⁰³ Erdoğan, s. 84.

¹⁶⁰⁴ Rumeli bölgesi için de aynı ödeme resm-i ispençe olarak tahsil edilecektir.

¹⁶⁰⁵ “Zeyd-i sipâhînin tımârî arazisinde kadîmden şu kadar akçe resm-i çifte bağlı olan tarlanın mutasarrıfı olup askerîden olan Amr tarlasını zirâat edip mahsûl tahsîl etdikde Zeyd kadîmden alınagelen öşrü ve resm-i çifti Amr’dan talep edip almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 294. Benzer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 46, Fetva No: 480; I, 47, Fetva No: 482.

¹⁶⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 289.

¹⁶⁰⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 47, Fetva No: 481, 483.

tarlaları üzerinden suâl edilmiş ise de, biz bu durumu genele teşmîl edebiliriz. Buna göre emir ile tayîn edilen resm-i çift bedeli, kişilerin inisiyatifi ile değiştirilemez.¹⁶⁰⁸

Çift resminin tahsil zamanı da, diğer vergilerde olduğu gibi, muayyen bir gün ya da ay olarak tayin edilmemiş, bilakis mahsûlün hasâd zamanı ile irtibatlandırılmıştır. Fetvanın cevabı verginin ödeme zamanı konusunda yorum ve tahlîle hâcet bırakmayacak şekilde sarîhtir.¹⁶⁰⁹

h. Resm-i Çift Bozan

Çift vergisiyle mükellef olan köylülerden, haklı bir gerekçe olmaksızın, ziraatı terkedenlerin ödedikleri vergidir.¹⁶¹⁰ Fetvalarda yalnızca iki kez zikredilen bu vergi türünün hangi durumlarda gerekli olacağı bildirilmemiştir. Diğer bir deyişle, fetvalarda çift bozan vergisini gerekli kılan durumların ne olduğuna dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Konunun gündeme getirildiği iki fetvada da çift bozan vergisini düşüren durumlar işlenmiştir.

Buna göre eğer kişi, evvelden işler olduğu tarlasının bulunduğu köyü/bölgeyi geri dönmeyecek şekilde terk edip yeni bir yerde hayatına devam ediyorsa bu durumda kişinin, evvelki yerle bağlantısı kalmadığından, çift bozan vergisi mükellefiyeti ortadan kalkar. Zira tasvir edilen meselede kişi on yıldır yeni bir yerde ikâmet etmekte, tabîî olarak, bu ikâmeti sebebiyle de muhtelif vergilerle muhâtab olmaktadır.¹⁶¹¹

Diğer fetvada ise kişi elli yıllık bir mazi ile yeni bir yerde ikâmet etmektedir. Sipahinin ilgili kişiden resm-i çift bozan talep etmesi ise, kişinin babasının sipahinin bölgesinden olması ile gerekçelendirilmiştir. Bireysel bir sorumluluğun söz konusu olduğu bu resimde, Abdürrahim Efendi, haklı olarak zikri geçen talebe menfî bir yanıt vermiştir.¹⁶¹²

¹⁶⁰⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 571, Fetva No: 5779.

¹⁶⁰⁹ “Bir diyârda vâki' evkâfın ve tımâr re'âyâsından arâziye mutasarrıf olanlardan mütevellîler ve erbâb-ı tımâr resm-i çift ve resm-i bennâklarını ne zamanda alırlar? el-Cevab: Mahsûl hâsıl oldukda.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 571, Fetva No: 5781.

¹⁶¹⁰ Erdoğan, s. 84, 479.

¹⁶¹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 49, Fetva No: 504.

¹⁶¹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 49, Fetva No: 505.

Buraya kadar aktardığımız -ve bundan sonra aktaracağımız- haksız vergi talebini ifade eden, üstelik cevabı suâlin ifadesinde -zaten- mahfûz olan bu tür fetvaların, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yoğun bir şekilde yer alması, bizde ehl-i örfün haksız vergi talepleri karşısında reâyânın kazâi olmasa da diyânî bir dayanak arama çabası düşüncesini uyandırmaktadır. Zira hukûken tayin edilen vergilerle ilgili müstakil olarak emir ve fermanların var olmasına, görevlilerin ve reâyânın bu emir ve fermanlardan haberdar olmasına rağmen fetvalarda, bu meselelerin defâatle zikredilmesi, kanaatimizce reâyânın bir çözüm yolu arayışlarındaki ısrarlarına delâlet etmektedir.

1. Resm-i Derbend

Tekâlîf muâfiyeti başlığında derbendciliğe temas etmiş ve derbendciliğin, *kısaca*, tehlikeli ve meşakkatli geçiş yerlerinde emniyeti temin eden bir teşkilât olduğunu belirtmiş idik. Derbendlerden geçenler, kendileri için emniyetin sağlanması karşılığında bu görevi üstlenen kişilere karşı bir ödeme yapmakla mükellef idiler. İşte bu ödeme *resm-i derbend* olarak isimlendirilmektedir.

Resm-i derbende dair *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yalnızca aşağıda aktaracağımız fetva yer almaktadır. Fetvada yeni bir bölgeye yerleşen bir kişiden bahsedilmektedir. İlgili kişi yeni yerleşim yerinde evlat sahibi olmuş ve yine o yerde vefat etmiştir. Oğlu ise aynı yerde ikâmetine devam etmektedir. Ancak sonrasında babasının ilk ikâmet bölgesindeki insanlar, derbendci olarak yeni bir yere geçmekte ve oğulu da, babasına nisbetle bu bölgeye davet etmektedirler. Fetvaya göre derbenci olan bölge halkı, oğulu kendi bölgelerine davet etmekte, aksi durumda kendilerine ödeme yapmasını istemektedirler.¹⁶¹³ Resm-i derbend olarak değerlendirdiğimiz bu ödeme talebine, Abdürrahim Efendi müsbet yanıt vermemiştir. Zaten böyle bir talebin makul karşılanması da düşünülemez. Zira ödemenin vasfı ne olursa olsun, ister fertler arasında ister devlet ile reâyâ arasında cereyân etsin, mutlak suretle haklı bir gerekçeye dayanmalıdır ya da dayandırılmalıdır. Fetvada tasvir edilen meselede ise böyle haklı bir gerekçe mevcut değildir.

¹⁶¹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 583-584, Fetva No: 5286.

i. Resm-i Dönüm

Tımarlılarla sipâhilerin tahrir edilerek tahsil edilmiş olan topraklarında bulunanlardan ziraat ettikleri arazinin dönümüne nisbetle senelik olarak alınan vergidir.¹⁶¹⁴

Resm-i dönümle ilgili fetvaların tümü resm-i dönümün öşürle olan münâsebeti çerçevesinde cereyân etmektedir. Fetvalarda farklı arazi türleri ile ilgili meseleler ele alınıyor olsa da gözetilen gaye ve neticeler ayrı değildir.

Buna göre arazi ile ilgili öşür ödemesi için resm-i dönüm tayin edilebilir, diğer bir ifadeyle öşür yerine resm-i dönüm tahsil edilebilir. Ancak bu şekilde, birbirlerinin yerlerine ikâme edilebilir olmaları sebebiyle, tahsildârın ödemelerden birini (resm-i dönüm) kabz etmesi ile diğerini (öşür) talep etme hakkı da düşer.¹⁶¹⁵ Aynı durum mîrî arazide mülk bağları olan kişi ile ilgili olarak da şöyle aktarılmıştır.

*“Zeyd’in tasarrufunda vâki‘ arsası arz-i mîrî ve kürûmu mülk olan bağının beheresi mukâbelesinde her sene sipâhîsine muharrer vilâyet dönüm başına şu kadar akçe resm takdîr ve tahrîr etmiş olsa hâlâ resm-i dönümü ber-mûceb-i defter-i hâkânî Zeyd sipâhîye verirken sipâhî ol bağ içinde vâki‘ meyve ve ceviz ve kiraz ağaçlarında hâsıl olan mahsûlden öşür almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. Cevabun âhar: Bilâ-emr olmaz.”*¹⁶¹⁶

Bu fetvada yer alan ikinci cevap, böyle bir talebin makul ve meşrû olmadığını ancak savaş, seferberlik vb. olağanüstü hallerde, eğer ihtiyaç duyulursa, müstakil bir emirle gerçekleştirilebileceğini bildirmesi açısından da mühimdir.

Resm-i dönüm ve öşür münâsebeti açısından aşağıda yer alan fetva ise zihnimizi netleştirecektir.

“Zeyd-i sipâhînin tımârî arazisinde bağlarda hâsıl olan üzümünden öşür alınmak üzere defter-i hâkânîde mestûr ve mukayyed olup ve lakin bağların ashâbı birkaç sene sipâhîlere öşür vermeyip mukâbelesinde dönüm başına resm-i dönüm nâmına birer

¹⁶¹⁴ Vefik, c. I, s. 39. Tanım için ayrıca bkz. Erdoğan, s. 479.

¹⁶¹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 34, Fetva No: 350.

¹⁶¹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 34, Fetva No: 349.

mikdâr akçe veregelseler hâlâ Zeyd'in yedine defter-i hâkânî mucibince öşür alınmak üzere emr-i âlî verilecek resm olmayıp üzümden öşür almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur."¹⁶¹⁷

Görüldüğü üzere araziden öşür alınacağı şeklinde bir düzenleme yapıyor fakat taraflar ilgili arazi için öşüre muâdil resm-i dönüm tayin ediyorlar. Karşılıklı rıza ile böyle bir uygulama cereyân ediyor. Ancak bu arazi için öşür alınmasına dair yeni bir emir geldiğinde artık tarafların evvelki uygulamalarına devam etme imkânları kalmıyor. Bu fetvanın naklinde Gedûsî'nin yer verdiği kayıt ise câlib-i dikkattir. Gedûsî, Şeyhülislâm'ın menfî cevabının gerekçesi olarak arazi ahkâmında insanların uygulamalarına değil emr-i sultânîye tâbi olunması gerektiğini kaydediyor.¹⁶¹⁸

Aynı durum vakıf arazisi için de gündeme getirilmiştir. Öşür olarak resm-i dönüm tahsil edilegelmişken vakfın mütevellîsi öşürün vakıf için daha yararlı olduğunu beyân ederek resm-i dönüm yerine öşür talep edebilir.¹⁶¹⁹ Zira bu meselede, yukarıdaki durumda vârid olan yeni emir yerine, vakfa daha yararlı olan duruma tâbi olunmaktadır.

Dönüm resmine dair aktaracağımız son fetva ise, vergi bahsinde sık sık karşılaştığımız/karşılacağımız "kadîm" uygulama ile ilgilidir. Fetvaya göre bir köydeki bağlar için resm-i dönüm tayin edilmiş ve "kadîm" tabir olunacak kadar uzun bir süre, vergi bu şekilde tahsil edilmiştir. Buna rağmen arazi sahibi, kadîm uygulamayı çiğneyerek resm-i dönüm yerine öşür talep etmektedir. Fakat, beklendiği üzere, şeyhülislâm, bu talebi tecvîz etmez.¹⁶²⁰ Zira, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'de formülleştiği şekliyle "*Kadîm kıdemi üzere terk olunur.*"¹⁶²¹ Bu fetvaya Şeyhülislâm'ın olumsuz yanıt vermesinin nedeni, arazi sahibinin kadîm uygulamaya muhâlif bir talebi dile getirmesidir.

¹⁶¹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 340.

¹⁶¹⁸ Gedûsî, nr. 142, vr. 25/b.

¹⁶¹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 566, Fetva No: 5727.

¹⁶²⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 341.

¹⁶²¹ MAA, md. 6.

Resm-i dönüm miktarı fetvalarda zikredilmese de biz arazinin kalitesine göre, âlâ olan yerlerin iki dönümü, evsat olan yerlerin üç dönümü ve ednâ olan yerlerin de beş dönümü içi birer akçe istendiğini kaydedebiliriz.¹⁶²²

j. Resm-i Duhân

Yerleşik hayat sürmeyip göçebe olan kimselerin tımâr arazisinde konaklamaları sebebiyle, kendilerinden alınan vergidir. Göçebe olarak bir bölgede konaklayan kişiler, o bölgede üç yıl kalmaları durumunda bu vergiyi ödemeye devam ederler. Fakat üçüncü yıldan sonra resm-i duhân yerine kendilerinden resm-i çift ya da resm-i bennâk talep edilir.¹⁶²³

Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında yalnızca bir kez zikredilen bu vergi türünün ancak vârid olacak bir emirle talep edilebileceği belirtilmektedir.

*“Âhar diyardan gelip Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında tevettun eden kimesnelerden Zeyd resm-i duhân nâmına akçe almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Emr-i sultânîye menûtdur.”*¹⁶²⁴

Şeyhülislâm Menteşizâde'nin bu fetvaya müsbet ya da menfî bir yanıt vermeyip emre atıf yapması, *muhtemelen*, mesele ile ilgili ayrıntılara vâkıf olamaması ile irtibatlıdır.

k. Resm-i Ferâğ

Arazinin mutasarrıfı olan kişiden, ilgili arazi ile ilişkisinin kesilmesi sebebiyle alınan vergidir. Yalnızca bir fetvada zikredilen bu verginin miktarı konusunda Şeyhülislâm'ın *“bir mikdâr akçe verilmek gerek”*¹⁶²⁵ diyerek belirttiği muğlak ifade, bu resim hakkında ayrıntılı bir düzenlemenin yapılmadığı fikrini uyandırmaktadır.

Bu muğlaklığı bir nebze dahi olsa berraklaştırmak için ferâğ bahsi ile ilgili olarak *Fetâvâ-yı Abdürrahim* çerçevesinde şu hususları sıralayabiliriz:

¹⁶²² Vefik, c. I, s. 39.

¹⁶²³ Resm-i duhân ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Neş'et, Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler, *AÜİFD*, 5/5, 505-506 (1947).

¹⁶²⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 48, Fetva No: 500.

¹⁶²⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 516, Fetva No: 4635.

- Ferâğ bir ücret mukabilinde gerçekleşebileceği gibi meccânen¹⁶²⁶ (herhangi bir bedel olmaksızın) de tatbîk edilebilmiştir.

- Ferâğın, yalnızca ücretsiz olarak gerçekleştirilmesi, onun iptali için yeterli bir sebep olarak değerlendirilmez.¹⁶²⁷

- Kişi, ferâğ bedeli olarak, ferâğda bulunacağı kişinin oğlunun kendisine ücretsiz bir şekilde hizmet etmesini de talep edebilir. Sipahinin buna müsaade etmesi halinde de, ferâğ geçerli olur.¹⁶²⁸

- Ferâğ işleminde mübâdele (iki arazinin takas edilmesi) de geçerlidir. Ancak bu durumda, her iki arazinin bulunduğu tımarların sipahilerinin iznine ihtiyaç vardır.¹⁶²⁹

- Ferâğ bedeli ile ilgili garar ve gabn-ı fâhiş söz konusu ise bu durum, ferâğ işleminin iptalini gerektirir.¹⁶³⁰

1. Resm-i İспенçe

Resm-i çiftin muâdili olarak, cizye ödemekle mükellef gayri müslimlerin, ziraatle iştigâl edenlerinden alınan vergidir.¹⁶³¹ Mehmet Erdoğan'ın bu şekilde tanımladığı resm-i ispençe, Abdurrahman Vefîk'e göre, gayri müslim olsun ya da olmasın herkesten talep edilen bir vergidir.¹⁶³² Tabakoğlu ise ispençenin Rumeli topraklarından tahsil edilen resm-i çifti karşıladığını belirtmektedir.¹⁶³³ Ancak *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yer alan ilgili fetvalarda, bu resim yalnızca gayri müslimlerle ilişkilendirildiği için, biz Mehmet Erdoğan'ın tanımının tercihe şâyân olduğunu belirtebiliriz.¹⁶³⁴

Senelik 25 akçe olarak belirlenen bu vergi¹⁶³⁵, fetvalarda toplamda dört kez zikredilmektedir. Bu fetvalardan ikisinde, sorumlu olan valinin ispençeleri alması ve

¹⁶²⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 508, Fetva No: 4555; II, 511, Fetva No: 4582.

¹⁶²⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 518, Fetva No: 4651.

¹⁶²⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 533, Fetva No: 4795.

¹⁶²⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 533, Fetva No: 4799.

¹⁶³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 535, Fetva No: 4812.

¹⁶³¹ Erdoğan, s. 84.

¹⁶³² Vefîk, c. I, s. 43.

¹⁶³³ Tabakoğlu, "Resim", *DİA*, XXXIV, 583.

¹⁶³⁴ Fakat Gedûsî, resm-i ispençe ile ilgili bir fetvanın (I, 50, Fetva No: 515) naklinde "*Müslüman ve kâfir oğullarından, müstakîl kâr u kesbe kâdir olmasalar mücerred ve ispençe alınmaz.*" kaydını düşmüştür. Gedûsî, nr. 142, vr. 35/b.

¹⁶³⁵ Erdoğan, s. 84.

azli konuları işlenmektedir.¹⁶³⁶ Diğer iki fetvada¹⁶³⁷ ise konu ile doğrudan alakalı mevzûlar işlenmediğinden, bu fetvalar üzerinde ayrıca durulmayacaktır.¹⁶³⁸

m. Resm-i Kismet

Ölenlerin terekelerinin tespitiyle hâsıl olan meblağın vârislerine dağıtılması karşılığında alınan bedeldir.¹⁶³⁹ Abdürrahim Efendi'nin fetvalarından yalnızca iki tanesinde zikredilen bu resim çeşidinin, miktarı ya da hangi durumlarda talep edileceğine dair bir malumât yer almamaktadır. Aktaracağımız fetvalara göre resm-i kismetin bir defaya mahsûs olarak alınacağı, ikinci kez talep edilip rıza olmaksızın elde edilmesi halinde tazmîninin gerekeceği söylenebilir.¹⁶⁴⁰ İlgili fetvada resm-i kismetin iki kez talep edilmesi iki farklı kadının kismet işlemini gerçekleştirmiş olması ile irtibatlandırılmıştır. Ancak bu durumda bile, aynı terekenin taksimi söz konusu olduğundan, ikinci kismet için kadının resim talebi makul görülmemiştir.

Resm-i kismetle ilgili diğer bir fetva ise yukarıdaki durumun benzerini, farklı şekilde işlemektedir. Fetvaya göre bir kadı taksim işlemi neticesinden ecr-i mislini almış iken bununla yetinmeyip bir de resm-i kismet talep etmekte ve bunu da almaktadır. Ancak bu durum aynı işlem için iki ayrı ödeme olarak değerlendirildiğinden, verese resm-i kismet kadından tazmîn edebilmektedir.¹⁶⁴¹

¹⁶³⁶ “Zeyd-i vâlî bir sene vâlî olup mart dâhil olup ol senede mart ibtidâsında hâssî karyelerinden alacağı ispençe almadan martın onçüncü gününde ma'zûl olup yerine Amr vâlî olduktan sonra ol mart mahsûlini Zeyd'e aldırmaıyıp kendi almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.” (Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 50, Fetva No: 515). “Bir hâssın berâtla mutasarrıfı olan Zeyd-i vâlî mart dâhil olmadan ma'zûl olup ol hâss-ı berâtla Amr'a tevcih olunduktan sonra mart dâhil olursa mart ibtidâsından ol hâss karyelerinden alınacak ispençeyi Zeyd ve Amr'dan kangisi alır? el-Cevab: Amr alır.” (Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 50, Fetva No: 516). Zikredilen bu iki fetvada, resmin tahsili için “mart ayının başının” şart olduğu anlaşılmaktadır. Gedûsî ile bu fetvaların naklinde “resm-i çift, bennâk ve mücerred mart ibtidâsında alınmak kanundur, mart ol günü gelmek tahviline düşerse cümle resm-i çift, bennâk ve mücerredler hakkıyla onun olur, kanun nâmına” şeklinde ifade edilen kanunî düzenlemeye yer verir. Gedûsî, nr. 142, vr. 35/b.

¹⁶³⁷ “Serhad-i İslâm'dan olan bir karye zimmileri cizye ve ispencelerîn edâdan imtinâ' edip ve harbî keferaya itâat ve müslimîn ile harb ve kâtıl eyleseler mezbûrlar ahz olundukda istirkâk olunurlar mı? el-Cevab: Olunurlar.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 60, Fetva No: 596.

“Bu surette kefera-ı mezbûra mücerred “Biz cizye ve ispence veririz” deyip i'lân ve izhâr-ı küfür etmekden mümteni' olmayıp hâkimler tenbihinden sonra dahi münzeciren olmayıp musır olsalar mezbûrlara şer'an ne lâzım olur? el-Cevab: Ta'zîr-i şedid ile zecr ve men' olunur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 79, Fetva No: 805.

¹⁶³⁸ Resm-i ispençe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çağatay, s. 507-508 (1947).

¹⁶³⁹ Erdoğan, s. 479.

¹⁶⁴⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 582, Fetva No: 5271.

¹⁶⁴¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 484, Fetva No: 4320.

n. Resm-i Kışlak

Bu vergi, mîrî arazide kışlaklarda güdülen ağnâm ve sâir hayvanlar için alınmaktadır.¹⁶⁴² Hayvanların otlatılması için kış döneminde kullanılan alanı ifade eden kışlak adına, bölge sorumlusunun talep ettiği meblağdır. Resm-i kışlette olduğu gibi yalnızca iki fetvada zikri geçen resm-i kışlak'ın da miktarı konusunda fetvalarda herhangi bir kayıt mevcut değildir.

Bu iki fetvaya göre tımârlı sipahi kendi sorumluluğunda olan kışlak için resim talep edebilmektedir.¹⁶⁴³ Fakat kışlakta kışlakdâr olan kişi ya da kişiler, böyle bir resimle mükellef tutulmazlar.¹⁶⁴⁴

Öyleyse bu iki fetvadan hareketle sipahi ve kışlakdâr olanların kışlaktan, ücretsiz bir şekilde istifâde etmelerine mukabil sâir kişilerin bu istifâde karşılığında resm-i kışlak ödemekle mükellef olduklarını söyleyebiliriz.

o. Resm-i Kovan

Arı besleyen köylülerden kovan başına yılda bir kez alınan vergidir.¹⁶⁴⁵ Devlet emriyle konan vergiler olması hasebiyle, şimdiye kadar değinilen her bir resimde, mutlak suretle emr-i sultânî aranmakta idi. Aynı şekilde söz konusu vergilerin miktarları da kişiler tarafından değil, yine bizzat devlet tarafından tayîn edilmekte idi.

Buna göre kovan resmi de, ulü'l-emr iradesiyle vaz' edilmesinden ötürü bu resime dair emre muhâlif olarak bir talep, karşılık bulamaz. Fetvada, emre muhâlif olarak dile getirilen talep, sipahinin resm-i kovana ziyâde olarak balın öşürünü de almak istemesidir.¹⁶⁴⁶ Bu, tabîi olarak, Şeyhülislâm'ın kabul edemeyeceği bir taleptir. Zira bu şekliyle sipahinin hedefi haksız bir kazanç elde etmektir.¹⁶⁴⁷

¹⁶⁴² Vefik, c. I, s. 32.

¹⁶⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 45, Fetva No: 465.

¹⁶⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 552, Fetva No: 4989.

¹⁶⁴⁵ Erdoğan, s. 315.

¹⁶⁴⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 38, Fetva No: 384.

¹⁶⁴⁷ Bu fetva da soru metni itibariyle cevabını bünyesinde barındırıyor olmasına rağmen yine de suâl edilmesinin nedeni olarak, daha evvel aktardığımız, ehl-i örfün haksız talepleri karşısında reâyânın çözüm arayışı olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra kovanların resim ve öşürlerine dair bir beyânda bulunulmayan bölgelerde yine ilgili düzenlemenin devlet eliyle yapılacağı bildirilmektedir. Fetvada tasvir edildiği şekliyle kovanlar için ne tür bir ödemenin yapılacağı hakkında bölge için henüz bir düzenleme yapılmamıştır. Bu durumun kendisine sorulduğu Menteşizâde Abdürrahim Efendi de, haklı olarak, emr-i sultânîye atıf yapmıştır.¹⁶⁴⁸

ö. Resm-i Mevkûfât

Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında yalnızca bir kez zikredilen bu resmin miktarı ya da hangi durumlarda talep edileceğine dair bir bilgi mevcut değildir. Bu nedenle resm-i mevkûfâta dair yalnızca ilgili fetvayı aktarmakla iktifâ ediyoruz.

*“Zeyd kulu Amr'ı altı sene kendiye hizmet etmek üzere kitâbete kat' etdikden sonra hâlâ karyesinde mevkûfât emîni olan Bekir Amr'dan “Sen mükâteb ‘ale’s-sene olmağla bana resm-i mevkûfât nâmına şu kadar akçe ver” demeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹⁶⁴⁹

p. Resm-i Otlak

Hayvanların otlatıldığı alanlar için alınan vergidir. Fakat bölge halkının otlaklardan istifâde etmesi durumunda onlardan böyle bir resim talep edilmez. Zira arazi bahsinde de belirtildiği gibi, meralar metrûk arazi nev'indendir ve bu nedenle halkın ortak kullanımına tahsis edilmiştir. Dolayısıyla meradan istifâde eden kişiler buna mukabil bir ödeme yapmakla mükellef olmazlar. Konuyla ilgili aktaracağımız iki fetva da bu durumu, yani bölge halkından otlatma karşılığında herhangi bir ücret talep edilemeyeceğini bildirmektedir.¹⁶⁵⁰

Aynı şekilde kişilerin, hayvanlarını kendi tarlalarında otlatmaları halinde de resm-i otlak gündeme getirilmez.¹⁶⁵¹ Zira bu durumda, kişinin kendi hakkını kullanması söz konusudur ve fetvada zikredildiği üzere bölge zabıtının bu kullanım hakkı üzerinden kazanç sağlaması mümkün değildir.

¹⁶⁴⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 39, Fetva No: 393.

¹⁶⁴⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 49, Fetva No: 511.

¹⁶⁵⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 48, Fetva No: 497; II, 552, Fetva No: 4989.

¹⁶⁵¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 45, Fetva No: 468.

Fakat bölge halkından olmayan kişilerin, otlaklardan istifade etmesi durumunda bölge sorumlusunun otlak resmi alma hakkı mevcuttur. Nitekim resm-i otlakın gündeme getirileceği alan/durum tam da burasıdır. Fetvada zeâmet arazisinde, bölge halkında olmayıp koyun otlatan kişilerden, sorumlu olan kişinin resim talep edebileceği belirtilmektedir.¹⁶⁵²

r. Resm-i Ra'yyet

Tımâr usûlünün câri olduğu zamanlarda, uhdesinde arazi bulunmayan ve ticaretle meşgul bulunan reâyâdan alınan vergilerden biridir.¹⁶⁵³

Buraya kadar aktardığımız vergilerin kısm-i azamı ziraat ehli olan kimselerden talep edilmekte idi. Resm-i ra'yyet ise ziraat ile değil de ticaretle iştigâl eden reâyâdan tahsil edilmesi yönüyle, bahsi geçen ödemelerden ayrılmaktadır.

Tüm vergilerde olduğu gibi bu vergi nev'inde de şahsî mükellefiyet söz konusudur. Dolayısıyla aşağıda yer alan fetvalarda tasvir edilen durumlarda vergi ödeme yükümlülüğü mevcut olmaz.

*“Bir beldede doğup büyüüp âhar karyede alakası olmayan Zeyd'den kırk sene mürûrunda sipâhî gelip “Senin baban karyem ahâlisinden idi” deyu Zeyd'den resm-i ra'yyet nâmına bir nesne almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹⁶⁵⁴

Görüldüğü gibi bu fetvada, haksız vergi talebi kişinin babasının, neredeyse yarım asır öncesinde sipahinin bölgesinden ikâmet etmesi ile ilişkilendirilmiştir.

*“On beş-yirmi seneden beri bir karyede sâkin olup onda ra'yyet kayd olunan Zeyd üzerine lâzım gelen rûsûm-ı ra'yyetini karye-i mezbûre sipâhîsi olan Amr'a verirken âhar karyenin sipâhîsi olan Bekir Zeyd'e mücerred “Senin baban ve deden tımârım ra'yyetinden imiş” deyu Zeyd'den resm-i ra'yyet almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹⁶⁵⁵

¹⁶⁵² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 45, Fetva No: 467.

¹⁶⁵³ Erdoğan, s. 479.

¹⁶⁵⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 47, Fetva No: 490.

¹⁶⁵⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 48, Fetva No: 491.

Bu meselede de on beş-yirmi yıllık bir mazi ile yine kişinin babasının ve dedesinin ikâmetine binâen sipahi, ilgili kişiden ra'yyet resmi talep etmektedir. Oysa ki muhâtabı olan kişi, ikâmeti olan yerde bu resmi ödemektedir.

Bir diğer fetvada ise yine bir kişi fakat bu kez resm-i ra'yyet ödemesi talep eden iki sipahi mevcuttur. Mevzû bahis olan kişi, fetvada zimmî olarak tavsîf edilmiştir fakat bu dinî kimliğin mükellefiyete yansıyan ve değişiklik oluşturan bir yanı yoktur. Zira bu meselede mühim olan durum şudur. Kendisinden resm-i ra'yyet talep edilen kişi, bir bölgede kayıtlı iken kayıtlı olduğu bölgeden ayrılıp farklı bir yere yerleşmiş ve yeni yerinde de yirmi yıl kadar bir süre yaşamıştır. Ancak ra'yyet kaydı yine evvelki yerinde bulunmaktadır. Bu nedenle de resim ödemesini evvelki bölgenin sipahisine yapmaktadır. Dolayısıyla yeni bölgenin sipahisinin resim talebi haksız bir talep olarak değerlendirilir.¹⁶⁵⁶ Zira bu fetva ile izhâr edilmiştir ki, resm-i ra'yyette mühim olan, kişinin yaşadığı bölgeden ziyâde kaydının nerede olduğudur. Hülâsa kişi, yer değişikliği durumunda ancak kaydını da yeni bölgeye aldırırsa vergi ödemesini bu bölgenin sipahisine yapmakla mükellef olur.

Aşağıda aktaracağımız fetva işte tam da bu kaydın etkisi yansıtması açısından zikre değerdir.

*“Zeyd karyesinden kalkıp bi'l-küllîye kat’-ı alâka edip varıp âhar karyede tevettun edip ba‘dehu muharrir-i vilâyet Zeyd’i karye-yi âharda ra’yyet kayd ve tahrîr eylese hâlâ karye-i ûlâ sipâhîsi Zeyd’den resm-i ra’yyet almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹⁶⁵⁷

Görüldüğü gibi burada kişi bir bölgeden ayrılıp farklı yere yerleşmekte ve kaydı da bu yeni yerine alınmaktadır. Dolayısıyla kişinin artık hiçbir bağının kalmadığı ilk bölge sorumlusuna (sipahiye) herhangi bir ödeme yapma zorunluluğa da ortadan kalkar. Malatyalı ise, bu fetvanın naklinde bir kişide iki hüküm bir arada bulunamayacağına dâir var olan kanunî düzenlemeye atıf yapar.¹⁶⁵⁸

¹⁶⁵⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 48, Fetva No: 492.

¹⁶⁵⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 47, Fetva No: 489.

¹⁶⁵⁸ Malatyalı, nr. 136, vr. 103.

Yine aynı durum bu kez vakıf bölgesinde bir süre ikâmet eden kişi için de suâl edilmiştir. Bu suâlde kişi vakıf köyünde ikâmet ederken kaydı düşülmemiş sonrasında yerleştiği bölge için ise kaydı yapılmıştır. Bu durumda kaydı yok iken ikâmet ettiği vakıf köyünün mütevellîsi, söz konusu kişiden her hangi bir ödeme talep edemez.¹⁶⁵⁹

Resm-i ra'yyet için kişinin kaydının bulunması dışında bir de bülüğ şartının mevcut olduğunu kaydedebiliriz. Şimdi aktaracağımız fetvada bir babanın oğlu için de resm-i ra'yyet yükümlülüğünün olup olmadığı suâl edilmektedir. Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi, bu suâle menfî yanıt vererek babanın bülüğ öncesi çocukları için ra'yyet resmi ödemeyeceğini belirtmiştir.¹⁶⁶⁰ Resmin tanımında da yer aldığı üzere, bu resim ticaretle ilgilenen ve tabiî olarak bir kazanç elde eden kişilerden talep edilmektedir. Bülüğ a ermemiş bir çocuğun ise böyle bir ameliyede bulunması düşünülemez.

Küçük çocukların yanında imâm-hatipler de bu vergiden muâftırlar. Abdürrahim Efendi'ye, sipahinin imam-hatipten resim talep edip edemeyeceği sorulduğunda, şeyhülislâm bu soruyu da menfî olarak cevaplamıştır.¹⁶⁶¹ Zira imam-hatip de, yukarıda zikredilen çocuk gibi, ticari ameliyelerle ilgilenemeyeceğinden resm-i ra'yyetin muhâtabı olamayacaktır. Gedûsî, âlimlerin ve ilim ehlinin ra'yyet olarak defterde kaydedilmediğini dolayısıyla resm mükellefî olmadıklarını, kanunda da bu durumun beyân edildiğini kaydetmektedir.¹⁶⁶² Malatyalı ise kanûn-i sultânîde insanların iktidâ ettiği imamların, ilim talebelerinin ve sâdât-ı kirâmın ra'yyettenden olmadığı, dolayısıyla kendilerinden raiyyet resmi talep edilemeyeceğinin yer aldığını aktarmaktadır.¹⁶⁶³ Yine diğer bir fetvada imam-hatibin dedesi/atası üzerinden resm-i ra'yyet talebi dile getirilmiştir. Fakat bu durumda da yine cevap olumsuz olmuştur.¹⁶⁶⁴

İmam-hatipler gibi mülâzim¹⁶⁶⁵ ve müderrislerin de resm-i ra'yyetten muâf tutulduklarını, ilgili fetvadan hareketle söyleyebiliriz.¹⁶⁶⁶

¹⁶⁵⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 570, Fetva No: 5776.

¹⁶⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 47, Fetva No: 484.

¹⁶⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 47, Fetva No: 485.

¹⁶⁶² Gedûsî, nr. 142, vr. 34/a.

¹⁶⁶³ Malatyalı, nr. 136, vr. 102.

¹⁶⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 47, Fetva No: 486.

¹⁶⁶⁵ İlmiye mesleği adaylarının meslekî stajları ve görev bekleme süreleri için kullanılan mülâzemeti tatbik eden kişilere tabir olunur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet, İpşirli, "Mülâzemet", *DİA*, XXXI, 537-539.

Yine bu verginin talep edilemeyeceği zümrelerden biri, sâdât-ı kirâm yani Ehl-i Beyt nesli de zikredilmelidir. Fakat burada yalnızca ilgili fetvadan hareketle Ehl-i Beyt'e bu vergiden tam bir muâfiyet verildiğini ifade etmek isâbetli olmayacaktır. Zira fetva metninde de vurgulandığı üzere, tımâr bölgesinde kaydı bulunmayan söz konusu kişiden, yalnızca o köyde ikâmet etmesi sebebiyle vergi alınamayacağı belirtilmektedir.¹⁶⁶⁷

Bu bahse dair son olarak bir köyde ikâmet etmekle birlikte geliri olmayan kişilerden, gayri müslim dahi olsa, ra'yyet resminin alınmayacağı da eklenmelidir.¹⁶⁶⁸ Zira fetvada, zikri geçtiği gibi, gayri müslim dahi olsa, gelir getiren herhangi bir ameliyesi olmayan bir kişi, söz konusudur.

Diğer resimlerde olduğu gibi, bu resim çeşidi için de fetvalarda bir miktar zikredilmemiştir. Ancak yine, fikir vermesi adına, resm-i ra'yyetin evlilerden 12, bekârlardan ise 6 akçe olarak alındığını kaydedebiliriz.¹⁶⁶⁹

s. Resm-i Tapu

Resm-i tapu için, *mukâtaada olduğu gibi*, tek bir tanım kaydetmek güç olacaktır. Zira literatürde “tapu” için farklı kullanımlar mevcuttur.¹⁶⁷⁰ Ancak biz genel olarak tapuyu, *bir araziye kayd-ı hayat şartıyla ziraat etmek üzere kiralamak* resm-i tapuyu da *bu kira akdi için ödenen peşin bedel* olarak tarif edebiliriz.¹⁶⁷¹

Resm-i tapu ile ilgili Abdürrahim Efendi'ye tevcih edilen suâllere geçmeden evvel tapu uygulamasına dair, ibtidâî düzeyde de olsa malûmât içermesi açısından, 986/1578 tarihli ve neredeyse devletin tüm eyalet kanunnâmelerinde yer alan maddeyi aktarmakta fayda mülâhaza ediyoruz.

¹⁶⁶⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 47, Fetva No: 487.

¹⁶⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 47, Fetva No: 488. Malatyalı, imâm-hatipler ile ilgili fetvanın naklinde yer verdiği kanunî düzenlemeye, bu fetvanın naklinde de atıf yapar. Malatyalı, nr. 136, vr. 103.

¹⁶⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 48, Fetva No: 493.

¹⁶⁶⁹ Erdoğan, s. 479.

¹⁶⁷⁰ Tapu kavramının kullanımı ve benzer kavramlarla münâsabeti açısından bkz. Kaya, s. 64.

¹⁶⁷¹ Tapu kavramı bu tariflerin dışında bir arazide ziraat etme hakkına kayd-ı hayat şartıyla mâlik olmak, akdin kendisi, akitle elde edilen hak, akit için düzenlenen belge için de kullanılmıştır. bkz. Kaya, s. 64. Mehmet Erdoğan ise sözlük çalışmasında resm-i tapu için “Arazi-i emîriye üzerinde yapılan binalardan ve kuru, harman yeri vb. gibi ziraatten alıkonulan yerlerden, arazinin bu terk ve işlenmemesine karşılık öşür makamına kâim olmak üzere maktû ve peşin olarak alınan vergidir” tanımına yer vermiştir. Erdoğan, s. 479. Ancak bu başlık altında aktaracağımız fetvalarda da sarâhaten görüleceği üzere Erdoğan'ın aktardığı bu tanım isâbetli görünmemektedir.

“Bu diyâr-i bereket-şîârın âimme-i arazisi dahi bu üslûb üzere arz-ı memlekettir ki arz-ı mîrî demekle marûftur. Reâyânın mülkleri değildir. Müddeti nâ-malûm icâre-i fâside tarîki ile tasarruf edip zirâat ve hirâset ve sâir vücûh-i istiğlâlle istiğlâl edip öşür adına harâc-ı mukâsesinin ve çift akçesi adına harâc-ı muvazzafın verip madem ki ta’tîl etmeyip vücûh-i merkûme ile tamir edip hukuken idare ederler, kimesne dahl ve taarruz eylemeyip fevt oluncaya dek nice dilerlerse tasarruf ederler. Fevt olduktan sonra oğulları kendilerin makamlarına kâim olup tafsîl-i mezbûr üzere tasarruf ederler. Oğulları kalmayıp kızları veya karındaşları kalsa el verdiği tapu ile onlara verilir.”¹⁶⁷²

Maddeye göre;

- Mîrî araziler, ziraat edilmesi koşuluyla, süre tayin edilmeden (çoğu zaman kişilerin ömürleri boyunca) kişilere kiralanır.
- Kiralama bedeli (resm-i tapu) peşin olarak ödenir.
- Kiracıdan talep edilen, arazinin usulünce işletilmesi ve bu işletme ile elde edilen ürünlerden öşür ve resm-i çift ödemesidir.
- Kiracının şartlara uygun davranması halinde herhangi bir kimsenin ona müdâhale etmesi söz konusu olmaz.
- Kiracının vefatı halinde arazi mahlûl konumuna gelip hakkında yapılan kira sözleşmesi, varsa, oğluna intikâl eder. Kişinin oğlu yoksa kızı ya da yakın akrabaları ise ilgili arazinin işletilmesi konusunda öncelik sahibidir.

“Resm-i tapu” ifadesinin zikredildiği bir fetva, doğrudan vakıf arazileri ile ilgili, tapu resminin de dâhil olduğu bedellerin iâdesi ya da tahsil edilmesi mevzûsunu işlemiştir.¹⁶⁷³

Tapu resmi, bunun dışında, vakıf arazilerinin işleyişlerine dair mevzûlarda¹⁶⁷⁴ ve müşterek arazi ile ilgili bir fetvada¹⁶⁷⁵, aslî değil de talî bir mesele şeklinde, gündeme getirilmiştir.

¹⁶⁷² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 8, s. 427.

¹⁶⁷³ “Zeyd mütevellîsi olduğu vakıf tarlaları şu kadar akçe resm-i tapu ile Amr’a verip Amr dahi alıp resm-i tapuyu Zeyd’e verip bir sene mikdârı mutasarrıf olduktan sonra Amr bila veled-i zeker fevt olmağla ol tarlaları tapu ile verdikde Amr’ın veresiye Amr’ın ecr-i misli ile resm-i mezbûrdan istifâ etmediği mikdârı mütevellîden talep ve galle-i vakıfdan almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar”. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 561, Fetva No: 5682.

¹⁶⁷⁴ “Evkâf-ı kadîmeden Anadolu’da vâki’ mâlikânesi Zeyd’in vakfı ve sâlâriyyesi Amr-i sipâhînin tûmârata bağlı olan karyenin arazisinde olan tarlalar mahlûl oldukda kadîmden vakf-ı mezbûrun mütevellîleri tefvîz edip resmini vakıf

Vakıf arazileri dışında resm-i tapunun işlendiği iki fetvada mahlûl konumuna gelen (mutasarrıfı vefat etmiş) arazilerle ilgili meseleler yer almaktadır. Buna göre ilk olarak emsâllerinden daha az olarak talep edilen bir resm-i tapu karşımıza çıkmaktadır.

Fetvaya göre sipahi mahlûl olan tarlayı emsâl resminin ancak yüzde yirmilik kısmını talep ederek bir kişiye devretmiştir. Sonrasında da emsâl bedeli öğrenip zararını telafi etmek için muhâtabından ücreti tamamlamasını istemekte aksi durumda tarlayı başkasına devredeceğini söylemektedir. Ancak Şeyhülslâm, sipahinin bu tavrını onaylamamaktadır.¹⁶⁷⁶ Zira, şeyhülslâm sipahinin emsâl bedelleri bilme zorunluluğun olduğunu düşünüp tayin edilen düşük bedelin hür irade ile tespit edildiğine kanaat getirmektedir. Dolayısıyla sipahinin kendi hata ve kusurunun bedeli, mutasarrıfa ödetilemeyeceğinden, sipahinin talebi reddedilmiştir.

Mahlûl olan arazinin devri ile ilgili diğer bir işlemde bu kez, yeni kiracı da tarlayı henüz zabt etmeden ölmektedir. Menteşizâde Abdürrahim Efendi'ye böyle bir durumda arazi sahibinin ölenin vârislerinden resm-i tapu talep edip edemeyeceği suâl edilmiştir. Şeyhülslâm bu suâle de olumsuz yanıt vermiştir.¹⁶⁷⁷ Zira takdir edileceği üzere, arazinin işletilmesi karşılığında alınan resm-i tapunun hak edilebilmesi için kiracının bu araziden bir fayda sağlaması, en azından istifâde etmeye başlaması gerekir.¹⁶⁷⁸ Oysa ki fetvada aktarılan durumda kişi araziye, kullanım hakkı olarak elde etmeden vefat etmiştir. Tabîi olarak kullanım hakkı mevcut olmayınca karşılığında alınan resm-i tapu da söz konusu olmayacaktır.

içün alagelmışler iken hâlâ Amr-i sipâhi kadime muhâlif “Ben sâlâriyye sipâhisiyim” deyip ta’yîn olunan sâlâriyyeye kanâat etmeyip mahlûlatı tefvîze veyâhüd resm-i tapudan hisse almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 562, Fetva No: 5688. “Zeyd bir vakfın yaylakını şu kadar akçe resm-i tapu ile mütevellîsi Amr’dan tapulayıp aldıktan sonra Bekir zuhûr edip “Ben ol yaylakı Amr’ın tarafından tefvîze vekil olan Beşir’den senden mukaddem tapulayıp aldım” deyü mütevellî huzûrunda Zeyd’den dava ve müdde’âsına ikâmet-i beyyine edip ol yaylakı alıp zabt etdikden sonra Zeyd’in mukaddemâ resm-i tapu nâmına verdiği akçeyi mütevellî alıp mesârif-i vakfa sarf etmiş olsa hâlâ Amr ma’zûl olup yerine Beşir mütevellî oldukda Zeyd resm-i tapu nâmına verdiği akçeyi hâlâ mütevellî yedinde olan galle-i vakıfdan mütevellîden almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 564, Fetva No: 5708.

¹⁶⁷⁵ “Zeyd ve Amr iştirâk üzere bir tımâra mutasarrıflar iken tımâr-ı mezbûrda tarlalara mutasarrıf olan Bekir bilâ veled-i zeker fevt oldukda Zeyd tapu ile ol tarlaları Bekir’in kızı Hind’e verip resm-i tapusunu aldıktan sonra Amr gelip Hind’e “Ol tarlalardan benim hisseme düşen mikdâr için şu kadar akçe ver ve illâ ol mikdârı senden alıp âhara veririm” demeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.” Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 428, Fetva No: 4589.

¹⁶⁷⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 510, Fetva No: 4570. Mehmet Erdoğan, sözlük çalışmasında bu verginin miktarının, bölgenin verimliliği ve kıymetine göre 20 ilâ 50 akçe arasında değiştiğini ifade etmektedir. Erdoğan, s. 479. Ancak bu fetva ile resm-i tapunun yaklaşık değeri ortaya konmuştur.

¹⁶⁷⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 516, Fetva No: 4637.

¹⁶⁷⁸ Gedûsî, nr. 143, vr. 420/a.

Bu bahse dair aktaracağımız son fetva da birikmiş resm-i tapulara dairdir. Fetvada, işletilen yaylak ve kışlakların dört-beş yıllık birikmiş resim borcu olduğu bildirilmektedir. Abdürrahim Efendi'ye sorulan, böyle bir durumda arazi sahibinin mutasarrıfı değiştirme imkânının olup olmamasıdır. Şeyhülislâma göre böyle bir durumda arazi sahibinin tek seçeneği vardır, o da biriken ödemeleri tahsil etmektedir.¹⁶⁷⁹ Zira yaylak ve kışlakların, ziraate elverişli yerler olmamaları sebebiyle, tapu ile aktarımları mümkün değildir.¹⁶⁸⁰

ş. Resm-i Yörük

İsminden de anlaşılacağı üzere, Osmanlılarda Anadolu'dan Rumeli'ye nakledilerek iskân edilen ve harp zamanında geri hizmetlerde kullanılan bir sınıfı¹⁶⁸¹ karşılayan yörüklerden talep edilen vergidir. Şeyhülislâm Menteşizâde'ye yöneltilen sorulardan yalnızca iki tanesinde konu edinilen bu vergi hakkında, belirtmemiz gereken ilk husus, şimdiye kadar kaydettiğimiz tüm resimler gibi, bu resmin de hakkındaki emre aykırı olarak talep edilemeyeceğidir. Buna göre eğer vergi memuru, hakkındaki düzenlemeye aykırı olarak yörüklerden vergi toplamış ise, ilgili kişiler toplanan meblağı, memurdan geri alabilirler.¹⁶⁸²

Buna ilâve olarak, yine fetvadan hareketle, bir kişinin yörük resmi ile mükellef olması için yalnızca vergi memurun ikrârının yeterli olmayacağını da belirtebiliriz. Zira vergi memuru yörük değil de bir bölge halkından olan kişiden, sadece onun yörük olduğu düşüncesiyle kendisinden yörük resmi talep edemez.¹⁶⁸³

7. Harc

Bir önceki başlıkta *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de zikri geçen yirmi bir farklı resim çeşidine yer vermiş, resim ile harcın belirli bir **kamu hizmeti / resmî muâmeleler** karşılığında talep edildiklerini beyân etmiş idik. Şimdi de burada Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında yer alan harclara temas edeceğiz. Ancak hemen belirtmek

¹⁶⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 516, Fetva No: 4636.

¹⁶⁸⁰ *Gedûsî*, nr. 143, vr. 419/b.

¹⁶⁸¹ Erdoğan, s. 613.

¹⁶⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 582, Fetva No: 5270.

¹⁶⁸³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 570, Fetva No: 5772.

gerekirse, harclar için resimlerde olduğu gibi uzun bir liste sunamayacağız. Zira *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yalnızca dört harc çeşidine tesâdüf ettik.

a. Bâş Harcı

Bâş harcı için hususî bir tanım yapmaya hâcet yoktur zira yalnızca bir fetvada zikredilen bâş harcı, cizyeyi ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır.

Fetvada devlet emri ile imâm-hatiplik görevini ifâ eden kişiden bâş harcı alınıp alınmayacağı suâl edilmiş ve Abdürrahim Efendi, mezkûr kişiden bâş harcı alınmayacağını belirtmiştir.¹⁶⁸⁴ Gedûsî ise bu cevabın nakli için herhangi bir kaynak zikretmeyi gerekli görmeyerek yalnızca “müslümandan bâş harcı alınmaz” beyânına yer vermekle yetinir.¹⁶⁸⁵ Biz de bu bahse dair teferruâtları cizye başlığı altında ele aldığımızdan burada ziyâde bir noktaya temas etmeyeceğiz.

b. Harc-ı Berât

Nişan, rütbe, hâkimlik, tevliyet, imamlık, hatiplik gibi hususların tevcihi hakkında, ait olduğu dairenin arzı üzerine sâdır olan irâde-i seniyyeye dair Divân-ı Hümâyûnca divan hattı ile yazılan ve üst tarafında padişahın tuğrası bulunan resmî vesîka, berât tabir olunmaktadır.¹⁶⁸⁶ Bu tanımdan hareketle harc-ı berâtın, berâtın elde edilmesi için ödenen bedel olduğunu belirtebiliriz.

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de berât lafzı pek çok konuda aslî ya da tâlî olarak zikredilmesine rağmen fetvaların yalnızca iki tanesinde harc-ı berât gündeme getirilmiştir. Buna göre ilgili fetvaları şöyle aktarabiliriz.

İlgili fetvaların ilkine göre bir kalede bulunan iki kişi, İstanbul'da ikâmet etmekte olan başka bir kişiden, kendileri adına, atların mutasarrıfları olduklarına dair berât çıkarmasını ve bunun için ne miktar harcama yapılırsa bunu kendisine ödeyeceklerine dair bir mektup yazmışlardır. İstanbul'da mukîm olan şahıs da bu mektup çerçevesinde muhâtaplarının talebine uygun berâtı çıkartır ve kendisine taahhüt

¹⁶⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 49, Fetva No: 503.

¹⁶⁸⁵ Gedûsî, nr. 142, vr. 34/b.

¹⁶⁸⁶ Erdoğın, s. 50. Berât, fermanndan farklı olarak kişilere özel olmaktadır. Fermanlar ise genel devlet idâresi hakkında malûmât ihtiva eder.

edildiği şekliyle yaptığı harcamalarını mezkûr kişilerden talep eder.¹⁶⁸⁷ Görüldüğü gibi bu fetvada işlenen ve suâl edilen asıl mesele, aslında vekâlet bahsi ile ilgilidir. Vekîl tayin etme konusunda yazılı beyânın, sözlü beyân yerine geçeceği konusu, harc-ı berât üzerinden dile getirilmiştir.

Harc-ı berâtın zikredildiği diğer fetvada da bu kez vakfa mütevellî olma meselesi yine vekâlet münâsebeti ile ele alınmıştır. Buna göre kişi, vakıf mütevellîsi olup bu görevi için berât çıkarmak üzere başka bir kişiyi görevlendirmiş ve berât harcı olarak bir miktar ücret vermiştir. Vekîl tayin edilen kişi de bu vazifeyi yerine getirmiş ve berâtı vakıf mütevellîsine teslim etmiştir. Ancak sonradan vakfın tevliyeti bir başka kişiye tevdi edilmiştir. İşte bu durumda ilk mütevellî berâtı için ödediği harcı, vekîl olarak tayin ettiği kişiden geri istemektedir. Ancak Abdürrahim Efendi böyle bir talebi makul görmez ve mütevellînin ödediği bedeli vekîlin alamayacağını belirtir.¹⁶⁸⁸ Zira, takdir edileceği üzere, harc, berâtın çıkartılması için ödenmiştir ve neticede berât da çıkartılmıştır. Dolayısıyla vekîlin, kişisel olarak bir tazmîn yükümlülüğü söz konusu olamaz.

c. Harc-ı Hüccet

Kısaca şer'î mahkemelerde düzenlenen hukukî belge olarak tarif edebileceğimiz *hüccet* bir davayı isbat eden, şehâdet, ikrâr, yemin, yeminden nükûl, kasâme, karîne-i kâtı'a gibi şeyler için kullanılabildiği gibi başında hâkimin, sonunda da şahitlerin imzaları bulunan çeşitli muâmelelere dair yazılan vesikaları da ifade eder.¹⁶⁸⁹ Harc-ı hüccet de mahkemede düzenlenen bu belge için ödenen ücreti karşılamaktadır.

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de yalnızca bir kez "harc-ı hüccet" ibâresine rastladık. Bu fetva da mecnûn bir kişinin malî tasarrufları ile ilgili bir meseleyi işlemektedir.

Fetvaya göre mecnûn olan bir kişi, gayrimenkûl mallarını bir başkasına satmış ve teslim ile satım akdi tamamlanmıştır. Ancak mecnûn olan kişinin vasîsi bu duruma muttali olduğunda, tabîi olarak, bu muâmeleye itiraz etmiş ve hâkime müracaat ederek

¹⁶⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 353, Fetva No: 3157.

¹⁶⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 359, Fetva No: 3198.

¹⁶⁸⁹ Erdoğan, s. 206. Hüccet ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet, Oğuz-Ahmet, Akgündüz, "Hüccet", *DİA*, XVIII, 446-450.

malların iâdesini talep etmiştir. Bu muâmeleler için de, kendisine geri ödenmesi kaydıyla, makul ölçüde bir miktar harcama yapmıştır. İşte tam burada, Şeyhülislâm Menteşizâde'ye vasînin bu harcanan bedeli mecnûnun malından alıp alamayacağı suâl edilmiştir. Şeyhülislâm ise vasînin, tabi ki, alabileceğini beyân etmiştir.¹⁶⁹⁰

Burada görüldüğü gibi, fetvada işlenen asıl mesele harc-ı hüccet değildir. Fetvada mecnûnun hukukî tasarrufları ve mecnûnun vasîsinin makul çerçevede yaptığı harcamaların finansmanı konu edinilmekte ancak bu noktalar harc-ı hüccet üzerinden ele alınmaktadır.

d. Harc-ı İhzâriyye

Kelime olarak “hazır bulundurma” diyebileceğimiz ihzâriyye, hukukî bir ıstılâh olarak mahkemeye cebren getirilen kişinin ödediği mahkeme masraflarını ifade etmektedir.¹⁶⁹¹

Abdürrahim Efendi'ye, harc-ı ihzâriyye ile ilgili tevcih edilen suâllerde, genel itibariyle ihzâr için bir görevli tayini ve bu görevlinin ücreti, mevzû edilmektedir.

Örneğin bir fetvada, taraflardan birinin temerrüde düştüğü, iki kişi arasında cereyân eden, mal ile ilgili bir dava bulunmaktadır. Temerrüde düşen kişinin mahkemeye getirilmesi için davacı, bir mübâşir görevlendirmiştir. İşte şeyhülislâma bu mübâşirin ücretinin kim tarafından ödeneceği sorulmaktadır. Soruya cevaben Abdürrahim Efendi, temerrüde düşen kişinin mübâşir ücretini yani harc-ı ihzâriyyeyi ödeyeceğini belirtmiştir.¹⁶⁹² Ancak Gedûsî, bu fetvanın naklinde bu konunun ulemâ indinde ihtilâflı olduğunu, bir kısım âlimlerin mübâşirin ücretinin beytûlmaldan karşılanacağını belirttiklerini, diğerlerinin ise (Abdürrahim Efendi'nin cevabına medâr olacak şekilde) mütemerrid tarafından ödeneceğini ifade ettiklerini belirtir.¹⁶⁹³

¹⁶⁹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 479, Fetva No: 4283.

¹⁶⁹¹ Erdoğan, s. 240.

¹⁶⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 109, Fetva No: 964. Aynı minvâldeki diğer bir fetva da şöyledir: “Zeyd'in hasmı mütemerrid olmağla şer'a ihzâr için üzerine Bekir'i mübâşir alsın Bekir'in ücreti hangisinden lâzime olur? el-Cevab: Amr-ı mütemerride.” *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 416, Fetva No: 3714. Gedûsî, bu fetvanın naklinde de konu ile ilgili ihtilâfa yer vermiştir. Gedûsî, nr. 143, vr. 336/a.

¹⁶⁹³ Gedûsî, nr. 143, vr. 86/a.

Harc-ı ihzâriyye ile ilgili diğer bir fetvada, hemen hemen yukarıdaki ile aynı mesele ele alınmakta fakat bu kez davalı temerrüde düşmemiş biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fetvada da Şeyhülislâma sorulan, *yine*, ihzâriyye bedelinin kim tarafından ödeneceğidir. Burada Abdürrahim Efendi, mübâşir talep eden davacının ödemeyi tekellûf edeceğini belirtir.¹⁶⁹⁴ Yukarıda aktardığımız fetvadan farklı olarak burada davalının temerrüde düşmemiş olması, ihzâr ücretini ödeme yükümlülüğüne iskât etmektedir. Bu nedenle ödeme, mübâşiri tayin eden kişiden talep edilmektedir.

Şimdi de yine ihzâr için görevlendirilen kişilerin ücretlerine dair, meselenin diğer bir yönünü ele alan fetvalara geçelim. Burada davacı davalının ikâmet ettiği yere getirilmesini talep etmekte ve bu konuda bir kişiden yardım istemektedir. Tabi ki bu yardımın da bir karşılığı olacaktır. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de peşpeşe yer alan iki fetvada da davacı, bu talebini dile getirdiği kişiye bir miktar ücret taahhüt etmektedir.

Fakat Abdürrahim Efendi, ilk fetvada birkaç günlük mesafede olan kişinin ihzârı için belirlenen ücreti değil, ecr-i misli onaylar.¹⁶⁹⁵ Buna mukabil fetvada altmış günlük mesafe kaydı düşülen durumda ise görevlendirilen kişi, Şeyhülislâmın beyânı ile, tayin edilen ücreti alır.¹⁶⁹⁶

Gedûsî bu durumu icâre akdi bağlamında tahlil eder ve fetvalara verilen cevapları şöyle gerekçelendirir. Aktardığımız birinci fetvada birkaç günlük işlem için bir kişinin görevlendirilmesi ile teknik olarak icâre işlemi sahîh olmaz, dolayısıyla kişi belirlenen ücreti değil ecr-i misli hak etmiş olur.¹⁶⁹⁷ Oysa zikredilen ikinci fetvada “altmış günlük bir mesafe”nin söz konusu olması bu antlaşmayı sahîh ve tam teşekküllü bir icâre akdi haline getirmektedir. Dolayısıyla bu sözleşmede, görevlendirilen kişi belirlenen (müsemma) ücreti almaya hak kazanır.¹⁶⁹⁸

Zikredilenlerin dışında bir fetvada daha harc-ı ihzâriyye ibaresi yer almaktadır. Ancak söz konusu fetvayı harc-ı hüccet başlığında aktardığımızdan ve fetva doğrudan

¹⁶⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 109, Fetva No: 965.

¹⁶⁹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 125, Fetva No: 1114.

¹⁶⁹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 126, Fetva No: 1115.

¹⁶⁹⁷ Gedûsî, nr. 143, vr. 98/b-99/a.

¹⁶⁹⁸ Gedûsî, nr. 143, vr. 99/a.

harc-ı hücceti ya da harc-ı ihzâriyyeyi ele almadığından, fetvanın tekrarını zarurî görmüyoruz.¹⁶⁹⁹

III. OSMANLI DEVLETİ'NDE TATBİK EDİLEN VERGİ SİSTEMLERİ: İLTİZÂM VE MÂLİKÂNE SİSTEMİ

Çalışmamızın giriş bölümünde, "İktisâdî Durum" başlığı altında, Osmanlı devletinde, merkezî hazine gelirlerinin toplanmasında başvurulan üç temel yöntemin mevcut olduğunu ve bunlar *emânet*, *iltizâm* ve *mâlikâne* usûlleri isimleri ile anıldıklarını kaydetmiş idik. Şimdi ise, bu başlık altında söz konusu bu vergi sistemleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmak istiyoruz. Ancak Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin görev süresine yakın bir tarihte bu sistemlerde bir değişim yaşanmış, iltizâm usûlü yerine mâlikâne sistemi ikâme edilmiştir. Bu nedenle biz, çalışmamızda emânet usûlüne temas etmeden, yalnızca zikrettiğimiz bu son iki sistemi, mercek altına almayı zaruri gördük.

A. İLTİZÂM USÛLÜ

İltizâm usûlü, süreç içerisinde tebdîl ve ta'dillere tâbî tutulmakla birlikte Tanzimat Dönemi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar varlığını sürdürerek, Osmanlı Devleti'nin akranı tavsîfi ile kaydedilen ender kurumlardan biri olmuştur.¹⁷⁰⁰ Takdir edilecektir ki böyle uzun bir süreçte varlık göstermiş bir vergi sistemi, devletin siyasi ve sosyal değişmelerinden de etkilenmiş; statik/durağan ve değişmez bir yapıya sahip olamamıştır. Biz burada iltizâm sisteminin tatbik edildiği yıllara göre değişim ve dönüşüm grafiğini sunmak yerine, bu sistemin karakteristik

¹⁶⁹⁹ "Cünûn-i mutbik ile mecnûn olan Zeyd bazı emlakini âhara bey' ve teslim etdikde Zeyd'in vasîsi Amr emlak-i mezbûreyi âhardan re'y-i hâkimü'ş-şer' ile dava edip alıp zabt etdikde Amr-ı mezbûr bi-şarti'r-rucû' harc-ı hüccet ve ihzâriyye için kadr-i marûf malından bir mikdâr akçe sarf etmiş olsa hâlâ Amr-ı mezbûr kadr-i marûf harc etdiği akçeyi Zeyd'in malından almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur." *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 479, Fetva No: 4283.

¹⁷⁰⁰ Osmanlı Devleti'nde iltizâm usûlünün ilk tecrübesi, Âşık Paşazâde'nin *Tarih*'inde kaydedilmiştir. Buna göre bir kişi, Karacahisar'da kurulan pazarda vergilerin kendisine satılmasını talep etmiştir. Ahmed Âşıkî (Âşık Paşazâde), *Tevârih-i Âl-i Osman: Âşık Paşazâde Tarihi*, Neş. Âli, İstanbul, 1332. s. 18-19. Fakat İbn Kemâl pazarın Eskişehir'de kurulduğunu aktarır. İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara, 1970, s. 109. Hayrullah Efendi ise pazarın Eskişehir'de kurulduğunu, mezkûr kişinin ise Germiyanogulları Beyi tarafından, pazar vergilerini toplamak üzere görevlendirilen memur olduğunu belirtir. Hayrullah Efendi, *Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye Tarihi*, İstanbul, 1273, c. II, s. 40. Bunun gibi erken dönem iltizâm uygulamaları için bkz. Âşık Paşazâde, s. 99; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Haz., Necdet Öztürk, İstanbul, 1991, s. 162-163; Dukas, *Bizans Tarihi*, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul, 1956, s. 99.

özellikleri aktarmayı, sonrasında da bu özelliklerle ilgili birkaç hususa yer vermeyi daha uygun görüyoruz. Buna göre iltizâm usûlü şöyle izâh edilebilir.

1. İltizâm Usûlünün İşleyişi

Devletin, vergiye tâbî tuttuğu birimler mukâtaa¹⁷⁰¹ olarak isimlendirilir. Devlet tarafından belirlenen mukâtaaların vergilendirmeleri, üç ile on iki yıl arasında değişen sürelerle, tâlib olan kişi ya da kişilere devredilir. Bu devir işleminde, sonrasında mültezim olarak isimlendirilecek olan tâliblerin, çoğunlukla açık arttırma yolu ile tespit edilen ve belirli bir miktarı peşin ödenen yıllık bir bedel vermeleri gerekir. Buna mukabil mültezimler mukâtaaların kendilerine devredildiği süre içerisindeki kâr ve zararın tek sahibi olurlar. Tüm bu işlemler için mültezim adaylarının emîn kefillerinin olması gerektiğini de belirtmeliyiz.

Özet olarak iltizâm usûlünün, devlet ile mültezimler arasındaki bir borç ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle iltizâm mukâvelesiyle devlete borçlanan mültezimin kefilinin ya da kefillerinin olmasının yanı sıra bir de kefâlet bedeli ödemesi icâb ediyordu.

Yukarıda da vurgulandığı gibi, uygulandığı süre zarfı, *neredeyse* Osmanlı Devleti'nin varlığı ile eşdeğerde olan bu sistemin, tatbîk edildiği zaman diliminde değişmeden kalan iki temel noktası mevcuttur. İltizâm usûlünün karakteristik özelliklerini yansıtan bu unsurlar, *bir kısmının peşin ödenmesi gereken yıllık bedel ve kefâlet sistemidir*.

Şimdi de kısaca izâh ettiğimiz iltizâm usûlünün her bir cüz'ü ile ilgili özellikleri sıralayalım.

¹⁷⁰¹ Mukâtaa başlığı altında aktardığımız malûmâtı burada bir kez daha hatırlatmak istiyoruz. Osmanlı Devleti'ndeki mukâtaa işleyişi hakkında bir çalışma kaleme alan Baki Çakır, mukâtaa sisteminin, "Klasik Dönem (1453), Karışıklık Dönemi (1600), Mâlî-Bürokratik Merkezileşme Dönemi (1632), Mâlikâne Sistemi (1695) ve Eshâm Uygulaması (1775)" olmak üzere beş dönem halinde incelenmesi gerektiğini belirtir. Buna göre mukâtaa uygulaması Fâtih Sultan Mehmet döneminde başlatılmıştır. Ancak başlangıçta mukâtaa vergilendirme ile ilgili olarak değil yalnızca konaklama için kira muâmelesi olarak gündemdedir. Sonrasında ise, yine Fâtih döneminde devlete ait gelirlerin arttırılması ve bir düzene bağlanması için uygulanan bir yöntem haline dönüştürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakır, s. 31-36.

2. İltizâm Usûlünün Fer'lerine Dair Özellikler¹⁷⁰²

a. Mültezim Adayları/Mültezimler

1. Kişinin mültezim adayı olabilmesi için kadıya¹⁷⁰³ ya da defterdar, muhassıl gibi bölgesinin malî işler yetkilisine müracat etmesi gerekir. Müracatı sırasında, adayın mukâtaa bedeli olarak yıllık ödeyeceği meblağı, peşin ödemesi gereken miktarı, kefillerinin listesini ve her bir kefilin ödeyeceği miktarı içeren bir beyânatta bulunması îcâb eder.

2. Mültezimler, tek bir kişi olabildikleri gibi ortaklık şeklinde bir grup da olabilirler.

3. Sivil halkın, reâyânın, yabancı uyruklu olan kişi ya da kişilerin ve de askerî olan şahısların da mültezim olmalarına müsaade edilmiştir.¹⁷⁰⁴

4. Mültezim olma vasfının mirasla intikâl etmesi çok ender rastlanan bir durumdur.

5. Mültezim adayları yeni teklifler sunarak her zaman için iltizâm başvurusunda bulunabilirler. Yeni teklifler yüksek nitelik taşırsa bu durumda devletin önceki mukâveleyi değiştirme hakkı da mevcuttur.¹⁷⁰⁵ Hal-i hazırda kendisine mukâtaa deruhte edilen mültezimler bu durumu önlemek için kendilerince tebdir alma cihetine de yönelmişlerdir. Buna göre ödemelerin kistelyevm tabîr edilen yıllık ödeme şeklinde

¹⁷⁰² İltizâm usûlü için kaydettiğimiz bu başlıkta ve birazdan yer alacak mâlikâne sistemi başlığında, bu sistemleri *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'den bağımsız bir şekilde sunmayı, bu tasvirin hemen peşi sıra ise, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvalarından hareketle her iki sistemde cereyân eden işlemleri ve etkin olan figürleri ayrı ayrı aktarmayı tercih ettik.

¹⁷⁰³ İltizâm usûlü ve devamı niteliğinde olan mâlikâne sistemi ile kâdî, iktisadi hayatta varlık kazanmış ve kefalet uygulaması ile yetki ve nüfuzu da artmıştır.

¹⁷⁰⁴ Ödenen peşin meblağlar sebebiyle bir nev'i iç borçlanma olarak ifade edilen iltizâm usûlünde, her zaman azınlıkta kalmış olmakla birlikte gayri müslimlerin de mültezim olarak varlık gösterdiklerini belirtmemiz gerekir. Bu kayıt, devletin borçlandığı kesimi tanıma noktasında mühimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat, Çizakca, *İslâm Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklığı Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 136.

¹⁷⁰⁵ Bu düzenleme, mültezimlerin muhtelif gerekçelerle *aşırı kâr elde* etmemeleri için bir tedbir niteliği de taşımaktadır. Şöyle ki, herhangi bir gerekçe ile geliri artış gösteren bir vergi birimi için mültezim adayları, hâl-i hazırda devam eden bir iltizâm sözleşmesi varken bile yeni bir teklifle ilgililere müracaat edebilmekteydiler. Bu durumda iltizâm sahibi, sözleşmesinde belirlenen miktarı arttırmak suretiyle mukâvelesini devam ettirebileceği gibi bedeli arttırmayıp sözleşmesini feshedebilir ve vergi birimi yeni mültezimine teslim edilirdi. Fakat burada bir noktayı vuzûha kavuşturmak gerekir. İltizâm sözleşmelerinde tayin edilen süreler, mültezimlerin değişmesi ile yeniden düzenlenmiyordu. Şöyle ki, mevcut bir mukâvele işlerken ilgili mukâtaa için yeni bir mültezim sebebiyle önceki sözleşme iptal edildiğinde mukâtaanın hesap dönemi değişmiyor, ilk mukâveledeki ödeme tarihleri aynen sürdürülüyordu. Özetle, mukâtaaların hesap süreleri mültezimlerden ve iltizâm sözleşmelerinden bağımsız olarak cereyân ediyordu. Çakır, s. 116.

değil de, yeni mültezimin belirlendiği süreye kadar elde edilen tahsilât üzerinden (makbûz) yapılması şartı ileri sürülüyordu.¹⁷⁰⁶

6. Mültezimlerin elde ettikler hâsılâtı devlete düşük seviyede gösterme, sözleşmede yer almayan gayr-ı kanunî ödemelerle reâyâyı zorlama, reâyâyâ haksız ve adaletsiz muamele gibi yaklaşımlarda bulunduğu tespit edildiğinde devletin ilgili iltizâm sözleşmesini tek taraflı olarak feshetme hakkı da mevcuttu.¹⁷⁰⁷

b. Bir Kısmı Peşin Ödenmesi Gereken Yıllık Bedel

1. Mültezimin yıllık ödemesi gereken bedele “kıstelyevm” denir. Aslında iltizâm mukâvelesinde farklı süreler tayin edilmektedir. Fakat devlet gelir ve giderlerinde yıllık hesapların yapılıyor olması sebebiyle, iltizâm sözleşmesinde belirtilen sürenin tamamı için taahhüt edilen meblağın bir yıla tekâbül eden miktarı hesaplanıp ödemeler senelik olarak yapılır.

2. Miktarı değişken olmakla birlikte peşin ödenen bir miktar muhakkak mevcut olmalıdır.¹⁷⁰⁸ Bir nevi kefâlet bedeli olarak değerlendirilen bu peşin ödeme, genellikle, kıstelyevmin % 5’i ile % 50’si arasında değişen bir meblağ olur. Bu ödeme, bir anlamda, mültezimler tarafından devlet hazinesine sunulan faizsiz bir kredidir.¹⁷⁰⁹

3. Peşin ödenecek miktarı belirleyen unsurlar; hazinenin ihtiyacı, mültezimler arasındaki rekâbet ve iltizâm bedeli olarak sıralanabilir.

4. Toplumun her kesimine açık tutulan ve yoğunluk arz eden rekâbet ortamı kıstelyevm bedellerinin artmasında etkili olmuştur.

c. İltizâm Sözleşmesi İçin Öngörülen Süre

1. Mukâvelelerde 3 ilâ 12 yıl arasında değişen kayıtlar yer alır. Fakat teorik olarak belirlenen bu süreye pratikte çok fazla riâyet edilmemiştir.

¹⁷⁰⁶ Çakır, s. 117.

¹⁷⁰⁷ Zikredilen her bir husus ile örnekler için bkz. Çakır, s. 118.

¹⁷⁰⁸ Baki Çakır, mezkûr çalışmasında mukâtaa sisteminde 1632-1695 yılları arasını “Malî-Bürokratik Merkezîleşme” dönemi olarak isimlendirir ve bu döneme ait birkaç özelliği zikreder. Buna göre mukâtaanın yıllık gelirinin bir miktarının peşin olarak verilmesi ve bu peşin miktarın merkez hazine tarafından belirlenmesi söz konusu döneme ait bir düzenlemedir (Çakır, s. 53). Bu da göstermektedir, iltizâm usûlü, her ne kadar uzun bir maziye sahip olsa da temel nitelikleri (çalışmamızın zaman dilimi olan XVIII. yüzyıla nisbetle) yakın bir geçmişte tebellür etmiştir.

¹⁷⁰⁹ Söz konusu peşin ödeme uygulaması, giriş bölümünde de belirtildiği üzere Osmanlı iktisadi durumuna derin bir darbe vuran ve neredeyse çeyrek asırlık süre zarfında devleti meşgul eden Girit Muhâsarası’nın en mühim malî sonucu olarak nitelendirilebilir.

2. Uygulamalara bakıldığında birkaç günden, on-on beş yıl gibi çok değişken bir süre yelpazesinin olduğu görülür. Hatta bir kısım mukâtaalar için “mültezimin vefatına kadar” kaydıyla düzenlemeler de yapılmıştır.

3. Öngörülen sürenin uzun ya da kısa olması bir tarafa, burada mühim olan “sınırlı” bir vaktin tayin edilmesidir.

4. Yukarıda belirtildiği gibi yoğun rekâbet ortamı, yalnızca iltizâm bedellerinin artmasının değil, mukâvele sürelerinin kısılmasının da nedeni olarak zikredilir.¹⁷¹⁰

d. Kefâlet

1. Kişi ancak bir mukâtaa ya da bir mültezim için kefil olabilir.

2. Kefil olarak takdîm edilen kişiler, mali güçlerinin kefâlet için yeterli olup olmaması açısından, kadılar tarafından incelemeye tâbî tutulur.

3. İltizâm usûlünün tatbîk edildiği ilk dönemlerde mültezimlerin kendilerine dayandığı kefiller, mukâtaaların bulunduğu bölgelerde ikâmet eden küçük sermaye sahiplerinden müteşekkil gruplar olarak karşımıza çıkar.

4. XVI. yüzyıl sonrasında kefâlet sisteminde bir uzmanlaşma eğilimi görülür. Şöyle ki, hâl-i hazırda kefil olan ya da kefil olacak kişiler İstanbul gibi merkezlerde yoğunlaşarak günümüzün kredi kurumları gibi değerlendirilebilecek sarraflara dönüştüler.

5. Kefiller, mültezimlerin elde ettikleri kârlarından başlangıçta gizli olarak, sonrasında ise alenî bir şekilde pay almışlardır. Gizli olmaları sebebiyle ilk zamanlarda belirlenemeyen bu bedeller, özellikle XVIII. yüzyılla birlikte tespit ve takip edilebilmiştir.

3. İltizâm Usûlünün, Emânet Sistemi İle Mukâyese Edildiğinde Ortaya Çıkan Müsbet Yönleri

İltizâm usûlünün tâlî nitelikte olduğu dönemlerde temel vergi sistemi olarak icrâ edilen emânet usulü, bir anda ortadan kaldırılmamış, süreç içerisinde işlerlik kazanamayıp kendi kendine erimiştir. Tarihî veriler emânet usûlünün XIX. yüzyıla

¹⁷¹⁰ Özellikle savaş durumunun beraberinde getirdiği nakit problemi bir yandan iltizâm bedellerini yükseltmiş fakat diğer yandan iltizâm sürelerini kısaltmıştır. Bu durum, ileride aktarılacağı gibi, mukâtaa olarak isimlendirilen iltizâm alanlarının verimsizliğine de neden olmuştur.

kadar varlığını sürdürdüğünü fakat yalnızca istisnâ birkaç durumda müracaat edilen bir sistem olduğunu sunmaktadır.

Emânet usûlünün tatbîk edildiği sınırlı durumlar şöyle sıralanabilir:

1. İlk defa tesis edilen bir mukâtaa için müzayedeye esas alınacak gelir kapasitesini belirlemek gerektiğinde
2. İlk defa tesis edilen bir mukâtaa için iltizamla almaya istekli ve gereken düzeyde meblağı ödemeye razı mültezimler bulunamadığı durumlar
3. İltizama verildiği halde mukavele süresi içinde fevkalâde değişmeler sonucu mukâtaanın gelirinde büyük ölçüde azalma beklendiği için mültezimin işi bırakmak zorunda kaldığı haller¹⁷¹¹

Emânet usûlünün, iltizâm usûlü karşısında neden varlığını sürdüremediğinin nedenlerini en yalın ifadeyle, iltizâmın “*az masraf ve küçük bir bürokratik kadro ile âzami vergilendirme imkânı temin etmesi*”¹⁷¹² şeklinde aktarabiliriz. Zira emânet usûlü ile vergilerin temîninde pek çok aksaklık yaşanmakta idi. Vergilerin aynî olarak tahsil edilmesi durumunda onların nakli, muhafazası ve satışı pek çok meşakkat doğurmakta idi. Bu meşakkatler de devlet hazinesine büyük kayıplar olarak yansımıştır. Diğer yandan iltizâm sisteminde mültezimler, mukâtaaların kendilerine deruhte edilmesi amacıyla yaygın olan bedellerin üzerinde ödeme yapmayı vaad ediyorlardı. Dolayısıyla iltizâm usûlündeki gelirler, emânete kıyasla daha büyük bir yekûn tutmakta idi.¹⁷¹³

İltizâm, emânet usûlüne nazaran daha verimli ve faal bir sistem olarak uzun yıllar rağbet görmüştür. Zira iltizâm usûlü, tüm teferruâtları bir yana, devlet bünyesindeki dönemsel dalgalanma ve hareketliliklere karşı istikrârî ve düzenli bir malî dayanak olmuştur.

4. İltizâm Usûlünün Menfî Yönleri

İltizâm usûlünün, yukarıda tadâd edilen müsbet niteliklerinin yanında hem devlet hem de mültezimler için, potansiyel olarak, birtakım menfî temâyülleri de

¹⁷¹¹ Genç, “İltizâm”, *DİA*, XXII, 155.

¹⁷¹² Genç, “İltizâm”, *DİA*, XXII, 158.

¹⁷¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakır, s. 115-116.

bünyesinde barındırdığını belirtmemiz gerekir. Ancak bu eğilimlerin zamanla değişen şartlarla tebârüz ettiği ve bu şekilde kayıt altına alındığı da vurgulanmalıdır. Buna göre, bu sistemin, süreç içerisinde ortaya çıkan menfi yönleri şöyle sıralanabilir:

1. Devletin karşısında mültezîm olarak çoğunlukla asker sınıfının yer alması.

İltizâm usûlünde mültezîmler arasındaki rekâbet, hazineye aktarılacak olan yıllık bedeller için önemli bir etkeni. Zira rekâbetin sürekli canlı tutulması ile iltizâm bedellerinde sürekli artışlar görülmekte idi. Ancak XVII. yüzyıl ve sonrasına ait kayıtlar rekâbetin önceki asırlara nazaran aktif bir seyir takib etmediğini, dolayısıyla iltizâm bedellerinde beklenen artışların olmadığını gösterir. Ve bu durumun sebebi olarak da mültezîmlerin kısm-ı azamının asker sınıfına mensub kişiler olması zikredilir.

Aslında, teorik olarak askerî zümrenin mültezîm olmasında bir sakınca görülmemiş ve yukarıda ilgili başlıkta da yer aldığı üzere, asker tâifesi de mültezîm adayları arasında zikredilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren asker sınıfının nicelik olarak artması sebebiyle kendilerine yapılması gereken ödemeler hususunda sıkıntılar yaşanmıştır. Bu durum karşısında askerî zümre ticâret ve esnafılık uğraşlarının yanında iltizâma da meylenmiştir. Ancak bu eğilimleri XVII. yüzyılın başlarından itibaren hızlı bir artış göstermiş ve XVIII. yüzyılda, iltizâm usûlü neredeyse tamamen askerî zümrenin eline geçmiştir. Erol Özvar bu “dışlama etkisiyle diğer mültezîm gruplarının iltizâm sektöründen uzaklaşması” durumunu *crowding out effect* tabiri ile nitelemiştir.¹⁷¹⁴

Devletin yoğun siyasi ve askerî gündemi malî açığa neden olmuş, gelirlerin arttırılması için de, tabîi olarak, vergi kaynaklarına/mukâtaalara müracaat edilmiştir. Hâl-i hazırda işletilmekte olan mukâtaalardan daha fazla gelir elde etmek için vergi yükleri arttırılmıştır. Fakat bu durum, kısalan iltizâm süreleri de devreye girdiğinde mukâtaanın, mültezîmler tarafından kapasitesinden fazla çalıştırılması nedeniyle tahrîb edilmesini dolayısıyla da verimsizleşmesini doğurmuştur. Mevcut mültezîm gruplarının devletin beklediği vergi hâsılâtını karşılayamaması sorunu gündeme gelmiş ve işte tam bu noktada yüksek sermayeli askerî zümre devreye girmiştir.

¹⁷¹⁴ Özvar, s. 18.

2. Rekâbet sebebiyle sürekli artan iltizâm bedellerinin belirli bir süreden sonra durağanlaşması.

XVII. yüzyılın ilk yarısından (1664'ten) itibaren askerler maaşlarını hazineye bırakma şartıyla iltizâma yönelmeye başladılar. Bu durum *hazîne-mânde* olarak isimlendirilmekte idi. Hazîne-mânde uygulamasında devletin maaşlı görevlileri, maaşlarını hazineye bırakmakta buna mukabil bir mukâtaanın iltizâmını üstlenmektedirler. Bu şekilde devlet, maaşların teslim işleriyle ilgilenmeyecekti. Askerî zümre mensupları ise, kendilerine deruhte edilen mukâtaaları gereğince işleterek kâr elde edebilecekti.¹⁷¹⁵ Hazîne-mânde uygulaması, maaşlara endeksli olarak iltizâm bedellerinde artış oluştursa da, iktisadi olarak bir kapasitenin var olduğu düşünüldüğünde zamanla bu bedellerde doyuma ulaşan ve sonrasında da durağanlaşan bir grafik oluşturması kaçınılmaz bir son olarak tarih sahnesinde varlık gösterdi. Diğer yandan söz konusu uygulamayla ilgili yaşanan sûistimaller, takrîben çeyrek asırlık tecrübenin ardından 1691'de çıkartılan hatt-ı hümayûn ile hazîne-mânde uygulamasının kaldırılmasına neden olmuştur.¹⁷¹⁶

3. Mültezimlerin haris tutumları nedeniyle verimsizleşen mukâtaalar, çoğu zaman mültezimlerin taahhüt ettiği meblağı karşılamakta yetersiz kalıyor ve hazineye gerekli ödeme yapılamıyordu. Dolayısıyla devlet alacağını, olması gerektiği şekliyle tahsil edemiyordu.

Zikredilen bu hususlar, iltizâm usûlünde yeni arayışlara kapı aralamış ve XVII. yüzyılın sonlarından itibaren XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlık gösterecek olan, *mâlikâne* sistemi gündeme getirilmiştir.

B. MÂLİKÂNE SİSTEMİ

XVII. yüzyıl, yoğun bir savaş dönemi ile sona ermişti. Bu savaşlar, bir yandan masraf ve harcamaların artmasına neden olurken diğer yandan mağlubiyetin neticesi olan toprak kayıpları da mukâtaların azalmasını intâc etmişti. Bu durum karşısında devletin, bütçe açığının kapanması için aldığı tebdir, maalesef ki, mukâtaaların daha

¹⁷¹⁵ Genç, Mehmet, “18. Yüzyılda Osmanlı Sanayi”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s. 229-230.

¹⁷¹⁶ Çakır, s. 57-58.

kısa sürelerle fakat daha yüksek bedellerle vergilendirilmesi şeklinde oldu. Maalesef diyoruz, zira bu durum, devlet kanadından istenildiği ve dahi beklenildiği şekilde gerçekleşirken, mültezim ve üretim kademeleri için aynı durum söz konusu olamamıştı. Mültezimler, hazineye ödenen peşin meblağı ve yıllık bedelleri bir an evvel temin edip, kâr elde edebilmek için, bu kez yerli halka yüklenmişlerdi. Üretim kapasitesini düşürme pahasına halkın üzerindeki vergileri ağırlaştırmışlardı. Ancak üretim kapasitesinin düşmesi nedeniyle, tabîi olarak vergiler de düşmekte, dolayısıyla ne mültezimler ne de devlet hazinesi beklediği karşılığı görememekte idi. Bu şekilde vergiler ve üretim arasında birbirinin tersine işletilen iltizâm usûlü devamlılık gösterememiş, yerine vergiler ve üretim arasındaki kısır-döngüyü ortadan kaldırması beklenen mâlikâne sistemi ikâme edilmiştir.¹⁷¹⁷

1. Mâlikâne Sisteminin İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde 1695-1839 tarihleri arasında uygulanan vergi sistemi olarak tanımlayabileceğimiz mâlikâne usûlü, temel parametreler açısından iltizâmla benzerlik göstermektedir. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, süreç içerisinde iltizâm usûlünde meydana gelen problemleri ortadan kaldıracak alternatifler sunması açısından, mâlikâne sistemi, kurtarıcı ya da iyileştirici olarak devreye sokulmuştur. Bu nedenle mâlikâne usûlünü, iltizâmdan farklı olan yanlarını izâh ederek ortaya koymaya çalışacağız.

Mâlikâne Sisteminin İltizâm Usûlünden Farklı Olan Noktaları

1. İltizâm sisteminde, bir ilâ üç yıl arasında değişen sürelerde geçerli olacak mukâtaa bedelleri müzâyede ile belirlenmekte idi. Mâlikâne sisteminde ise, yıllık olarak hesap edilen vergiler hazine tarafından tayin edilmektedir. Bu durumda mâlikâne sahibini belirleyecek olan açık arttırma ise yalnızca, *muaccele* denen ve tespit edilen yıllık bedelin peşin ödenecek miktarını teşkil eden meblağda cârî olabilmektedir. Neticede en yüksek muaccele miktarını ödeyen kişi ya da kişiler mâlikânenin sahibi

¹⁷¹⁷ KK 5040, s. 1 (Cemâziyelevvel 1106/10.01.1695) (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kâmil Kepeci Tasnifi (KK)) Metnin arşiv kaynağı bizzat görülmemiş, metin Mehmet Genç tarafından yayınlanan şekli, ikincil kaynaklardan edinilmiştir. Özvar, s. 171-176.

oluyordu. Mâlikâne sisteminin, kısa dönemde devlet hazinesi açısından en büyük artışı, zikredilen bu muacceleler olmuştur.

2. İltizâm usûlünde mukâvelelerde, pratikte çok fazla riâyat edilmese de, 3 ilâ 12 yıl arasında değişen bir süre kaydının konulduğunu yukarıda zikretmiş idik. Mâlikâne sisteminde ise, mukâtaalar geçici bir süre için değil, mâlikâne sahibinin ömrü boyunca (ber-vech-i mâlikâne), kayd-ı hayat şartı ile verilmekte idi. Bu sayede mâlikâne sahiplerinin, reâyâ üzerinde, kısa zamanda kâr elde etme yönünde baskı kurmaları engellenmiştir. Bunun neticesi olarak mâlikâneciler istedikleri kârı elde edebilmek için mukâtaaların üretim kapasitelerini arttırma konusunda büyük bir başarı da göstermişlerdir. Ayrıca mâlikâne uygulamasında, mâlikâne sahiplerinin, mültezimlere nazaran daha geniş bir yetki alanları olduğu da belirtilmelidir. Zira beratlarda muhtelif kayıtlarla ifade edilen bu durum¹⁷¹⁸, mâlikâneciye devletin sorumlu tuttuğu vergiler dışında hiçbir mesuliyet yüklenmemesi anlamına geliyordu.

Bu şekilde iltizâm usûlünde iltizâmın üç ayağı olan devlet hazinesi, mültezimler ve reâyâ arasındaki gerilim ortadan kalkmış yerine uyumlu bir işbirliği hayata geçirilmiştir.

Mâlikâne sahibinin vefat etmesi durumunda, mukâtaa *mahlûl* ismi ile yeniden tâliblere, açık arttırma ile sunulur. Söz konusu olan en yüksek muaccela teklifi, ilk olarak vefat eden mâlikâne sahibinin oğluna teklif edilir, onun kabul etmesi halinde, yeni bir arttırmaya gerek duyulmadan mâlikâneci, vefat edenin oğlu olarak ilân edilirdi.¹⁷¹⁹ Bunun dışında, mâlikâne sahibinin mirasla mukâtaasını intikâl ettirme hakkı söz konusu değil idi.

Ayrıca bu sistem mâlikâneciye, mukâtaasını satma imkânı da tanımaktaydı. Fakat satım işleminden sonraki kırk gün içerisinde, satan mâlikâneci vefat ederse bu durumda satım işlemi geçersiz kabul edilir ve mâlikânecinin vefatı sebebiyle mukâtaa mahlûl kategorisinde değerlendirilirdi.

¹⁷¹⁸ Mezkûr mana “*Mefrûzü’l-kalem ve maktûü’l-kadem min külli’l-vücûh serbestiyet üzere hayatta oldukça tasarruf etmesi için*” ya da “*Cümle tekâliften ve mezâlîmden serbestiyet üzere tasarruf*” şeklinde karşılık bulmuştur. Genç, “Mâlikâne”, *DİA*, XXVII, 516.

¹⁷¹⁹ Bu şekilde mahlûl durumuna geçen mukâtaalar, yani mâlikânecinin vefatı ile yeniden satışa sunulan mukâtaalar, daha yüksek muaccelelerle satıldığından, devlet de bu durumdan kârlı çıkıyordu.

2. Mâlikâne Sisteminin Fer'lerine Dair Özellikler

Evvelki bahislerde atıf yaptığımız “Osmanlı Mâliyesinde Mâlikâne Uygulaması” isimli eseri kaleme alan Erol Özvar, çalışmasında *mâlikâne sisteminin ilk yıllarındaki uygulamalarından hareket ederek, mâlikâne olarak verilen kaynakların muhtevası, elde edilen vergi gelirlerini, sistemin uygulandığı bölgeleri, sayıları 1500’ü bulan mâlikânecilerin kimliklerini ve unvanlarını, sistemin başlangıç yıllarından karşılaşılan problemleri* incelemektedir. 1695-1697 yıllarını mercek altına alan müellif mukâtaa defterlerinden ve takriben 1200 berat tezkiresinden istifade ederek *mâlikânecilerin kimlikleri, unvanları, ikâmet yerleri, aldıkların mâlikânelerin cinsi ve senelik hâsılâtı, yatırdıkları muaccele bedelleri* hakkında bir veri tabanı oluşturmuştur.¹⁷²⁰

a. Mâlikâne Sahipleri

1. Mâlikâne sahiplerinin kâhir ekseriyeti asker sınıfından müteşekkildi. 1695-1697 tarihleri arasında mâlikâne sahiplerilerinin % 61’ini askerî zümre oluşturmaktaydı. Bu zümre içerisinde askerî idâreciler, malî bürokratlar, askerî bürokratlar, saray görevlileri, ilmiye sınıfı ve her birerlerinin akrabaları yer almakta idi. Bu tablonun diğer bir vechesinde bu zümrenin ödediği muaccele miktarları yer almaktadır. Mezkûr tarihler arasında yatırılan muaccele miktarlarının % 71 gibi ezici bir çoğunluğunu, asker tâifesinin ödemeleri meydana getirmektedir. Bu bahiste, ayrıca, mâlikâne satışları içinde sipahi ve yeniçerilerin zikre medar olarak bir varlık gösteremedikleri de vurgulanmalıdır.¹⁷²¹

2. Kadınların mâlikâneci olmasına başlangıçta müsaade edilmiştir. Mâlikâne sisteminin tatbik edildiği ilk üç yılda tek başına mâlikâne sahibi olan yalnızca bir kadın

¹⁷²⁰ Genel olarak üç bölümden oluşan çalışmanın “Osmanlı Maliyesi ve Mâlikâne Sistemi” isimli birinci bölümü, “Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Sistemi”nin kuruluş ve işleyişine tahsis edilmiştir. İkinci bölümde 1695-1697 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu genelinde *mâlikânenin uygulandığı bölgeler, vergi kaynakları, maliye kalemleri, aylar itibarıyla muaccele gelirleri, mâlikâneci profili, mâlikânecilerin ikâmet durumları ve dinî kimlikleri, merkezden ve mahallinden yapılan mâlikâne satışları, muaccele gelirlerinin harcama alanları* gibi başlıklarla “Mâlikâne Satışlarının Tahlili”ne yer vermiştir. “Bölgelere Göre Mâlikâne Satışlarının Tahlili” ismini taşıyan üçüncü ve son bölümde ise *Tokat, Halep, Diyarbakır, Şam, Malatya, Rumeli, Anadolu, Adana ve Ayntab bölgelerinde yapılan mâlikâne satışları, mâlikâneciler ve muaccele bedelleri* tafsilâtı olarak ele alınmıştır. Bu şekilde, çalışma üç yıllık kısa bir zaman aralığı ile tahdîd edilmişse de ilgili yıllara ait, muhtelif kriterlere göre yapılan tespit ve değerlendirmeler, konunun geneli hakkında isâbetli yargılara varma hususunda sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Bu nedenle biz de, bu başlık altında sıralayacağımız hususlara dâir sayısal verileri ve bunların tahlillerini mezkûr çalışmaya istinâd ederek aktaracağız.

¹⁷²¹ Özvar, s. 57- 77.

bulunmaktaydı. Ortaklık sistemiyle ise sadece üç kadın mâlikâneci olmuştur.¹⁷²² 1714 yılı itibariyle ancak padişahın husûsî izin verdiği kadınlar, reâyâ ve padişah kızlarının mâlikâneci vasfına hâiz olabilecekler şeklinde düzenleme yapılmıştır.

3. Teorik olarak gayri müslimler de mâlikâne sahibi olabilmekteydi. Fakat uygulamada gayri müslimler mâlikânelere teveccüh göstermemişlerdir. Zira 1695-1697 tarihleri arasında satılan mâlikânelerin kayıtlarına bakıldığında sözleşmelere konu olan 1113 mâlikânedan yalnızca beş tanesi gayri müslimlerce satın alınmıştır.¹⁷²³

4. Mevcut mukâtaalar büyük çaplı olmaları halinde bölünmek suretiyle birden fazla mâlikâneciye devredilebiliyordu. Böyle durumlarda iki ya da üç hisseli mukâtaalar söz konusu olabildiği gibi mukâtaaların on beş-yirmi hisseye de bölünmesi söz konusuydu. 1695-1697 yılları arasında mâlikânecilerin % 30'u ortaklık yoluyla varlık göstermekte idi ve bunların azımsanmayacak bir kısmının baba-oğul ortaklığı olması da dikkat çekicidir.¹⁷²⁴

5. Mâlikâne sisteminin cârî olduğu ilk dönemlerde mâlikânecilerin kısm-i azamı İstanbul'da bulunmakta idi. Bu mâlikâneciler de çoğu zaman vergilendirme işlemlerini bizzat kendileri yapmayıp kimi zaman başkalarını görevlendirerek kimi zaman da kendi mukâtaalarında iltizâm usûlünü tatbik ederek sistemi işletmekteydiler.

6. Mâlikâneci, mukâveledeki şartlara riâyet etmezse bu durumda mukâtaasını kaybeder ve yine ödediği muaccele de kendisine iâde edilmezdi.

7. Mâlikâneci dilerse mukâtaasını başka bir kişiye devredebilir, satabilir ya da bizzat mukâtaasından ferâgat edebilirdi. Ancak böyle bir durumda mâlikâne sahibinin ilgili bölgenin kadısına müracaat edip ondan *hüccet-i şer'îyye* alması icâb ediyordu. Kadının tanzîm ettiği bu hüccetin geçerlilik kazanabilmesi için de Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin tasdîkine ihtiyaç duyuluyordu.

Bu şekilde kişiler arasında yapılan satışların artış göstermesi nedeniyle 1735 tarihinden sonraki işlemlerde, *kasr-ı yed resmi* olarak vergi alınmaya başlanmıştır. Bu vergi, belirlenen muaccele miktarının onda biri kadar bir yekûn tutmakta idi.¹⁷²⁵

¹⁷²² Özvar, s. 79.

¹⁷²³ Özvar, s. 79.

¹⁷²⁴ Özvar, s. 84-85.

¹⁷²⁵ Genç, "Mâlikâne", *DİA*, XXVII, 516.

b. Bir Kısım Peşin Ödenmesi Gereken Yıllık Bedel

1. Mâlikâne sahibinin, yıllık vergi bedelini sene içerisinde üç taksit ile ödemesi gerekmektedir.
2. Devletin, kendisinin belirlediği yıllık vergi miktarı, mâlikânecinin rızası olmaksızın arttırılamamaktaydı.
3. Peşin olarak ödenen ve muaccelle olarak isimlendirilen bedel, mâlikânecinin elde edeceği yıllık kârın 2 ilâ 10 katı arasında bir miktara tekâbül ederdi.
4. Çeşitli sebeplerle mukâtaa gelirlerinde düşüşlerin yaşanması halinde vergi taksitlerinin geciktirilmesi mümkündü.
5. Mukâtaa gelirlerinde düşüşler, geçici olmayıp kalıcı bir durum arz edecekse, bu durumda mâlikâneciye, mukâtaasını hazineye bırakma imkânına tanınmakta idi. Fakat böyle bir durumda hazine, ödenen muaccelleyi iâde etmezdi.
6. Mâlikâne sahibinin yıllık ödeyeceği vergi sabit olduğu için, istenilen kârı elde etmek yalnızca mâlikâneciye ve reâyaya endeksliydi. Diğer bir ifadeyle, kayd-ı hayat şartı ile kendisine devredilen mukâtaanın üretim ve vergi artışı yalnızca mâlikâne sahibine ve reâyaya ait olacaktı.

3. Mâlikâne Sisteminin, İltizâm Usûlü İle Mukâyese Edildiğinde Ortaya Çıkan Müsbet Yönleri

Yukarıda da zikredildiği üzere, mâlikâne sistemi, asker sınıfının mültezim olarak iltizâm usûlüne hâkim olmasıyla, vergiler ve üretim arasında birbirinin tersine bir şekilde işletilen iltizâmın ta'dîli mümkün olamayınca onun yerine ikâme edilmiştir. Dolayısıyla bu iki sistemi, mukâyese ederek başlıkta zikredildiği şekliyle mâlikâne sisteminin müsbet yönlerini sıralamak, mâlikâne sistemine dâir yukarıda zikredilenler göz önünde bulundurulduğunda tahsil-i hâsıl olacaktır. Bu nedenle biz bu başlık altında mezkûr iki sistemi, yalnızca ödenen peşin bedelleri açısından mukâyese ile iktifâ edeceğiz.

İltizâm usûlünde ödenen peşin meblağlar ile mâlikâne sistemindeki muaccelelere bakıldığında;

- Muaccelle, müzâyede ile belirlenmesi sebebiyle, miktar olarak iltizâmda ödenen meblağdan çok daha fazla idi.
- İltizâm usûlünde ödenen peşin meblağlar, belirlenen süre nihâyete erdiğinde geri ödenmesi icâb eden kısa vadeli ve fâizsiz idi. Ancak mâlikâne sistemindeki muaccellelerde ise, miktarı değişmekle birlikte bir fâiz ve ebedî bir vade söz konusu idi. Diğer bir deyişle, iltizâm peşinlerinde geri ödeme mevcut olup, fâiz gündemde değil idi. Buna mukabil muaccellelerde geri ödeme yapılmaz iken fâiz mevcut idi.

4. Mâlikâne Sisteminin Menfi Yönleri

Askerî zümrenin mâlikâne sistemine, tabir-i câizse, hâkim olmasıyla devlet yeni mukâtaa arayışına girmişti. Başlangıç olarak tımârî arazilerin hâs bölümleri mukâtaa olarak değerlendirilip (ki bunlara mîrî mukâtaa denilmektedir) mâlikâne uygulamasının cârî olacağı şekilde yeniden tanzîm edildi. 18 Cemâziyelevvel 1108/12 Ocak 1697’de veziriazam, vezir, beylerbeyi, paşa, sancak beyi, kapudan, yeniçeri ağası ve saray erkânına ait hâslar, mukâtaa olarak mâlikâne uygulamasına tâbi tutuldu.¹⁷²⁶

Mâlikâne uygulamasının ilk üç yılına dâir (1695-1697) araştırmalar yapan Erol Özvar, çalışmasında, bu konuyla ilgili kayda değer tespitlere yer verir. Müellif 1697 tarihinde mâlikâne olarak verilen has, ocaklık ve vakıfların sahiplerine dair ayrıntılı bir liste sunar.¹⁷²⁷ Bu listeye göre mâlikâne olarak satılan haslar, saray görevlileri, kapıkulu ve saray ağaları, vezirler, veziriazamlar, sancak beylerine aittir. Yüksek askerî grup mensupları olan şeyhülislâm, kazasker, başdefterdar, sultan hanımlar ve kızları ise listede yer almamaktadır. Bu noktada mâlikâne sistemine dâhil edilen haslardaki vüzerâ hâkimiyetinin altı çizilmelidir.

İşleyiş olarak mîrî mukâtaaların¹⁷²⁸ diğer mukâtaalardan farkı yok idi. Mukâtaalar için ödenecek muaccelleler müzâyedeye tâbi tutulacak ve en yüksek teklifi

¹⁷²⁶ İlgili satış belgeleri ve ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz, Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Malî Tarih)*, İstanbul: Alan Yayınları, 1986, s. 313.

¹⁷²⁷ Özvar, s. 39-43.

¹⁷²⁸ Kaynaklar mîrî mukâtaa uygulamasının başlangıcı olarak II. Selim (1566-1574) ya da III. Mehmet (1595-1603) dönemlerini zikreder (Vefik, s. 320; Ziya, Karamursal, *Osmanlı Mâlî Tarihi Hakkında Tekikler*, Ankara, 1898, s. 8). Bu şekilde farklı zaman aralıklarının kaydedilmesi, söz konusu uygulamanın, çeşitli nedenlerle gündeme gelen malî açıkların giderilmesi adına müracaat edilen, *tabir-i câizse*, “acil eylem planı” olduğuna delâlet edebilir. Devletin bu

veren kişi mâlikâne sahibi olarak ilân edilecek idi. Ancak mâlikâne sahibi yıllık olarak ödemesi gereken meblağı devlet hazinesine değil hâssın sahibi olan kişiye teslim edecekti. Böyle bir düzenleme, devlet hazinesi için iki yönlü bir kazanç sağlıyordu. Bir yandan mâlikâne uygulamasıyla hâs alanların işletilmesi yeni bir tertip ve düzene kavuşurken diğeri yandan da devlet hazinesine bir katkısı olmayan hâs alanlar, muacceleler sayesinde, hazinenin yeni bir gelir kaynağı olma özelliğine sahip oldu. Şöyle ki, mîrî mukâtaa uygulamasının ilk üç yılında hâslardan toplanan muacceleler bedelleri, mâlikâne sistemi içerisindeki toplam muacceleler bedelinin dörtte birine vâsıl olmuştur.¹⁷²⁹

Fakat burada Erol Özvar'ın konuyla ilgili bir tespitine daha yer vermemiz gerekir. Mîrî mukâtaaların mâlikânecilerinin unvan listesini sunan Özvar'ın araştırmasına göre mâlikâne sahiplerinin neredeyse tamamı (% 95) askerî sınıf mensubu kişilerdi. Hatta hâs alanlarının % 30'luk bir bölümünde mâlikâne sahipleri, ilgili hâs sahibinin kendisi ya da oğlu, ağası ya da kethüdâsı gibi ona tâbî kişiler olarak kayıtlarda yer almaktadır.¹⁷³⁰ Bu durumun teknik açıdan yani devlet hazinesine gelir temin edilmesi cihetinden problemli olmadığı düşünülebilir. Fakat hâs uygulamasının ve mâlikâne sisteminin temel noktaları göz önünde bulundurulduğunda şöyle bir değerlendirme yapmak ziyâdesiyle kolay olacaktır. Hâs bölgesi ile hâs sahibi arasında, sahibinin görev süresi ile mukayyed bir bağ kurulur. Oysaki mâlikâne sisteminde, mâlikâneciler kayd-ı hayat şartı ile mukâtaalara bağlanmaktadır. Dolayısıyla mîrî mukâtaa uygulamasındaki bu eğilim, devlet ricâlinin gelirlerinin garantiye alma gayretlerinin bir neticesi olarak değerlendirilmelidir.

Zamanla yeni mukâtaaların ihdâs edilmesi ile genişleyen mâlikâne sisteminde, mâlikâne sahipleri çoğu zaman vergi tahsil işlemlerini kendileri yapmamakta, bu konuda kendi bünyelerinde iltizâm usûlünü işletmekte idiler. Bu işleyişte mâlikâne sahipleri İstanbul'da ikâmet eden ve çoğunlukla asker tâifesinden kişilerdi. Mültezimleri ise, genellikle mukâtaanın bulunduğu bölgede ikâmet eden âyân ve eşrâf

şekilde, tımâr alanlarını mukâtaalaştırmasının nedenleri olarak, paralı askerlere ödenmesi gereken maaşlar için gelir temin etme ve hukuka aykırı olarak ele geçirilen tımâr alanlarının bu durumu tespit edildiğinde (ilgili yeri mukâtaalaştırarak) tedbir alma zikredilir (Çakır, s. 43).

¹⁷²⁹ Özvar, s. 50.

¹⁷³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özvar, s. 46-48.

zümresi idi. Bu durum vergi yükünü arttıran bir duruma yol açmış idi. Zira bu şekliyle, devletin hazineye intikâl etmesini istediği gelir, zikredilen iki grupta kalmaktaydı. Dolayısıyla bu durum hazineye bir fayda sağlamaz iken aksine zarar teşkil ediyordu. Bununla birlikte böyle bir usûl eşrâf ve âyân için da reâyâ üzerinde haksız bir otoriteyi de doğurmuştu.

Mâlikâne sisteminde mukâtaa gelirlerinden hazineye ödenmesi gereken meblağlarda, maalesef, aksaklıklar yaşanıyordu. Bunun nedenleri olarak;

- İlgili mukâtaanın evvelki yıllara ait bir borcu söz konusu ise, bu durumda ilk planda borcun ödenmesinin istenmesi
- Mâlikâne sahiplerinin mukâtaadan elde ettikleri kârların yanında daha fazla kazanç elde etmek adına, hazineye ödemeleri gereken yıllık bedelde indirim yapılmasını talep etmeleri
- Ödemelerle ilgili mâlikâne sahiplerinin ya da mültezimlerin “*alacağımız kaldı*” ya da “*zararımız vardır*” beyânlarıyla ödeme yapmaktan imtinâ etmeleri zikredilebilir.¹⁷³¹

C. İLTİZÂM USÛLÜNÜN VE MÂLİKÂNE SİSTEMİNİN KISA TARİHÇELERİ¹⁷³²

İltizâm usûlünün başlangıcına dair net bir tarih belirtmek mümkün değildir. Fakat XV. yüzyılın ikinci yarısında, bu usûlün tatbîk edildiğine dair kayıtlara rastlanır.¹⁷³³ Bu kayıtlar incelendiğinde, kavramları ve işleyişiyle karşılaşılan sistemin temellerinin çok öncelerden atıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Uygulandığı uzun yıllarda, hazinenin kendisinden beklediği ve istediği verimi sunan iltizâm usûlünün, tarihî verilere dayanarak, XV. yüzyılda altın çağını yaşadığını söyleyebilir. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gerek mültezimlerin tek bir sosyal sınıftan oluşması gerekse de müzâyede ile belirlenen iltizâm bedellerinde

¹⁷³¹ Böyle durumlar için 1713 yılında bir ferman çıkarılmıştır. Fermana göre ödemelerini vaktinde yapmayanların, devlete ödemeleri gereken borçları karşılığında, özel mülkleri olan mallarına devletçe el konulacaktı. Çakır, s.58-59.

¹⁷³² Bu başlıkta yer alan sürecin hazırlanmasında Mehmet, Genç, “Esham”, *DİA*, XI, 376-380; “İltizâm”, *DİA*, XXII, 154-158; “Mâlikâne”, *DİA*, XXVII, 516-518 ve “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (haz. Osman Okyar-Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975 kaynaklarından istifade edilmiştir.

¹⁷³³ Erken dönem iltizâm uygulamaları için bkz. Âşık Paşazâde, s. 99; Hadîdî, s. 162-163; Dukas, s. 99.

doğunluğun yaşanması nedeniyle iltizâm usûlünde yeni arayışlara gündeme gelmiş ve XVII. yüzyılın sonlarından itibaren XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlık gösterecek olan, *mâlikâne* sistemi (1695-1839) uygulanmaya başlanmıştır.

Bu şekilde, iltizâm usûlünün sıkıntı oluşturan yönlerini bertaraf edecek şekilde tanzîm edilen *mâlikâne* sistemi, beklenildiği şekliyle, hızlı bir yükseliş sağlamıştır. Fakat 1715-1718 arasında cereyân eden ve Pasarofça Antlaşması ile son bulan Osmanlı-Avusturya-Venedik Savaşı, devlet bünyesinde ciddi toprak kayıplarının yaşandığı bir süreç olarak kayıtlara geçmiştir. Bu kayıplarla gelir-gider dengesi bozulan hazine, acil eylem planı olarak Şam, Halep ve Diyarbakır hâriç tüm bölgelerdeki *mâlikâne* sözleşmelerini kaldırıp yerlerine iltizâm usûlünü yeniden tatbîk etmiştir. Bu olağanüstü değişiklik ile hedeflenen, *mâlikâne* sistemindeki sabit gelirlerden vazgeçip kısa zamanda yüksek zamlarla hazinedeki açığın kapatılması idi. Gerçekten de beklenen gerçekleşmiş ve kısa zamanda hazine bir düzene oturmuştu. Bunun neticesi olarak da olağanüstü tedbirler kaldırılmış ve *mâlikâne* sistemi yeniden yürürlüğe konmuştur. Mukâtaaların eski sahiplerine verilmesi için de yalnızca, daha önceden geçerli olan muaccele bedellerinin yarısının ödenmesi şartı öne sürülmüştür.

1730'lu tarihlere kadar dalgalanmaların yaşanmadığı istikrarlı süreç, *mâlikâne* sahiplerine yüksek kâr olarak yansımaya karşın, hazine tarafında yıllık vergilerin sabit tutulması sebebiyle düşük seviyedeki muacceleler olarak makes bulmuştur. Fakat mezkûr tarihten sonra *mâlikâne* sahiplerinin kâr oranlarında da düşüşlerin yaşandığı kayıtlarda yer edinmiştir. Şöyle ki XVIII. yüzyıllık ilk çeyreğinde % 30-35 oranındaki kârlar, yüzyılın ikinci yarısında % 25 seviyesine gerilemiş, yüzyılın sonlarında ise ancak % 15'lik kârlara ulaşılmıştır.

Bu durum karşısında, devlet olarak politika değiştirilmiş ve tımar, zeâmet ve hâs topraklarının yanında pek çok eyalet, sancak, muhassıllık ve voyvodalık da mukâtaa statüsüne dâhil edilmiştir. 1762 yılında Haremeyn vakıflarının mukâtaaları da *mâlikâne* sisteminin bir parçası olarak düzenlenmiştir. Böylece *mâlikâne* sisteminin kapsamı genişletilerek gelir hacmi arttırılmıştır.

Mâlikâne sistemi 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar varlığını sürdürmüş fakat sonrasında yerine Eshâm Usûlü cârî kılınmıştır.

Fakat XVIII. yüzyılın son çeyreğine girilirken Nizâm-ı Cedîd hareketi ile, mâlikâne sistemi tadîl edilmeye başlanmış, büyük ve yüksek kâr getiren mukâtaalar mâlikâne sisteminden çıkarılmış, mahlûl duruma gelen mukâtaalar yeniden satılmak yerine bu bölgelerde emânet ve iltizâm usûlüne dönülmüştür. Bu sayede mâlikâne sektörü daraltılacak ve mukâtaaların mâlikânecilerden sonra, ikinci elden mültezimlere geçmesi engellenecekti. Açıkçası burada esas gaye ikinci elden mültezimleri devredışı bırakmaktan ziyâde âyân ve eşrâfın mültezim olmalarına mâni olmak idi. Zira 1811'den itibaren mukâtaalar yine ikinci elden iltizâma verilmiştir fakat bu kez, mültezimler bölgenin vali veya sancak beyi olarak belirleniyordu. Bu şekilde merkezî otorite güçlendirilerek âyân ve eşrâfın yerel iktidârları bertaraf edilmek istenmiştir. 1811-1839 tarihleri arasında mevcut tüm mukâtaalar, mâlikâne sahiplerince iltizâma yalnızca vali, mütesellim ve voyvodalara verilmiştir.

Kâr getirisi düşük olan mukâtaalar ise ancak padişah izni ile sınırlandırılarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nihayet, iltizâm sisteminde de yaşandığı üzere, bu yüzyılın sonlarında mâlikâne sisteminde de çözümler baş göstermiş ve devlet bünyesinde yeni arayışlara gidilmiştir. Bu yüzyılın son çeyreğinde iltizâm usûlünün yanında alternatif olarak, Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 tarihinden itibaren ise çeyrek asrı aşan bir süre zarfında kısaca "iç borçlanma" olarak ifade edilebilecek *Eshâm Usûlü*, bu arayışların neticesi olarak Osmanlı vergi sistemleri arasında varlık göstermiştir.¹⁷³⁴

1839'da mâlikâne sistemi tamamen kaldırılmış ve yeni teşekkül eden muhassıllık kurumu dâhilinde, emânet sistemi tatbîk edilerek, vergiler maaş karşılığında görev yapan memurlar tarafından tahsil edilmeye başlanmıştı.

Emânet usûlü, uygulandığı ilk iki yılda maalesef, ne hazine ne de reâyâ cihetinde, beklenen etkiyi gösteremedi. Bu nedenle, iki yıllık bir aradan sonra, 1842'de

¹⁷³⁴ Eshâm Usûlü, mâlikâne sisteminden farklı olarak, mâlikânecinin devlete ödediği muacceleyi mukâtaa gelirlerinden elde ettiği kâr olarak geri alması değil de muaccelenin bizzat devlet tarafından geri ödenmesi üzerine kurulmuştur. Bu usûl, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir sonucu olarak kaydedilen tazminat yükümlülüğü için yeni gelir temin etme amacıyla ihdâs edilmiştir. Belirtildiği üzere eshâm usûlü XIX. yüzyılda tatbik edilen vergi sistemi olarak kayıtlarda yer almaktadır. Çalışmamızın zaman aralığı XVIII. yüzyıla mukayyed olduğu için biz burada eshâm usûlünün izâhı yönünde bir anlatım cihetine gitmeyeceğiz. Bu yöntemin özellikleri ve evvelki vergilendirme usûlleri ile mukâyesesi için bkz. Genç, "Eshâm", *DİA*, XI, 376-380. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", Ankara 1975; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986; a.mlf., "Osmanlı Mali Tarihinde 'Eshâm' Uygulamasının İlk Dönemlerine İlişkin Bazı Önemli ve Örnek Bilgiler", *Toplum ve Bilim*, sy. 12, İstanbul 1980, s. 124-142; Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-61", *TTK Belgeler*, XIII/IV (1988), s. 213-362.

yeniden iltizâm uygulamasına gidildi. Ziraat alanında bir yıl daha emânet usûlü ile yola devam edilmiş fakat sonrasında da zirâî üretimde de iltizâma dönülmüştür.

Evvelki asırlara nazaran yükselen bir grafikte olmasa da bir şekilde varlığını devam ettiren iltizâm usûlü, son olarak 17 Şubat 1925'te tasfiye edilmiştir.

İltizâm usûlünün, uzun mazisi göz önünde bulundurulduğunda, topyekün kaldırılmasındaki esas nedenler; mültezimlerin reâyâ üzerinde, neredeyse zâlimâne tabirini hak edecek bir tutum sergilemeleri ve bunun yanısıra mâlî yönden de iltizâmın hem halkın hem de devletin aleyhine olacak şekilde işletilmesi idi.

D. İLTİZÂM VE MÂLİKÂNE SİSTEMLERİNDE CEREYÂN EDEN İŞLEMLER VE ETKİN OLAN FİĞÜRLER

Osmanlı Devleti'nde tatbîk edilen vergi sistemleri başlığında, sistemlerin genel işleyişini, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvalarından bağımsız bir şekilde, tasvir ettik. Şimdi ise burada bahsi geçen vergi sistemlerinde cârî olan işlemlere ve bu işlemlerde rol alan figürlere, ayrı ayrı temas edeceğiz.

1. İltizâm Sözleşmesi İle İlgili Hususlar

Fetâvâ-yı Abdürrahim'de pek çok fetvada iltizâm konusu ele alınmakla birlikte eserin birinci cildinde “Fi'l-iltizâmât” başlıklı müstakil bir bölüm de mevcuttur.¹⁷³⁵ Bu başlık altında on sekiz fetva yer almaktadır. Biz, bu başlık altında yer alan fetvaları, iltizâmın işleyişini yansıtmaları açısından, teker teker tahkiye etmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

- İltizâm sözleşmesinin süresine ilişkin olarak Abdürrahim Efendi'ye tevcih edilen suâllerde yalnızca bir yıllık¹⁷³⁶ ve iki yıllık¹⁷³⁷ olarak düzenlenen iltizâm sözleşmelerine tesâdüf ettik.
- İltizâm sözleşmesine konu olan arazi, alt iltizâm sözleşmesi ile yeni bir mutasarrıfa da teslim edilebilir.¹⁷³⁸

¹⁷³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 54-57.

¹⁷³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55, Fetva No: 556; I, 55-56, Fetva No: 561; I, 56, Fetva No: 566; I, 57, Fetva No: 569, 570.

¹⁷³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55, Fetva No: 559.

- İltizâm sözleşmesinde gündeme gelen kefâlet durumu için de, fetvalarda şöyle ikazlar yer almıştır.
 - Bir hâss arazisini iltizâmı alan kişiye, üçüncü bir kişi, zarar eder ise zararını tazmîn etmek üzere kefil olamaz.¹⁷³⁹
 - Bir sonraki fetvada mutlak olarak, alt iltizâm sözleşmesinde kefâlet suâl edilmiş, şeyhülislâm da iltizâm malına kefil olunamayacağını belirtmiştir.¹⁷⁴⁰
 - Kefâlete konu olan borcun iltizâm malı olduğu durumlarda kefâlet akdinin geçerli olmayacağı, fetvalarda “*mal-ı iltizâma kefâlet-i sahîha olmaz*” şeklinde yer bulmuştur.¹⁷⁴¹
 - Benzer şekilde iltizâm bedelinin havâle akdine de konu olamayacağını, fetvalardan, öğrenmekteyiz.¹⁷⁴²
- Burada, peşin olarak ödenen miktar konusunda Abdürrahim Efendi’nin fetvalarından hareketle, birkaç tayine yer vermekte fayda mülâhaza ediyoruz. Fetvaya göre iki yıllık iltizâm bedelinin otuz bin kuruş olduğu sözleşmede, on beş bin kuruş peşin ödeme gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁴³ Bu da, yukarıda zikri geçen orana örnek teşkil etmesi (ya da medâr olması) açısından mühimdir. Yine diğer bir fetvada süresi belirtilmeyen bir iltizâm sözleşmesinde de yirmi yedi bin akçelik bir peşin ödemesinin yapıldığı ifade edilmektedir.¹⁷⁴⁴
- Sipahi tımâr köyünü iltizâm ile bir kişiye teslim etmiş fakat hasat zamanından evvel sipahi rahmetli olmuştur. Bu durumda tımâr için yeni bir sipahi tayin edilmiş ve hasat zamanı da yeni sipahinin dönemine denk gelmiştir. Yeni sipahi köyün öşürlerini almak istediğinde mültezim, vefat eden sipahi tarafından görevlendirildiğini bu nedenle öşürlerin kendi hakkı

¹⁷³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55, Fetva No: 558, 559, 560, 563.

¹⁷³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 292, Fetva No: 2641. Zira kefâlet sisteminde zarara ya da mala değil, bizzat muacceleyle kefil olunmaktadır.

¹⁷⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 292, Fetva No: 2642. Kefâlet başlığı altında ise bir kişinin borç ilişkisinde mal borcuna kefil olan kişinin, borç olan bedelin iltizâm malı olması nedeniyle ödemedi kaçınmayacağı belirtilmektedir. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 313, Fetva No: 2829.

¹⁷⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 314, Fetva No: 2833.

¹⁷⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 316, Fetva No: 2855, 2856, 2857; II, 316-317, Fetva No: 2859. Nakilde, havâlenin ancak kefâlet akdine mevzû olabileceği borçlar için gerçekleştirilebileceği kaydedilmiştir. Gedûsî, nr. 143, vr. 255/b.

¹⁷⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55, Fetva No: 559.

¹⁷⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 56, Fetva No: 562.

olduğunu iddia ederek yeni sipahinin öşürleri kabz etmesine engel olamaz.¹⁷⁴⁵

Biz bu fetvadan hareketle tımâr arazileri üzerinde gerçekleşen iltizâm sözleşmesinin sipahinin ölümü ile kendiliğinden sona erdiğini belirtebiliriz. Nitekim zikri geçen fetvanın naklinde Gedûsî'nin kaydettiği ifade¹⁷⁴⁶, iltizâm sözleşmesinin bir nev'i vekâlet olarak değerlendirildiğini sarâhaten ortaya koymaktadır. Aynı şekilde iltizâm süreci içerisinde hasat zamanının idrâk edilmemiş olması kaydı da mültezimin mahsuller üzerinde hak iddia etmesine mani olmaktadır.

- Sipahi tımar arazisini bir peşin karşılığında mültezime vermiştir. Hasat zamanı arazinin mahsûlünü toplayan mültezim, elde ettiği ürünlerin bedelinin, ödediği peşin bedelden daha az olduğunu beyân ve ispat ederek ödediği peşin bedeli, sipahiden geri alabilir.¹⁷⁴⁷ Bu fetvanın naklinde iltizâm sözleşmesinin yine vekâlete benzetilerek meselenin izah edildiğini görmekteyiz. Buna göre vekil ve emânet akdindeki emîn, tazmîn sorumluluğu açısından aynı kategoride değerlendirilebilir.¹⁷⁴⁸ Dolayısıyla mahsûlden elde edilen kazanç, ödenen peşine ulaşamayınca müvekkil olarak düşünebileceğimiz sipahi peşin ödemeyi iade etmekle mükellef olur.

Bir sonraki fetvada ise aynı durum zeâmet köyü ile ilgili olarak dile getirilmiştir. Fetvaya göre zeâmet sahibi belirli bir bedel (peşin) karşılığında köyünü iltizâmla bir kişiye vermiş, söz konusu kişi de köyün mahsullerini kabz etmiştir. Fakat mahsuller, peşin ücretten az bir değere ulaşmış iken ve mültezim de buna dair yemin etmekte iken zeâmet sahibi mültezimden peşin bedelin tamamını alamaz.¹⁷⁴⁹ Zira bu durumda mültezim, zararın tazmîni için zorlanamaz.¹⁷⁵⁰

Bu durum mîrî mukâtaa olan arazinin mültezim tarafından alt sözleşme ile iltizâma verildiği meselede de ele alınmıştır. Fetvaya göre mültezim, iltizâm bedeli

¹⁷⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 52, Fetva No: 534.

¹⁷⁴⁶ Fetvanın naklinde vekâlet akdinin, müvekkilin ya da vekilin ölümü ile bătıl olacağı kaydedilmiştir. Gedûsî, nr. 142, vr. 36/b.

¹⁷⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 54-55, Fetva No: 555.

¹⁷⁴⁸ Gedûsî, nr. 142, vr. 38/a.

¹⁷⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55, Fetva No: 556.

¹⁷⁵⁰ Gedûsî, nr. 142, vr. 38/a.

olarak belirlenen ücretin yarısını peşin olarak almış kalan yarısı da iki yıllık işletme sonrasında kendisine teslim edilmiştir. Böyle bir durumda ilk mültezim ikinci mültezimden, kabz ettiğinden fazla bir ödeme talep edemez.¹⁷⁵¹ Aynı zamanda ikinci mültezim, iltizâm sözleşmesinde tayin edilen sürenin sonunda, ödediği peşin bedeli de geri alır.¹⁷⁵²

Aynı şekilde ürün bedelinin iltizâm çerçevesinde ödenen peşinden az olması durumunda sipahi ölüp mültezim de ürünleri mirasçılara, yemin eşliğinde teslim ederken mirasçıların ürünlerden fazla bir ödeme talep hakları olmaz.¹⁷⁵³

Bu şekilde mirasçıların, mültezimden ziyâde bir ödeme talep edememesi, hâss sahibinin iltizâm ile köyünü bir kişiye teslim ettiği, o kişinin de mahsûllerin kabzı için bir başka kişiyi vekil tayin ettiği meselede de cereyân etmiştir. Böyle bir hâdisede önce mültezim sonra da hâss sahibi vefat ettiğinde vekil, ödenen peşin bedeline ulaşmayan mahsulleri hâss sahibinin mirasçılarına, yemin eşliğinde teslim ettiğinde mirasçılar vekilden ziyâde bir ödeme yapmasını isteyemezler.¹⁷⁵⁴

- Kişi bir yıl süre ile mültezimi olduğu bölgenin mahsullerini kabz etmek üzere bir kişiyi görevlendirmiş, ilk altı ay için mahsuller de vekil tarafından kabz edilmiştir. Fakat bu dönemde mültezim değişikliği söz konusu olmuş, ilgili bölge için yeni bir mültezim tayin edilmiştir. Böyle bir durumda, eğer yeni mültezim, devlet tarafından, mahsullerin kabz edilmesi ile görevlendirilmemiş ise vekilden, kabz ettiği mahsulleri alamaz.¹⁷⁵⁵
- Kişi, tımâr arazisini bir başkası üzerinden, berât ile üstlendikten sonra iltizâm sözleşmesi ile bir kişiye vermiş, belirlenen iltizâm bedelini de peşin olarak almıştır. Ancak dokuz ay sonra mültezim, ürünleri satıp bedelini teslim aldıktan sonra tımâr arazisi önceki kişiye yeniden verilmiştir. Bu hal üzere tımâr sahibi, mültezimden zorla bir miktar ücret almış ise mültezim,

¹⁷⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55, Fetva No: 559.

¹⁷⁵² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55, Fetva No: 560.

¹⁷⁵³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55, Fetva No: 557.

¹⁷⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55, Fetva No: 558.

¹⁷⁵⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 55-56, Fetva No: 561. Fetvanın naklinde, yine vekâlet ilişkisi üzerinden bir izâha yer verilmiştir. Gedûsî, nr. 142, vr. 38/b.

hakkı olan ücretin kalan kısmını kendisi ile iltizâm sözleşmesi yaptığı kişiden alır.¹⁷⁵⁶

- Kişi bir mîrî mukâtaayı iltizâm ile üstlendikten sonra alt iltizâm sözleşme ile bir başkasına deruhte ederken bir *fâide* belirlenmiş olsa bu durumda mîrî için elde edilen akçe teslim edilirken ilk mültezim, ikinci mültezimden *fâide* olarak belirtilen meblağı talep edemez.¹⁷⁵⁷
- Bu şekilde bir mîrî hizmet karşılığında gerçekleşen iltizâm durumunda, alt mültezim, ilk mültezim öldüğünde ödediği peşin bedeli ölenin mirasçılarında talep eder.¹⁷⁵⁸
- Sipahinin tımâr arazisini iltizâm ile deruhte ettiği bir durumda bir başkası, mültezimin mahsullerini zabt etmesine fuzûlen mani olduğunda mültezim peşin ödediği bedeli, sipahiden, sipahinin ölümü halinde de mirasçılarında alır. Ancak mirasçılar, mahsulleri haksız yere zabt eden kişiden herhangi bir ödeme talep edemezler.¹⁷⁵⁹
- Hâss arazinin sahibi, arazisini bir yıllık süre ile iltizâma vermiştir. Mültezim bir yılın sonunda mahsulleri zabt ederken, arazide bulunan kovanların öşürlerini henüz almadan hâss sahibi tarafından azl edilmiş, yerine ise bir başkası, mahsullerin zabtı için vekil olarak atanmıştır. Bu durumda azl edilen mültezim, kovanlardaki balların kendi iltizâm süresinde oluştuğunu ileri sürerek vekilin, kovanların öşürünü almasına engel olamaz.¹⁷⁶⁰
- Zeâmet sahibi arazisini iltizâm sözleşmesi ile bir kişiye deruhte ettiğinde zeâmet sahibi iltizâm bedeli yerine arazinin, şer'î öşürünü alabilir.¹⁷⁶¹
- Zeâmet sahibi olan kişi, arazisinin ürünlerini toplamak üzere bir kişiyi vekil tayin etmişken bu vekil aynı vazife için başka bir kişi ile belirli bir meblağ

¹⁷⁵⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 56, Fetva No: 562.

¹⁷⁵⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 56, Fetva No: 563.

¹⁷⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 56, Fetva No: 564.

¹⁷⁵⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 56, Fetva No: 565.

¹⁷⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 56, Fetva No: 566. Fetvanın naklinde, yine vekâlet ilişkisi üzerinden bir izâha yer verilmiştir. Gedûsî, nr. 142, vr. 39/a. Malatyalı da Ebussuûd Efendi'nin vekilin azlinde, vekilin bunu bilmesi ve bilmemesi durumu değiştirmeyeceği fetvasını verdiğini aktarır. Malatyalı, nr. 136, vr. 116.

¹⁷⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 56-57, Fetva No: 567. Bu mesele, maalesef, zihnimizde tebellür edemedi. Zira öşür bahsinde belirtmiş idi, şer'î öşür yalnızca mülk arazilerden tahsîl edilen bir ödemedir. Fakat burada mîrî arazi için suâl edilmiştir. Üzerine bir de suâlin cevabı müsbettir. Fetvanın naklinde ise, yalnızca, meselenin daha evvel zikredildiği ifadesi yer almaktadır. Ancak biz evvelki fetvaların nakillerinde de bu noktayı aydınlatacak bir bilgiye tesâdüf edemedik. Bu nedenle, biz de küçük bir soru işareti kaydını düşerek söz konusu fetva ile ilgili meseleyi noktalıyoruz.

karşılığında anlaşma yapmış ve araziyi bu şahsa deruhte etmiştir. Bu durumda zeâmet sahibi, vekil ile mültezim arasında kararlaştırılan bedeli almayıp arazisinin mahsulünü kendisi toplayabilir.¹⁷⁶²

- Bir hâss arazinin mutasarrıfı, arazisini bir yıllık iltizâm sözleşmesi ile bir kişiye vermiş ve arazinin mahsullerinin toplanması için de aynı kişiyi vekil tayin etmiştir. Bu süre zarfında hasat zamanı gelmiş fakat aynı zamanda mültezim olan vekil, ürünleri kabz etmeden hâss arazinin mutasarrıfı değişmiştir. Bu değişiklik sebebiyle yeni mutasarrıfın vekili, ürünlerin öşürlerinin halktan zorla almış olsa, önceki mutasarrıfın vekili, bu öşür üzerinde hak iddia edemez.¹⁷⁶³
- Sipahi tımâr arazisini bir yıllık iltizâm sözleşmesi ile bir kişiye devretmekte, mültezim de arazinin mahsullerinin kabzedilmesi için üçüncü bir kişiyi vekil tayin etmektedir. Fakat vekil, mahsullerin öşürlerini toplayıp sipahiye teslim etmek yerine onları kullanıp gâip olmuştur. Bu durumda sipahi, mültezimin vekili olmasını ileri sürerek öşürleri mültezime tazmin ettiremez.¹⁷⁶⁴
- Zeâmet arazisi, sahibi tarafından iltizâma verilmiş ve iltizâm bedelinin bir kısmı peşin olarak alınmıştır. Mültezim arazinin mahsullerini kabz ettiğinde, zeâmet sahibi, iltizâmın meşrû/geçerli olmadığını iddia ederek mültezimden aldığı peşin ücreti iade edip mültezimin kabz ettiği mahsulleri alabilir.¹⁷⁶⁵ Aynı zamanda böyle bir durumda mültezim, masrafları için zeâmet sahibine de müracaat edemez.¹⁷⁶⁶
- Bir mukâtaanın iltizâma verilmesi ile ilgili olarak mültezim adayı bu talebini bir vekil aracılığı ile belirtip vekilden kendisi adına iltizâm sözleşmesi yapmasını isteyebilir ve bunun karşılığı olarak da bir bedel taahhüt edip bu bedeli peşin olarak ödeyebilir. Ancak mukâtaa sahibi bu talebi müsbet karşılamayıp vekil, tabiri câizse, eli boş dönerse bu durumda

¹⁷⁶² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 57, Fetva No: 568. Fetvanın naklinde, vekilin borcun kabz edilmesi konusunda bir başkasını vekil tayin edemeyeceği zira vekâlet ahkâmına riâyet konusunda insanların birbirlerinden farklı olabileceği belirtilmiştir. Gedûsî, nr. 142, vr. 39/a.

¹⁷⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 57, Fetva No: 569. Nakilde yine aynı kabzına vekil olma, deynin kabzına vekil olma bahislerine temas edilerek izah yapılmıştır. Gedûsî, nr. 142, vr. 39/a.

¹⁷⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 57, Fetva No: 570. Nakilde, “vekilin izni müvekkilin izni ve emri gibidir” kaydı düşülerek, yine vekâlet bahsi üzerinden izah yapılmıştır. Gedûsî, nr. 142, vr. 39/a.

¹⁷⁶⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 57, Fetva No: 571.

¹⁷⁶⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 57, Fetva No: 572.

mültezim adayı ödediği bedelin yarısını geri alabilir.¹⁷⁶⁷ Benzer bir konunun ele alındığı diğer bir fetvada da bu kez peşin ücreti alan vekil, müvekkil adına yapması gereken işlemi kendi adına gerçekleştirmiştir. Bu durumda müvekkil, vekile verdiği peşin ücreti ondan geri alabilir.¹⁷⁶⁸

2. Temessük

Genel itibariyle pek çok hukukî işlem¹⁷⁶⁹ için tanzîm edilen belge/senet olarak tarif edebileceğimiz temessükü, biz burada, “*mîrî arazilerin tasarrufuna dair verilen belge*”¹⁷⁷⁰ olarak değerlendirip yalnızca vergi bağlamında ele alarak, ilgili durum ve şartlara yer vereceğiz.

- Aynı meselede iki farklı temessük mevcut ise, bu noktada üst konumda bulunan kişinin verdiği temessüke itibar edilir. Fetvada sipahinin ve subaşının, arazinin tefvîzine dair farklı kişilere vermiş oldukları temessükler bahse konu edinilmiştir. Bu meselede sipahinin temessükü ile amel edileceği beyân edilmiştir.¹⁷⁷¹
- Tefvîz-tefevvüz işlemlerinde sipahi ya da yetkili kişi, tefevvüz eden kişinin temessük talebini, haklı bir gerekçe olmadıkça, reddedemez.¹⁷⁷²
- Dededen-babadan intikâl ile tasarrufun cereyân ettiği araziler için arazi sahibi, temessük konusunda mutasarrıflara ısrarcı davranamaz. Diğer bir deyişle zorla onlardan temessük talep edemez.¹⁷⁷³
- Nizâ durumlarında temessük ile işlem yapılabilmesi ya da temessükün nazar-ı itibara alınabilmesi için, temessükteki yazı ve ifadelerin anlaşılır ve kime ait olduğunun bilinmesi gerekir. Aksi durumda temessüke itibar edilmez.¹⁷⁷⁴

¹⁷⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 124-125, Fetva No: 1108.

¹⁷⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 125, Fetva No: 1109.

¹⁷⁶⁹ Borç, kefâlet, vekâlet, vakıf vb.

¹⁷⁷⁰ Erdoğan, s. 564.

¹⁷⁷¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513, Fetva No: 4604.

¹⁷⁷² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 515, Fetva No: 4621.

¹⁷⁷³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 515, Fetva No: 4628.

¹⁷⁷⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 515, Fetva No: 4629.

- Mutasarrıf ile arazi sahibi arasında arazi ile ilgili bir dava olması halinde mutasarrıf, tapu temessükü olmasa bile, tasarruf iddiasını delillendirebilir. Bu durumda arazi sahibinin bu delili kabul etmeme imkânı olmaz.¹⁷⁷⁵

3. Berât-Tescil

Nişan, rütbe, hâkimlik, tevliyet, imamlik, hatiplik gibi hususların tevcihi hakkında ait olduğu dairenin arzı üzerine sâdır olan irâde-i seniyyeye dair Divân-ı Hümâyûnca divan hattı ile yazılan ve üst tarafında padişahın tuğrası bulunan resmî vesîka, berât olarak isimlendirilmektedir. Genel devlet idaresi hakkında çıkartılan fermanlardan farklı olarak berâtlar kişilere özel olmaktadır.¹⁷⁷⁶

Tanımda da yer aldığı üzere, kişilerin muhtelif görevleri için tanzîm edilen berâtlar *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de pek çok fetvada mevzû bahis edilmiştir. Ancak biz burada, berâtın vergi bahsi ile *doğrudan* ilgili olduğu dört fetvaya atıf yapmakla iktifâ edeceğiz.

- Arazinin tasarruf hakkı için bir berât düzenlenmesi zaruridir. Ancak berâtın bir fonksiyon icrâ edebilmesi için mutlak suretle tescil edilmesi gerekir.¹⁷⁷⁷ Zira tescil edilmemiş bir berât ile gerçekleşen muâmeleler, geçersiz kabul edilmektedir. Örneğin mutasarrıf, berâtını aldıktan sonra fakat henüz tescil ettirmeden yapılan tefvîz işlemini iptal edemez.¹⁷⁷⁸
- Fetvalarda, berâtın tescili ile ilgili haksız bir uygulama da yer almaktadır. Kişi mahlûl konumunda olan bir zeâmete berât ile mutasarrıf olduğunda bir başkası zorla onun berâtını ele geçirip haksız yere bu berâtı kendi adına tescil ettirebilir.¹⁷⁷⁹
- Mutasarrıfın ölümü nedeniyle arazinin, berât ile yeni bir mutasarrıfa tevcih edilmesi durumunda ise muteber olan berâtın tescili değil de tevcih tarihidir.¹⁷⁸⁰

¹⁷⁷⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 516, Fetva No: 4633.

¹⁷⁷⁶ Erdoğan, s. 50.

¹⁷⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 53, Fetva No: 542.

¹⁷⁷⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 53, Fetva No: 543.

¹⁷⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 54, Fetva No: 551.

¹⁷⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 53, Fetva No: 541.

4. Mahlûl

Osmanlı vergi nizamında mahlûl, geride intikâl hakkına sahip mirasçı bırakmadan ölen kimseden kalmış mîrî araziye karşılık gelmektedir.¹⁷⁸¹ Mültezimin ya da mâlikâne sahibinin vefat etmesi durumunda, mukâtaanın mahlûl konumuna geleceğini ve yeniden tâliblere, açık arttırma ile sunulacağını yukarıda aktarmıştık. Burada da mahlûl olan arazilerle ilgili *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de zikri geçen meselelere yer vereceğiz.

a. Arazinin Mahlûl Olarak Değerlendirildiği ve Değerlendirilmediği Durumlar

- Mahlûl olan arazilerin tapu ile tefvîzinde, çocuğu olmadan ölen bir kişinin dedesi, kendisinden dolayı arazilerin mahlûl olmadığını beyân edemez.¹⁷⁸²
- Rehin olarak verilen araziler, rehin veren kişinin ölümü halinde mahlûl olarak değerlendirilemez.¹⁷⁸³

b. Mahlûl Araziler İçin Tapu Hakkı Olan ve Olmayan Kişiler

- Mutasarrıfın ölümü halinde, ölen kişinin hem erkek hem de kız çocukları varsa, yalnızca erkek çocukları, tasarruf hakkını sürdürebilir, kız çocukları bu konuda hak sahibi görülmez.¹⁷⁸⁴
- Vefatı ile arazileri mahlûl olan kişi, öz erkek kardeşi tarafından öldürülmüş ise öldüren kardeşin arazileri tapu ile tefevvüz etme hakkı mevcut olmaz.¹⁷⁸⁵
- Çocuğu olmadan ölen kişinin arazileri için,
 - Babası¹⁷⁸⁶, oğlu¹⁷⁸⁷ tefevvüz/tapu hakkına sahiptir.
 - Annesi¹⁷⁸⁸, amcası¹⁷⁸⁹, amcasının oğulları¹⁷⁹⁰, kardeşinin oğlu¹⁷⁹¹, anne bir erkek kardeşi¹⁷⁹², torunu (oğlunun oğlu)¹⁷⁹³, arazilerin

¹⁷⁸¹ Erdoğan, s. 336.

¹⁷⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 525, Fetva No: 4718.

¹⁷⁸³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 535, Fetva No: 4816.

¹⁷⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 542, Fetva No: 4888. Kız çocuklar doğrudan hak sahibi sayılmamakla birlikte tâlib olma hakları mahfûzdur.

¹⁷⁸⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 507, Fetva No: 4550.

¹⁷⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 522, Fetva No: 4686. Ancak babanın zimmî olması durumunda bu hak düşer. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 524, Fetva No: 4706.

¹⁷⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 523, Fetva No: 4699.

¹⁷⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 522, Fetva No: 4687.

bulunduğu bölgede ikâmet etmeyen öz kız kardeşi, kızı¹⁷⁹⁴ tefevvüz/tapu hakkı iddia edemez.

- Birden fazla hak sahibinin bulunması halinde tercih durumunda;
 - Annesi, anne bir kız ve erkek kardeşlerine¹⁷⁹⁵; kızı, erkek kardeşine¹⁷⁹⁶; erkek kardeşi, kız kardeşine¹⁷⁹⁷ öncelenir; öz ve üvey kardeşler¹⁷⁹⁸ ise eşit hakka sahiptirler.
 - Bu şekilde hak sahibi olan kişi, eğer hakkı ile ilgili bir sınırlandırma/hisselendirme mevcut ise buna riâyet etmekle mükelleftir. Örneğin erkek çocuğu olmayan kişi, vefat ettiğinde tapu hakkı iki kızına düşer. Bu durumda kızlardan biri araziye tefevvüz etmiş ancak diğeri bunu talep etmediğinden arazi bir başkasına, tapu bedeli ile tefvîz edilmiştir. Bu durumda diğerkız evlat, araziye, kalan kısmını tefevvüz eden kişiden, zorla, alamaz.¹⁷⁹⁹
 - Tapu hakkı olan kişinin, bu hakkını kullanmayacağını belirtmesi üzerine tefvîz işlemi gerçekleştirilmiş ise bu durumda hak sahibinin pişmanlığı mevcut düzeni değiştirmez.¹⁸⁰⁰
 - Tapu hakkına muttali olan kişiler de, konudan haberdar oldukları zaman tefevvüz işlemini gerçekleştirebilirler.¹⁸⁰¹
- Sipahi, mahlûl araziler için hak sahibi bulunurken arazileri bir başkasına tefvîz edemez.¹⁸⁰² Eğer böyle bir işlem gerçekleştirmiş ise, hak sahibi, tapu bedelini ödeyerek arazileri geri alabilir.¹⁸⁰³

¹⁷⁸⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 522, Fetva No: 4687; II, 525, Fetva No: 4720.

¹⁷⁹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 522, Fetva No: 4685.

¹⁷⁹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 522-523, Fetva No: 4689; II, 523, Fetva No: 4691.

¹⁷⁹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 523, Fetva No: 4693.

¹⁷⁹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 523, Fetva No: 4695.

¹⁷⁹⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 523, Fetva No: 4698.

¹⁷⁹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 523, Fetva No: 4694; II, 523, Fetva No: 4700.

¹⁷⁹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 522, Fetva No: 4688.

¹⁷⁹⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 523, Fetva No: 4701, 4704.

¹⁷⁹⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 523, Fetva No: 4702; II, 524, Fetva No: 4710.

¹⁷⁹⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 524, Fetva No: 4708.

¹⁸⁰⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 524, Fetva No: 4709.

¹⁸⁰¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 525, Fetva No: 4716.

¹⁸⁰² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 525, Fetva No: 4722; II, 525, Fetva No: 4723; II, 532, Fetva No: 4783.

¹⁸⁰³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 524, Fetva No: 4713; II, 524-525, Fetva No: 4714; II, 525, Fetva No: 4717; II, 525, Fetva No: 4721.

c. Mahlûl Olan Arazileri Tapu İle Almak İsteyenler Arasındaki Öncelik Sıralaması

- Mahlûl durumunda olan tarlalar belirli bir süre, tapu olmaksızın yalnızca arazi sahibinin izni ile işletilebilir. Bu durumda araziyi işleyen kişi, arazi sahibine ürünlerin öşürünü vermekle mükellef olur.¹⁸⁰⁴ Ancak daha sonra aynı arazi tapu ile devredilmek istendiğinde, *eğer tâlip ise*, geçen süre zarfında araziyi işleten kişiye öncelik verilir.¹⁸⁰⁵
- Mahlûl konumundaki araziler için, arazilerin bulunduğu bölge halkı, tâlip oldukları takdirde, öncelik hakkına sahiptir. Örneğin böyle bir durumda sipahi, arazileri, başka bir köyün ahalisine veremez.¹⁸⁰⁶
- Tımâr arazisinde mahlûl olan tarlaların, emsâl tapu ücreti ile tâlipleri var iken sipahi, söz konusu tarlaları, tâliplere vermeyip kendisi işletemez.¹⁸⁰⁷
- Ortak olarak tasarruf edilen bir arazide, ortaklardan biri vefat ettiğinde onun hissesine düşen arazi için diğer ortaktan önce, -varsa- oğlu öncelik hakkına sahiptir. Amcası ile ortak olarak bir yaylak işleten kişi, vefat ettiğinde yaylaktaki hissesini, tapu ile oğlu tefevvüz etmiş iken diğer ortak buna itiraz edip yaylaka ortak olduğunu ileri sürerek yaylaktaki diğer hisseyi alamaz.¹⁸⁰⁸
- Ortak olarak tasarruf edilen arazilerde, ortaklardan biri vefat ettiğinde onun hissesine düşen arazi için -eğer hak sahibi çocuğu yok ise- tapu ile tefevvüz etmede diğer ortak ya da ortaklar öncelikli olur.¹⁸⁰⁹ Böyle bir durumda diğer ortak talebini beyân etmiş iken sipahi, araziyi bir başkasına tefvîz edemez.¹⁸¹⁰ Eğer sipahi yine de araziyi bir başkasına tefvîz etmiş ise sağ

¹⁸⁰⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 549, Fetva No: 4954, 4955.

¹⁸⁰⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 507-508, Fetva No: 4552.

¹⁸⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 509-510, Fetva No: 4569.

¹⁸⁰⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 514, Fetva No: 4612, 4613, 4614, 4615.

¹⁸⁰⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 518, Fetva No: 4657.

¹⁸⁰⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 523, Fetva No: 4690; II, 536, Fetva No: 4822. Eğer diğer ortak da vefat ederse bu durumda oğlu tapu hakkına sahip olur. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 518, Fetva No: 4653.

¹⁸¹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 517, Fetva No: 4646. Benzer bir durum için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 517, Fetva No: 4649.

olan ortak bu işlem üzerine dahi olsa, araziyi, tapu bedeli karşılığında alabilir.¹⁸¹¹

- İki kişinin değil de dört kişinin ortak olarak tasarrufta bulundukları arazi/ler için, ortaklardan birinin vefatı durumunda kalan tüm ortaklar eşit hakka sahip olur.¹⁸¹² Eğer ortaklardan biri, vefat edenin hissesini tek başına tefevvüz etmiş ise, *dilerlerse*, diğer iki ortak bu tefevvüz işlemine de, bedeli karşılığında, ortak olabilirler.¹⁸¹³
- Vefatı ile arazileri mahlûl olan kişinin, bir kızı olsa fakat kızın vasîsi, kendisine tapu ile teklif edildiği halde, arazileri almasa ve bu nedenle araziler de bir başkasına tefvîz edilmiş olsa, böyle bir durumda kız bulûğa erdikten sonra gerekli olan tapu ücretini ödeyerek söz konusu arazileri teslim alabilir.¹⁸¹⁴ Aynı hak, tapu hakkı olan kişinin, vefat anında tapu bedelini karşılayacak maddî imkâna sahip olmaması durumunda da söz konusudur. Böyle bir hal cereyân ettiğinde, kişi gerekli maddî imkâna kavuştuğunda ilgili kişiden arazileri tefvîz edebilir.¹⁸¹⁵
- Mahlûl olan arazilerde bulunan kışlak alanda, hayvanlarını sipahinin izni ile otlatan kişi, yalnızca bu durum sebebiyle tefvîz işlemi için hak talep edemez.¹⁸¹⁶
- Çocuğu olmadan vefat eden kişinin arazileri için, erkek kardeşi hak sahibi olup emsâl tapu ücreti ile tefevvüze hazır iken sipahi, daha yüksek bir bedel talep ettiğini, bu bedeli kabul etmemesi halinde arazileri bir başkasına tefvîz edeceğini belirtmez. Sipahinin bu beyânına itibar edilmez.¹⁸¹⁷
- Vefat eden kişinin, tapu hakkı olan üç erkek evladı bulunsa fakat tapu işleminden evvel ikisi, çocukları olmaksızın vefat etmiş olsalar, kalan tek erkek çocuk tüm arazileri, tek başına tapu bedelini ödeyerek tefevvüz eder.

¹⁸¹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512, Fetva No: 4591; II, 517, Fetva No: 4647; II, 518, Fetva No: 4652; II, 519, Fetva No: 4660.

¹⁸¹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 519, Fetva No: 4659.

¹⁸¹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 518-519, Fetva No: 4658; II, 555, Fetva No: 5011.

¹⁸¹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 528, Fetva No: 4751; II, 528, Fetva No: 4752; II, 529, Fetva No: 4753. Hak sahibinin/sahiplerinin bulûğa erdikten sonra arazileri tefevvüz etmelerine dair bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 526, Fetva No: 4737; II, 527, Fetva No: 4738, 4742, 4743, 4744; II, 528, Fetva No: 4746; II, 529, Fetva No: 4756, 4757.

¹⁸¹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 507, Fetva No: 4542; II, 529, Fetva No: 4755. Benzer şekilde vasînin, birkaç yıl sonra vesâyeti altındaki kişinin maslahatını ileri sürerek arazileri tefevvüz etmesi ile ilgili fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 530, Fetva No: 4767.

¹⁸¹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 554, Fetva No: 5007.

¹⁸¹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 509, Fetva No: 4568.

Böyle bir durumda sipahinin, sağ kalan çocuğa, arazilerin yalnızca üçte birlik kısmını teslim etmesi muteber olmaz.¹⁸¹⁸

- Mahlûl arazileri tapu ile tefevvüz etmek için hak sahibi kişinin, arazilerin bulunduğu yerde ikâmet etmesi zorunlu değildir.¹⁸¹⁹ Fakat diğer bir fetvada, arazilerin yer aldığı bölgede ikâmet etmeyen öz kız kardeşin tapu hakkı olmadığı belirtilmiştir.¹⁸²⁰ Bir diğer fetvada da, arazilerin bulunduğu yerde ikâmet eden hak sahibi, araziye tefevvüz ettikten sonra başka bir yerde oturan öz kardeşinin bu tefevvüze ortak olamayacağı kaydedilmiştir.¹⁸²¹
- Sipahinin, sorumluluğunda olan arazilerden bir kısmı, babasının tasarrufunda bulunabilir. Sipahinin babası vefat ettiğinde mahlûl duruma gelen araziler, tabîi olarak, sipahi olan oğluna intikâl eder. Böyle bir durumda bölge halkının sipahiyi, arazileri kendilerine tapu ile vermesi konusunda zorlaması muteber ve makbul olmaz.¹⁸²²

Bu bahiste son olarak hakk-ı tapu davasında sulhun geçerli olmayacağını¹⁸²³ ve bu davanın zaman aşım süresinin on yıl olarak kayıtlara geçtiğini¹⁸²⁴ belirtebiliriz.

d. Mahlûl Arazinin İşletilmesi

Mahlûl konumundaki bir tarla, tapulanmadan ve sipahinin izni olmadan işletilip tarladan ürün elde edilmiş olsa, sipahi, izni olmadığı gerekçesi ile elde edilen ürünlerin tümünü alamaz, yalnızca öşürlerini alır.¹⁸²⁵ Burada her ne kadar haksız bir kazanç söz konusu ise de şeyhülislâm, menfi cevabı ile, yanlış bir uygulamaya başka bir yanlış uygulamayla mukâbele edilmesine müsaade etmemiştir.

e. Mahlûl Arazilerin Tapu İşlemlerinin İptalini Gerektirmeyen Durumlar

- Mutasarrıfın gâib olması durumunda, arazi sahibi, araziye tapu ile bir başkasına tefvîz edebilir. Fakat sonradan arazi sahibi değiştiğinde, gâib olan

¹⁸¹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 510, Fetva No: 4574; II, 535-536, Fetva No: 4819.

¹⁸¹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 510, Fetva No: 4578.

¹⁸²⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 523, Fetva No: 4697.

¹⁸²¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 525, Fetva No: 4719.

¹⁸²² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 508, Fetva No: 4553.

¹⁸²³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 455, Fetva No: 4059; II, 456, Fetva No: 4065.

¹⁸²⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 558, Fetva No: 5038, 5039, 5040.

¹⁸²⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 293.

mutasarrıfın ölüm haberi ulaşır ise bu durumda yeni arazi sahibi, mahlûlün kendi görev süresi içerisinde gerçekleştiğini ileri sürerek yapılan tefvîz işlemini iptal edip, arazileri tapu ile yeni birine veremez.¹⁸²⁶

- Sipahi, mutasarrıfın ölüm haberi kendisine intikâl ettiğinde mahlûl olan tarlaları bir kişiye tapu ile tefvîz eder, ilgili kişi de tefevvüz eder. Ancak bir gün sonra mutasarrıfın o gün öldüğü öğrenilir. Sipahi bu durumda, tefvîz işleminin araziler mahlûl olmadan gerçekleşmesini öne sürerek bir gün önceki işlemini iptal edip tarlaları, tapu ile bir başkasına veremez.¹⁸²⁷
- Geçerli olmayan bir ferâğ işlemi, mahlûl olan tarlaların tefvîzine engel teşkil etmez. Zira ilgili fetvada sipahinin izni olmadan gerçekleşen bir ferâğ işleminin muteber olmadığı, dolayısıyla söz konusu mahlûl arazilerin, tâliplere tefvîz edilebileceği belirtilmektedir.¹⁸²⁸

f. Mahlûl Olan Arazinin Tefvîz İşleminde Ortakların Bulunması

- Ortak olarak tasarruf edilen arazilerde mahlûl olan tarlalar, yalnızca ortaklardan birinin tefvîzi ile de devredilebilir. Böyle bir durumda tüm ortakların izinlerine ihtiyaç yoktur.¹⁸²⁹
- Eğer ortaklar, mahlûl olan araziye birden fazla kişiye tefvîz etmişler ise arazi, daha çok ortağın teklif ettiği kişiye verilir. Konuyla ilgili fetvada ortakların yedi kişi olduğu, bunlardan beşinin araziye bir kişi, kalan iki ortağın ise başka bir kişiye tefvîz ettiği belirtilmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere arazi, beş ortağın görüştüğü kişiye verilir.¹⁸³⁰
- Mahlûl araziler ortaklar arasında tefvîz-tefevvüz işlemine tâbi tutulamaz.¹⁸³¹ Gedûsî, bu konuyla ilgili kanunî bir düzenleme olduğunu, bu nedenle kanuna muhâlif düzenleme yapılamayacağını kaydeder.¹⁸³²

¹⁸²⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 511, Fetva No: 4580. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 511, Fetva No: 4587.

¹⁸²⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 508-509, Fetva No: 4560.

¹⁸²⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 515, Fetva No: 4623, 4624.

¹⁸²⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512, Fetva No: 4592, 4594, 4595. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512, Fetva No: 4599.

¹⁸³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512, Fetva No: 4598.

¹⁸³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512, Fetva No: 4596, 4597.

¹⁸³² Gedûsî, nr. 143, vr. 417/a.

g. Mahlûl Olan Arazinin Tefvîzinde Vekâlet

- Arazi sahibi, mahlûl olan tarlaların tefvîzi için bir vekil tayin edebilir.¹⁸³³ Vekil bu yetki ile arazileri bir kişiye tefvîz ettiğinde müvekkil olan arazi sahibi, bu işlemi iptal edip aynı arazileri bir başkasına veremez.¹⁸³⁴ Fakat eğer müvekkil tefvîz işlemi için, emsâl ücretten çok düşük bir meblağ talep etmişse bu durumda müvekkil onu azl edip, yeni bir vekil edinebilir ve yeni vekil, tarlayı, tefevvüz eden kişiden eksik olan ücreti tamamlamasını, aksi halde araziye başka bir kişiye tefvîz edeceğini belirterek, isteyebilir.¹⁸³⁵ Tefvîz işlemine konu olan ücretin, emsâl bedelden fazla olması durumunda ise arazi sahibinin iptal hakkı mevcut olmaz.¹⁸³⁶
- Mahlûl arazilerin tefvîzi için vekil tayin edildiğinde, vekil azl edilmiş dahi olsa, vekilin, azil haberi kendisine ulaşana kadar yapmış olduğu işlemler geçerli kabul edilir.¹⁸³⁷
- Vekil, tefvîz işlemini ücretsiz bir şekilde gerçekleştirdiğinde de arazi sahibi bu işlemi iptal edebilir.¹⁸³⁸
- Vekil ile müvekkil birbirlerinden bağımsız olarak tefvîz işlemi gerçekleştirmiş iseler bu durumda müvekkilin yani arazi sahibinin işlemi geçerli olur.¹⁸³⁹ Zira bu tefvîz işlemi ile arazi sahibi, vekilini azl etmiş olarak değerlendirilir.
- Arazi sahibi mahlûl arazilerin tefvîzi için birden fazla kişiyi de vekil olarak tayin edebilir. Ancak böyle bir durumda tefvîz işlemi için her birisinin izin, rıza ve onayı gerekir.¹⁸⁴⁰
- Mahlûl arazinin tefvîzi için vekil tayin edilen kişi, tefevvüz işlemini, müvekkili adına değil de kendi adına gerçekleştirmiş olsa bile araziler müvekkile ait olur.¹⁸⁴¹

¹⁸³³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513, Fetva No: 4601.

¹⁸³⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513, Fetva No: 4603.

¹⁸³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513, Fetva No: 4608.

¹⁸³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 514, Fetva No: 4610.

¹⁸³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513, Fetva No: 4601.

¹⁸³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513-514, Fetva No: 4609.

¹⁸³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513, Fetva No: 4604.

¹⁸⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513, Fetva No: 4605.

¹⁸⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 534, Fetva No: 4806.

h. Mahlûl Olan Araziler İçin Takdir Edilen Ya Da Ödenen Ücret

Gerek arazi gerekse vergi meselelerinin ele alındığı fetvalarda genel olarak herhangi bir fiyat tayin edildiğine tesâdüf etmedik. Ancak birkaç fetvada, kıyas yapmamıza müsaade eden miktarlar yer almaktadır. Onlardan biri, mahlûl olan araziler tapu ile devredilirken talep edilen tapu bedellerine ilişkindir. Fetvaya göre tapu için emsâl ücret beş bin akçedir. Ancak sipahi bu miktarı bilmeden, bin akçe ile araziye devretmiştir. Fakat buna rağmen sipahi, aradaki farkı talep edip bu talebin yerine getirilmemesi halinde araziye geri alacağını ifade edemez.¹⁸⁴²

5. Tefvîz-Tefevvüz

Bir mîrî gayri menkûlün tasarruf hakkını, tapu veya bedel ismi altında tahsil edilen peşin bedel karşılığında bir kimseye devretme¹⁸⁴³ *tefvîz* kelimesi ile, söz konusu kişinin arazisini üstlenmesi de *tefevvüz* kelimesi ile ifade edilmektedir. Mahlûl başlığı altında olduğu gibi burada da, tefvîz ve tefevvüz bahisleri ile ilgili fetvaları tasvir etmeye çalışacağız.

a. Tefvîz İşleminin Tamamlanmasının Şartları

- Kişinin kendi arazisini bir başkasına tefvîz etmesi, ancak o kişinin bunu kabul etmesi ile tamamlanmış olur. Diğer bir deyişle yalnızca tefvîzin gerçekleşmesi, arazinin intikâli için yeterli görülmemiştir. Bu nedenle fetvada tasvir edilen şekliyle bir baba tarlasını kızına tefvîz etmiş ancak kızı, tefevvüz etmeden vefat etmiştir. Bu durumda söz konusu arazi, kızın mahlûlü olarak değerlendirilemez.¹⁸⁴⁴
- Sipahi, belirlenen bir tapu ücreti karşılığında, arazileri tefvîz etmiş ve buna dair bir temessük tanzîm etmiştir. Ancak sipahi tapu bedelini tahsil etmeden vefat etmiştir. Bu durumda, fetvaya göre sipahinin mirasçıları araziye tefevvüz eden kişiden tapu bedelini talep edemezler.¹⁸⁴⁵ Fakat yalnızca bu fetvadaki malumât ile, tefvîz işleminin iptal olduğu neticesine varmak da

¹⁸⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 510, Fetva No: 4570. Benzer bir durum için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 511-512, Fetva No: 4589.

¹⁸⁴³ Erdoğan, s. 558.

¹⁸⁴⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 506-507, Fetva No: 4541.

¹⁸⁴⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 516-517, Fetva No: 4641.

sağlıklı olmayacaktır. Zira fetvanın naklinde “*bazı meşâyihin tercihen vereseye verilmesi müstehabdır*” dediği bilgisi yer almaktadır.¹⁸⁴⁶ Ancak, sipahinin azli durumunda, görevde olmasa bile sipahi, tapu bedelini arazileri tefvîz ettiği kişiden alır.¹⁸⁴⁷ Zikrettiğimiz bu iki fetvayı bir arada değerlendirdiğimizde, tefvîz işleminin tamamlanması için ödemenin tahsil edilmesinin zarurî olmadığını ve ödemenin, sipahi görevden alınsa bile hayatta olması şartıyla yerine getirilebileceğini söyleyebiliriz.

- Araziler zabt edilmeden tefvîz işlemi tamamlanmaz.¹⁸⁴⁸

b. Tefvîz İşlemini Gerçekleştirebilecek Kişiler

- Sipahi, vasîsi olduğu küçüğün arazilerini, mahlûl konumuna geldiklerinde, emsâl tapu ücreti ile tefvîz edebilir.¹⁸⁴⁹ Böyle bir durumda çocuk, bulûğa erdiğinde söz konusu tefvîz işlemini iptal edemez.¹⁸⁵⁰ Fakat eğer sipahi tefvîz işlemi için, emsâl ücretin çok altında bir bedel tayin etmişse ancak bu durumda çocuk, bâliğ olduğunda tefvîzi iptal edip yeni bir işlem yapabilir.¹⁸⁵¹
- Vakıf zâbiti de, mahlûl olan arazilerin tefvîzini gerçekleştirebilir.¹⁸⁵²
- Sipahinin azl edildiği ve yerine yeni bir kişinin görevlendirileceği sürede, mahlûl olan arazilerin tefvîzinin kim ya da kimler tarafından gerçekleştirileceği müstakil emr ile tayin edilir.¹⁸⁵³ Bu noktada beytûlmal emîninin yetkili olduğu söylemek isabetli olmayacaktır.
- Birden fazla kişinin ortak olarak tasarrufunda olan arazilerin tefvîzi, ortaklardan yalnızca biri tarafından gerçekleştirilebilir.¹⁸⁵⁴ Böyle bir durumda tefvîze konu olan arazilerin tapu bedeli, ortaklardan biri tarafından

¹⁸⁴⁶ Gedûsî, nr. 143, vr. 420/a.

¹⁸⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 517, Fetva No: 4643.

¹⁸⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 516, Fetva No: 4637.

¹⁸⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 526, Fetva No: 4727.

¹⁸⁵⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 526, Fetva No: 4733.

¹⁸⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 526, Fetva No: 4735.

¹⁸⁵² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 531, Fetva No: 4775.

¹⁸⁵³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 510, Fetva No: 4575.

¹⁸⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512-513, Fetva No: 4600; II, 515, Fetva No: 4627.

tahsil edilmiş ise, diğer ortak hissesine düşen miktarı, araziyi tefvüz eden kişiden değil, ortağından teslim alır.¹⁸⁵⁵

- Sipahi, tımârında bulunan mahlûl arazileri eşine, emsâl tapu ücreti ile, tefvüz edebilir.¹⁸⁵⁶ Ancak sipahi, yine mahlûl olan tarlaları, bu kez ücretsiz bir şekilde, oğluna tefvüz edemez.¹⁸⁵⁷

c. Tefvüz İşleminde Vekâlet

- Tefvüz işlemlerinde vekâlet cereyân edebilir. Arazi sahibi, mahlûl olan tarlalar için bir vekil tayin edebilir.¹⁸⁵⁸
- Mahlûl arazinin tefvûzi için vekil tayin edilen kişi, tefvüz işlemini, müvekkili adına değil de kendi adına gerçekleştirmiş olsa bile araziler müvekkile ait olur.¹⁸⁵⁹

d. Tefvüz Temessükü ve Tefvüz Bedeli

- Kişi, arazisini tefvüz eden sipahiden bu işleme dair bir belge/temessük talep edebilir. Sipahi ise, meşrû bir gerekçe olmaksızın, bu talebe menfi bir karşılık veremez.¹⁸⁶⁰
- Tefvüz bir ücret mukabilinde gerçekleşebileceği gibi meccânen¹⁸⁶¹ (herhangi bir bedel olmaksızın) de tatbîk edilebilmiştir.
- Tefvüz bedeli bizzat sipahi ya da arazi sahibi (yetkili kişi) tarafından teslim alınmalıdır. Zikri geçen yetkili kişinin vefatı halinde bu bedel mirasçıları tarafından tahsil edilemez.¹⁸⁶²
- Mahlûl olan bir arazi için, tapu ücreti ödenerek tefvüz işlemi gerçekleştirildikten sonra, ilgili arazi için hak sahibi ortaya çıkarsa, araziyi kendisine alabilir.

¹⁸⁵⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 512, Fetva No: 4591; II, 516, Fetva No: 4639; II, 517, Fetva No: 4644.

¹⁸⁵⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 514, Fetva No: 4617, 4618.

¹⁸⁵⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 514-515, Fetva No: 4619.

¹⁸⁵⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 513, Fetva No: 4601.

¹⁸⁵⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 534, Fetva No: 4806. Benzer bir fetva için bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 534, Fetva No: 4807.

¹⁸⁶⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 515, Fetva No: 4621.

¹⁸⁶¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 508, Fetva No: 4554.

¹⁸⁶² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 516, Fetva No: 4637, 4638.

Bu durumda tefevvüz eden kişi, ödediği tapu bedelini, arazi sorumlusundan (fetvadaki olayda hâss sahibi) geri alabilir.¹⁸⁶³

e. Tefvîz İşleminin İptalini Gerektiren Durumlar

- Arazi sahibinin gaybeti sebebiyle mahlûl olarak değerlendirilen ve bir yabancıya tefvîz edilen arazisi, gâib olan kişinin ölüm haberi ile yeniden, bir başkasına tefvîz edilebilir.¹⁸⁶⁴
- Mahlûl olan arazinin yeri ve miktarı tam olarak bilinmeden gerçekleştirilen bir tefvîz işleminde, sipahi arazinin ölçülerinin tahmininden çok daha fazla olduğunu muttali olduğunda, aldığı tefvîz bedelini iade ederek, araziye bir başkasına tefvîz edebilir.¹⁸⁶⁵
- Mahlûl olan arazileri tefvîz etme yetkisi olmayan kişi (fetvaya göre subaşı), arazileri tefvîz ettikten sonra sipahi bu işlemi geçersiz kılıp arazileri bir başkasına tefvîz edebilir.¹⁸⁶⁶
- Sipahi, tımarında bulunan mahlûl arazilerin tefvîzi için bir kişiyi görevlendirse ve kişiye bu işlemi mutlak suretle emsâl bedel karşılığında yerine getirmesini belirtse, buna rağmen görevlendirdiği kişi mahlûl olan bir araziye ücretsiz olarak tefvîz etse, sipahi bu işlemi iptal edip, araziye başka bir kişiye belirlenen ücretle tefvîz edebilir.¹⁸⁶⁷
- Tefvîz işlemi, arazi sahibinin seferde olduğu süre zarfında gerçekleştirilmiş ve araziye tefevvüz eden kişinin de asker zümresine mensup olduğu ortaya çıkmış ise bu durumda, arazi sahibi, seferden döndüğünde, askerî olması sebebiyle mütefevvizden öşür alınmayacağını ileri sürerek bu işlemi iptal edebilir.¹⁸⁶⁸

f. Tefvîz İşleminin İptalini Gerektirmeyen Durumlar

Mahlûl olan araziler için, tefvîz işlemi gerçekleştirilirken, sipahi, arazileri görmeden bir bedel tayin edip bu bedel üzere işlemi tamamlasa, tefevvüz sonrasında

¹⁸⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 534, Fetva No: 4805.

¹⁸⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 509, Fetva No: 4561.

¹⁸⁶⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 509, Fetva No: 4562.

¹⁸⁶⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513, Fetva No: 4602.

¹⁸⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 513-514, Fetva No: 4609.

¹⁸⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 515, Fetva No: 4622.

arazilerin tapu bedelinin daha yüksek olduğunu ileri sürerek işlemi iptal edip arazileri bir başkasına tefvîz edemez.¹⁸⁶⁹

g. Tefevvüz İşlemini Gerçekleştirebilecek Kişiler

- Çocuğunun vasîsi olan anne mahlûl olan arazileri tefevvüz edebilir. Fetvaya göre kişinin vefatı ile mahlûl olan arazileri, anne-baba bir erkek kardeşi olan çocuğa tefvîz edilmiş, tefevvüz işlemi de, bedeli çocuğun malından ödenecek şekilde vasîsi olan annesi tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁷⁰
- Tefevvüz işlemi için kişi, vekîl tayin edebilir. Vekâlet durumunda tefevvüz bedeli vekil tarafından ödenmiş ise, müvekkillerin birden fazla olması halinde, vekil, söz konusu bedeli dilediği müvekkilden alabilir.¹⁸⁷¹ Fetvada belirtildiğine göre vekîl, vekâlet verenin oğlu da olabilir.¹⁸⁷² Ancak eğer vekil, tefevvüz işlemini kendisi adına gerçekleştirirse bu durumda müvekkil, yeni bir tefevvüz işlemi ile arazileri vekilinden alabilir.¹⁸⁷³
- Ancak mahlûl araziler ortaklar arasında tefvîz-tefevüz işlemine tâbi tutulamaz.¹⁸⁷⁴ Gedûsî, bu konuyla ilgili kanunî bir düzenleme olduğunu, bu nedenle kanuna muhâlif düzenleme yapılamayacağını kaydeder.¹⁸⁷⁵ Fakat sipahi, ortaklardan birinin gâib olması durumunda, onun hissesini diğer ortak ya da ortaklara tefvîz edebilir.¹⁸⁷⁶ Hatta böyle bir durumda ortakların öncelik hakkının olduğunu belirtebiliriz.¹⁸⁷⁷
- Tımarında mahlûl durumuna gelen arazileri, sipahi tefevvüz edemez.¹⁸⁷⁸
- Köleler de, bedelini ödemek kayd u şartıyla bir araziye tefevvüz edebilirler.¹⁸⁷⁹

¹⁸⁶⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 534, Fetva No: 4805.

¹⁸⁷⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 528, Fetva No: 4749.

¹⁸⁷¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 297, Fetva No: 2695.

¹⁸⁷² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 534, Fetva No: 4807.

¹⁸⁷³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 534, Fetva No: 4808.

¹⁸⁷⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512, Fetva No: 4596, 4597.

¹⁸⁷⁵ *Gedûsî*, nr. 143, vr. 417/a.

¹⁸⁷⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 519, Fetva No: 4661.

¹⁸⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 519, Fetva No: 4664. Ortakların bu öncelik hakkını kullanmadıkları durumlar için bkz.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 519-520, Fetva No: 4666.

¹⁸⁷⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 514, Fetva No: 4613.

¹⁸⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 531, Fetva No: 4775.

h. Tefevvüz İşleminde Öncelik Sıralaması

- Tefvîz edilebilir bir araziden, tefevvüz edilmeksizin uzun yıllar istifâde eden kişi, arazi tefvîz edilirken araziye tâlip olabilir ve diğer tâlipler arasında öncelik hakkına sahip olur.¹⁸⁸⁰
- Eğer tâlip iseler, arazinin bulunduğu bölge halkı, diğer bölgelerde ikâmet edenlere öncelenir.¹⁸⁸¹
- Vefat eden arazi sahibinin eşi (kocas), kadının amcasının oğluna öncelenir.¹⁸⁸²
- Vefat eden kişinin kardeşi¹⁸⁸³, kızı¹⁸⁸⁴, annesi¹⁸⁸⁵ ya da öz erkek kardeşi¹⁸⁸⁶, akrabası olmayan yabancı bir kişiye öncelenir. Fakat yalnızca babaları bir olan amcanın¹⁸⁸⁷ böyle bir öncelik hakkı yoktur.
- Öncelik hakkının küçük bir çocukta olduğu durumlarda çocuğun vasîsi eğer bu haktan istifâde etmez ve arazi bir başkasına tevîz edilirse, söz konusu çocuk bulûğ çağına erdikten sonra araziye, ücreti mukabilinde, alabilir.¹⁸⁸⁸
- Tefvîze konu olan bir kışlak için, orada hayvanlarını bir süre otlatan kişinin öncelik hakkı söz konusu olmaz.¹⁸⁸⁹

ı. Tefevvüz İşlemi İle İlgili Hususî Durumlar

- Yalnızca beyân ya da talep ifadesi ile tefevvüz sabit olmaz.¹⁸⁹⁰
- Tefevvüz edilen araziler için görme muhayyerliği mevcuttur.¹⁸⁹¹
- Arazi görülmeden gerçekleşen bir tefevvüz işleminde kişi, yine araziye görmeden bu işlemi feshedebilir.¹⁸⁹²

¹⁸⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 508, Fetva No: 4558.

¹⁸⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 520, Fetva No: 4668, 4669.

¹⁸⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 521, Fetva No: 4674.

¹⁸⁸³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 524, Fetva No: 4711.

¹⁸⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 524, Fetva No: 4712.

¹⁸⁸⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 524, Fetva No: 4713; II, 524-525, Fetva No: 4714.

¹⁸⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 528, Fetva No: 4748; II, 531-532, Fetva No: 4782.

¹⁸⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 525, Fetva No: 4720.

¹⁸⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 529, Fetva No: 4753. Benzer bir durum için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 529, Fetva No: 4754.

¹⁸⁸⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 554, Fetva No: 5007.

¹⁸⁹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 555-556, Fetva No: 5018.

¹⁸⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 534, Fetva No: 4809.

¹⁸⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 535, Fetva No: 4811.

6. Ferâğ

Bir kişinin, gayri menkûl üzerindeki tasarruf hakkını bir başkasına devretmesidir.¹⁸⁹³ Mahlûl ve tefvîz-tefevvûz başlıklarında olduğu gibi, burada da ferâğ ile ilgili meseleleri aktarmaya çalışacağız.

a. Muteber Bir Ferâğ İşlemi İçin Gerekli Olan ve Olmayan Şartları

i. Sipahi İzni:

- Kişi ferâğ işlemi için mutlak suretle sipahiden izin almalıdır. Aksi durumda, bu ferâğ, kaydedilip hakkında hüccet/delil düzenlenmiş olsa dahi¹⁸⁹⁴, geçersiz kabul edilir.¹⁸⁹⁵
- Ancak sipahi, makul ve makbûl bir gerekçeye dayanmaksızın, nefsanî olarak, ferâğ işlemine izin vermemezlik edemez.¹⁸⁹⁶
- Sipahi, ferâğ işlemini hür iradesi ile onaylamalıdır. İkrâh altında, sipahinin ferâğa izin vermesi geçerli olmaz.¹⁸⁹⁷
- Tımar arazisinin birden fazla ortak ile işletildiği durumlarda ferâğ işlemi için yalnızca bir sipahinin izni de yeterli ve geçerlidir.¹⁸⁹⁸ Zira fetvanın naklinde ortaklık durumunda, bir ortağın izninin kâfi geleceğine dair fermanın olduğu kaydedilmiştir.¹⁸⁹⁹ Böyle bir durumda diğer ortak ya da ortaklar, ferâğ işlemi gerçekleşmemiş gibi, farklı tasarruflarda bulunamazlar.¹⁹⁰⁰
- Ancak ortak olan kişiler kardeş ise, bu durumda bir kardeşin ferâğ işlemi üzerine diğer kardeşler, araziden kendi hisselerine düşen kısımları, herhangi bir ücret ödmeden, geri alabilirler.¹⁹⁰¹
- Bunun gibi, arazisi, üvey babası tarafından ferâğ edilen küçük çocuk da, bulûğa erdikten sonra arazisini, ücretsiz olarak, geri alabilir.¹⁹⁰²

¹⁸⁹³ Erdoğan, s. 139.

¹⁸⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 511, Fetva No: 4584; II, 515, Fetva No: 4623.

¹⁸⁹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 548, Fetva No: 4942.

¹⁸⁹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 515, Fetva No: 4625.

¹⁸⁹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 515, Fetva No: 4626.

¹⁸⁹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512-513, Fetva No: 4600.

¹⁸⁹⁹ *Gedüsi*, nr. 143, vr. 428/b.

¹⁹⁰⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 528, Fetva No: 4750.

¹⁹⁰¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 527, Fetva No: 4739.

- Sipahinin ferâğ işlemi için izin vermesinde, yalan-yanlış bilgi ve yönlendirmeler bulunmakta ise bu izin geçersiz olur ve araziler yeni bir işleme tâbi tutulur.¹⁹⁰³
- Maraz-ı mevt durumunda gerçekleşen ferâğ işlemi, sipahi izni bulunduğu takdirde, geçerli kabul edilir.¹⁹⁰⁴ Böyle bir durumda fâriğ olan kişi öldüğünde sipahi izninden geri dönemez.¹⁹⁰⁵
- Mecnûn olan kişinin vasîsi de, sipahi izni ile arazileri ferâğ ettiğinde, mecnûn olan kişinin vefatı ile de sipahi izninden rücû edemez.¹⁹⁰⁶
- Kişinin, oğlunun oğluna, ücretsiz olarak ferâğ ettiği araziler için, sipahi, fâriğ olan kişinin çocuğu olmadan ölmesi halinde, izninden dönemez.¹⁹⁰⁷

ii. Ferâğın Şarta Bağlanması:

- Kişi, ölünceye kadar kendisine bakıp kendisini beslemesi şartıyla/bedeliyle arazisini kızına¹⁹⁰⁸ ya da bir başkasına¹⁹⁰⁹ ferâğ edebilir. Ancak kızı dışında bir başka kişiye ferâğda bulunduğunda, dilediği zaman bu işlemi iptal edip arazisini geri alabilir.¹⁹¹⁰
- Kişi arazisini, arazisinde ikâmet edilmesi şartıyla bir kişiye ferâğ edebilir.¹⁹¹¹
- Kişi arazisini, ölünceye kadar infâk edilmesi şartıyla ferâğ edemez.¹⁹¹²

iii. Ferâğ Bedeli:

- Ferâğ işleminin tamam olması için ferâğ bedelinin tahsil edilmesi şart değildir.¹⁹¹³ Eğer ferâğ işlemi, sipahinin izni ile gerçekleşmişse, bedel teslim edilmemiş olsa bile ferâğ geçerli olur.

¹⁹⁰² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 530, Fetva No: 4760.

¹⁹⁰³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 508, Fetva No: 4556.

¹⁹⁰⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 512-513, Fetva No: 4600.

¹⁹⁰⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 530, Fetva No: 4764, 4765, 4766.

¹⁹⁰⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 530, Fetva No: 4768, 4769.

¹⁹⁰⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 511, Fetva No: 4582.

¹⁹⁰⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 532, Fetva No: 4792.

¹⁹⁰⁹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 533, Fetva No: 4798.

¹⁹¹⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 533, Fetva No: 4793.

¹⁹¹¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 533, Fetva No: 4796.

¹⁹¹² Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 533, Fetva No: 4797.

¹⁹¹³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, II, 509, Fetva No: 4565.

- Vasî, vesâyeti altında bulunan küçük çocuğun arazilerini bir bedel mukabilinde ferâğ etmiş ancak henüz ferâğ ücreti tahsil edilmeden çocuk vefat etmiştir. Bu durumda ferâğa konu olan araziler mahlûl konumunda değerlendirilmez.¹⁹¹⁴ Ferâğ bedeli ise vasî tarafından teslim alınır.¹⁹¹⁵ Vesâyet altında bulunan ve adına ferâğ işlemi yapılan çocuk ölmeyip de bulûğa erdiğinde bu işlemi iptal edip araziye geri alabilir.¹⁹¹⁶
- Fâriğ olan kişinin, ferâğ ücretini almadan ölmesi durumunda ise, ferâğ bedeli, mirasçıları tarafından tahsil edilir.¹⁹¹⁷

iv. Temessük/Hüccet:

Ferâğ işlemlerinde, hüccetin ya da temessükün etkin bir rol üstelenmediğini de husûsen belirtebiliriz. Zira ilgili fetvalarda, hüccetin/temessükün bulunması, meselenin halli için bir fonksiyon icrâ etmemektedir. Fetvadaki tasvire göre kişi, tasarrufunda olan arazileri, sipahinin izni ile ferâğ etmiş ancak kendisine ferâğda bulunulan kişi bu işlem için sipahiden belge/temessük almamıştır. Fâriğ olan kişinin ölümü halinde, sipahi ferâğ işleminin temessükünün olmamasını gerekçe göstererek ilgili arazileri mahlûl olarak değerlendirip tefvîz edemez.¹⁹¹⁸

b. Fâriğ Olan Kişinin Ehliyeti

- *Sığâr/Küçüklük:* Küçük çocuk, emsâl ücreti karşılığında arazisini, sipahinin izni ile ferâğ ettiğinde dilerse bulûğdan sonra bu ferâğı iptal edip arazisini geri alabilir.¹⁹¹⁹
- *İkrâh:* İkrâh altında gerçekleştirilen ferâğ işlemi de geçerlidir.¹⁹²⁰ Ancak eğer kişi, ferâğ işlemi için ikrâh altında vekâlet vermiş ise, bu vekâletin mükrehen olduğunu ispat ederek ferâğ işlemini geçersiz kılabilir.¹⁹²¹

¹⁹¹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 525, Fetva No: 4724. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 526, Fetva No: 4736; II, 526, Fetva No: 4747.

¹⁹¹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 526, Fetva No: 4725, 4726.

¹⁹¹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 526, Fetva No: 4728.

¹⁹¹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 517, Fetva No: 4642.

¹⁹¹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 515, Fetva No: 4630, 4631; II, 516, Fetva No: 4632.

¹⁹¹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 526, Fetva No: 4730.

¹⁹²⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 150, Fetva No: 1677; II, 531, Fetva No: 4772.

¹⁹²¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 150, Fetva No: 1677; I, 150-151, Fetva No: 1678.

- *Fuzûlî*: Arazi sahibinin izni ve haberi olmadan, ferâğ işlemi gerçekleştiğinde eğer sipahi, fuzûlen yapılan bu ferâğa onay verirse işlem tamamlanmış olur. Arazi sahibi bu hal üzere ölürse, sipahi mevcut ferâğı kabul etmediğini belirtmez.¹⁹²²
- *Ateh/Akıl Zayıflığı*: Matûh olan kişi, ferâğ işlemini, vasîsinin izni olmaksızın gerçekleştirmiş ise bu işlem geçerli olmaz.¹⁹²³
- *Sekr/Sarhoşluk*: Gayri meşrû yollarla sarhoş olan kişinin ferâğı ise geçerli olur.¹⁹²⁴
- *Dinî Kimlik*: Zimmî bir kişi, arazilerini müslüman bir kişiye ferâğ edebilir. Bu durumda kendisine ferâğ edilen kişinin, zimmînin arazisini tasarruf etmesinden ötürü, cizye mükellefiyeti söz konusu olmaz.¹⁹²⁵

c. Arazinin Ferâğ Edilebileceği ve Edilemeyeceği Kişiler

- Kişi, arazisini oğluna¹⁹²⁶ ya da oğlunun oğluna¹⁹²⁷ ferâğ edebilir.
- Mutasarrıf, tasarrufunda bulunan arazilerin yer aldığı tımârın sipahisine, bir bedel karşılığında dahi olsa, arazilerini ferâğ edemez.¹⁹²⁸

d. Ferâğ İşlemi İçin Öncelik Hakkı

- Arazinin bulunduğu bölge halkı, eğer tâlip iseler, ferâğ işlemi için başka bir bölge halkına öncelenir.¹⁹²⁹
- Ortak olarak işletilen arazi, ortaklardan bir ya da birkaçı tarafından ferâğ edildiğinde, kalan ortak ya da ortaklar, bedelini ödemek kaydıyla, araziye kendisine ferâğda bulunulan kişiden alabilirler.¹⁹³⁰ Ancak bunun için, ortağın bu talebini beyân etmesi gerekir. Herhangi bir meşrû gerekçe olmaksızın böyle bir talebi dile getirmeyen ortak, yıllar sonra, ortak

¹⁹²² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 507, Fetva No: 4545. Fuzûlen gerçekleştirilen ferâğ işlemi ile ilgili diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 520, Fetva No: 4667; II, 549, Fetva No: 4950, 4951, 4953.

¹⁹²³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 530-531, Fetva No: 4771.

¹⁹²⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 531, Fetva No: 4773.

¹⁹²⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 77, Fetva No: 780, 781.

¹⁹²⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 511, Fetva No: 4583; II, 526, Fetva No: 4729.

¹⁹²⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 511, Fetva No: 4582.

¹⁹²⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 514, Fetva No: 4616.

¹⁹²⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 511, Fetva No: 4581.

¹⁹³⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 517, Fetva No: 4648; II, 517-518, Fetva No: 4650.

olduğunu ileri sürerek araziyi alamaz.¹⁹³¹ Arazi ferâğ edilirken, araziyi istemediğini belirten fakat yıllar sonra ortak olması hasebiyle araziyi almak isteyen kişi de araziye sahip olamaz.¹⁹³²

e. Ferâğ ve İzn-i Ferâğ Bedeli

- Ferâğ bir ücret mukabilinde gerçekleşebileceği gibi meccânen¹⁹³³ (herhangi bir bedel olmaksızın) de tatbîk edilebilmiştir.
- Ferâğın, yalnızca ücretsiz olarak gerçekleştirilmesi, onun iptali için yeterli bir sebep değildir.¹⁹³⁴
- Kişi, ferâğ bedeli olarak, ferâğda bulunacağı kişinin oğlunun kendisine ücretsiz bir şekilde hizmet etmesini de talep edebilir. Sipahinin buna müsaade etmesi halinde de, ferâğ geçerli olur.¹⁹³⁵
- Ferâğ işleminde mübâdele (iki arazinin takas edilmesi) de geçerlidir. Ancak bu durumda, her iki arazinin bulunduğu tımarların sipahilerinin iznine ihtiyaç vardır.¹⁹³⁶
- Ferâğ bedeli ile ilgili garar ve gabn-ı fâhiş söz konusu ise bu durum, ferâğ işleminin iptalini gerektirir.¹⁹³⁷
- İzn-i ferâğ bedeli, kendisine ferâğda bulunulan kişiden tahsil edilir.¹⁹³⁸

f. Ferâğ İşlemine Yönelik İtirazlar ve Ferâğın İptali

- Kişi, arazisini damadına ücretsiz olarak ferâğ ettiğinde, kişinin vefatı halinde oğlu, bu ferâğa itiraz edemez.¹⁹³⁹
- Kişi arazisini bu kez yabancı birine ücret karşılığında ferâğ ettiğinde, oğlu, arazi üzerinde kendisini hak sahibi görüp bu ferâğa itiraz edemez.¹⁹⁴⁰

¹⁹³¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 518, Fetva No: 4655.

¹⁹³² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 518, Fetva No: 4656; II, 519, Fetva No: 4663.

¹⁹³³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 508, Fetva No: 4555; II, 511, Fetva No: 4582.

¹⁹³⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 518, Fetva No: 4651.

¹⁹³⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 533, Fetva No: 4795.

¹⁹³⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 533, Fetva No: 4799.

¹⁹³⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 535, Fetva No: 4812.

¹⁹³⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 49, Fetva No: 508; II, 516, Fetva No: 4634.

¹⁹³⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 509, Fetva No: 4563.

¹⁹⁴⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 509, Fetva No: 4564.

- Kişi, arazisini, arazisinin bulunduğu bölgeden olmayan birine, ücret mukabilinde ferâğ ettiğinde, arazinin bulunduğu bölge halkı bu işleme itiraz edemez.¹⁹⁴¹
- Ferâğ işleminin ücretsiz bir şekilde yapılmış olması onun iptalini gerektiren bir sebep olamaz.¹⁹⁴²
- Ferâğ işlemine konu olan arazinin dönüm miktarı beyân edilip işlem tamamlandıktan sonra, arazinin beyân edilen ölçülerden daha büyük olduğu ortaya çıksa, yalnızca bu gerekçe ile ferâğ işlemi iptal edilmez.¹⁹⁴³

7. Arazi Sahibi (Sâhib-i Arz)

Kendisine mîrî arazinin vâridâtı tahsis edilen kimse sâhib-i arz olarak değerlendirilmektedir.¹⁹⁴⁴ Aslında terkîb, ziyâde bir tarife ihtiyaç duymayacak şekilde açık olarak görülebilir. Ancak Mehmet Erdoğan, mezkûr tanımdan sonra, tarih aralıklarını da belirterek, süreç içerisinde kimi zaman sipahinin kimi zaman mültezimin ya da muhassılın kimi zaman da mal ve tapu memurlarının sâhib-i arz olarak karşımıza çıktığını kaydeder.¹⁹⁴⁵ Fakat biz değişimleri göz ardı ederek, yalnızca Abdürrahim Efendi'nin fetvalarından hareketle sâhib-i arzın müdâhil olduğu meseleleri arz edeceğiz.

a. Vergi Tahsili Konusunda Sâhib-i Arzın Muhâtabı Olan Kişiler

- Mutasarrıf, tasarrufundaki araziye bir kişiye kiraladığı zaman ve kiracı araziye ekip-biçmek suretiyle mahsûl elde ettiğinde, arazi sahibi bu mahsûllerin öşürünü kiracıdan değil mutasarrıftan talep eder.¹⁹⁴⁶ Ancak böyle bir durumda eğer arazi sahibi, kiracıdan zorla öşürü tahsil etmiş ise,

¹⁹⁴¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 510, Fetva No: 4577.

¹⁹⁴² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 518, Fetva No: 4651.

¹⁹⁴³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 508, Fetva No: 4559.

¹⁹⁴⁴ Erdoğan, s. 490.

¹⁹⁴⁵ Erdoğan, s. 490.

¹⁹⁴⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 275, 277. Bu iki fetva ile ilgili değerlendirme, vergi nev'lerinin ele alındığı bölümde aktarılmıştı. Ancak hatırlatma olması niyetiyle aynı bilgileri burada da tekrarlıyoruz. Bu fetvalardan bir-iki fetva sonra, Abdürrahim Efendi'nin aynı mevzûyu ele alan diğer bir fetvaya arazi sahibinin muhayyer olduğu, ödemeyi dilerse kiracıdan dilerse mutasarrıftan tahsil edebileceği şeklinde cevap verdiğini gördük. Bu son fetvanın naklinde, Gedûsî de, mezkûr fetvalarda suâl edilen meselenin aynı olduğunu dolayısıyla farklı bir cevabı gerektiren bir değişikliğin söz konusu olmadığını kaydeder. Bununla birlikte Şeyhülislâm'ın bu iki farklı cevabını te'lif etmek için şöyle bir beyânda bulunur. Şeyhülislâm bu iki farklı cevabı ile, arazi sahibinin, diğerinin bilgi ve yönlendirmesi dâhilinde ödemeyi dilerse mutasarrıftan dilerse de kiracıdan yapabileceğine işaret etmiştir. Gedûsî'ye göre bu şekilde Abdürrahim Efendi, *sanki*, mutasarrıfın ve kiracının onayı olmadan arazi sahibinin bir tercihte bulunamayacağını belirtmek istemiştir. Gedûsî, nr. 142, vr. 22/a.

kiracının bu ödemeyi, mutasarrıfa takdîm etmesi gereken kira ücretine sayması ve mutasarrıfa kirasını ödememesi kabul edilemez.¹⁹⁴⁷

- Tasarruf edilen arazi için müzâraa akdi gerçekleştirilmiş ise arazi sahibi, bu durumda da vergi tahsili için (tohumları veren taraf olan) mutasarrıfı muhâtap kabul eder.¹⁹⁴⁸
- Zorla ele geçirilen ve işletilen bir arazi için, arazi sahibi ödemeleri, mutasarrıftan değil, zorla zabt eden kişiden talep eder. Ancak bu durum, zorla işletilme sebebiyle arazinin zarar görmemesi halinde cereyân eder.¹⁹⁴⁹ Aksi durumda yani araziye zorla ele geçiren kişinin araziye zarar vermesi halinde, vergilerin tahsil edileceği kişi mutasarrıf olacaktır.¹⁹⁵⁰ Zira burada mutasarrıfın bir ihmâl ve kusuru söz konusu olur ki bu ihmâl ve kusur da ödenmesi gereken verginin tahsili ile izâle edilmeye çalışılır.

b. Tahsil Edilecek Vergi Çeşitleri Konusunda Sâhib-i Arzın Yetkileri

- Bu bahse kadar pek çok başlıkta defâatle değinildiği gibi, burada bir kez daha aynı hususa temas edeceğiz. Arazi sahibi, kadîm uygulama ne ise ona riâyet etmekle, diğer bir deyişle bu uygulamaya aykırı davranmamakla mükelleftir. Örneğin bir arazi için öşür bedeli olarak sabit bir bedele (maktû/mukâtaa) tayin edilmiş ise arazi sahibi bu bedel yerine mahsûllerin öşürünü talep edemez.¹⁹⁵¹ Mukâtaa-ı kadîme ile işletilen çayırılığın bir kısmı, mutasarrıf tarafından zirâî alan olarak düzenlendiğinde, arazi sahibi bu düzenlemeye binâen öşür almak niyetiyle kadîmî mukâtaayı değiştiremez.¹⁹⁵² Diğer bir ifadeyle arazi sahibi, kadîmî olarak öşür alınan bir arazi için mutasarrıftan öşür yerine ona mukabil akçe talep edemez.¹⁹⁵³
- Arazi sahibi, kadîmî uygulamaya (ödeme planına) muhâlefet ederek ziyâde ödeme talep edemez.¹⁹⁵⁴ Mutasarrıflar, arazi sahiplerini izin ve irâdeleri ile

¹⁹⁴⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 26, Fetva No: 278.

¹⁹⁴⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 281.

¹⁹⁴⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 303.

¹⁹⁵⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 304.

¹⁹⁵¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 329.

¹⁹⁵² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 336.

¹⁹⁵³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 291. Aynı konunun ele alındığı benzer fetvalara öşür başlığında atıf yapıldığında burada bir kez daha işaret edilmeyecektir.

¹⁹⁵⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 337.

arazide, gelir getiren değişikler yaptıklarında da, bu durum kadîm olarak belirlenen ödeme şekline etki etmez. Fetvada tasvir edildiği üzere bir adanın fethinden sonra adadaki arazilerle ilgili mukâtaa düzenlemesi yapılmış, arazi sahipleri de mutasarrıflar da bu düzenlemeye riâyet etmişlerdir. Ancak bir süre sonra mutasarrıflar, arazi sahiplerinin izin ve irâdeleri ile arazilerin bir kısmına üzüm ağaçları ekerek bağ edinmişlerdir. Fakat böyle bir durumda, arazi sahipleri mukâtaa bedelini aldıktan sonra buna ilave olarak üzüm bağlarından öşür talep edemezler.¹⁹⁵⁵

- Bu ziyâde ödeme talebi, öşürü alınacak ürünlerin tamamını isteme olarak da fetvalarda yer bulmuştur. Örneğin bir fetvada hâss arazisinde pelit ağaçlarına mutasarrıf olan kişi, arazi sahibine pelitlerin öşürünü teslim ederken, arazi sahibi pelitlerin tamamını talep ettiği belirtilmektedir. Ancak bu talep, kadîm uygulamaya muğâyir olması nedeniyle makbûl ve meşrû görülmez.¹⁹⁵⁶
- Mutasarrıfın borçlu olması halinde arazi sahibi, ilgili arazinin/toprağın borç karşılığında rehin olarak verilmesine müsaade edebilir.¹⁹⁵⁷

c. Sâhib-i Arzın Hakları

Tarım ve ziraat için kullanılmayan bir yer (fetvadaki tasvire göre mera), bağ-bahçe olarak kullanılıp ürün elde edilen bir alana dönüştürüldüğünde arazi sahibi elde edilen ürünlerden öşür alabilir.¹⁹⁵⁸ Eğer bu düzenleme (hayvan otlatılan yerlerde zirâi faaliyetlerde bulunulması) arazi sahibi tarafından hoş görülmezse bu durumda, söz konusu faaliyetlere engel de olabilir.¹⁹⁵⁹

d. Sâhib-i Arzın Mutasarrıfı Değiştirmesi

- Mutasarrıfın, mükellefiyeti olan ödemeleri yapmaması halinde arazi sahibi, ilgili araziyi tapu ile bir başkasına devretmek yerine ilgili ödemeleri tahsil

¹⁹⁵⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 33, Fetva No: 342.

¹⁹⁵⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 411. Ziyâde ödemenin talep edildiğini aktaran diğer fetvalara öşür başlığında atıf yapıldığında burada bir kez daha işaret edilmeyecektir.

¹⁹⁵⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 222, Fetva No: 1989, 1990; II, 223, Fetva No: 1993; II, 235, Fetva No: 2087; II, 535, Fetva No: 4817, 4818.

¹⁹⁵⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 355.

¹⁹⁵⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 546, Fetva No: 4925.

noktasında cehd göstermelidir. Fetvada bu durum yaylaklar üzerinden suâl edilmiştir. Buna göre mukâtaalı bir arazide mutasarrıf olan kişi üç-beş yıl süresince herhangi bir ödeme yapmamış ise arazi sahibi, mutasarrıfı değiştiremez. Bu noktada arazi sahibinin yapacağı tek şey, birikmiş ödemeleri tahsil etmektir.¹⁹⁶⁰

- Aynı şekilde arazinin birkaç yıl işletilmeden elde bulundurulması da, arazi sahibinin, mutasarrıfı değiştirmesi için makbûl bir gerekçe olarak değerlendirilmemiştir.¹⁹⁶¹ Ancak burada, arazinin işletilememesinin, haklı bir nedene bağlanması gerekmektedir.¹⁹⁶² Zira aksi durumda, tabîi olarak, arazi sahibi yeni bir mutasarrıf arayışına girer.¹⁹⁶³ Böyle durumlarda eğer taraflar birbirlerinin aksi beyânlarda bulunup, bu beyânlarını delillendirirlerse, mutasarrıfın delili, arazi sahibinin deliline öncelenir.¹⁹⁶⁴
- Ziraat yapılan bir yer değil de kışlak olarak kullanılan bir mekân, on yıl boyunca mukâtaası ödenmeden kullanılmış fakat yine herhangi bir ödeme yapılmadan terk edilmiş ise, arazi sahibi bu alanı bir başkasına tapulayabilir.¹⁹⁶⁵

e. Sâhib-i Arzın Mutasarrıfı Değiştireceği ve Değiştiremeyeceği Durumlar

- Bir arazinin, mutasarrıfı tarafından yirmi yıl süre ile terk edilmesi halinde eğer mutasarrıftan haber alınabilecek durum mevcut¹⁹⁶⁶ ise arazi sahibi, ilgili araziyi bir başka mutasarrıfa veremez.¹⁹⁶⁷
- Sefere çıktıktan sonra bir yıl boyunca kendisinden haber alınamayan kişinin arazileri, arazi sahibi tarafından tapu ile bir başkasına verilebilir. Arazi sahibinin değişmesinden sonra, eğer ilk mutasarrıfın çocuğu olmaksızın öldüğü haberi gelirse bu durumda yeni arazi sahibi, ilgili araziyi,

¹⁹⁶⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 516, Fetva No: 4636; II, 552, Fetva No: 4980.

¹⁹⁶¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 543, Fetva No: 4899; II, 543-544, Fetva No: 4900; II, 544, Fetva No: 4905, 4907; II, 545, Fetva No: 4910. Arazinin boş kalmadı ancak mutasarrıfın bizzat araziyi işletmediği durum için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 545, Fetva No: 4917.

¹⁹⁶² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 544, Fetva No: 4901, 4904.

¹⁹⁶³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 544, Fetva No: 4906.

¹⁹⁶⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 560, Fetva No: 5055.

¹⁹⁶⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 551, Fetva No: 4978.

¹⁹⁶⁶ Kişinin yaşadığı yerin bilinmesi ve bu yerle haberleşme imkânının bulunması örnek olarak zikredilebilir.

¹⁹⁶⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 509, Fetva No: 4566.

kendisinden önce tayin edilen mutasarrıftan alıp başka bir kişiye veremez.¹⁹⁶⁸

- Mutasarrıfın üç-beş yıl mükellef olduğu vergi ödemelerini yapmaması da, arazi sahibinin, araziyi bir başkasına tapu ile vermesi için gerekçe olarak değerlendirilmez. Böyle bir durumda Şeyhülislâm ilgili verginin tahsil edilmesi yönünde bir cehdi salık verir.¹⁹⁶⁹ Dolayısıyla arazi sahibi, mutasarrıfın kendisine biriken ödemeleri teslim etmek istemesi halinde, arazi sahibinin bu ödemeleri almayıp araziyi bir başkasına tapulama hakkı da mevcut olmaz.¹⁹⁷⁰ Ancak mutasarrıf ödemeyi, inatla yerine getirmiyorsa, tabîî olarak, burada arazi sahibine yeni bir mutasarrıf arayışından başka bir seçenek kalmayacaktır.¹⁹⁷¹
- Müşterek mutasarrıfların bulunduğu bir arazide, mutasarrıflardan biri ölür ise onun hakkına tâlip olma konusunda, diğer ortağın (*bedelini ödemek kaydıyla*) öncelik hakkı mevcuttur. Arazi sahibi, diğer ortak dururken araziyi bir başkasına veremez.¹⁹⁷²
- Mutasarrıfın ölümü ile yerine geçen oğlu, arazisini borç sebebi ile bir kişiye sattığında arazi ile bağlantılı olan tarlaların tasarrufu için de (*bedelini ödemek kaydıyla*) öncelik hakkına sahip olur. Arazi sahibi, söz konusu kişi tâlip iken tarlaları bir başkasına veremez.¹⁹⁷³
- Oğlu olmayan bir mutasarrıf, üç yıl kendisinden haber alınamayacak şekilde gâib olmuş ise bu durumda arazi sahibi, arazileri bir başkasına verebilir.¹⁹⁷⁴ Bu noktada eğer varsa mutasarrıfın erkek kardeşinin öncelik hakkı mevcuttur.¹⁹⁷⁵ Mutasarrıfın kız kardeşleri için ise böyle bir durum söz konusu değildir.¹⁹⁷⁶

¹⁹⁶⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 511, Fetva No: 4580.

¹⁹⁶⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 516, Fetva No: 4636.

¹⁹⁷⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 552, Fetva No: 4980.

¹⁹⁷¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 551, Fetva No: 4973; II, 552, Fetva No: 4981.

¹⁹⁷² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 518, Fetva No: 4654; II, 519, Fetva No: 4662, 4665. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 527, Fetva No: 4740.

¹⁹⁷³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 520, Fetva No: 4670.

¹⁹⁷⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 531, Fetva No: 4777; II, 532, Fetva No: 4790. Mutasarrıfın oğlu ile birlikte gâib olmasını beyân eden fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 531, Fetva No: 4778.

¹⁹⁷⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 531, Fetva No: 4779.

¹⁹⁷⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 532, Fetva No: 4791.

- Arazi sahibinin, mutasarrıfın ölümü durumunda araziyi yeni birine verebilmesi için mutasarrıfın oğlu başta olmak üzere en yakın erkek akrabalarının var olup olmadıklarını beklemesi gerekir. Bu durum, fetvalarda eşi hamile olan mutasarrıfın ölmesi halinde arazinin devredilmesi ile ilgili olarak gündeme getirilmiştir. Böyle bir durumda arazi sahibi, hanımının doğum yapmasını beklemelidir. Zira eğer çocuk erkek olursa, arazin devralınması açısından öncelik hakkı olacaktır.¹⁹⁷⁷
- Arazinin, arazi sahibinin izni olmaksızın işletilmesi durumunda bu işlemi yapan kişi, arazinin tapulanması hususunda öncelik hakkına sahip olur.¹⁹⁷⁸

8. Mutasarrıf

Mîrî arazilerin işletim hakkına sahip olan kişi şeklinde tarif edebileceğimiz mutasarrıf için Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında yoğun atfılar mevcuttur. Şimdi burada, ilgili başlıklar altında bu atıflara temas edelim.

a. Mutasarrıf Olabilecek Kişi ve Gruplar

Fetvalarda, çok fazla olmasa da selâhiyet açısından kimlerin mutasarrıf olabileceğine dair ipuçları mevcuttur. Buna göre kâfirler/gayri müslimler¹⁹⁷⁹, zimmîler¹⁹⁸⁰, âkıl bâliğ olmayan çocuklar¹⁹⁸¹ ve asker sınıfına mensup kişiler¹⁹⁸² mutasarrıf olabilir. Bunun yanı sıra, yine fetvalardan hareketle üç¹⁹⁸³, dört¹⁹⁸⁴, beş¹⁹⁸⁵ ya da yedi¹⁹⁸⁶ kişinin, bir arazi için müşeterek mutasarrıf olabildiği de söylenebilir.

Kişi, araziyi zorla (tegallüben) zabt edip işletmiş olursa bu durumda, haksız bir tasarruf olmakla birlikte sipahi öşürü söz konusu kişiden talep eder. Fetvada tımar

¹⁹⁷⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 536, Fetva No: 4828; II, 536-537, Fetva No: 4829, 4830.

¹⁹⁷⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 548, Fetva No: 4935.

¹⁹⁷⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 68, Fetva No: 672, 675, 676; II, 581, Fetva No: 5263.

¹⁹⁸⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 77, Fetva No: 780, 781.

¹⁹⁸¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 137, Fetva No: 1214; II, 479-480, Fetva No: 4284.

¹⁹⁸² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 294.

¹⁹⁸³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512-513, Fetva No: 4600; II, 519, Fetva No: 4661, 4663, 4664; II, 583, Fetva No: 5285.

¹⁹⁸⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512, Fetva No: 4594; II, 536, Fetva No: 4820, 4823; II, 555, Fetva No: 5011.

¹⁹⁸⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512, Fetva No: 4595.

¹⁹⁸⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 512, Fetva No: 4598.

arazisi zorla ele geçirilip işletilmiş ve neticede ürün elde edilmiştir. Bu şekilde işletilen arazi için sipahi, tabîi olarak, zorla zabt eden kişiden öşür talep edecektir.¹⁹⁸⁷

Bu başlıkta son olarak mutasarrıf olma önceliğine dair bir hususa da değinelim. Çocuğu olmadan ölen kişinin tarlası için, tarlanın yer aldığı köyden bir tâlip bulunduğu halde arazi sahibi, söz konusu araziyi başka bir köyden birisine verebilir. Ancak bu kişiyle yapılan sözleşme henüz tamâm olmadan, bedeli karşılığında araziyi, ilk tâlip olan da alabilir.¹⁹⁸⁸

b. Müşterek Mutasarrıf

- Bir tımar için birden fazla mutasarrıf mevcut olabilir. Bu durumda her bir ortak, ürünlerden alacağı bedeli kendisi kabz eder. Ancak ortaklardan biri, her ortağın hakkını teslim almış ise bu durumda ortaklar, ödemeler için halka değil teslim alan ortağa müracaat ederler.¹⁹⁸⁹
- Yine bir tımar arazisinde ortak olan iki mutasarrıftan birinin, ziraat edilip ürün elde edilen bir çiftliği olsa, bu çiftliğin mahsullerinin öşürleri de ortaklar arasında taksim edilir.¹⁹⁹⁰
- İki kişinin ortaklaşa mutasarrıf oldukları bir bahçede, ortaklardan biri kendi hissesini vakfetmek istediğinde bu işlem ancak hâkim kararıyla geçerlilik kazanır.¹⁹⁹¹

c. Mutasarrıfın Hakları

- Tımâr arazisini tapu ve mukâtaa ile işleten mutasarrıf, söz konusu arazide bulunan ve kendisine ait olan ağaçların meyvelerinden öşür vermekle mükellef değildir.¹⁹⁹²
- Mutasarrıflar, kadîm uygulamaya muğâyir herhangi bir talebi yerine getirmek zorunda değildir. Fetvaya yansıdığı şekliyle sipahinin, zeytin ağaçlarını işleten kişilerden zeytinin öşürünü alması gerekirken, zeytinlerin

¹⁹⁸⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 35, Fetva No: 357.

¹⁹⁸⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 510, Fetva No: 4576. Benzer bir fetva için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, II, 522, Fetva No: 4683.

¹⁹⁸⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 54, Fetva No: 552.

¹⁹⁹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 54, Fetva No: 553.

¹⁹⁹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 400, Fetva No: 4374.

¹⁹⁹² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 32, Fetva No: 334.

zeytinyağına dönüştürülmesini ve zeytinyağından öşür verilmesini talep edemez.¹⁹⁹³ Aynı şekilde mutasarrıfların, sipahinin, kadîm uygulamaya muhâlefetle arazide yetişen ürünlerin öşürleri yerine ürünlerin tamamını talep ettikleri durumlarda da herhangi bir mükellefiyetleri söz konusu değildir.¹⁹⁹⁴

- Öşür arazisindeki bir çayırılığı tapu ile işleten mutasarrıf, çayırılıkta yetişen otları topladığında bunların öşürlerini vermekle de mükellef olur.¹⁹⁹⁵
- Ze‘âmet topraklarının mutasarrıfı, bölge halkından olmayan kişiler topraklarında koyunlarını otlattıklarında, onlardan resm-i otlak talep edebilir.¹⁹⁹⁶
- Kişi, mukâtaa ile mutasarrıf olduğu vakıf arazide mütevellinin iznini alarak kendisi için, kendi malıyla bir bina inşa ederse bu binayı, hâkim kararıyla istediği bir yere vakfedebilir.¹⁹⁹⁷

d. Mutasarrıfın Yükümlülükleri

- Mutasarrıfın ödemelerini yapacağı kişi ya da taraflar tayin edilmiş ise bu noktada mutasarrıfın düzenlemeye aykırı hareket etmesi mümkün değildir. Örneğin Anadolu topraklarında kadîmî olarak öşr-i divânî sipahiye teslim edilirken mutasarrıf, keyfî olarak bundan kaçınmaz.¹⁹⁹⁸
- Mutasarrıfın kadîmî uygulamaya riâyet etmesi ile ilgili diğer bir husus da toprak ürünlerinin toplandıktan sonra bekletildiği yerle ilgilidir. Fetvaya göre mutasarrıfın, mahsûllerini kadîmden bu yana bekletilen yerde değil kendi topraklarında bekletmek istemektedir. Ancak bu durum şeyhülislâm tarafından tecvîz edilmez.¹⁹⁹⁹
- Mutasarrıf, arazi sahibinden habersiz olarak yaptığı işlemlerden sorumlu olup, bu işlemlerle elde ettiği bir kazanç olması halinde bu kazancın vergisini vermekle mükellef tutulur. Örneğin mülk çiftliğinin mutasarrıfı olan

¹⁹⁹³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 37, Fetva No: 380.

¹⁹⁹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 42, Fetva No: 437.

¹⁹⁹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 39, Fetva No: 397.

¹⁹⁹⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 45, Fetva No: 467.

¹⁹⁹⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 394, Fetva No: 4308.

¹⁹⁹⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 298.

¹⁹⁹⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 29, Fetva No: 306.

kişi, öşür yerine maktû (sabit bir bedel) ödemekle mükellef tutulmuştur. Fakat mutasarrıf tarlaların bir kısmını bağ ve bahçe olarak düzenlemiş ve bu bağ-bahçelerden de ürün elde etmiştir. Arazi sahibi de, haklı olarak, ürünlerin öşürlerini, mutasarrıftan talep etmektedir. Böyle bir durumda mutasarrıf, evvelden maktû ödeme üzerine anlaştıklarını ileri sürerek ürünlerden öşüründen/vergisinden kaçınamaz.²⁰⁰⁰

Bu mesele böyle olmakla birlikte (örneğin tımar arazisinde) mutasarrıf olan kişi, sipahinin izni ile arazide kavak ağaçları yetiştirip bunları satmak suretiyle bir kazanç elde ettiğinde bu kazancın da öşürünü ödemekle mükellef olur.²⁰⁰¹

- Tımar arazisinde mutasarrıf olan kişiler, ürünlerin öşürlerini ödemekle mükellef iken sipahinin öşür yerine sabit bir bedel taleplerini yerine getirmek zorunda değildir.²⁰⁰²
- Mutasarrıf, işlettiği yerle ilgili yapılan yeni düzenlemelere riâyet etmek zorundadır. Örneğin tımar arazisindeki bir kışlakın mutasarrıfı, evvelden sabit bir bedel olarak tayin edilen resm-i kışlak, sipahinin talebi ve teklifi üzerine değiştirildiğinde, bu değişikliğe uyarak yeni ödemeyi gerçekleştirmekle mükellef olur.²⁰⁰³

e. Mutasarrıfın Keyfi Tutumları

- Bir tımâr toprağında mutasarrıf olan kişi ödeme mükellefiyeti ile ilgili olarak keyfi davranamaz. Fetvaya göre tımâr toprağı için hem öşür hem de resm-i çift ödenecek iken mutasarrıf öşür ödemeyip yalnızca resm-i çift ödemesi yapamaz.²⁰⁰⁴

²⁰⁰⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 31, Fetva No: 326.

²⁰⁰¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 44, Fetva No: 452.

²⁰⁰² *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 40, Fetva No: 412.

²⁰⁰³ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 45, Fetva No: 464.

²⁰⁰⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 289. Aynı meselenin ele alındığı diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 294.

- Tımar arazisinde değirmenleri işleten mutasarrıf, değirmenlerin bazı günlerde suyun azlığı nedeniyle çalışmadığını ileri sürerek kendisinden talep edilen resm için indirim yapılmasını isteyemez.²⁰⁰⁵

f. Mutasarrıf Değişikliğinin Ödemelere Yansımaları

- Mutasarrıflar değiştiğinde reâyânın ödeme mükellefiyet oranları değişmez. Örneğin bir tımâr arazisinde kadîmî olarak sekizde birlik bir ödeme talep edilmekte iken mutasarrıfının değişmesi ile asker sınıfı, bu orana riâyetten kaçınamaz.²⁰⁰⁶
- Mutasarrıfların görev değişikliği daha doğru bir ifade ile devir-teslim durumunda, yani aynı bölge için bir mutasarrıf azl edilip yerine yeni bir mutasarrıf tayin edilmesi halinde, öşürlerin ya da sâir ödemelerin hangi mutasarrıfın hakkı olduğu konusunda itibar edilen kriter, hasat zamanıdır. Buna göre hasat zamanı hangi mutasarrıf görevde iken gerçekleşmiş ise, ürünler toplanmış ya da öşür teslim alınmamış dahi olsa, onun hakkı olur.²⁰⁰⁷
- Aynı şekilde eğer vergi ödemeleri için muayyen bir vakit tayin edilmiş ise, yine bu vakit hangi mutasarrıfın görev süresi içerisinde bulunuyorsa vergi onun hakkı olur. İlgili fetvada resm-i ispence için gündeme getirilen meselede mart ayı verginin tahsil zamanı olarak zikredilmiştir.²⁰⁰⁸
- Ancak böyle bir durumda hasat zamanı görev süresi içerisinde gerçekleşen sipahi, vergileri tahsil etmeden ölür ve mahlûl konumuna düşen topraklar da bir başkasına devredilirse bu durumda vergileri beytülmal emini kabz eder.²⁰⁰⁹ Hasat zamanı mevcut bir mutasarrıfı bulunmayan arazilerin ödemeleri de, yine, beytülmal emini tarafından kazb edilir.²⁰¹⁰
- Fakat kale muhafızlığı gibi bir mîrî hizmet karşılığında tımar arazisine mutasarrıf olan kişiler, devir-teslim durumunda hasat zamanına değil de ay

²⁰⁰⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 46, Fetva No: 471.

²⁰⁰⁶ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 27, Fetva No: 285. Aynı meselenin ele alındığı diğer fetvalar için bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 28, Fetva No: 295.

²⁰⁰⁷ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 50, Fetva No: 513, 514, 518, 519; I, 51, Fetva No: 522, 526, 530.

²⁰⁰⁸ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 50, Fetva No: 516.

²⁰⁰⁹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 51, Fetva No: 529.

²⁰¹⁰ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 51, Fetva No: 531.

hesabı olarak görev sürelerine göre vergilerden hak sahibi olurlar. Örneğin fetvada tasvir edildiği şekliyle mutasarrıf tohumları ektikten birkaç ay sonra azl edilmiş ve yerine bir başka mutasarrıf gelmiştir. Hasat zamanı da yeni mutasarrıfın dönemine tekâbül etmiştir. Bu durumda, evvelki meselelerdeki gibi, hasat zamanına itibar edilmemiş, elde edilen ürünler mutasarrıfların görev sürelerine göre taksim edilmiştir.²⁰¹¹

²⁰¹¹ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, I, 52, Fetva No: 536, 538.

SONUÇ

Bu çalışmamızda İslam fikhının hem bilgi hem de (bir anlamda) yürürlük kaynağı olan ve fıkıh-toplum ilişkisine dair en mühim kaynağını teşkil eden fetvaları merkeze aldık. Maksadımız akademik çalışmalarda ele alınmayan bir Şeyhüislâm'ı ve fetvalarını tanımak, tanıtmak, bu sayede İslâm fikhının (mahdûd konular özelinde de olsa) aksiyolojik boyutunu bizzat tecrübe etmek idi. Ancak çalışmamız boyunca şu noktayı da gördük ki, hangi hususî maksatla yola çıkmış olursak olalım, temel ve üst gayemiz, peşi sıra bir seyir takip edeceğimiz yeni istifhâmlara ulaşmaktı. Bu nokta-ı nazardan hareketle, hem hususî hem de umumî gayemize ulaştığımızı, cân ü gönülden, ifade edebiliriz.

Genelde Osmanlı Devleti, özelde ise Osmanlı Hukuku ile ilgili müsbet-menfi pek çok genel yargı mevcuttur. Fakat biz, bu yargıların, kuşbakışı bir yaklaşımla değil de daha derin bir nazarla test edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu nedenle de Osmanlı Devleti'nin hukukî düzenine eğilmeye, şeyhüislâm fetvalarından hareketle, bu düzeni mercek altına almaya gayret ettik.

Osmanlı hukuku ve şeyhüislâm denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri, şüphesiz, hem görev süresinin diğer şeyhüislâmlara nazaran daha uzun olması hem de vazifesini sürdürdüğü zaman dilimine tesadüf eden padişahların popülaritesi sebebiyle, Şeyhüislâm Ebussuûd Efendi olacaktır. Şeyhüislâm Menteşizâde Abdürrahim Efendi'nin fetvaları ışığında hazırladığımız bu çalışmamızda Ebussuûd Efendi'ye bu vasıfla atıf yapmamız şaşırtıcı olmamalıdır. Zira zikrettiğimiz hususların dışında, Ebussuûd Efendi'yi çalışmamız için vazgeçilmez kılan, arazi ve vergi nizamı ile ilgili çok mühim düzenlemelere imza atmış olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin arazi nizamında kilit kavramlar olarak değerlendirebileceğimiz 'mîrî arazi' ve 'tımâr sistemi', Selçuklular döneminden itibaren var olmakla birlikte, söz konusu düzenlemeler ile ilgili Ebussuûd Efendi'nin fetvaları, bu alandaki şöhretinde ciddi bir paya sahibi olmuştur.

Arazi bahsi özelinde değerlendirdiğimizde Şeyhüislâm Abdürrahim Efendi, kendisine tevcih edilen suâller çerçevesinde yeni bir arazi nev'î ihdâs etmediği gibi, suâllerde gündeme getirilen meselelerle ilgili nevzuhûr bir çözüm yoluna da gitmemiştir. Zira böyle bir ihtiyaç da söz konusu değildir. Bu anlamda Şeyhüislâm,

hukukî istikrâra katkı sağlayan müsbet bir tutum sergilemiştir. Ancak bu ifadelerimiz, Menteşizâde için bir nâkısâ olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü her ne kadar arazi nizâmına ilişkin düzenlemeler, Şeyhülislâm'dan yaklaşık bir buçuk asır önce vaz' edilmiş olsa da, bu düzenlemelerin yerleşmesi (belki de kabullenilmesi) uzun bir sürece yayılmıştır. Abdürrahim Efendi'ye, arazi meseleleri ile ilgili yöneltilen pek çok soruda, (öşrî-harâcî ya da mîrî olma açısından) arazinin niteliği ve (örfî anlamda öşür, mukâtaa gibi) araziden tahsîl edilecek gelirlere dair zihinlerin henüz netleşmediğini müşâhede ettik. İşte bu noktada Menteşizâde Abdürrahim Efendi, Ebussuûd Efendi'den tevârüs edilen sistemin uygulayıcısı rolünü üstlenmiş ve bu rolün hakkını vermeye gayret etmiştir.

Arazi düzeni, genel olarak bu şekilde cereyân ederken, vergi düzeninde de farklı bir yansıma söz konusudur. Ebussuûd Efendi'nin pek çok fetvasında, halktan talep edilen tekâlîfin/vergilerin şer'e/hukuka uygunluğu suâl edilmiştir. Aynı soruları, çok yoğun olmasa da, Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında da gördük. Bu husus bizde, sâdır olan emir ve fermanlara rağmen, halkın kendilerinden talep edilen ödemeler konusunda mütereddid olduğu izlenimini uyandırdı.

Özellikle bu bölümde câlib-i dikkat bir noktaya daha temas etmemiz gerekir. Haksız vergi talebini ifade eden, üstelik cevabı suâlin ifadesinde -zaten- mahfûz olan fetvaların, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de yoğun bir şekilde yer aldığı görüldü. Bu durum bizde ehl-i örfün haksız vergi talepleri karşısında reâyânın kazâî olmasa da diyânî bir dayanak arama çabası düşüncesini uyandırdı. Zira hukûken tayin edilen vergilerle ilgili müstakil emir ve fermanların var olmasına, görevlilerin ve reâyânın bu emir ve fermanlardan haberdar olmasına rağmen fetvalarda, bu meselelerin defâatle zikredilmesi, kanaatimizce reâyânın bir çözüm yolu arayışındaki ısrarlarına delâlet etmektedir.

Daha ziyâde mîrî ve vakıf arazilerinde müşâhede ettiğimiz ortak bir sorun daha mevcuttur: İlgili araziden, belirlenenden farklı bir ödeme talep edilmesi. Bu durum kimi zaman öşür yerine mukâtaa tahsili (veya aksi), kimi zaman da tayin edilen ödmeden fazla bir miktarın tahsili şeklinde dile getirilmiştir. Böyle durumlarda Şeyhülislâm Menteşizâde, (mevcut ise) kadîm uygulamaya, (söz konusu) kanunî düzenlemeye ve

(sâdır olmuş ise) hususî emire/fermana riâyet etme şeklinde bir usûl izlemiştir. Eğer ilgili arazi bir vakıf arazisi ise bu durumda da yukarıdaki noktalardan da evvel vakfa faydalı olan ödeme tercih edilmiştir.

Arazi ve vergi düzeni devlet otoritesinin, (Osmanlı Devleti özelinde ifade etmek istersek) örfî hukukun hâkim olduğu alanlardır. Fakat *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'i okuma sürecimizde örfî hukukun beslendiği (belki de en önemli etkileşim noktası olan) toplumsal hayata ilişkin de istifhâmlar edindik.

Özellikle devletlerarası hukukî düzenlemelerden ayrı olarak, müslüman-gayrimüslim ilişkileri, üzerinde durulması gereken noktalar olarak zihnimizde yer edindi. Zira kimi zaman gayrimüslimler, yalnızca müslüman kıyafetlerini giymeleri nedeniyle müslümanlar tarafından müslüman gibi muâmele görmekte kimi zaman da müslümanlar kendi aralarındaki muhâverelerde gayrimüslimleri, hakaret unsuru olarak zikretmektedir.

Bu hususlar bizde, halkın İslâm ya da itikâd algısı üzerinde yoğunlaşma gereğini de uyandırdı. Zira Abdürrahim Efendi'den, özellikle elfâz-ı küfür bahsi ile ilgili talep edilen fetvalar, dinî değer ve ifadelerin, günlük konuşmalarda dillere peleseng edildiğini, gözler önüne serdi. Tam da bu noktada, halkın âdâb-ı muâşerete riâyeti ile ilgili kaleme alınan ve üst düzey yetkililere arz edilen risâleler de zikredilmelidir. Halkın günlük hayatında, dinî değerlerin ne derecede bir yansımaya (belki de yönlendirmeye) sahip olduğu, bu şekilde satır aralarından takip edilmelidir.

EK : 1 *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de Babu'l-A'Şâr (c. I, s. 26-60) Bahsinde Yer Alan Fetvalarının Nakillerini Hazırlayan Gedûsî'nin²⁰¹² ve Malatyalı'nın²⁰¹³ Nakillerde Atıf Yaptığı Eserlerin Sırası İle Takdîmi²⁰¹⁴

<i>Feyzü'l-kerîm fî nukûli Fetâvâ Abdürrahim</i>	<i>Fetâvâ-yı Abdürrahim ma'a'n-nukûl</i>
<i>el-Bahru'r-râik, Hülâsatü'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Hülâsatü'l-Fetâvâ</i>
<i>Dürerü'l-hükkâm ve Gurerü'l-ahkâm</i>	
	<i>Kunyetü'l-Münîye li'z-Zâhidî</i>
<i>Hülâsatü'l-Fetâvâ</i>	<i>Hülâsatü'l-Fetâvâ</i>
	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Zahîratü'l-burhâniyye</i>	<i>el-Fetâvâ't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Şerh-i Kudûrî</i>
	<i>Şerh-i Kudûrî</i>
<i>el-Cevheretü'n-neyyire</i>	<i>el-Muhîtu'l-Burhânî</i>
	<i>el-Fetâvâ't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>el-Hidâye</i>
<i>Dürerü'l-hükkâm ve Gurerü'l-ahkâm</i>	<i>Câmiu'r-rumûz</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Minehu'l-Gaffâr</i>
<i>Fethü'l-Kâdir, el-Bahru'r-râik</i>	<i>el-Fetâvâ't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân, el-Bahru'r-râik, el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye</i>
	<i>el-Fetâvâ't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde, el-Eşbâh ve'n-</i>	<i>Dürerü'l-hükkâm ve Gurerü'l-</i>

²⁰¹² Gedûsî, nr. 142, vr. 21/b-41/a.

²⁰¹³ Malatyalı, nr. 136, vr. 71-120.

²⁰¹⁴ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'in nakilli mecmûaları mukâyeseli bir şekilde okunurken, her iki nüshada da fetvaların tertibinde farklılıklar olduğuna muttali olduk. Ancak fetvaların bu farklı tertibine, tabloda yer vermeyi gerekli görmedik. Bu nedenle tabloya yalnızca, fetvaların nakillerinde atıf yapılan eserleri, sırasıyla yansıtmakla iktifâ ettik. Eğer fetvanın naklinde herhangi bir esere ya da müellife atıf yapılmamışsa veyahut da nakilde meselenin daha evvel zikredildiği kaydedilmiş ise bu durumda da, ilgili yeri boş bıraktık.

<i>nezâir</i>	<i>ahkâm</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde, Fetâvâ-yı Ebussuûd, ez-Zahîratü'l-burhâniyye</i>	<i>Câmiu'r-rumûz</i>
	<i>Hizânetü'l-ekmel</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Muhtârâtü'n-nevâzil</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân, Hülâsatü'l-fetâvâ, Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Minehu'l-Gaffâr</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>
	<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Hizânetü'l-ekmel</i>
<i>el-Eşbâh ve'n-nezâir</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>
	<i>Hülâsatü'l-Fetâvâ</i>
<i>Şerh-i Tahâvî, el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>
	<i>el-Fetâvâ't-Tâtârhâniyye</i>
<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>
<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, ez-Zahîratü'l-burhâniyye</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>
<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye</i>	<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye, el-Bahru'r-râik</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>
<i>Mizânü'l-fetâvâ, es-Serâhsî</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye</i>
<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye, el-Bahru'r-râik</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân, Minehu'l-Gaffâr</i>
<i>Minehu'l-Gaffâr</i>	<i>el-Muhîtu'l-Burhânî, Muînü'l-müftî</i>
	<i>el-Muhîtu'l-Burhânî</i>
	<i>el-Bahru'r-râik</i>
<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye, Mecmû'atü Bâlizâde, el-Bahru'r-râik, Şerhu'l-Mecmâ'</i>	<i>Şerhu'l-Mecmâ'</i>
	<i>el-Fetâvâ'l-Hayriye</i>

	<i>el-Muhîtu 'l-Burhânî</i>
	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
	<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye</i>
	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye, el-Fetavâ 'l-Velvâliciyye</i>
	<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye, el-Fetavâ 'l-Velvâliciyye</i>
	<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye</i>
	<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>
	<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye</i>
	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>el-Müntekâ</i>
	<i>ez-Zahîratü'l-burhâniyye</i>
<i>el-Fetâvâ 'l-Bezzâziyye</i>	<i>el-Fetâvâ 'l-Bezzâziyye</i>
<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>	<i>el-Müntekâ</i>
<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	<i>el-Müntekâ</i>
<i>Mîzânü 'l-fetâvâ</i>	<i>el-Müntekâ</i>
<i>Mîzânü 'l-fetâvâ</i>	<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>
	<i>el-Müntekâ</i>
	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Şerh-i Tahâvî</i>	<i>el-Fetâva 'l-'Attâbiyye, Hizânetü 'r-rivâyât</i>
<i>Şerhu 'l-Muhtâr</i>	<i>el-Hidâye</i>
<i>ez-Zahîre</i>	<i>el-Hidâye</i>
<i>ez-Zahîre</i>	<i>el-Müntekâ</i>
<i>el-Hidâye</i>	<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>
	<i>Sefînetü 'l-fetâvâ</i>
<i>el-Eşbâh ve 'n-nezâir</i>	<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>

<i>Mecmû 'atü Bâlizâde</i>	<i>Sefînetü 'l-fetâvâ</i>
<i>Mecmû 'atü Bâlizâde</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
	<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>
	<i>Câmiu 'r-rumûz</i>
<i>Mecmû 'atü Bâlizâde</i>	<i>Câmiu 'r-rumûz</i>
	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Mecmû 'atü Bâlizâde, Hizânetü 'l-ekmel, Şerh-i Kenz</i>	<i>Cevâhirü 'l-fetâvâ, Şerhu 'l- Kudûrî</i>
	<i>Şerhu 'l-Kudûrî</i>
<i>ez-Zahîre, Yenâbi ' Şerh-i Kudûrî, el- Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>	<i>Şerhu 'l-Kudûrî</i>
<i>ez-Zahîre, Şerhu Manzûmetü 't-Tahâvî</i>	<i>el-Hidâye</i>
<i>ez-Zahîre</i>	<i>el-Vecîz</i>
<i>el-Hidâye</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Kâdîhân, ez-Zahîriyye</i>	<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>
	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân, Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi</i>	<i>el-İhtiyâr (Şerhu 'l-Muhtâr)</i>
<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>ez-Zahîre</i>
<i>Ferâid (Şerh-i Kenz), el-Cevheretü 'n- neyyire</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Attâbiyye, Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>	<i>el-Fetâvâ 'l-Bezzâziyye</i>
<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>el-Hidâye</i>
	<i>Sefînetü 'l-fetâvâ</i>
<i>Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>	<i>Sefînetü 'l-fetâvâ</i>
<i>Sâhibü 'l-Hidâye, el-Bahru 'r-râik</i>	<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>
<i>Kenzü 'd-dekâik, el-Bahru 'r-râik</i>	<i>Muhtârâtü 'n-nevâzil</i>
	<i>el-Bahru 'r-râik</i>

<i>Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>	<i>Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>
<i>el-Bahru 'r-râik</i>	<i>Şerhu 'l-Mecma'</i>
<i>Cevheretü 'n-neyyire</i>	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>
	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>
<i>el-Bahru 'r-râik</i>	<i>Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>
<i>el-Bahru 'r-râik, Cevheretü 'n-neyyire</i>	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>
<i>Hizânetü 'l-ekmel, Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>el-Hidâye</i>	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>
<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>	<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>
<i>Hizânetü 'l-ekmel, el-Hidâye</i>	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
<i>Fetâva 'l-Ankaravî</i>	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
	<i>Câmiu 'r-rumûz</i>
<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>	<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>
	<i>Hizânetü 'l-ekmel</i>
<i>Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Fâzil Mahmûd Efendi</i>	<i>el-Müctebâ (Şerhu 'l-Kudûrî)</i>
<i>el-Hidâye</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Mîzânü 'l-fetâvâ, el-Fetâvâ 'l-Bezzâziyye, Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>ez-Zahîriyye</i>
	<i>el-Müctebâ (Şerhu 'l-Kudûrî)</i>
<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>	<i>ez-Zahîriyye</i>
<i>ez-Zahîre, Yenâbi', el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Şerhu 'l-Mecma'</i>	<i>el-Hidâye</i>
	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Muhtârâtü 'n-nevâzil, el-Hidâye</i>	<i>ez-Zahîre</i>
	<i>Mülteka 'l-ebhur</i>
	<i>Şerhu 'l-Mecma'</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>el-Hidâye</i>
<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>	<i>ez-Zahîriyye</i>
<i>Yenâbi', el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ, Şerhu 'l-Mecma'</i>

	<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>
<i>el-Muhît li's-Serahsî, Vâkıât-ı Hüsâmiyye, Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>el-Hidâye</i>
<i>el-Hidâye, Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	<i>ez-Zahîriyye</i>
<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
	<i>el-Hidâye</i>
<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>
	<i>Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>
<i>Mizânü 'l-fetâvâ</i>	<i>Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>
	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>el-Eşbâh, Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>
<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Fethü'l-Kâdîr</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Fethü'l-Kâdîr</i>	<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>
<i>Fethü'l-Kâdîr</i>	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>
<i>Mecmû 'atü Bâlizâde</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>	<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân, ez-Zahîriyye</i>	<i>ez-Zahîre</i>
<i>Hizânetü 'l-ekmel, el-Eşbâh</i>	<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>
<i>Câmi 'u 'l-icâreteyn, Nûru 'l-fetâvâ, Yahyâ Efendi</i>	<i>ez-Zahîre</i>
<i>Hizânetü 'l-ekmel</i>	<i>Fethü'l-Kâdîr</i>
<i>el-Bahru 'r-râik</i>	<i>ez-Zahîre</i>
<i>el-Fetâvâ 'l-Bezzâziyye</i>	<i>Câmiu 'r-rumûz</i>
<i>Ma'rûzât, Fusûl-i İmâdî</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>el-Müctebâ (Şerhu 'l-Kudûrî)</i>	<i>el-Fetâva 'l- 'Attâbiyye</i>
	<i>Hizânetü 'l-ekmel</i>
<i>Hâvî el-Münye</i>	<i>Hizânetü 'l-ekmel</i>
	<i>Fethü'l-Kâdîr</i>
	<i>Câmi 'u 'l-Fusûleyn</i>
<i>Câmi 'u 'l-Fusûleyn, el-Fetâva 'l-</i>	

<i>Kâidiyye, Ebusuûd Efendi, Mülteka 'l-ebhur</i>	
<i>Fetâvâ-yı el-Merğînânî, Şeyhülislâm Çivizâde</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Fetâva 'l-Ankaravî</i>
<i>Münyetü 'l-müftî</i>	<i>Hâvî el-Münye, el-Vecîz</i>
<i>Ebusuûd Efendi, el-Muhîr</i>	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>
<i>Câmi 'u 'l-Fusûleyn</i>	<i>el-Fetâva 'l-Hayriye</i>
<i>el-Eşbâh</i>	<i>Sefînetü 'l-fetâvâ</i>
<i>Mülteka 'l-ebhur</i>	<i>Kunyetü 'l-Münye</i>
<i>Mecmû 'atü Bâlîzâde</i>	<i>Şerh-i Tahâvî, el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>el-İhtiyâr (Şerhu 'l-Muhtâr)</i>	<i>Cevâhirü 'l-fetâvâ</i>
	<i>Şerhu 'l-Vehbâniyye</i>
<i>el-Bahru 'r-râik</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Kanun, Mecmû 'atü Bâlîzâde, Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Ferâid (Şerh-i Kenz), Mecmû 'atü Bâlîzâde</i>	<i>el-Hidâye, Mecmû 'atü Bâlîzâde</i>
	<i>Sefînetü 'l-fetâvâ</i>
<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>
	<i>Sefînetü 'l-fetâvâ</i>
<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>	<i>Fethü'l-Kâdîr</i>
	<i>Mecmû 'atü Bâlîzâde</i>
<i>Mecmû 'atü Bâlîzâde</i>	<i>Fethü'l-Kâdîr</i>
	<i>el-Müntekâ</i>
<i>Mülteka 'l-ebhur</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Mecmû 'atü Bâlîzâde</i>	<i>Mecmû 'atü Bâlîzâde</i>
	<i>Mecmû 'atü Bâlîzâde</i>
<i>Ebusuûd Efendi, ez-Zahîratü 'l-burhâniyye</i>	<i>Muhtârâtü 'n-nevâzil</i>
	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Mecmû 'atü Bâlîzâde</i>	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>
	<i>Fethü'l-Kâdîr</i>
	<i>el-Müntekâ</i>

<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	<i>el-Mütûn</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde, Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Fethü'l-Kâdir</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde, Kanûn-i Sultânî</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>	<i>el-Eşbâh</i>
<i>Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Kanûn-i Sultânî</i>
<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	<i>Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>
	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>Kanûn-i Sultânî</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Kanûn-i Sultânî</i>
<i>Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
<i>Dürrü 'l-hükkâm</i>	<i>Fethü'l-Kâdir</i>
	<i>Fethü'l-Kâdir</i>
<i>el-Bidâye</i>	<i>Fetâva 'l-Ankaravî, el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Ebûssuûd Efendi, Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
	<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>
<i>Fethü'l-Kâdir</i>	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
	<i>Muînü 'l-müftî, Ğâyetü 'l-beyân</i>
<i>Hizânetü 'l-fetâvâ</i>	<i>Pîrî Ali el-Eşbâh</i>
	<i>el-Bahru 'r-râik</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>Şerhu 'l-Mebsût</i>
<i>Nûru 'l-fetâvâ</i>	<i>el-Fetavâ 'l-Velvâliciyye</i>
<i>el-Muhît</i>	<i>Ebusuûd Efendi</i>
<i>el-Fetâvâ 'l-Bezzâziyye, Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Muînü 'l-müftî</i>
	<i>Muînü 'l-müftî</i>
	<i>el-Eşbâh</i>
<i>Kanûn-i Sultânî, Nûru 'l-fetâvâ, Ferâid (Şerh-i Kenz)</i>	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
<i>Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
<i>Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>
	<i>Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>
<i>Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Ebusuûd Efendi</i>

<i>Kanûn-i Sultânî, Mecmû'atü Bâlîzâde</i>	Ebusuûd Efendi
<i>Kanûn-i Sultânî</i>	Süleyman el-Kâdî
<i>Kanûn-i Sultânî, Ebusuûd Efendi</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Kanûn-i Sultânî</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Muînü 'l-müftî, Ğâyetü 'l-beyân</i>	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
<i>Fetâvâ-yı Atâullah Efendi</i>	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
	<i>el-Fetâva 't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Fetâva 'l-Ankaravî</i>
<i>Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Surretü 'l-fetâvâ</i>
	<i>Bedâi 'u 's-sanâi ' (Şerhi Tuhfetü 'l-fukahâ)</i>
<i>Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>
<i>Dürrü 'l-bihâr, Kanûn-i Sultânî</i>	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>
<i>Mecmûa-i Atâiyye</i>	<i>el-Fetâva 'l-Hayriye</i>
<i>Mecmû'atü Bâlîzâde</i>	<i>el-Fetâvâ 'l-Bezzâziyye</i>
	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>
	<i>Hülâsatü 'l-Fetâvâ</i>
<i>Mecmû'atü Bâlîzâde, Fetâvâ-yı Kâdîhân</i>	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>
Ebûssuûd Efendi	<i>el-Fetâva 'l-Hayriye</i>
	<i>Pîri Ali el-Eşbâh</i>
Ebûssuûd Efendi	<i>el-Fetâva 'l-Hayriye</i>
Ebûssuûd Efendi	<i>Şerhu 'l-Mebsût</i>
<i>Semhatü 'l-ebrâr</i>	<i>Minehu 'l-Gaffâr</i>
	<i>el-Fetâvâ 'l-Bezzâziyye, el-Fetâva 'l-Hayriye</i>
<i>Mecmû'atü Bâlîzâde, Ebusuûd Efendi</i>	<i>Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi</i>
<i>Mecmû'atü Bâlîzâde</i>	<i>Kunyetü 'l-Münye</i>
Ebusuûd Efendi, el-Kerekî, <i>Fetâva 'l-Ankaravî</i>	<i>Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî</i>
<i>Ma'rûzât -ı Ebussuûd</i>	<i>Câmi 'u 'l-Fusûleyn</i>
<i>en-Nutef fî 'l-fetâvâ</i>	<i>Bedâi 'u 's-sanâi ' (Şerhi Tuhfetü 'l-fukahâ)</i>
<i>el-Bahru 'r-râik</i>	<i>Sefînetü 'l-fetâvâ</i>
<i>Bedâi 'u 's-sanâi ' (Şerhi Tuhfetü 'l-fukahâ)</i>	<i>Mülteka 'l-ebhur</i>

<i>(Şerhi Tuhfetü'l-fukahâ)</i>	
<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>el-Fetâva't-Tâtârhâniyye</i>
<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>el-Eşbâh</i>
<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>Hizânetü'r-rivâyât</i>
<i>İbn Nüceym</i>	<i>Surretü'l-fetâvâ</i>
<i>el-Eşbâh, el-Bahru'r-râik, el-Muhîr</i>	<i>Surretü'l-fetâvâ</i>
<i>Hülâsatü'l-Fetâvâ</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Fetâvâ-yı Kâdihân</i>
<i>Kunyetü'l-Münye, Fusûl-i İmâdî</i>	<i>Minehu'l-Gaffâr</i>
<i>Kunyetü'l-Münye, el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>Surretü'l-fetâvâ</i>
<i>Kunyetü'l-Münye, Fusûl-i İmâdî</i>	<i>Surretü'l-fetâvâ</i>
<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>
<i>Şerh-i Tahâvî</i>	<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>
<i>Fusûl-i İmâdî</i>	<i>Kunyetü'l-Münye</i>
<i>Câmi'u'l-Fusûleyn</i>	<i>el-Fetâva't-Tâtârhâniyye</i>
<i>Hülâsatü'l-Fetâvâ</i>	<i>Mecme'u'l-fetâvâ</i>
<i>Dürerü'l-hükkâm</i>	<i>Muînü'l-müftî</i>
<i>Şerh-i Tahâvî</i>	<i>Mecmû'atü Bâlizâde</i>
<i>el-Eşbâh</i>	<i>Dürerü'l-hükkâm ve Gurerü'l-ahkâm</i>
<i>Bedâi'u's-sanâi'</i> <i>(Şerhi Tuhfetü'l-fukahâ)</i>	<i>el-Eşbâh, Fetâvâ-yı Kâdihân</i>
<i>el-Fetâva't-Tâtârhâniyye, el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>	<i>el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye</i>
<i>Hizânetü'r-rivâyât</i>	<i>Surretü'l-fetâvâ</i>
<i>Hizânetü'r-rivâyât</i>	<i>Kunyetü'l-Münye</i>

EK : 2 *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ve *Fetâvâ-yı Abdürrahim* Üzerine Yapılan Çalışmaların Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Nüshalarına Dair Tablo

ESER ADI	MÜELLİF	MUHTeva	KÜNYE	İSAM KÜTÜPHANESİ	SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ	İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ KÜTÜPHANESİ	DİĞER
<i>Fetâvâ-yı Abdürrahim</i>	Menteşizâde Abdürrahim Efendi (ö. 1128/1716)	Matbu mecmua on bir bin elli civarında fetva içermektedir. Bu mecmuada nakiller mevcut değildir, fakat ilk cildin 95. sayfasına kadar olan kısmında sayfa kenarlarında bazı nakillere yer verilmektedir.	1. İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Ma'mûreti's-Sultâniyye, 1243/1827, c. I-II. 2. Müst. Mahmud b. Mustafa Çelebi. -- [y.y.] : Yazma, 1151. VIII, 250 vr. 2. Müst. Mahmud b. Mustafa Çelebi. -- [y.y.] : Yazma, 1151. 251-516 vr. 3. Yazma, 1274. 248 vr. 3. Yazma, 1274. 249-467 vr.	1. 003928K GNL. / 297.55 ABD.F. 1. 022676-01 GNL. 47173 / 297.55 ABD.F. 1. 022676-02 GNL. 47174 / 297.55 ABD.F. 2. CD0093 GNL.CD / 297.55 ABD.F. 2. CD0094 GNL.CD / 297.55 ABD.F. 3. CD0185 GNL.CD / 297.55 ABD.F. 3. CD0186 GNL.CD / 297.55 ABD.F.		2. Nr. 76. 3. Nr. 167.	1. İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Ma'mûre, 1243. 1. İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Ma'mûre, 1243.
<i>Feyzû'l-kerim fi nukûli Fetâvâ Abdürrahim</i>	Fetva emîni Mehmed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsi (Gedizli) (ö. 1253/1837)	<i>Fetâvâ-yı Abdürrahim</i> 'deki fetvaların nakillerini derlediği eserdir.	1. Yazma, 1238. C. I-II.	1. CD0187 GNL.CD / 297.55 ABD.F. 1. CD0188 GNL.CD / 297.55 ABD.F.	- H. Hüsnü Paşa, nr. 498. - Yazma Bağışlar, nr. 2006.	1. Nr. 142-143, c. I-II, 455+469 vr., 3 Safer 1238/20.10.1822, mukabelesi 21 Receb 1238'de [3.4.1823] tamamlanmıştır.	
<i>Fetâvâ-yı Abdürrahim ma'a'n-nukûl</i>	Malatyalı Hocaâzâde Seyyid Mehmed Rasim Efendi (ö. 1316/1898)	Abdürrahim Efendi'nin <i>Fetâvâ</i> 'sının nukûlünü derlediği eserdir.	1. Yazma, [t.y.] 9, 460 vr.	1. CD0163 GNL.CD / 297.55 ABD.F.		1. Nr. 136.	
<i>Hulâsatü'l-ecvibe</i>	Fetva emîni Çeşmizâde Mehmed Hâlis (ö. 1297/1879)	<i>Fetâvâ-yı Abdürrahim</i> 'de bulunan fetvaların özet halinde neşredildiği eserdir.	1. İstanbul: Ruşen Matbaası; Uhuvvet Matbaası, 1325/1909. 1c.'de 1-2 c. (144, 235 s.) ; 34 cm. 2. İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1289. 3, 264 s.	1. 156210 NUH. 6322 / 297.55 ÇEŞ.H. 2. 022557 GNL. / 297.55 ÇEŞ.H.			1. İstanbul: Çeşmizade Mehmed Midhat, 1325: 2. 2. İstanbul: [y.y.] , 1289. 2. İstanbul: Bosnavi Hacı Muharrem Ef.Mat., 1289.

EK : 3 Fetâvâ-yı Abdürrahim’de “Babu’l-A‘Şâr Fi’l-‘Uşr” ve “Fî Mâ Yete‘allaku Bi’t-Tekâlîf” Başlıkları Altında Yer Alan Fetvaların Latinize Metni

Babu’l-A‘şâr fi’l-‘uşr mine’l-arzi’l-müste’cera ve’l-müzâra‘a mine’s-simâr ve’l-büstân ve fîhi’l-bey‘ kable edâi’l-‘uşr ve gayrı zâlik²⁰¹⁵

275. Zeyd hâsılasından öşür verilegelen bostân yerini Amr’a icâretle verip Amr dahi müddet-i icârede sebzevât zer‘ edip mahsûl hâsıl olsa sâhib-i arz ol mahsûlün öşrünü Zeyd ile Amr’ın kangisinden alır?

el-Cevab: Zeyd’den alır.

276. Zeyd tapu ve mukâtaa ile tasarrufunda olan bostân yerini bir sene tamamına dek şu kadar ücret ile Amr’a icâre Amr dahi ol bostân yerine sebzevât zer‘ edip hâsıl oldukda Zeyd ol bostân yerinin mukâtaa-ı kadîmesini sipâhisi Bekir’e verdikde Bekir razı olmayıp Zeyd’in aldığı ücretin öşrünü yahut sebzevât kıymete tutup Amr’dan kıymetinin öşrünü almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

277. Zeyd-i sipâhinin tımârî arâzisinden olup mukâtaa-ı kadîme ile Amr’ın tasarrufunda olan bostân yerini Amr-ı mezbûr bir sene tamamına dek Bekir’e şu kadar akçeye icâr ve teslîm edip ba‘dehu Bekir-i mezbûr sebzevât ekip şu kadar mahsûl tahsil eylese hâlâ sâhib-i arz Amr’dan mukâtaayı almayıp Bekir’den öşr-i mahsûl almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

278. Bu suretde sâhib-i arz Bekir’den cebren öşr-i mahsûl alsa hâlâ Amr müddet tamamında Bekir’den ecr-i müsemmâyı talep etdikde Bekir “benim sâhib-i arz öşür nâmına şu kadar mahsûlâtımı aldı” deyu tamamen ecr-i müsemmâyı vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

²⁰¹⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, c. I, s. 26-60.

279. Zeyd Amr'ın tasarrufunda olan tarlalarını Amr'dan istîcâr ve zirâat edip mahsûl hâsıl olsa sâhib-i arz öşrünü Zeyd ve Amr'ın kangisinden taleb eder?

el-Cevab: Muhayyerdir.

[27]

280. Arz ve bizr ve bakar Zeyd'in ancak amel Amr'ın olup hâsıl beynlerinde münâsafe olmak üzere akd-i müzâra'a etdiklerinden sonra Amr Zeyd'in tohumunu Zeyd'in bakarlari ile Zeyd'in arzına zer' edip ba'dehu mahsûl hâsıl olup hâsılı beynlerinde münâsafe kısmet etdiklerinden sonra Zeyd ol mahsûlden hissesinin öşrünü sipâhiye verdikde sipâhi Amr'ın hissesine düşen mikdârı varıp Amr'dan kabz etmeyip Zeyd'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

281. Zeyd tasarrufunda olan tarlasını müzâra'aten Amr'a verip Amr dahi zirâat ve mahsûl tahsil eylese bizr Zeyd'in olacak sâhib-i arz öşrünü Zeyd'den mi alır yoksa Amr'dan mı?

el-Cevab: Zeyd'den.

282. Bir vilâyetde kefare zirâat ettiği yerlerinden sipâhiye yedi keylde bir keyl ve müslim zirâat ettiği yerlerinden on keylde bir keyl harâc-ı mukâsame olunmak kânûn-i kadîm-i sultânî iken Zeyd-i müslim tasarrufunda olan tarlasını Amr-ı zimmîye müzâra'a bi'n-nısf üzerine zirâat ettirdiği Amr'ın zirâati ile hâsıl olan mecmû'-ı hubûbdan Zeyd on keylde bir keyli ifrâz ve sipâhisi Bekir'e vermek murâd etdikde Bekir razı olmayıp mücerred "Amr kâfirdir onun hissesine düşende yedi keylde bir keyl harâc-ı mukâsame alırım" demeye kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

283. Bir vilâyetin bağçe ve bağları öşrî olup defter-i hâkânîde dahi öşür kayd olunmuş iken sipâhi "Öşürden harâc enfa'dır" deyu harâc almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Bu vilâyetde asla arz-ı öşriye yoktur öşür deyu alınan harâc-ı mukâsemedir. Ekser mevâd-ı harâc-ı mukâsemesi onda bir olmağı öşür adına şâyi' olmuşdur. Arzın harâc-ı mukâsemesi öşürden ziyâdeye tahammül değilse asla arttırılmak mümkün değildir. Mütehammil ise dahi emr-i sultânîsiz vaz'-ı kadîm tağyîr olunmaz.

284. Zeyd sipâhinin tımârî toprağını zirâat eden kimesneler kadîmden mahsûllerinden sekiz keylde bir keyl öşür veregelmişler iken hâlâ mezbûrlar Zeyd'e "sekizde bir vermeyip on keylde bir keyl al" demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar, kadîmden ne veregelmişler ise yine onu verirler.

285. Kadîmü'l-eyyâmdan bir tımâr toprağında arâziye mutasarrıf olanların mahsûllerinden emr-i 'âlî ile sekizde bir alınagelmekle hâlâ tımâr-ı mezbûre mutasarrıf olan Zeyd dahi ol vech üzere almak istedikde askerî tâifesi mücerred "Biz askerîyiz" deyu ol vech üzere vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

286. Askerî tâifesinden olan Zeyd tarlasında tahsîl ettiği mahsûlün öşrünü sipâhiye verir oldukda her on demedde bir demed mi verir yohsa ba'de'd-devs hubûbun öşrünü mü verir?

el-Cevab: Hubûbdan öşür verir.

287. Zeyd, Amr-i sipâhinin tımârî toprağında hâsıl olan mahsûlünü biçip demed eyledikde Amr öşür-i mahsûl deyu on demede bir demed almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz, hubûbdan öşür alır.

288. Zeyd-i sipâhinin tımârî toprağını zirâat edip mahsûl tahsîl eden askerî tâifesi

ber-mûceb-i defter-i hâkânî mahsûllerinin on keylde bir keylini Zeyd'e verirlerken Zeyd ona kanaat etmeyip "sekizde bir keyl alırım" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Kadîmden alınageleni alır.

289. Zeyd-i sipâhinin tımârî arâzisinde olan tarlalardan kadîmden hâsılından öşür onda bir mahsûl alınıp senede dönüm başı şu kadar akçe resm-i çift alınagelse hâlâ ol tarlalardan bir tarlaya mutasarrıf olan Amr "ben yalnız resm-i çift verip öşür vermem" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

290. Zeyd-i sipâhinin tımârî karyesi arâzisinden bir mikdâr ormanı âhar karye ahâlisinden Amr ve Bekir baltaları ile açıp tarla edip mahsûl tahsîl eyleseler hâlâ Zeyd ol mahsûlden öşür talep etdikde Amr ve Bekir mücerred "baltamız ile açdık" deyip öşür mahsûl vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

291. Zeyd tarlasında hâsıl olan mahsûlün ber-mûceb-i emr ve defter-i kadîmeden verilegelen öşrü sâhib-i arza verirken sâhib-i arz almayıp "öşür bedeli akçe alırım" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

292. Zeyd-i askerînin tasarrufunda olan arâziden hâsıl olan mahsûlden sipâhî kadîmden onda bir öşür alagelmiş iken hâlâ sipâhî Zeyd'den bilâ-emr-i sultânî sâlârye nâmına müddede iki şinik dahi almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

293. Zeyd, Amr-i sipâhinin tımârî toprağında mahlûl olan bir tarlayı tapulamadan zabt ve zirâat edip mahsûl hâsıl olsa Zeyd ol mahsûlden öşrünü Amr'a verirken Amr almayıp "iznim yoğ iken zirâat etmekle cümle mahsûlü alırım" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

294. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde kadîmden şu kadar akçe resm-i çiftle bağı olan tarlanın mutasarrıfı olup askerîden olan Amr tarlasını zirâat edip mahsûl tahsîl etdikde Zeyd kadîmden alınagelen öşrü ve resm-i çifti Amr'dan talep edip almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

295. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde tarlalara mutasarrıf olan kimesnelerden Zeyd mahsûllerinden kadîmden alınageldiği üzere onda bir öşrünü almayıp bilâ-emr sekizde bir öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

296. Bir tımâr arâzisinde kadîmden öşür alınırken sonradan sipâhileri senede bir mikdâr akçeye maktû‘ eylese hâlâ sipâhi maktû‘ almayıp öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

297. Zeyd birkaç dîb arpacık soğanını Amr-ı sipâhînin tımârî arâzisinde olan tarlasına dikip birkaç gün mürûrunda çimenlendikden sonra çıkarıp Beşir'in tımârî arâzisinde olan âhar tarlasına ğars edip onda saky ve inbâti ile cedîd soğan hâsıl olduktan sonra ol mahsûlünün öşrünü sâhib-i arz olan Beşir'e verip Amr'a dahi tarlasında çimenlendirdiği içün ecr-i mislini verirken Amr razı olmayıp ol yeniden hâsıl olan soğandan tekrar öşür almağa kâdir olur mu?

[29]

el-Cevab: Olmaz.

298. Vilâyet-i Anâdolu'da vâki‘ kadîmden öşr-i divânîsi ve öşr-i mâlikânesi alınan arâzide Zeyd'in mutasarrıf olduğu öşr-i divânîsini sipâhiler ve öşr-i mâlikânesini Amr'ın evlâdı ve evlâd-ı evlâdı alagelip bu vech üzere defter-i sultânîde mestûr ve mukayyed iken hâlâ Zeyd öşr-i divânîsini sipâhiye vermekden imtinâ‘a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

299. Zeyd arz-ı mîrî üzerinde ğars olunan bağçesinde hâsıl olan meyveden ve bostandan hâsıl olan lahana ve soğan ve sarımsak ve hıyar ve sâir hadravâtdan sipâhî öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

300. Zeyd tapu ile tasarrufunda olan bostan yerine lahana ve sarımsak ve soğan zer‘ eyledikde Zeyd hâsıl olan lahana ve sarımsak ve soğandan ber-mûceb-i emr ve defter öşrünü sipâhisi Amr’a verirken Amr almayıp “öşre bedel şu kadar akçe alırım” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

301. Zeyd öşr-i mahsûl verilegelen bostân yerine kavun ve karpuz zer‘ edip hâsıl olan kavun ve karpuzun öşrünü sipâhiye vermeden âhara bey‘ ve teslim eylese sipâhi Zeyd’in aldığı semenin öşrünü almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

302. Zeyd tasarrufunda olan arz-ı mîrîde hâsıl etdiği soğan ve sarımsakdan sipâhi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Fî'l-‘Uşri mimmâ hasale mine'l-arzi'l-mezrû‘ati gasben ve fihî mâ yete‘allaku bi'd-devs ve helâki'l-mahsûl

303. Zeyd Amr’ın tarlalarına gasben birkaç sene zirâat edip Zeyd’in zirâat ile arza noksân terettüb etmeyecek sâhib-i arz öşrünü Zeyd’den mi alır yohsa Amr’dan mı?

el-Cevab: Zeyd’den alır.

304. Zeyd’in tarlalarını Amr gasben zabt ve zirâat edip zirâati ile arza noksân terettüb eylese sâhib-i arz mahsûlün öşrünü Zeyd’den mi almağa kâdir olur yohsa Amr’dan mı?

el-Cevab: Zeyd'den.

305. Bir karye ahâlisinden Zeyd âhar karye arâzisinde tahsîl ettiği mahsûlâtı kendi karyesinde olan harmana götürüp devs edip öşrünü sâhib-i arza verdikde sâkin olduğu karye sipâhisi dahi Zeyd'den sâlâriyye nâmına ol mahsûlden bir mikdâr nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

306. Zeyd'in tımârî karyesi arâzisinde karye-i uhrâ ahâlisinden Amr'ın mutasarrıf olduğu tarlaların mahsûli kadîmden karye-i ûlâ kurbunda bir mahallede devs olunagelmiş iken Amr ol mahallede devs etmeyip kendi karyesine götürmek murâd etdikde Zeyd “karyem toprağından devs olunup bana öşür verilmeden ben nakl etdirmem” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

307. Zeyd'in tımârî karyesi re'âyasından olan Amr âhar karyede olan tarlalarında hâsıl ettiği mezrû'âtın demedlerini karyesine götürüp devs edip öşrünü sâhib-i arza

[30]

verdikde Zeyd mücerred “karyemde devs etdin” deyu ol mahsûlden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

308. Bir karyenin zâbiti olan Zeyd ol karye arâzisinde tahsîl ettiği buğdayı döküp demed eyledikde ahâli-i karyeye “gelin ol buğdayımı harman edip devs ediverin” deyu cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

309. Bir karyede sâkin olan Zeyd, Amr-ı sipâhinin tımârî arâzisinde tahsîl ettiği mahsûlünü biçip ba'dehu kendi karyesine tapu ile tasarrufunda olan harman yerine

götürüp döğmek istedikde Zeyd'in karyesi sipâhisi Beşir “mahsûlünden bana bir nesne hâsıl olmaz ve var Amr'ın tımârî toprağında döğ” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

310. Zeyd arpa ve buğday demedlerini tarladan kaldırıp harman yerine yığdıkda ol yığın içine ateş düşüp bi'l-küllîye muhterik olan terikeyi “kıymete tutup öşürün alırım” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

311. Zeyd tarlalarında hâsıl olan mahsûli döğüp öşrünü sâhib-i arza vermeden anbarına vaz' eyledikten sonra harıkada anbar muhterik oldukda ol buğday dahi muhterik olup telef olsa sâhib-i arz ol muhterik olan buğdayın öşrünü Zeyd'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

312. Zeyd tapu ile tasarrufunda olan tarlaları zirâat edip vakt-i hasâd olup mahsûl hâsıl oldukda Zeyd ol mahsûlü biçip almadan bi emrillahi Teâlâ ol mahsûle dolu isâbet etmekle helâk ve zâyî' olsa hâlâ sâhib-i arz ol mahsûli kıymete tutup kıymetinden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fi'l-ekli kable edâi'l-‘uşr

313. Zeyd-i sipâhinin re‘âyâsından olan kimesneler Zeyd'in tımârî tarlalarında hâsıl olan mahsûllerinden sipâhiye öşrünü vermeden götördükleri mahsûlden ekl eyleseler helâl olur mu?

el-Cevab: Olmaz, meğer edâ-i öşre ‘âzim olalar.

314. Zeyd tasarrufunda olan arâzinin vaz' olunan harâc-ı mukâsemesini sipâhiye vermeden sipâhi izninsiz ol arâzide hâsıl etdiği mahsûlâtı ekl eylese helâl olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fî Mevti sâhibi'l-arz ve'l-mutesarrıf kable ahzi'l-‘uşr

315. Zeyd-i sipâhî tımârî re‘âyâsı zimmetlerinde olan öşr-i mahsûli re‘âyâdan alıp kabz etmeden Zeyd fevt olsa öşr-i mahsûli Zeyd’in veresesine ile emîn-i beytümalden kangisi kabz eder?

el-Cevab: Emîn-i beytûlmal.

316. Zeyd’in ze‘âmetî karyelerinde hasâd erişip vekîli öşr-i mahsûli kabz edip dar-anbâr eyledikten sonra Zeyd fevt olsa ol öşr-i mahsûl Zeyd’in veresesine mi intikâl eder yohsa emîn-i beytûlmal mı alır?

el-Cevab: Veresesine.

317. Zeyd-i sipâhinin tımârî arâzisinde tarlaları olan Amr birkaç seneden beri hâsıl olan mahsûlâtının öşrünü Zeyd’e vermeden Zeyd fevt olup tımârı Bekir’e tevcîh olsa hâlâ Zeyd’in veresesine öşr-i mezbûru Amr’dan almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

[31]

318. Zeyd, Amr-ı sipâhinin tımârî toprağında olan bir kıt‘a-ı bağında hâsıl olan mahsûlden altı sene mikdârı öşrü Amr’a vermeyip mahsûl-i mezbûru itlâf edip ba‘dehu Zeyd fevt olsa hâlâ Amr altı senenin öşr-i mahsûlini tereke-i vâfiye-i Zeyd’i kabz eden veresesinden tazmîn ve ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

319. Zeyd-i sipâhî re‘âyâsından Amr’da olan üç senelik öşr-i mahsûli almadan Amr fevt olsa hâlâ Zeyd terekesine vaz‘ıyed eden veresesinden almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Hâkim alıverir.

320. Zeyd-i za‘îmin re‘âyâsı mahsûllerini harman yerine götürüp dikmek üzere iken Zeyd fevt olsa verese “Ol mahsûlün öşrü bize değer” deyu re‘âyâdan ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

321. Zeyd tarlalarına buğday zer‘ edip nâbit olduktan sonra fevt olmağla verese hâsıl olan mahsûlü biçip ahz etdiklerinden sonra mahsûl-i mezbûrdan öşrünü sipâhiye vermeseler hâlâ sipâhî öşrünü verese-i mezbûreden taleb edip almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Fî Talebi’l-‘uşr mimmâ hasale mine’l-arâzî’l-maktû’a

322. Zeyd arsası öşre bedel olan mukâtaa-ı kadîmeli arz-ı mîrî ve eşcâr-i mülk olan bağçesinin mukâtaa-ı kadîmesini sipâhiye verirken sipâhî ol bağçede hâsıl olan mahsûlden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

323. Zeyd arâzi-i emîriyyeden tapu ve mukâtaa ile tasarrufunda olan çâyırının mukâtaa-ı kadîmesini ber-mûceb-i defter-i sultânî sâhib-i arza verirken sâhib-i arz ona razı olmayıp ol çâyırının otundan bilâ-emr öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

324. Zeyd mukâtaa-ı kadîme ile tasarrufunda olan çâyırının ve sazlığın mukâtaa-ı kadîmesini sâhib-i arza verirken sâhib-i arz kanâat etmeyip hâsıl olan çâyırdan ve sazdan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

325. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında olup Amr'ın tasarrufunda olan bir mikdâr çâyırı ile beş kıt'a-ı tarlalarının öşrü mukâbelesinde şu kadar akçe ta'yîn olunup defter-i hâkânda vech-i muharrer üzere mukayyed olmağla Amr ber-mûceb-i emr defter-i kadîmden verile gelen ol mikdâr akçeyi Zeyd'e verirken Zeyd razı olmayıp hilâfına emr vârid olmadan öşür mahsûl almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

326. Bir karyede sâkin olup mülk çiftliğe mutasarrıf olan Zeyd'in ol çiftliğe tâbi' olan tarlalarına muharrir-i vilâyet öşürü mukâbelesinde ber vech-i maktû' şu kadar akçe ta'yîn ve defter-i hâkâniye kayd etdikden sonra Zeyd ol tarlaların bir mikdârını sâhib-i arz izninsiz bağ ve bağçe ğars edip hâsıl oldukda sâhib-i arz Zeyd'in ol bağ ve bağçesinde hâsıl olan mahsûlden öşür talep etdikde Zeyd "Mukaddemâ bunların yeri bir vech-i maktû' şu kadar akçeye bağlı olmağla maktû'ını al" deyip öşür vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Havâlîsinden olan bağ ve bağçeden ne alınırsa bunlardan dahi onu alır.

[32]

327. Zeyd'in tapu ile tasarrufunda olan bâştına yerlerinde hâsıl olan mahsûlden sipâhî olanlara sûret-i defter-i hâkânîde be-her sene öşür bedeli yüz elli beş akçe ta'yîn olunmağla Zeyd be-her sene maktû'-ı mezbûru sipâhî olanlara verirken hâlâ sipâhî olan Amr maktû'-ı mezbûra kanâat etmeyip ziyâde talebine kâdir olur mu?

el-Cevab: Mukâtaa-ı kadîme ise bilâ-emr tağyîr olunmaz.

328. Zeyd mukâtaa-ı kadîme ile tasarrufunda olan tarlasının mukâtaa-ı kadîmesini sipâhîye verirken sipâhî kanâat etmeyip mahsûlünden dahi bilâ-emr-i öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

329. Bir karye ahâlisinin tarlalarında hâsıl olan mahsûllerinden öşür bedeli sâhib-i arz olanlar arasında şu kadar akçe mukâtaa ta'yîn olunduğu defter-i hâkânîde mestûr ve mukayyed iken hâlâ karye-i mezbûre sipâhîsi Zeyd mukayyed olan maktû'ını almağa razı olmayıp bilâ-emr ahâli-i mezbûrenin mahsûllerinden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

330. Bir tarlayı muharrir-i vilâyet-i tahrîr etdikde öşre muâdil mukâtaa takdîr eylese hâlâ ol tarlaya murasarrıf olan Amr mukâtaa-ı mezbûreyi ber-mûceb-i emr ve defter-i hâkânî sâhib-i arza verirken ol tarlada zirâatı ile hâsıl olan mahsûlünden hilâf-ı emr ve defter öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

331. Zeyd mukâtaalı çâyırında âhardan bazı kimesnelerin hayavanlarını ra'y ettirip mukâbelesinde bir mikdâr akçe alsa hâlâ sâhib-i arz Zeyd'den mukâtaasını aldıktan sonra ol akçeyi dahi almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

332. Zeyd'in arâzi-i emîriyyeden tasarrufunda olan tarlalardan öşür bedeli senede şu kadar keyl arpa mukâtaaya bağlu olup defter-i sultânîde dahi ol vech üzere mukayyed olup kadîmden bu âna dek mukâtaa-ı mezbûre alınırken hâlâ sâhib-i arz olan Bekir-i sipâhî mukâtaa-ı mezbûreyi tağyîr edip öşr-i mahsûl almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

333. Zeyd-i sipâhinin tımârî arâzisinden olup Amr'ın tasarrufunda olan tarlalar kadîmden senede şu kadar akçe mukâtaaya bağlu olup defter-i hâkânda ol vech üzere bağlandığı mestûr ve mukayyed olmağla Amr mukâtaa-ı mezbûreyi ber-mûceb-i emr ve defter Zeyd'e verirken Zeyd razı olmayıp hilâf-ı emr ve defter ziyâde almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

334. Zeyd tapu ve mukâtaa ile tasarrufunda olan arâzinin mukâtaa-ı kadîmesini sâhib-i arza verirken sâhib-i arz kanâat etmeyip ol arâzide hâsıl olan mahsûlden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

335. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde tapu ve mukâtaa-ı kadîme ile bir mikdâr yere mutasarrıf olan Amr ol yerin mukâtaasını Zeyd'e verirken Zeyd ol yerde olan Amr'ın mülk eşcârının meyvesinden dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

[33]

336. Zeyd mukâtaa-ı kadîme ile mutasarrıf olduğu çâyırının bir mikdârını söküp zirâat etdikde sâhib-i arz öşür talebiyle mukâtaa-ı kadîmeyi tağyîre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

337. Zeyd tapu ve mukâtaa ile mutasarrıf olduğu arâzi-i emîriyye ber-mûceb-i emr ve defter mukâtaa-ı kadîmesini sâhib-i arza verirken sâhib-i arz kanâat etmeyip hilâfına emr vârid olmadan ziyâde almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fî 'Uşri'l-bâğât ve Fîhî enne'l-mukâtaate'l-kadîme lâ teteğayyer

338. Kadîmî öşr-i mahsûl alınan Zeyd'in hâssî arâzisinde sonradan ihdâs olunan bağlardan senede şu kadar akçe mukâtaa alınmak üzere emr-i sultânî verildikten sonra birkaç sene mukâtaa alınsa hâlâ öşr-i mahsûl alınmağa emr-i sultânî verilecek ol hâss zâbiti mukâtaayı almayıp öşr-i mahsûl almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

339. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde olan bağların üzümünden öşür alınmak üzere defter-i hâkânîde mestûr ve mukayyed iken sonradan gelen sipâhîler öşür bedeli mukâtaaya bağlasalar hâlâ Zeyd sipâhî oldukda “Ben mukâta‘ almam” deyip defter-i hâkânîde ta’yîn ve tahrîr olunduğu üzere üzümünden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

340. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde bağlarda hâsıl olan üzümünden öşür alınmak üzere defter-i hâkânîde mestûr ve mukayyed olup ve lakin bağların ashâbı birkaç sene sipâhîlere öşür vermeyip mukâbelesinde dönüm başına resm-i dönüm nâmına birer mikdâr akçe veregelseler hâlâ Zeyd’in yedine defter-i hâkânî mucibince öşür alınmak üzere emr-i âlî verilecek resm olmayıp üzümünden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

341. Bir karyenin hududu dâhilinde olan bağların dönüm başına senevî şu kadar akçe vazîfe-i kadîmesi olmağla kadîmden ol bağların ashâbından vazîfe-i mezbûre alınırken hâlâ ol bağların ashâbı vazîfe-i kadîmeyi sâhib-i arza vermeyip ol mukâbelede “Hâsıl olan üzümün öşrünü al” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

342. Bir cezîre feth oldundukda arâzisine taraf-ı sultânîden bir mikdâr akçe mukâtaa takdîr olunmağla mutasarrıfları ol zamandan beri mukâtaa-ı kadîmeyi sâhib-i arz olanlara verirlerken ol arâzi üzerine marifet-i sâhib-i arzla kürûm ğars edip bağ eyleseler hâlâ sâhib-i arz mukâtaa-ı kadîmeye kanâat etmeyip öşr-i mahsûl almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Mukâtaa-ı kadîme bilâ-emr tağyîr olunmaz.

343. Zeyd’in mukâtaa-ı kadîmeli olan bağlarından sâhib-i arz mukâtaayı almayıp öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Mukâtaa-ı kadîme bilâ-emr tağyîr olunmaz.

[34]

344. Bir karyenin kadîmeden bağlarından sipâhî ber-mûceb-i defter-i hâkânî öşür bedeli resm-i dönüm alırken hâlâ karye-i mezbûre sipâhîsi olan Zeyd hilâf-i defter-i hâkânî ol bağların ashâbından resm-i dönüm almayıp bilâ-emr bağlarının öşr-i mahsûlini almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

345. Zeyd'in yeri senede şu kadar akçe mukâtaa-ı kadîmeli arz-i mîrî ve kürûmu mülk olan bağının sene tamâmında sâhib-i arz mukâtaasını taleb etdikde Zeyd “mukâtaa vermem öşr-i mahsûl al” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

346. Zeyd sipâhînin tımârî arâzisinde yerinin senede şu kadar akçe mukâtaalı bağının kütüklerini mâlikî Amr çıkarıp yerine zirâat edip mahsûl oldukda Amr ol bağ yerinin mukâtaasını Zeyd'e verirken Zeyd almayıp bilâ-emr mahsûlünden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

347. Bir karye arâzisinde olan bağların öşür bedeli vazîfe-i kadîmesi dönüm başına senede şu kadar akçe iken sâhib-i arz resm-i mezbûra kanâat etmeyip bilâ-emr ziyâde almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

348. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde olan bağların dönüm başına şu kadar akçe vazîfe-i kadîmesi olup kadîmden sâhib-i arz olanlar ol vazîfe-i kadîmeyi alırlarken hâlâ sâhib-i arz olan Bekir tağyîr edip öşr-i mahsûl almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Cevab-ı âhar: Vazîfe-i kadîme bilâ-emr tağyîr olunmaz.

349. Zeyd'in tasarrufunda vâki' arsası arz-i mîrî ve kürûmu mülk olan bağının beheresi mukâbelesinde her sene sipâhîsine muharrir-i vilâyet dönüm başına şu kadar

akçe resm takdîr ve tahrîr etmiş olsa hâlâ resm-i dönümü ber-mûceb-i defter-i hâkânî Zeyd sipâhîye verirken sipâhî ol bağ içinde vâkı‘ meyve ve ceviz ve kiraz ağaçlarında hâsıl olan mahsûlden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Cevab-ı âhar: Bilâ-emr olmaz.

350. Bir karyenin bağlarında hâsıl olan meyvenin öşür bedeli dönüm başına bir mikdâr akçe resm-i dönüm ta‘yîn olunduğu defter-i hâkânîde mestûr iken ol karyenin zâbiti olan Amr ol karye ahâlisinin bağlarında ta‘yîn olunan resm-i dönümlerini aldıktan sonra ol bağların içinde olan meyve ve kiraz ağaçlarından meyvelerinin dahi öşrünü almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

351. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında olan bağların öşrü mukâbelesinde dönüm başına şu kadar akçe ta‘yîn olunup defter-i hâkânîde mukayyed olmağla ol bağların ashâb ber-mûceb-i emr ve defter-i kadîmeden verilegelen ol mikdâr akçeyi verirlerken Zeyd almayıp “hilâfına emr vârid olmadan öşr-i mahsûl alırım” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

352. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde Amr’ın bağından resm-i bâğ alınırken bağ harâb olup yerini Amr sürüp tarla eylese Zeyd ol tarlada olan mahsûlden öşrünü aldıktan sonra resm-i bağ nâmına dahi bir mikdâr akçe almağa kâdir olur mu?

[35]

el-Cevab: Olmaz.

353. Zeyd arâzi-i emîriyeden olan mukâtaalı tarlasında izn-i sâhib-i arzla kürûm ğars eylese hâlâ sâhib-i arz Zeyd’den mukâtaa-ı kadîmesini taleb etdikde Zeyd “üzüm hâsıl olmadıkça vermem” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

354. Arz-i mîrî üzerinde mağrûs olup senevî dönüm başına on beşer akçe mukâtaa-ı kadîmesi olan bağların mâlikleri defter-i hâkânî mücebince mukâtaa-ı kadîmesini sipâhîlerine verirlerken sipâhî mukâtaa-ı kadîmeyi almağa kanâat etmeyip “dönüm başına ellişer akçe verin” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

355. Bir karye sâkinlerinden birkaç kimesneler ol karye mer‘asında bağ ve bağçe edinseler hâlâ sâhib-i arz ol bağ ve bağçede hâsıl olan mahsûlün öşrin almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

356. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında bağ ve bağçeleri olan kimesneler mahsûllerini sipâhîden izinsiz cem‘ eder olsalar hâlâ Zeyd “Min ba‘d benden izin almadıkça bağ ve bağçelerin mahsûllerîn cem‘ etmen” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz, onlar dahi öşr-i mahsûli vermek gerekdir.

357. Amr, Zeyd’in bağını tegallüben zabt etdikde sipâhî öşür ve resmini Zeyd ve Amr’dan kangisinden alır?

el-Cevab: Amr-ı mutasarrıfdan.

358. Kadîmden hâsılından öşür alınan arâzide bağ olan Zeyd öşr-i mahsûlî sâhib-i arza verirken sâhib-i arz kanâat etmeyip nısf-ı mahsûl almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

359. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında bağları olan kimesneler ber-mûceb-i emr ve defter alınagelen öşr-i mahsûllerîn Zeyd’e verirken Zeyd almayıp “mukâbelesinde şu kadar akçe verin” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

360. Zeyd'in arz-i mîrî üzerinde ğars olunan bağ ve bağçesinde hâsıl olan mahsûlünden sâhib-i arz ber-mûceb-i emr ve defter öşrünü almak istedikde Zeyd “öşür bedeli akçe al” deyip öşür vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

361. Zeyd-i sipâhî kadîmden öşr-i mahsûl alınagelen tımârî arâzisinde Amr ve Bekir'in ihdâs etdiği bağların mahsûlünden öşür taleb etdikde mezbûrlar vermeyip “kesim nâmına şu kadar akçe al” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

362. Zeyd'in yeri mukâtaa-ı kadîmelü bağ ve bağçesinin kürûm ve eşcârı kuruyup Zeyd yerini zirâat edip mahsûl tahsîl eylese sipâhî Zeyd'den mukâtaa almayıp bilâ-emr öşr-i mahsûl almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

363. Zeyd'in kadîmden öşr-i mahsûl alınagelen bağının mahsûlünden sipâhî Zeyd'den öşür aldıktan sonra ol bağın içinde olup Zeyd'in mülkü olan ceviz ağacında hâsıl olan cevizinden dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

364. Zeyd'in kadîmî öşr-i mahsûl alınagelen bağının mahsûlünden sipâhî öşür aldıktan sonra

[36]

Zeyd'in ol bağ içinde mülkü olan meyve eşcârının meyvesinden dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

365. Bir karye ahâlisinden bazı kimesneler kadîmî öşür verilegelen tarlalarına izn-i sipâhî ile kürûm ğars edip bağ etdiklerinden sonra ol bağlarda mahsûl hâsıl olsa sipâhî ol mahsûlden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

366. Zeyd-i siphâhînin toprağında bağları olan re‘âyân üzümlerîn sıkıp şıra edip sipâhî mezbûrlardan öşrîn aldıktan sonra cibresinden dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

367. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında bağları olan kimesneler bağlarının üzümlerini cem‘ edip Zeyd’e öşrîn vermeden sıkıp şıra eyleseler hâlâ Zeyd ol kimesnelerin şıralarından öşrünü almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Hamr olmadıysa olur.

368. Öşr-i mahsûl alınagelen bağ hâsılında itibâr üzüm olduğunun ibtidâsına mıdır yohsa üzümün kesildiğine midir?

el-Cevab: Üzümün kesildiğinedir.

Fi'l-hadîka ve'l-bustân

369. Yeri arz-ı mîrî ve eşcâr-i mülk olan bağçesinin arasında olan bostanlar için hîn-i fethde senevî bir mikdâr akçe mukâtaa takdîr olunup ol bağçeye mutasarıf olanlar feth-i hâkânîden bu ana gelinceye değin defter-i hâkânîde mestûr ve mukayyed olan mukâtaa-ı kadîmeyi sâhib-i arz olanlara verirlerken hâlâ sâhib-i arz olan Zeyd mukâtaayı almayıp ol bostanlarda zer‘ olunan mahsûlden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

370. Arz-ı mîrî üzerinde mağrûs olup senevî bir mikdâr akçe mukâtaası olan bağçe mürûr-i eyyâm ile harâb olup arsa-ı sırfa kaldıktan sonra bağçenin mâliki Amr ol arsayı zirâat edip mahsûl hâsıl olduktan sonra “Mukâtaa-ı mezbûre öşre muâdil olmağla

mahsûlden öşür alına” deyu sâhib-i arza emr-i şerîf verilmekle sâhib-i arz öşür almak murâd etdikde Amr mücerred “mukaddemâ mukâtaa verirdim” deyu öşür vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

371. Arsasının öşür bedeli senevî şu kadar akçe mukâtaa-ı kadîmesi olan bağçenin sâhibi Zeyd mukâtaa-ı mezbûreyi sipâhî Amr’a verirken Amr mukâtaayı almayıp ol bağçenin meyvesinden bilâ-emr öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

372. Zeyd tapu ile tasarrufunda olan tarlası içinde izn-i sipâhî ile eylediği eçcârın meyvesinde sipâhî öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

373. Zeyd bir mülk arsası üzerine eçcâr ğars edip bağçe eyledikten sonra ol bağçenin meyvesinden sipâhî öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

[37]

374. Arsasının öşür bedeli senevî şu kadar akçe mukâtaa-ı kadîmesi olan bağçenin sâhibi Zeyd ol bağçe içinde hâlî olan yere zirâat eylese sipâhî arsasının mukâtaasını almayıp zirâati ile hâsıl olan mahsûlden bilâ-emr öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

375. Zeyd-i sipâhînin tımârı dâhilinde olup Amr ve Bekir’in bağçelerinde hâsıl olan mahsûllerinden öşür adına alınan harâc-ı mukâsemeleri emr-i sultânî ile ref’ olunduktan sonra hilâfına emr vârid olmadan ol bağçelerde hâsıl olan mahsûlâtıdan Zeyd öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

376. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında bağçesi olan Amr ol bağçenin zirâate sâlih olan yerlerini zirâat edip mahsûl tahsîl eylese hâsıl olan hubûbâtıdan Zeyd öşür taleb etdikde Amr mücerred “Eşcârı için mukâtaa veririm” deyu hubûbun öşrünü vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

377. Zeyd mülk menziline tetimme-i süknâsından olup buçuk dönüm mikdârı olan arsası üzerinde vâki‘ meyve eşcârında hâsıl olan meyveden sâhib-i arz öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

378. Bir karyede vâki‘ Zeyd’in arsası ve eşcârı mülkü olan bağçesinden karye-i mezbûre sipâhî öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

379. Bir karye ahâlisinden Zeyd’in mülk havlesi içinde meyve eşcârı olsa karye-i mezbûre subaşı eşcâr-ı mezbûrenin meyvesinden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fi’z-zeytin ve çeltik

380. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde mülk zeytin eşcârına mutasarrıf olanlar kadîmden mu‘tâd üzere zeytini silkip zeytinden öşrünü sipâhîye veriregelmişler iken sipâhî zeytinden öşür almayıp re‘âyâya “zeytini sıkıp yağın çıkarıp yağdan öşür verin” deyu cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

381. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağı üzerinde olan eşcâr-ı zeytinden hâsıl olan zeytinleri mâlikleri cem‘ ve ‘asr etdikde mu‘tâd üzere hâsıl olan yağdan Zeyd öşrünü

verip ba‘dehu kalan cibresin tekrar tekellûf ile ‘asr etdikde bir mikdâr zeyt dahi zâhir olsa hâlâ Zeyd ol tekellûf ile cibreden hâsıl olan zeytten dahi öşür almak murâd etdikde ashâbı mücerred “Biz bunu yabana atacak cibreden ziyâde tekellûf ile çıkardık” deyu ol zeytten öşür vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

382. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında çeltik zirâat edenlerin mahsûllerinin nısfî mîrî için ahz olunup nısf-ı âharını zirâat edenler aldıkda Zeyd öşrîn ol zirâat edenlerden aldıktan sonra mîrî için ahz olunan nesf-ı mahsûlden dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Emr-i sultânîye menûtdur.

383. Zeyd’in tımârî karyesinde olan çeltik yerlerinde hâsıl olan çeltikten kadîmden nısf-ı

[38]

mahsûl alınagelip ba‘dehu çeltik suyu çekilip eklemek mümkün olmamağla re‘âyâ buğday ekip hâsıl olsa re‘âyâ buğdaydan öşr-i mahsûl vermek murâd ekdiklerinde Zeyd razı olmayıp nısfını almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Emr-i ‘âlîyeye menûtdur.

Fi’l-‘asel

384. Zeyd-i sipâhîye karyesinde kovanları olan kimesnelerden her kovan için resm-i kovan deyu şu kadar akçe hâsıl kayd olunup ve sûret-i defterde ol vech üzere mestûr ve mukayyed olmağla ol kimesneler ber-mûceb-i emr ve defter kovanlarının resmini Zeyd’e verirlerken Zeyd razı olmayıp “hilâf-ı emr ve defter öşr-i ‘asel alırım” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

385. Zeyd kovanlarında hâsıl olan ‘asaldan ber-mûceb-i emr ve defter öşrünü sipâhîye verirken sipâhî almayıp “on kovanda bir kovan alırım” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

386. Bir karyede vâki‘ kovanlar için sipâhî kadîmden kovan başına ikişer akçe alagelmış iken hâlâ almayıp on kovanın birisini almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

387. Zeyd’in bir karye toprağında mevdû‘ kovanlarından bazında hâsıl olan ‘asal ancak arıların nafakalarına kifâyet eder olmağla Zeyd alıkoyup bozmasa sâhib-i arz Zeyd’den ol ‘asaldan öşür veya resm almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

388. Zeyd-i sipâhînin tımârî karyesinde sâkin olan Amr kovanlarını saçâğı altına vaz‘ etdikden sonra Zeyd ol kovanlarda hâsıl olan ‘asalın ber-mûceb-i emr ve defter öşrünü Amr’dan talep etdikde “saçığım altındadır” deyu vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

389. Zeyd-i sipâhînin tımârî hudûdu dâhilinde olan dağda bazı hüdâ-yi eşcâr kavuğunda arılar bal edip Amr bulup aldıktan sonra Zeyd’e öşrünü verirken Zeyd razı olmayıp “Cümlesini alırım” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

390. Zeyd-i sipâhînin tımârî karyesinde Amr’ın menzili karîbinde ittihâz eylediği kovanlarda hâsıl ettiği ‘asaldan Zeyd kadîmden alınageldiği üzere ber-mûceb-i emr ve defter öşür talep etdikde Amr mücerred “menzirim karîbinde olmağla vermem” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

391. Zeyd-i sipâhînin tımârî karyesinde mevdû‘ olan kovanlardan mu‘tâd üzere açıp aldığı baldan öşrünü Zeyd’e verdikten sonra Zeyd ona kanâat etmeyip kovanların içinde arılara kifâyet mikdârı alıkoyduğu baldan dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

392. Zeyd-i sipâhînin tımârî dâhilinde Amr kendi menzili içinde vaz‘ ettiği kovanların ‘asalından

[39]

öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

393. Bir müslim tımârî karyesinde hîn-ı tahrîrde kovan olmamağla öşr-i kovan ve resm-i kovan nâmına defter-i sultânîde sipâhîsine bir nesne hâsıl kayd olunmasa sonradan ol karye arâzisinde mevdû‘ olan kovanlardan hâlâ sipâhî öşr-i ‘asal veyahud resm nâmına bir nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Emr-i ‘âlîye menûtdur.

394. Zeyd-i sipâhînin tımârî karyesinde olan kovanlarda hâsıl olan ‘asaldan kadîmeden ber-mûceb-i emr ve defter-i hâkânî öşür alınagelmekle hâlâ Zeyd ol karyede kovanları olan Amr’dan kovanlardan aldığı ‘asaldan öşür talep etdikde Amr mücerred “ben sâdâtdenim kovanlarım dahi menzirim kurbunda olmağla öşür vermem” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

395. Zeyd menziline saçağı altında ittihâz eylediği kovanın ‘asalından sâhib-i arz öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Arâzî-i öşriyyeden ise olur.

396. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında bazı kimesneler kovanlarını götürüp üç dört ay onda ‘asal hâsıl olup Zeyd öşrîn talep etdikde mücerred “biz âhar diyardan gelmişizdir” deyip Zeyd’e öşür vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

Fi'l-kelâ' ve veraki't-tût

397. Öşr-i mahsûl alınan arâzide vâki' bir mikdâr çayırına Zeyd tapu ile mutasarrıf iken ol yerde saky ve nebâtı ile nâbit olan çayırını biçip alsa sâhib-i arz ol otun öşrünü Zeyd'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

398. Zeyd kadîmden hâsılından öşür-i mahsûl alınan tapulu çayırında hüdâ-yi nâbit olan otu biçip aldıkda sipâhî ol otdan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

399. Zeyd tarlasını zirâat etmediği senede nâbit olan otunu biçip alsa sâhib-i arz ol otun öşrünü almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

400. Bir karye ahâlisi kendilere mahsûs olan mer'âlarından bir mikdârını ittifâk ile kurudub ba'dehu ot bitmekle ahâli ol otu biçip aldıklarında karye sipâhîsi Beşir ol otdan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

401. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında hüdâ-yi nâbit olan otu Amr biçip aldıkda Zeyd ol otdan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

402. Zeyd'in tasarrufunda olan yoncalıktan senede dört mahsûl hâsıl olsa her kerede sâhib-i arz mahsûl-i mezbûrden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

403. Zeyd arz-i mîrîde olan tût eşcârının yaprağı ile ipek kurdu besleyip ipek hâsıl olsa sâhib-i arz ol ipekden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Evrâkın kıymetinin öşrünü alır.

404. Bir diyâr ahâlisinin ekseri ipek kurdu besleyip ve bağçelerine istiğlâl için tût eşcârı ğars edip evrâkını bey‘ mu‘tâdları olmağla sâhib-i arz ol bey‘ olunan evrâkdan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

405. Zeyd’in tımârî toprağında vâki‘ vakıf tût ağaçlarının evrâkından ipek kurdu

[40]

beslenip ipek hâsıl olur olsa Zeyd ol evrâkdan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

406. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde mülk tût ağaçları olan Amr’ın ol ağaçlardan kat‘ ve ahz etdiği evrâkdân Zeyd öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

407. Zeyd-i sipâhînin tımârî dâhilinde Amr mülkü olan tût bağçesinin evrâkından ipek kurdu besleyip ipeki hâsıl oldukda sipâhî ol hâsıl olan ipekden Zeyd’den öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Evrâkın kıymetinden alır ipekden almağa kâdir olmaz.

Palâmûd ve Kendir ve Pelîd ve Pembe ve Kettân ve Bizre

408. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde olup Amr’ın tapu ile tasarrufunda olan kışlağında palâmûd nâmına nâbit olan metâ‘ için Amr ila’l-ân öşür verirken hâlâ Zeyd kanâat etmeyip kadîme muhâlif cümlesini almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

409. Zeyd tasarrufunda olan kışlağında nâbit olan palamuddan cem‘ ve tahsîl edip kadîmden sâhib-i arza verilegelen öşrünü vermeden istihlâk eylese hâlâ sâhib-i arz öşr-i mezbûru Zeyd’den tazmîn ve ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

410. Zeyd’in tapu ile tasarrufunda olan tarlasında zirâat etmediği senede hüdâ-yi kendir bitip Zeyd biçip olsa sâhib-i arz ol kendirin öşrünü Zeyd’den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

411. Zeyd’in berâtla mutasarrıf olduğu hâssî karyelerinin arâzisinde olan pelîd eşcârının mutasarrıfı Amr ol eşcârın pelîdini cem‘ edip öşrünü sâhib-i arza verirken sâhib-i arz kanâat etmeyip cümle mahsûlü almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Vaz‘-ı kadîmi tağyîre kâdir olmaz.

412. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında tarlalara mutasarrıf olan kimesneler pembe eklediklerinde Zeyd ber-mûceb-i emr ve defter hâsıl olan pembenin öşrünü almağa razı olmayıp pembe çimen iken tahmîn edip mezbûrlere “Her biriniz bir vech-i maktû‘ şu kadar pembe verin” deyu cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

413. Zeyd tarlasında kettân tohumu zer‘ edip nâbit olduktan sonra sipâhî Zeyd’e mahsûlü mu‘tâd üzere harmana götürüp dökdükden sonra “Kettân ve tohumdan öşrünü alırım” dedikde Zeyd “Tarlada demed iken demedden öşür al” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

414. Zeyd tarlasında zer‘ ettiği kettândan sipâhîsine öşrünü verdikten sonra sipâhî kettânın tohumundan dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Boya Otu ve Boya Taşı ve Semer Kamışı, Afyon, Kesmük ve Saman, Alef

415. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde hüdâyî nâbit olan kızıl boya kökünü re‘âyâsı cem‘ eyleseler Zeyd ol kökten öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

416. Zeyd-i sipâhînin tımârî mezâri‘ında nâbit olan boya otunu re‘âyâsı cem‘ eyleseler Zeyd ol otdan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

417. Zeyd’in hâsılından öşür alınan ze‘âmetî toprağından bağı olan Amr bağında nâbit olan boya kökünü cem‘ edip bey‘ eder olsa Zeyd ol kökten öşür almağa kâdir olur mu?

[41]

el-Cevab: Olur.

418. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde hüdâyî nâbit olan kızıl boya çiçeğini ahâli-i karye kadîmden cem‘ edip öşrünü sipâhîye verengelip bu vech üzere sipâhîye hâsıl kayd olunduğu defter-i sultânîde mukayyed olsa hâlâ re‘âyâ ol vech üzere cem‘ etdikleri kızıl boya çiçeğinden Zeyd’e öşür vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

419. Zeyd-i sipâhînin tımârî dâhilinde olan dağlardan ve hâlî yerlerden kendiden biten otu bazı kimesneler koparıp götürüp ateşe koyup yakıp boya taşı etdiklerinden sonra sipâhî ol hâsıl olan taşdan veyahud kıymetinden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

420. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında nâbit olup sergin t‘abîr olunur otu bazı kimesneler cem‘ ve ba‘dehu kazğâna koyup kaynadıb boya taşı ittihâz edip bey‘ eyleseler Zeyd ol tabh olunan daşdan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

421. Zeyd'in tasarrufunda olan tarlasında Zeyd'in inbâti ile semer kamışı nâbit olup ve Zeyd her sene ol kamışı kesip bey' eder olsa sipâhî ol kamışdan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

422. Zeyd tarlasında haşhaş ekip bitip afyondan sâhib-i arz öşrünü aldıktan sonra haşhaşından dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

423. Zeyd-i sipâhî Amr'ın dökdüğü hubûbdan öşrünü aldıktan sonra Amr'ın alıkoduğu kesiminden dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Hubûbdan alır.

424. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağını zirâat eden kimesnelerden Zeyd mahsûllerinden öşrünü aldıktan sonra samanlarından dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

425. Zeyd sipâhî olan Amr'a buğdayının ve arpasının vesâir hubûbâtının öşrünü verip alefden "Öküz hakkıdır" deyu vermese Amr-ı mezbûr alefden dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Maden-i Hadîd ve Hacer ve Alçı

426. Zeyd-i sipâhînin tımârı dâhilinde olan arzda hadîd madeni olup kadîmden erbâb-ı madenden arz-ı mezbûrda tahsîl etdikleri cevher-i hadîdden öşür vermek üzere me'murlar iken içlerinden Amr mücerred "benim amelim ile hâsıl oldu" deyu öşür vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

427. Taraf-ı saltanat aliyyeden mâl-i mîrî ve sâir-i a‘şâr ve rusûm cem‘ine me‘mur olan Zeyd-i nâzır Amr ve Bekir’in kendide temlîk olunmayan arz-i mîrî üzerinde buldukları hadîd cevherini cümleten mezbûrların yedlerinden alıp zabta kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

428. Bu suretde “Biz müslim olmağla vermeziz” deyip vermemeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

429. Zeyd’in tarlasında dâş madeni zuhûr eylese Zeyd sâhib-i arz izninsiz ol madenden dâş çıkarıp almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

[42]

430. Bu suretde Zeyd ol madenden sâhib-i arz izninsiz dâş çıkarıp götürüp âhar yerde bey‘ eylese sâhib-i arz Zeyd’den ol dâşın yerinde olan kıymetini tazmîn ve ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

431. Zeyd’in tasarrufunda olan tarlasında alçı madeni zâhir oldukda ol madeni Zeyd ile sipâhîden kangisi zabt eder?

el-Cevab: Sipâhî.

Fi’s-semek ve’s-sansâr

432. Zeyd, Amr-ı sipâhînin tımârı dâhilinde olan gölden balık sayd eylese Amr ol balıktan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

433. Zeyd-i sipâhînin tımârı dâhilinde cârî olan nehrden sayd olunan balıktan Zeyd öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

434. Zeyd-i sipâhînin tımâr-ı hudûdu dâhilinde olan dağda Amr sansâr ve bazı hayavânât sayd eylese Zeyd Amr’dan öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fi’l-milh ve’l-cevz

435. Zeyd’in hâssî arâzisinde vâki‘ derya kenarında olan dalyân yerinde deryâdan bir mikdâr tuz mün‘akid olsa ol tuzu Zeyd kabz eyledikten sonra kurbunda olan bir memlehada tuz emini olan Bekir ol tuzu Zeyd’den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

436. Zeyd-i müslim İskenderiye iskelesine bey‘ etmek için sefine ile tuz eyledikte emr-i sultânide ta’yîn olunan gümrüğünü onda emîn nâmına olan Amr’a verirken Amr “Ben tuzun veya semeninin öşr’in alırım” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

437. Zeyd’in tasarrufunda olan yerde hüda-yı nâbit olup arza tâbi‘ olan ceviz ağaçlarına Zeyd mutasarrıf olup kadîmden verilegeldiği üzere mahsûlünün öşrünü sipâhîye verirken sipâhî vaz‘-ı kadîmi tağyîr edip zikr olunan ağaçların cevizini cümleten almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

438. Zeyd'in kadîmden öşr-i mahsûl alına gelen bağının mahsûlünden sipâhî Zeyd'den öşür aldıktan sonra ol bağın içinde olup Zeyd'in mülkü olan ceviz ağaçlarında hâsıl olan cevizden dahi öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

439. Zeyd'in tapu ile tasarrufunda olan tarlanın içinde vâki' olup Amr'ın mülkü olan ceviz ağacının cevizini Amr ahz eyledikde Zeyd mücerred "Ol ağaç tarlam içindedir" deyip ol cevizin bir mikdârını Amr'dan almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fi'l-müteferrikât

440. Bir karyede sâkin olup sâdâtden olan Zeyd mübâh dağlardan kereste kat' edip bey' etdikde sipâhî Zeyd'in kerestesinden öşür talebe kâdir olur mu?

el-Cevab: Cibâl-i mübâhdan olacak te'arruz edemez.

441. Bu suretde karye-i mezbûrede subaşı olan Amr "Sen kereste bey' edersin" deyu aldığı akçenin bir mikdârını Zeyd'den almağa kâdir midir?

el-Cevab: Olmaz.

[43]

442. Zeyd-i maktûlün veresesî Amr'dan "mûrisimiz Zeyd'i mûcib-i diyet olan katl ile sen katl eyledin" deyu dava ve Amr ile bir mikdâr akçe üzerine sulh olduklarından sonra Zeyd'in karyesi zâbiti Amr'dan öşr-i diyet almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

443. Zeyd-i sipâhînin re'âyâsından birkaç kimesneler Zeyd'in tımârî arâzisinden olan yerlerini cümleten zirâat edip lakin kifâyet etmemekle varıp Amr-ı sipâhînin tımârî

toprağında olan tarlaları dahi zirâat edip hâsıl olan mahsûllerinden öşürlerini Amr’a vermek istediklerinde Zeyd mezbûrlara “Siz benim ra’iyetim olmağla Amr’ın tımârî arâzisinde zirâat ettiğiniz tarlaların mahsûllerinden dahi öşürlerinizi verin” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

444. Birkaç kimesneler kadîmden hâsılından öşür verilen tarlalarına pembe ve hadravât zer‘ edip hâsıl olduktan sonra sipâhî Amr ol pembe ve hadravâtdan öşür talep etdikde mezbûrlar “Biz sâir tarlalarımıza arpa ve buğday zer‘ edip hâsılından öşrünü almağla pembe ve hadravâtdan öşür vermeziz” demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

445. Zeyd bir karyede vâki‘ menzilinın tetimme-i süknâsından olan buçuk dönüm mikdârı yerine sebzevât ekse hâsılından sipâhî öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

446. Zeyd-i sipâhînin re‘âyâsı öşürlerini Zeyd’e teslim murâd etdiklerinde Zeyd almayıp “Elbette bir anbâra vaz‘ edip öşrümü onda vaz‘ eylen” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

447. Zeyd-i sipâhî re‘âyâsına karyesinde olan a‘şârı bir günlük bu‘di olan mesâfeye yahut akreb bâzâra cebren bilâ-emr götürmeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

448. Zeyd-i sipâhînin tımârî re‘âyâsı tarlalarında tahsîl etdikleri mahsûllerini harman yerine götürüp kanun üzere onda bir öşrünü Zeyd’e verirlerken Zeyd kanâat etmeyip “Ben harman yerinde almam öşr-i mahsûllerinizi sâkin olduğum kasabada menzilime götürün” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

449. Zeyd, Amr-ı sipâhînin tımârî toprağında vâki‘ binâsı mülk değirmeni Bekir’e bir mikdâr akçeye bey‘ ve teslim etdikde Bekir sipâhîye yerini tasarruf

mukâbelesinde bir mikdâr akçe verirken sipâhî “Elbette meblağ-ı mezbûrun öşrünü alırım” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

450. Zeyd-i sipâhî Girid cezâresinde iken emr ile bedel cem‘ine me‘mûr olan Amr varıp Zeyd’in tımârî re‘âyâsından bedel deyu şu kadar akçe almış olsa hâlâ Zeyd gelip re‘âyâsını zimmetlerinde olan öşürlerîn taleb etdikde mezbûrlar “Biz bedelciye senin için şu kadar akçe verdik, öşrünü ol verdiğimiz akçeye tutarız” deyip vermemeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar, emr-i sultânî onun üzerinedir.

[44]

451. Zeyd-i sipâhînin re‘âyâsı zimmetlerinde olan bir senenin mahsûlünü götürüp Zeyd’e teslim murâd etdiklerinde Zeyd “Mahsûl-i mezbûru bedelci geldikde ona teslim edin” deyip almakdan imtinâ‘a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

452. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında tarlalara mutasarrıf olanlar ol tarlalarında sipâhî izniyle kavak fidanı ğars ve istimnâ’ için şecera ittihâz edip bey‘ etdiklerinde sipâhî aldıkları semenden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

453. Zeyd arâzi-i öşriyesini zirâat etmeyip çayır ittihâz eylese hâlâ sâhib-i arz ol çayırın mahsûlden öşür almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Nev‘un fi‘d-da‘vâ ve‘t-tahlîf ve‘ş-şehâdet ve‘l-yemîn

454. Bir belde dâhilinde yüz seneden beri mülkiyet üzere zabt olunup öşür ve mukâtaa nâmına bir nesne alınmayan sebze bağçesine Hind irsle mâlike olup mutasarrıfa iken fevt oldukda ol beldede voyvoda olan Bekir “Ol yer arz-ı mîrîdir” deyu dava eylese davasına iltifat olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

455. Zeyd-i sipâhînin tımârî karyesinde Amr şu kadar mahsûl tahsîl edip ba‘dehu Amr fevt olsa hâlâ Zeyd Amr’ın tereke-i vâfiyesini kabz eden veresesinden “Amr mahsûl-i mezbûrun öşrünü bana vermeden fevt oldu” deyip verese “Bi’t-tamâm edâ ve teslîm etmiş idi” deyu dava eyleseler verese edâya ikâmet beyyine edemeyip Zeyd almadığına yemin edecek öşr-i mezbûrunu tereke-i vâfiyesinden almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

456. Zeyd-i sipâhî re‘âyâsından zer‘ ve tahsîl etdikleri ğallenin öşrünü talep etdikde mezbûrlar “Zeyd’e verdik” deyip lakin ispata kâdir olmayıp Zeyd’e teslim edip zimmetlerinde bir habbe kalmadığına yemin eyleseler musaddak olup mutâlebeden halâs olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

457. Zeyd-i ze‘îmin tımârî karyelerini zabt eden subaşı Amr karye-i mezbûre re‘âyâsından öşr-i mahsûllerin alıp ba‘dehu ahzını inkâr ile tekrar re‘âyâdan talep etdikde re‘âyâ öşr-i mezbûru Amr’a bi’t-tamâm teslîm edip zimmetlerinde kalmadığına yemin etmeleriyle tasdîk olunurlar mı yoksa Amr’a teslime beyyine lâzım mıdır?

el-Cevab: Lâzımdır.

458. Zeyd-i sipâhî tımârî karyesi re‘âyâsından olan kimesnelere “Sizde şu kadar öşür mahsûlüm vardır” deyu ol kimesnelerden dava etdikde ol kimesneler “Mahsûl-i mezbûru sana bi’t-tamâm teslim eyledik” deyu dava ve ikâmet-i beyyine eyleseler Zeyd’in mutâlebesinden halâs olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

459. Zeyd-i sipâhî tımârî karyelerini tarafından zabt ve öşr-i mahsûli kabz eden Amr'dan makbûzi olan öşrü talep etdikde “Ben öşr-i mahsûli tarafından kabza vekîlin Bekir’e bi’t-tamâm def‘ ve teslim eyledim” deyu dava ve Zeyd tevkîlini inkâr eylese Amr’ın müdde‘âsı sâbit olmadan kavlı-i mücerredle Zeyd’i def‘e kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

460. Zeyd-i sipâhî harman oldukdan sonra Amr’a “Sen mahsûlün olan şu kadar keyl buğdaydan bana öşür vermedin” deyip Amr “Öşr-i mezbûru verdim” dese kavlı hangisininindir, beyyine hangisine düşer?

el-Cevab: Kavlı Zeyd’indir, beyyine Amr’a düşer.

[45]

461. Bir karyenin zâbiti olan Zeyd karye-i mezbûra ahâlisi zimmetlerinde olan öşr-i mahsûlini talep etdikde “Biz senin öşr-i mahsûlini kabza vekîlin olan Amr’a vermiş idik” deyu dava ve Zeyd inkâr etdikde ahâli-i mezbûranın müdde‘âlarına içlerinden Zeyd’e öşür vereceği olan Bekir ve Beşir sâirlerinin öşürlerine vekîl-i mezbûra verdiklerine şehâdet eyleseler Zeyd “Sizin bana vereceğiniz olmağla şehâdetinizi tutmam” demeye kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

462. Zeyd-i sipâhî re‘âyâsından Amr’a şu kadar öşür saklamadığına yemin vermeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

463. Bu suretde Amr nükûl edecek nükûluyla kaza olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

Fi’r-rusûm

464. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinden olan bir kışlak için defter-i sultânîde üç yüz akçe resm yazılmış olup hâlâ Zeyd'e nef' hâsıl olmağla mutasarrıfın da tahammülüne göre resm alınmak için müceddeden emr-i sultânî vârid olsa hâlâ Zeyd Amr'dan tahammülüne göre resmini taleb eyledikde Zeyd mücerred mukaddemâ defterde üç yüz akçe resm yazılmağla ancak üç yüzü verip tahammülüne göre vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

465. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında vâki' koyun kışlasının resmi Zeyd'e hâsıl kayd olunmağla Zeyd hâricinde ol kışlaya koyun götürüp kışladan kimesnelerden ber-mûceb-i defter-i sultânî resm-i kışlak taleb edip almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

466. Ekrâd tâifesinden bir tâifenin kadîmden mahsûs ve muayyen olan yaylak ve kışlakları için başka resm ta'yîn olunmayıp ancak ol tâife bir mîrî hâssa bağlı olmağla emr ve defter mûcebince cümle rûsûmlerini hâs voyvodasına verip kışlakıyye ve yaylakıyye nâmına bir nesne alınagelmemiş iken hâlâ Bekir-i vâlî bilâ-emr-i sultânî mezbûrlardan kışlakıya ve yaylakıya nâmına nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

467. Zeyd berâtla mutasarrıf olduğu ze'âmeti karyelerini toprakları kendiye hâsıl kayd olunmağla hâricden bazı kimesneler koyunlarını götürüp onda r'ay eyleseler hâlâ Zeyd ol kimesnelerinden hâsıl kayd olunmağla resm-i otlâk almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

468. Bir karye ahâlisinden birkaç kimesneler ba'de'l-hasâd hayavânlarını tarlaları üzerinde r'ay eder olduklarında karye-i mezbûre zâbiti olan Beşir ol kimesnelerden "Benim iznimsiz r'ay edersiz" deyu resm-i otlamak nâmına akçelerîn almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Resm-i Âsiyâb

469. Zeyd sâkin olduğu karye toprağında sonradan bir değirmen ihdâs eylese ol değirmenin resmini sipâhî mi alır yohsa emîn-i mevkûfâtı mı alır?

el-Cevab: Emîn-i mevkûfât.

470. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde vâki‘ olup Zeyd’in tımârına hâsıl kayd olunan şu kadar değirmenlerin resmlerini Zeyd yedinde olan sûret-i defter mücebince mâliklerinden talep eyledikde

[46]

bir mîrî mukâtaa emîni olan Bekir hilâf-ı emr ve defter Zeyd’i men‘ edip ol değirmenlerin resmini “Ben alırım” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

471. Zeyd’in tımârî arâzisinde defter-i hâkânîde şu kadar akçe resm bağı iki değirmene mutasarrıf olan Amr’dan sipâhî ber-mûceb-i emr ve defter resmini talep etdikde Amr “bazı eyyâmda su eksilip değirmenlerin biri mu’attal olmağla resmin nisfini veririm” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

472. Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında sonradan ihdâs olunan abâ değirmenlerinden Zeyd resm-i âsiyâb almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Emr-i ‘âliyeye menûtdur.

Resm-i Ağnâm

473. Askerî tâifesindene olan Zeyd'in birkaç yüz ağnâmından resm-i ağnâm cem'ine me'mûr olan Amr resm taleb eyledikde "Ben askerî tâifesindenim" deyip vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Cevab-ı âhar: Emir nice ise onunla amel olunur.

474. Bir câmiada imam ve hatîb olan Zeyd'in yüz elli re's-i ğanemlerinden resm-i ağnâm cem'ine mübâşir olanlar resm-i ağnâm taleb eylediklerinde Zeyd "Ben askerîyeyim" deyu vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Emir nice ise onunla amel olunur.

475. Zeyd'in mülk koyunundan hâsıl olan kuzuların üzerinden havl-i havelân etmedikçe koyun hakkı cem'ine me'mûr olanlar ol kuzulardan koyun hakkı nâmına bir nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

476. Yörük tâifesinin resm-i ağnâmlarını sâkin oldukları vakf-ı karye-i mütevellisi mi alır yohsa yörüğü mü?

el-Cevab: Defter-i hâkânîde kayd olunduğu üzere amel olunur.

477. Askerî tâifesinden olanların koyunları "yüz elliye bâliĝ olmadıkça resm-i ağnâm alınmaya" deyu emr-i 'âlî vârid olmuş iken resm-i ağnâm cem'ine me'mûr olanlar askerîyeden olup seksen-doksan koyunu olan Zeyd'den hilâf-ı emr-ı 'âlî resm-i ağnâm almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

478. Zeyd koyunlarının resmini sipâhîsine verirken sipâhî ona kanâat etmeyip ol koyunların kuzularından dahi resm almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

479. Bir hâs arâzisinde olan koyunların resm-i ağnâmı hâs sâhiblerine hâsıl kayd olunup emr-i sultânî verilmekle hâs mutasarrıfı emr mûcebince taleb etdikde ol ağnâm ashâbı “Cizyedâra verimiz” deyu emr olunduğu yere vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

Resm-i Çift

480. Zeyd-i sipâhî tımârî arâzisinde tarlaları olan kimesnelerden mahsûllerinden öşür aldıktan sonra

[47]

kadîmden ber-mûceb-i emr ve defter-i hâkânî alınagelen resm-i çifti almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

481. Bir karyede sâkin olup sâdât-i kirâmdan olan birkaç kimesnelerin eben an ceddin tasarruflarında olan arâzi resm-i çiftte bağlı olmayıp ancak öşr-i mahsûl alınagelmiş iken hâlâ sâhib-i arz hilâf-ı emr ve defter resm-i çift nâmına dahi mezbûrlarından bir nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

482. Zeyd-i sipâhînin tımârî arâzisinde kadîmden şu kadar akçe resm-i çiftte bağlı olan tarlanın mutasarrıfı olup askerîden olan Amr tarlasını zirâat edip mahsûl hâsıl oldukda Zeyd kadîmden alınagelen öşrü aldıktan sonra resm-i çifti dahi Amr’dan taleb edip almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

483. Bir tımârî arâzisinde hâsıl olan mahsûlden sipâhîye ancak öşr-i mahsûl hâsıl kayd olunmuş olup kadîmden sipâhî olanlar öşür alıp resm-i çift nâmına bir nesne

alagelmemişler iken hâlâ Zeyd öşr-i mahsûli aldıktan sonra bilâ-emr-i sultânî resm-i çift nâmına dahi bir mikdâr akçe almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Resm-i ra'yyet

484. Zeyd-i sipâhî re'âyâsından Amr'ın sağır oğlu Bekir için resm-i ra'yyet nâmına Amr'dan bir nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

485. Bir câmi-i şerîfde berât-ı şerîf ile imam ve hatip olan Zeyd'den karyesi sipâhîsi resm-i ra'yyet almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

486. Zeyd bir beldede doğup büyüüp kırk elli seneden beri ol beldede sâkin olup ol belde de imam olsa hâlâ bir karye zâbiti olan Bekir Zeyd'e "Senin ceddin yetmiş seksen sene mukaddem benim karyem re'âyâsından imiş" deyip Zeyd'den resm-i ra'yyet almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

487. Mülâzim ve müderris olup bir kasabada taleb-i ilm üzere olan Zeyd'den babasının karyesi sipâhîsi resm-i ra'yyet nâmına akçe almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

488. Zeyd-i sipâhî tımârî karyesinde sâkin re'iyetinden olmayıp sâdât-ı kirâmdan olan Amr'dan mücerred "Karyemde sâkinsin" deyu resm-i ra'yyet almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

489. Zeyd karyesinden kalkıp bi'l-küllîye kat'-ı alâka edip varıp âhar karyede tevettun edip ba'dehu muharrir-i vilâyet Zeyd'i karye-yi âharda ra'iyet kayd ve tahrîr eylese hâlâ karye-i ûlâ sipâhîsi Zeyd'den resm-i ra'iyet almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

490. Bir belde de doğup büyüyüp âhar karyede alakası olmayan Zeyd'den kırk sene mürûrunda sipâhî gelip “Senin baban karyem ahâlisinden idi” deyu Zeyd'den resm-i ra'iyet nâmına

[48]

bir nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

491. On beş-yirmi seneden beri bir karyede sâkin olup onda ra'iyet kayd olunan Zeyd üzerine lâzım gelen rûsûm-ı ra'iyetini karye-i mezbûre sipâhîsi olan Amr'a verirken âhar karyenin sipâhîsi olan Bekir Zeyd'e mücerred “Senin baban ve deden tımârım ra'iyetinden imiş” deyu Zeyd'den resm-i ra'iyet almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

492. Zeyd-i sipâhînin tımârî karyesinden olup defterli ra'iyetden olan Amr-i zimmi karye-i mezbûreden kalkıp varıp Bekir-i sipâhînin karyesinde tevettun edip yirmi seneden beri rûsûm-ı ra'iyet Zeyd'e verirken hâlâ Bekir Amr'a “Sen benim tımârım karyesinde sâkin olmağla ra'iyetimden olmuş olursun” deyip resm-i ra'iyet almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

493. Bir karye kurbunda vâki' kadîmî manastırda sâkin olup kâr u kesb üzerine olmayıp sadaka ile ta'yiş eden Zeyd rahibden karye sipâhîsi resm-i ra'iyet almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Resm-i Bennâk ve Otlak

494. Tımâr sipâhîsi Zeyd'in defterlü re'âyâsından olan Amr rüsûm-i bennâkı on sene mikdârı Zeyd'e vermemiş olsa hâlâ Zeyd on senenin rüsûmunu Amr'dan almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Hâkimü'ş-şer' alıverir.

495. Zeyd-i sipâhî defterlü ra'yetinden olan Amr'dan ber-mûceb-i defter-i sultânî resm-i bennâkını taleb etdikde Amr "Benim babamın babası askerî imiş" deyip edâdan imtinâ'a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

496. Bir mescid-i şerîfde berât ile müezzîn olan Zeyd'den sipâhîsi resm-i bennâk almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Tasarrufunda yeri yohsa olmaz.

497. Bir karyenin kadîmi mer'âsında ahâli-i karyenin ra'y olunan hayavânları içün ol karye sipâhîsi resm-i otlak nâmına bir nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Resm-i 'Arûsâne ve Resm-i Duhân ve Tütünselik ve Bâş Haracı ve Çift Bozan

498. Resm-i 'arûsâne hukûk-ı şer'iiyeden midir?

el-Cevab: Değildir.

499. Zeyd-i sipâhînin tımârî karyesinde sâkin olan Amr, Hind'i tezevvüc eyledikde Zeyd Amr'dan "resm-i 'arûsâne" deyu akçe almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

500. Âhar diyardan gelip Zeyd-i sipâhînin tımârî toprağında tavattun eden kimesnelerden Zeyd resm-i duhân nâmına akçe almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Emr-i sultânîye menûtdur.

501. Zeyd-i sipâhî tımârî karyesinde sâkin olan kimesnelerden tahsîl etdikleri mahsûllerinden öşrünü aldıktan sonra tütünselik nâmına dahi akçe almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

[49]

502. Zeyd karyesinden kat‘-ı alâka edip varıp âhar karyede tavattun etdikde âhar karyede zâbit olanlar Zeyd‘den tütünselik akçe almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

503. Berât-i sultânî ile imam ve hatib olan Zeyd‘den sipâhî bâş harcı nâmına bir nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

504. Zeyd karyesinden kat‘-ı alâka edip âhar karyede tevettun ve mâbeynden on sene mürûr eylese hâlâ karye-i ûlâ sipâhîsi gelip Zeyd‘den çift bozan nâmına üç yüz akçe almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

505. Zeyd bir belde kırk-elli seneden beri sâkin olup ol belde tekâlîfini verip âhar yerde kat‘an alâkası yoğ iken hâlâ bir karyenin sipâhîsi gelip “Senin baban mukaddemâ bennâklı re‘âyam idi” deyip Zeyd‘den çift bozan akçesi almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fi'l-müteferrikât

506. Bağ ve bağçe ve âsiyâb ve kovan resmini on ikiye taksîm olundukda ibtidâen sene ne zamanda takdîr olunur, diğer, üzüm ve ceviz ve sâir bostân ve kovan öşrünün ve resm-i âsiyâbın on ikiye taksîm olundukda ibtidâsı ne zamanda takdîr olunur?

el-Cevab: Her birinin resmi ne zamanda alınırsa sene-i âtiyenin ibtidâsı ol zamandır.

507. Bir diyarda sâkin olan sâdât-i kirâm evleri içinde tuttukları kovanın öşür ve resmi ile bağlarının herez ta'bîr olunur resminden muâflar olup öyle olduğuna yedlerinde emr-i âlî var iken bey mütesellimleri ve sâir voyvodolar onlardan öşür ve resm ve herez nâmına hilâf-ı emr bir nesne almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

508. Zeyd çiftlik tarlalarını şu kadar akçe mukâbelesinde izn-i sipâhî ile Amr'a ferâğ ve tefvîz etdikde sipâhî izn-i ferâğ mukâbelesinde alacağı resmi Zeyd ve Amr'dan kangisinden alır?

el-Cevab: Amr'dan.

509. Zeyd arsasında senevî bir mikdâr akçe mukâtaası olan mülk değirmenini Amr'a bir mikdâr akçeye bey' eyledikde sipâhî arsasını tasarrufa izin için bir mikdâr akçe resm almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

510. Bir karye ahâlisinin resm-i ağnâmı ol karye sipâhîsi Zeyd'e hâsıl kayd olunmağla ahâlî mâlik oldukları koyunların resm-i ağnâmı ber-mûceb-i emr ve defter-i hâkânî Zeyd'e verirlerken Zeyd bi gayr-i vech-i şer'î şu kadar akçe ziyâde-i resm-i ğanem almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

511. Zeyd kulu Amr'ı altı sene kendiye hizmet etmek üzere kitâbete kat' etdikden sonra hâlâ karyesinde mevkûfât emîni olan Bekir Amr'dan "Sen mükâteb 'ale's-sene olmağla bana resm-i mevkûfât nâmına şu kadar akçe ver" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

512. Bir karyede sâkin olan Zeyd'in asla koyunu yoğ iken resm-i ağnâm cem'ine me'mûr olanlar Zeyd'den resm-i ağnâm nâmına akçe almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

[50]

Bâbü'l-livâ' ve't-tîmâr ve fi'l-'azl ve'l-ibkâ' ve't-tevcîh kable ahzi'l-'uşr

513. Bir eyâlete berât-i sultânî ile mutasarrıf olan Zeyd'in zamanında hâssî karyelerinde hasâd idrâk eyleyip ba'dehu Zeyd a'şârın bir mikdârını re'âyâdan cem' ve ahz edip bir mikdârını dahi almadan Zeyd ma'zûl ve ol eyâlet berât-i sultânî ile Amr'a tevcîh olursa ol re'âyâ üzerlerinde bâkî kalan a'şâri yalnız Zeyd mi alır yohsa Amr ile şühûra kısmet mi olunur?

el-Cevab: Yalnız Zeyd alır.

514. Bir eyâlete berât-i sultânî ile mutasarrıf olan Zeyd'in hâssî karyelerinde bağbozumu erişip Zeyd re'âyâdan rüsûm-i bâğâtın bir mikdârını alıp bazını almadan ma'zûl olup yeri berât-i sultânî ile Amr'a tevcîh olursa bâkî rüsûm-i bâğâti yalnız Zeyd mi alır yohsa Amr ile şühûra kısmet mi olunur?

el-Cevab: Yalnız Zeyd alır.

515. Zeyd-i vâlî bir sene vâlî olup mart dâhil olup ol senede mart ibtidâsında hâssî karyelerinden alacağı ispençe almadan martın onçüncü gününde ma'zûl olup

yerine Amr vâlî oldukdan sonra ol mart mahsûlini Zeyd'e aldırmayıp kendi almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

516. Bir hâssın berâtla mutasarrıfı olan Zeyd-i vâlî mart dâhil olmadan ma'zûl olup ol hâssı berâtla Amr'a tevcîh olunduktan sonra mart dâhil olursa mart ibtidâsından ol hâss karyelerinden alınacak ispençeyi Zeyd ve Amr'dan kangisi alır?

el-Cevab: Amr alır.

517. Mîrlivâ olan Zeyd'in hâssî karyelerinde hasâd vâki' olup lakin a'sârı re'âyâdan kabz etmeden livâ-i mezbûr Zeyd'in üzerinden Amr'a tevcîh olursa hâlâ ol hasâdın a'sârını re'âyâdan Zeyd ve Amr'dan kangisi almağa kâdir olur?

el-Cevab: Zeyd.

518. Bir sancak berât-i sultânî ile Zeyd'e tevcîh olunup Zeyd mutasarrıf iken Zeyd'in hâssi karyelerinde hasâd Zeyd'in zamanına düşüp öşr-i mahsûli Zeyd kabz etdikden sonra ol sancak-i hâss-i mezbûr ile berât-i sultânî ile Zeyd'in ref'ından Amr'a tevcîh olunup Amr zabt eyledikde Amr, Zeyd'e "öşr-i mahsûli seninle kiste'l-yevm hesâbı üzere hesap edip beynimizde kismet edelim" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

519. Zeyd-i za'îm bir ze'âmete berâtla mutasarrıf iken hasâd idrâk etmeden Amr ol ze'âmeti berâtla Zeyd'in üzerinden alıp zabt etdikde hasâd idrâk edip ba'dehu Amr öşr-i mahsûli re'âyâdan almadan Zeyd ze'âmet-i mezbûreyi berâtla kendiye ibkâ ve mukarrar etdirip zabt eylese öşr-i mahsûli Amr'a aldırmayıp kendi almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

520. Bir karyenin sipâhîsi olan Zeyd ilkâ-i bezrden sonra ma'zûl olup yerine Amr berât-i sultânî ile sipâhî oldukda hasâd Amr'ın zamanına düşmekle Amr öşr-i mahsûli kabz murâd etdikde Zeyd "ilkâ-i bezr benim zamanımda olmuş idi, öşrünü ben kabz ederim" deyip Amr'ı men'a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

521. Zeyd-i sipâhînin hasâd zamanında düşüp öşr-i mahsûli Zeyd'in vekîli ve subaşı ahz edip der anbâr etdikden sonra ol tımâr Zeyd'in ref'ından Bekir'e tevcîh olursa Bekir öşr-i mahsûlden bir nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

[51]

522. Zeyd bir tımâra berât ile mutasarrıf iken hasâd idrâk edip lakin Zeyd varıp re'âyâsından öşr-i mahsûli ahz etmeden tımâr-ı mezbûr berâtla Amr'a tevcîh olursa öşr-i mahsûli Zeyd ve Amr'dan kangisi alır?

el-Cevab: Zeyd alır.

523. Bir diyarda vâlî olan Zeyd'in hasâd idrâki zamanında düşüp kabz etmeden Zeyd ma'zûl olup yerine Amr vâlî oldukda Amr öşr-i mahsûli Zeyd'e zabt ettirmeyip kendi zabta kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

524. Sefere me'mûr olan Zeyd-i ze'îm sefere varmağla ze'âmeti Amr'a berât ile tevcîh olunup lakin mesafe ba'îd olup berât tescîl olunca[ya dek] mâbeynde hasâd idrâk etmiş olsa ol hasâdın öşrüne Zeyd ve Amr'dan biri müstehak olur mu yoksa emîn-i beytûlmal mı zabt eder?

el-Cevab: Emîn-i beytûlmal zabt eder.

525. Zeyd ze'âmetî karyesine bir sene tamamında zabt ve mahsûlâtını kabza tarafından Amr'ı tevkiîl edip Amr dahi zabt üzere iken hasâd vâki' olup ba'dehu tımâr Bekir'e tevcîh olursa Amr vekâleti hasebiyle mahsûlünü kabz murâd etdikde Bekir "Ben alırım" deyip Amr'ı men'a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

526. Bir hâssın berâtla mutasarrıfı olan Zeyd'in hasâd kendi zamanına düşüp lakin öşr-i mahsûlini re'âyâdan almadan ol hâss Zeyd'in üzerinden berâtla Amr'a tevcîh olursa öşr-i mahsûli Zeyd ve Amr'dan kangisi alır?

el-Cevab: Zeyd alır.

Fî Mevt-i sâhibi't-tımâr kable ahzi'l-'uşr

527. Zeyd'in tımârî karyesinde hasâd erişip demed olup harmanda döğülürken öşr-i mahsûl kabz olunmadan Zeyd fevt olup tımâr-i mezbûr Bekir'e tevcîh olursa öşr-i mezbûru Zeyd'in vereseşi ile Bekir'den biri mi alır yoksa emîn-i beytûlmal mı kabz eder?

el-Cevab: Emîn-i beytûlmal kabz eder.

528. Zeyd-i sipâhînin tımârî karyelerinde hasâd Zeyd'in zamanına düşüp öşr-i mahsûli Zeyd'in tarafından kabza vekîl olan subaşı kabz edip der anbâr etdikden sonra Zeyd fevt olmağla öşr-i mahsûli Zeyd'in vereseşi kabz etdiklerinde mevkûfât emîni olan Beşir mücerred "Bizzât Zeyd kabz eylemedi" deyu vereseden öşr-i mezbûr almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

529. Zeyd'in berât ile mutasarrıf olduğu tımârda hasâd idrâk etdikden sonra Zeyd öşr-i mahsûli kabz etmeden fevt olup tımâr Zeyd'in mahlûlünden Amr'a tevcîh olursa öşr-i mahsûli emîn-i beytûlmal ile Amr'dan kangisi zabt eder?

el-Cevab: Emîn-i beytûlmal.

530. Bir tımâra mutasarrıf olan Zeyd hasâd idrâk etmeden fevt olup ol tımâr oğlu Amr'a berâtla tevcîh olundukdan sonra hasâd idrâk eylese öşr-i mahsûli Amr ile beytü'l-mâlden kangisi alır?

el-Cevab: Amr.

531. Bir tımâra mutasarrıf olan Zeyd-i sipâhî idrâk-i hasâddan bir ay mukaddem fevt olup ba‘dehu hasâd idrâk etdikden sonra iki ay mürûrunda ol tımâr berâtla oğlu Amr’a tevcîh olursa öşr-i mahsûli emîn-i beytûlmal ile Amr’dan kangisi alır?

el-Cevab: Emîn-i beytûlmal.

[52]

532. Zeyd’in ref‘inden tımârını Amr alıp berât etdirip ba‘dehu hasâd vâki‘ olup Zeyd hasâd mahsûlini kabz etdikden sonra Amr berâtını sicile kayd etdirmeden Amr fevt olup tımârı Zeyd’e ibkâ ve mukarrar kılınsa hâlâ Amr’ın veresesî mücerred “hasâd Amr’ın berâti tarihinden sonra vâki‘ olmuştur” deyu ol mahsûli Zeyd’den almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

533. Tımâr sipâhîsi olan Zeyd’in tımârında hasâd erişdikden sonra Zeyd kabz etmeden fevt olsa hâlâ veresesî ol hasâdın mahsûlünü almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar, emîn-i mevkûfât kabz eder.

534. Zeyd tımârî karyesini Amr’a iltizâmla verip ba‘dehu hasâd idrâk etmeden Zeyd fevt olup tımâr berâtla Bekir’e tevcîh olundukdan sonra hasâd idrâk edip Bekir öşr-i mahsûli kabz etmek istedikde Amr “Tımârı ben Zeyd’den iltizâmla almağla öşr-i mahsûllerin zabt ederim” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

535. Zeyd-i sipâhînin re‘âyâsı zimmetlerinde olan öşr-i mahsûli Zeyd’in subaşı ve vekîli olan Amr re‘âyâdan ahz ve kabz edip Zeyd’e teslîm etmeden Zeyd fevt olsa hâlâ emîn-i beytûlmal olan Bekir “öşr-i mahsûl Zeyd’e teslîm olunmadan fevt olmağla beytü’l-mâle âid olmuş olur” deyip öşr-i mahsûli Amr’dan almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Nev'un Minhü Fi'r-ref' ve'l-mevt ve tescîli'l-berât ve'l-hasâd ve re'si's-senne

536. Bir kal'a müstahfızlığı mukâbelesinde bir tımâra mutasarrıf olan Zeyd ilkâ'-i bezirden birkaç ay mürûrunda azl olunup yeri tımârla Bekir'e tevcîh olunduktan sonra hasâd vâki' olup ba'dehu âhar seneye dek Bekir mutasarrıf olsa ol senenin mahsûli Zeyd ile Bekir beyninde ne vech üzere kısmet olunur?

el-Cevab: Mahsûl on iki sehm kılınıp her biri kaç ay hizmet etdi ise adedince sihâm verilir.

537. Bir kal'anın berâtla müstahfızı olan Zeyd müstahfızlık hizmetini bir senenin ibtidâsından dokuz ay tamamına dek edâ edip ba'dehu Zeyd fevt olup Amr ol müstahfızlığı kendiye tevcîh ve berât etdirip sene-i mezbûre tamamından edâ-i hizmet eylese ol müstahfızlık hizmeti mukâbelesinde ta'yîn olunan tımârın mahsûli Zeyd'in veresesı ile Amr beyninde ne vech üzere taksîm olunur?

el-Cevab: Mahsûl-i sene on iki sehm itibâr olunup Zeyd ile Amr'dan her biri kaç ay hizmet eyledi ise adedince sihâm verilir.

538. Bir kal'a kethudâlığı mukâbelesinde ta'yîn olunan tımâra Zeyd berât ile kal'a kethüdâsı olup mutasarrıf iken kethüdâlık tımâri ile Bekir'e tevcîh olunup ba'dehu Bekir gelip zabt edip ba'dehu hasâd vâki' oldukdan sonra kethüdâlık tımârı ile Zeyd'e berât-i sultânî ile Bekir'in ref'inden ibkâ ve mukarrar kılınıp Zeyd gelip zabt eylese ol hasâdın mahsûlü mezbûrânın beynlerinden nice kısmet olunur?

el-Cevab: Mahsûl-i sene on iki sehm itibâr olunup her biri kaç ay hizmet eyledi ise adedince sihâm verilir.

[53]

539. Mîrî bağçelerinden bir bağçenin ustası olan Zeyd ol bağçe arâzisinden bir mikdâr arâzi üzerine me'zûn olmağla nefsiçün kendi buğdayını zirâat edip mahsûl hâsıl

oldukda Zeyd ol mahsûli almadan ma'zûl olup yerine Amr bağçe ustası oldukda Zeyd mahsûli biçip almak murâd etdikde “Benim zamanında hasâda sâlih olmağla benim olur” deyip Zeyd’i men’a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

540. Bir tımar Zeyd’in ref’inde berâtla Amr’a tevcîh olunsa Amr mahsûl-i tımârı berâti sicile kayd etdirdiği günden mi zabt eder yohsa tevcîh tarihinden mi?

el-Cevab: Sicile kayd etdirdiği günden.

541. Bir tımâra mutasarrıf olan Zeyd-i sipâhî fevt olup yeri Amr’a berât-i sultânî ile tevcîh olunsa itibâr tarih-i tevcîhe midir yohsa berâtın sicile kaydına mıdır?

el-Cevab: Tarih-i tevcîhedir.

542. Zeyd’in birkaç seneden beri berâtla mutasarrıf olduğu tımârı Zeyd’in üzerinden Amr’a tevcîh olunduktan sonra Amr varıp tımâr-i mezbûr olduğu yerde berâtını sicile kayd etdirmeyip ba’de zaman kayd etdirse itibâr tevcîhden midir yohsa berâti sicile kayd etdirdiği günden mi?

el-Cevab: İtibâr sicile kayd etdirdiği vaktedir.

543. Bir tımâr Zeyd’in ref’inden Amr’a tevcîh olunup lakin Amr berâtını kâdiya tescîl etdirmekten ol tımâr arâzisinden olup mahlûl olan tarlayı Zeyd Bekir’e tefvîz edip ba’dehu Amr berâtını izhâr ve tescîl etdirse Amr “Benim berâtım tarihine düşmüştür” deyip ol tarlayı Bekir’den alıp âhar tefvîze kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

544. Bir tımâra Zeyd berât-i sultânî ile mutasarrıf iken Amr, Zeyd’in ref’inden ol tımârı berât etdirip lakin berâtını ihfâ edip bilinmeyip üç sene Zeyd sefere gidip edâ-i hizmet eyledikten sonra ol senelerde tımârın mahsûlini ahz edip ba’dehu Amr âhar diyardan gelip berâtını izhâr ve sicile kayd etdirse ol senelerde Zeyd’in kabz etdirdiği mahsûlâtı Zeyd’den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

545. Vakt-i hasâd terekenin tarlada sarardığı mıdır yohsa biçilmeli olduğu vakit midir?

el-Cevab: Biçilmeli olduğu vakittir.

546. Bir eyaletde vâlî olan Zeyd'in hâssî arâzisinin sâhil olan mevâzî'nda zer' olunan ekini hasâda sâlih olup yaylaklarında arâzi-i mürtefi'ada olan müzâri' hasâda sâlih olmasa cümlesinde hasâd itibâr olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

547. Bir sancak Zeyd'in ref'inden Amr'a tevcîh olunup ba'dehu Amr'ın berâtı sicile kayd olunduğu günde ol sancak hâsslarının bazında hubûbât erişip biçilmeğe sâlih olmuş olup bazı biçilmeğe Salih olmasa mücerred "Bazında hasâd olmağla biçilmeğe sâlih olmayanların dahi a'sârını alırım" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

548. Mahsûli senevî olan müstahfızın tımârında re's-i sene ilkâ'-i bizrden itibâr olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

[54]

Nev'un fi'l-mahsûl ve fihi'l-müşterek

549. Zeyd, Amr-ı sipâhînin tımârî arâzisinde zirâat edip hâsıl olan mahsûlün öşrünü Amr'a verdikten sonra ol tımâr Bekir'in çıkmağla Bekir tımârı zabt etdikde Bekir taraf-ı saltanat-ı aliyyeden Amr'ın re'âyâdan kabz etdiği mahsûli Amr'dan almağa me'mûr iken Amr'dan almayıp hilâf-ı emr re'âyâdan almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

550. Zeyd ve Amr ve Bekir ve Beşir sipâhîlerin berâtla mutasarrıf oldukları tımârları karyeleri beyinde vâki‘ olan bir dağda hâsıl olan palamud ağaçlarının mahsûli Zeyd’in tımârına hâsıl kayd olunduğu sûret-i defter-i hâkânîde mukayyed olmağla mahsûl-i mezbûru Zeyd alagelmış iken Amr ve Bekir ve Beşir sipâhîlerin alakaları yoğ iken mücerred “Ol dağ cümlemizin tımârî karyeleri beyinde olmağla ol palamud mahsûli dahi cümlemiz beyinde müşterek olur” deyip hilâf-i defter-i hâkânî ol palamuda müdâhaleye kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

551. Zeyd bir ze‘âmete mutasarrıf iken fevt olup ol ze‘âmet Zeyd’in mahlûlünden berâtla Amr’a tevcih olunduktan sonra mütegalibeden Bekir berâti Amr’ın yedinden alıp ba‘dehu bir adamı ile gönderip sicile kayd etdirip ba‘dehu Beşir’e “Var ol ze‘âmeti benim tarafından zabt ve mahsûlâtı kabz edip falan mahalle benim için şu mekûle bir hân binâsına sarf eyle” Beşir dahi varıp bir sene zabt edip mahsûlâtı kabz ve ol hânın binâsına harc ve sarf edip hânı Bekir’e teslîm edip ba‘dehu Bekir fevt oldukda Amr zafer bulup berâtini alıp ze‘âmeti zabt etdikden sonra hâlâ Amr ol tımârın mahsûlden Beşir’in ahz ve kabz ettiği mahsûlât-ı şer‘iyyeyi emr öyle olmağla Beşir’den tazmîn ve ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur, Beşir dahi sarf ettiği ile terekeye müracaat eder.

552. Zeyd ve Amr müşterek bir tımâra mutasarrıf iken Amr tımâr-i mezbûrdan hâsıl olan a‘şârdan hissesini kabz etdikde Zeyd’in hissesini dahi re‘âyâdan almış olsa hâlâ Zeyd re‘âyâdan mı alır yohsa “Sen almışsın” deyu Amr’dan mı alır?

el-Cevab: Hükkâm Amr’dan alivermeğe me‘mûrlardır.

553. Zeyd ve Amr iştirâk üzere berâtla tımâra mutasarrıflar iken Zeyd’in tımâr-i mezbûr arâzisinde çiftliği olmağla ol arâziyi zirâat edip mahsûl oldukda ol mahsûlün öşüründen Amr hissesini Zeyd’den talep edip almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

554. Zeyd müşterek olan tımâr arâzisinde kimesne tasarrufunda olmayan yerleri on sene mikdârı nefsiçün zirâat edip mahsûlini alıp ol mahsûlün öşüründen Amr’ın

hisselerini vermeyip ba'dehu Zeyd fevt olsa hâlâ Amr sinîn-i mezbûrede Zeyd'in tahsîl etdiği mahsûlün öşründen hissesini Zeyd'in tereke-i vâfiyesini kabz eden veresesinden taleb edip almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Fi'l-iltizâmât

555. Zeyd tımârî karyelerini şu kadar bin akçeye iltizâmla Amr'a deruhde edip meblağ-ı mezbûru

[55]

Amr'dan peşin aldıktan sonra Amr varıp zabt ve mahsûlâtını kabz eyledikde iltizâmına bâliğ olmasa hâlâ Amr makbûzini Zeyd'e teslim ve ziyâde bir nesne kabz etmediğine yemin etdikden sonra peşin nâmına verdiği akçeyi Zeyd'den geri almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

556. Zeyd-i za'im ze'âmetî karyelerini bir sene zabt etmek için şu kadar ğuruş iltizâmla Amr'a verip Amr dahi varıp zabt edip makbûzi bedel-i iltizâmına bâliğ olmamağla makbûzini götürüp Zeyd'e teslim edip ziyâde bir nesne kabz etmediğine yemin dahi ederken Zeyd razı olmayıp mücerred "Sen benden şu kadar akçe iltizâm etdin" deyip Amr'dan ol bedel-i iltizâmını tamamen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

557. Zeyd-i sipâhî tımârî karyesini dört bin akçeye iltizâmla Amr'a deruhde edip Amr dahi iltizâm ve varıp ol karyeyi zabt ve öşr-i mahsûli kabz eyledikde iltizâmına bâliğ olmayıp bu esnada Zeyd dahi fevt olsa hâlâ makbûzini götürüp verese-i Zeyd'e teslim edip ba'dehu ziyâde bir nesne kabz etmediğine veresenin talepleri ile yemin ederken verese mücerred "iltizâm ve kabul etmiş idin" deyip makbûzinden ziyâde bir nesne almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

558. Zeyd berâtla mutasarrıf olduğu hâssının karyelerini ber vech-i iltizâm iki yük on bin akçeye Amr’a deruhde edip Amr ol karyeleri zabta tarafından Bekir’i tevkîl ve irsâl edip Bekir dahi varıp zabt ve öşür-i mahsûlini kabz etdikde Amr’ın iltizâmına bâliğ olmayıp bu esnada Amr fevt olup ba‘dehu Zeyd fevt olmuş olsa hâlâ Bekir öşr-i mahsûlden makbûzi olan mertebeyi Amr’ın verese-i marifetleriyle Zeyd’in veresesine teslim edip ziyâde bir nesne kabz etmediğine yemin ederken verese-i Amr mücerred “mûrisimizden şu kadar akçe ziyâdeye kabul ve iltizâm etmiş idi” deyu Bekir’den makbûzinden ziyâde bir nesne almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

559. Zeyd taht-i iltizâmında olan bir mîrî mukâtaayı me’zûn olmağla iki sene tamamından otuz bin ğuruşa iltizâmla Amr’a deruhde edip ve meblağ-i mezbûrdan peşin nâmına Amr’dan on beş bin ğuruş alıp ba‘dehu Amr dahi varıp ol mukâtaayı iki sene zabt ve mahsûlini kabz eyledikde ancak on beş bin ğuruşluk mahsûl kabz etmekle makbûzini götürüp Zeyd’e teslim edip ziyâde bir nesne kabz etmediğine yemin ederken Zeyd mücerred “İltizâm ve kabul etmiş idin” deyu Amr’dan makbûzinden ziyâde bir nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

560. Bu suretde Amr makbûzini götürüp Zeyd’e teslim etdikden sonra peşin nâmına verdiği on beş bin ğuruşu Zeyd’den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

561. Bir mîrî mukâtaanın bir seneye dek berâtla mültezimi olan Zeyd ol mukâtaanın zabtını me’zûn olmağla Amr’a sipariş edip mahsûlâtını kabza Amr’ı tevkîl edip Amr dahi varıp altı ay zabt edip öşr-i mahsûlâtını kabz etdikden sonra ol mukâtaa Zeyd’in ref’inden berâtla Bekir’e tevcih olunup Bekir varıp zabt etdikde Bekir-i mezbûr Amr’ın makbûzini kabza

[56]

taraf-ı sultandan me'mûr değil iken müccerred "Mukâtaa hâlen bana tevcih olundu" deyip Amr'dan makbûzini talep edip almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Kabza me'mûr olmayacak olmaz.

562. Zeyd, Amr'ın tımârını Amr üzerinden kendiye tevcih ve berât etdirdikten sonra tımâr-ı mezbûru yirmi yedi bin akçeye iltizâmla Bekir'e verip ve meblağ-ı mezbûru Bekir'den peşin alıp ba'dehu Bekir varıp tımâr-ı mezbûru dokuza ay zabt ve mahsûl-i şer'iden makbûzi olan mahsûli Zeyd'in izniyle bey' eyledikde yirmi yedi bin akçe hâsıl olup meblağ-ı mezbûr Bekir'in yedinde iken Amr tımâr-ı mezbûrunu yine kendiye ibkâ ve mukarrar etdirip zabt eyledikde Bekir'in yedinde olan meblağ-ı mezbûrdan on beş bin akçesini cebren Bekir'den almış olsa hâlâ Bekir yedinde bâkî kalan on bin akçeyi mukaddemâ Zeyd'e peşin verdiği yirmi yedi bin akçenin on iki binine tutup ziyâde kabz etmediğine yemin etdikden sonra mâ'adâsını Zeyd'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

563. Zeyd bir mîrî mukâtaayı mîrîden emr ve defter-i sultânî mücebince mîrîsi olan şu kadar akçeye iltizâm edip ba'dehu Bekir'e şu kadar akçe fâide ile deruhde edip Bekir zabt edip emr ve defter mücebince mahsûlâtını cem' edip mâl-i mîrîyi tamamen götürüp Zeyd'e teslim eyledikde Zeyd "Benim için deruhde ettiğin fâideyi dahi bana zâmin ol" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

564. Zeyd bir mîrî hizmetini şu kadar akçeye iltizâmla mîrîden alıp ba'dehu Amr'a iltizâmla verip meblağ-ı mezbûru Amr'dan peşin alıp mesârifine sarfla istihlâk edip ba'dehu Amr hizmetini zabt ve mâl-i mîrîyi tahsîl etdikden sonra Zeyd fevt olmağla taraf-ı sultandan emr ile Amr'ın cem' ettiği mâl-ı mîrî mîrî için Amr'dan ahz olunsa hâlâ Amr dahi verdiğini Zeyd'in terekesinden almağa kadir olur mu?

el-Cevab: Olur.

565. Zeyd-i sipâhî tımârını Amr'a iltizâmıla şu kadar akçeye verdikde meblağ-ı mezbûru Amr'dan peşin alıp ba'dehu âhardan Bekir tımâr-ı mezbûru Amr'a zabt etdirmeyip fuzûlî kendisi zabt edip mahsûlî ra'ıyyetden alsa hâlâ Zeyd fevt olmağla Amr Zeyd'e peşin deyu verdiği meblağ-ı mezbûru Zeyd'in veresesinden aldıkda verese mahsûl-i mezbûru Bekir'den almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

566. Bir hâssın zâbiti olan Zeyd ol hâssın bir senede hâsıl olacak mahsûlünü bir sene tamamına dek Amr'a şu kadar akçeye iltizâmıla verip Amr dahi varıp ol hâssın mahsûlünü ahz ve kabz edip lakin ol hâss arâzisinde olan kovanların öşrünü almadan Zeyd, Amr'ı azl edip ol hâssın mahsûlünü zabta tarafından Bekir'i tevkîl etdikde Bekir ol kovanların ashâbı kovanlarını bozup aselinden öşrünü almak istedikde Amr mücerred "ol kovanlarda hâsıl olan asel ol hâss benim taht-i iltizâmımda iken hâsıl olmağla öşrünü ben alırım" deyu Bekir'i ahzden men'a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

567. Zeyd'in ze'âmeti karyelerini şu kadar akçeye iltizâm eden Amr ol karyeleri zabt etdikde a'sâr-ı şer'ıyyeden şu kadar hubûbât kabz eylese hâlâ Zeyd bedel-i iltizâmı almayıp

[57]

hâsıl olan a'sâr-ı şer'ıyyeyi almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

568. Zeyd-i za'îm ze'âmeti karyelerinin mahsûlâtını cem'a Amr'ı vekîl etmekle Amr ol karyeleri Bekir'e yirmi bin akçeye deruhde eylemiş olsa hâlâ Zeyd meblağ-ı mezbûru almayıp ol karyelerin mahsûlâtını kendi ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

569. Zeyd berât-i sultânî ile mutasarrıf olduğu hâssî karyelerinin bir sene tamamına dek Amr'a şu kadar akçeye iltizâmla verip ol senede hâsıl olacak a'şârı kabza tarafından Amr'ı tevki' edip Amr zabt üzere iken hasâd vâki' olup ba'dehu Amr öşr-i mahsûli re'âyâdan kabz etmeden Zeyd'in üzerinden ol hâss Bekir'e tevcîh olunup Bekir'in vekîli Hâlid hâssı zabt ve a'şârı re'âyâdan cebren almış olsa hâlâ ol a'şârî Zeyd tarafından Hâlid'den talep ve ahza me'mûr değil iken mücerred "mukaddem Zeyd ol sene hâssî bana iltizâm etmiş idi" deyip ol mahsûli Hâlid'den talep ve ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

570. Zeyd tımârî karyelerinin bir sene zabtını şu kadar akçeye iltizâmla Amr'a verdikten sonra kendi gitmeyip tarafından me'zûn olmağla zabtına Bekir'i tevki' Bekir dahi varıp ol karyeleri zabt ve öşr-i mahsûli kabz edip götürüp Zeyd'e teslim etmeyip mahsûli istihlâk edip gaybet eylese hâlâ Zeyd öşr-i mahsûlini varıp Bekir'den tazmîn ve ahz etmeyip mücerred "Senin vekîlin idi" deyu mahsûl-i mezbûru Amr'a tazmîne kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

571. Zeyd ze'âmetî karyelerini şu kadar akçeye iltizâmla Amr'a deruhde edip ve meblağ-ı mezbûrdan bir mikdârını peşin nâmına aldıktan sonra Amr ol karyeleri zabt ve mahsûl-i şer'îyesini kabz eyledikde Zeyd "iltizâm-i meşrû' değildir" deyip peşin nâmına verdiği akçeyi Amr'a red ve teslim edip makbûzi olan mahsûli Amr'dan almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

572. Bu suretde Zeyd mahsûl-i mezbûru Amr'dan ahz murâd etdikde Amr "Ben ol mahsûli tahsîl edinceye dek me'kûlât ve meşrûbâtına şu kadar akçe sarf etmişdim, sarf etdiğim akçeyi dahi vermedikce vermem" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fi'l-müteferrikât

573. Bir diyarda vâki‘ mukâta‘ât-ı emîriyyenin defterdârı olup ol mukâta‘âtın âhara tevcihi ve mahsûlâtının harac ve sarfını kendiye emr ile mufavvız olan Zeyd defterdâr iken bir mukâtaanın bir sene tamamına dek zabtını Amr’a sipariş edip esnâ-ı senede Zeyd defterdârlıktan ve bi’l-küllîye tasarrufât-ı mezbûreden azl ve ref‘ olunup yerine Bekir defterdâr oldukdan sonra Zeyd Amr’a “mahsûl-i mukâtaadan şu kadar akçeyi Beşir’e ver” demekle Amr dahi Zeyd’in ba‘de’l-‘azl emrine binâen mahsûl-i mukâtaadan ol kadar akçeyi Beşir’e vermiş olsa hâlâ Bekir ol akçeyi Amr’dan emr-i ‘âlî ile tazmîn ve ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

574. Mîrîde şu kadar akçesi olan Zeyd ol kadar akçeyi mîrîden iltizâmı bir hizmet alan Amr’dan kabz edeceği mahsûlden sâlyâne etdirip “Defterdâr Amr’dan alasin” deyu yedine emr verip Zeyd Amr’a vardıkda Amr’ın yedinde ol hizmet mahsûlünden bir nesne yoğ iken

[58]

mücerred “Ben akçemi senin hizmetine geçirmiş idim” deyu Amr’ın kendi malından almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

575. Zeyd’in tımârî karyesinde bilâ-vâris fevt olanların beytü’l-mâl-i defter-i hâkânîde Zeyd hâsıl kayd olunmağla hâlâ ol karyede bilâ-vâris fevt olan Amr’ın terekesini Zeyd defter-i hâkânî mücebince yedine verilen emr-i sultânî ile ahz murâd etdikde kurbunda ol kasabada emîn-i beytûlmal olan Bekir hilâf-ı emr defter Zeyd’e kabz etdirmeyip kendi kabza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

576. Zeyd-i sipâhînin serbest ze‘âmeti kurbunda defterlü re‘ıyyetinin beytü’l-mâlî berâtında Zeyd’e mahsûl kayd olunmuş iken re‘ıyyetinden Amr-ı zimmî âhar

karyede bilâ-vâris fevt oldukda terekesini beytû'l-mâl için Zeyd mi kabz eder yohsa ol fevt olduğu yerde karye zâbiti mi kabz eder?

el-Cevab: Emr-i sultânîye menûtdur.

577. Zeyd âhar diyârda olan Amr'ın tımârını “berâtla tasarrufdadır” deyu kizb edip bir sene tamamına dek zabtını Bekir'e sipariş edip Bekir dahi tımâr-ı mezbûru zabt ve öşr-i mahsûlini re'âyâdan kabz edip götürüp Zeyd'e teslim etdikden sonra Zeyd gaybet etmekle Amr âhar diyardan gelip vâkıf oldukda emr öyle olmağla öşr-i mezbûru Bekir'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

578. Bu suretde Amr emre binâen öşrünü Bekir'den aldıktan sonra Bekir dahi Zeyd'e verdiği mahsûl müstehlak olmağla Zeyd'den tazmîn ve ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

579. Zeyd bir kal'anın dizdârlığını Amr'ın üzerinden kendiye tevcih ve berât etdirip zabt etdikde Amr dahi ol dizdârlığa Zeyd'in üzerinden kendiye berâtla ibkâ ve mukarrar etdirip zabta geldikde Zeyd Amr'ın ibkâlığı berâtine harac ettiği akçeyi Amr'a verip berâtını Amr'dan aldıktan sonra Zeyd, Amr'a verdiği akçeyi “şer'î değil imiş” deyu Amr'dan geri almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Rızasıyla vermiş olacak olmaz.

580. Bir kal'anın dizdârı olan Zeyd'in kal'a-ı mezbûrenin kethüdâlık arâzini şu mikdâr akçeye Amr'a verip ve meblağ-ı mezbûru Amr'dan aldıktan sonra Amr üzerine tevcih ve berât etdirip altı sene kethüdâlık etdikden sonra Amr'ın gözleri görmez olup edâ'-i hizmet edememekle Zeyd ol kethüdâlığı âhara tevcih eyledikde Amr Zeyd'in vech-i meşrûh üzere olduğu akçeyi Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

581. Zeyd, Amr'a “tımârım karyesinin mahsûlini cem' ediver, öşrü senin olsun” deyip ba'dehu Amr mahsûlatın bir mikdârını cem' edip mâ 'adâsı re'âyâsı zimmetlerinde iken Zeyd amelinin ecr-i mislini verip makbûzi olan mahsûl-i şer'îyi

Amr'dan almak murâd etdikde Amr “makbûzimi cümleden hâsıl olacak öşre tutdum” deyip vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

582. Zeyd-i sipâhînin re‘âyâsı zimmetlerinde olan öşr-i mahsûlî Amr re‘âyâdan cebren ahz ve istihlâk etdikden sonra Amr fevt olmuş olsa hâlâ Zeyd emr-i ‘âlî öyle olmağla mahsûl-i mezbûru Amr’ın tereke-i vâfiyesini kabz eden veresesinden tazmîn ve ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

[59]

583. Zeyd, Amr’ın tımârını tegallûben zabt ve re‘âyâsından a‘şârını cebren ahz eylese hâlâ Amr emr-i ‘âlî öyle olmağla öşr-i mezbûru Zeyd’den taleb ve ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

584. Zeyd vasîsi olduğu müteveffa karındaşı Amr’ın sağîr oğlu Bekir’i hisârârî edip lakin Bekir beş-altı yaşında olmağla hizmetini Zeyd görüp Bekir’in tımârî mahsûlini kabz ve istihlâk eylese hâlâ Bekir bâliğ oldukda tımârının mahsûlünden ahz ve istihlâk eylediğini Zeyd’e tazmîne kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

585. Bir diyarda olan tımârın arâzisi taraf-ı saltanat-ı aliyyeden Zeyd ve Hind’e iştirâken vech-i şer‘î üzere temlîk olunup Zeyd ve Hind iştirâk üzere tasarruf ederlerken Zeyd fevt olup li-ebeveyn kız karındaşı Hind-i mezbûrayı ve li-ebeveyn ammi Bekir’i terk etdikde Hind ol tımârdan Zeyd’in hissesinin arâzisini müstakillen zabt edip Zeyd’in li-ebeveyn ammi Bekir’e tımâr-ı mezbûr arâzisinden hissesini zabt etdirmemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Temlîk sahîh bulundu ise olmaz.

586. Bir mîrî mukâtaanın mahsûlünden berât-ı şerîfle yevmî şu kadar akçe vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd vazîfesi mukâbelesinde mahsûl-i mezbûrdan mîrîye alındığı hesâb üzere esedî ğuruş ve verilmek üzere emr-i sultânî vârid oldukdan sonra emîn-i mukâtaa mâl-ı mukâtaadan makbûzi olan esedî ğuruşu Zeyd'e mîrîye alındığı hesâb üzere vermeyip şu kadar ziyâdeye vermeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

587. Bir kal'ada bir mîrî mukâtaadan yevmî kırk akçe vazîfe ile müstahfiz olan Zeyd bir sene hizmet etdikden sonra vazîfe-i mezbûreyi almadan fevt olsa veresesi ol senenin vazîfesini emîn-i mukâtaa-ı mezbûrdan almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

588. Zeyd-i za'îm acem seferine me'mûr oldukdan sonra sefere varmayıp onda oturup kâr u kesbinde olsa ze'âmetinin mahsûlüne müstehak olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

589. Zeyd'in taht-i iltizâmında olan bir hizmeti Amr'a sipariş etdikde Amr'a “Bana karzından şu kadar akçe ikrâr edip bir temessük ver ba'dehu ol kadar akçeyi hizmet-i mezbûra mahsûlden alasin” deyu kavlı edip Amr dahi Zeyd'e ol vech üzere bir temessük verse ba'dehu ol hizmeti zabt etmeden Zeyd fevt olup hizmet âhara tevcih olursa hâlâ Zeyd'in veresesi cihet-i karzdan deyn almak üzere temessükde yazılan akçenin aslı deyn olmayıp vech-i muharrer üzere hizmet-i mahsûlünden verilecek akçe olduğunu mukir ve marifetleri iken mücerred Zeyd'e temessükü vermekle zimmetine lâzım olur deyip Amr'dan almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

590. Zeyd ze'âmetinin zabtını hizmetkârı Amr'a sipariş edip ve on akçeden bir akçesi sâlâriyye nâmına Amr'a ta'yîn Amr dahi altı sene zabt ve sâlâriyyesini içinden aldıktan sonra Zeyd “Amr'dan bi't-tamâm makbûzi olan mahsûl-i şer'imi aldım”, Amr da “bir habbe hakkım kalmadı” deyu muhâsebesine gösterip temessük verse hâlâ Zeyd Amr'dan “Sen ziyâde mahsûl kabz edip bir mikdarını bana vermemişsin” deyu Amr'dan dava eylese mesmû'a olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

591. Zeyd taht-i iltizâmında olan hâssı Amr'a deruhde edip Amr dahi re'âyâdan ber-mûceb-i emr ve defter cem' ve tahsîl edip götürüp Zeyd'e "hâss mahsûlünden cem' ve tahsîl

[60]

etdiğim mahsûldür" deyu iki bin ğuruş vermiş olsa hâlâ Amr "Ben meblağ-ı mezbûrun şu mikdârını malımdan vermiş idim hâssdan tahsîl edemedim zarar etdim" deyu dava eylese mesmû'a olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

592. Zeyd, Amr'a şu kadar ğuruş ikrâz ve teslîm etdikden sonra Amr "Zeyd taht-i iltizâmında olan hâssı zabt edip meblağ-ı mezbûru mahsûlünden istifâ eyle" deyip Zeyd dahi razı olup ba'dehu ol hâss zabt ve mahsûlünden şu kadar ğuruş kabz etdikde makbûzi meblağ-ı mezbûre bâliğ olmasa hâlâ deynden makbûzından mâ 'adâsını Amr'dan taleb etdikde Amr mücerred "Sen hâss mahsûlünden istifâye razı olmağla ben cümleden berî olmuş olurum" deyu mâ 'adâyı vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

593. Bir kal'a neferâtından olup mîrînden hizmet mukâbelesinde şu kadar akçe vazîfeye mutasarrıf olan Zeyd ba'de edâ'i'l-hizmeti müstehak olduğu şu kadar akçe vazîfesini kal'a-ı mezbûra dizdârı olan Amr Zeyd'in emri ile mîrînden alıp Zeyd'e vermeyip kendi mesârifine sarfla istihlâk eylese hâlâ Zeyd ol kadar akçe vazîfesini Amr'dan tazmîn ve ahza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Fî mâ yete'allaku bi't-tekâlîf²⁰¹⁶

²⁰¹⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, c. II, s. 577-581.

5217. Bir karyede sâkin olup avârıza bağı emlâk ve arâzi tasarruf eden re‘âyâ tâifesi avârızların beyenlerinde taksîm murâd etdiklerinde re‘se göre mi taksîm ederler yohsa emlâk ve arâzilerine göre mi taksîm ederler?

el-Cevab: Emlâk ve arâziye göre.

5218. Bir karye ahâlisi üzerlerine tahsîl-i emvâl için taraf-ı saltanat-ı aliyyeden nâzile olan teklîfi ahâlî beyenlerinde ne vech üzere salırlar?

el-Cevab: Mallarına göre.

5219. Taraf-ı saltanat-ı aliyyeden bir hırfet ahâlisi üzerlerine vâki‘ olan teklîf ve nevâib ol hırfet ahâlîsinin fakîr ve ğanîsi beyenlerinde bire bir mi tevzî‘ olunur yohsa hall u hâlince mi tevzî‘ olunur?

el-Cevab: Hall u hâlince tevzî‘ olunur.

5220. Müslimîn ve keferî muhtelit olan bir karye ahâlisi üzerlerine tahsîl-i (tahsîn-i) emvâl için bazı nevâib nâzile oldukda ahâlî beyenlerinde ne vech üzere salırlar?

el-Cevab: Mallarına göre.

5221. Bir mahallede vâki‘ arsası mukâtaalı vakıf ve binâsı mülk olan menzil sûret-i defter-i hâkânîde avârıza bağı değil iken menzil-i mezbûrun mâliki Zeyd-i askerîden mahalle-i mezbûre ahâlîsi “Menzil-i mezbûr avârızına bağıdır” deyu kavl-i mücerredîyle avârız akçesi almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5222. Askerî olan Zeyd’in malı için Zeyd’den karyesi ahâlîsi tekâlîf-i örfiyye taleb edip almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5223. Avârıza bağı olmayan tarlaları Zeyd tapu ile almağa ol tarlalar için Zeyd’den avârız taleb olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

5224. Bir karyede sâkin Zeyd'in âhar karyede tarlaları olmağla Zeyd ol tarlalarından kasr-ı yed edip sâhib-i arza teslim etdikden sonra karye-i mezbûre ahâlîsi üzerlerine taraf-ı saltanatdan bir teklîf nâzil oldukda ahâlî-i karye mücerred "Mukaddemâ karyemiz arâzisinde tarlalara mutasarrıf edin" deyip bir vecihle alâkası yoğ iken Zeyd'den tekâlîflerinde imdâd nâmına bir nesne almağa

[578]

kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5225. Bir karyeyi muharrir-i vilâyet tahrîr etdikde avârızını emlâk ve arâziye bağlayıp rü'ûsa bağlamasa hâlâ muharrir defterinde avârıza bağlı olmayıp müderris olan Amr'dan avâriz kavli "Senin yedinde emlâk ve arâzi olup ve sen bu karyede sâkin olursun" deyu hilâf-i emr ve defter avâriz almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5226. Bir karyede muharrir-i vilâyet tahrîr etdikde avârızını emlâk ve arâziye bağlamayıp re'se bağlasa hâlâ muharrer defterinde avârıza bağlı olmayıp askerîden olan Amr'dan avâriz kavli-i mücerred "Senin yedinde emlâk ve avâriz olup ve sen bu karyede sâkinsin" deyu hilâf-ı emr-i defter avâriz akçesi almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5227. Zeyd'in bir kasabada vâki' olup icâre-i mu'accele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakıf dükkânı avârıza bağlı olmayıp avâriz icâb etmez iken kasaba-i mezbûrede avâriz cem'ine mübâşir olanlar Zeyd'den ol dükkân için avâriz almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5228. Bir karye ahâlîsi üzerlerine emr-i sultânî ile tahsîl-i (tahsîn-i) emvâl için nâzile olan nevâib ahâlî beynlerinde kismet olunur oldukda ol karyede emlâk ve arâziye mutasarrıf olup âhar karyede sâkin olan Zeyd dahi alâkasına göre kismete idhâl olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

5229. Bir mahallede sâkin olup âhar mahallede bağçesi olan Zeyd mahalle-i uhrâ ahâlîsi üzerlerine taraf-ı saltanatdan tahsîl-i (tahsîn-i) emvâl için emr ile nâzil olan tekâlifde alâkasına göre sâlyânesini verirken ahâlî-i mahalle razılar olmayıp ziyâde almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5230. Bir kasabada sâkin olup bir karyede avârıza bağlı mülk bağı olan Amr'dan karye-i mezbûre ahâlîsi me'mûran avâriz taleb etdiklerinde Amr mücerred "Ben karyenizde sâkin olman" deyu vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5231. Zeyd avârıza bağlı olan mülk menzilin vakfettikten sonra avâriz cem'ine me'mûr olanlar ol menzilin avârizını ber mûcib-i emr-i sultânî Zeyd'den taleb etdiklerinde Zeyd bir mikdârını verip mâ adâsını mücerred "Vakfeyledim" deyip vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5232. Avârıza bağlı bağ ve bağçesi olan Zeyd'den avâriz cem'ine me'mûr olanlar avâriz taleb etdiklerinde Zeyd "Ol bağ ve bağçenin yerleri mukâtaalıdır" deyip vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5233. Taraf-ı saltanatdan tahsîl-i (tahsîn-i) emvâl için bir karye ahâlîsi üzerlerine bazı nevâib nâzile oldukda ahâlîden Zeyd ol nevâibden haline ve malına göre sâlyânesini câmi' olanlara verdikten sonra onlar kanâat etmeyip "Âhar diyârda olan oğlun Amr'ın sâlyânesini dahi sen ver" demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5234. Acem diyârından ticâret tarîki ile bir beldeye nüzûl edip hânlarda sâkin olup birkaç gün ticâret eden kimesnelerden ol belde ahâlîsi emr-i sultanî ile üzerlerine nâzile olan tekâlîflerinde

[579]

sâlyâne taleb edip almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5235. Bir kasabaya âhar diyârdan ticâret tarîki ile gelip müsâferet vechi üzere onda sâkin olup ol kasabada tekâlîf îcâb eder emlâki olmayan kimesnelerden ahâlî-i kasaba kendi üzerlerine nâzile olan tekâlîflerinde sâlyâne almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5236. Bir kasabada sâkin olan Zeyd'den bir mîrî hizmet mukâbelesinde tekâlîf-i örfiyye alınmamak üzere Zeyd'in yedinde müceddeden emr-i sultânî verilmiş iken hilâfına emir vârid olmadan tekâlîf-i örfiyye cem'ine me'mûr olanlar Zeyd'den tekâlîf-i örfiyyede sâlyâne almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5237. Bir karyede sâkin olan Zeyd'in âhar karyede vechen mine'l-vücûh alâkası yoğ iken âhar karye ahâlîsi üzerlerine tahsîl-i emvâl için emr ile nâzile tekâlîfde mücerred “Karyemize karîb yerde sâkinsin” deyip Zeyd'den sâlyâne almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5238. Zeyd karyesinden bi'l-küllîye kat'-ı alâka edip varıp âhar karyede tevattun etdikden sonra karye-i ûlâ ahâlîsi gelip Zeyd'e “Mukaddemâ tekâlîfleri bizimle verirdin” deyu Zeyd'den sâlyâne talebine kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5239. Bir kal‘a hâricinde olan bir mahale dört aded hâne avârıza bağı olup lakin mezbûrlara za‘f târî olmağla hallerini der-i devlete i‘lâm etdiklerinde mahalle-i mezbûre ahâlîsine “Ol kal‘a ahâlîsi avârızlarında imdâd edeler” deyu emr-i âlî sâdır olsa hâlâ mahalle ahâlîsi ahâlî-i kal‘aya “Bire bir çekelim” deyip ahâlî-i kal‘a dahi “Bize mikdârı mu‘ayyen hâne emr olunmadı öyle olacak imdâd nâmına avârızların dörtde birini verelim” deyu nizâ‘ edip hâkime mürâfa‘a olsalar hâkim hangi tarafın kavliyle amel eder?

el-Cevab: Ahvâlleri der-i devlete arz olunup fermân-i âlî nice sâdır olursa mücebiyle amel olunur.

5240. Bir kasaba ahâlîsinden birkaç kimesneler mîrî çeltik hizmeti mukâbelesinde avârız-ı dîvâniyeden muâf ve müsellemler kılınıp yedlerine müceddiden emr-i sultânî verildikten sonra kasaba-i mezbûre ahâlîsi kendi üzerlerine lâzım olan avârızlarında hilâf-ı emr-i sultânî mezbûrlardan imdâd akçesi almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5241. Pîr-i fânî ve amelmânde olup sadakât ve nüzûr ile te‘ayyüş eden Zeyd-i fakîrden karyesi tekâlîf-i örfiyyede sâlyâne almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5242. Bir karyede sâkine Hind‘den taraf-ı saltanat-ı aliyyeden nâzile olan tekâlîf-i şâkkada ahâlî-i karye sâlyâne almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5243. Bir karyede emlâki olan Hind‘den karyesi ahâlîsi tekâlîf-i örfiyyede sâlyâne almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5244. Bir karyede sâkin Zeyd-i sağîrden tekâlîf-i örfiyyede sâlyâne akçesi talep olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

5245. Bir mahallede sâkin olup ehl-i ilim ve mevâlî-i ızâmdan birinin danışmendi olan Zeyd'den mahallesi ahâlîsi tekâlîf-i örfiyye talep edip almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5246. A'mâ olup fakîr olan Zeyd'den karyesi ahâlîsi sâlyâne almağa kâdir olurlar mı?

[580]

el-Cevab: Olmazlar.

5247. Meşâyihi-i ızâmdan birinin hüddâmı olan Zeyd'den tekâlîf-i örfiyye talep olunur mu?

el-Cevab: Emlâk ve arâziden bir nesnesi olmayıp fakir ise olunmaz.

5248. İmam ve hatîb olan Zeyd'den tekâlîf-i örfiyye ve şâkka talep olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

5249. Berât-i sultânî ile bir medresenin mu'îd olan Zeyd-i âlimden sâkin olduğu karye ahâlîsi tekâlîf-i şâkka talebine kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5250. Berât-i sultânî ile bir karyede imam olan Zeyd'den sâkin olduğu karyesi ahâlîsi "Sen bizim imamımız değilsin" deyu tekâlîf-i şâkka almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5251. Sulehâ ve ulemâdan olup otuz kırk seneden beri bir karyede vâki' cami-i şerîfde berât-i sultânî ile imam ve hatîb olan Zeyd doksan yaşına girip edâ'-i hizmet-i

imâmet ve hitâbete kâdir olmamağla yerine Amr imam ve hatîb oldukdan sonra hâlâ ahâlî Zeyd'den tekâlîf-i örfiyye almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Enseb olan ri'âyetdir.

5252. Bir cami-i şerîf evkâfına berat ile mütevellî olan Zeyd'den karyesi ahâlîsi tekâlîf-i örfiyye almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Emsâl muâmelesi ile muâmele olunur.

5253. Mütekâ'id olan Zeyd bir sene me'mûr olduğu bedel-i güherçilesini mütekâ'id emînlerine verirken mahallesini ahâlîsi hilâf-ı emr-i sultânî Zeyd'den tekâlîf-i örfiyye almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5254. Bir karye ahâlîsinden Zeyd şu kadar akçe vakfedip gallesini avârızına ve sâir emr-i sultânîye ile nâzil olan tekâlîfine şart eylese ba'dehu meblağ-i mezbûr istirbâh oldundukda ribhi ancak avârızına vefâ edip ziyâde nesne olmasa karyesi ahâlîsi Zeyd'den avârızından mâ adâ emr-i sultânî ile nâzil olan tekâlîf-i örfiyyede malına göre sâlyâne talep etdiklerinde Zeyd “Ol akçeyi ben vakfetdiğimde ehl-i karye ‘Ba'de’l-yevm senden tekâlîf-i örfiyyede sâlyâne almazız’ deyip yedime hüccet vermişler idi” deyip avârızdan mâ adâsını vermemeye kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5255. Taraf-ı saltanat-ı aliyyeden tahsîl-i (tahsîn-i) emvâl için bir karye ahâlîsi üzerine bazı nevâib nâzile oldukda ahâlî-i merkûmeden fakir olanlar ğaniy olanlara “Nevâib-i mezbûreyi mallarımıza göre hesâb edip her birimiz hissemize göre isâbet mikdârı sâlyânemizi verelim” dediklerinde ğaniy olanlar razı olmayıp “Nevâib-i merkûmeyi cümle beynimizde birebir tevzî' edelim” demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

5256. Bir mahallede sâkin olup onda avârıza bağı emlâk ve arâzisi olan Zeyd'den avârız talep olundukda Zeyd “Ben âhar mahallede avârıza kayd ve tahrîr

olunmuşdum” deyip sâkin olduğu mahallede üzerine lâzım olan avârızını vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5257. Bir karyede sâkin olan Hind ve Zeyneb hâne avârıza bağlı emlâk ve arâziye mutasarrıfeler olmağla avârız cem‘ine me’mûr olanlar mezbûretândan avârız almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

[581]

5258. Zeyd-i zimmînin yedinde bir hizmet mukâbelesinde cemî‘-i tekâlîf-i örfiyyeden muâf ve müsellemler olmak üzere emr-i sultânî verilmiş iken tekâlîf-i örfiyye cem‘ine me’mûr olanlar hilâfına emr vârid olmadan hilâf-ı emr Zeyd’den tekâlîf-i örfiyye almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

KAYNAKÇA

YAZMA ESERLER

Cerîdetü'l-ferâiz, Köprülü Yazma Eser Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 128, h.1224, 98 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 2764, 437 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, İstanbul Müftülüğü Ktp., Yazma-Fıkıh kısmı, nr. 76, 251 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, İstanbul Müftülüğü Ktp., Yazma-Fıkıh kısmı, nr. 167/a ve 167/b, 248 vr. ve 249 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Süleymaniye Ktp., Âtîf Efendi, nr. 1137, VIII+481 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa, nr. 440, Derviş Ruhani, h. 1158, 563 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 262, 533 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 490, Mehmed Sadık b. Ali, h.1237, 442 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Süleymaniye Ktp., M. Hilmi-F. Hilmi, nr. 57, 419 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Süleymaniye Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 122, Hüseyin Rüşdi, h. 1162, 441 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 136, h.1157, 502 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1146, 571 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Süleymaniye Ktp., Yozgat, nr. 315, Abdurrahman el-Kırımî, h.1193, 711 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim, Süleymaniye Ktp., Yozgat, nr. 327, h.1169, 395 vr.

Ravzatü'l-mesâil Fetâvâ-yı Abdürrahim, İstanbul Üni., Nâdir Eserler Kütüphanesi, nr. 6222, vr. 523.

Feyzü'l-kerîm fî nukûli Fetâvâ Abdurrahim, Mehmed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî (Gedizli), D.İ.B. Ktp., Yz. D. nr. 3829.

Feyzü'l-kerîm fî nukûli Fetâvâ Abdîrrahim, Mehmed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî (Gedizli), D.İ.B. Ktp., Yz. D. nr. 3878.

Feyzü'l-kerîm fî nukûli Fetâvâ Abdîrrahim, Mehmed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî (Gedizli), İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 142-143, İstinsâh tarihi 3 Safer 1238, Mukâbele tarihi 21 Recep 1238, I-II, 455+459 vr.

Feyzü'l-kerîm fî nukûli Fetâvâ Abdîrrahim, Mehmed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî (Gedizli), Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 498, 294 vr.

Fetâvâ-yı Abdürrahim ma'a'n-nukûl, Malatyalı Hocaîade Seyyid Mehmed Rasim Efendi, İstanbul Müftülüğü Ktp., Yazma-Fıkıh kısmı, nr. 142-143.

MATBU ESERLER

Kur'ân-ı Kerîm

Abdülkâdir, Hâlid, **Fıkhü'l-ekalliyâti'l-müslime**, Trablus: Dârü'l-İman, 1998/1419.

Ahmed Âşıkî (Âşık Paşazâde), **Tevârîh-i Âl-i Osman: Âşık Paşazâde Tarihi**, Hazırlayan Cemil Çiftçi, İstanbul: Mostar, 2008.

Ahmet Cevdet Paşa, **Mecelle : Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, Yay. Haz. Ali Himmet Berki, Ankara : Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1959.

Akbayar, Nuri, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Akgündüz, Ahmet, **İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatı Araştırmaları**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

-----, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988

-----, "İtkânî", **DİA**, XXIII, 464-465.

-----, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994, 8. c.

Akgündüz, Murat, **XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık**, İstanbul : Beyan Yayınları, 2002.

Albayrak, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması: (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)**, İstanbul : Medrese Yayınevi, 1980.

Altunsu, Abdülkadir, **Osmanlı Şeyhülislamaları**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.

Apaydın, H. Yunus, “İçtihâd”, **DİA**, XXI, 438.

Arslan, Emine, “**Nukûllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî’nin el-Ecvibetü’l-Kâni’a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul, 2010.

Atar, Abdulkadir, “**XVIII. Yüzyıld’da Yayımlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı’da İktisadi Hayat**” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üni., SBE, İstanbul, 2015.

Atar, Fahrettin, “Fetva”, **DİA**, XII, 486-496.

-----, **İslam Adliye Teşkilatı**, VI. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1979.

Aydın, Bilgin, “Meclis-i Meşâyih” **DİA**, XXVIII.

Aydın, M. Âkif, “Arazi Kanunnâmesi”, **DİA**, III, 347.

-----, “Din”, **DİA**, IX, 325-328 (Gayri Müslimler Bölümü).

-----, **Türk Hukuk Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul: Hars Yayınları, 2005.

Aydüz, Salim, “Bilimsel Faaliyetler Açısından Lale Devri”, **İstanbul Armağanı Lale Devri**, İstanbul, 2000.

Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü’l-ârifin esmâü’l-müellifin ve âsârü’l-musannifin**, Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.

Baktır, Mustafa, “el-Eşbâh ve’n-nezâir”, **DİA**, XI, 458-459.

Bardakoğlu, Ali, “Hanefî Mezhebi”, **DİA**, XVI, 1-21.

-----, “Câmi ‘u’l-fusûleyn”, **DİA**, VII, 108-109.

Bayram, İbrahim, “**Hâfizuddîn Muhammed el-Bezzâzî: Hayatı ve Fetâvâ Adlı Eseri Işığında Fıkîhî Görüşleri**” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üni., SBE., İstanbul, 2007.

Barkan, Ömer Lütfi, **XV ve XVI ıncı Sırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları : Kanunlar**, İstanbul : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2001.

Berki, Ali Hikmet, “Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı”, **Diyanet Dergisi**, 9. C. Kasım-Aralık, 1970, 102-103. Sayı.

Beydili, Kemal, “Osmanlı Siyasi Tarihi (Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa)”, **Osmanlı Devlet Tarihi**, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999. ciltleri ...

Bilgin, Vejdî, **Fakih ve Toplum-Osmanlı’da Sosyal Yapı ve Fıkıh**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuki İslâmiyye ve Istilâhati Fikhiyye Kamusu**, I-VIII, İstanbul, 1988.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **es-Sahîh**, I-IX, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, y.y., Dâru tavki’n-necât, 1422.

Canatar, Mehmet, “Kethüdâ”, **DİA**, XXV, 332-334.

Ceride-i İlmiyye Fetvaları, Haz. İsmail Cebeci, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Ceyhan, Abdullah, “Osmanlı Devri Müderris, Kadı ve Fetva Eminlerinden Gedizli Hafız Mehmed Efendi”, **Diyanet İlmi Dergi**, XXIX, sayı 3, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1993.

Cezar, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Malî Tarih)**, İstanbul: Alan Yayınları, 1986.

-----, “Osmanlı Mali Tarihinde 'Esham' Uygulamasının İlk Dönemlerine İlişkin Bazı Önemli ve Örnek Bilgiler”, **Toplum ve Bilim**, sy. 12, İstanbul 1980.

- Cin, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, 2. Baskı, İstanbul : Boğaziçi Yayınları, 1985.
- Çağatay, Neş'et, Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler, **AÜİFD**, 5/5, Ankara, 1947.
- Çakır, Baki, **Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Çeker, Orhan, **Arazi Kanunnamesi**, İstanbul : Ebru Yayınları, 1985.
- Çeşmîzâde Mehmed Hâlis, **Hülâsatü'l-ecvibe**, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1289.
- , **Hülâsatü'l-ecvibe**, İstanbul: Ruşen Matbaası; Uhuvvet Matbaası, 1325/1909.
- Çizakca, Murat, **İslâm Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklığı Tarihi**, İstanbul, 1993.
- Demir, Abdullah, **“Ebussuud Efendi'nin İslam Hukukundaki Yeri”**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul, 2004.
- Demirci, İslam, **“Osmanlı Meşihat Makamına Bağlı Te'lîf-i Mesâil Şubesinin Kuruluşu ve İslam Hukuku Alanında Yaptığı Çalışmalar”**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul, 2002.
- Demirci, Kürşat, “Hıristiyanlık”, **DİA**, XVII, 329.
- Demirkan, Tuğba, **“Fetâvâ-yı Tatarhâniyye'nin Fıkıh Tarihindeki Yeri (Aile Hukuku Örneği)”** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul, 2007.
- Döndüren, Hamdi, **Delilleriyle İslâm Ticaret ve İktisat İlmihali**, İstanbul : Erkam Yayınları, 1993.
- Dukas, **Bizans Tarihi**, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1956.
- Düzenli, Pehlül, **Ma'rûzât, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, **Kitâbü'l-Emvâl** (nşr. M. Halîl Herrâs), Kâhire 1389/1969.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhim el-Kûfî, **Kitâbü'l-Harâc** (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Kâhire, 1369.
- Emecen, Feridun, “Osmanlı Siyasî Tarihi (Kuruluşundan Küçük Kaynarca'ya)”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999.
- Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 2. Baskı, İstanbul : Ensar Neşriyat, 2005.
- , **İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, İstanbul: İfav Yayınları, 2003.
- Ergin, Hayri, “XVIII. y.y. Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l-fetâvâ Örneği)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- Ergin, Osman Nuri, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı**, İstanbul : İstanbul Üniversitesi, 1936.
- Erkal, Mehmet, “Cizye”, **DİA**, VIII, 43
- , **İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları**, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Ertan, Veli, **Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislamlar**, İstanbul : Bahar Yayınları, 1969.
- Evin, Ahmet, “Batılılaşma ve Lale Devri”, **İstanbul Armağanı Lale Devri**, İstanbul, 2000.
- Evsen, Esra, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sistemi (XVIII. Yüzyıl Örneği)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul, 2009.
- Fidan, Yılmaz, “Ebussuûd'un Fıkhî Meseleleri Çözümündeki Metodu” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul, 2007.

Genç, Mehmet, “18. Yüzyılda Osmanlı Sanayi”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000.

-----, “Esham”, **DİA**, XI, 376-380

-----, “İltizâm”, **DİA**, XXII, 154.

-----, “Mâlikâne”, **DİA**, XXVII, 516.

-----, “Mukâtaa”, **DİA**, XXXI, 129

-----, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri** (haz. Osman Okyar-Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975.

Günay, Hacı Mehmet, “Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi İşleyişi: Görüşler Hiyerarşisi ve Ebû Hanîfe’nin Görüşünün Tercih Edildiği Durumlar”, **Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi**, Bursa: Kurav Yay., 2005.

Güran, Tevfik “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-61”, **TTK Belgeler**, XIII/IV (1988), s. 213-362.

Gözübenli, Beşir, “Hâkim eş-Şehîd”, **DİA**, XV, 195-196.

Hadîdî, **Tevârîh-i Âl-i Osman (1299-1523)**, Haz., Necdet Öztürk, İstanbul, 1991.

Hâdimî, Ebû Sâid, **Mecâmi‘u’l-hakâyık mine’l-usûl**, İstanbul : Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1303.

Halaçoğlu, Yusuf, “Derbend”, **DİA**, IX, 162-164.

Hamidullah, Muhammed, “Serahsî, Şemsüleimme”, **DİA**, XXXVI, 544-547.

Hayrullah Efendi, **Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye Tarihi**, haz. Zuhuri Danışman, İstanbul : Son Havadis Yayınları, 1971, 3. c.

Heyd, Uriel, **Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine -Makaleler-** (Çev. Ferhat Koca), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

İbn Kemâl, Ahmed Şemseddin Kemalpaşazade, **Tevârîh-i Âl-i Osman I. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)**, Yay. Haz. Şerafettin Turan, Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1970

Imber, Colin, "**Islamic Legal Interpretation - Muftis and Their Fatwas**", ed. Muhammed Khalid Masud, Brinkley Messick ve David S. Powers, England, 1996, s. 141-151.

-----, **Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslamî Hukuk** (Çev. Murteza Bedir), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Bilim Literatürü", **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul : Zaman Gazetesi, 1999, 2 c.

İlmiyye Sahnâmesi: Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar, İstanbul: Meşihat-i Celile-i İslamiyye, 1334/1916-1334/1916.

İnalcık, Halil, "Cizye", **DİA**, VIII, 46 (Osmanlılar'da Cizye Bölümü).

İnanır, Ahmet, **Şeyhülislâm İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat**, İstanbul : Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2011.

İpşirli, Mehmet, "Ehl-i Örf", **DİA**, X, 519-520.

-----, "İlmiye", **DİA**, XXII, 141-145.

-----, "Mülâzemet", **DİA**, XXXI, 537-539.

-----, "Şeyhülislâm", **DİA**, XXXIX, 91-96.

-----, **"XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadiaskerlik Müessesesi"**, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul, 1980.

el-İzmirî, Süleyman b. Veli b. Resul el-Kırşehrî, **Hâşiyetü'l-Fazlî'l-İzmirî ale'l-Mir'âti'l-usûl**, İstanbul : Matbaa-i Âmire, 1890, 2 c.

- Kara, İsmail, “Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, c. 15, sy. 28, 2010/1.
- , **İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz, Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Kallek, Cengiz, “Fetâvâ-yı Abdürrahim”, **DİA**, XII, 437.
- , “Harâc”, **DİA**, XVI, 71-88.
- , “Kîle”, **DİA**, XXV, 568-571.
- , “Kudûrî”, **DİA**, XXVI, 321-322.
- , **İslam İktisat Düşüncesi Tarihi**, 3. Baskı, İstanbul : Klasik Yayınları, 2015.
- Karaman, Hayreddin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul : İz Yayıncılık, 1986-1987, 3 c.
- Karamursal, Ziya, **Osmanlı Mâlî Tarihi Hakkında Tekikler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1898.
- Kaya, Eyyüp Said, “el-Mebsût”, **DİA**, XXVIII, 214-216.
- , **“Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlal”** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul, 2001.
- Kaya, Süleyman, **Osmanlı Hukukunda İcâreteyn**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Kazıcı, Ziya, **Osmanlılar'da Vergi Sistemi**, İstanbul : Şamil Yayınevi, 1977.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Vergi”, **DİA**, XLIII, 52-53.
- , “Zimmî”, **DİA**, XLIV, 438-440 (Osmanlılar'da Bölümü).
- Kılıçer, M. Esat, “Buhârî, Tâhir b. Ahmed”, **DİA**, VI, 376.
- , “Buhârî, Zahirüddin”, **DİA**, VI, 376-377.
- Koca, Ferhat, “Fetvahâne” **DİA**, XII, 496-500.

-----, “el-Fetâvâ’t-Tatarhâniyye”, **DİA**, XII, 446-447.

-----, “el-Fetavâ’l-Velvâliciyye”, **DİA**, XII, 447-448.

Koçkuzu, Ali Osman, “Aynî, Bedreddin”, **DİA**, IV, 271-272.

Köse, Saffet, **İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti**, İstanbul : İz Yayıncılık, 2003.

Menteşizâde Abdürrahim Efendi, **Fetâvâ-yı Abdürrahim**, İstanbul: Dârü’-t-Tıbbâti’l-Ma’mûreti’s-Sultâniyye 1243/1827.

Mert, Özcan, “Âyân”, **DİA**, IV, 195-198.

el-Meydânî, **el-Lübâb fi Şerhi’l-Kitâb**, Dımaşk, 2002.

Mumcu, Ahmet, **Divan-ı Hümayun**, Ankara: Phoenix, 2007.

Mustafa Nuri Paşa, **Netâicü’l-vukûât**, haz. N. Çağatay, Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1979.

Müslim, **es-Sahîh**, I-V, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut: Dâru ihyâi’t-turâsi’l-Arabî, 1956.

Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, **Devhâtü’l-meşâyih maa zeyl**, İstanbul : Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.

Oğuz, Mehmet-Akgündüz, Ahmet, “Hüccet”, **DİA**, XVIII, 446-450.

Okiç, M. Tayyip, “Antepli Fakih Mustafa Said Efendi”, **İslam Düşüncesi Dergisi**, I, 5. Sayı, İstanbul 1388/1968, 299-308.

Okur, Kâşif Hamdi, **Osmanlılarda Fıkıh Usulü Çalışmaları, Hâdimî Örneği**, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010.

Osmanlı Hoşgörüsü, Editörler: Kemal H. Karpat, Yetkin Yıldırım, Çev. Yeliz Usta, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Öktem, Ülker, “**Mestcizâde’nin ‘al-Hilâfiyyât bayna al-Hukâmâ ma’a al-Mutakallimîn ve al-Hilâfiyyât bayna al-Mu’tazila ma’a al-Aşâ’ira va al-Hilâfiyyât bayna al-Aşâ’ira ma’a al-Maturidiyya’ Adlı Eseri**”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 1993.

Orhonlu, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı**, 2. Baskı, İstanbul : Eren Yayıncılık, 1990.

Oğuz, Mehmet-Akgündüz, Ahmet, “Hüccet”, **DİA**, XVIII, 446-450.

Özcan, Tahsin, **Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı**, İstanbul : Kitabevi, 2003.

Özel, Ahmet, “Gayri Müslim”, **DİA**, XIII, 418-427

-----, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, 2. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2006.

-----, “Hanefî Mezhebi”, **DİA**, XVI, 21-27.

-----, “Kâdihân”, **DİA**, XXIV, 121-123.

-----, “Müste’men”, **DİA**, XXXII, 140-143.

-----, “Serûcî”, **DİA**, XXXVI, 572-573.

Özen, Şükrü, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, İstanbul, 2005, cilt: III, sayı: 5 [Türk Hukuk Tarihi Sayısı].

Özkaya, Yücel, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

-----, **Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık**, Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1994.

Öztuna, Yılmaz, **Osmanlı Devlet Tarihi**, İstanbul : Faisal Finans Kurumu, 1986.

Öztürk, Nazif, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983.

Özvar, Erol, **Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Uygulaması**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

-----, “Voyvoda”, **DİA**, XVIII, 129-131.

- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Quataert, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)** (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Râşid Mehmed Efendi, **Târih-i Râşid**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1282.
- Sâmi, Şemsettin, **Kâmûs-i Türkî**, 5. Baskı, İstanbul : Kapı Yayınları, 2011.
- Saylan, Şenol, “İbn Âbidîn’de Hanefî Mezhebinin Kurumsallaşması Şerhu Ukudu Resmî’l-Müftî Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE., Sakarya, 2004.
- Serahsî, Ebu Bekr Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, **el-Mebsût**, Kahire: Matbaatü’s-Saade, t.y.
- Serkiz, Karakoç, **Miftâh-ı Kavânîn-i Osmâniye**, İstanbul : Mahmud Bey Matbaası, 1309.
- Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, **Silahdar Tarihi**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Süreyya, Mehmed, **Sicill-i Osmânî**, yay. haz. Nuri Akbayar; sdl. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şahin, Mustafa, “İslâm Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa, 2000.
- Şahin, Osman, “İslam Hukukunda Fetva Usûlü” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Samsun, 2002.
- Şener, Abdüllatif, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, Dizi Editörü İsmet Uçma, İstanbul : İşaret Yayınları, 1990.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-yı Feyziye**, Haz. Süleyman Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Şeyhülislam Fetvaları, **Netîcetü'l-Fetâvâ**, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Ayşe Nagehan Çelikçi, Emine Kaval, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, **Behcetü'l-Fetâvâ**, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.

Tabakoğlu, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul : Dergah Yayınları, 1985.

-----, “Öşür”, **DİA**, XXXIV, 100-103 (Osmanlılar Bölümü).

-----, “Resim”, **DİA**, XXXIV, 582-584.

-----, “Tekâlîf”, **DİA**, XL, 336-337.

Tâhir, Bursalı Mehmed, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.

Tukin, Cemal, “Girit”, **DİA**, XIV, 85-93.

Tuğ, Salih, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1984.

Türk Hukuk Lügati, Türk Tarih Kurumu. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991.

Unan, Fahri, “Mevleviyet”, **DİA**, XXIX, 467-468.

-----, “Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Türkiye Günlüğü**, sayı: 30, Eylül-Ekim 1994.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1956.

-----, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, 3. Baskı, Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1984.

-----, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, 2. Baskı, Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1984.

Uzunpostalcı, Mustafa, “Burhâneddin el-Buhârî”, **DİA**, VI, 435-437.

Ünal, Halit, “Âttâbî”, **DİA**, IV, 93.

Üzüm, İlyas, “Kızılbaş”, **DİA**, XXV, 546-557.

Vefik, Abdurrahman, **Tekâlîf-i Kavâidî**, Dersâadet : Matbaa-i Kader, 1328.

-----, **Tekâlîf Kavâidi** (Osmanlı Vergi Sistemi) (nşr. F. Hakan Özkan), Ankara 1999.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi”, **Türkler**, Ankara 2002.

Yaman, Ahmet, “Zimmî”, **DİA**, XLIV, 434-438 (Fıkıh Bölümü).

Yaran, Rahmi, “Siğnâkî”, **DİA**, XXXVII, 164-166.

Yavuz, Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları**, Ankara : Turhan Kitabevi, 2001.

Yazıcı, İshak, “Semerkandî, Ebü’l-Leys”, **DİA**, XXXVI, 473-475.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumu”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul : Feza Gazetecilik, 1999.

Yılmaz, Fehmi, **“Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün (1600-1883)”** (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üni., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005.